

**Regional Academy of Management
European Scientific Foundation Institute of Innovation
Regional Center for European Integration
National Institute of Economic Research
Batumi Navigation Teaching University
Sokhumi State University
Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
East European Institute
International Toktomamatov University in Jalal-Abad
Taraz Innovation and Humanities University**

**Materials of the V International
Scientific-Practical Conference
"Integration of the Scientific Community
To the Global Challenges of Our Time"**

**February 12-14, 2020
Tokyo, Japan**

Volume II

Tokyo, 2020

UDC 001.18
LBC 72
M 33

Editorial Board:

Chairman of the Board – Professor S. Midelski (Kazakhstan).

Members of the Board:

D.Sc., Professor S. Baubekov (Kazakhstan), Ph.D., Associated Professor Zh. Duysheev (Kyrgyzstan), Ph.D., Associated Professor B. Gechbaia (Georgia), Ph.D., Colonel (Ret.) E. Janula (Poland), Dr. Prof. Deep Sea Going Captain P. Khvedelidze (Georgia), Ph.D., Professor O. Komarov (Kazakhstan), Associated Professor T. Kolossova (Kazakhstan), Associated Professor I. Makarycheva (Russia), Ph.D., Associated Professor A. Morov (Russia), D.Sc., Professor S. Omurzakov (Kyrgyzstan), D.Sc., Professor L. Qoqiauri (Georgia), D.Sc., Professor E. Romanenko (Ukraine), D.Sc., Professor Ye. Saurykov (Kazakhstan), Ph.D., Professor L. Takalandze (Georgia), D.B.A., Professor T. Trocikowski (Poland), Associated Professor D. Zhelazkova (Bulgaria).

M 33 Materials of the V International Scientific-Practical Conference «**Integration of the Scientific Community to the Global Challenges of Our Time**». In three volumes. Volume II – Tokyo, Japan: Regional Academy of Management, 2020 – 434 p.

ISBN 978-601-267-055-4

This is a compilation of the materials of the V International Scientific-Practical Conference "Integration of the Scientific Community to the Global Challenges of Our Time", that was held in Tokyo, Japan, on February 12-14, 2020.

Submissions cover a wide range of issues, primarily the problem of improving management, sustainable economic development and introduction of innovative technologies, improved training and enhancement of the development of "human capital", interaction between the individual and society, psychological and pedagogical foundations of innovative education.

Materials addressed to all those interested in the actual problems of management, economy and ecology, social sciences and humanities.

UDC 001.18
LBC 72

ISBN 978-601-267-055-4

© Regional Academy of Management, 2020

**Аймақтық Менеджмент Академиясы
Региональная Академия Менеджмента
Regional Academy of Management**

Медаль
«ЛИДЕР КАЗАХСТАНА 2013»

**Leader of Kazakhstan *
Қазақстан Көшбасшысы *
Лидер Казахстана ***

* According to the National Business Rating Kazakhstan:
<http://nbr-kz.com/> / Согласно данным Национального
Бизнес-Рейтинга Казахстана: <http://nbr-kz.com/>

Regional Academy of Management is a public Academy of Sciences, a self-governing community of scholars, teachers and practitioners in the management from the Republic of Kazakhstan, the European Union and the CIS countries, Turkey, India, Ukraine and Georgia. Holds the honorary title "Leader of Kazakhstan" among research organizations.

The Academy operates in accordance with the principles and standards of the Bologna scientific and educational process.

The purpose of the Academy is to promote social and managerial knowledge and technology, as well as the implementation of economic, sociological, socio-psychological and other fundamental and applied research on topical issues of governance.

Academy provides independent certification and assessment of the quality of training of the teaching staff, as well as leaders and practitioners of the highest qualification in the management and social sciences, with the issuance of the relevant qualification documents.

For more information visit: www.regionacadem.org
Inquiries by e-mail: inf.academ@gmail.com

Региональная Академия Менеджмента – академия наук, самоуправляемое сообщество ученых, преподавателей и специалистов-практиков в области менеджмента из Республики Казахстан, стран Европейского Союза и СНГ, Турции, Индии, Украины и Грузии. Обладатель почетного звания «Лидер Казахстана» среди научных организаций.

Академия действует в соответствии с принципами и стандартами Болонского научно-образовательного процесса.

Целью Академии является содействие развитию социально-управленческих знаний и технологий, а также проведение экономических, социологических, социально-психологических и иных фундаментальных и прикладных научных исследований по актуальным проблемам управления.

Академия осуществляет независимую аттестацию и оценку качества подготовки научно-педагогических кадров, а также руководителей и специалистов-практиков высшей квалификации в области менеджмента и других социальных наук с выдачей соответствующих квалификационных документов.

Подробная информация на сайте: www.regionacadem.org
Справки по электронной почте: inf.academ@gmail.com

Compilation of the materials of the international scientific-practical conference "Quality Management: Search and Solutions" (edited by S. Midelski) was awarded the Honorary Diploma and the Gold Medal of the XXVIII Moscow International Book Fair, held at the Exhibition of Economic Achievements (VDNKh, Moscow, Russia) 2-6 September 2015.

XXVIII Moscow International Book Fair - the largest international scale Book Forum in Russia, which became one of the central events of the Year of Literature in the Russian Federation.

Participants of the oldest book fair has become more than 400 Russian and foreign publishing houses from 30 countries, which traditionally provided the best examples of educational, scientific, reference and encyclopedic, fiction, children's literature.

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Менеджмент качества: поиск и решения» (под редакцией С.Л. Мидельского) был отмечен Почетным Дипломом и Золотой медалью XXVIII Московской международной книжной выставки-ярмарки, состоявшейся на Выставке Достижений Народного Хозяйства (ВДНХ, г. Москва, РФ) 2-6 сентября 2015 года.

XXVIII Московская международная книжная выставка-ярмарка - крупнейший в России книжный форум международного масштаба, который стал одним из центральных событий Года литературы в Российской Федерации.

Участниками старейшего книжного форума страны стало более 400 российских и зарубежных издательств из 30 стран, которые традиционно представили лучшие образцы учебной, научной, справочно-энциклопедической, художественной, детской литературы.

* * * * *

All collections of scientific papers, published by the Regional Academy of Management, have ISBN, Bibliographic Classification, Universal Decimal Classification (UDC) and all the necessary details.

Все сборники научных трудов, издаваемые Региональной Академией Менеджмента, имеют ISBN, ББК, УДК и все необходимые реквизиты.

Compilation of the materials of the international scientific-practical conference "Quality Management: Search and Solutions" (edited by S. Midelski) was awarded the Honorary Diploma and the Gold Medal of the XXXVI International Paris Book Fair (17-20 March 2016, Paris).

XXXVI International Paris Book Fair was held under the motto "Book in the Spotlight". It was opened by solemn speech of French President Francois Hollande. Among the visitors of the Fair were many French and foreign politicians, scientists and cultural figures, such as France Prime Minister Manuel Valls, the Minister of Culture and Communications Audrey Azoulay, Minister of Higher Education and Scientific Research Najat Vallaud-Belkacem.

Over the 4 days of the Exhibition organized more than 800 meetings devoted to issues of book publishing, distribution and availability of books, copyright issues related to, including educational and scientific publications.

Fair participants were representatives of 45 countries; the number of visitors exceeded 230,000 people.

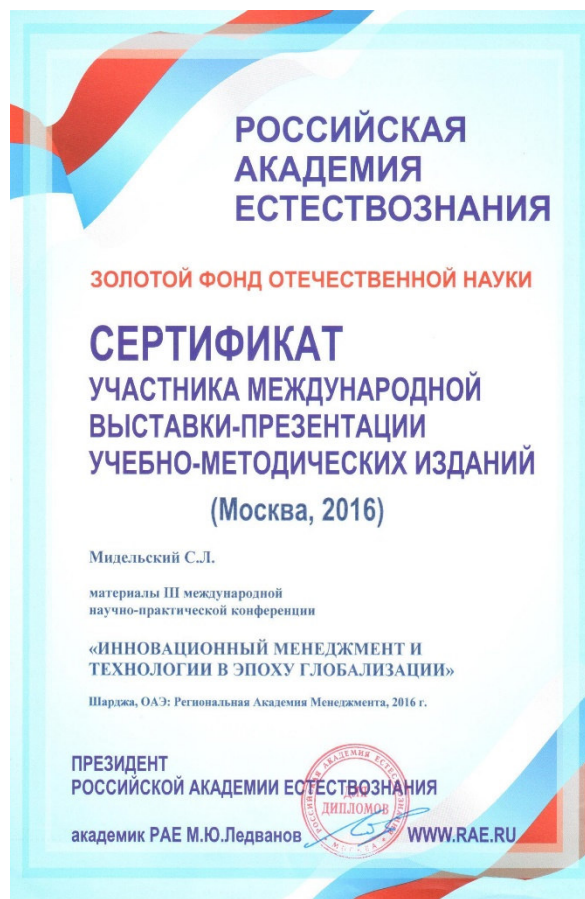

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Менеджмент качества: поиск и решения» (под редакцией С.Л. Мидельского) был отмечен Почетным Дипломом и Золотой медалью XXXVI Международного Парижского книжного Салона (17-20 марта 2016, Париж).

XXXVI Международный Парижский книжный Салон прошел под девизом «Книга в центре внимания». Его открыл торжественной речью президент Французской Республики Франсуа Оланд (François Hollande). Среди посетителей Салона были многие французские и иностранные политики, деятели науки и культуры, такие как премьер-министр Франции Мануэль Вальс (Manuel Valls), министр культуры и связи Одри Азулай (Audrey Azoulay), министр высшего образования и научных исследований Наят Валло-Белкасем (Najat Vallaud-Belkacem).

За 4 дня проведения Салона организовано более 800 встреч, посвящённых вопросам книгоиздания, распространения и доступности книжной продукции, вопросам авторских прав, касающихся, в том числе, учебных и научных изданий.

Участниками Салона стали представители 45 стран, число гостей превысило 230 000 человек.

The collection of materials of the III International Scientific and Practical Conference "Innovation Management and Technology in the Era of Globalization" (Sharjah, UAE, January 12-14, 2016, edited by S. Midelski) was presented at the XXIX International International Exhibition of Teaching and Scientific Publications.

The exhibition was held from 30 May to 1 June 2016 in the main building of Russian Academy of Sciences (RAS, Moscow, Russia).

The collection was awarded by the Diploma "The Best Teaching Publications in Its Field" and by the Certificate "Golden Fund of National Science".

Regional Academy of Management sincerely thanks our partners and co-organizers of the conference, members of the editorial board and all the authors of articles, which was published in the collection.

* * * * *

Сборник материалов III международной научно-практической конференции «Инновационный менеджмент и технологии в эпоху глобализации» (Шарджа, ОАЭ, 12-14 января 2016 года, редактор С.Л. Мидельский) был представлен на XXIX международной выставке-презентации учебно-методических и научных изданий.

Выставка проходила с 30 мая по 1 июня 2016 г. в главном здании Российской Академии Наук (РАН, Москва, Россия).

Сборник был награжден Дипломом «Лучшее учебно-методическое издание в отрасли» и Сертификатом «Золотой фонд отечественной науки».

Региональная Академия Менеджмента искренне благодарит наших партнёров и со-организаторов конференции, членов редакционной коллегии и всех авторов статей, опубликованных в сборнике.

The collection of materials of the International scientific-practical conference «Prospects for the Development of Modern Science» (edited by S. Midelski) was awarded the Gold Medal of the XXXVI International Book Exhibition *Liber Barcelona - 2018*.

The exhibition was held from 3 to 5 October 2018 in one of the largest exhibition centers in Europe *Fira Barcelona Grand Via* (Barcelona, Spain). The event was held with the official support of the Government of Spain, the Ministry of Education and Training of Spain, the Ministry of Culture and Sports of Spain, the Department of Culture of Catalonia, the City Council of Barcelona.

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Перспективы развития современной науки» (под редакцией С.Л. Мидельского) был награжден Золотой медалью XXXVI Международной книжной выставки *Liber Barcelona - 2018*.

Выставка прошла с 3 по 5 октября 2018 года в одном из крупнейших выставочных центров Европы *Fira Barcelona Grand Via* (г. Барселона, Испания). Мероприятие проведено при официальной поддержке Правительства Испании, Министерства образования и профессиональной подготовки Испании, Министерства культуры и спорта Испании, Департамента культуры Каталонии, Городского совета г. Барселона.

ORGANIZERS OF THE CONFERENCE: ОРГАНИЗАТОРЫ КОНФЕРЕНЦИИ:

Regional Academy of Management
(Pavlodar, Kazakhstan)

www.regionacadem.org

Региональная Академия Менеджмента
(Павлодар, Казахстан)

European Scientific Foundation
Institute of Innovation (Wloclawek, Poland)

Europejska Fundacja Naukowa
Instytut Innowacji (Wloclawek, Polska)

Regional Center for European Integration
(Wloclawek, Poland)

<http://rcie.pl>

Regionalne Centrum Integracji Europejskiej
(Wloclawek, Polska)

National Institute of Economic Research
(Batumi, Georgia)

<http://nier.ge>

Национальный институт экономических исследований
(Батуми, Грузия)

Batumi Navigation Teaching University
(Batumi, Georgia)

<http://bntu.edu.ge/>

Батумский Университет Навигации
(Батуми, Грузия)

Sokhumi State University
(Tbilisi, Georgia)

<http://sou.edu.ge>

Сухумский государственный университет
(Тбилиси, Грузия)

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences
in Public Administration (Kyiv, Ukraine)

<http://vadnd.org.ua>

Всеукраїнська Асамблея Докторів Наук
з Державного Управління (Київ, Україна)

East European Institute
(Izhevsk, Russia)

www.mveu.ru

Восточно-Европейский институт
(Ижевск, Россия)

International Toktomamatov University in Jalal-Abad
(Jalal-Abad, Kyrgyzstan)

<http://mnu.kg/>

Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова
в Жалал-Абаде (Жалал-Абад, Кыргызстан)

Taraz Innovation and Humanities University
(Taraz, Kazakhstan)

www.tigu.kz

Таразский инновационно-гуманитарный университет
(Тараз, Казахстан)

CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Organizers of the Conference / Организаторы конференции...	8
Contents / Содержание.....	9

SECTION III / СЕКЦИЯ III

SOCIETY AND PERSONALITY / ОБЩЕСТВО И ЛИЧНОСТЬ 14

3.1. Р.Г. Ережепова Каспий теңізінің халықаралық құқықтық статусын шешудің тетіктері: құрылу тарихы және қорытындылары.....	14
3.2. К.У. Байжанова Сущность принципов правосудия в РК.....	16
3.3. С.К. Нысанова, В.К. Наурызова, Т. Хамит Ата заң – асқақ абыройым.....	22
3.4. В.К. Наурызова, У.Ж. Кайырова, М. Сейілханов Қазақстан Республикасының қауіпсіздік стратегиялары.....	27
3.5. Ю.В. Олейник, К.М. Абильдинова Антикоррупционный суд - необходимый элемент эффективной судебной деятельности...	32
3.6. Э.И. Куккузова, Ж.Ж. Жағыпар Жастар және сыбайлас жемқорлық.....	36
3.7. К.С. Ергалиева, Ж.А. Хамметова Сыбайлас жемқорлық қылмысының алдын-алу мәселелері.....	43
3.8. К.С. Ергалиева, Н.А. Лукманова Құқықтық сана-сезім-сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың негізі.....	49
3.9. Ә.А. Төлегенова, А.Е. Мухамедина Криминалистикалық тактикадағы болжамдар және тергеуді жоспарлаудың маңызы....	56
3.10. Ж.Б. Шаяхметова, Р.Б. Абдулова Нотариалдық қызметтің қалыптасуының тарихи-құқықтық негіздері.....	63
3.11. С.К. Нысанова, У.Ж. Кайырова Бала құқығын қорғаудың мәселелері.....	69
3.12. С.К. Нысанова, В.К. Наурызова, С. Саясат Асыраушысының қайтыс болуына байланысты келтірілген зиянның көлемін анықтау және оны өтеу тәртібі.....	73
3.13. Г.Б. Бағытжан, У.Ж. Кайрова Противодействие органов прокуратуры коррупции в Республике Казахстан и Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ).....	79
3.14. А.М. Джанибекова, У.Ж. Кайрова Қазақстан Республикасы салық заңнамасы дамуының кейбір аспектілері.....	87

3.15. D. Nuran, M. Sadyrova The Sociological Description to the Image of Blind Woman.....	93
3.16. M.R. Demeeva, Z.R. Demeev, A.D. Demeev Demographic Issues of the Mangistau Region.....	97
3.17. К.А. Абенова Қазақ отбасы институтының ерекшеліктері....	104
3.18. А.А. Лукпанов Стратификационный подход к изучению нефтяников как социально-профессиональной группы.....	108
3.19. М.К. Иманбеков XVII ғ. соңы мен XVIII ғ. басындағы ағылшын заңнамасы және Джон Локктың саяси доктринасы.....	115
3.20. Ж.Б. Ахметова Концепция ценностей столичной молодежи Казахстана.....	119
3.21. Л.Т. Сагынғалиева Успешная социализация молодежи – залог процветания Казахстана.....	124
3.22. С.Б. Рысмагамбетова Снижение культуры речи у современной молодежи ведет к деградации личности.....	131
3.23. С.Б. Рысмагамбетова Проблема утраты человеческих ценностей в современном обществе.....	137
3.24. И.С. Дуйсенова Жұмыссыздық - әлеуметтік интеграция және әлеуметтік оқшаулау.....	141
3.25. А. Бидолдой Білім – адам капиталын дамытудың маңызды факторы.....	152
3.26. У.А. Тунгатова Дін туралы ғылым және дінтанулық білім.....	157
3.27. У.У. Байдуллаев, Ш.А. Адильбаева, Б.Р. Кульбекова Исламдағы талақтың түрлері.....	164
3.28. Д.У. Хамидуллина, М.К. Макжанова Исторические памятники Атырауской области Западного Казахстана.....	171
3.29. К.О. Жолдасбаева С.Ж. Жолдасбаевтың «Жетісу тарихы» еңбегі.....	179
3.30. M.V. Baidildinova, G.A. Tulepbayeva Innovative Activity at the University.....	186
3.31. A. Septemirova Stages of the Formation of Creative Activity in the Learning Process.....	189
3.32. M.Zh. Ordasheva, D.Zh. Zhusupova Professional and Aesthetic Readiness of Students of a Pedagogical University.....	194
3.33. A.A. Bisenbaeva, M.V. Gorbenko Influence of Educational Environment on Personal Self-Education.....	198

3.34. L. Shintayeva, K. Kudaybergenova Qualimetric Approach in Pedagogical Measurements.....	203
3.35. M.A. Aytbayeva, N.S. Nagashibay Criteria and Levels of Readiness of College Students for Research Activity.....	209
3.36. M.A. Aytbayeva, N.S. Nagashibay Formation of the Foundations of Scientific Research Activities of College Students.....	213
3.37. Sh.Zh. Arzymbetova, A.K. Oralbekova, A.K. Apashova, K.Sh. Alimova The Specifics of the Educational Process for Children in Individual Education.....	217
3.38. С.Б. Бегалиева, А.К. Оралбекова Педагогические технологии в современном образовательном процессе.....	221
3.39. Г.И. Файль, И.А. Исакова Ломаем стереотипы: полиязычие в преподавании биологии.....	232
3.40. А.Ж. Нуралиева Формирование познавательной активности школьников в процессе обучения средствами народной педагогики.....	236
3.41. С.Т. Мухамбетжанова, К.З. Жаксылыкова, А.А. Касымова, С.Ж. Исалдаева, С.М. Каупенбаева Білім беру ұйымы басшысының құзыреттілігін дамыту мәселесі.....	241
3.42. К.З. Жаксылыкова, Г.Е. Ережепова, К.М. Турлыкожаева, А.Н. Мусина, Д.Н. Есенсарина Тренинг - біліктер мен дағдыларды игеруге бағытталған оқыту формасы.....	246
3.43. М.К. Жайлауова, Т.Т. Мейрамова Инновациялық технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттілігін қалыптастыру.....	257
3.44. Д.К. Азизханова, Н.Ш. Алметов Жоғары оқу орнында болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудың дидактикалық негіздемелері.....	261
3.45. А.К. Төлеуова, М.Б. Куантаева, Д.З. Абдуллина, М.А. Футман, Н.Б. Бейсембаева Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілегін қалыптастырудың педагогикалық негіздері.....	271
3.46. Г.Б. Акмурзиева, Г.Н. Сагиденова Формирование умений и навыков проектной деятельности студентов вуза.....	275
3.47. А.Е. Рымжанова Білім алушылардың жоғары ойлау дағдыларын дамыту жолдары.....	278
3.48. Ұ.Т. Әнәпия Критериалды бағалау жүйесінің қазіргі жай-күйі	283
3.49. А.С. Андрей Результаты международных сравнительных исследований качества образования.....	287

3.50. Г.К. Исина Аралық бақылау жұмыстарын бағалау: ерекшеліктері мен шетелдік тәжірибе.....	293
3.51. Н.А. Орахова, Н.С. Жумашева Студенттердің зерттеушілік іс-әрекетін дамытудың теориялық негіздері.....	301
3.52. Н.Қ. Ұзақбаева Колледж студенттерінің кәсіби бейімделу үдерісінде сөйлеу деңгейін диагностикалаудың маңыздылығы.....	308
3.53. М.А. Бакетова, А.И. Булшекбаева Роль командной работы в формировании корпоративной культуры будущего педагога-воспитателя.....	312
3.54. Ж.М. Молбасынова Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында оқыту үрдісінде «Сын тұрғысынан ойлау модулін» қолданудың өзектілігі.....	318
3.55. Р.А. Болатбаева, Р.Т. Иманкулова Жаһандану үдерісіндегі педагогтардың көшбасшылығы және эмоционалды интеллект....	323
3.56. Т.С. Зұлхарнай, Т.Б. Машенбаев Мониторинг жүйесін тәрбиелеу қызметінде қолдану.....	329
3.57. Ж. Кожакүлова Қалыптастырушы және жиынтық бағалау негізінде тапсырмалар жүйесін сараптау.....	333
3.58. В.К. Омарова, Т.В. Шмидт Современные подходы к обеспечению качества дошкольного воспитания и образования.....	335
3.59. Г.Д. Әбетова Мектеп жасына дейінгі ересек жастағы баланың мектепке дайындығын диагностикалаудың маңызы.....	341
3.60. Т.Б. Турганбаева, Б.С. Қрымбай, Е.Р. Сағынбекова, К.К. Жанбубекова Үш тілді білім беру үдерісінде ересек топ балаларының логикалық ойлау қабілетін дамыту.....	345
3.61. М.К. Оспанбекова Сындарлы оқыту: аспектілер, өзекті әдістер, тиімді тәжірибе.....	348
3.62. Д.Ж. Жубайкулова, С.К. Мухтарова Пути реализации принципа ситуативности при обучении монологической и диалогической речи на уроках английского языка.....	352
3.63. А.И. Есентаева Қазақ тілі пәні бойынша оқылым бөлімін оқытудың ерекшеліктері.....	359
3.64. А.О. Нуралиева, А.К. Оралбекова, Д.Т. Бектурсунова Формирование профессиональной готовности будущих специалистов к работе в условиях инклюзивного образования.....	366
3.65. А.Т. Арзиева Білім мазмұнын жаңарту аясында инклюзивті оқытудың өзекті мәселелері.....	370

3.66. Э.Б. Мирзалиева, З.Ж. Кулпейсова Инновационные технологии в условиях инклюзивного образования.....	373
3.67. К.А. Абенова, Г.Е. Амирбекова Аутистік спектрі бұзылған балаларды жалпы білім беру үдерісіне енгізудегі қоғамдық көзқарас.....	378
3.68. А.Б. Букатаева Интеграция ИКТ в образовании.....	383
3.69. С.О. Абилкасова Роль использования электронных учебников в образовательных процессах высших учебных заведений	388
3.70. Б.Б. Калматаева Роль использования информационных технологий в процессе обучения математике будущих техников в колледже.....	392
3.71. А.Қ. Егенисова, Б.К. Керимов Жоғары оқу орындары студенттерінің этномәдени құзіреттілігін қалыптастыру мәселелері	399
3.72. Р.А. Самбетжанова Қазақстан тарихын оқытудағы инновациялық әдістемелік тәсілдер.....	405
3.73. Б.Ж. Бабан Биология пәнін оқытудың ерекшеліктері.....	409
3.74. М.Р. Кушербаева, А.К. Жумушова Орта мектептегі физика мен математиканың пәнаралық байланысы.....	412
3.75. Б.К. Курсабаева Формирование исполнительских навыков учащихся детской музыкальной школы.....	417
3.76. Г.А. Куребаева Особенности поведения прагматика.....	423

All materials are published in author's edition.

The authors are responsible for the content of articles and for possible spelling and punctuation errors.

Все материалы опубликованы в авторской редакции.

Ответственность за содержание статей и за возможные орфографические и пунктуационные ошибки несут авторы.

SECTION III / СЕКЦИЯ III

SOCIETY AND PERSONALITY / ОБЩЕСТВО И ЛИЧНОСТЬ

3.1. Каспий теңізінің халықаралық құқықтық статусын шешудің тетіктері: құрылу тарихы және қорытындылары

Римма Гизатуллақызы Ережепова

«Халықаралық қатынастар және туризм» кафедрасының аға оқытушысы, Ш. Есенов атындағы КМИТУ (Ақтау қ., Қазақстан)

КСРО-ң ыдырауы Каспий жағалауында жаңа тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуына әкелді. Аймақтағы геосаяси ахуалдың өзгеруі Каспий маңы елдерінің өзара іс-қимылының жаңа нысандарын табу мәселесін көтерді. Тиісінше, Каспий бағыты Ресейдің сыртқы саясатының басымдықтарының бірі болды. Аймаққа үлкен көңіл бөлініп, Каспий теңізі аймағындағы маңызды мұнай-газ қорының болуы және бірегей биоресурстар анықталды. Каспий теңізі әлемдегі бекіре тұқымдас қорлардың 90 пайызын құрайды. Осыған байланысты Каспий теңізінің биоресурстарын ұтымды пайдалану Каспий маңы мемлекеттерінің басты міндеті болды. Каспий аймағында теңіз жолдары желісі пайда болды, жаңа құбырлар салынды. Өңір Орталық және Таяу Шығыс, Орталық Азия және Кавказды байланыстыратын көлік-коммуникация хабына айналды. Бұл аймақтан тыс мемлекеттердің назарын Каспийдегі процестерге аударған. Бұл факторлар Каспий маңы елдерінің бұрыннан бар мұнай және газ кен орындарын игеруге, рекреациялық аймақты дамытуға, сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейтуге мүдделі, аймақтық проблемаларды шешу жолында ынтымақтасу жолдарын іздеуге кірісті. 1991 жылы КСРО-ның өмір сүруін тоқтату және жаңа Каспий маңы мемлекеттерінің қалыптасуы теңіздің құқықтық мәртебесін жаңарту қажеттілігін көрсетті, себебі қазіргі Кеңес-Иран келісімдері Каспий майы мен газ кен орындарын игеруді қоса алғанда, өзекті болатын мәселелерді реттемеді. Энергетикалық фактордың маңызы жаңадан қалыптасқан елдердің ұлттық бюджеттерінің дефицитімен қосымша анықталды, олардың экономикасы ішкі нарықты және мемлекеттік мекемелерді тұрақтандыру үшін қосымша қаржыны талап етті. Каспийдің ірі мұнай-газ қорлары бар екендігі туралы пайда болған болжамдар Каспий маңы мемлекеттеріне батыл жоспарлар жасауға мүмкіндік берді. Дегенмен, олардың ерте дамуын бастау және энергетикалық жобаларға шетел инвестицияларын тартуға негіз жасау үшін, бірінші кезекте су қоймасының халықаралық құқықтық мәртебесін реттеу қажет болды [1, б. 242].

Мәселені тиісті түрде дайындаусыз шешуге бағытталған әрекеттер нәтиже бермеді: теңіздегі өзара әрекеттесудің негізгі

бағыттарындағы «Каспий жатақханасы» көршілерінің көзқарастары айтарлықтай өзгерді. Каспий маңы мемлекеттері СІМ-нің құқықтық бөлімшелерінің басшыларының (1995 ж.) Немесе олардың тікелей басшылары - министрлерінің (1996 ж.) Бірнеше мәжілісінің қорытындысы бойынша осы мәселе бойынша елеулі прогресс қол жеткізе алмады. Мәселені тиісті түрде дайындаусыз шешуге бағытталған әрекеттер нәтиже бермеді: теңіздегі өзара әрекеттесудің негізгі бағыттарындағы «Каспий жатақханасы» көршілерінің көзқарастары айтарлықтай өзгерді. Бірнеше мәжілістің қорытындысы осы мәселе бойынша елеулі прогресс қол жеткізе алмады. Алайда, тараптар су қоймасының құқықтық мәртебесі барлық жағалаудағы елдердің ымыралы шешімінің нәтижесінде анықталуы тиіс және оның негізгі ережелері жан-жақты құқықтық құжат - Конвенцияда бекітілгендігі туралы келісімге қол жеткізді.

Каспий маңы мемлекеттері сыртқы істер министрлерінің орынбасарлары деңгейінде Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны әзірлеу жөніндегі арнайы жұмыс тобы 1996 жылы министрлер кездесуінен кейін құрылған тұрақты келіссөз механизмі жедел нәтиже бермеді. Қатысушылар келешекте жұмыс істеді, болашақ бесжақты құжаттың ережелерін негіздейтін, анықталған және өзара қолайлы тіл дамыған, резервуардың құқықтық мәртебесінің негізгі қорытындылары бойынша байланыстыру нүктелерін іздестірді. Мұндай процесс сарапшылардың бірлескен күш-жігерін барынша қолдануды ғана емес, көп уақытты талап етті. Мұндай оқиғалардың дамуы бай мұнай-газ конструкцияларын жедел дамытуға мүдделі бірқатар Каспий маңы елдері басшыларының мүдделерін толығымен қанағаттандырмады және оларды белсенді тәуелсіз әрекеттер жасауға шақырды.

1994 жылы Әзірбайжан барлық «Каспийліктер» үшін күтпеген бірнеше халықаралық энергетикалық компаниялармен үш бірлескен перспективалы кен - Азери, Чираг және Гюнешлиге қатысты келісім жасасты. Кейіннен бұл мәміле Әзірбайжан журналистерінің және саясаттанушыларының «Келісімнің ғасыры» деп аталды. 1998-2003 жылдары Ресей, Қазақстан және Әзірбайжан да Солтүстік Каспийдің ресурстық делимитациялау ережелерін келісе алды. Бұл, әрине, «жеке» келісімдерді мойындауға қарсы келген көршілердің қалған бөліктеріне қатты наразылық тудырды. Каспий теңізінің оңтүстік бөлігіндегі трансшекаралық мұнай-газ конструкцияларының айналасындағы қақтығыстардың нашарлауына жағалаудағы елдердің жер қойнауын пайдалану қажеттілігі мен басқа да экономикалық қызметтің қажеттіліктері үшін қалыптасқан төменгі секторлардың шекараларын айқындаудағы айырмашылықтар әкелді. Бұл аймақтағы жағдайды тұрақсыздандыруға қатер төндірді, су қоймасының халықаралық-құқықтық мәртебесін әзірлеу бойынша күрделі келіссөздер жолына теріс әсер етті. Тараптар шұғыл түрде

«қажеттілікке» мұқтаж болды. Бес қырлы форматта жиналып, жинақталған мәселелердің тұтас кешенін құпиялы ортада, жақсырақ жоғары деңгейде талқылау қажет болды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жизнин С.З. Энергетическая дипломатия в Каспийском регионе / С.З. Жизнин, И.А. Гулиев // Вестник МГИМО-Университета. – 2012. – № 1. – С. 241–247.

3.2. Сущность принципов правосудия в РК

Кызгалдак Утепбергеновна Байжанова

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
(Алматы, Казахстан)

Принципы правосудия, закрепленные на законодательном уровне, сформулированные в определенные понятия в процессе научных исследований, сводятся в определенную систему, которая включает:

1) принципы судостроительства (независимость судей, участие граждан в правосудии и др.);

2) принципы судопроизводства (уголовное, административное, гражданское).

В законодательстве РК закреплены следующие принципы гражданского правосудия:

- принцип законности правосудия – п. 4 ст. 75 Конституции РК;

- осуществление правосудия только судом – ст. 75 Конституции РК;

- равенство всех перед судом и законом – ст. 14 Конституции РК;

- состязательность и равноправие сторон – ст. 15 ГПК РК;

- независимость судей и подчинение их только закону – п. 1 ст. 77 Конституции РК;

- гласность в деятельности суда – ст. 19 ГПК РК;

- государственный или национальный язык судопроизводства и делопроизводства в судах – ст. 14 ГПК РК.

Принцип законности правосудия

Общее требование соблюдения закона, закрепленное в Конституции РК (п. 4 ст. 75), относится к органам государственной власти, местного самоуправления, должностным лицам, гражданам и их объединениям. Естественно, что это требование относится и к суду, причем относится даже в большей степени, так как это не только принцип его деятельности, но и цель разбирательства конкретных дел.

Применительно к принципу законности правосудия использование нормативной правовой базы имеет свои особенности:

- правосудие осуществляется на основе Конституции РК и законов РК, т.е. актов, принятых законодательными органами;

- при осуществлении правосудия должны учитываться важные для оценки правонарушения правила о действии закона во времени (закон, устанавливающий или отягчающий ответственность, обратной силы не имеет; никто не может нести ответственность за деяние, которое в момент его совершения не признавалось правонарушением).

Принцип законности правосудия требует, чтобы по каждому вынесенному судом приговору и решению была ссылка на соответствующую норму материального права и было мотивировано ее применение с учетом обстоятельств дела и характеристики его участников.

По гражданскому делу, кроме норм Гражданского кодекса РК, суды применяют нормы других отраслей права (трудового, семейного, жилищного) и используют подзаконные акты, если они не противоречат закону.

В содержание принципа законности правосудия входит и требование точного соблюдения судами норм процессуального права:

- только путем строгого соблюдения правил судебной процедуры всеми участниками судебного процесса суд может успешно выполнять правоохранительную функцию укрепления законности и правопорядка;

- именно с помощью установленных процедур суд получает объективные материалы для применения соответствующей нормы материального права и в итоге выносит законное и обоснованное решение.

Осуществление правосудия только судом

Принцип осуществления правосудия только судом закреплен в ст. 75 Конституции РК.

Содержание этого принципа легко раскрывается на примере уголовного судопроизводства. Каждый обвиняемый в совершении преступления считается невиновным, пока его виновность не будет доказана в предусмотренном законом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда (пп. 1) п. 3 ст. 77 Конституции РК). Сложнее данный принцип раскрывается в области гражданского процесса.

Принцип отправления правосудия только судом действует и в гражданском, и в уголовном судопроизводстве (процессе).

В гражданском процессе этот принцип проявляется в том, что суды в системе органов, осуществляющих защиту права (третейские суды, нотариат, медиация и т.д.), занимают особое место. Приоритет судебной формы защиты права выражается в том, что:

- когда спор о праве рассматривается несколькими органами, в число которых входит суд, окончательное решение принимается судом,

например по трудовым спорам после комиссии решения по заявлению заинтересованного лица принимает суд;

- на суд возложена обязанность проверки законности в определенных пределах решений третейских судов в случае обращения за выдачей исполнительного листа на принудительное исполнение решения третейского суда;

- решение, принятое в административном порядке, может быть обжаловано в суд.

Содержание принципа «осуществление правосудия только судом» включает осуществление судебной деятельности во всех ее формах, т.е. разрешение дел по существу в первой инстанции, разбирательство в апелляционной, кассационной инстанциях (в том числе и по вновь открывшимся обстоятельствам).

Равенство всех перед законом и судом

Конституция РК (ст. 14) провозглашает равенство всех перед законом и судом. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина во всех сферах политической и социально-экономической жизни государства независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности.

Равенство перед законом означает:

- одинаковое применение норм, закрепленных в законе, ко всем гражданам (не допускается изъятие или исключение из требований закона каких-либо положений из-за социальных, имущественных, национальных и иных различий сторон при решении вопроса о признании или отказе в признании исковых требований в гражданском процессе);

- необходимость исключения в законотворческой деятельности возможности установления норм, дискриминирующих стороны по каким-либо признакам, запрещенным Конституцией РК.

Равенство перед судом предусматривает, что правосудие должно осуществляться на основе единого суда для всех, т.е. всем участникам процесса предоставляются одинаковые права защищать свои интересы, независимо от социальных, имущественных и других различий.

Таким образом, единое для всех равенство перед законом дополняется и единством суда. Не допускается создание каких-либо специальных судов, осуществляющих правосудие для отдельных групп населения по социальным, национальным или иным признакам. Не допускается также создание чрезвычайных судов.

Принцип состязательности и равноправия сторон в судебном процессе

В соответствии с Конституцией РК судопроизводство осуществляется на основе состязательности и равноправия сторон (ст. 15 ГПК РК). Под сторонами в гражданском процессе понимаются истец и ответчик.

Сущность рассматриваемого принципа заключается в таком построении судебной процедуры, которое обеспечивает при рассмотрении гражданских и уголовных дел равные возможности сторон по отстаиванию защищаемых ими интересов. При этом суд наделяется всеми необходимыми полномочиями, обеспечивающими именно такой порядок процедуры соответствующего судопроизводства.

Противоположность (несовпадение) интересов сторон при их процессуальном равноправии обеспечивает состязательный характер их участия в процессе, а отделение функций суда от прав и обязанностей противоборствующих участников процесса гарантирует законность и объективность правосудия.

Конституционный принцип состязательности и равноправия сторон находит развитие в соответствующих процессуальных положениях, регламентирующих рассмотрение гражданских дел. Так, норма гражданско-процессуального законодательства РК, гарантируя состязательность и равноправие сторон, обеспечивает их равные права по представлению документов и участию в их исследовании в суде. Суд, сохраняя независимость, объективность и беспристрастность, создает необходимые условия для всестороннего и полного исследования обстоятельств дела: разъясняет лицам, участвующим в деле, их права и обязанности, предупреждает о последствиях совершения или несовершения процессуальных действий и создает условия для правильного применения законодательства.

Принцип состязательности и равноправия сторон находит наиболее полное воплощение при рассмотрении дела в судебном заседании по первой инстанции. Прослеживается этот принцип и в вышестоящих инстанциях.

Независимость судей и подчинение их только закону

Конституция РК устанавливает, что судьи независимы и подчиняются только Конституции и законам (п. 1 ст. 77 Конституции РК).

Конституционный принцип независимости судей нашел отражение и развитие во многих актах законодательства, регламентирующих различные стороны осуществление правосудия и деятельности судов, в гражданском процессуальном законодательстве.

Суд относится к числу таких государственных учреждений, деятельность которых часто находится в поле зрения многих органов, должностных и частных лиц. Таким образом, проблема обеспечения

независимости судей связана с их взаимоотношениями с другими государственными структурами, хозяйственными и иными организациями, должностными лицами и гражданами. Независимость судей проявляется также и во внутрисудебных отношениях с другими участниками процесса и с вышестоящими судебными органами.

В этой ситуации принцип независимости судей играет особую роль в системе конституционных положений, определяющих правовой статус носителей судебной власти. Судьи по закону обеспечиваются условиями для беспрепятственного и эффективного осуществления их прав и обязанностей, реальными гарантиями независимости и введением ответственности за незаконное вмешательство в их деятельность.

Сама формула подчинения судей только Конституции РК имеет основополагающее значение. Конституция РК имеет высшую юридическую силу, является актом прямого действия и никакие другие правовые акты, применяемые на территории страны, не должны ей противоречить. Упомянутая формула определяет некоторую специфическую сторону деятельности судей, связанную с правом судов, опираясь на Конституцию РК, осуществлять контроль за законностью правовых актов, применяемых при осуществлении правосудия.

Юридические гарантии независимости судей реально воплощены в нормах об их несменяемости и неприкосновенности в положениях Закона РК «О судебной системе и статусе судей РК». В соответствии с упомянутым законодательным актом судьи несменяемы; гарантируется их неприкосновенность и предоставление судье материального и социального обеспечения, соответствующего его высокому статусу, а также предусматривается ответственность за незаконное вмешательство в их деятельность.

Законодательство предусматривает строгую ответственность за вмешательство в деятельность суда как органа судебной власти и не только при непосредственном отправлении правосудия, но и за попытку оказать незаконное воздействие на судью на любом этапе исполнения им своих обязанностей.

Принцип гласности в деятельности суда

Согласно Конституции РК разбирательство дел во всех судах открытое. Слушание дела в закрытом заседании допускается в случаях, предусмотренных законом (ст. 19 ГПК РК). Конституционный принцип означает, что, в отличие от деятельности других государственных органов, во всех судах судебной системы РК рассмотрение конкретных дел осуществляется гласно, в открытых судебных заседаниях.

На судебные заседания допускаются все граждане (по уголовным делам - не моложе 16 лет, кроме тех случаев, когда они - обвиняемые, потерпевшие или свидетели по делу).

Конституционный принцип гласности в деятельности суда, с одной стороны, обеспечивает воспитательное значение судебных процессов, с другой - свидетельствуя о демократических началах судопроизводства, служит своего рода контролем населения за правосудием, дисциплинирует суд, обязывает носителей судебной власти строго относиться к выполнению установленных законом процедур.

В залах судебных заседаний могут присутствовать и освещать работу суда корреспонденты газет, радио, телевидения и других средств массовой информации. Размещение и использование соответствующей радио- и телевизионной аппаратуры допускается с разрешения председательствующего в судебном заседании. На судей возлагается обязанность обеспечить для населения и представителей средств массовой информации возможность присутствовать при судебном разбирательстве дел.

Под принципом гласности понимается свободный доступ в зал судебных заседаний всех желающих послушать процесс граждан, а также их право на письменные заметки о процессе и фиксацию всего происходящего в зале судебного заседания с занимаемого места.

В зависимости от лиц, которые могут быть ознакомлены с деятельностью суда, различают:

- гласность для сторон и других лиц, участвующих в деле (гласность в узком смысле слова);
- гласность для народа (или публичность).

Публичность заключается в праве присутствия в зале судебного заседания посторонних лиц, т.е. публики, включая представителей средств массовой информации, которые могут помещать объективные отчеты о судебном разбирательстве, не предрешая выводов суда в решении.

Исключения из принципа гласности:

- ограничения, предусмотренные законом и не допускающие усмотрения судей или других лиц, участвующих в деле, по вопросу проведения закрытого судебного заседания;
- ограничения, предусмотренные в законе, допускающие возможность проведения закрытого судебного заседания по ходатайству лиц, участвующих в деле, представителей либо по инициативе суда.

Закон допускает исключение из принципа гласности в интересах сохранения различного рода тайны. Слушание дела в закрытом заседании допускается в случаях, предусмотренных законом о государственной тайне, а также при удовлетворении судом ходатайства участвующего в деле лица, ссылающегося на необходимость сохранения коммерческой и иной тайны, и в других случаях, предусмотренных законом.

Принцип государственного или национального языка судопроизводства и делопроизводства в судах

В соответствии с Конституцией РК государственным языком на всей территории РК считается казахский язык. Конституция РК установила право каждого пользования родным языком, на свободный выбор языка общения.

Из изложенного следует, что все стадии производства должны вестись с соблюдением конституционного права каждого пользоваться родным языком. Это право не предусматривает каких-либо исключений и не должно зависеть от усмотрения следователя или судьи.

Использованная литература:

1. Конституция Республики Казахстан
2. Конституционный Закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей»
3. Гражданско-процессуальный кодекс РК.

3.3. Ата заң – асқақ абыройым

Санжан Куандыковна Нысанова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, т.ғ.к.
(Атырау, Қазақстан)

Венера Кайыржановна Наурызова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымының магистрі (Атырау, Қазақстан)

Тілекші Хамит

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің
5B030100 - Құқықтану мамандығының 4 курс студенті
(Атырау, Қазақстан)

Кез-келген елдің, мемлекеттің тәуелсіздігін айқындайтын құжат-Конституция. Бізді бұл күнге дейін жеткізген ұмытылмас оқиғалар- ел қорғау соғыстары, ұлт-азаттық көтерілістер, қандай ауыртпалықты да көтере білген, жасымайтын асқақ жігерлі рухы, қайтпайтын табандылығы - өшпес өнеге, өлмес мұра ретінде сақталуы қажет. Бұл еркіндік сүйгіш, патриоттық дәстүр 16-желтоқсан оқиғаларына дейін жалғасты. Осылайша Тәуелсіздік күннің оңайлықпен келмегенін білеміз. Елбасымыз өткен дәуірдегі қаһармандық оқиғалардың тізбегін таяудағы Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығына арнаған сөзінде: «Ұлы далада бірінен соң бірі толас таппай жүріп жатқан 200-ге тарта көтерілістер эстафетасы, біздің бүгінгі тәуелсіздігіміздің бастау көздері» деп бағалаған болатын. Елдің біртұтастығы мен тыныштығын сақтауға бар

өмірін сарп еткен хан-сұлтандар мен батырларын тарихқа өлшеусіз үлес қосқан ірі тұлғалар ретінде күні бүгінге дейін бізге жеткізді. Бұл қасиетті шежіре- бүгінгі буын арқылы келер ұрпақтың бойынан жастайынан сіңірілетін баға жетпес игілік. Осы өнегені, елжандылық, отансүйгіштік дәстүрді жастардың бойына дарыта отырып, патриоттық рухта тәрбиелеу- бүгінгі таңда әрбір қазақстандықтың қасиетті борышы.

Қазақстанның Ата заңы әлемдегі ең жас Конституциялардың бірі болып саналады. Қазақстан Республикасының Конституциясы - мемлекетіміздің іргесін нығайтудағы қарышты қадамдардың қалыптасуы мен жаңа жүйенің орнығуына, саясат сахнасында Қазақстан Республикасының қанат жаюы жолындағы бірден-бір бастаушы заң, серпінді сенім, әділет жолын көрсетер айшықты құжат. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Қазақстан Республикасының Конституциясы әлемдегі жалпы адамзаттық құндылықтарды дәріптейтін ең үздік 50 конституцияның бірі болып саналады екен [1, 45 б.].

Конституция - біздің асқақ абыройымыз, Қарулы күштер - ашық аспанымызды қорғайтын айбынды абыройымыз! Біздің Негізгі заң - бұл біз бірлесіп жаңа қоғам, жаңа мемлекет, жаңа экономика тұрғызып жатқан сенімді іргетас. Қысқа мерзімде біздің еліміз болашаққа серпінді секіріс жасады. Біздің көз алдымызда еліміздің жаңа тарихы қалыптасуда.

- Бұл жаңа Конституция Қазақстанның төртінші Ата заңы. (1937, 1978, 1993, 1995) Оның құрылымы кіріспеден, 9 бөлімнен, 98 баптан, көптеген тармақтар мен тармақшалардан тұрады. Конституция - барлық заң салаларының негізі, ал оның нормалары – басқа заңдар үшін басты қағида болып есептеледі. Конституция дегеніміз – қоғамдық және мемлекеттік құрылыс негіздерін, мемлекеттік органдар жүйесін, олардың түзілу реттілігі мен қызметін, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын мемлекеттік заң.

- Ұшар басында алып самұрығы қанат қаққан «Қазақ елі» монументі - бабаларымыздың «Мәңгілік ел орнату» идеясына қойылған ескерткіш - белгі. Халқымыздың өткені мен болашағын жалғап тұрған, оның мәңгілік мұраты мен асыл арманы бейнеленген бұл алаң - еліміздің басты алаңы. Конституция біздің тәуелсіздігімізді нығайтты, мемлекетті және бүкіл қоғамды берік етті. Сондықтан да біздің ортақ парызымыз - негізгі заңға құнттылықпен қарау, оны өз Отанымызды, өз тарихымызды құрметтегендей құрметтеу.

- Әрбір қазақстандықтың Конституциясының мемлекет пен қоғам үшін ғана емес, сонымен бірге жеке өзі, өз отбасы мен өз балалары үшін де мәнділігін бағалай білу, өз міндеттемелерін қастерлеп сақтап орындауы маңызды. Конституция біздің басты құндылығымыз Тәуелсіздікті, бейбітшілік пен тұрақтылықты ғасырларға бекітті. Барша мемлекеттік институттардың, әрбір қазақстандықтың парызы - осы құндылықтардың қырағы күзетінде болу [2, 66-68 бб.].

Қазіргі Ата Заңымыздың басты ерекшелігін айта кететін болсақ, ол туралы Парламент Мәжілісінің депутаты Алдан Смайыл Елбасымыздың төрт ұстанымында жатқандығын алға тартады. Ол төрт ұстаным: бірінші, қоғамдық келісім және саяси тұрақтылық, екінші, экономикалық даму, үшінші, қазақстандық патриотизм, төртінші, маңызды мәселерге референдум жасау және Парламентте дауыс беру арқылы шешу.

Конституция – елдің бірлігі мен берекесін, тыныштығын қамтамасыз ететін, оны іс жүзінде жүзеге асыратын қуатты күш, әлеуметтік байланыстар мен мемлекеттік биліктің қатынастарын реттеп отыратын, осы заманғы мемлекеттіліктің маңызды белгісі. Ол елдегі барлық басқа заңдарға қатысты жоғары заңды күшке ие заң немесе заңдардың жинағы. Конституция кез-келген қоғамды тәртіпке келтіріп реттеп отырады.

Сонау тарихы мызға үңілетін болсақ, хандық билік кезінде бірнеше заңдардың жинағы жарық көрген болатын. Оларға «Қасым ханның қасқа жолын», «Есім ханның ескі жолын» және «Жеті жарғысы» заңдарын жатқыза аламыз. Олардың алғашқысы - «Қасым ханның қасқа жолы». Қасым ханның қасқа жолы - қазақ халқының хандық дәуіріндегі әдет-ғұрыптық заң ережелерінің жиынтығы. Қасым ханның билігі тұсында Керей, Жәнібек және Бұрындық хандар кезіндегі қазақ қоғамы анағұрлым жоғары сатыға көтерілді. Жаңа қалыптасқан жағдайына бұрынғы әдет-ғұрып заңы сай келмеді. Сондықтан өзге заң жинағын жасауға тура келді. Қасым хан қазақ халқының этникалық аумағын кеңейту барысында әдет-ғұрыптық заңдарына арқа сүйеп, Құран талаптарына қайшы келмейтін қазақи ғұрып ерекшеліктерін сақтай білді. Оған мысал ретінде, жеті атаға дейін үйленбеу, әмеңгерлік, құдалық жол-жоралар, қазылық билік сияқтыларды жатқыза аламыз. Қасым ханның заңдар жинағына мүлік заңы, әскери заң, қылмыс заңы, елшілік жоралары, жұртшылық заңы деп аталатын 5 ереже енген болатын. «Қасым ханның қасқа жолы» өзгерусіз XVII ғасырға дейін сақталды. Кейін Есім хан билікке келгеннен кейін «Есім ханның ескі жолы» деген жаңа атқа ие болды. Есім хан ішкі – сыртқы саясатта тәртіп орнатты. «Есім ханның ескі жолында» жермен, тқрт-түлікке қатысты материалдық талап-арыз, қылмыстық іс туралы, әйелдердің жағдайы, әскери міндеттемелер, салт-дәстүрдің орындалуы, кедейлерге көмектесу мәселелері қарастырылды. XVII ғасырда Қазақ хандығының ыдырап кету қаупі туғанда Тәуке хан елдің бірлігін, тұтастығын сақтап қалатын шаралар қарастырып, хандық билікті нығайтуға күш салды. Үш жүздің игі жақсылары мен билерін Күлтөбенің басында жинап, «Жеті жарғы» деп аталатын заңдар жиынтығын қабылдады. «Жеті жарғыға» сүйенген қазақ билері ел ішіндегі дау-жанжалдар мен саяси маңызы бар мәселелерді тиімді шешіп отырды [3, 4 б.].

Екі ғасыр Ресей империясының отары болған, жетпіс жыл бойы Кеңес Одағының қысымын көрген Қазақ елі аянбай жүргізген күресінің,

халықтың ерік-жігерінің мықтылығының арқасында ғасырлар бойы ұмыт бола бастаған тілін, салт-дәстүрін қайта жаңғыртып, тәуелсіздік туын биікке көтерді. Республика өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін мемлекет басшысын сайлауы заңдылық. Осы мақсатпен 1991 жылғы 1 желтоқсанда бүкіл халықтық Президент сайлауы өткізіліп, халықтың бірауыздан қолдауымен Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Президент болып тағайындалды. Мемлекет болып қалыптасу үшін республиканың мемлекеттік рәміздерін, сонымен қатар Ата Заңын (Конституциясын) қабылдау маңызды міндеттердің бірі болды.

Тәуелсіз Қазақ елінің ең алғашқы Ата Заңы 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған болатын. Ол конституция 4 бөлімнен, 21 тараудан, 131 баптан тұрды. Қазақстан Республикасы - құрылымы жағынан барлық азаматтарының теңдігін қамтамасыз ететін демократиялық, зайырлы және біртұтас мемлекет деп танылды. Халықтың атынан билік жүргізу құқығы өздерінің конституциялық өкілеттігі шегінде Жоғарғы Кеңес пен Президентке берілді. Әйтсе де уақыт өте келе, заман алға дамыған сайын бұл Конституция қоғамның талабына сай келмей қалды, яғни өзгертулерді талап етті.

Осыған орай, 1995 жылы көктемде жаңа конституцияны дайындау жұмыстары басталды. Еліміздің заңгерлерінің алдында заман талаптарына жауап бере алатын жаңа конституция жобасын дайындау міндеті тұрды. Құрамына құқықтанушылар мен заңгерлер кірген команда мемлекеттің саяси жүйесін жаңғырту үшін негіз бола алатын конституцияның тиімді жобасын дайындау жұмыстарына кірісті. Сараптамалық-консультативтік кеңес конституцияның алғашқы нұсқасын сараптау нәтижесінде оған елеулі өзгерістер жасады. 1995 жылы 30 тамызда жалпы халықтық референдум өткізілді. Онда «Жобасы 1 тамыздағы басылымдарда жарияланған Қазақстан Республикасының жаңа конституциясын қабылдайсыз ба?» деген сұрақ қойылды. 1995 жылы өткізілген дауыс беру нәтижесі бойынша, қатысушылардың 89 пайызы жаңа Конституция үшін дауыс берді. Сөйтіп, бүкіл халықтық референдум нәтижесінде Қазақстанның жаңа Конституциясы қабылданды. 30 тамыз Ата заң қабылданған күн болғандықтан, мемлекеттік мереке деп жарияланды. Жаңа Конституция мемлекеттіктің табиғаты жөніндегі мәселелерді түбегейлі шешті. Биліктің бірден-бір көзі болып Қазақстанның халқы танылды. Қолданыстағы Конституцияда алғашқы рет «Қазақстан - ежелден келе жатқан қазақ жерінде оның халқы тарапынан құрылған мемлекет» екендігі бекітілді. Осы көзқарастың арқасында ұлттық мемлекет идеясы азаматтық қоғамды құруға және мемлекеттік механизмнің тиімді жұмыс істей бастауына мүмкіндік берді. Бұл Конституцияның 1993 жылғы Конституциядан мазмұнының сапасымен ерекшеленді. Жаңа Конституцияға алғаш рет азаматтың құқығына қатысты ғана емес, адам дүниеге келген кезден бастап одан ажырамас құқықтарына да қатысты нормалар енді. Заң бойынша Қазақстан Республикасының Президенті

саяси жүйенің басты тұлғасы болып табылады, билік тармақтарынан жоғары тұрады. Бұл президенттік басқару жүйесіндегі мемлекетке сай келеді. Парламент туралы конституциялық бөлім өзгерістерге ұшырады.

1-бөлім «Жалпы ережелер» деп аталған және мемлекеттік құрылыс негіздерін белгілейтін қағидаттарға арналған. 2-бөлімі «Адам және азамат» жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің негіздеріне арналған, бұл бөлімде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ азаматтық институтының негіздері реттелген. 3- бөлім «Президент» бөлімінде президенттік басқарудың нысандары бекітілген. 4-бөлім «Парламент» деп аталады. Парламенттің жоғары өкілетті орган ретіндегі құқықтық мәртебесін белгілейді, Парламент қызметінің ұйымдастыру-құқықтық түрлерін және оның депутаттарының мәртебесін бекітеді. 5-бөлімі «Үкімет». Республикадағы атқарушы билікті жүзеге асыратын Үкімет қызметінің негіздеріне арналған, Үкіметпен Премьер-министрдің құзыреті бекітілген. 6-бөлімі «Конституциялық Кеңесте» Конституциялық Кеңестің құқықтық қағидасының негіздері туралы айтылған, оның негізгі функцияларының бірі Конституция нормаларына ресми түсіндірме берілген. 7-бөлім «Соттар және әділ сот» сот жүйесіне арнап жазылған. Бұл бөлімде Конституция анықтау мен алдын ала тергеуді сотпен прокуратурадан бөледі. 8-бөлім «Жергілікті мемлекеттік басқару жән өзін-өзі басқару» деп аталады. Бұл бөлім бойынша жергілікті мемлекеттік басқаруды жергілікті өкілетті және атқарушы органдар жүзеге асырады. Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқару мойындалады, оның міндеті – жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу кезінде тұрғын халықтың дербестігін қамтамасыз ету мәселелері қаралған. 9-бөлім «Қорытынды және ауыспалы қағидалар» жекелеген конституциялық дәлелдемелерді іске асыру рәсімін жүзеге асырады.

1998 жылы 7 қазанда Конституциямызға өзгерістер мен түзетулер енгізілді. Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының біріккен отырысында Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасын оқыды. Бұл заң жобасына сәйкес елдің саяси өмірінде Парламенттің ролі күшейтілді, Президент пен Жоғарғы Сот Кеңесі лауазымдары бөлінді. Конституцияға 2007 жылы да бірнеше өзгерістер енгізілді. Бұл шешімді Президент 2007 жылы 16 мамырда Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының біріккен отырысында оқыды және «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды [4, 172 б.].

Қорытындылайтын болсақ, Конституция мемлекет болып қалыптасу барысында ерекше рол атқаратын заңдар жинағы. Өз заңының болуы қоғам үшін өте маңызды фактор. Конституцияда елдегі барлық азаматтардың құқықтары қорғалған. Мемлекеттегі барлық іс-шаралар Ата Заңымызға сай жүзеге асырылады. Егер заң жүйесі

болмаса қоғамымызда тәртіп, әділдік болмайды. Ал тәртіп болмаған мемлекеттің дамып, өркендеуі екіталай. Бұл ойымды Ел басымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың: «Ең бастысы, кім екеніне қарамастан, әр адам конституция қағидаларын қатаң сақтауға міндетті. Біздің бәріміздің заңды білуіміздің маңызы зор. Ал оларды орындауымыздың маңызы одан да зор. Онсыз біздің өркендеген мемлекет орнатамыз, елімізде тәртіп орнатамыз деген ниетіміздің бәрі бекер», – деген сөзі дәлелдей түседі. Сондықтан әр тұлға өз Конституциясын біліп, оны құрметтеп, қастерлеуі, бағынуы тиіс. Заң белгілеген тәртіпті бұзбай, адал өмір сүрсек мемлекетіміз де өркендеп, қарыштап дами береді деп ойлаймын.

Пайдаланған әдебиеттер:

- [1] Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. Алматы: Жеті жарғы, 1999;
- [2] Табанов С.А. Совершенствование законодательства: теория и опыт Республики Казахстан. Алматы: Жеті жарғы, 2015.
- [3] Сапарғалиева Г.С. Алматы: Жеті жарғы, 1998.
- [4] Котов А.К. Конституционное становление Казахстана как нового независимого государства / Научные труды «Әділет». - Алматы, 2017.

3.4. Қазақстан Республикасының қауіпсіздік стратегиялары

Венера Кайыржановна Наурызова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымының магистрі (Атырау, Қазақстан)

Умит Жумабаевна Кайырова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, т.ғ.к. (Атырау, Қазақстан)

Мейрамбек Сейілханов

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің 5В030100 - Құқықтану мамандығының 4 курс студенті (Атырау, Қазақстан)

Ғасыр соңында қауіпсіздіктің бүкіл халықаралық жүйесінің тас-талқаны шығуға шақ қалды. Соғыста жеңіп шығу бейбітшілікке қол жеткізуден жеңілірек деседі. Ұлттық егемендіктің мызғымастығы принциптеріне арқа сүйейтін халықаралық құқыққа негізделіп құрылған бейбітшілік «сыр бере» бастады. Таяудағы тарихтың «адамды адастырып жіберетін сипаты бізді өзіміздің қауіпсіздігіміздің мәселесіне айрықша ықылас қоюға мәжбүр етуде.

Әлемдегі түрлі мемлекеттердің өзінің әкімшілік шекарасынан мыңдаған шақырым қашық жатқан жерлерде экономикалық және саяси мүдделерінің болуында, бүгінгі таңда таңқаларлық ештеңе жоқ. Бұл, осы заманғы қауіпсіздік жүйесінің ақиқаты. Дағдылы ұғымның астарында мығым экономикалық жоба жатпаса, ерте ме кеш пе сағымға айналарына дау жоқ. Қауіпсіздіктің мәні өзгерген соң, қатерлердің де сипаты өзгерді. Біз әдетте лаңкестік, есірткі, экология, ұлтаралық қылмыстарды негізгі қатер деп атаймыз. Бұлар көзге ұрып тұрған мәселелер. Соңғы жылдары әлемде қаншама атышулы оқиғалар болып жатса да, олар бір ғана өктем факті жоққа шығара алмайды. Болып жатқан барлық үрдістердің басты мазмұны жекелеген мемлекеттердің жаһандық молығу үрдісінің ең маңызды буындарында өздерінің стратегиялық ұлттық мүдделерін ілгерілетуге өкілеттік берген ұлтаралық корпорациялардың бір бөлігінің экономикалық мүдделерін қорғауына саяды. Қауіпсіздікті пайымдаудың нақ осындай дамыған және нақтылы жаһандық ахуалға сай келетін жолы уақыт өте келе Еуразиялық кеңістіктегі де барлық іс жүзіндегі қимыл-қарекеттің негізіне айнала алады».

Таяудағы тарихи болашақта әлемге жетекшілік етуге талпынатын «үлкен үштіктің» пайда болуы мүмкін. Сонымен бірге осы елдердің арасында елеулі қарама-қайшылықтардың да болатыны сөзсіз. Бұған қоса аталған үш елдің екеуі Қазақстанның жақын көршілірі болып табылатынын да естен шығармаған абзал. Тепе-теңдік кенеттен өзгеруін болдырмауға және әлемдік тұрақтылықты сақтауға «үлкен үштіктің» объективті түрде мүдделілігіне байланысты үш держава арасындағы бақталастық ғаламдық деңгейдегі ынтымақтастықпен қатар жүруі мүмкін деп есептеуге толық негіз бар [1, 45 б.].

Қазіргі Қазақстанға ықтималдығы басым қауіп-қатер мыналар:

- Халықаралық экстремистердің, террористік ұйымдардың, есірткі бизнесінің Орталық Азияға орнығу қаупі.

- Орталық Азияға жақын жердегі бірқатар ашық ошақтар – Ауғанстан және Ирактағы тұрақсыздық, Үнді – Пакистан қарама-қайшылығы және ықтималдығы басым, қаупі ашық Каспийдегі тұрақсыздық жағдайының болуы.

- Оның үстіне дүниежүзілік және аймақтық орталықтардың геосаяси мүдделерінің қабыспауы, географиялық жіктелістердің мүмкін екендігі және алып құрылымдар, аймақтық әскери-саяси одақтарға қатысушы елдердің геосаяси мүдделердің үйлеспейтіндігі мен дүниежүзілік қаруланудың қайта өршуі болып отыр.

Ұлттық қауіпсіздіктің міндеті елдің негізгі, өмірлік аса маңызды мүдделері – ұлттық дербестікті, аумақтық тұтастықты, халықтың өмірін қорғауды кепілді түрде қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұрғыдан келгенде, ұлттық қауіпсіздік мемлекеттің өмірін қамтамасыз ететін жүйе ретінде танылады: ұлттық қауіпсіздік болмаған жерде мемлекеттің өзі де жоқ.

Елбасымыз Н. Назарбаевтың 2000 жыл қазанда «Еркін де еңселі әрі қауіпсіз қоғамға қадам басайық» деген Ел халқына Жолдауында Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Еліміздің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бүгінгі кезеңіндегі атқарылар жұмыстары Қазақстан Президентінің тапсырмасымен жасалған Ұлттық қауіпсіздіктің 1999-2000 жылдарға жасалған стратегиясы негізінде құрылды. Аталмыш құжаттың қабылдануына мынадай маңызды мәселелер негіз болды:

- Еліміздің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстар тәжірибесін «Қазақстан – 2030» стратегиясының басым бағыттарының негізгі ережелеріне сәйкестендіріліп, нақтылай түсу қажет болды.

- Қауіпсіздік мәселелері жөніндегі стратегиялық құжаттардың көкейкестілігі аймақтағы жағдайдың күрделене түсуімен де тікелей байланыстырылады.

- Әлем қауіпсіздіктің жаңа, кең көлемді көріністерімен бетпе-бет қалып отырған жағдайда Қазақстанға да өз қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жаңа тетіктер қарастыру міндеті пайда болды [2, 5 б.].

Ұлттық қауіпсіздікке қатердің бірқатары терроризм, экстремизм, есірткі саудасы және қару-жарақтың заңсыз айналымына мемлекеттік шекараны тарс жауып тастап ғана қарсы тұруға болмайтынын айғақтай түсті. Бұл кері көріністердің тамыры экономикалық және әлеуметтік саяси салаларда жасырынып жатыр. Сондықтан олармен күресте әскери әлеуметпен күш қолдану әдісі жеткілікті түрде тиімділік бермеуі де мүмкін. Аталған қауіпсіздік стратегиясында қауіп-қатердің алдын алудың аса маңызды алты бағыты қарастырылған. Олар: сыртқы, әскери, экономикалық, әлеуметтік-саяси, экологиялық және ақпараттық қауіпсіздіктерді қамтиды. Осыған байланысты 2000 жылдың ақпанында Қазақстан Республикасының жаңа Әскери доктринасы қабылданды.

Жарқын болашақта Қазақстан дамуының басты бағыттары – тиімді экономика, бейтарап қоғам және ұлттық қауіпсіздік болып қала бермек. Азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің стратегиялық міндеті шешілмейінше, кез келген экономикалық реформаларын жүзеге асыру мүмкін емес. Қазақстан жас тәуелсіз мемлекет ретінде өзінің тарихи дамуының жауапты кезеңінде тұр. Сондықтан бүгін біздер үшін уақыттың барлық үн қатуларына, соның ішінде өз қауіпсіздігімізге дәл жауап таба білуіміздің маңызы зор [3, 115 б.].

Қазіргі әлемдегі жанжалдар – көп жағдайда түрлі өркениеттердің қақтығысы сипатында түсіндіріліп жүр. Батыстық (христиандық) және Шығыстық (мұсылмандық) өркениеттердің жарастығының және бері қойғанда, олардың өзара үйлесуі жоғары деңгейінің мысалы болып табылатын Қазақстанның Шығыс пен Батыстың дәстүрлі құндылықтарына тең құрметпен қарайтын қоғамның мысалы ретінде жекелеген мемлекеттер мен аймақтар деңгейінде, сондай-ақ ғаламдық

деңгейде де кешенді қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған бастамаларды көтеруге толық құқығы бар.

Тек жұтылып кетпей, өз мүмкіндігімізді пайдалана білуіміз керек. Бірақ, әлемде өмір сүргісі келетін жалғыз біз емес. Айналамыз толған бәсеке, бақталастық. Сондықтан да мемлекетіміздің басты мақсаты – саяси да, экономикалық та тұрақтылықты сақтау. Сыртқы саясаттағы бедел – ішкі саясаттағы тұрақтылыққа байланысты. Олай болса, елдікті сақтау ең асыл мұратымыз болсын.

Бір шындықтың басы ашық, жаңа сапар ретінде жаһандану ақырына дейін түсініксіз болғанымен, бұл процестің бәйгесіне қосылғандардың болашағына айқын кепіл бола алмайтыны, бірақ біздің өмірімізді түбегейлі өзгертуге қабілетті де, өзгертуге тиіс те құбылыс екені аян. Әзірше белгілі болып отырғаны, жаһандануға «ұйтқы болушылардың» прогресі мен оның ізін қуушылардың немесе былайғы бақылаушылардың арасындағы алшақтап бара жатқан сәйкессіздік барысында, жаһандану дүниежүзілік қауымдастықтың саяси-экономикалық құрылымында белгілі дәрежеде мемлекет рөлінің әлсіреуіне, қоғамдық ойдың бір ізге түсуіне мұрындық болып отыр.

Қазір аймақтық қақтығыстар мен терроризм жайлы көп айтылып жүр. Бұл қауіптің Орталық Азияны айналып өтпесі және белгілі. Оның таралуы мен шығу себептері әртүрлі түсіндірілгенімен Орталық Азия елдерінде болуы мүмкін терроризм мен экстремизмнің айрықша қауіпті аймақта орналасқан елдердің саяси жүйесі тұрақтанған, жағдайы бекем елдерге қарағанда транзитті, яғни өтпелі кезеңдегі мемлекеттердің саяси және діни экстремизм мен терроризмге қарсы тұру әрекеті әлсіздеу болып отыр. Және де терроризмнің жекелеген сәтті акциялары осындағы жекелеген бір елдегі жағдайды ғана емес, тұтас алғанда аймақтағы бүкіл жағдайды тұрақсыздандырып жіберуге қабілетті. Сондай-ақ аймақта ғана емес, Еуразия кеңістігіндегі «ислам қатері» жөніндегі аңыздың қауіптілігі осы дағдылы қуесетті белсене таратудың ықтималдығында болып отыр. Орталық Еуразияның мойнындағы «өркениетті соғыс құрығын» тарта түсу арқылы ислам және христиан діндерін шекістіру – жаңа ұтымды қауіпсіздік жүйесін құруға бағытталған барлық іс-қимылдардың тамырына балта шапқандық болар еді. Ислам қатерімен қорқытып, қауіп-қатер бұлтын қоюлату үрдісіне Орталық Азия елдері атсалыспауы керек. Керісінше бұл «қарсылықты» жұмсарту мен болдырмау жолдарын қарастырған жөн. Исламды саясатқа қиыстырудың еш қисыны жоқ. Қазақстан қоғамында татулық пен өзара түсіністік ахуалын орнықтыру, ел халқының тұрмыс жағдайын жақсарту тұрғысында жүргізіліп отырған шаралар біздің еліміздің ондай қатерлерге қарсы тұра алатын ішкі рухани және сыртқы материалдық қуатын барған сайын нығайта түсері анық. Қазақта «жақсы ниет жақсы іске жетелейді» деген сөз бар. Ал жақсы іс өз кезегінде бейбіт болашақтың бүгінгі егілген ұрықтары екендігін естен шығармайық. Басты байлық – бірлікте. Біз үшін еңбасты проблема – Кеңестер Одағы

құлағаннан кейінгі орасан зор ауқымдағы рыноктан айырылып қалғандығымыз. Осы арқылы маңызды экономикалық тартымдығымыз бен экономикалық тамырымыздан біраз жылдар бойы ажырап қалдық. Бұл салысырмалы тұрақсыздық өз кезегінде әлемдік ірі экономикалық орталықтардың арзан шикізат көлеміне қарай тартылуын күшейтті.

Мәселен АҚШ үшін Орталық Азия өзіне ыңғайсыз мүдделес болып табылатын өңірлік державалардан басым болу үшін және ұлттық мүдделерін қанағаттандырудың бір тетігі ретінде қажет. Ол державалар – Ресей, Қытай және Иран. Орталық азия өңірінде басым болу арқылы бірден аталған үш мемлекетке де қысым көрсетуге болады.

Ресей 1991 жылы Орталық Азиядан уақытша қол үзіп қалғанымен, 1994 жылдан бастап қайта оралу саясатын жүргізіп келеді. 2003 жыл 28 сәуірде құрылған жаңа әрі мейлінше күшті ҰҚКҰ біздің елдер арасындағы өзара жақындаса түсудің басты көрсеткіші болып отыр деп айтуға толық негіз бар. Ресей үшін Қазақстанның стратегиялық аса маңызды өңір екенін дәлелдеп жату артық болар. Мұны соңғы үш-төрт жылдағы Ресейдің Орталық Азияға, соның ішінде Қазақстанға қатысты ұстанған ықпалдасу саясатынан да көріп отырмыз.

Елбасымыз Н. Назарбаев: «Өзінің мыңжылдық тарихында Қазақстан тұңғыш рет Қытаймен заңды түрде бекітілген шекараға ие болды. Ол шекара достық шекарасына айналды. Қытаймен тұрақты қарым-қатынас жасаудың Қазақстан үшін мән-маңызы ерекше. Осынау ұлы мемлекетпен қатынастарымызды «Шанхай бестігі» шеңберінде нығайта түсу планетамыздың осы бөлігіндегі аймақтық қауіпсіздіктің негізі болмақ» деген болатын. Шындығында да, географиядан қашып құтыла алмаймыз. Қазақстанды басқа бір өзге қолайлы жерге ауыстыра да алмаймыз. Олай болса, біздің көршілігіміз – мәңгілік көршілік. Сондықтан да көпвекторлы бейбіт саясат пен мәмілегерлік біздің болашақтағы тағдырымыз да болмақ [4, 29 б.].

Аймақ алдында барған сайын өткірлене түскен проблемаларды шешудің Қазақстан ұсынып отырған кілті шынында да «Орталық Азиядағы қопарылысқа» жол бермейтіні анық. Ондай болған жағдайда, Каспий мұнайы аймақ елдерінің бас ауруына емес, әлемдік экономика мен саясаттағы басты жолдамасына айналары сөзсіз. Біздің бұл позициямыз әрі қарапайым, бір мезгілде әрі ұтымды. Бұның артықшылығы да, кемшілігі де бар. Мұндай стратегиялық мүмкіндігі бар елдер басқалардың назарына ілігеді. Ал қазіргі күрделі жағдайда, бұрынғы заңдар жұмыс істемей жатқанда, жуан жұдырықты сыртқы күштер белең адып тұрғанда, ортақ мүддені түсіне алатын сенімді әріптестердің болуы керек-ақ. Әрине, оның бәрі қажырлы қайраттың, тынымсыз ізденістің, ең бастысы жасампаз еңбектің арқасында ғана болмақ.

Елбасымыздың сөзімен айтқанда: «Біздің саяси тұрақтылығымыз, көпұлтты Қазақстан халықтарының достығы, ел тыныштығы – ең бастысы. Біздің берекелі болашағымыздың кепілі де осында. Осының

бәрі болатын болса, экономика дамиды, тұрмыс жақсарады, біздің Қазақстан өркендейді».

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Касенов У. Безопасность Центральной Азии: глобальные, региональные национальные проблемы. – А., 1998.
2. Тоқаев Қ. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. – А., 2002.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар.
4. Е. Қуандықов Ғаламдық гуманитарлық түйіндер және Қазақстандық мүдделер // Ақиқат. № 6, 2012.

3.5. Антикоррупционный суд - необходимый элемент эффективной судебной деятельности

Юлия Вячеславовна Олейник

старший преподаватель. Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар (Казахстан, г. Костанай)

Камила Муратовна Абильдинова

студентка Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар (Казахстан, г. Костанай)

Казахстан, как страна, ставящая перед собой цели – создание общества благоденствия на основе сильного государства, развитой экономики и возможностей всеобщего труда, вхождение Казахстана в тридцатку самых развитых стран мира, – стремится к достижению «нулевого» уровня восприятия и реального существования коррупции. «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности, поскольку коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие.

В Казахстане «действует современное антикоррупционное законодательство, реализуется ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган, комплексно реализующий функции в сфере государственной службы и противодействия коррупции, активно осуществляется международное сотрудничество в сфере антикоррупционной деятельности» [1]. Принимаются различные меры по противодействию коррупции.

Одной из них прогрессивных форм противодействия коррупции в мировой практике является антикоррупционный суд. В некоторых странах важную роль в принятии решения о создании специальных

антикоррупционных судов, сыграла обеспокоенность граждан по поводу способности обычных судов беспристрастно рассматривать дела о коррупции, не подвергаясь ей [2].

Антикоррупционные суды создаются чаще в развивающихся и некоторых восточно-европейских странах. Так же в 2018 году принят законопроект о создании Высшего антикоррупционного суда в Украине.

Украина. Высший антикоррупционный суд призван рассматривать дела коррупционеров из числа высокопоставленных должностных лиц, расследованные Национальным антикоррупционным бюро Украины. Кандидатуру судьи будут рассматривать на специальном заседании, в котором будут принимать участие члены ВККСУ и общественного совета международных экспертов. Если большинство участников заседания и как минимум половина международных экспертов не поддержат кандидатуру претендента, то он выбывает из конкурса на должность судьи Высшего антикоррупционного суда. Всего будет отобрано 35 судей [3].

Возможно ли, что одним из инструментов противодействия коррупции в Казахстане может стать создание Антикоррупционного суда?

Для изучения этого вопроса нами был разработан проект «Специализированный межрайонный антикоррупционный суд по уголовным делам» как система функционирования антикоррупционного суда в Казахстане.

Таблица 1.

Уголовные дела, подсудные специализированному межрайонному антикоррупционному суду по уголовным делам	Статья Закона
1. Специализированные межрайонные антикоррупционные суды по уголовным делам действуют в качестве суда первой инстанции.	
2. Специализированным межрайонным антикоррупционным судам по уголовным делам подсудны уголовные дела	
2.1. о коррупционных и иных уголовных правонарушениях против интересов государственной службы и государственного управления	глава 15 УК РК
2.2. о других уголовных правонарушениях, совершенных должностными лицами с использованием своего служебного положения.	
3. В стадии исполнения приговора специализированные межрайонные антикоррупционные суды по уголовным делам рассматривают по отнесенным к их подсудности делам вопросы [2].	ст. 475 и 476 УПК РК
4. В случаях, предусмотренных УПК РК, специализированные межрайонные антикоррупционные суды по уголовным делам рассматривают по отнесенным к их подсудности делам ходатайства о возбуждении производства по вновь открывшимся обстоятельствам [4].	

Таблица 2.

Коррупционные и иные уголовные правонарушения подсудные специализированному межрайонному антикоррупционному суду по уголовным делам:	Статья Закона
Злоупотребление должностными полномочиями	ст. 361 УК РК
Превышение власти или должностных полномочий	ст. 362 УК РК
Присвоение полномочий должностного лица	ст. 363 УК РК
Экономическая контрабанда, если деяние совершено должностным лицом с использованием своего служебного положения	п. "2" ч. 2, п. "1" ч. 3 ст. 234 УК РК
Провокация коммерческого подкупа либо взяточничеств	ст. 417 УК РК
Незаконное участие в предпринимательской деятельности	ст. 364 УК РК
Получение взятки	ст. 366 УК РК
Дача взятки	ст. 367 УК РК
Посредничество во взяточничестве	ст. 368 УК РК
Бездействие по службе	ст. 370 УК РК
Воспрепятствование осуществлению правосудия и производству досудебного расследования совершенные лицом с использованием своего служебного положения	ч. 3 ст. 407 УК РК
Воспрепятствование законной предпринимательской деятельности	ст. 365 УК РК
Служебный подлог	ст. 369 УК РК
Халатность	ст. 371 УК РК
Мошенничество, совершенное с использованием служебного положения	п. "3" ч. 2, п. "2" ч. 3 ст. 190 УК РК
Присвоение или растрата вверенного чужого имущества, если деяние совершено должностным лицом с использованием своего служебного положения [5].	п. "3" ч. 2, п. "2" ч. 3 ст. 189 УК РК

Судьей специализированного межрайонного антикоррупционного суда по уголовным делам может быть назначен гражданин Республики Казахстан.

Таблица 3.

№	Требования к судьям Специализированного межрайонного антикоррупционного суда по уголовным делам
1	достигший возраста тридцати шести лет
2	имеющий высшее юридическое образование, высокие морально-нравственные качества, безупречную репутацию и, как правило, не менее пяти лет стажа работы в качестве судьи;
3	сдавший квалификационный экзамен
4	прошедший медицинское освидетельствование и подтвердивший отсутствие заболеваний, препятствующих исполнению профессиональных обязанностей судьи [6].
5	получивший положительное заключение специальной квалификационной комиссии, созываемой для рассмотрения кандидатур на должность судьи Специализированного межрайонного антикоррупционного суда по уголовным делам
6	прошедший полиграфологическое исследование [6].

Таблица 4.

Состав Специальной квалификационной комиссии, созываемой для рассмотрения кандидатур на должность судьи «Специализированного межрайонного антикоррупционного суда по уголовным делам».
Всего 15 членов:
9 судей, избираемые тайным голосованием на пленарном заседании Верховного суда (3 судий районного суда, 3 судий областного суда, 3 судий Верховного суда);
2 прокурора, избираемых тайным голосованием прокурорами областей и городов республиканского значения;
2 адвоката избираемые тайным голосованием Президиумом коллегии адвокатов РК;
2 депутата Парламента избираемых тайным голосованием депутатов Мажилиса Парламента из числа депутатов.

Официальный представитель Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции (АДГСПК) Жанна Бастарова назвала регионы, в которых самый высокий уровень коррупции. С начала 2018 года в Казахстане выявлено 1 393 коррупционных преступлений. Диапазон размера взяток по уголовным делам в зависимости от субъектов и характера, решаемых за «мзду» вопросов, варьируются от 5 тыс. до свыше 30 млн. тенге, а суммы хищений от 10 тыс. до более 3 млрд тенге. Из общего количества преступлений 112 зарегистрировано в Астане, так как именно в столице работает наибольшее количество госслужащих. Далее следуют Костанайская и Туркестанская области – 109 и 108 коррупционных преступлений соответственно. Самый низкий уровень коррупции – в Северо-Казахстанской области – 52 преступления с начала года» [7].

Основываясь на этих данных первые антикоррупционные суды, предлагается создать в следующих областях: Акмолинской (г. Астана), Костанайской (г. Костанай), Туркестанской (г. Шымкент), Алматинской (г. Алматы) областях.

Минусы проекта: ресурсы из государственного бюджета; увеличение имеющегося дефицита кадров; демонстрация коррупционности Казахстана.

Плюсы проекта: эффективность рассмотрения дел; повышение доверия населения к судебной системе Казахстана; устрашение коррупционеров; демонстрация активной позиции государства в противодействии коррупции.

Таким образом, антикоррупционный суд может эффективно повлиять на развитие судебной системы Казахстана, что приведет к росту доверия общества к государственной власти и развитие неприятия социумом коррупции.

Список литературы:

1. Анतिकоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы. Утверждена указом Президента РК от 26 декабря 2014 г. № 986.
2. Matthew C. Stephenson. Specialized anti-corruption courts: A comparative mapping – URL: [//www.cmi.no/publications/6030-specialised-anti-corruption-courts](http://www.cmi.no/publications/6030-specialised-anti-corruption-courts) (U4 Issue | 2016)
3. Рада приняла законопроект об Анतिकоррупционном суде URL:[//vesti-ukr.com/politika/291548-rada-prinjala-zakonoproekt-ob-antikorrupsionnom-sude](http://vesti-ukr.com/politika/291548-rada-prinjala-zakonoproekt-ob-antikorrupsionnom-sude). (7 июня 2018).
4. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.). URL:[//online.zakon.kz](http://online.zakon.kz).
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.). URL:[//online.zakon.kz](http://online.zakon.kz).
6. Конституционный закон РК от 25 декабря 2000 года № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2017 г.). URL:[//online.zakon.kz](http://online.zakon.kz).
7. Ж. Бастарова Самые коррумпированные регионы назвали в АДГСПК URL:[//zakon.kz/amp/4938469-samyje-korrumpirovannyye-regiony-nazvali.html](http://zakon.kz/amp/4938469-samyje-korrumpirovannyye-regiony-nazvali.html). (24 сентября 2018).

3.6. Жастар және сыбайлас жемқорлық

Эльмира Изтелеуовна Куккузова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
«Құқықтану» кафедрасының заң магистрі, аға оқытушысы
(Атырау қ., Қазақстан)

Жадыра Жағыпарқызы Жағыпар

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
«Құқықтану» кафедрасының заң магистрі, аға оқытушысы
(Атырау қ., Қазақстан)

Тәуелсіздік туын желбіретіп, өзін егеменді ел ретінде таныған Қазақстан алғашқы күннен бастап құқықтық, әлеуметтік және демократиялық ел болып нық орналасып қалыптасудың жолдарын бекітіп алған еді. Бұл кезден бастап еліміздің қол жеткізген жетістіктері мен белестері жетіп қалады ау дейтіндей болғанымен, бір реніштісі кейбір құқықбұзушылықтардың етеленіп бірге қалыптасып, дамып келе жатқаны тарихи кезеңдерімізден байқауымызға болады. Осы бұзушылықтар мен құбылыстардың арасынан кәмілетке толмағандар

мен орта жас буындағы жастардың қоғамдық ортада құқықбұзушылықтарға жол беруі, өзге адамдарға денсаулығына немесе өзге де жағдайда қасақана зиян келтіруі уақыт өткен сайын көбейіп келеді. Қоғамда орын алып жатқан осындай жат қылықтар қатарынан сыбайлас жемқорлық сұрақтарын қозғауға болады. Бұндай құқықбұзушылық әрекеттер елімізде мемлекет тарапынан қаншалықты белсенділікпен қарсы тұру шаралары қолданылса да, оның түп-тамырын жойып жіберу мүмкіндігі болмай тұрғаны анық.

Жемқорлық дегеніміз не? Осы жағымсыз сөз әлі күнге дейін ортамызда жүргені бәрімізге танымал. Жемқорлық қазір де бар, алдағы уақытта болмауына ешкім кепілдік бере алмайтыны белгілі. Бұл арамшөп сияқты, тамырын тереңге жаяды, арамшөпті тамырымен жұлып алу қиын екенін өзіміз білеміз. Ол үшін мықты құрал-жабдық, тыңайтқыштар керек, сол секілді жемқорлықтың алдын алу үшін де тұрақтылық пен әділдік орнайтындай іс-шаралар мен құрал-жабдықтар, яғни құқықтық тұрғыдан нормативтік құқықтық актілеріміз болуы тиіс.

Кез келген елдің өмір сүру көзі болып саналатын әлеуметтік ортасы, экономикалық даму тетіктері, елді басқаруға күш қуат беретін мықты саясаты болатыны анық, осылардың бірқалыпты қызмет етуіне тежеуіш болып саналатын бірден бір қауіп- жемқорлық болып саналады.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресудің шаралары - ұлттық статусты иеленіп отыр. «Қазақстан-2050» бағдарламасында көрсетілгендей, мемлекеттің мықты қалыптасуының жаңа саяси бағыты» әр елдің және қоғамдық ортаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра алу дұрыс. Жемқорлық фактілері – құқықбұзушылық болып қана қоймай, республиканың тиімді даму беталысына сенімсіздікті арттырып, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей қауіп келтіретіні белгілі.

Жемқорлықтың ерекшелігінің қатарына – осындай ортада бейімділік ұстанымы болып саналады, бұл қоғамдық байланыстарға кері әсерін тигізеді, адамзаттық ортаның біркелкі тәртіптерін бұзуына алып келеді, осындай әрекеттердің салдарынан «биліктің күші өзіне қайшы келуіне тірелед»; «көз тию». Соның нәтижесінде билік, билікті алып жүретін әрі жалғыз қайнар көзі болып халық, мемлекетке және қоғамға кері ықпалын тигізіп отырады. Бұл жемқорлық әрекеттердің түп-тамырына балта шабу үшін кешенді бағыттарды жаңартып, қайта қарап шығуды талап етеді.

Жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда жас буынмен жұмыс жасау маңызды қадам болып саналады.

Сыбайлас жемқорлықтың құқықбұзушылық ретінде кеңінен қарастырылуына себеп болатын әрекеті – мемлекеттік қызметте қызмет ететін адамдар мен жас буындардың құқықтық мәдениетінің және патриоттық борыштары мен сезімдерінің төмен болуы. Әр азаматтың құқықтық мәдениеті отбасы тәрбиесінен бастау алып, мектеп,

университет қабырғаларында дамып қалыптасып, қоғамдық ортада өз әрекеттеріне жауап бере алатындай болуы тиіс. Өзінің іс-әрекетіне құқықтық тұрғыдан баға бере алуы да жетістікке әкеліп соғатыны сөзсіз. Қандай да бір іс-әрекетті жасаған кезде заң нормасынан шықпай, адал еңбегімен жүзеге асыруы тиіс. Өзінің құқықтық сана-сезімін заң шеңберінде сақталып отыруын бағалай алуы маңызды. Әрбір жемқорлық сұрақтарын қарастырған кезде өте мұқияттылықпен және құқықтық сауаттылықпен қарастырғанды талап ететіні белгілі. Жемқорлық әрекеттерінің туындауына әкеп соғатын себептің біріне қоғамдағы сана-сезімнің, құқықтық мәдениеттің дұрыс дамымай, теріс бағытқа ауытқуында. Бұған әрине, адамның өзі де айыпты болатыны хақ [1].

Бүгінгі күні ерекше назарда тұрған кеселдің бірі жемқорлықпен күресу болатын. Бұл жемқорлық сұрақтары оның алдын алу жолын жас буындардың сыбайлас жемқорлық теріс әрекеттеріне қарсы ой-санасына орнықтыруды айтып өтуіміз керек. Олай болса, балаларға жемқорлық әрекеттерінің бұрыс нәтижелері бойынша мәліметті нақты қарастыру бұлардың жемқорлықпен күресудегі мәдениеттік ерекшеліктерінң орнығуына, негізгі міндеттерін тереңірек ұғынуға және жүзеге асыруда бағыттау қадамдарының бірі болып қарастырылады. Нақтырақ айтқанда, бұл үшін, маңыздысы, жемқорлық теріс қылықтарды болдыртпауға әкелетін сананы тазартып алу қажет.

Адамның өсе келе санасының өзгеріп отыратыны белгілі, олай болса жас буындардың санасының дұрыс қалыптасуы үшін адамгерлілік қасиеттерін, өз еңбегімен табысқа жету секілді іс-әрекеттері арқылы өзгертуге болады. Аталған теріс қылыққа қарсы түрудың санасы енгізілген жағдайда әр бала бұрыс әрекеттерден өзін аулақ ұстауға бет бұрады, құқықтық нормаға қайшы тұратын әрекеттерін жасауына мүмкіндікті бермейді.

Жас буындардың бойында жемқорлықты болдыртпау, оған қарсы тұра білу мәдениетін қалыптасуы кезінде жастарымыз, бұндай әрекеттерді мемлекеттің бірқалыпты дамып отыруына кері әсерін тигізетін өте қауіпті қоғамдағы қауіп-қатер ретінде білуі тиіс. Жемқорлық құқықбұзушылықты орнықтыру мәдениеті кез келген тұлғада азаматтық заңи сауаттылыққа да байланысты болады, ол жоғары тұрған не болмаса төменгі сатыдағы болады. Еліміздегі заң актілерінің кешенін жетік меңгеру әр азаматтың өзінің қылықтарына қарай сенімділігін арттырады. «Нур Отан» партиясы дайындағаны жемқорлықпен күресудің 2015-2025 жылдарына арналған бағдарламасында: «Жанұя мен білім ұйымдары осы процеске мүддесін танытып қатысуы тиіс. Айтылып отырған іс-әрекеттерді жас буынның мектеп қабырғасына дейін бала бақша кезінен бастау алғаны ойға қонымды болатыны белгілі. Сәбиге жемқорлық дегенді қалай түсіндіреміз, бұл сұрақ аса маңызды. Жас ұрпағымыздың елді құрметтеуі, санасын дұрыс құқықтық

әрекеттерге баулу, отан сүйгіштік қасиетіне бағыт беру секілді тәсілдерін пайдаланып, құқықтық тәрбие беруді айта аламыз [2].

Бүгінгі таңда өзекті проблемалардың қатарына тұрған жастардың ортасында жемқорлық теріс қылықтарының белгілерінің қарқынды түрде дамып отырғаны қарастырылуда, оның алдын алу және болашақта оған жол бермеу мәселесі көтерілуде. Аса қауіпті проблемаға әкелетін бұл сұрақ жас буындарымыз қолға алып отырған болашақтық қоғамы осы дерттің соңына көніп кетпеуіне қарсы тұруы кеерк. Осындай белгілерден кейін жемқорлық сұрақтары бір мемлекеттің емес, қоғамдық ортадағы барлық салаларға өзінің ықпалын тигізетіні белгілі, осы күнге дейін жемқорлық мәселесі бойынша ұсталды десек көп мән бере бермейтін едік. Осы сұрақ бүгінгі таңда күрделеніп, өзектілердің алдыңғы қатарына ілініп отыр. Назар аударуға тұрарлық. Қазіргі жастар өте білімді, сауатты өзінің болашағына зор үмітпен қарайтыны рас, осы жас буындарымыздың қалаған маман иесі болып шығуына, олардың сәтті жұмыспен қамтылуына, қызметке орналасу кезінде жемқорлық белгілеріне тап келмеуіне, қарсы тұрарлық мәдениеттік негіздерді қалдыруымыз маңызды болып келеді. Қызметке кірген жастардың басшыларының немесе әріптестерінің алдауына еріп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра алмай көніп кетпеуін, мемлекеттік қызмет институтына нұқсан келтірмеуін қолға алуымыз қажет. Бірақ та, еліміз тәуелсіздік алған күннен бері көптеген заң актілері қабылданып, өзгеріп отыр, соншама саны жетпес шаралар қолданылса да жемқорлық тамырына балтамен шабуға қолымыздың күші жетпей жатырғаны белгілі [3].

Жемқорлық теріс қылыққа қарсы тұру мәселелері әділетсіздіктің құқықтық негіздеріне дұрыс көңіл бөлетін студент буындардың арасында кеңінен таралған сұрақ. Жоғары және жоғарғы білім беру мекемесінен кейін орта кәсіптік білімін беретін мемлекеттік тәрбие беру мекемелерінде билік ету міндетінің құқықтық және моральдық, этикалық белгілерін қарастыруды басшылыққа алып ұстанатын оқу пәндерін жүргізу кезінде сыбайлас жемқорлықпен күресудің бөлшектелген элементін қарастыру 2015-2025 жылдарына қарасты сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша іс-шаралардың Бағдарламасында көрсетілген «Сыбайлас жемқорлықпен күресудің әрекеттік шаралары» болып саналады.

Жемқорлықпен күресудегі азаматтардың мәдениетін орнықтыру, білім алу және тәрбие» деген атаумен шығарылған бөліктегі алғашқы кезегінде тұратын функциялардың бірі болып қарастырылады. Білім алу құжаттарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрылымдық элементі сыбайлас жемқорлықтың саяси, қоғамдық зардабын, бұларға қатысудағы тигізетін себептерін айтып беретін және студенттік ортаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарастарын орнықтыруға, олардың құқықтық сана-сезімін, құқық тарапынан мәдениеттік сатысын

арттырумен жұмыстануға негізделген арнаулы оқу жүйесін құрып бекітуді жоспарлайды.

Білім алушылардың сыбайлас жемқорлықпен күресудегі құқықтық санасын қалыптастыруында тәрбиелік үдерісіне қатысты өзіндік молынан берілетін мүмкіндіктері болады. Осындай жағдайда білім алушылардың Қазақстан Республикасының жемқорлық теріс қылықтармен күресудегі ұстанатын бағыттары мен жемқорлық қарым-қатынастың дамып отыруына кедергісіз туындылары және орнықтырылатын сыбайлас жемқорлықпен күресудің беталысы бойынша білім алушылардың білімін толықтыратын сыбайлас жемқорлықпен күресудегі жұмыстың әлеуметтік маңызды қағидаттарын (шерулерге қатысу, қозғалыстар, тренингтер, сайыстар, дөңгелек столдар) қарастырып және орындауы кезінде ерекше маңызды шараның қатарына қосылады. Айтылып отырған міндет тәрбиелік мағынасы бар әрекеттерге жауап беретін білім беру ұйымдарының оқытушыларына да, білім алушылардың өздеріне де, қоршаған ортада қызметін атқаратын ұйымдарға да артылуы тиіс. Студенттердің ғылыми ізденіс жұмыстарына, жемқорлық құқықбұзушылыққа күресудің функциялары негізінде қабылданатын нормативтік актілерін жеке өзі қарастыруына және жемқорлық, бұның салдары және бұған қатысты күресудің жолдары негізінде өзінің ойларын білдіруге, осымен қатар бұлардың шамамен орындау қызметіне шақыруға қатысты маңызды роль қарастырылуы керек еді [4].

Жемқорлық секілді жалпы ұлттық кесел туралы жиі естілетіні анық. Кезінде К. Маркс айтқандай: «әлеуметтік ортада тұрғындар санынан да өте тез дамиды қылмыстылық орын алатын белгілі бір шикілік туындайды». Ия, жемқорлық – бұл көпшіліктің аузындағы ұрлық, алаяқтық және тонау секілді қарастырылатыны мәлім. Бірақ та, бұл қылмыстан да қауіпті болып қарастырылады.

Жастар арасында жемқорлыққа төзбеушілік идеясын қалыптастыру мақсатында әр оқу орнында «Саналы ұрпақ» кабинетінің ашылып, жай ашылып қана қоймай белсенді студент-жастардан құрылған топ жұмыс жасайды. Тақырып шеңберінде қозғалған жастардың жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы орны мен маңыздылығы қарастырылып отырады.

Жас буынның жоғары шенеуніктердің ақша жымқырғаны немесе тонағаны туралы үлкендердің айтып отырған әңгімесін тыңдамайды емес, құлақ асып тыңдап өз қорытындыларын шығарады. Яғни әділетсіздіктің болмайтыны, бір лауазымнан босатылып басқа лауазымға орнығуы, құқықтық жауаптылықтан қашып құтылуы деген ұғымдар жас буынның санасына тез сіңіп, олар да өздерінше нәтижесін шығарады. Өздерінің орта білім алып жүрген білім ұсында сүйікті ұстаздарына мерекеге гүл сыйлауы шнайы көңілмен берілсе де ол жемқорлыққа жатқызылады дегені ойландырып қояды. Ата –аналардың ішінде өз баласының білімінің төмен екенін біле отырып, ұстазға сыйлық

жасап бағаларын көтеріп алатынын жастар білмейді дейсіз бе әрине, күнде көріп әділеттіліктің жоқ екеніне көз жеткізеді. Жас буынға осындай әрекеттерге жол бермеуіне, өз білімімен тиісті бағаны алуына баулу үлкен жетістік болып саналады. Егер де жас буын мектепте болсын, басқа оқу орындарында болсын осындай жемқорлыққа жатқызылатын іс-әрекеттердің болғанын немесе енді жол берілетініне сенімді болса «Саналы ұрпақ» жобасына белсенді қатысып, оның алдын алуға себебін тигізетіні сөзсіз. Кішкене ғана өтірік айту үлкен сенімсіздікке әкеліп соғатыны белгілі.

Тек жас буындардың кішкентай кезінен бастап мінез-құлықтың сыбайлас жемқорлықпен күресу талаптарын енгізу бұл әлеуметтік зұлымдылықты жойып отыруға мүмкіндік жасайды. Сол себептен, жастар ұйымдары сыбайлас жемқорлыққа нолдік төзімділігін дамытып отыруға ерекше көңіл бөлінеді. Қазіргі таңда сыбайлас жемқорлықпен күресуде іс-шаралардың бірі болып сыбайлас жемқорлықтың алдын алу тетіктерін пайдалану барлық білім беру мекемелерін, мемлекеттік органдарды, азаматтық қоғамды қамтуға мүмкіндік береді және құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға және сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мұндай білімнің басты міндеті - жемқорлыққа қарсы іс-қимыл дағдыларын үйрету, құқықтарын және міндеттерін түсіндіріп өту, негізгі құқықтық сауаттылығын көтеру.

Тұрақты түрде Қазақстан бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу қызметінің әр облыс бойынша департаменттері мемлекеттік қызмет туралы, мемлекеттік қызметкерлердің этикасы, жемқорлыққа қарсы іс қимыл туралы заңдарын түсіндіру бойынша жұмыстарын атқарып келеді.

Осы уақытқа дейін қаншама іс-шаралар өткізілді, кем дегенде әр аудиторияда мыңнан астам адам жиналды. Жас буындар арасында жемқорлыққа төзбеушілік идеясын қалыптастыру сұрақтары бойынша әлеуметтік зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Бұл кестеге сай білім беру мекемелерінің барлығына да, университеттерде де іс-шаралар өткізілуде.

Кез келген қазақстандық жастардың тұлғалық әлеуметтік-құқықтық ынта-жігерін қалыптастыру сұрақтары мектептің тәжірибесінде де бүгінгі күнге дейін жауабын таба қоймады, жоғарғы білім беру ұйымында ерекше көңіл кәсіби білім ұсыну сұрағына арналып отырады да, тәрбиелік қызметтері рухани-адамгершілік, салауатты өмір-салтының проблемалары шеңберінде ұйымдастырылып отырады. Сол себептен де қазіргі таңда құқықтық тәрбиеге басым көңіл аударатын кезең келіп жетті. Белгілі маман иесі бола тұра қызметке орналасқан жағдайда өзінің құқықтарын қорғай алмай немесе қызметтік міндеттерін орындай алмаған ретте жемқорлық әрекеттеріне жол беруіне қадам басады. Бұл жерде субъектінің өзі жемқорлық әрекеттерге барып отыр. Ол өзінің

құқықтық сауатсыздығын көрсетеді, қызметін дұрыс орындай алмауын білдіреді.

Жастардың жемқорлық әрекеттерге бой бермеуі, төзімділік қағидатын ұстануы мемлекеттің қарқынды дамуына өз үлесін қосатыны анық. Мұндай жұмыстар бір рет қана болмай, алдағы уақытта да жиі қолданылып отырады.

Білім алушылардың құқықтық тәрбиесін орнықтыру сан алуан ұзақ процесс болып саналады. Оның өзі бірнеше элементтен құралатын кешеннен тұрады. Ол арнайы білім, әлеуметтік ықпал ету, психологиялық кеңес беру және өзгелері. Жастар арасында жиі кездесулер, тренингтер өткізу, ашық есік күндеріне шақыру, қоғамдық белсенді жұмыстарға тарту жиі болу керек деп ойлаймыз. Емін еркін өз ойын жеткізу, ұсыныстар білдіру – жастардың қазіргі кездегі белсенділігін танытады.

Жастық кездің маңызды айырмашылығы болып азаматтың жаны мен тәнінің сапалығы, сан жағынан айтарлықтай өзгерістеріне тез көнуінде. Студент кезінде субъектінің қоғамдық белсенділік тұғыры артып отырады, сана-сезімі артады, психикасы шындалады, нығайып отырады. Білім алушы қоғамдық ортадан өзінің орнын табады, қоршаған ортада басқа қырынан қарайды. Олар өздернің мүмкіншіліктерін бағалауда, өзінің таңдаған мамандығы бойынша орындайды, рухани өміріне қызығып қарайды, қоғам мен индивидтің арасындағы қарым-қатынас, қақтығыс, дағдарыс басқалары заңдық нормаларын саналы түрінде түсіну көмегімен кемелдену не болмаса ауытқушылықтарға мүмкіндік беруі тәжірибелерін бастан кешіреді. Мұндай іс-әрекеттер көмегімен ынта-жігер жинақтап алады. Мұның барлығы бұның күшті, епті, қайратты болып қалыптасуына әкеледі.

Қорытындылай келе айтарымыз, қазақстандық барлық азамат сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және қарсы іс-қимыл мәселелерінде ашық және шынайы диалогқа дайындалып отыруымыз қажет. Мемлекетіміздің рухы жоғары парасатты жастарын тәрбиелеуде белсенділік орнатуымыз тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабай Е.К. Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру – заман талабы. 08.12.2016 ж.
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері. – Астана, 2016.
3. Саниязова Е.К. Жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелері. Қызылорда қ. <http://www.rusnauka.com> интернет ресурсынан алынған.
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері. – Астана, 2016.

3.7. Сыбайлас жемқорлық қылмысының алдын-алу мәселелері

Куляй Сагиповна Ергалиева

заң ғылымының магистрі, оқытушы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау қ., Қазақстан)

Жанаргуль Асылбековна Хамметова

заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау қ., Қазақстан)

Еліміз тәуелсіздік алған кезден бастап елеулі табыстарға жетті. Мемлекеттің саяси-экономикалық дамуы жағынан дүние жүзі бойынша оң жетістіктерімен көзге түсті. Осының бәрі Қазақстан халқының бірлігінің, ынтымағының, халықтар достастығының нақты көрінісі. Алайда, болашақ дамуымызға едәуір кедергі келтіретін теріс құбылыс-сыбайлас жемқорлық екені бәрімізге де белгілі. Қазақстан халқы бүгінде сыбайлас жемқорлықпен күрес- еліміздің дамуының кепілі деген тұжырым жасап отыр. Осы қауіпті құбылыспен күрестің өте өзекті екендігін айрықша атап өткен жөн [1]. Сол мақсатта сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының негізгі бағыттарын одан әрі айқындау үшін, Қазақстанның 2015-2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы он жылдық стратегиясы қабылданды. Қабылданған жаңа стратегияның мақсаты-мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне «мүлдем төзбеушілік» ахуалын жасау арқылы бұл қозғалысқа бүкіл қоғамды тарту және Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету.

Жалпы, сыбайлас жемқорлық дегеніміз – заңда қарастырылмаған жеке немесе дәнекерлер арқылы мүліктік игілікке және мемлекеттік функцияларды атқаратын басымды тұлғалардың және де соларға теңестірілген тұлғалардың, лауазымдық дәрежелерін қолдана отырып және де лауазымының мүмкіндіктерін өз мүддесіне қолдана отырып мүліктік табыс алу үшін жасалынатын қадамдар. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа байланысты (сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық), Қазақстан Республикасы 1998 жылғы 2 шілдесінің «Сыбайластық жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңында ескерілген, сонымен қатар басқа да заңда бекітілген сыбайлас жемқорлық немесе сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайтын әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті еліктіретін іс-әрекетке байланысты тәртіптер.

Жемқорлық қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылық үшін қылмыстық жауапкершілік пен жазалау, әкімшілік жауапқа тарту және шара қолдану ҚР Қылмыстық Кодексінде және Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексіне сәйкес қарастырылады.

Жемқорлық құқық бұзуды әшкерелеу, бұлтартпау, ескерту және оны жасаған тұлғалардың өз құзыры аясында жауапқа тарту прокуратура, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, салық, кеден және шекара қызметтері, қаржы және әскери полициясы арқылы жүзеге асыралады [2]. Жемқорлық заң бұзушылық фактілер болған жағдайда азаматтар мемлекетке 1494 тегін call-центр арқылы хабарлай алады. Жемқорлық заң бұзу фактілерін хабарлаған, немесе қандайда болмасын басқа әдіспен мемлекетке жемқорлықпен күресуге үлесін қосқан тұлғалар 30 АЕК-тен 100 АЕК-ке дейін мөлшерде материалды ынталандырылатын болады. Жемқорлық құқық бұзушылықты хабарлаған және басқа да жолмен жемқорлықпен күреске ат салысқан тұлға мемлекет қорғауында болады.

Қоғамдық қауіп - сыбайлас-жемқорлық қылмысының ажырамас, қажетті белгісі, оның материалды нышаны, ол әлеуметтік маңызын ашады. Қоғамдық қауіпті іс-әрекет қылмыс болып табылмайды, егер ол жасалған уақытында қылмыстық заңмен қарастырылған болмаса. Құқыққа қарсылық қоғамдық қауіптің заңды белгісі. Ол қоғамдық қауіпті іс-әрекет жасаған адамның қылмыстық-құқықтық нормасы бар тыйымды бұзғанын көрсетеді. Сыбайлас-жемқорлық қылмыс қылмыстық заңды бұзып, көбінесе сол мезетте құқықтың басқа салаларының заңнамалық нормаларын бұзады. Мысалы, лауазымды адамдар лауазымдық құзыреттерімен заңсыз пайдаланып азаматтардың меншікті мүлкімен пайдалану, иелену, билік жүргізу құқығын бекітетін монополияға қарсы заңнаманы, лицензиялау туралы заңды, азаматтық-құқықтық нормаларды бұзады. Мұндайда құқықтың басқа салаларының нормаларын бұзу, одан қалды мораль нормаларын бұзу қоғамдық қауіпті іс-әрекетті қылмыстық деп мойындауға жеткіліксіз. Міндетті түрде бұл іс-әрекет қылмыстық-заңсыз болып табылғаны керек, яғни қылмыстық заңмен қарастырылуы қажет. Сыбайлас-жемқорлық қылмыстар, әлеуметтік-құқықтық іс болып, қылмыстық заңнамамен қорғалатын қоғамдық қатынасқа қоғамдық қауіпті әрекет жасау болып табылады. Мұндай қылмыстар қауіпті, себебі қоғамға және қоғамның мүшелеріне саяси, материалды және басқа зиян келтіреді.

Соңғы үш жылда сыбайлас-жемқорлық қылмыстардың өсуі байқалады. Мемлекеттік міндеттерді орындауға өкілеттіленген адамдарға және оларға теңелген адамдарға қатысты қылмыстық істер саны 23,8% (922-ден 1141-ге дейін). ҚР экономикалық және сыбайлас-жемқорлық қылмыспен күрес жөніндегі Агенттігінің мәліметтері бойынша, сыбайлас-жемқорлық қылмысқа жататын қылмыстың жеке түрлері арасында пара алу фактілері 8,3% (302-ден 327-ге дейін), бөтен мүлікті иемдену немесе шығындану — 33,3% (99-ден 132-ге), билікті және лауазымды құзыретті асыра пайдалану — 5,3% (57-ден 60-қа дейін), қызмет бойынша әрекетсіздік — 2,1 (17-ден 36-ға дейін), қызметтік жалған іс — 27,6% (453-тен 578-ге) өсті.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, Қазақстанда сыбайлас-жемқорлық қылмыс негізінен сот арасында жіберілген (0-ден 22-ге), ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында—79,7 % (59-дан 106-ға дейін); әділет—13,6 (22-ден 25-ке дейін), Қорғаныс министрлігі—3,5 рет (2-ден 7-ге дейін); селолық округтер мен аудан әкімдері 22,9% (83-тен 102-ге дейін).

Пара алу негізінен бүкіл мемлекеттік органдарда кеңінен таралған жағдай болып қалуда. Сыбайлас-жемқорлыққа жақын тұратын мемлекеттік сатып алу, мемлекеттік қызмет көрсету саласы, инвестициялық және жекешелендіру үдерістері, оұқсат беру және лицензиялау жүйелері, бюджеттік қаражат пен жерді бөлу, салық жинау, басшылық орындарға тағайындау және мемлекеттік қызметке орналасу, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметі. Қылмыстық кодекстің сыбайлас-жемқорлық қылмыстарды қарастыратын барлық баптарына тән нәрсе: мұндай қылмыстардың субъектілері ретінде арнайы субъектілер шығады—жалпы белгілерден басқа (белгілі бір жасқа келу және ақыл-есі дұрыс), оларды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін ерекше [3].

Бұл қағиданы сақтау және жүзеге асыру сыбайлас-жемқорлықпен күресте өте маңызды. Өкінішке қарай, заңнаманы таңдап қолдану өте жиі кездеседі, ондайда заң біреу үшін бар, басқалар үшін жоқ. Жеке соттар, мемлекеттік қызметшілер, құқық қорғау органдарының қызметкерлері сондай-ақ сыбайлас-жемқорлыққа беттелген.

Бұл қағиданың сақталуының кепілі азаматтардың өздерінің белсенділігі болып табылады—сыбайлас-жемқорлық үдерістерді БАҚ-та жариялау, оның ішінде БАҚ, бұқара өкілдерінің сот үдерістерінде болуы; өтініштерді прокуратураға, экономикалық және сыбайлас-жемқорлық қылмыспен күрес жөніндегі Агенттікке және басқа құқық қорғау органдарына беру.

Сыбайлас-жемқорлық бірталай экономикалық заңдардың іс-әрекетін төмендетеді және әлемдік қауымдастық алдында елдің беделін түсіреді, оған тиімді шетел инвестиция жолында басты кедергі болып табылады. Адал және әлеуметтік бағытталған бизнес нарықтан ысырылады, себебі сыбайлас-жемқорлық мұндай бизнесті тиімсіз етеді. Сыбайлас-жемқорлық әсіресе мемлекеттік билік органдарында қауіпті. Мұндай жағдайда ол биліктің монополиясын, мемлекеттік қызметшілердің шешім қабылдау өкілеттігін күшейтеді және шенеуніктердің қатал құқықтық есеп беруін және бақылауда болуын жою симбиозын көрсетіп-білдіреді.

Практика көрсеткендей, сыбайлас-жемқорлық мемлекеттік жүйенің барлығын бұзады, мемлекеттік билік беделінің және мемлекеттік қызмет абыройының құлдырауына ықпал етеді.

Кез келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті сұрақтардың бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа

шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады [4].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу дегеніміз - бұл мемлекетте тұрақтылықты қамтамасыз етудің қажетті шарты деп айтқан екен кезінде Аристотель ғұлама. «Кез келген мемлекеттік құрылыстағы басты нәрсе - бұл заңдар өзге де күн тәртібінің жәрдемімен істі лауазым иелері баю жолына түсіп кетпейтіндей етіп ұйымдастыру. Жалпы жұртқа ортақ пайда келуін ойластыратын мемлекеттік құрылыстар ғана әділ, дұрыс болмақ», - деген екен ежелгі ойшыл ғалым. Сыбайлас жемқорлықпен күресу еліміздің бүгінгі күнгі күрделі мәселелерінің бірі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны айқын.

Әрбір қоғам дамуының күнегей жағымен қатар көлеңкелі тұсы да бар қатар жүретіндіктен, елдің әлеуметтік хал-ахуалын жақсарып, экономикалық жоғары даму деңгейіне жетуді, халқымыздың демографиялық өсіп-өнуін көздеген шаралар жасалынып жатқан кезде, алға басқан қадамды кейін тартып, дамуымызға тежеу болып отырған сыбайлас жемқорлықпен күресті күшейту - әрқасымыздың азаматтық борышымыз болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу туралы» Заңның басты мақсаты – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың алдын алу, олардың жолын кесу және ашу болып табылады. Осы заңмен, мемлекеттік міндетті атқаратын және де оларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін, мүмкіндіктерін пайдалана отырып, пайда табу сыбайлас жемқорлық, деп анықталған. Мемлекеттік тиісті органдар сыбайлас жемқорлықпен күресті жүйелі түрде жалғастырып, пәрменді шаралар көріп отырғаны баршаға белгілі. Оның айтарлықтай нәтижесі де бар. Олар туралы бұқаралық баспасөз бетінде, теледидар және радио арқылы қоғам мүшелеріне жеткізіліп жүр.

Әлемнің көптеген елдері секілді, біздің мемлекетіміз де сыбайлас жемқорлықтың алдын алып, оның тамырына балта шабуға бағытталған мақсатты жұмыстар жүргізіп келеді. Қазақстан - бұрынғы кеңес Одағы аумағында сыбайлас жемқорлыққа қарсы қолданылатын заң қабылдап, осы мәселе жөніндегі халықаралық конвенцияларға қосылған алғашқы мемлекеттердің бірі болып отыр.

Прокуратура органдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту мақсатында мемлекеттік қаржының мақсатты жұмсалуына үнемі тексерулер жүргізіп отырады және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайтуды

қамтамасыз етуде. Экономикалық және қоғамдық негіздерін жаңғырту, түбегейлі өзгертулер тұсында сыбайлас жемқорлық қашан да қоғамға қауіп төндіретіндей дәрежеге көтеріледі. Мұндай кезеңдерде жемқорлықтың шабуылын жеңілдететін мәселелер – экономиканың құлдырауы, азаматтық қоғамның билікке тәуелділігі, мемлекет институтының тиімсіздігі, заңнамалардың пәрменсіздігі тереңдей түседі [5]. Сөйтіп, сыбайлас жемқорлықтың тамырына балта шабуға кірісу алдында оны туғызатын әлеуметтік – экономикалық жағдайларды барынша азайту қажет. Жемқорлыққа қарсы әрекет етудің оның көріністерімен күрес жүргізумен аяқталмайтынын ұғыну аса маңызды. Мұндай күрес қашан да қоғам мен мемлекет өмірінің барлық жақтарын реттеп отырумен тығыз байланысты. Осыдан келіп, жемқорлардың өз күштері арқылы жемқорлықпен күрес жүргізуі барып тұрған мағынасыздық деген келесі қорытынды туындайды. Бұл бағытта күресті қолайлы саяси орта түзеуден бастау тиімді болмақ, ал ол қоғам оппозицияның, нақты сөз бостандығы мен биліктің кіршіксіз болуын көздейді. Мұнда ескертетін тағы бір маңызды жай: мемлекет пен кейбір шенеуніктердің атқаратын қызметін заң жүзінде нақты айқындау, қабылданатын шешімдер кейбір адамдардың еркіне тәуелді болатын салаларды азайту. Басқаша айтқанда, заңнамалардың анықтығы, қарапайымдығы мен тұрақтылығы қажет, азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін жағдайлар туғызу, халықтың білім деңгейін, оның ішінде құқықтық сауаттылығын арттыру керек [6].

Сыбайлас жемқорлықпен күресті жеке қарау мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары әлеуметтік тұрғыдан пайда болғандықтан, оны болдырмау мен алдын алуды барлық мемлекеттік мекемелер қамтамасыз ету қажет. Әрине дей тұрғанымен, басқаларға үлгі-өнеге көрсетуге тиісті атқарушы және мемлекеттік органдарының лауазымды иелерінің заңсыз әрекеттеріне тосқауыл қоя отырып, прокуратура органдары басқа да құқық қорғау бағытындағы міндетін күшейткен үстіне күшейте бермек, яғни Елбасының Қазақстан халқына Жолдауына орай сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес шараларына әрекет ету - прокуратура органдары қызметкерлерінің басты міндеті. Сыбайлас жемқорлық – қауіпті әлеуметтік құбылыс. Осы құбылыспен күрестің тарихы тереңде жатыр. XX ғасырдың аяғы сыбайлас жемқорлыққа байланысты проблемаға ерекше мән берумен бірге, осы тұрғыдағы құбылыспен күрес жүргізуге арналған сан қырлы ғылыми ізденістердің өсуімен де ерекшеленеді. Елдегі бүгінгі таңда қалыптасқан жағдайға орай мемлекеттік қызмет мүдделеріне қарсы қылмысын қорытындылай келе сыбайлас жемқорлықтың қауіптілігі сол – мұндай қоғамды қауіпті іс - әрекет орын алған кезде мемлекеттің жергілікті өзін – өзі басқару органдарының беделіне зор нұқсан келтіру, нәтижесінде олардың әлсіреуіне әкеп соғады. Сыбайлас жемқорлық қылмысы әлемнің барлық елдерінде орын алып отырған әлеуметтік және экономикалық, саяси халықаралық проблемаға айналды. Қазақстан

Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан кейінгі ел экономикасы өсіп өркендеуде өмірді жаңа реформаға көшу жолында хылқымыздың әл – ауқаты артып, табысты саяси реформалар жүргізілді. Қазақстан Республикасының азаматтарының құқықтарымен бостандықтарын қорғауда, зорлық – зомбылық қылмыспен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тиімділігін арттыруында бірнеше нормативтік заңдар қабылданды.

Бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық ұғымы азаматтық қоғамда үйреншікті құбылысқа айналса, ал екінші жағынан Қазақстанның қауіпсіздігіне, ел экономикасының дамуына кереғар әсер ететін факторға айналуға. Сыбайлас жемқорлық қылмысының қоғам үшін қауіптілігі ҚР өз Тәуелсіздігін алғаннан кейін ақ біліне бастады.

Сыбайлас жемқорлық азаматтардың конституциялық құқықтар мен бостандығын бұзуға әкеліп соғады. Көптеген жылдар бойы жүргізілген әлеуметтік зерттеу азаматтардың басым бөлігін ойландыратын маңызды мәселелер арасында бірінші орынға сыбайлас жемқорлықпен күрес шыққандығын дәлелдеп отыр. Осы құбылыстың мемлекеттік билік құрылымында тез ерекшелігі бар. Сыбайлас жемқорлықтың өріс алуы мемлекеттік аппараттың жұмысына нұқсан келтіріп, оның беделін түсіреді. Қоғамдық санада өкімет органдары қызметінің жұмысының тиімсіз екенін, олардың құзіретнің әлсіз екендігін көрсетеді. Халықтың өкіметтен алшақтауы орын алады [7]. Осының бәрі мемлекет пен қоғамның саяси қауіпсіздігіне нақты қауіп төндіреді. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жегідей жейтін, оның барлық әлеуметтік экономикалық жетістіктерін жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп қатер төндіретін құбылыс екендігі күмәнсіз. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын бұл құбылыс кешеуілдеуді кешірмейді, көлгірсіген сайын кеңістігін ұлғайта беретінін естен шығармағанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР-ң Заңы, 2 шілде, 1998 ж., № 267/1.
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес. Әдістемелік құрал. Астана – 2009 ж.
3. Заң журналы, 16 желтоқсан, 1999 ж.
4. Заң журналы, 1/2015.
5. Ағыбаев А.Н., з.ғ.д. пр. Заң журналы, № 1, 2008 жыл.
6. Ағыбаев А.Н., з.ғ.д. пр. Парасат журналы, № 4, 2007, 4, 5.
7. Ағыбаев А.Н., з.ғ.д. пр. ҚР – ның Қылмыстық құқықығы ерекше бөлім. Алматы, «Жеті жарғы», 2003.
8. ҚР – ның сыбайлас жемқорлыққа күресу туралы заңы 2003 жылғы 25 қыркүйек.
9. Тұрсынбаев Д. Заң газеті , № 7, 2008.

3.8. Құқықтық сана-сезім-сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың негізі

Куляй Сагиповна Ергалиева

заң ғылымының магистрі, оқытушы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

(Атырау қ., Қазақстан)

Нургуль Аймуратовна Лукманова

заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

(Атырау қ., Қазақстан)

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев атап өткендей: «Сыбайлас жемқорлық – бұл ғаламдық мәселе, одан әлемнің бірде-бір мемлекеті, бірде-бір саяси жүйе, бірде-бір саяси тәртіп қорғалған емес».

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы – адамдардың қоғамдық демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне сызат түсіретіні даусыз.

Сыбайлас жемқорлыққа мәдени — этикалық факторлардың ықпал етуіне баға беру жеңіл емес, себебі бұл сала «материалды емес». Алайда қоғамның мәдениеттілігін сыбайлас жемқорлықтың негізгі себебі ретінде қарастыруымыз тиіс [1]. Дін, мәдениеттің ажырамас бөлігі бола тұрып, қоғамда сыбайлас жемқорлықтың дамуының алғышарттары болуы мүмкін. Сондықтан қоғамда бір әрекет норма деп танылса, оны қылмыс деп жариялау қиындық келтіреді. Осы жағдайға орай мынадай мысал келтірейік. Қытайда басты идеология конфуциандық болғанын білеміз, оның қағидаттары бойынша халық жоғары қызметтегі адамдарды «әкеміз» деп қарастырған. Сондықтан қабылдауға келмегеннен гөрі, қабылдауға сыйлықсыз келгені наразылық туғызған. Байқағанымыздай, бір елде кейбір құбылыс сыбайлас жемқорлықтық деп танылса, екінші елде оны сыпайылық танушылық деп біледі. Мәселен, «керек» адамды мейрамханаға шақыру, «ерекше» бір көмегі үшін біреуге құнды сыйлық беру, жоғары оқу орнына түсуге көмектесу тағы сол сияқты этикаға жатпайтын қылық деп танылмайды.

Сөйтіп, сыбайлас жемқорлық — бұл, біріншіден, мемлекетке үлкен қаржылық нұқсан келтіреді, екіншіден, мемлекеттік биліктің беделіне залал келтіреді, үшіншіден, қоғам мен мемлекет билігінің өкілеттіктерін моральдік тұрғысынан құлдыратады [2].

Қазақстанның тұрақтылығын, әлеуметтік және экономикалық дамуын қамтамасыз етудегі, құқықтық мемлекетті құрудағы, халық

арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы және мәдениетті қалыптастырудағы азаматтық қоғамның маңызды рөлін және азаматтық сектор өкілдерінің қызметтің бейіні мен түріне қарамастан, сыбайлас жемқорлықтың жойылуын қамтамасыз ету бойынша әлеуметтік жауапкершілікті қабылдау қажеттілігін айтамыз.

Ынтымақтастықтың мақсаты жастар арасында сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоғары мәдениетті қалыптастыру болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау арқылы жастарды және Қазақстанның жастар ұйымдарын сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға тарту; Өскелең ұрпақтың бойында сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру және қазақстандық патриотизм сезімін бекіту; Жастарды және жастар ұйымдарын мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға тарту; Жастар саясаты мәселелеріне қатысты жобаларды іске асыруға күштерін біріктіру; Агенттіктің және жастар ұйымдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы өзара іс-қимылын, тығыз әріптестігін нығайту; Студенттік ортада және жоғары мектепте сыбайлас жемқорлық көріністерінің алдын алу бойынша бірлескен шаралар қабылдау; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жастар қозғалысын құру және дамыту, ортақ мақсаттарға жету үшін күштерді шоғырландыру; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сауаттандыру және білім беру саласында жастардың бастамаларын қолдау және іске асыру [3].

Бірлескен негізде іске асырылатын іс-шаралар: жастар арасында сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау мәселелері бойынша бірлескен семинар сабақтарын, дөңгелек үстелдерді, кездесулерді, кеңестерді өткізу; Өскелең ұрпақ ортасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған бірлескен жобаларды, акцияларды және басқа іс-шараларды іске асыру. Әйелдер және әйелдер ұйымдарын сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға тарту. Отбасында, оның ішінде ерте жастан бастап өскелең ұрпақты сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілік қатынас құндылығына тәрбиелеу және сіңдіру ынтымақтастықтың мақсаты болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бұқаралық ақпарат құралдарын және олардың өкілдерін тарту.

Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының ережелерін кеңінен жариялау және мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында жүргізетін саясаты арқылы қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы күштерін шоғырландыру ынтымақтастықтың мақсаты болып табылады.

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру және қазақстандық патриотизм сезімін нығайту. Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған ақпараттық қызметтің тиімді тәсілдері мен әдістерін әзірлеуде күштерді біріктіру. Мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған бірлескен жобаларды іске асыру. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және оның алдын алу саласында қабылданатын шаралар туралы азаматтарды уақтылы ақпараттандыру.

Бірлескен негізде іске асырылатын іс-шаралар: Сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау мәселелері бойынша бірлескен семинар сабақтарын, дөңгелек үстелдерді, кездесулерді, кеңестерді өткізу; Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған бірлескен бағдарламаларды, жобаларды, акцияларды және басқа іс-шараларды іске асыру; Сыбайлас жемқорлық профилактикасы және оған қарсы іс-қимыл бойынша үздік репортаж, үздік мақала конкурстарын, республикалық және өңірлік бұқаралық ақпарат құралдарының журналистеріне арналған семинар-тренингтер ұйымдастыру; Баспа және электронды бұқаралық ақпарат құралдарында сыбайлас жемқорлық профилактикасына бағытталған басылымдарды қамтамасыз ету; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша тиімді білімі мен тәжірибелерді тарату.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды өскелең ұрпақты хабардар ету, тәрбие жұмыстарын жүргізу мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы нақты саясаты болып табылады.

Білім беру концепциясының маңыздысы, бұл азаматтардың моральдық деңгейі мен тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы бейімдеу.

Бүгінгі білім беру жүйесі мен тәрбие жұмыстарына өскелең ұрпақтың теориясы мен практикасы бойынша түрлі көзқарастар керек. Азаматтардың көзқарасын, құқықтық нүктесін және тең азаматтық қоғамның қажеттілігін нығайту. Жас ұрпаққа сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру үшін, ең алдымен сіз педагогикалық мақсаты, мазмұнын, формалары мен әдістерін әр түрлі құралдармен сипаттауға міндеттеледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мақсатында арнайы ұйымдастырылған, бақылау іс – шаралары кең педагогикалық сезім болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен қабілеттерін қалыптастыру үшін қажетті [4].

Білім беру мен тәрбие жүйесі қоғамның ішкі өтпелі кезеңінің талаптары. Олар кейінірек өмірлерінің басты бағыты болып қалыптасады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбие жүйесін біртұтас екі процесс ретінде айта аламыз. Бір жағынан,

студенттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімі мен түсінігін, тиісті моральдық идеяларын қалыптастыру. Екінші жағынан, бұл ішкі қажеттіліктерін қанағаттандырудағы әрекеті мен сана-сезімі.

Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы жеке санасын қалыптастыру бұл үздіксіз процесс. Оның негізгі бағыттары: 1) тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімінің болуы; 2) моральдық ұстанымы; 3) сезім сапасы; 4) моральдық қажеттіліктері мен әдеттері. Бұл бағыттардың барлығы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиенің қайнар көзі.

Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиенің оқу орындарында негізгі компоненттері:

- 1) Оқу орындарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбие
- 2) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту істері;
- 3) Өмірлік мәселелерді шешудегі тәжірибе болуы;
- 4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастыру.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы мектепке дейінгі балаларды қалыптастырудың ерекшеліктері.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы мектепке дейінгі балаларды қалыптастыру құқықтық мәдениетті қалыптастырудан басталады. Тәрбиелік құқықтық мәдениет - "Бала құқықтары туралы Конвенцияның" басты саясаты.

Құқықтық тәрбие – баланың жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың бойына жоғары идеялық пен қоғамдық меншікке қатысты көзқарасты дарытудың асыл міндеттерін атқарады. Әр баланың санасына құқықтық нормаларды жеткізу, жеткізіп қана қоймай, оның күнделікті мінез-құлық нормасына айналдыру үшін күресу құқықтық тәрбиенің міндеті болып табылады. **Рефлексия** дегеніміз – міндеттерді шешу тәсілдерін түсіну. Бұл өте бағалы қасиет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы қалыптастырудың талаптары:

- Өртүрлі тәрбиелеу әдістерін пайдалану;
- Балалардың ортасында сыйластық қарым-қатынастарының қалыптасуы;
- Педагогтар мен ата-аналардың балаларға деген тәрбиесін күшейту.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы жасөспірімдерде қалыптастырудың ерекшеліктері.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы жасөспірімдерде қалыптастырудың міндеті, оларға қажетті білімді беру.

- Сыбайлас жемқорлықты тануды үйрету. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықты басқа қылмыс түрлерінен ажырату.
- Сыбайлас жемқорлықтың не себепті қылмыс екеніне түсінік беру.
- Сыбайлас жемқорлықтың деңгейін төмендетуге үлес қосу.

Жасөспірімдердің ең басты назар аударатыны бұл адамгершілік тәрбие мен білім беру. Адамгершілік тәрбие – жасөспірімдердің

бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыру. Сонымен қатар моральдық сенімдерін, жағымды мінез-құлық жайындағы білімдерін кемелдендіреді. Адамгершілік тәрбиенің құрамды бөлігі бұл – ұлтжандылық, отаншылдық қасиеттер.

Басты нәтижесі ретінде, арнайы сыбайлас жемқорлыққа қарсы белгіні қалыптастыру. Ол үшін жасөспірім ең алдымен:

Ақпаратты түсіну. Сыбайлас жемқорлықтың келтіретін зияны көбінесе экономикалық жіне әлеуметтік - саяси аргументтермен арқылы дәлелденеді. Ал бұл студенттер үшін көп жағдайда түсініксіз, сол себепті маңыздылығын жоғалтады. Сол себепті, сыбайлас жемқорлықтың келтіретін зиянын жеңіл түсінікті тілмен түсіндіріп, олардың отбасы мүдделеріне қалай әсер ететінін көрсету.

Еске сақтау. Сөзсіз, "Қайталау – оқыту анасы". Алайда сіз бір нәрсені үш есе артық қайталасаңыз, бұл адамның қорқынышты сезінуіне және оның бостандығына қауіп келтіреді. Сондықтан, сіз ақпараттың нысанын өзгертуге және оны күтпеген жерден беруге тиіссіз.

Өзін-өзі сендіру. Мәселені өзіне-өзі сену арқылы шешу әрекеті, сол мәліметтің тұлғаның есінде мәңгі қалуға септігін тигізеді. Бұл іс – шаралардың нәтижесі жеке тұлғаның, қоғамның сыбайлас жемқорлық туғызатын қауіп және жай-күйі туралы білімді, жеке бас құқықтарын қорғауға дайын болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананы студенттерде қалыптастырудың ерекшеліктері.

Студенттік жастар – біздің қоғамының өсіп келе жатқан серпінді, жігерлі бөлігі болып табылады. Осы студент жастар болашақта өндіріс пен басқарудың барлық дерлік салаларында жұмыс жасайды. Олардың қоғамның белсенді мүшесі болу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресуі әлеуметтік құндылықтарды орнатуға, елдің дамуына зор септігін тигізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарлама 2015-2025 жылдарында қабылданды. Білім беру және мәдениетті қалыптастыру, оқу жүйесі студенттердің құқықтық мәдениетті қатыстыра құруды болжайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қалыптастырылған процестерде студенттердің айтарлықтай үлесі зор. Әлеуметтік іс – шаралар: сыбайлас жемқорлықтың қарым-қатынастарының теріс салдарына қарсы күрес, студенттік дебаттар, конференцияларды жоспарлау өте маңызды [5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда өскелең ұрпақпен жұмыс қағидатты маңызды рөл атқарады. Тек жас кезінен мінез-құлықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарын енгізу бұл әлеуметтік зұлымдықты жоюға мүмкіндік береді.

Бала кезінен тұлғаны қазақстандық патриотизм және сыбайлас жемқорлықты қабылдамау рухында тәрбиелеу маңызды болмақ.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқытатын курстармен барлық оқу орындарын, мемлекеттік органдар мен тұтастай алғанда барлық азаматтық қоғамды қамту қажет.

Талай сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар азаматтардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін іске асырған кездегі құқықтық сауаттылығы әлсіздігінің салдары болып табылады. Осыған байланысты, қоғамдағы құқықтық нигилизмнің түбегейлі жойылуы маңызды.

Бұл ахуалды түзеу үшін халық арасында кең ауқымды түсіндіру жұмысы, олардың жасын, кәсіби және өзге де ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі жүйе қалыптасуы тиіс.

Сыбайлас жемқорлықты ұлттық мәдениетке жат құбылыс ретінде сезіну және қабылдау – қоғамымыздың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі. Сыбайлас жемқорлық – бұл нақты заңдық анықтамасы жоқ әлеуметтік құбылыс және кез келген құбылыс іспетті ол өзіне тән белгілермен сипатталады, әрі өз дамуында үлкен әлеуетке ие. Сыбайлас жемқорлықтың ерекше белгісі — ол қылмыс субъектілерінің өз қызмет бабын, құқықтық мәртебесін және қызмет мүддесіне қайшы әрі құқық пен ар-ожданның қалыптасқан нормаларына қайшы орналасқан лауазымның беделін пайдалану жолымен істелінеді[6]. Осы әрекеттер мүлкітік не өзге пайда табуға және қандай да бір мүдделер мен қажеттіліктерді қанағаттандыруға тікелей бағытталған. Сыбайлас жемқорлық мәселесін зерттей отырып, сыбайлас жемқорлық мүдделі топтардың экономикалық мүдделерінің көлеңкелі ықпал ету түрі ретінде осы мәселеге қатысты төмендегідей түйін жасауға болады.

Біріншіден, барлығы мойындағандай, сыбайлас жемқорлық – саясаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Өйткені лауазымдық тұлғаның игіліктерді бөлуге құқығы бар жерде, мүдделі тұлғалар тарапынан үнемі әлеуметтік ұқсастық жасау мүмкіндігі болып тұрады. Яғни, игілік деп біз тек қана материалдық ресурстарды меңзеп тұрмаған болармыз, сонымен қатар оған лауазым иесінің түрлі әрекеттерге тыйым салу немесе рұқсат ету тағы басқа құқығы да жатады.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлық жоғары деңгейге көтерілуі бұл мәселеге шындап көңіл бөлуді талап етеді. Заманауи жемқорлықпен күресу шаралары тек қана репрессивтік сипатта болмауы қажет, заңнамалардың да жетілдіруіне баса назар аударған жөн.

Үшіншіден, осы қоғамдық зауалға қарсы қоғамның бірігуі жемқорлықпен күрестің жеңісіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Толығырақ қарастыратын болсақ, сыбайлас жемқорлықты терең зерттеуге толық қол жете қойған жоқ.

Төртіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда өскелең ұрпақпен жұмыс қағидатты маңызды рөл атқарады [7]. Тек жас кезінен мінез-құлықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарын енгізу бұл әлеуметтік зұлымдықты жоюға

мүмкіндік береді. Бала кезінен тұлғаны қазақстандық патриотизм және сыбайлас жемқорлықты қабылдамау рухында тәрбиелеу маңызды болмақ.

Іс жүзінде, анық дүниенің өзіне өмір күнделікті өзгерістер енгізіп отыр. Болашақта көлеңкелі әрекеттер сыбайлас жемқорлықтың жаңа түрлерін туындатуы әбден мүмкін. Қоғам мен мемлекеттің алдындағы басты міндеті – осы қылмыстың деңгейін неғұрлым азайту болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж. 30 тамыз // Алматы: Жеті жарғы.

2. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.

3. Мемлекет басшысының «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты 2008 ж. 6 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауы.

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 ж. 3 шілде.

5. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015ж. 18 қараша

6. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 1998 ж. 2 шілдедегі № 267 — 1 Заңы // Казахстанская правда. — 1998 ж. 9 шілдедегі. — № 132.

7. Өзгерістер мен толықтырулар еңгізілген Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 2007 ж. 21 шілдедегі — № 308 Заңы // Казахстанская правда. – 2007 ж. - 27 шілдедегі. - № 315.

8. Қазақстан Республикасының «Біріккен Ұлттар Ұйымының сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» 2008 ж. 4 мамырдағы № 31 – Заңы // Егемен Қазақстан. – 2008 ж. - 6 мамырдағы. - № 130-131.

9. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері жөніндегі комиссия құру туралы» 2002 ж. 2 сәуірдегі — № 839 Жарлығы // Қазақстан Республикасының ПҰАЖ — ы, 2002 ж. — № 10, 92 — құжат.

10. Қазақстан Республикасы Президентінің «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қызметіндегі тәртіп пен реттелікті нығайту жөніндегі шаралар туралы» 2005 ж. 14 сәуірдегі — № 1550 Жарлығы // Казахстанская правда. – 2005 ж. 15 сәуірдегі — № 87 – 88.

3.9. Криминалистикалық тактикадағы болжамдар және тергеуді жоспарлаудың маңызы

Әсем Абайқызы Төлегенова

заң ғылымының магистрі, оқытушы. Х. Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік университеті (Атырау қ., Қазақстан)

Асель Егенбаевна Мухамедина

заң ғылымының магистрі, аға оқытушы.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау қ., Қазақстан)

Криминалистикалық тактика дегеніміз - тергеу әрекеттерінің тиімділігін, нәтижелілігін арттырып, іс бойынша керекті дәлелдемелерді дер кезінде жинауға, мұнымен қатар тергеуді ұйымды және жоспарлы түрде жүргізуге бағытталған, заң шеңберінде қолданылатын тиімді де, қолайлы тәсілдер жөніндегі ғылыми ережелердің жиынтығы

Криминалистикалық тактиканың осы келтірілген жалпы ережелерін және түсінігін тұжырымдап, нақтылайтын болсақ, оны қамтитын тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде осы сәтте туындаған тергеу ситуациясына байланысты дұрыс, ықшамды позиция ұстауы, ситуацияға байланысты нәтижелі және тиімді тәсілдерді қолдану, тергеуді ұтымды жүргізу үшін өз жұмысын дұрыс жоспарлау.

Кейбір оқулықтарда криминалистиканың бұл бөлімін тергеу тактикасы деп те атайды.

Криминалистикалық тактика криминалистиканың басқа да бөлімдерімен тығыз байланысты. Айталық, криминалистикалық құрал-саймандарды тергеу үстінде қолданып, пайдалану ерекшеліктері әр тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тактикалық тәсілдермен тығыз байланысты. Жаңа криминалистикалық құрал-саймандар пайда болса, оларды тергеу әрекеттерін жүргізгенде қолдану әдістері криминалистикалық тактикада қаралады. Сонымен қатар, тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде қолданылатын тәсілдер тергеліп жатқан қылмыстың түріне байланысты. [1]

Криминалистикалық тактика бөліміне тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тәсілдермен бірге, тергеуді жоспарлау, тергеу үстінде тергеуші мен жедел-ізвестіру органдарының арасында қалыптасатын қарым-қатынастардың түрлері, тактикалық операция, тергеу ситуациясы деген сұрақтар да кіреді.

Криминалистикалық тактиканың ең бір негізгі, түйінді сұрақтарының бірі — ол тактикалық әдіс.

Жоғарыда айтқандай, тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізгенде алдына қоятын негізгі мақсаты — тергеуді жүргізу арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинау, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру. Қойылған мақсатқа жету үшін әр тергеу әрекетін жүргізгенде тергеуші нақтылы туындап тұрған тергеу ситуациясына орай қолайлы,

тиімді әдістер, заңға сыйымды айла-әрекеттер қолдану арқылы объективті және толық дәлелдемелер алуға тырысуы керек. Міне, осындай тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын әдіс-айланы тактикалық әдіс дейміз. Әрине, ақылға салмайтындай кез келген әдістерді қолдана беруге болмайды. Сондықтан қолданатын тактикалық әдістер белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Тактикалық әдістерге қойылатын негізгі талаптар:

- оның заңға кайшы келмеуі, жеке адамның не заңды тұлғалардың құқығын бұзбауы және жалпы моральдық, этикалық қағидаларға сай болуы;

- тактикалық әдістің объективтілігінің ғылыми тұрғыдан дәлелденгендігі, оның ғылымның бір саласына немесе логика, психология, педагогика т.б. ғылымдардың белгілі бір қағидаларына негізделуі (тактикалық әдістің ғылымилық қағидасы).

Осы айтылғанды тұжырымдайтын болсақ, тактикалық әдіс дегеніміз ол - заңға, этикалық талаптарға кайшы келмейтін, белгілі ситуациялық жағдайда, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру үшін тергеушінің қолданатын арнайы айла-әдістері. Тергеу әрекетінің шеңберінде қолданылатын тактикалық әдістердің бірнеше түрі болады. Тергеу әрекетін жүргізу үстінде туындаған ситуациялық жағдайға байланысты тиімді және ыңғайлы әдіс қолданылады.

Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір тұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі арнайы кезекпен қолданылады. Криминалистикалық тактика криминалистиканың басқа да бөлімдерімен тығыз байланысты. Айталық, криминалистикалық құрал-саймандарды тергеу үстінде қолданып, пайдалану ерекшеліктері әр тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тактикалық тәсілдермен тығыз байланысты. Жаңа криминалистикалық құрал-саймандар пайда болса, оларды тергеу әрекеттерін жүргізгенде қолдану әдістері криминалистикалық тактикада қаралады. Сонымен қатар, тергеу әрекеттерін жүргізу үстінде қолданылатын тәсілдер тергеліп жатқан қылмыстың түріне байланысты. Криминалистикалық тактика бөліміне тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын тәсілдермен бірге, тергеуді жоспарлау, тергеу үстінде тергеуші мен жедел-ізвестіру органдарының арасында қалыптасатын қарым-қатынастардың түрлері, тактикалық операция, тергеу ситуациясы деген сұрақтар да кіреді.

Криминалистикалық тактиканың ең бір негізгі, түйінді сұрақтарының бірі — ол тактикалық әдіс.

Жоғарыда айтқандай, тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізгенде алдына қоятын негізгі мақсаты — тергеуді жүргізу арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинау, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру.

Қойылған мақсатқа жету үшін әр тергеу әрекетін жүргізгенде тергеуші нақтылы туындап тұрған тергеу ситуациясына орай қолайлы, тиімді әдістер, заңға сыйымды айла-әрекеттер қолдану арқылы

объективті және толық дәлелдемелер алуға тырысуы керек. Міне, осындай тергеу әрекетін жүргізгенде қолданылатын әдіс-айланы тактикалық әдіс дейміз. Әрине, ақылға салмайтындай кез келген әдістерді қолдана беруге болмайды. Сондықтан қолданатын тактикалық әдістер белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Тактикалық әдістерге қойылатын негізгі талаптар: оның заңға кайшы келмеуі, жеке адамның не заңды тұлғалардың құқығын бұзбауы және жалпы моральдық, этикалық қағидаларға сай болуы; тактикалық әдістің объективтілігінің ғылыми тұрғыдан дәлелденгендігі, оның ғылымның бір саласына немесе логика, психология, педагогика т.б. ғылымдардың белгілі бір қағидаларына негізделуі (тактикалық әдістің ғылымдық қағидасы).

Осы айтылғанды тұжырымдайтын болсақ, тактикалық әдіс дегеніміз ол - заңға, этикалық талаптарға кайшы келмейтін, белгілі ситуациялық жағдайда, тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыру үшін тергеушінің қолданатын арнайы айла-әдістері. Тергеу әрекетінің шеңберінде қолданылатын тактикалық әдістердің бірнеше түрі болады. Тергеу әрекетін жүргізу үстінде туындаған ситуациялық жағдайға байланысты тиімді және ыңғайлы әдіс қолданылады.

Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір тұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі арнайы кезекпен қолданылады. Мұны криминалистикада тергеу әрекетін жүргізу үстінде қолданылатын тактикалық комбинация дейді

Мұны криминалистикада тергеу әрекетін жүргізу үстінде қолданылатын тактикалық комбинация дейді. [2]

Тактикалық әдістердің, олардың комбинациясының қолданылуы тергеу ситуациясына байланысты. ондықтан тергеу ситуациясы деген криминалистикалық санаттың ұғымына, түсінігіне тоқталайық.

Тергеу ситуациясы дегеніміз — тергеудің белгілі бір кезеңінде айғақты мәліметтердің, дәлелдемелердің көлеміне және ерекшелігіне, істің мән-жайын анықтау мүмкіндігіне байланысты қалыптасатын жағдай. Тергеу әрекеттерін жүргізудің кейбір ережелері қылмыстық іс жүргізу заңында көрсетілген, сондықтан оларды тактикалық әдістер деп санауға болмайды. Осыған байланысты айта кететін бір жағдай, ол заңда көрсетілген ережелердің көбі тергеу тәжірибесінде пайда болып, алғашқыда тактикалық әдіс есебінде қолданылғандығы. Тіпті, кейбір тергеу әрекеттерінің өзі де басында тергеу үстінде тактикалық әдіс есебінде пайдаланылған. Атап айтқанда: объектілерді тану үшін көрсету, айғақтарды оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау деген тергеу әрекеттері алғашқыда тергеу тәжірибесінде жауап алудың тактикалық әдіс есебінде пайдаланылған. Кейіннен ғана заң жүзінде бекітіліп, тергеу әрекеті есебінде жүргізілетін болды. Қылмыстың тез арада ашылуы, тергеудің сапасы, тергеушінің істі тергеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымдасқан түрде жүргізілуі тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты.

Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін тергеу жоспарын жасау арқылы тергеуші тергеу барысында шешілетін сұрақтарды толық айқындап алып, осы сұрақтарды нақтылы қандай тергеу әрекеттерін, жедел-ізвестіру және басқа да ұйымдастырушылық шаралар жүргізу арқылы шешуге болатынын анықтап белгілейді.

Сұрақтар тергеп отырған қылмыстың мән-жайын анықтауға байланысты болу керек.

Сондықтан жоспарға кіретін сұрақтар осы қылмыс жөнінде тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды. Тергеп отырған қылмыстың қалай, қандай жағдайда болғанын тергеуші, әрине, өз көзімен көрген жоқ.

Бірақ қылмысты толық және объективті тергеу үшін тергеуші қылмыстың қалай болғанын ойша болса да болжап, қылмыстың жасалу жолын көз алдына елестетіп көріп, оның бейнесін ойша жасап көруі керек.

Осындай ойша шығармашылық талдау процесінің үстінде қылмыстың қандай жағдайда болғандығы, қылмысқа қатынасқан адамдар және де қылмыстық оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжаулар пайда болады.

Тергеушінің бұл ойша талдау арқылы жүргізетін шығармашылық, белгілі бір сұрақтарды шешуге бағытталған іздеу процесі логикалық гипотеза әдістеріне негізделеді. [3]

Сондықтан тергеу болжауы логикалық табиғаты жағынан алғанда гипотезаның бір түріне — жұмыс гипотезасына жатады.

Болжауды мазмұны және мағынасына байланысты тергеу болжауы жалпы және жеке болып екі түрге бөлінеді.

Жалпы болжау — ол нақты қандай қылмыстың болғандығы жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

Айталық, оқиға болған жерде мәйіт табылған жағдайда тергеуші осы оқиға жөнінде мына төмендегідей (юлжаулар жасай алады: жәбірленушіні біреу қасақана өлтірді, абайсызда өлтірді, не өзін-өзі өлтірушілік.

Атап айтқанда, м ұндай жалпы болжауда қандай қылмыс жасалғандығы жөнінде белгілілігілі бір пікір туындайды.

Осы жасалған жалпы болжаудың әрқайсысынан сұрақтар туындап, олар жөнінде жеке болжау жасалады.

Бастапқы кезде жасалған болжаулардың қайсысы, дұрыс екенін біліп аңғаруға болмайды. [4]

Сондықтан жасалған (болжаулардың бәрін бір кезекте қосарлы түрде тексеріп.

Болжауды құру тәртібі, тексеру ережесі.

1. Криминалистикалық тергеу болжауы дегеніміз- тергеудің белгілі бір кезеңдерінде туындаған жағдайларға, жиналған айғақты дәлелдемелерге негізделген қылмыстың түрі, оның болу тетігі және қылмыстың басқа да мән-жайлары жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

2. Тергеу болжамы әр түрлі негіздер бойынша топталады.

- көлемі бойынша-жалпы және жеке.

- қозғалмалы субъектісі бойынша-тергеу, жедел-ізвестіру, сараптамалық және соттық.

- болған жағдайдың дәрежесіне байланысты-қайталанбалы, жәй немесе нақты, анық.

Жалпы болжау-ол нақты қандай қылмыстың болғандығы жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

3. Болжауды қалыптастырудағы логикалық ойлауда анализ бен синтез, индукция мен дедукция, аналогия тәсілдері қолданылады.

Анализ-бұл зат бөліктерінің құрамын, кейбір жақтарының қасиетін, фактыны, құбылыстарды зерттеу.

Синтез-бұл анализ арқылы бөлінген белгілерді бір тұтас және байланыстырып зерттеу.

Индукция-бұл жекеден жалпыға, ал дедукция- жалпыдан жекеге өтетін болжамалы жорамал.

Аналогия-деректерді, олардың жеке белгі негіздерімен салыстыруды қорытындылайтын логикалық ойлау әдісі. Осындай теңестіруден мынандай қорытынды шығады: егер белгілер ұқсас болса, онда деректер де ұқсас немесе олар бірдей себептермен ұғындырылады. [5]

4. Болжауды құруда логикалық ойлау тәсілдерін қолдану.

- болжам деректемесіне негізделіп шыншыл жорамалдар құралады.

- болжам логикалық дұрыс құралып, өз мазмұнына қайшы келмеуі тиіс.

- болжауды тексеру, тергеу әрекетімен, жедел ізвестіруші іс-шараларымен жүзеге асуы қажет.

- болжамдар мүмкіндігінше кезектесіп бірге жүзеге асуы қажет. Өртүрлі қылмыстардың тез арада әшкереленуі, жалпы тергеудің сапасы, тергеушінің істі тергеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымды түрде өткізілуі осы тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты. Аталмыш жоспарға енетін мәселелер осы қылмыс жөніндегі тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды. Осындай ойша шығармашылық талдау процесінің үстінде осы қылмыстың қандай жағдайда болғандығы, қылмысқа қатыстан адамдар және де қылмысты оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжаулар пайда болады.

Криминалистикалық болжам деп өкілеттілігі бар тұлғамен ұсынылатын зерттеудегі оқиғаның бөлек жағдайларының немесе мазмұнының, сондай-ақ деректер арасындағы себептік байланыстын дәлелденген ықтималдық түсінігін айтамыз.

Қылмысты тергеуді жоспарлауға негіз болу арқылы криминалистикалық болжамдардың тәжірибелік маңызы көтеріледі, ал

оларды тексерумен дәлелдемелерді жан-жақты және толымды зерттеу мүмкіндігі пайда болады.

Логика тұрғыдан криминалистикалық болжам гипотезаның бір түрі ретінде байқалып, яғни шамамен ой тұжырымы болып саналады. есептеуге болады.

Тергеу тактикасы психологиясының мәселелерін әзірлеу және басқарудың дамып келе жатқан теориясындағы мәліметтерді криминалистикада қолдану міндеттері күн тәртібіне тактикалық шешім ұғымын, негіздерді, мақсаттарды, оны қабылдау және іске асыру процесін, маңызды практикалық "қорытынды"

Тергеу жоспарын жасау белгілі бір қағидаларға негізделеді.

Жоспарды жасау үстінде тергеушінің міндетті түрде ескеретін шартты қағидалары бар. Олар: жоспардың жекелігі, нақтылығы, серпінділігі, жоспарланған шаралардың іске асу айқындығы, заңдылығы және қолайлылығы.

Жоспардың жекелілігі дегеніміз ол жоспардың тіке осы қылмысты ашуға, іске керектігі не осы іске байланысты сұрақтарды анықтауға бағытталуы және қылмыстық істі жүргізу үстінде жиналған дәлелдемелерге негізделуі.

Анықталатын сұрақтарды, жүргізетін тергеу әрекеттерін және басқа да ұйымдық жұмыстарын тергеушінің тіке өзінің жоспарлауы оның бұл бағыттағы жұмысын шығармашылық арнаға түсіреді, сонымен қатар тергеушінің жауапкершілігін арттырады.

Тергеу жоспарының нақтылығы дегеніміз – ол анықтауға жататын сұрақтардың түсінікті және анық болуы, осы сұрақтарды шешу жолдарының нақтыланып көрсетілуі. Жоспарда жалпы және декларативті сипатта көрсетілген тармақтардың болмауы шарт. Егер де іс бойынша анықталуға жататын жалпы сұрақтар болса, олар нақтыланып, анықталып көрсетілуі тиіс. Сұрақтардың анық көрсетілуі оларды тез арада шешіп, анықтауды жеңілдетеді. [6]

Жоспардың серпінділігі (динамикалық қағидасы) ол тергеудің әр кезеңінде әрқилы тергеу ситуациясына сай өзгеріп тұруы. Тергеу процесі құбылмалы, әр уақытта өзгеріп отыратын процестердің қатарына жатады. Тергеу үстінде, әрине, бұрын жоспарды құрғанда белгілі болмаған мәселелердің, сұрақтардың туындауы мүмкін. Осылардың бәрін дер кезінде жоспарға кіргізіп жасалған тергеу жоспары толықтырылып, өзгертіліп отырылады. Сондықтан болған өзгерістерді дер кезінде енгізіп, қосып отыруға тергеу жоспары бейімді болу керек.

Тергеу жоспарын құрғанда оған іс жүзінде анықтауға болатын сұрақтарды және белгілі мерзімде нақтылы орындауға мүмкін жұмыстарды, тергеу шараларын кіргізу қажет. Бұл жоспардың нақты орындалуын қамтамасыз етеді.

Анықталуы жоспарланған сұрақтар іс бойынша жасалған тергеу болжауларынан туындайды. Осы тергеу жоспарында көрсетілген

сұрақтарды анықтау үшін өткізілуі тиіс жұмыс әрекеттері заңға қайшы келмеуі керек. Мұны тергеуді жоспарлаудың заңдылық қағидасы деп атайды. Тергеу әрекеттерінің, жедел-ізвестіру және басқа ұйымдық жұмыстардың дәлелдеме алуға нәтижелігін және өткізуге қолайлығын арттыру үшін оларды ұтымды кезекпен өткізетіндей етіп жоспарлау қажет. [7]

Бірінші кезекте кідіртпей өткізуді қажет ететін тергеу әрекеттері және жедел-ізвестіру жұмыстары жоспарлануы тиіс. Бұл тергеудің ықшамды және үйлесімді түрде өтуін қамтамасыз етеді. Тергеу жоспары белгілі бір элементтерден құралады, осы қылмыс бойынша жасалған тергеу болжауларына негізделеді және сол болжауларды тексеруге бағытталады.

Сондықтан жоспардың бірінші элементі – осы іс бойынша жасалған тергеу болжаулары. Бұл тергеу болжауларын тексеру үшін белгілі бір сұрақтарды, мәселелерді анықтауға тура келеді.

Сондықтан тергеу жоспарын құрғанда болжаудан туындаған және осыған байланысты тексеруді қажет ететін сұрақтардың тізбегі жоспардың екінші элементі болып саналады.

Жоспарға кірген сұрақтар тергеу әрекеттерін, жедел-ізвестіру және басқа да жұмыстарды жүргізу арқылы анықталып, шешілетін болғандықтан, осы орындалатын тергеу шаралары жоспардың үшінші элементі болады. Осы жоспарланған жұмыстарды кім және қай мерзімде өткізу керек екендігі де жоспарда көрсетіледі. [8]

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М. Издательство БЕК, 1997. – 250 с.
2. Жәкішев Е., Криминалистикалық тактика. – Алматы: Жеті жарығы, 1997. – 250 б.
3. Мәжитов Ш., Мұқашев Б. Криминалистикалық техника. – Алматы, 1959. – 100 б.
4. Тілеубергенов. Е. Криминалистика. – Алматы: «Дәнекер», 2002. – 146 б.
5. Абуов А.Ф. Криминалистика негіздері. – Алматы: «Жеті Жарғы», 2004.
6. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник. – М.: «Лекс Эст», 2003. – 376.
7. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М., 2007. – 160 с.

3.10. Нотариалдық қызметтің қалыптасуының тарихи-құқықтық негіздері

Жанна Бекполовна Шаяхметова

заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау қ., Қазақстан)

Райхан Бакытжановна Абдулова

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау қ., Қазақстан)

Нотариат әрбір құқықтық мемлекеттің құрамдас бөлігі болып табылады, осы тұлғамен жүзеге асырылатын іс-әрекеттер құқық нормалары мен нақты қарым-қатынастар арасындағы байланыстырушы элемент және нақты заңдық фактілердің көрінісі болып табылады.

Осындай функцияларды атқаратын институттар ерте ежелгі дәуірлерде болғандығын айта кету керек. Мысалы, ежелгі замандарда, атап айтқанда Ежелгі Мысырда «агорономос» деп аталатын лауазым иелері болды, олар құжаттарды жасаумен қатар, оған қосымша заңдық күшті беретін мемлекеттік қызметшілердің ерекше категориясы еді, осындай тұлғалар сол уақыттардағы Египет және Еврей мемлекеттерінде де болған [1].

Тарихқа жүгінетін болса, әрі қарай бұл сала діни және зайырлы мемлекеттің негіздері бойынша дамыды. Діни салада лауазымды тұлға рим шіркеуі шеңберінде әрекет етті. Алғаш рет бұл институт рим шіркеуімен өз қызметін бастады, қазіргі уақытта Италияның шіркеулерінде қызмет етеді. Оның пайда болуының бастапқы көріністері II ғасыр және III ғасырдың басында көрініс табады. Олар дінбасылардың халықпен кездесіп, дидарласуына қатысып, әңгімелерін жазып отырған.

Екінші негіз бойынша IX ғасырдың соңынан бастап Францияда осы қызметтің ресми алғышарттары пайда болды, яғни басында олар тек құжаттарды жасақтауға көмектескен болса, оларды судьялар қол қою арқылы рәсімдеген еді. Бірақ кейіннен нотариус судьямен қатар тең дәрежеде мемлекеттік мөрдің ұстаушысы болды және биліктің тікелей өкілі ретінде қарастырылды, себебі оның құзырында шарттарды куәландыру функциясы болды.

«Нотариат» сөзі латынның «notta» - тез жазудағы қолданылатын белгі болып табылады. Құғыншылық кезінде олар осындай әдістер арқылы болып жатқан жағдайлардың барлығын жазып жатты. Сол уақытта бұл қызмет нақты анықталған орган ретінде қалыптасып қалған болатын. Бұл лауазымға қызметке қабылданатындар тек стенографиялық жазуды білумен қатар, ерекше адамгершілік

қасиеттерге және білімімен көзге тұсуі керек болуы керек еді. Егер шіркеу лауазымдарының қызметі туралы сөз қозғайтын болсақ, олардың атқаратын функциялары мынадай еді:

1) епископтармен бірге халықты қабылдауы кезінде болуы және оны стенографиялық жазуы;

2) шіркеу істері бойынша актілерді толтыру, мысалы, епископтарды сайлау туралы;

3) шіркеуге жиналған құлдарды еркіндікке жіберу туралы актілерді ресімдеу;

4) шіркеуден шығатын құжаттарды жасау және өзінің қолымен куәландыру.

Бұл құжаттарға жария сипат беру үшін шіркеулік лауазым иелері бұл құжаттарды сотқа беріп, оларды сот өкілдері ретінде құжаттарын хаттамаға енгізуге керек еді. Солармен қатар, ежелгі римдіктерде жазушылардың ерекше институты қызмет етті, олардың функционалдық қызметі болып магистраттардың жазбаша шешімдерін жазу және преторлардың сот формулаларын ресімдеу табылған еді. Сонымен қатар, олар жария құқықтық сипатқа ие сот реестрлерін және әртүрлі жазбаларды жүргізді.

Ежелгі Римдегі азаматтық құқықтық айналымның әрі қарай дамуы негізінде табеллиондар институтының пайда болуына септігін тигізді, мемлекет бекіткен соммаға сәйкес, азаматтардан ақы алу негізінде заң актілерін және сот құжаттарын ресімдеумен айналысты. Осыған байланысты, мемлекет табеллиондардың қызметіне бақылау жасады. Лауазымды тұлғалар функцияларын қала көшелерінде арнайы бөлінген жерлерде орналасқан орындарда және тек ерекше жағдайларда үйде жұмыс жасауға рұқсат берілген. Мәмілелерді ресімдеу былайша жүзеге асырылады: табеллион контрагенттердің және куәлардың қатысуымен құжатты жасақтаған және мазмұнының заңға сәйкестігін қадағалаған, мәміленің мәтінімен таныстырған және тараптар толықтай келіскен жағдайда оның қорытынды нұсқасын жасаған. Құжатта мыналар көрсетілетін болған, қатысушылардың аттары мен мәртебелері, құқық және әрекет қабілеттігі туралы айтылған, толықтай құқықтарды иеленетіндігі, мәмілеге тұлғалар өз еріктерімен келді ме? Әрі қарай мәміленің атауы көрсетіледі. Пәні болып табылатын мүлік өзі немесе жекелеген заттардың тобы ретінде көрсетіледі. Қозғалмайтын мүліктердің жиынтығы құжаттарда «massa» деп көрсетіледі. Одан кейін мүліктің бағасы. Содан соң барлық құжаттарда мәмілені бекіту іске асырылды, бұл әдетте, куәлардың қатысуымен салтанатты түрде контрагенттер ант қабылдайды, олар құжатқа қол қойып дәлелдеген. Содан соң табеллион қол қояды, ол әрекет құжаттың түпнұсқалығын дәлелдеген.

Ежелгі Римде осындай қызметкерлердің үлгілері және жаршылары көшірмеші болды, латыннан «көшірмеші» деп аударылуы текке емес. Олардың міндетінде жолдаулар және өтінулерді әртүрлі

тектің құрастыруы ғана емес, түрлі мәмілелердің құрастыруы да кірді, мемлекеттік қызметте тұрғандары және жеке тұлғалардың қарамағындағылар сияқты екі дәрежесі болды. Мемлекеттік қызметтерде тұрғандары магистратпен өмір бойына римдік азаматтардан сайланды, сонымен бірге азаматтық-құқықтық абыройынан айырылмайды. Олар ашық құжаттар даярлады, қоғамдық есепшоттар жүргізді, көшірмелер жасады және құжаттардың көшірмелерін берді, сонымен бірге декреттер және магистраттың ұйғарымдарын әзірледі және оларды сақталды. Преторлық соттық процестерде олар соттық журнал жүргізді.

Жеке тұлғаларда қызметте тұрған көшірмеші қалыпты ережеге сай еріктілер, жалданушылар және құлдар болды. Олар өз қожайынының қарастыруы бойынша хатшылық қызметтерді орындады. Дегенмен, үшінші ерекше дәрежедегі, құқықтық құжаттар мен материалдарды рәсімдейтін тұлғалар болды. Олар мемлекеттік қызмет пен жеке тұлғаларда тұрмаған, азат адамдар болды. Бұлар сыйақы үшін мемлекеттік бақылауда болып, баршаға заңдық және нормативтік актілер жазды. Олар өз қызметтерін тек қана кеңселерде жасады. Табеллион жасаған құжатқа ашық актінің сипатын беру үшін оны сот хаттамасына енгізу керек болды, кейін бұл актінің заңдылығы туралы сұрақтар пайда болмаған.

Бұл тұлғалар корпорациясына қабылданған, қала профектісімен қызметке бекітілген еркін римдік азамат бола алды, қағаздар дайындаумен айналысты, мемлекет бақылауында болды. Тарихқа көз жүгіртетін болса, олар нотариаттың атасы болды. Еуропалық елдерде бұл қызмет әрдайым қоғамдағы құрметті орынды алды. Мысал ретінде Францияны келтіруге болады. Бонапарт азаматтық кодексті енгізуді ойға алғанда маңызды құқықтық актіні іске асыратын құрылымды құрастыруды қажет деп білді. Император кеңесшісі Реаль нотариатты енгізуді былай негіздеді: «Тарапты келістіруге және дауды шешуге шақырылған шенеуніктерден тысқары, тыныштықты, екіжақты тараптары үшін кеңесшілер болып табылатын, сонымен бірге олардың ерік білдірулерінің нақты редакторлары болатын:

- әр тараптың келісімшартта қабылдайтын міндеттемелерін толығымен түсіндіретін;

- шарттардың міндеттемелерін анық баяндайтын;

- куәландырылған және нақты шешімі шыққан мінездее беретін;

- үлесін дұрыс және мәңгі есте сақтайтын басқа шенеуніктер болып келеді. Олар адал адамдардың арасындағы даулардың пайда болуына жол бермейді, пайдақор адамдарды әділетсіз дауды қоздыруда жетістікке жету үмітінен айырады. Бұлар алаламайтын кеңесшілер, нақты редакторлар, ерікті судьялардың бұл тегі әр тараптың келісім-шарттарын атқаратындар - олар нотариустар, бұл мекемелер-нотариаттар». Бұл институтын енгізгеннен кейін Реаль «Нақтылық сезім» тән Бонапарт француз құқығын жөнге келтіруді, оны

халықтың пайдасына іске асыратын құзырлы заңгерлердің татуларынсыз елесте алмады,-деді.

Қазақстан аумағындағы нотариаттың заң шығаруын реттеуінің қалыптасу тарихы Ресейдегі осы қызметтің даму және қалыптасу тарихымен үздіксіз жалғасқан. Аталған мемлекеттегі осы саланың дамуы әлемнің негізгі қағидалары және тенцияларына сай жүзеге асты, бірақ - та өзіндік тарихи ерекшеліктері болғандығын атап өту керек. Соған сәйкесті үш кезеңді бөліп қарастыруға болады:

1. Қазан төңкерісіне дейінгі кезең. Ежелгі орыс мемлекеті пайда болған сәттен бастап 1917 жылға дейінгі уақыт.

2. Кеңестік кезең. 1922-1993 жылдар аралығына созылған мемлекеттік нотариат қызмет [2].

3. Қазіргі кездегі еркін нотариат. Кеңес Одағы құлағаннан кейін 1993 жылы басталды және нотариат туралы заңнаманы қабылдаумен басталды.

Ресей мен Қазақстан Республикасында аталған институтының пайда болуы Романовтар әулетінің патшалық ету кезеңімен байланысты.

1649 жылы Земствовлық шіркеу Шіркеу жинағын қабылдады, өз кезегінде бұл институттың дамуындағы дәуірді құрды. Ол оған дейін пайда болған жеке үзбелі жарлықтарды ретке салып жүйеледі, 1832 жылғы қабылданған мүліктік құқыққа қатаң тәртіп күшейту негізін қалады. Бірінші Петр кезеңінде барлық нотариалдық қызметтерді өткізуді ықшамдауға бағытталған реформалар жүргізілді, дегенмен, олар іске аспады. Сол уақытқа заңдық алқа мекемелері пайда болды, оларға бас кеңселердің қызметін қадағалайтын мүмкіндікті бекітті.

Оның қалыптасуының келесі кезеңі II Екатеринаның патшалық етуімен байланысты. 1775 жылы әділеттік алқаларды қысқартуға байланысты, бірлескен әділет департаменті және вотчиналық алқа болып табылатын басы-байлы актілерді іске асыру азаматтық соттың палатасына тапсырылды. 1781 жылдан тек қана сауда мәмілесі және делдалдықтардың әртүрлі тегі үшін делдалдар және нотариустар бекітілді.

II Екатеринаның басқару кезеңінде Жаңа жинаққа сәйкес әртүрлі жеке құқықтық актілердің дұрыс және заңды іске асыруын, құжаттардың құрастыруын, ауыртпашылықтан босатылған бақылаушы өкілдер үшін басыбайлы реттің іске асырылуын қадағалайтын нотариалдық сипаттық үкімет мекемелері көптеп пайда болды.

II Александр Ресейдің қоғамдық және мемлекеттік өмірінің барлық салалаларын қамтыған реформалық кезеңінде нотариалдық істе өзгертілді. II Александр патшаның жаңа Сот жарғыларымен бірге, нотариалдық абырой туралы ереже құрастырылды, оған Батыс Еуропаның үш нотариалдық: 1813 ж. француздық, 1845 ж. австриялық және 1861 ж. бавариялық заңнамасы негізге алынды. Ал, Қазақстанда бұл кезеңде әдет-ғұрыптық құқықтық нормалар мен ережелер жойылып,

би соттары қолданыстан алынып, жаңа басқару жүйесі қалыптаса бастады. XIX ғасырдың ортасына дейін империяның көптеген аймақтарында нотариаттық қызметті заңдық реттеу мен ұйымдастыру мәселелері өзекті болып табылады. Бұл сол кезеңдегі азаматтық айналымдағы істердің шынайы мәмілелермен шектелгендіктен, ерекше заңдық рәсімдеуді қажет етпеуімен байланысты болды. Азаматтық айналым барысында азаматтар арасында туындауы мүмкін даулар көп уақыт бойы дәстүрлі жолмен шешім тауып, бұл әрекет барысында қолданылған заңдық шешім нысандарымен жасалды. Алайда, XIX ғасырдың 70 жылдарында Түркістан өлкесі аймағында азаматтық айналым барысында туындаған қатынастар ерекше реттеуді қажет етті. Оған империя аймағының шеткері жақтарында азаматтық-құқықтық мәмілелерге қатысушыларды құқықтық қорғауға қатысты бірыңғай ережелер қалыптаса бастауы себеп болды. Бұл үдеріске жергілікті халық өкілдері де барған сайын көбірек қатыса бастады. Оған үдерістің дамуы, көші-қон үдерістері, шаруа халықтың басым бөлігінің қоныс аударуы, сауданың дамуы да себеп болды. Бұл үдерістердің барлығы қоғамдық қатынастарын қалыптас-тыруға ықпал етті. Октябрь төңкерісінің (1917 ж.) алғашқы кезеңінде уездерде бітімгер судьяларға нотариаттық қызмет көрсету уәкілеттігі берілді [3].

Нотариаттық әрекеттерді жүзеге асыру бойынша олардың қызметтері барлық уездік қалалар мен ауылдарға таралды, ал осы функцияларды жүзеге асырушылар болмаған жағдайда аға нотариус міндеттерін соттың бір мүшесі атқарды.

XIX ғасырдың 60-жылдарынан басталған патшалық Ресейдегі нотариаттық қызметтерге байланысты реформалар ұлттық, географиялық және өзге ерекшеліктеріне орай бір мезгілде аяқталмады. Олар мемлекеттік қазынадан белгілі бір қаржылық шығындарды, әдеттегі жағдайдан ерекше, жаңа жағдайда жұмыс істеуге дайын білікті заңгерлерді қажет етті. Осының барлығы патша әкімшілігін болашаққа бағытталған ұзақ және мақсатты жұмыс істеуге мәжбүрледі.

Кеңестік кезеңде нотариаттың жаңа кезеңі басталды. Отандық нотариат тарихына қатысты еңбегінде К. Исламова келесі тарихи хронологияны келтіреді.

1921 жылы «Нотариат туралы» Ережені енгізу Декреті мен нотариаттық столдарды тарату туралы Декрет қабылданды, бірақ 1923 жылы «Мемлекеттік нотариат туралы» Ереже енгізілді де, «Нотариаттық кеңслерді тарату туралы» Декрет алынып тасталды. Ұзақ уақыт бойы бұл Ереженің осы баптарына өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп жүрді. 1936 жылдың 10 маусым күні РСФСР БОАК және ХККҒ «Нотариаттық органдарды қайта құру туралы» қаулысымен қалалық және кеңестік, сондай-ақ аудандық атқару комитеттерінің қарауынан нотариаттық қызметтер алынып, олар нотариаттық кеңселерге топтастырылды.

Барлық ауданды, қалалық орталықтарда нотариустар басқаратын мем-лекеттік нотариаттық кеңселер ұйымдастырылды. «КСРО одақтас және автономды республикалардағы соттық құрылымдар туралы» Заң жарық көргенге дейін, яғни нотариаттық органдар жоқ жерлерде, ол қызметтер халықтық соттарға жүктелді.

Қазақ КСР Кеңестік Халық Комиссарлар Комитетінің 1940 жылғы 20 сәуірдегі «Нотариаттық кеңселер жүйесін бекіту туралы» қаулысымен 1940 жылы қызмет ететін 120 қалалық және аудандық нотариаттық кеңселердің тізімі нормативтік негізде анықталды.

1974 жылы 13 тамызда Қазақ КСР-нің «Мемлекеттік нотариаттық туралы» Заңы қабылданды. Ол барынша орталықтандырылған деңгейдегі алғашқы нормативтік акт еді, себебі бірыңғай одақтас мемлекет құрамында болған республиканың заңы болатын. Оның қолданыстағы мерзімінде Қазақстанның барлық аймақтарында осы саланы маман заңгерлермен қамтамасыз ету ісі тәртіпке келтірілді, нотариаттық тәжірибе және оны қалыптастыруға мемлекеттік бақылау жүргізілді.

Құқық қорғау институттары жүйесіндегі жетекші рөлге - азаматтарға заңгерлік көмек көрсету жүйесінің негізі болып табылатын нотариат ие. Азаматтардың билікті заңгерлік көмек алуға конституциялық құқығын іске асыру әділ сот төрелігіне қол жеткізудің шарты мен кепілі болып табылады. Осы құқықтың іске асырылу тетіктері жетілдіруді қажет етеді [4].

Заңгерлік көмек көрсету жүйесінің өзі де жетілдіруді талап етеді. Ең алдымен, табыс деңгейі төмен адамдарға құқықтық көмек көрсету жүйесін жақсарту қажет. Маңызды міндеттердің бірі – бұл қызметтің жүйесін жетілдіру. Оның азаматтық айналымдағы қатынастардың қосымша тұрақтылығын және заңды қауіпсіздігін, азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін сапалы қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық инфрақұрылымның бір бөлігі ретіндегі рөлін нормативтік-құқықтық айқындау қажет. Нотариаттың ұлттық моделі мұның көмегіне барлық ел аумағында қол жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс.

Қазақстан Республикасындағы нотариат – құқықтар мен фактілерді куәландыруға, сондай-ақ заңда көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған нотариаттық іс-әрекеттері жасау арқылы жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың заң жүзінде бекітілген жүйесі болып табылады [5]. Бұл жүйеге ҚР Әділет министрлігі, мемлекеттік нотариустар, жеке практикамен айналысушы нотариустар, консулдық мекемелер мен атқарушы биліктің лауазымды тұлғалары және ерекше жағдайда нотариаттық іс-әрекеттер жасауға өзге де уәкілетті лауазымды тұлғалар кіреді [6].

Сайып келгенде, нотариаттың даму кезеңі мен қалыптасуына қарасақ, бұл институтқа өзгерістер енгізілді, дегенмен нотариустың

құқықтық жағдайы тарихтың сан алуан өзгерістерінде өзгеріссіз қалды. Қазақстанда құқықтық мемлекет құру азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен байланысты арнайы институттарды одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Нотариаттың азаматтық қоғамдағы маңызы өте зор. Нотариустар адамдарға толық меншік иесі болуына көмектеседі, құқықтық тәртіптің орнауына белсенді қатысады. Шынымен де, қазіргі кездегі жаңа меншік құқықтық қатынастарының әрі қарай жетілуіне байланысты көптеген азаматтар нотариустың көмегіне жүгінеді. Өйткені, нотариус заңды тұлғалар мен азаматтардың заңды мүдделері мен сөзсіз құқықтарының кепілі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нотариат: учебник / В.В. Ралько, Н.В. Репин, А.В. Дударев, В.А. Фомин. — М.: Юстиция, 2016.
2. Нотариат: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. Г.Б. Мирзоева, Н.Д. Эриашвили, Н.М. Илюшиной. М., 2015.
3. Макаренко О.Н. «Нотариат в вопросах и ответах». Ростов – на – Дону. Феникс, 2002.
4. О нотариате в дореволюционный период и впервые десятилетие советской власти // Фемида 1999 г. № 8.
5. Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате».
6. Этапы становления нотариата в Казахстане. Юридическая газета, 2 февраля 2006 г.

3.11. Бала құқығын қорғаудың мәселелері

Санжан Куандыковна Нысанова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, т.ғ.к.
(Атырау қ., Қазақстан)

Умит Жумабаевна Кайырова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының оқытушысы
(Атырау қ., Қазақстан)

Бүгінгі таңда кәмілетке толмаған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау Қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік-құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Сондықтан 2002 жылы Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» Заңы қабылданды.

Осы заң баланың Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілетін негізгі құқықтары мен мүдделерін іске асыруға байланысты туындайтын қатынастарды реттейді. Осы Заңда балалар мүддесінде мемлекеттік саясаттың мақсаттары, олардың негізгі құқықтары мен міндеттері айқындалған, отбасындағы баланың және бала мен қоғамның өзара қарым-қатынастарына арналған тараулар, мүгедек баланың құқықтары, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланың құқықтары және т.б. жеке бөлімдер қарастырылған.

Балалар мүддесіндегі мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары:

- 1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу;
- 2) бұзылған жағдайларда олардың құқықтарын қалпына келтіру;
- 3) бала құқықтарының кепілдігін қалыптастыру;
- 4) балалардың дене бітім, зияткерлік, рухани және адамгершілік жағынан дамуына жәрдемдесу.

Бала денсаулығын сақтауға, даралыққа, өмір сүруге, тұрғын үйге, білім алуға, мемлекеттік көмек алуға құқылы [1].

Егер ата-аналар балаларға арналған жәрдемақылар мен өзге де төлемдерді төлеу кезінде оларды өз мақсаты бойынша пайдаланбаса және егер де бұл баланың мүдделеріне нұқсан келтірсе, онда тиісті органдар негізсіз жұмсалған қаражатты өтеуді талап етеді.

Әрбір бала Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін, Республиканың мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге, еңбекке жарамсыз ата-аналарына қамқорлық жасауға, тарихи және мәдени мұраны сақтауға, тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтауға міндетті.

Егер бала құқыққа қарсы әрекет жасаса, онда ол бұл үшін жауапты болады. Ал жазалау түрін тағайындаған органдар баланың өмір сүру және тәрбиелену жағдайларын, психикалық даму деңгейін және т.б. ескеруі тиіс.

Бала мүгедек болса, онда оның дені сау балалармен тең құқықтары, толыққанды өмір сүруге құқығы туралы айтылады. Сондай-ақ мүгедек бала өзінің физикалық, ақыл-ой қабілеттері мен ниеттеріне сәйкес білім алуға құқылы.

Жоғарыда баяндалған балалардың құқықтары мен міндеттері тегіне, нәсіліне және ұлтына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына, тұрғылықты жеріне, денсаулық жағдайына және балалар мен оның ата-аналарына қатысты өзге де мән-жайларға қарамастан тең құқықты сипатта болатының пайымдайды. 2010 жылғы Қазақстан халқына жолдауында ел басы Қазақстанды бірге табысты ете алатынымызды және оны бірге гүлдендіре алатынымызды айтты, сондықтан да мемлекет өсіп келе жатқан ұрпаққа үлкен үміт артады. Ал ол үшін сол өсіп келе жатқан ұрпақтың құқықтары мен заңды мүдделерін

қорғау біздің парызымыз. Құқық қорғауды ата-аналар, бағып-қағу және қамқорлыққа алу органдары, сот, прокурор жүзеге асырады.

Заң баланы озбырлықтың түрлерінен оның абройын төмендетуден, ата-аналар тарапынан болатын қиянаттан қорғайды. ҚР-да балалардың мүддесі қорғала отырып, ондай ата-аналарды ата-аналық құқықтан және баланы бағып-қағуға беруден айыруға байланысты шараларды қолдану заңдық тұрғыда қарастырылған. Бала мүліктік құқыққа да ие. Ол көбінесе өз ата-аналарының және отбасының өзге де мүшелерінің күтіп бағуы құқықтарына байланысты болмақ. Алименттер, зейнетақы мен жәрдемақылар ата-ананың атына келіп түседі, алайда, ол қаржы баланы күтіп-бағуға, білім беруге және тәрбиелеуге жұмсалады. Заң балаға сыйға немесе мұраға алған мүлікті меншігіне алу құқығын береді, сондай-ақ еңбекпен айналыса отырып, өзінің жеке еңбегінің кірістерін алуға, жекеленген пәтердің иесі болуға, т.б. мүмкіндік береді.

Балаларға қамқорлық жасай отырып, мемлекет бала туған кезде жәрдемақы төлейді. Көп балалы отбасыларын түрлі жағынан қорғауға алынады. Елімізде балалар мен жасөспірімдердің құқығы басты назарда. Оны бұзған адам әкімшілік және қылмыстық жазаға тартылады. Өкінішке қарай соңғы жылдары қоғамымызда үлкендер тарапынан балалардың құқығын бұзу оқиғалары жиілеп барады. Осы орайда еске сала кетсек, балаға қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтірілсе, заң бойынша бас бостандығынан айырылады. Ұдайы ұрып-соғу немесе өзге күш қолдану әрекеттері арқылы тән немесе психикалық зардап шектірсе, елу айлық есептік көрсеткіштен, жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салынады немесе екі жылға дейін түзеу жұмыстарына тартылып немесе дәл осы мерзімге бас бостандығынан айырылуы мүмкін [2, 43 б.].

Бала құқықтарын қорғау-мемлекеттің, қоғамның, сондай-ақ халықаралық және отандық үкіметтік емес ұйымдардың өзара байланысты іс-қимыл жүйесі. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі негізгі халықаралық құжаттар ратификацияланды. Сондай-ақ, мемлекетте кәмелетке толмағандардың құқықтары жазылған заңдар мен жарлықтар қабылданды. Халықаралық құжаттар балалар кездесетін негізгі проблемалар мен қатерлерді шешуге арналған:

- кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс;
- әлеуметтік отбасыларда тұру;
- сапасыз медициналық қызмет көрсету салдарынан өлім-жітім;
- панасыздық;
- білімнің болмауы;
- өмірге қауіп төндіру және құқықтардың бұзылуы.

Бүкіл әлем бойынша балалардың құқықтарын қорғайтын басты құжат-Бала құқықтары туралы конвенция. Ол 1989 жылдың 20 қарашасында БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданды. Сонда баланы

алғаш рет адам құқықтарының барлық спектріне ие құқық субъектісі деп атап, мойындады. Бала құқықтары туралы конвенцияны 190 ел, оның ішінде Қазақстанда 1994 жылғы 8 маусымда бекітті. Сондай-ақ бірнеше жылдан бері Біріккен Ұлттар Ұйымының балалар қоры бастаған бірнеше мекеме елімізде жаңа коммуникациялық жобаны қолға алды. Жоба бойынша отбасының бала тәрбиесіндегі рөлін арттыру, балаларды бақылауда ұстау, білім беруге ата-аналардың қатысуы мектеп өміріне белсенді қатысу ғана емес, олардың міндеті екенін ата-аналар арасында түсіндіру, кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың негізгі себеп-салдарын анықтау, оның алдын алу және болдырмау жолдарын қарастыру, сонымен қатар білім беру мекемелерінде тәрбие жұмыстарын жандандыру, ата-аналарға байланысты жұмыстарды жақсарту, балаларды зорлық - зомбылықтардан қорғау мәселелерін назарға алу қарастырылған. Яғни, ата-анаға қолдау көрсету, бала-тәрбиесінде бағыт-бағдар беруді мақсат етеді. Менім ойымша, бұндай бағдарламалар баламен қарым-қатынасты түзетуге мүмкіндік береді. Сарапшылар да бұл бастаманы қолдап отыр. Олардың ойынша, «көп ата-ана баласына қол жұмсау арқылы оған тек физикалық қана емес, психологиялық ауруларға душар ететінінен бейхабар». Бүлдіршіндердің ең бақытты балалық шағында агрессия, зұлымдықпен бетпе-бет келуі, өмірдің жаман тұсын ерте көруі дүние жүзін алаңдатып отыр. Себебі, бала - болашақ, бала - баға жетпес қазына болып табылады. Сарапшылар оларға қатысты сабырлы, мейірімді болуға шақырады.

Балаларға көрсетілген зорлық-зомбылық - физикалық, эмоционалды түрде болуымен бірге, мамандардың пікірінше, баланы ширату мақсатында жылулық, мейірім білдіріп, қамқорлық көрсетпеу де оған жасалған қиянат болып есептеледі. Эмоционалды зорлық - балаға дұшпан ретінде қарау немесе оны мүлде елемеу арқылы оның өзіне сенімділігін жоғалтуға себепкер болу, өзін басқалардан төмен санай бастауы, патологиялық мінездің қалыптасуы және сол арқылы қоғамға сіңісе алмауына соқтыру. Сонымен қатар, балаға қатты айқайлау, жеке басына тиісу, қорлау, көңіл бөлмеу, әрбір іс-әрекетін сынап-мінеу, балаға жаман сөздер айту, оның көзінше үй жануарын азаптау ең ауыр қатыгездік [3, 65 б.].

Қорытындылай келе айтқым келетіні, адам құқықтарын қамтамасыз ету, сөзсіз, кез келген мемлекеттің өркендеуінің негізі. Адам қай жерде тұрмаса да, ол білім алуға, медицинаға қол жеткізуге, құқық қорғау органдарының қорғауына және жүріп-тұру еркіндігіне мұқтаж. Әсіресе, осы тұрғыда баланың құқықтары мен бостандықтарын қорғау маңызды, себебі, ол өз жасына байланысты өз бетінше ешкімге «төтеп бере алмайды». Бұл жағдайда мемлекет, халықаралық ұйымдар мен құқық қорғаушылар көмекке бүкіл әлемдегі балалардың құқықтарын реттейтін құжаттарды жасай отырып және қабылдай отырып келуі тиіс.

Сондықтан да, бала тағдырына байланысты күрделі проблемаларды шешуге отандастарымыз жұмыла ұмтылса деген үміттемін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексі.
2. Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халықтарына Жолдауы
3. М.Б. Құдайбергенов Права ребенка в Казахстане и международном праве. «Данекер», Алматы - 2001.

3.12. Асыраушысының қайтыс болуына байланысты келтірілген зиянның көлемін анықтау және оны өтеу тәртібі

Санжан Куандыковна Нысанова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, т.ғ.к.
(Атырау қ., Қазақстан)

Венера Кайыржановна Наурызова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымының магистрі (Атырау қ., Қазақстан)

Саяжан Саясат

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің 5В030100 - Құқықтану мамандығының 4 курс студенті
(Атырау қ., Қазақстан)

Қоғамда әр қашан адамдардың бір-бірімен және қоршаған ортаның заттарымен әсерлесуі байқалып отырады. Кейбір жағдайларда олар қарқынды жүріп отыратындықтан, олардың салдарын болжау мүмкін емес. Осындай әсерлесудің нәтижесінде азаматтардың мүлкілік және мүлкілік емес игіліктеріне зиян келтірілуі оқтын-оқтын кездесіп отырады. Ол сәтсіз жағдайдың немесе біреудің қасақана пиғылының, абайсыздығының немесе табиғаттың дүлей күштерінің нәтижесі болуы мүмкін. Осы жағдайда, зиянның орнын толтыру ауыртпалығын кім көтеру керек: зардап шеккен тұлға ма, немесе зиян келтіруші тұлға ма, немесе зардап шегуші де, зиян келтіруші де болып табылмайтын, үшінші тұлға ма, осы мәселені анықтау қажеттігі туады.

Келеңсіз жағдайлардың алдын алу үшін азаматтар сақтандыру жағдайы – науқастану, өлім, от т.с.с. туған сәтімен келтірілген зиянның болмағанда белгілі бір бөлігін сақтандырушыларға жүктеуге тырысады. Кейде жәбірленуші кеш болғанда, олардың көмегіне жүгіну қажеттілігі болмағанда яғни, зиян келтірілгенде есін жинайды. Сонымен қатар

қандай болмасын есептеу әдістерін қолдану арқылы есептеп, болуы мүмкін барлық сақтандыру жағдайларын алдын алуға мүмкін емес және ол сақтанушы үшін материалдық жағынан қиын жағдайда әкеп соғуы мүмкін. Және, егер тәуекел сақтандырылған жағдайда сақтандыру жағдайы туғаннан кейін сақтандырушы зиянның орнын толығымен толтырмайтын мысалдар көптеп кездеседі. Зейнетақылық жәрдемге де қол созу қазіргі Қазақстан Республикасының экономикалық жағдайын ескере отырып қажеттілігінің шамалылығын байқауға болады.

Жалпы қорыта айтқанда зиян келтірілген жағдайда зиян кімге келтірілгені немесе зиян қандай сипатта болғанына қарамастан зиянның орны тек қана бір: сақтандыру немесе зейнетақылық қамсыздандыру институтымен толтырылуы мүмкін емес. Сондықтан қойылған нәтижеге барынша жету үшін әр түрлі құқықтық институттарды пайдалану керек. Олардың ішінде азаматтардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелер институты ерекше орынды алады. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 47-тарауы Зиян келтірудің салдарынан туындайтын міндеттемелер деп аталады. Бұл тарау 4 бөлімнен тұрады. 1-бөлімде - жалпы ережелер көрсетілген, 2-бөлімде - азаматтардың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу, 3-бөлімде – тауарлардың, жұмыстардың, қызмет көрсетулердің жеткіліксіздігі салдарынан келтірген зиянды өтеу, 4-бөлімде моральдық зиянды өтеу туралы нормалар көзделген [1].

Азаматтардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелер азаматтардың зиян келтірілгенге дейін болған мүліктік жағдайын қалпына келтіруге бағытталған. Бірақ егер азаматтың өміріне зиян келтірілген жағдайда немесе құқық бұзушылық азаматтың өліміне әкеп соққанда, моральдық зиян толтырылмас күйде болады. Яғни, егер мүлікке келтірілген зиянның орнын толтыру арқылы, меншік иесінің мүдделері қанағаттандырылса қандай болмасын еңбек қаблеттілігінен айрылған тұлғаның материалдық жағдайын толық қалпына келтіру оның моральдік қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайды. Сондықтан азаматтардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелер тек компенсациялық немесе қалпына келтіру функциясымен шектеліп қоймайды. Мемлекеттің немесе жеке тұлғаның тарапынан, азаматтың өмірі мен денсаулығына зиян келтіруді алдын-алу алдыңғы қатарда тұру қажет. Осыдан, зиянның орнын толтыруға байланысты қатынастарды құқықтық рәсімдеудің әлеуметтік маңызы, тәрбиелік – алдын алу функциясын қамтамасыз етуге бағытталғандығында.

«Қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объектілер иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 7 шілдедегі N 580 Заңының сай қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объектілер иелерінің азаматтық-құқықтық

жауапкершілігін міндетті сақтандыру объектісі қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объектідегі аварияның салдарынан өзінің үшінші тұлғалардың өміріне, денсаулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген зиянды өтеудің қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объект иесінің Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарында белгіленген міндетіне байланысты мүліктік мүддесі болып табылады.

Үшінші тұлғалардың құқықтары мына түрде қарастырылған:

а) қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объектідегі аварияның салдарынан болған сақтандыру жағдайының басталуы туралы сақтандырушыға хабарлауға;

ә) сақтанушының (сақтандырылушының) орнына сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін қажетті құжаттарды жинауды жүргізуге және оларды сақтандырушыға табыс етуге;

б) келтірілген зиянның мөлшерін бағалау үшін тәуелсіз сарапшы көрсететін қызметтерді пайдалануға;

в) келтірілген, зиянның мөлшерін бағалау нәтижелерімен және сақтандыру төлемі мөлшерінің есептерімен танысуға;

г) сақтандыру төлемін осы Заңда белгіленген мөлшерде, тәртіппен және мерзімдерде алуға;

д) сақтандырушының сақтандыру төлемін жүзеге асырудан бас тарту немесе оның мөлшерін азайту жөніндегі шешіміне Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен дау айтуға;

е) келтірілген зиянды келтірілген зиян сомасының алынған сақтандыру төлемдерінің сомасынан асатындай мөлшерде өтеу туралы сақтандырушыға талап қоюға құқылы. Үшінші тұлғаларға келтірілген зиянды толық өтеу үшін сақтандыру сомасы жетіспеген кезде сақтандырушы «Қызметі үшінші тұлғаларға зиян келтіру қаупімен байланысты объектілер иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 19-бабының 7-тармағында көзделген тәртіппен объектілер иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру сомасы шегінде сақтандыру төлемдерін жүзеге асырады. Бұл ретте пайда алушы келтірілген зиянды келтірілген зиянның сомасы алынған сақтандыру төлемінің сомасынан асатындай мөлшерде өтеті туралы тікелей сақтанушыға (сақтандырылушыға) талап қоюға құқылы. Қызмет міндеттерін атқару ЖҚТБ-мен кәсіби ауруға шалықтыруы мүмкін медициналық және басқа да қызметкерлер міндетті мемлекеттік сақтандыруға жатады.

Медицина қызметкерлері мен тұрмыстық қызмет көрсету саласы қызметкерлерінің өз міндеттерін тиісінше атқармауы салдарынан адамның қорғаныш тапшылығы қоздырғышын жұқтырған немесе ЖҚТБ-мен ауырған адамдардың да өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеті құқығы бар.

«Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 5 шілдедегі N 19 Заңының 7 бабына сәйкес төтенше жағдайларды жою барысындағы міндеттерді орындау үшін оларды тарту кезінде өздерінің денсаулығына келтірілген залал үшін өтемақылар мен жеңілдіктер алуға құқығы бар делінген [2].

Сонымен бірге, ластанған қоршаған ортаның жағымсыз әсерінің өзге де қоғамдық маңызы бар. Айталық, оны демографиялық салаға қатысы: халық өсімінің бәсеңдеуі, адамның өмір жасының қысқаруы, тумысынан кемтар адамдардың көбейуі. Сондықтан денсаулыққа келтірілген экогендік зиянды екі аспект тұрғысынан қарауға болады: біріншіден, ол адамға келтірілген (жеке) зиян, екіншіден, қоғамға келтірілген (қоғамдық) зиян. Жеке жәбірленуші келтірген зиян оның материалдық және материалдық емес шығындарының жиынтығымен анықталады. Ал халық арасындағы аурулардан қоғамға келтірілетін зиян ұлттық табыстың төмендеуі, денсаулық сақтау органдарының жәбірленушілерді емдеуге жұмсайтын қосымша шығындары, санитарлық эпидемиологиялық қызметтердің гигиеналық және алдын алу шараларын жүргізуге шығындары арқылы байқалады.

Асыраушының қайтыс болуына байланысты зиянды өтетіп алу құқығының негіздерін, аталған құқықты жүзеге асырушы тұлғалар дәлелдеу қажет. Қайтыс болған азаматпен туыстық қатынастар, сәйкесінше құжаттармен, олар болмаған жағдайда ерекше өндіріс тәртібі бойынша сотпен анықталады. Асырауында балалардың болуы қарастырылады және дәлелдеуді қажет етпейді. Қайтыс болған азаматтың асырауында болу фактісі жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе тұрғын жай-эксплуатациялық органдардың отбасының құрамы туралы анықтамасымен немесе соттың сәйкесінше шешімінің көшірмесімен дәлелденеді. Он сегіз жастан жиырма үш жасқа дейінгі зиянды өтетіп алуға құқы бар тұлғалардың оқуы күндізгі оқыту нысанындағы оқу орындарының анықтамаларымен куәландырылады.

Азаматтың қайтыс болуына байланысты зиянды өтетуге құқығы бар адамдарға зиян, оның көзі тірі кезінде өзінің асырауына алған немесе алуға құқылы қайтыс болған адамның табысының (кірісінің) үлесі мөлшерінде анықталады. Қайтыс болған азаматтың табысын (кірісін) анықтау азаматтың денсаулығына зиян келтірілген жағдайда жоғалтқан табысын (кірісін) есептеу ережесінің негізінде жүзеге асырылады. Зиянды өтеуді белгілеген кезде, қайтыс болған адамның кірістерінің құрамына, оның табысымен қатар көзі тірі кезінде алып жүрген зейнетақысы, ғұмырлық жәрдем ақысы мен осы сияқты басқа да төлемдер қосылады. Аталған норманы Қазақстан Республикасының заңнамасында жаңалық қатарына жатқызуға болады. Дегенімен Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Пленумының Қаулылары мұндай зиянды өтеу мәселелерін қарастырмайды [3].

Жоғарыда көрсетілген ереже қайтыс болған азаматтың асырауында болған азаматтардың үлестерін есептеуге бір қатар

сұрақтарға жауап бермейді. Бұл қатынастар нақтырақ зиянды өтеу туралы Ережелермен реттелген. Сондықтан, бұл Ережелер заңның ұқсастығы бойынша еңбек міндеттерін атқаруына байланысты емес жағдайда азаматтың қайтыс болуы салдарына қолданылуы мүмкін.

Азаматтың қайтыс болуы салдарынан зиянды өтетіп алуға құқығы бар, оның нақты асырауында болған азаматтарға, зиян қайтыс болған азаматтың өзіне тиесілі және оның асырауында болған, бірақ зиянды өтетіп алуға құқығы жоқ еңбекке қабілетті азаматтардың үлестері шегерілген қайтыс болған азаматтың жоғалқан табысы (кірісі) мөлшерінде анықталады. Егер зиянды өтетуге құқығы бар қайтыс болған азаматтың асырауында болған азаматтардың саны екеуден көп болса, оларға тиесілі асыраушының табысының (кірісінің) бөлігі солардың санына бөлінеді.

Қайтыс болған азаматтың асырауында болған, бірақ одан жәрдем ақша алуға құқығы бар азаматтарға зиянның мөлшері: а) егер жәрдем ақша сот тәртібімен өндіріліп алынған болса, сотпен тағайындалған сомамен; б) егер жәрдем ақша сот тәртібімен өндіріліп алынбаған болса, азаматтардың мүліктік жағдайын және қайтыс болған азаматтың көзі тірі кезінде оларға көмек көрсету мүмкіндігін ескере отырып анықталады.

Егер зиянды өтетуге бір уақытта қайтыс болған азаматтың асырауында болған және асырауында болмаған азаматтар құқылы болса, алдымен қайтыс болған азаматтың асырауында болмаған азаматтарға зиян өтеу мөлшері анықталады. Оларға тағайындалған зиянды өтеу сомасы асыраушының табысынан (кірісінен) шегеріліп тасталынады. Кейін қалған сомадан қайтыс болған азаматтың асырауында болған азаматтарға қайтыс болған азаматтың және зиянды өтетуге құқығы жоқ, бірақ оның асырауында болған басқа еңбекке қабілетті азаматтарды ескере отырып зиянның зиянды өтеу мөлшері анықталады.

Зиянды өтетудің мөлшерін анықтаған кезде адамдарға асыраушының қайтыс болуына байланысты тағайындалған жәрдемақы шылар, асыраушы қайтыс болғанға дейін де, одан кейін де тағайындалған басқа да жәрдемақы түрлері, сондай-ақ табыс, стипендия, зейнетақы төлемдері ескеріледі. (АК 941-бабының 2-тармағы) Сонымен қатар, қайтыс болған азаматтың оның өліміне байланысты кінәсі (теріс пиғылынан басқа) ескерілмейді (АК 935-бабының 2-тармағы).

Асыраушының қайтыс болуына байланысты зиянды өтетіп алуға құқылы әр бір азаматқа тағайындалған зиянды өтеу мөлшері қайта есептеуге жатпайды. Мысалы, егер зиянды өтеу сомасын алып отырған қандай болмасын тұлға қайтыс болған жағдайда басқа тұлғалардың пайдасына төленетін зиянды өтеу мөлшері қайта қаралмайды.

Бұл ережеде заң тікелей екі ескертпе көрсетеді: а) баланың асыраушы қайтыс болғаннан кейін туылуы; б) қайтыс болған

асыраушының балаларын, немерелерін, аға-інілерін мен апа-қарындастарын күтумен айналысатын адамдарға өтемнің тағайындалуы. Аталған жағдайларда зиянды өтетуге құқығы бар тұлғалар, олардың санының көбеюі, азаюына байланысты асыраушының табысының (кірісінің) мөлшері қайта есептеледі. Қайтыс болған азаматтан жәрдемақша алуға құқылы азаматтардың үлесі, зиянды өтетуге құқылы азаматтардың үлесі асыраушының табысынан (кірісінен) есептелгенде ескерілмей қалған жағдайда зиянды өтеу мөлшері қайта есептеуге жатады. Ол мысалы, асыраушының қайтыс болғанын білмеген азаматтар кейін зиянды өтеу туралы талап қойған жағдайда болуы мүмкін.

Азаматтың денсаулығының зақымдалуына байланысты зиянды өтеу тәртібіне ұқсас азаматтың қайтыс болуына байланысты азаматтарға төленетін сомалар күнкөріс құны артқан жағдайда индекстелу тиіс, яғни айлық есептік көрсеткіштің артуына бара-бар көбейтіледі. Егер асыраушының қайтыс болуы оның еңбектік не өзге де шарттақ міндеттерін атқаруына байланысты болса, жұмыс беруші зиянды өтетуге құқығы бар азаматтарға бес жылдағы бекітілген жалақының ең төменгі мөлшерінде бір жолғы сипаттағы жәрдемақы қосымша түрде төлеу тиіс [4].

Жәбірленушінің қайтыс болуына байланысты зиян үшін жауапты адамдар жерлеуге қажетті шығындарды, осы шығындарды көтерген адамға өтеуге міндетті. Асыраушының қайтыс болуына байланысты басқа шығындарды өтету заңда көзделмеген, дегенмен мұндай шығындар болуы мүмкін. Демек, өтелуге тек жерлеу мен байланысты шығындар жатады. Оларға жерлеуге байланысты құралдарды сатып алуға, көлікке, жерлеуге байланысты ритуалды қызмет үшін кеткен шығындар жатады. Қажеттілігі расталмаған қосымша шығындар болса олар өтелуге жатпайды (бағалы тастардан ескерткіш жасау т.с.с.). Шығындарды көтерген азаматтардың жерлеуге арнап алған жәрдемақысы зиянды өтеу есебіне қосылмайды.

Азаматтардың өмірі мен денсаулығы қоғамның ең негізгі қазынасы болып табылады, себебі олар азаматқа өзінің өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Сол себептен мүліктік емес игіліктерге келтірілген зиянды өтеу мәселесі құқықтық ғылымдарда ең маңызды әрі өзекті мәселеге айналуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 01.08.1999.
2. «Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.05.07.1996.
3. «Соттардың моральдық зиянды өтеу туралы заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. 21.06. 2001.

4. Г. Қарақұсова. Өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру мәселелері // "Егемен Қазақстан", 2014.

3.13. Противодействие органов прокуратуры коррупции в Республике Казахстан и Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ)

Гүлнәр Бағытжанқызы Бағытжан

магистр юридических наук старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Атырауского государственного университета им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Умит Жумабаевна Кайрова

преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» Атырауского государственного университета им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Ежегодно 9 декабря отмечается Международный день борьбы с коррупцией, который утвержден Генеральной Ассамблеей ООН. Данное обстоятельство доказывает важность и глубину проблемы коррупции, которая носит международный характер. Вопросам противодействия коррупции уделяется внимание в организационно-распорядительных документах всех государств мира. Регистрация этого является необходимым атрибутом не только сферы публичных отношений, но и частной сферы (негосударственных, национальных коммерческих компаний РФ и РК), где также активно разрабатывается антикоррупционная политика.

С начала 2000 года большое внимание уделяется вопросам противодействия коррупции, как одной из основных задач органов прокуратуры в странах СНГ, в том числе в Российской Федерации и в Республике Казахстан. По исследуемой теме помимо статей в журналах и интернете в России и в Казахстане защищаются и защищены ряд диссертаций на соискание ученой степени доктора наук, доктора философии и кандидата юридических наук. В данных материалах по проблеме организации и правового регулирования противодействия коррупции акцент преимущественно сделан на правовых средствах противодействия коррупции в органах государственной власти и управления, а также на противодействии коррупции в системе государственной службы. Либо обращается внимание лишь на отдельные аспекты правового регулирования противодействия коррупции, а вопросы организации противодействия коррупции рассматриваются лишь второстепенно, либо в сравнительно-правовом аспекте. [1, с. 15], Кроме того, роль прокуратуры в правовом и организационном механизме противодействия коррупции практически не исследовалась.

Таким образом, проблема изучения коррупции как социально-правового явления, средств и методов противодействия коррупции в России является одним из новых, наиболее актуальных и перспективных направлений юридической науки, все чаще и чаще становясь объектом изучения многих отечественных и зарубежных правоведов, политологов, социологов, историков. Но в настоящий момент мы можем говорить о правовых средствах борьбы с коррупцией как о актуальной теме, для решения которой необходимо проделать еще немалый исследовательский путь.

Нормативную базу исследования составляют, прежде всего, Конституция Российской Федерации и Республики Казахстан; федеральные законы, конституционные законы РК; конституции (уставы) субъектов Федерации, законы Республики Казахстан, указы и иные нормативные правовые акты; договоры и соглашения о разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти субъектов Российской Федерации; законы субъектов Российской Федерации и нормативные акты органов местного самоуправления, Конвенции и международные соглашения в области противодействия коррупции на международном уровне и между государствами - участниками международных договоров.

Основные меры по противодействию и профилактике коррупции установлены в нормах антикоррупционных законов общего действия. [2] К ним относятся: формирование в обществе нетерпимости к коррупционному поведению; антикоррупционная экспертиза правовых актов и их проектов; развитие институтов общественного и парламентского контроля за соблюдением национальных законодательств о противодействии коррупции; представление и проверка сведений о доходах и имуществе своих, а также доходах и имуществе супруги (супруга) и несовершеннолетних детей, представляемых гражданами, претендующими и замещающими государственные должности; применение конкурсных, аукционных процедур при осуществлении государственных, закупок, совершенствование механизмов управления государственным имуществом, бюджетными средствами и другие меры.

Следует отметить, что борьба с коррупцией осуществляется органами прокуратуры на всех участках деятельности. Так, во-первых, это надзор непосредственно за исполнением законодательства о противодействии коррупции; во-вторых, участие в выполнении функции уголовного преследования лиц, виновных в совершении коррупционных правонарушений; в-третьих, координация деятельности правоохранительных органов по борьбе с коррупцией. Профилактика правонарушений коррупционного характера является приоритетным направлением борьбы с коррупцией. Антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов органов

государственной власти, местного самоуправления и их проектов, в свою очередь, в законе о противодействии коррупции обозначена, как одна из профилактических мер.

В результате применения мер прокурорского реагирования в связи с наличием коррупциогенных факторов в нормативных актах устраняются условия, облегчающие совершение коррупционных правонарушений, способствующие сокрытию таких правонарушений и затрудняющие привлечение виновных в них лиц к ответственности.

Казахстан даже обогнал Россию в реформировании, к примеру, банковской сферы, жилищно-коммунального хозяйства, энергетики. Однако это не избавило республику от широко распространённой коррупции.

Если соотнести объёмы экономик Казахстана и России, как и численность населения, то примерное соотношение будет 1 к 10, в такой же пропорции можно говорить и о масштабах коррупции в этих странах. Хотя, если один россиянин тратит в год на взятки около 129 долларов, то и среднестатистический казахстанец в этом отношении несколько не отстаёт. [3] Таким образом, параметры сравнения российской и казахстанской коррупции и его влияния на общество вполне сопоставимы. Несмотря на специфику, Казахстан в проблеме коррупции имеет с Россией гораздо больше общего, чем различий.

С самого начала социально-экономических преобразований Россия провозгласила борьбу с коррупцией как в целом в системе государственной власти, так и в отдельных ее звеньях. Так, в системе государственной службы предупреждение и пресечение коррупции было определено приоритетом государственной власти еще Указом Президента России от 4 апреля 1992 г. "О борьбе с коррупцией в системе государственной службы". Но положения вышеупомянутого Указа так и остались не востребованными в силу объективных и субъективных обстоятельств. Его нормы о необходимости чиновникам предоставлять декларации о доходах и имуществе начали реализовываться только через пять лет после выхода дополнительного Указа в 1997 г. Кроме того, реализация Федерального закона «Об основах государственной службы в Российской Федерации», предусматривающий некоторые ограничительные антикоррупционные меры, была не на уровне. Одна из причин – отсутствие в законе механизмов и процедур осуществления, заложенных в нем норм. Данный недостаток российского нормотворчества общеизвестен и дает толчок новым условиям, благоприятствующие коррупции.

Президент России В.В. Путин в своих ранних выступлениях неоднократно подчеркивал, что «...корни коррупции находятся в самих изъянах устройства экономической и административной жизни государства, подпитываются некачественным законодательством и распространяются при отсутствии эффективного контроля

деятельности должностных лиц органов государственной и муниципальной власти». [4]

Ввиду острой криминальной ситуации в России и той опасности, которую коррупция представляет для российской государственности, необходима дальнейшая реформа антикоррупционного законодательства, которая обеспечила бы эффективную правовую защиту личности, общества и государства от взяточничества и самоуправства. В результате реформы в декабре 2008 года был принят Федеральный закон РФ «О противодействии коррупции», предназначенный для борьбы с проявлениями коррупции.

На сегодняшний день Россия готова к активному участию в международных антикоррупционных усилиях, доказательством тому, является участие многочисленных представительных российских межведомственных делегаций в работе двух важных Конференциях государств-участников Конвенции ООН против коррупции в Иордании в 2006 г. и в Индонезии в 2008 г., в ходе которых мировое сообщество приложило значительные усилия в целях продвижения реализации этой Конвенции – стремясь выработать эффективные механизмы ревизии, а также изучая проблему возвращения финансовых средств, полученных преступным путем, и развивая механизмы оказания технического содействия.

Российская Федерация придерживается мнения, что всеобщие усилия мирового сообщества по противодействию коррупции надлежит усовершенствовать и стимулировать, однако данный процесс должен проводиться последовательно, избегая соперничества в сфере взаимного сотрудничества в противодействии коррупции, а также необходимо расширять мировой опыт по борьбе с коррупцией. Данный подход используется Организацией Объединенных Наций в регулировании вопросов, связанных с борьбой с коррупцией в рамках Конвенции ООН против коррупции.

Россия последовательно вносит вопросы сотрудничества в сфере борьбы с коррупцией в повестки дня в контактах со своими зарубежными партнерами, включая мероприятия в рамках диалогов и сотрудничества между министерствами и управлениями, а также правоохранительными органами, напрямую задействованными в борьбе с коррупцией на территории России. В этой связи государственные органы РФ и РК обязаны были систематически проводить в поднадзорных органах проверки исполнения законодательства о противодействии коррупции, о государственной и муниципальной службе в части соблюдения установленных обязанностей, запретов и ограничений, уделяя особое внимание достоверному и полным сведениям о доходах, расходах, об имуществе и обязательствах имущественного характера государственных служащих, а также о предотвращении и урегулировании конфликта интересов на государственной службе.

В ходе проводимых проверок рекомендовалось принимать надлежащие меры к обеспечению неотвратимости ответственности за совершенное коррупционное правонарушение. Органам прокуратуры вменялось регулярно, при необходимости с привлечением других государственных органов осуществлять проверки соблюдения антикоррупционного законодательства, в том числе регламентирующего вопросы предотвращения и урегулирования конфликта интересов, уведомления о склонении к совершению коррупционных правонарушений в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд.

Коррупция представляет серьезную угрозу национальной безопасности любого государства, функционированию публичной власти на основе права и закона, верховенству закона, демократии и правам человека, равенству и социальной справедливости; затрудняет экономическое развитие и угрожает основам рыночной экономики. Поэтому – противодействие коррупции является важным приоритетом государственной политики Республики Казахстан. Проводимая в настоящее время в стране государственная антикоррупционная политика укрепляет социальную, экономическую и политическую стабильность, повышает степень защиты прав, свобод, законных интересов, как граждан, так и общества в целом.

В период становления антикоррупционного законодательства в Казахстане коррупция проявлялась в легитимных институциональных формах, когда те или иные подношения представителям знати носили характер обязательной феодальной повинности традиции казахов делать подарки и всевозможные подношения имеют традиционный характер, а ее корни уходят в социально-политические и экономические отношения, господствовавшие в казахском обществе в период феодализма. Коррупция проявлялась в легитимных институциональных формах и ее главными факторами в то время были: социальное расслоение общества на богатых и бедных, жесткая иерархия между этими слоями по критерию их состоятельности, а также родовые отношения и патриархальная культура, воспитывавшие у казахов психологию чиновничества. [5, С. 12]

В Республике Казахстан сформирована законодательная база для борьбы с коррупцией в соответствии с существующими международными стандартами.

Антикоррупционная политика Республики Казахстан носит последовательный и целенаправленный характер, а в обществе на данный момент зреет все больше и больше здоровых сил, понимающих, что коррупция угрожает национальной безопасности страны, сдерживает экономическое развитие и негативно влияет на международный имидж государства.

Коррупция отрицательно влияет на национальную экономику, искажает экономическую и финансовую среду ведения бизнеса,

порождает социальное неравенство. [6, С. 163] Коррупция оказывает крайне негативное влияние на общество, способствует возникновению негативного отношения к проводимым политическим, экономическим и социальным преобразованиям. Неслучайно коррупция является одним из основных угроз национальной безопасности, обозначенных в основополагающем законодательном акте «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года. В Стратегии «Казахстан-2050», озвученной в Послании народу страны от 14 декабря 2012 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подчеркнул: «Государство и общество должны единым фронтом выступить против коррупции. Мы должны резко усилить борьбу с коррупцией, в том числе посредством совершенствования антикоррупционного законодательства, с тем чтобы достичь нашей конечной цели – искоренить коррупцию как явление». [7]

В Индексе восприятия коррупции Transparency International 2019 года Республика Казахстан набрала 30 баллов и продвинулась по рейтингу на 122 место со 126 в 2014 году. Основными положительными моментами, отмеченными экспертами стали масштабные законодательные инициативы, предпринятые в области противодействия коррупции и обеспечения прозрачности и подотчетности деятельности государственной власти. В том числе, продолжающаяся работа в сфере совершенствования систем по оказанию государственных услуг населению. [8] Различные исследования показывают, что коррупция возникает именно в тех сферах, где государственные служащие реализуют организационные, исполнительно-распорядительные, контрольно-надзорные, юрисдикционные, а также разрешительные полномочия. [9, С. 6]

За последние 20 лет в Республике Казахстан сформирована определенная законодательная база для борьбы с коррупцией. Так, нормативная правовая база в сфере борьбы с коррупцией усовершенствована 17 законами, которые приблизили национальное законодательство к существующим международным стандартам. Анализ действующего законодательства и правоприменительной практики позволяет утверждать, что в стране имеется достаточная законодательная основа для принятия надлежащих организационно - правовых мер по противодействию коррупции. Необходимо только их дальнейшее совершенствование для повышения эффективности действующих нормативно-правовых актов в сфере борьбы с коррупцией. Необходимо признать, что коррупция как наиболее распространенное негативное социальное явление, как правонарушение, есть и будет во всех странах мира, поэтому основной задачей государства держать ее на социально терпимом уровне и минимизировать нежелательные последствия. Глобализация коррупции и превращение ее в явление интернационального характера требует транснациональных механизмов взаимодействия в борьбе с

ней, для чего необходимо расширение форм международного сотрудничества правоохранительных органов и активизация работы по присоединению РК к основополагающим международным конвенциям в сфере борьбы с коррупцией и противодействия легализации денежных средств, полученных незаконным путем. Необходимо постоянно совершенствовать законодательство о борьбе с коррупцией, которое положительно повлияет на эффективность борьбы с коррупцией.

В то же время действующая правовая система по борьбе с коррупцией не содержит ряд международных требований и норм, что снижает эффективность осуществляемых антикоррупционных программ и при этом требуется проведение нормотворческой работы. В связи, с чем следует совершенствовать действующее антикоррупционное законодательство.

Россия и Казахстан обладает своими конкурентными преимуществами, связанными с усилением процессов по решению одной из приоритетных задач государства по предупреждению коррупции в системе государственного управления, в том числе во всех уровнях государственной власти.

Таким образом, коррупция, как социальное явление, распространена во всех основных сферах жизнедеятельности общества в целом. В результате чего, экономике любого государства наносится огромный и невосполнимый ущерб. Экономические доходы государства резко ухудшаются, а существующие демократические институты ослабевают. Обостряется социальное, экономическое и политическое неравенство граждан, растет число бедности, в обществе назревает социальная напряженность. Одной из причин роста коррупционной преступности является ошибки в руководстве государством и общества, несовершенство экономической и организационной основы функционирования государственной и иной службы, распространение психологии вседозволенности и допустимости использования любых средств обеспечения личного благополучия, правовой нигилизм и правовой цинизм. Последние чрезвычайно значимы, когда речь идет о взяточниках.

Опыт зарубежных государств подтверждает необходимость снижения уровня коррупции через всесторонний прогресс: совершенствование государственного управления, привлечение общественности. При этом в антикоррупционной работе необходимо учитывать целый ряд различных факторов, начиная от экономической ситуации в стране и заканчивая невысоким уровнем общественного правосознания. Такой подход позволит обеспечить комплексное воздействие на проблему коррупции, основанное на согласовании методов антикоррупционной деятельности органов государственной власти РФ и РК, органов государственной власти субъектов РФ,

органов местного самоуправления РФ и РК, институтов гражданского общества, организаций и физических лиц.

В целом, на наш взгляд, эффективная организация противодействия коррупции должна строиться в следующих концептуальных направлениях:

1) прежде всего, необходимо изменить традиционный и многолетний подход к их предупреждению, ориентированный исключительно на потенциальных правонарушителей и оставляющий за ее рамками предупредительное воздействие на потенциальных жертв;

2) следует уточнить некоторые формы статистического учета, по возможности ввести самостоятельные карточки первичного учета граждан, включив в них наиболее широкие и дифференцированные сведения о потерпевших от коррупционных правонарушений, в том числе социально - демографические особенности;

3) приоритетным направлением является разработка целевых комплексных программ; достаточно остро стоит вопрос о создании специализированных социальных программ, направленных на разработку мер воздействия на коррупционные правонарушения и коррупцию;

4) эффективное использование средств массовой информации, совершенствование форм и методов правовой пропаганды также крайне важны; представляется широкое освещение судебных процессов по коррупционным делам и их результатов;

5) к числу наиболее важных проблем регулирования правоотношений в системе «правонарушитель - потерпевший» следует также отнести и необходимость внесения изменений в порядок возмещения ущерба.

Список литературы:

1. Кулешов П.Ю. Организация противодействия коррупции в органах государственной власти: зарубежный опыт М., 2006.

2. <http://neft.prosk.ru/>.

3. Сергей Леонов, директор казахстанской информационно-аналитической службы «Леос», член Экспертного совета. РИА Новости.

4. Из выступления В.В. Путина 12 января 2004 г. на первом заседании Совета по борьбе с коррупцией при Президенте РФ.

5. Жилина И.Ю. Феномен коррупции: общие подходы к изучению, Социально-экономические аспекты коррупции, Экономические и социальные проблемы России, - Москва: 1998.

6. Симинин Ю.Г., Алдабергенова А.И. «Коррупция как угроза национальной безопасности Республики Казахстан». Учебно-методическое пособие. Костанай, 2012 г.

7. Зацепина Н.И. Теневая экономика в Казахстане // Актуальные проблемы образования и науки на современном этапе. Сборник

материалов международной научно-практической конференции. Том 1. – Кокшетау: Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, 2005. – С. 163-167.

8. Тезис Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в Посланиях народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства» и «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее».

3.14. Қазақстан Республикасы салық заңнамасы дамуының кейбір аспектілері

Айнур Маулетовна Джанибекова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Азаматтық – құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі (Қазақстан, Атырау қ.)

Умит Жумабаевна Кайрова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Азаматтық – құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы
(Қазақстан, Атырау қ.)

Қазақстан Республикасында дербес салық жүйесінің құрылғанына 28 жылдан астам уақыт өтті. Осы уақыт ішінде еліміздің экономикасы, меншік құрылымы, мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы қарым-қатынастар, тіпті халқымыздың салықтық мәдениеті де айтарлықтай елеулі өзгерістерге ұшырады. Кез келген жүйенің өзінің кемшіліктері бар. Сол секілді, Қазақстан Республикасының қазіргі салық жүйесіне тән кемшіліктері де жоқ емес. Бұл ең алдымен, экономикамыздың түрлі салалары мен буындары арасындағы салықтық ауыртпалықты теңестірумен байланысты мәселе болып отыр. Салық саласындағы отандық және ресейлік авторлардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған.

Салық саласындағы заңдық аспектілер біздің елдің де, шетелдердің де заңгерлерінің, сондай-ақ басқа ғылымдар өкілдерінің назарын өзіне аударуда.

Мақаланың басты мақсаты аталған тақырып көлемінде туындаған өзекті мәселелер жөнінде өз-ой пікірімді ұсыну және елімізбен шетелдердің әдебиеттерін қолдану арқылы салыстырмалы түрде сараптама жасау және осы тақырып төңірегінде туындаған мәселелерді шешу үшін бірнеше бағыттар ұсыну. Сонымен бірге, салықтық бақылауды ұйымдастырудың теориялық және әдістемелік ережесін анықтап, мақсатын және мүдделі міндеттерін ашу үшін әдебиет көздерін зерттеу және мәліметтер мен деректерді, заңнамаларды елеу негізінде, оның қызметінің теориялық сипатын беру, салық заңнамаларын бұзғаны үшін жауаптылық, салықтық бақылауды ұйымдастыруды

жетілдіруге, тиімділігін арттырудың жолдарына әдістемелік және іс тәжірибелік ұсыныстарын жасау.

Тақырып көлемінде мына мәселелер қазіргі уақытта заман талабына сәйкес өзекті деп танылуда. Мәселен, салықтан жалтарудың себептерін анықтау, салық жүйесін реформалау қажеттілігі, салық заңнамаларын бұзғаны үшін қолданылатын сакцияларды күшейту, салық заңнамаларын әлі де дамыту, салық заңнамалары бойынша туындаған мәселелерді шешуде шетелдік тәжірибені кеңінен қолдану.

Елімізде ең алғаш рет салық жүйесі 1991 жылғы желтоқсанның 25 бастап жұмыс істей бастады. Ол «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» заңға негізделді. Бұл заң салық жүйесін құрудың қағидаттарын, салықтар мен алымдардың түрлерін, олардың бюджетке түсу тәртібін белгіленген алғашқы құжат еді. Осы заңға сәйкес Қазақстанда 1992 жылға қаңтардың 1-нен бастап 13 жалпы мемлекеттік салық, 18 жергілікті салықтар мен алымдар енгізді.

Қазақстан Үкіметі 1995 жылдың басында салық реформасының ұзақ мерзімді концепциясын қабылдады. Бұл құжатта негізінен, салық жүйесін салық заңдылығын бірте-бірте халықаралық салық салу қағидаларына сәйкес қызмет етуге жеткізу көзделген. Осы концепцияны іс жүзіне асырудағы бірінші кезең Қазақстан Республикасы Президентінің 24 сәуір 1995 жылы қабылданған заң күші бар «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» жарлығы болып табылады. Қазақстан Республикасында 1995 жылдың бірінші шілдесінен бастап жаңа салық жүйесі іске қосылды. Бұл жаңа салық жүйесі біршама болса да нарықтық қатынастар талабына бейімделіп, халықаралық тәжірибеге мейлінше жақындатылған. Енді бұрынғы 42 салықтар мен алымдар едәуір қысқартылып, олардың саны небәрі 11 болып қалды [1].

Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы сәуірдің 24-індегі заң күші бар жарлығы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы шілденің 16-сындағы № 440-1 заңына сәйкес заң мәртебесін алды. Осы уақыт аралықтарында Президент Жарлықтарымен және Қазақстан Республикасының заңдарымен бұл заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізіледі. 2008 жылдан бастап салық заңнамасының жаңа даму кезеңі басталды. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында болашақтағы мемлекетіміздің негізгі байлық көзі шикізатты, соның ішінде ең біріншіден мұнайды экспорттау болып табылады. Осыған сәйкес, салық жүйесінің алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі шикізатты экспорттаушыларға салынатын салықтардың тиімділігін арттыру болып табылады.

Салық заңнамасын қолдану бойынша сот тәжірибесіне қатысты өзекті мәселелер, қолданыстағы кейбір заңнамаларға өзгертулер мен толықтырулар енгізу мәселелері, Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы аясында мамандандырылған салық соттарын құру перспективалары талқылану-

да. Заңшығарушылық мәселелерін талқылау барысында қолданыстағы заңнаманы жетілдіру және бірыңғай сот тәжірибесін қалыптастыру мақсатында мемлекетіміздің заң шығарушы органы мен басқа да мемлекеттік органдармен ықпалдастық орнатуға әзір екендігін атап өтті. Жалпы дауларды шешу, судьялардың біліктілігін көтеру мен оларды осы салаға мамандандыру, сол секілді салық және кеден заңнамасымен жұмыс істеп, дауларды шешумен айналысуда тәжірибесі бар фискальды органдар мен сот қызметкерлерінің кеңестері мен ұсыныстарын ой елегінен өткізу болатын. Бұдан өзге, елімізде мамандандырылған салық сотын құру жобасы да негізгі мәселе ретінде қарастыру керек.

Дүниежүзілік тәжірибе мұндай практиканы қолдап отырады. Жанама салықтардың ішіндегі ең маңыздысы 1992 жылы енгізілген қосылған құнға салынатын салық болып табылады. Салық төлеуші мемлекетке оны төлеу нәтижесінде шеккен шығысының орнын бағаны көтеру жолымен толықтырады және салықты төлеуді сатып алушыға аударады. ҚҚС дүниежүзінің 40-тан астам елдерінде, соның ішінде Еуропа экономикалық одағының 17 елінде пайдаланылады [2]. Бұл салықтың артықшылығы жаңа құн жасалынған орын бойынша салық төлеушілердің үлкен тобынан алынады; салық төлеушілер үшін де есептеудің салыстырмалы қарапайымдылығымен ерекшеленеді, бағалардың өзгеруіне, төлеушінің қаржылық ахуалына, инфляция деңгейіне қарамастан мемлекет бюджетінің кірістерін қалыптастырудың сенімді және тұрақты базасын қамтамасыз етеді. Салықтық бақылау әрқашанда тексеру немесе тексеру мақсатында қадағалау болғандықтан: ақпараттар жинау; ақпараттарды бағалау; жиналған ақпараттар бойынша іс-қимылдар атқару кезеңдері арқылы жүзеге асырылады. Ал салықтық тексерудің өзіне тән кезеңдеріне: тексеруге дайындалу; тексеруді жүргізу; тексеру нәтижелерін жазбаша түрде белгілі бір тәртіпке келтіру; салық заңдарын бұзу көрініс тапқан жағдайда оны жою жөніндегі бұйрық - талаптың атқарылуына бақылау жүргізу жатады.

Салықтық бақылау субъектілері салықтық тексеру жүргізуге айрықша құқық берілген мемлекеттің салық органдары болып табылады. Салықтық бақылау объектілеріне өздеріне салық заңдары бойынша заңи міндеттер жүктелген мынадай топтар: салық төлеушілер; мемлекеттің салық агенттері; банктер; салық төлеуші жөніндегі ақпараттарға ие тұлғалар жатады. Салықтық бақылау пәні өздерінің заңи міндеттерін орындау жөніндегі салық төлеушінің іс-қимылы болып табылады. Еуропаның салық жүйесімен еліміздің салық саласына салыстырмалы түрде құқықтық талдау жасау арқылы Қазақстанның салық жүйесін әлі де жетілдіру қажет деген ойлар туындайды. Мәселен, Германияның салық жүйесі жалпы, федералдық салықтар мен жерлердің және қоғамдастықтардың салықтарынан тұрады. Жалпы салықтарға: еңбекақыға салынатын табыс салығы; декларация

бойынша төленетін табыс салығы; корпорациялық салық; капиталдан алынатын табыстарға салынатын табыс салығы; қосылған құрға салынатын табыс салығы; импорт айналымынан алынатын салықтар жатады. Федеральдық салықтарға: мұнай өнімдерінен, темекіден, спирт және арақ өнімдерінен алынатын акциздер, сақтандыру салығы, жерлердің салықтарына: автомобиль иелерінен алынатын салық, мүлік салығы, сырадан алынатын акциз, шіркеулік салық, мұраға және сыйға тартуға салынатын салық, жер және кіскерлікке салынатын салықтар.

Салық салу туралы заңдар шығару, салықтарды алу және салықтық түсімдерді пайдалану процестері Германияның Конституциясымен реттелінеді. Федералдық билік органдарына кедендік баждар мен қаржылық монополияларға қатысты заңдарды шығаруға байланысты айрықша құқық берілген. Қалған салықтар мен алымдар бойынша бәсекелесу заңдары шығарылады. Осы заңдарды шығару барысында кәсіпқойлық және жер салықтарына мұқият назар аударылады. Салықтарды алу жөніндегі әкімшілік құзыреттер Бас кедендік басқармаларға және қаржылық басқармаларға бөлініп берілген. Осы Бас кедендік басқармалар өз қызметтерін федералдық және Еуропалық қоғамдастық ауқымында жүзеге асыратын федералдық қаржылық органдар болып табылады. Ал қаржылық басқармалар жергілікті деңгейдегі салықтар мен кейбір федерациялық салықтарды алуға ат салысады.

Ұлыбританияның салық жүйесі. Ұлыбританияның салық жүйесі 1973 және 1987 жылдары реформалауға ұшыраған болатын. Осы салықтық реформаларды құрайтын негізгі шараларға: жеке табыс салығының төменгі ставкасын 27-ден 20 пайызға дейін төмендету; тұрғылықты халыққа салынатын табыс салығын 20, 24 және 40 пайыз ставкалар мөлшерінде алу; ерлі - зайыптылардың табыстарына бөлек салық салуды енгізу және т.б. жатқызылған еді. Ұлыбританияның салықтық заңдарының негізі ретінде: 1970 жылғы халықтан және корпорациялардан алынатын табыс салығына қатысты заң актісін, 1979 жылғы қосылған құнға салынатын салыққа қатысты актіні және 1996 жылғы корпорациядан алынатын салыққа қатысты актіні атап көрсетуге болады. Британия парламентінің заң шығарушылық билігі және осыған орай салықтық құзыретті Англияға Шотландияға және Солтүстік Ирландияға таралады. Ұлыбританияның Үкіметі мен Қазынашылығы салық жүйесін басқаруды жүзеге асырады. Ал салық қызметін ұйымдастыруды жүзеге асыру міндеті үкімет департаменттері: Ішкі істер басқармасы мен Баждар мен акциздер басқармасына жүктелген. Бұл жерде атап кететін бір қызықты жәйт, елтаңбалық алымең (ескі) көне салықтар қатарына жатады, себебі ол салық салу жүйесіне 1694 жылы енгізілген болатын. Канаданың салық жүйесі. Канадада табыс салығы туралы бірінші әскери заң 1917 жылы елдің бірінші дүниежүзілік соғыстағы шығындарын қаржыландыру мақсатында қабылданды. 1948

жылы табыс салығы туралы заң қабылданып, 1972 жылы оған маңызды өзгерістер мен толықтырулар енгізілді [3].

1981 жылы салық салу саласында үлкен реформалар жүргізу жобаланған Үкімет бағдарламасы қабылданды. Нәтижесінде 1988 жылы реформаның бірінші кезеңі табыс салығына байланысты өткізілді. Бұл реформа нышандары жағынан 1986 жылы өткізілген АҚШ реформасына ұқсас болды. Ол реформа бюджеттің негізгі кіріс көзін құрайтын табыс салығы мен пайдаға салынатын салыққа қатысты көптеген өзгерістерді қамтыды. Осы реформаның нәтижесінде осыған дейін федералдық деңгейде қолданылған табыс салығының он ставкасының орнына үш салық ставкасы енгізілді; көптеген салық жеңілдіктері салық разрядтарына ауыстырылды; экономиканың әр түрлі саласы үшін салық ауытпалығы оңайлатылды, провенциялық деңгейдегі табыс салығына ставка тағайындау жергілікті орындарға берілді, т.с.с. Канаданың салық жүйесі үш деңгейден тұрады: федералдық (мемлекеттік бюджет кірісінің 48 пайызын құрайды); профенциялық (мемлекеттік бюджет кірісінің 42 пайызын құрайды); жергілікті (мемлекеттік бюджет кірісінің 10 пайызын құрайды). Францияның салық жүйесі. Францияның салық жүйесіндегі салықтар табыс салықтары, тұтынуға салынатын салықтар және капиталға салынатын салықтар болып аса ірі үш топқа бөлінеді. Сонымен қатар Франциядағы салық салу көбінесе тұтынуға салынатын салыққа бағытталған [4]. Сондықтан Франциядағы фискальдық жүйедегі тікелей салық салудың деңгейі төмен, ал жанама салықтардың деңгейі аса жоғары болып табылады. Францияның салық жүйесінің негізін құрайтын салықтар орталық және жергілікті салықтар болып бөлінеді.

Негізгі орталық салықтарға мыналар: қосылған құнға салынатын салық; ақшалай капиталдардың табысына салынатын салық; жылжымайтын мүліктерден түскен пайдаларға салынатын салық; акционерлік компаниялардың пайдасына салынатын салық; мұраға және сыйға тартуға салынатын салық; капиталдың өсімінен алынатын салық; елтаңбалық және тіркеу алымы; тіркеу салығы (алымы) жатады.

Жергілікті салықтар жүйесіне мына келесідей салықтар мен алымдар: тұрғын үйге салынатын салық; кәсіптік салық; жер салығы; құрылыс салынған учаскелерден алынатын жер салығы; құрал-жабдықтарға салынатын арнайы (қосымша) салықтар; тұрмыстық қоқыстарды жою үшін алынатын салық; рудниктерге салынатын департаменттік және коммуналдық салықтар енгізілген. Бүгінде Францияның салық жүйесі үш әкімшілік аумақтық бірліктер жүйесін қамтиды. Оларға регион, департамент және коммуна жүйесі жатады.

Италияның салық жүйесі: Италияның салық жүйесінің айтарлықтай өзгеріске ұшырап, жаңадан қалыптасуы 1973-1974 жылдары көрініс тапқан еді және ол жанама салықтардан гөрі тікелей салықтардың басымдылығымен ерекшеленген болатын. Қазіргі кезде Италияның салық жүйесінің құрылымындағы салықтарға мыналар: жеке

және заңды тұлғалардан алынатын табыс салығы; қосылған құнға салынатын салық; мұраға және сыйға тартуға салынатын салық; жылжымайтын мүліктерден түскен пайдаларға салынатын салық; көлік құралдарына және мектептік, жарнамаға салынатын салықтар. Корпорациялық табыс салығының ставкасы бірыңғай 36 пайыз, ал жергілікті табыс салығының ставкасы 16,2 пайыз мөлшерінде белгіленген. Италиядағы салық салу жүйесі салық кодексіне енгізілген. Ал салық қызметін жүзеге асырушы бірден бір орган Қаржы министрлігі және оның аумақтық бөлімдері мен басқармалары болып табылады.

Испанияның салық жүйесі. Испанияның салық жүйесін жалпы ұлттық салықтар мен жергілікті салықтар құрайды. Испанияның өзі 56 провинциядан тұратын 17 автономдық аумақтарға бөлінеді. Олардың ішінде салық салу жөнінде айрықша мәртебелері бар Баскілер елін, Наварраны және Канар аралдарын атап өтуге болады. Испания аумағында алынатын салықтарды белгілейтін органға Испания Парламенті-Кортестер жатады. Салық жүйесін басқаруды Испанияның Экономика және Қаржы министрлігі жүзеге асырады. Ал салықтарды жинау ісі Мадридтегі бас салық конторасына, регионалдық салық басқармаларына, сондай - ақ тікелей және жанама салықтарды басқаратын жекелеген салық қызметі департаменттеріне жүктелген [5].

Жалпы ұлттық негізгі салықтарға: компаниялардың пайдасына салынатын салық; азаматтардан алынатын табыс салығы; қосылған құнға салынатын салық; мұраға және сыйға тартуға салынатын салық; әлеуметтік сақтандыру жүйесі бойынша алынатын салықтар; ауқаттылыққа салынатын салық жатады. Жылжымайтын мүлікке салынатын салық; жылжымайтын мүліктерді қалаларда сатқаны үшін алынатын салық; коммерциялық қызметпен айналысқаны үшін алынатын салықтар жергілікті салықтар болып табылады. Осы салық жүйесінде алынатын жеке тұлғалардың табысына салынатын салық ставкасының төменгі шкаласы 16 пайыз, жоғарғы шкаласы 56 пайыз, корпорациялардың табысына салынатын салық мөлшері 35 пайыз, қосылған құнға салынатын салық ставкасы 16,7 және 4 пайыз, ойын бизнесіне салынатын салық ставкасы 20 және 55 пайыз аралығына, мұраға немесе сыйға тартуға берілген мүлікке салынатын салық ставкасы 4,65-тен 34 пайыз мөлшерінде белгіленген. Швецияның салық жүйесі. 24 ләндер мен 284 коммуналардан тұратын Швецияда салықтардың мынадай түрлері алынады: корпорацияларға салынатын салық (28 пайыз), қосылған құнға салынатын салық (25, 21, 12 пайыз), капиталдан түсетін табысқа салынатын салық (30 пайыз), мұраға және сыйға тартуға салынатын салық (10-нан 60 пайызға дейін), ұлттық салық (170 мың кроннан асатын табыстардан 20 пайыз мөлшерінде), жергілікті табыс салығы (13 пайызы ләндерге, 17 пайызы коммуналарға, 1,1 пайызы шіркеулерге төленеді), мүлікке салынатын салық (оны тек жеке тұлғалар төлейді), әлеуметтік төлемдер (есептеулердің жалпы сомасы еңбек ақы төлеу қорының 38 пайызы мөлшерін құрайды), акциздер (тек

алкоголь, темекі, бензин және энергия тобындағы тауарлардан алынады). Салық заңдарын даярлайтын орган Қаржы министрлігі болып табылады[6]. Салықтарды жинайтын және салықтық заңдардың орындалуын бақылайтын органдарға Ұлттық салық басқармасы мен жергілікті жерлердің салық органдары жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» Заңы. 1991 жылы 25 желтоқсан.
2. Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» кодексінде (Салық кодексі) жасалған өзгертулермен толықтруларды қоса 2009 жылы 1 қаңтар.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Ынтымағы жарасқан халықтың алмайтын асуы жоқ. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. Астана, 2006 жылғы 1 наурыз // Заң газеті. - 2006. – 2 наурыз.
4. И.С. Сактаганова Қазақстан Республикасының салық құқығы Алматы, 2004 ж.
5. Ғ.Е. Керімбек «Салық және салық салу»: әдістемелік оқу құралы, Шымкент, 2004 ж.
6. М.Т. Кульжабаев «Салық және салық салу», 2018 ж.

3.15. The Sociological Description to the Image of Blind Woman

Dinara Nuran

PhD Doctoral Student Of «Social Work».

Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Mansyia Sadyrova

Doctor of Sociology Science, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

According to the statistics of the Brien Holden Vision Institute (BHVI) there are 1.3 billion of people in the world came across with the variety of ocular disease. Those, 188,5 million of people with the mild case of nearsightedness, 217 million of people with the medium and high cases of nearsightedness, and 36 million of people suffer from blindness [1, P. 88]. Also, 826 million of people came across with the disease of far-sightedness [2].

And according to the statistics of the Ministry of Labour and Social Security from 2019 year, in the Republic of Kazakhstan there are 98105 people met with the visual disturbance, 85503 of which is people, who met with deviance of sightness, and 12602 of which are people that are completely blind. And the number of blind women is 5933 people [3].

The visual disturbance is the term that captures the phenomenon from losing of sight halfly to the phenomenon of total blindness. The people registered as blind has several levels of losing of sight [4, P. 5]. The blindness – is the kind of invalidity connected with the disruption of profound physical condition with emotional and economic sense. Sound medically judgement, the blindness is the irretrievable disappearance of visual ability of both eyes, that produces an inability to separate the lightness from darkness. Although it is the description of human condition, from social angle it means a lot. The human being can't move in the extension by himself, and needs in the someone's help, the circle of contacts of human being is growing narrower, generally it affects the process of sociology negatively. Consequences of which have a big impact not only on him, also his family and society. Especially, the loss of visual ability after a sickness or an accident can produce several changes in the rate of living and customs, as a result lead to the psychological corrections [5, P. 88].

The members of special group that meet with such problems are the blind women. The problems of these people, who are the symbols of beauty, and future mothers that will handle the world with one, and cradle with another hand, need to be supported from the society especially. The article of the Jilly Hammer that directed to manage the external view of blind women had a big influence to understand the main problems of these women. In the work, there are 40 Israeli women are blind since birth participated in the anthropological research, who don't take a seeing as the main problem. Because of the fact that women determine the beauty and the pearl of beauty with eyes, for the blind women, especially for women blind since birth, this is very difficult. During the research, the religious women who stand by religion to the concept of beauty identify a pure and simple woman body. The thing that displeased by all women, that there are some stereotypes about them. As explained by one woman, she doesn't want to others to be pitiful to her and relate to her as a poor blind woman. They explained that in their lives take places a lot of relations of dehumanization at school, at university, at workplace, in social medium, even in restaurants, hospitals, in shopping centers and on bus stops. Also, blind mothers spot reluctantly that leaning on a stick and leading dog on a leash waste their beauty and inform of their blindness to the society. Work on meeting social expectations in the analysis of the female body in terms of aesthetics, the female body and visual culture is an urgent problem for these women. As compared to sighted women, the actions of blind women in the management of external look directed to the denial of concepts as "unhappy" and "infirm". Many women said that to manage their external look and to look better, their need to make best efforts. They said when they move in the expansion and stay on a place sit or run they pay more attention to their motion of body, give special attention to zone around eyes (visual direction, motion of eyes, eyebrows and eyelids) and strictly control their face looks. Even they wanted to their scarf to match with their clothes. They tried to be aligned with human environment using all

sensing mechanisms (sensing with body, hearing and smelling mechanisms). The sensation in their words means to enquire the concepts as "clinging", "hanging" "comfortless" of clothes and accessories on the body and its warmth and heaviness. By the one blind woman's words, the blindness gives them possibility to sense their body and hear it deeply. They attached great importance on the role of smelling, hearing and touching in the management of the external look without seeing [6, P. 429]. Hammer in his research, on the base of experiences of blind women proved that the term "visual habit" is not only body habit, and expanded its diapason.

Also, the feeling of woman as woman is described by being wife, starting a family and being a mother. Even sighted women meet many problems in realization of this mission. Without words the blind mothers find themselves in difficult positions. Especially, giving birth a baby as a mother and bringing him up become more difficult because of the absence of sight. Even healthy mother in her first giving birth needs in varios information and support in tendance, feeding and upbringing of a baby. However, despite of all arisen problems, blind mothers want to be mothers, have babies and to bring them up.

Human realizes his potential by taking care of somebody. Even, in the society there are many notions that the tendance prolongate the human's life. This tendance is the one of the main descriptions of human's life. The people who devote their life to their children and declare themselves through it are the parents. They point to develop their children on the base of their tendance [7, P. 21]. During the process of taking care of their children, they change visual ability to such sensations as ability to hear, to intuition and smelling. Whatever the case, there are a lot of researches prove that blind mothers fall into a reverie about how I will grow my child, how I will bring my child up, before they become mothers.

A mother is the main person that takes care of baby and making relationship with baby in all kinds of culture, playing special role in the development of child, especially in the first years of his life [8]. The relationship between mother and baby is of extreme importance in development of baby, and also in rising role of mother in motherly love [9]. The baby can learn about the society through mother and learn to differ the goodness from the badness. The mother is the main person that puts the baby in the right direction.

But in such situation where is mother is blind the mutual support between mother and child subverts the authority of mother from her side [10]. In many situations it subverts the confidence of mother and leads to the weak situation. But parents should know that their psychological deviations threaten on development of child [11, P. 715].

For blind mothers, the relationship with child has a big importance in determining of child's intention, weak point and needs. However, the blind mothers can't use methods that are used by sighted mothers during the relationship with children [12, P. 143]. Such mothers use some strategics to

read patterns of their children and answer these patterns courageously and establish a successful relationship [10].

The problem of relationship between the blind mother and sighted child, taking care of child, upbringing of child, the process of realizing as a full member of society need a help from the sighted people side and a social support from the government. The researches made on the context of blind woman and blind mother, and analysis made for them give possibilities to facilitate their experiences as a parent and handle right offers and advice for them. We can see that, in our Republic of Kazakhstan we are not developed in work with blind people, including blind women. There are not any researches made on this problem in our society. In such situation, for government too will be hard to form main directions in making right social policy and work with members of such group. The scientific internship executed on given theme in the USA gave me possibility to learn valuable information. In the USA are explored particularities of conducting work with blind people, except for a walking-stick, a presence of a guide-dogs they lead on a lesh, the special support for them from the side of social workers, work of special centers, presence of special websites, presence of special networks facilitate their lives in many level. It will be very much to the point, if we learn the experience of developed countries and implant these experiences in the development of social works.

References:

1. Bourne R.A., Flaxman S.R., Braithwaite T., Cuccinelli M.V., Das A., Jonas J.B., et al. // Vision Loss Expert Group. Magnitude, temporal trends, and projections of the global prevalence of blindness and distance and near vision impairment: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Global Health*. - 2017. – Vol. 5 (9). P. 888–897.
2. Fricke, T.R., Tahhan N., Resnikoff S., Papas E., Burnett A., Suit M.H., Naduvilath T., Naidoo K. Global Prevalence of Presbyopia and Vision Impairment from Uncorrected Presbyopia: Systematic Review, Meta-analysis, and Modelling, *Ophthalmology*. 2018. May 9.
3. Министерство труда и социальной защиты населения РК, комитету труда, социальной защиты и миграции. 05.07.2019 г. № письма: ЖТ-Н-3426.
4. Supple, S., Corrie, S. // Seeing is believing: Adapting cognitive therapy for visual impairment. *Counselling Psychology Review*. - 2004. – Vol. 19 (3). P. 3–11.
5. Foxall M.J., Barron C.R., Von Dollen K., Jones P.A., Shull K.A. // Predictions of loneliness in low vision adults. *Western J. Nursing Research*. – 1992. – Vol. 14. P. 86-89.
6. Gili Hammer // Blind Women's appearance management: negotiating normalcy between discipline and pleasure. *Gender and society*, Vol. 26. No. 3, P. 406-432.

7. Grossmann K, Grossmann EK. Maternal sensitivity. In: Crittenden PME, Claussen AH, editors. // The organization of attachment relationship: maturation, culture and context. New York: Cambridge University Press. - 2013. P. 13-37.
8. Freiburger, M. A. (2010) Mothers as children's first and best teachers: An institutional ethnography (Unpublished doctoral thesis). University of Kansas, Lawrence, Kansas.
9. Rogers-Cook, J.L. (2011). An intersectional approach to mother-child interaction re-search: Integrating women's studies and nursing science (Unpublished doctoral the-sis). The University of North Carolina, Chapel Hill.
10. Shackelford, S.L. (2004). Blind mothers' perceptions of their interactions and parenting experiences with their sighted infants and toddlers (Doctoral thesis). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global database. (3150727.)
11. Merikangas K.R., Dieker L.C., Szatmari P. Psychopathology among offspring of parents with substance abuse and lor anxiety disorders. A high risk studies. Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines. - 1998. - Vol. 39 (5). P. 711-720.
12. Rutter, M. Psychiatric disorder in parents as a risk factor for children. in D. Shaffer, I. Phillips, and N.B. Eger (Eds.) Prevention of mental disorder, alcohol and other drug use in children and adolescents. - 1989. P. 157-189.
13. Chiesa, S., Galati, D., & Schmidt, S. Communicative interactions between visually impaired mothers and their sighted children: Analysis of gaze, facial expressions, voice and physical contacts. Child: Care, Health and Development. - 2015. - Vol. 41 (6). P. 1040 –1046.

3.16. Demographic Issues of the Mangistau Region

Madina R. Demeeva

Specialist of the Prosecutor's office of Aktau
(Aktau, Kazakhstan)

Zamanbek R. Demeev

3rd Year Student of the Specialty "Oil and Gas business" of the Caspian State University of Technologies and Engineering named after Sh. Esenov
(Aktau, Kazakhstan)

Akhmet D. Demeev

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department «History of Kazakhstan». Caspian State University of Technologies and Engineering named after Sh. Esenov
(Aktau, Kazakhstan)

Any direction of the country's economy cannot be separated from people or the human factor, which is the main productive force. There is no

state in the world without certain natural resources. Perhaps there were few of them, and in some countries, there were none at all, the state cannot be considered poor. Because the national wealth of any country, its material benefits are not measured only by the totality of natural resources. The basis of national wealth is made up of people from different countries, their experience and hard work, strength, knowledge and skills.

The development of territories, the appropriate organization and development of production are largely solved by taking full and reliable account of the quantitative and qualitative aspects of labor resources, as well as the total population and their growth rates.

In the Mangistau region, the following data can be presented as the main demographic indicators for different years.

Table 1.

	2014	2015	2016	2017
Population (at the end of the year), thousand people	606,9	626,8	642,8	660,3
Number of employed people, thousand people	248,8	277,2	277,8	277,8
Number of unemployed, thousand people	13,0	14,9	14,5	14,2
Unemployment rate, in %	5,0	5,1	5,0	4,9

The table is based on statistical data from the Mangistau region (2010-2017)

From the data on the distribution of the population by age groups in the Mangistau region, it can be noted that in the total population, the predominance of people aged 16 to 62 years and the sufficiency of labor resources in the region

Table 2. At the beginning of the year, person

	2015	2016	2017	2018*
Entire population	606 843	626 774	642 824	660 262
Including:				
Up to 1 year	19 073	19 209	19 599	18 648
1-4	66 464	70 722	73 280	76 282
5-9	65 288	69 615	73 167	77 188
10-14	47 892	50 360	53 608	56 986
15-19	43 824	43 115	42 225	43 233
20-24	52 934	51 813	49 988	48 039
25-29	58 488	58 845	58 141	56 928
30-34	50 031	52 424	54 861	57 171
35-39	42 104	43 700	44 833	46 084
40-44	36 817	37 346	37 917	39 279
45-49	32 311	33 293	34 150	34 720
50-54	30 333	30 526	30 958	31 322
55-59	22 916	24 681	26 261	27 332
60-64	16 051	16 975	18 112	19 478
65 or more	22 317	24 150	25 724	27 572
In the total population:				
0-15	207 117	218 795	228 402	238 527
16-62 (57)	361 362	367 110	370 893	375 070

	2015	2016	2017	2018*
63 (58) &+	38 364	40 869	43 529	46 665

* Preliminary data

The table is based on statistical data from the Mangistau region (2010-2017)

As of January 1, 2018, representatives of more than 80 nationalities live in the studied region, of which the Kazakhs (90.72%) and Russians (5.66%) predominate in number. The Azeris and Karakalpak occupying 3-4 places on this indicator, amount of 0.91 and 0.38%, respectively.

There is a tendency to decrease representatives of other nationalities, and the number of Azerbaijanis (most of them in Aktau) and Karakalpaks (most of them in Munaili district) increases every year.

The urban population is 270 947 or 39.8%, while the rural population is 410 522 (60.2%) [1].

The population of the Karakiyan, Beineu and Mangistau districts consists of almost the same nationality. A relatively large concentration of representatives of other nationalities is observed in Aktau (28.57%).

Table 3. Population of cities (city administration) and districts of Mangistau region by national composition at the beginning of 2018, people

No	Region	All nationalities	%	Kazakhs	%	Other nationality	%
1	Mangistau region	660 317	100,0	599 065	90,72	61 252	9,28
2	Aktau city	186 238	100,0	133 036	71,43	53 202	28,57
3	Zhanaozen city	147 910	100,0	145 882	98,63	2 028	1,37
4	Beineu district	68 281	100,0	67 551	98,93	730	1,07
5	Karakiya district	37 204	100,0	36 821	98,97	383	1,03
6	Mangistau district	38 531	100,0	38 251	99,27	280	0,73
7	Munaily district	152 826	100,0	148 553	97,20	4 273	2,80
8	Tupkaragan district	29 327	100,0	28 971	98,79	356	1,21

Table data prepared on the basis of Population of Mangistau region by individual ethnic groups at the beginning of 2018

The population of the region as of January 1, 2018 amounted to 660.3 thousand people, a total increase of 8.8, a natural increase of 8.2 and a migration increase of 0.6 thousand people.

The population of the region on March 1, 2019 was 681469 people. In terms of total population growth in the Republic takes the 5th place after Shymkent (53.8 thousand people), Almaty (27.0 thousand people), Astana (17.4 thousand people) and Almaty region (9.3 thousand people) [2].

Information about the change in the population in the context of cities and districts of the Mangistau region at the beginning of 2017 and on January 1, 2018 (according to the current report) is presented in the following table. The tables show that at the beginning of 2018 (for the reporting period), the total population growth was in Tupkaragan (9.33%), Munaili (5.88%) districts and Zhanaozen city administration (2.25%)

Table 4.

	Number at the beginning of 2017, people	Population growth			At the beginning of 2018 quantity, human	For accounting period	
		general	natural	migration		total growth, %	average number, human
Entire population							
Mangistau region	642 824	17 438	16 639	799	660 262	2,71	651 543
Aktau city	185 894	459	5 456	-4 997	186 353	0,25	186 123
Zhanaozen city	144 706	3 256	3 885	-629	147 962	2,25	146 334
Beineu district	66 768	1 517	1 764	-247	68 285	2,27	67 526
Karakiya district	36 700	483	845	-362	37 183	1,32	36 941
Mangistau district	37 813	740	1 012	-272	38 553	1,96	38 183
Munaily district	144 181	8 485	3 058	5 427	152 666	5,88	148 423
Tupkaragan district	26 762	2 498	619	1 879	29 260	9,33	28 011
City population							
Mangistau region	273 540	-2 369	7 785	-10 154	271 171	-0,87	272 355
Aktau city	183 257	324	5 407	-5 083	183 581	0,18	183 419
Zhanaozen city	84 469	-2 980	2 212	-5 192	81 489	-3,53	82 979
Fort Shevchenko city	5 814	287	166	121	6 101	4,94	5 939
Rural population							
Mangistau region	369 284	19 807	8 854	10 953	389 091	5,36	379 188
Aktau city	2 637	135	49	86	2 772	5,12	2 704
Zhanaozen city	60 237	6 236	1 673	4 563	66 473	10,35	63 355
Beineu district	66 768	1 517	1 764	-247	68 285	2,27	67 526
Karakiya district	36 700	483	845	-362	37 183	1,32	36 941
Mangistau district	37 813	740	1 012	-272	38 553	1,96	38 183
Munaily district	144 181	8 485	3 058	5 427	152 666	5,88	148 423
Tupkaragan district	20 948	2 211	453	1 758	23 159	10,55	22 053

The table is based on statistical data from the Mangistau region

In 2017, there were 8.48 marriages per 1,000 people, and 2.53 divorces. Life expectancy from birth in the same year is 74.34 for the entire population, 70.66 for men and 77.81 for women.

In the gender section of the population of Mangistau region at the beginning of 2018, the number of men (328,892) and women (331,370) is the same - 49.8 and 50.2 percent, respectively. In terms of population size and density, the region ranks 14th among the country's regions [3].

Despite the fact that Kazakhstan's current socio-economic situation is quite high, many residents of its southern neighbors, the Central Asian countries, are forced to look for work and temporarily move to neighboring countries, as well as Kazakhstan. This process is steadily growing, and in the Mangistau region, many residents of this region are currently looking for work. In rural areas, they look after numerous cattle and small crops.

No one denies that a very large part of our people are literate. However, they still face the challenge of finding a job. It is not difficult to find cheap work in our city and in the countryside. But because of the high cost of living, it's not easy to go to such a job. On the contrary, those who come to work from neighboring countries to find at least a little will not hesitate to

go to such work. Most of these migrants do not have modern skills and education. Therefore, they will never be able to compete with Kazakhstan in the labor market. Only can work for hire.

Repatriates who migrated from Turkmenistan, Karakalpakstan, Uzbekistan and Iran have the potential for agricultural development.

The prosperity of agriculture consists in providing the local population with vegetables, melons and fruits, as well as in expanding the plant world, which increases the oxygen content and positively affects the absorption of carbon dioxide. And Mangistau people need more trees and cultivated plants than concrete or asphalt. [4].

According to the Department of Statistics of the Mangystau region, the migration process for 2017 is shown in the following table

Table 5.

	2017 year		
	immigrant	emigrant	balance of migration (balance)
Everything	1 561	474	1 087
including:			
To the CIS countries	1 487	450	1 037
Azerbaijan	88	4	84
Armenia	2	-	2
Belarus	2	8	-6
Kyrgyzstan	15	10	5
Moldova	1	1	-
Russia	153	404	-251
Tajikistan	2	-	2
Turkmenistan	355	-	355
Uzbekistan	849	20	829
Ukraine	20	3	17
Into other countries	74	24	50
Germany	1	4	-3
Canada	2	5	-3
Mongolia	2	-	2
Turkey	2	-	2
USA	2	5	-3
Other	65	10	55

Table prepared on the basis of statistical materials of Mangistau region

All conditions for repatriates (oralmans) are provided in the region. In Aktau, a center for adaptation and rehabilitation is functioning on a permanent basis in order to teach them the laws of the Republic of Kazakhstan, the state language, etc.

And the natural increase in the population at the expense of the local population began to decline after the 2000 s.

The population of the Mangistau region continues to be grouped only into certain territories and in a significant part of the territory, due to natural and economic conditions, the population is not populated.

Since ancient times, people settled in areas where favorable conditions for human life were created, but as the economy developed, its location began to have a decisive influence on the settlement of the population. In Mangistau, the population is concentrated in areas where industry and agriculture are developed, along highways. Also, high or low natural population growth significantly affects the density of placement of people.

In this regard, in the second half of the XX and the beginning of the XXI century, there was a sharp increase in the number of shift workers in the Mangistau region.

When using the shift method of organizing work, the following objective factors should be taken into account, which lead to various socio-psychological and physiological problems:

- unfavorable geographical and climatic conditions (extreme environmental conditions, a long summer period with high temperatures, extreme geophysical fluctuations, low clouds and monotony of the landscape, etc.);

- broken biorhythmic stereotype of life activity; isolation of the place of residence and limited space of the workplace, set by the employer;

- weak social security (lack of developed social infrastructure, lack of recreational facilities, the presence of almost only a physiological minimum); distance from the main production and social infrastructure in the process of work;

- social and psychological discomfort, change in the usual social way of life, negative impact on family and family relations;

- duration of the watch, intensive work during the watch, reorganization of labor by the shift method, chronic aggravation of the regulatory and adaptive systems of the body and the resulting frequency of diseases.

Summing up the results of the above, when analyzing the shift organization of work in the Mangistau region, three main groups of stress factors can be identified: extreme environmental conditions, socio-psychological factors, and production factors.

These factors impose additional requirements for recruiting staff for shift work, including:

- psychological and physiological readiness of the employee to leave the family for a long time; readiness of the worker and members of his family to overcome many social and other problems that inevitably arise when the shift worker is absent from the family for a long time;

- psychological stability, implemented in the conditions of long-term work in the harsh natural environment in the Mangistau region;

- mutual psychological compatibility of employees who are forced to live in a limited space of the hostel;

- transport mobility (readiness to move frequently from one region of the country to another, crossing time and geographical zones).

Along with social problems, psychological problems may also arise when performing the professional activities of shift personnel.

Thus, we can note the following positive effects and disadvantages of the shift work method.

Strengths of shift work

- The main advantage of shift work is high profit. Therefore, the offer to work outside the home is accepted by people who do not have the opportunity to improve their financial situation at their place of residence.

- The employee also does not spend money to pay for accommodation, food and transport, so he can raise money for improving housing conditions, purchasing cars and other needs.

- After a shift, an employee can stay at home for a long time, do household chores, and solve accumulated everyday problems. Decent wages and long vacations allow you to relax in good resorts.

Weaknesses of shift work

- For this type of employment, there are more negative aspects than positive ones. The worker for a long time is in adverse climatic conditions, when the human body does not have time to adapt. Difficult working conditions require good health.

- The distance from the regulatory authorities and the constant desire of the employer for profits leads to non-compliance with safety regulations, so shift work is associated with high trauma. The lack of qualified medical care on the ground makes the situation difficult.

- Shift camps are located far from the city, so employees live separately. During the watch, you will not be able to visit cultural and entertainment events, training in the gym, museums and theaters.

- Perhaps the biggest drawback of shift work is that life is far from the family. In this case, in order to have a strong constant communication, additional strength is needed.

For the economy, a very rare settlement of the population on the territory is of fundamental importance: if the consumer is concentrated in sufficient numbers, it will be immediately pleasant both from the point of view of logistics and from the point of view of attracting buyers.

For example, in England, which is the birthplace of modern capitalism, in the territory of the 133 sq km is home to 55 million people, and in the Mangistau region (165,1 thousand square km²) - about 700 thousand.

In Mangistau, the distance from district centers to the regional center is 20-470 km. Among them are arid desert steppe, modern infrastructure is still not fully formed.

Therefore, in the future, it is necessary to consider at the state level political, social and economic measures aimed at the uniform settlement of the population on the territory of the region.

Literature:

1. Эмир Сарин. В Мангистау проживает свыше 681 тысячи человек. 15 Мая 2019.

2. КС МНЭ РК.

3. Веб-сайт: [www. strategy2050.kz](http://www.strategy2050.kz).

4. А.Д. Демеев Жаһандану жағдайындағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолдары мен дамыту бағыттары (Маңғыстау облысы мысалында) - Алматы, 2007. - 292 бет.

5. Гульмира Садырова. В Мангистауской области зарегистрированы 13 700 безработных. 20.11.2017. Газета Лада. 26 января.

3.17. Қазақ отбасы институтының ерекшеліктері

Кульзада Абдрахмановна Абенова

Нархоз Университеті (Алматы қ., Қазақстан)

Адам өмірінің маңызды құндылықтарының бірі –отбасы. Қазақ халқында «бірінші байлық-денсаулық, екінші байлық-ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық» деген мақал бар. Сол мақалдағы денсаулықтың бірінші байлық болатындығы, денің сау болмаса, ешкімге керек еместігін, ол денсаулыққа жататын он екі мүшенің амандығымен қатар жаныңның саулығы, рухани саулықта маңызды құндылық. Ал ақ жаулық деп аталатын екінші байлық, бұл-отбасы. Отбасы бұл – әлеуметтік статус. Отбасының толық болуы, ата-анаң, туған-туыс, бала-шағаңның болуы қазақ үшін керемет байлық, үлкен қуаныш. Ал алдыңғы екі байлығыңды қамтамасыз ету үшін сенде, отбасыңа тұрақты табыс кіргізетін кәсібің-он саулығың болу керек.

Бүгінгі күні еліміздің тұрғындарының басым көпшілігін осы үш байлыққа қатысты мәселелер көптеп толғандырады. Оның адам үшін проблема екенін біледі. Ал сол мәселені шешу үшін талпынбайтын бойкүйездікке салыну көбейіп бара жатыр. Ең жеңіл шешім біреуді кінәлай салу. Бір ғана мысал, статистика комитетінің 2017 жылдың 19 қаңтарындағы ресми мәліметі бойынша 2016 жылы 148 840 некеге тіркелсе, осы жылы 51 775 отбасы ажырасып кеткен. Бұл шаңырағы ортасына түскен отау, жетім бала, қайта құрылмайтын шаңырақ, ажырасқан деген статус, адамдарға деген сенімсіздік, көңіл күйдің бұзылуы (ол әрине денсаулыққа, еңбек ету қабілетіне кері әсерін тигізеді), оның ата-анаң мен туысқандарға әсері қаншалықты жағымсыз үдеріс екендігін көруге болады. Бір шаңырақтың құлауы сол екі жұптың айналасындағы қаншама ең жақсы көретін адамдарға уайым мен қайғы әкелетінін, оны басынан өткізген адам түсінеді.

Енді ғана ел болып, еңсемізді көтеріп, төрт аяғымыздан тұрып келе жатқанымызда, сол елдің тұтастығын құрайтын отбасының үштен бірі ажырасып жатса, бұл тек ажырасқан отбасы үшін ғана емес, мемлекет үшін де үлкен мәселе. Не істемек керек. Осы тақырыпты қарастырған зерттеулерге сүйенсек, ажырасуға әсер ететін факторлардың ең бастысы жұбайлардың арасындағы түсінбеушілік,

нашақорлық пен ішімдікке салыну, материалдық жағдай т.б болып кете береді.

Отбасы мәселесін шешуде, жұбайлар арасында түсінбеушіліктің алдын алу мақсатында олар ең алдымен отбасылық өмірге дайындық тағлымын алуы керек. Міне осы шешім біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігін көрсетіп берді.

Қоғам құрылысы: отбасы, үйлену, балалы болу, баланы тәрбиелеу және тіпті өлім сияқты құбылыстармен тығыз байланысты болып табылады. Әрбір мәдениетте отбасының құрамдас бөлігі ұйымшылдық, туысқандық, қамқорлық сияқты ұғымдардан тұрады, бірақ этникалық ерекшеліктерге, менталитетке байланысты отбасы туралы түсініктері әрқилы болады. Мысалы, ағылшын мәдениетінде кәмелетке толған балалар міндетті түрде үйінен алыстап, өз өмірін ата-анасының қолдауынсыз жалғастыруы тиіс деп саналады және осы ұғым көптеген шет ел отбасылық мәдениетінде көптеп кездеседі. Қазақ мәдениетінде отбасы – қоғамның өте ұйымшыл және берік бөлігі. З. Арыстамқұлованың пікірінше, отбасы ұлттың тарихи дамуы мен ұлттық мәдениеттің субъектісі болып табылады. Отбасы "екі жақты Янусқа" (Янус (лат. Janus) — екі бейнесі бар Ежелгі Римдік құдай) ұқсайды: өткенге қараған бір бейнесі, рулық жад сақтау орнына ұқсаса; болашаққа ұмтылған екінші бейнесі, мәдени-адамгершілік құндылықтарды ұрпақтарға болашаққа бағдар ретінде қалдыратын іспеттес.

Тарихи даму процесінде отбасы мен қоғамның, отбасы мен тұлғаның қарым-қатынасы осы қоғамда үстемдік ететін өндіріс тәсілінің, өмір сүру салтының, қоғамдық қатынастардың, құндылықтар жүйесінің ықпалымен үнемі өзгеріп отырды, ал отбасылық құндылықтар мемлекеттің қажеттіліктерін қанағаттандыруға, қоғамдық қатынастарды дамытуға және жетілдіруге бағытталған. Отбасылық құндылықтар дәстүр арқылы жаңа ұрпаққа отбасы мен қоғамдағы мінез-құлық үлгісі ретінде беріледі [1]. Қазақтар – көшпелі халық. Сондықтан, қазақ мәдениетінің көптеген ұғымдарында бұл құбылыс өз көрінісін табады. Киіз үй қазақтар үшін баспана және көшуге ыңғайлы үй болған. Қара шаңырақ – қазақтарда отбасының ажырамас бөлігі іспеттес, себебі қазақ ошақ қасы мен шаңырақты ерекше құрметтеп, қастерлеген. Шаңырағына келген қонақты ренжітпей, шақырылған және шақырылмаған қонақтарға жомарт дәм татырып, сыйлыққа ұнаған заттын таңдауға мүмкіндік берген. Отбасында ер адамның рөлі көшу немесе соғыс жағдайында жерін қорғау болса, әйелдің рөлі аса маңызды болып саналған, өйткені әйелдер "береке", "ошақ", "отбасылық бірлік" сияқты ұғымдармен байланысты болған.

Қазақ халқында отбасын құрудың алғышарты некелесу болған. «13 жас отау иесі» - деп бабаларымыз айтқандай ежелде қазақтар бозбалалық кезеңде некелесіп, отбасын құрған. Қазақтар қызды 13-14 жасқа келгенде ұзатып, 15-16 жасында ер баланы үйлендірген, себебі

ерте жастан үйленген бала ұрпағының көп болып, мықты болып, өмірдің қиындықтарына ерте жастан бейімделеді деп санаған [2]. Некелесу үшін ер баланың отбасы қыз баланың отбасына барып құда түсіп, қалыңмал беріп, қыз жақ жасауын жасап, қызды ұзатқан. Барлық салт-дәстүр өзінің қағидаттарымен өтетін болған. Отбасын құрған жастар жол-жоралғылардың мәнін тереңінен түсініп, ата-бабалар саралап кеткен жолмен жүріп, балалы болуда да, бала тәрбиесінде де өз отбасынан көрген бірізді тәрбиені ұстанған. Ежелден бала құрсақта жатқаннан бастап абысындары мен қайын сіңілілері «Құрсақ тойын» жасап, жас келіншекке аман-есен босануына тілектес болып, үлкен апа-әжелері бала тәрбиесі құрсақтан басталатынын, қалай күтініп жүруін үйреткен. Әйел босанар кезде «Қазанжарыс» жасап туылатын баланы жеңіл әрі тез босануына ниет еткен. Бала дүниеге келе салысымен бір-бірінен сүйінші сұрап, хабарын жеткізген адамға сыйлық ұсынған. «Шілдеhana» тойын жасап, жаңа туылған балаға тілек тілеп, ата-анасының қуанышын бөліскен. Бұл дәстүрлердің барлығы баланың денінің сау болып, құрсақтан қазақы тәрбиені сезінуіне ықпалын тигізген.

Ұлттық тәрбие сәбилік кезеңнен – ес білгенге дейінгі салт - дәстүр, әдет - ғұрыптар баланың өсуімен беріліп тәрбиеленген. Әдетте балалар әже-аталарынан да ата-аналарынан да үлкен тәрбие алып, сол өнеге мен өсиетті өзінің балаларына мирас етіп қалдырған [3]. Қазақ халқы ежелден бала тәрбиесінде бірінші дене тәрбиесіне аса назар аударған. Баланың тамақтануы және оның тәртібі, ұйықтау уақытысы мен киген киіміне үлкен назар аударып, ақыл тәрбиесіне де бейтарап қарамаған және сұлулық тәрбиесі, құлық тәрбиесінде баланың рухани дамуы мен әдебіне аса мән берген. Осы тәрбиелер үлгісі негізінде халыққа еңбегі сіңген батырлар, ақындар, шешендер мен сал серілер тәрбиеленіп өскен [4].

Қазақ отбасы институтының басты құндылығы салт-дәстүр және соны ұстану барысында «қара шаңырақ», «ошақ» ұғымдары бағалы болып, әрбір қадамын дәстүрге байланысты жасап, жетім жесірлерін жылатпай, ажырасу немесе жалғыз қалудан аулақ болған. Отбасы бірлігі мен берекесі бірінші орында болып, шыққан тегіне сөз келтірмеу отбасылық құндылықтарды сақтаудың негізі болған.

Қазақ этносының өмірлік құндылықтары қазіргі қазақ үшін бұрынғыдай отбасының, балалардың, туысқандары мен жақындарының денсаулығы мен әл-ауқаты аса құнды құндылықтар болып табылатыны белгілі. Жоғарыда айтылғандар отбасында қазақтардың орталықтанған бағытын көрсетеді және отбасының, қазақ этносының өміріндегі отбасылық-туыстық қатынастардың маңыздылығын тағы да дәлелдейді.

Отбасы - бұл некеге немесе туыстыққа негізделген кішігірім әлеуметтік топ, оның мүшелері ортақ өмірге, өзара көмекке, моральдық жауапкершілікке байланысты болады. Сонымен бірге қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға, халықты тәрбиелеуге, тәрбиелік

жұмысты ұйымдастыруға, қоғамдық тұтынуды жүзеге асыруға, мәдени мұраны беруге және т.б. мәселелерге жауап беретін әлеуметтік мекеме болып табылады.

Қазіргі замандық отбасы заманауи ағымдағы отбасы типтерін қалыптастырып келеді. Қазақстан отбасылар оның ішінде қазақ отбасылары өзіндік қазақи отбасыға тән қасиеттердің көбісін жоғалтуда. Соңғы онжылдықтарда көптеген елдердегі заманауи отбасы маңызды өзгерістерге ұшырады. Әдебиеттерге сәйкес заманауи қоғамдағы отбасыларға тән жалпы белгілерді анықтауға болады: туудың төмендеуі, тұлғааралық қарым-қатынастардың нашарлауы, ажырасудың көбеюі, демек, жалғыз басты отбасылардың көбею кеңінен тарап отыр. Біздің елде отбасының әлеуметтік проблемалары өткір: оның материалдық деңгейінің төмендеуі, балалар мен ата-аналардың физикалық және психикалық денсаулығының нашарлауы, жалғыз ерлер мен әйелдердің саны артуы, мәдени-рухани қасиеттердің төмендеуі т.б.

Сарапшылардың пікірі бойынша заманауи қазақстандық отбасылардың шынайы дағдарысты бастан кешіріп жатқандығымен келіседі және осы дағдарыстың көрінісі айқын, бұл проблеманың өзектілігі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы деңгейінде. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының жалпы деңгейі неғұрлым жоғары болса, адамдардың өмір сүру деңгейі мен материалдық әл-ауқатын жоғарылатады.

Отбасылық қатынастарды зерттейтін психологтар мен әлеуметтанушылардың көпшілігі отбасының дамуының бастапқы кезеңінің маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл кезеңде жұбайлардың бейімделуі орын алады, отбасылық нормалар қалыптасады, мінез құлықтарын тани бастайды. Сонымен қатар, осы кезеңде некеде өмір сүрудің барлық мәселелері дерлік өткір болады. Жаңа туылған сәби секілді, отбасы да пайда болған кезде әлсіз болып табылады.

Жас отбасы жас ерекшелігіне байланысты және отбасылық өмірге енді аяқ басқандықтан жақындар тарапынан да мемлекет тарапынан да қолдауды қажет етеді, себебі дұрыс бағыт алған жас отбасы болашақтың жарқын көрінісі – үлгілі отбасы, ал үлгілі отбасылардың көбеюі мемлекетіміздің гүлденуінің кепілі. Жас отбасыларға мемлекет тарапынан тек материалдық жағынан тұрғын үймен қамту, балалы болуға байланысты жәрдемақылар мен төлемақылар төлеу ғана емес рухани қолдау көрсеткен жағдайда адамгершілігі мол, құндылықтарды бағалайтын қоғамды қалыптастыра аламыз.

Отбасын құру және отбасылық құндылықтарды тәрбиелеу – қиын міндет. Ол жан-тәнімен берілуді және көп жылдық еңбекті талап етеді. Отбасында достарына және туыстарына адалдық, өз Отанына адалдық, махаббат пен сенім, мейірімділік пен жомарттық, жауапкершілік пен өзара көмек, тек үлкендерге ғана емес, сонымен қатар барлық айналасындағыларға құрметпен қарау сияқты қасиеттер қалыптасады. Қарапайым ережелер мен моральдық ұстанымдар әрбір

отбасының шегінде қалыптасады, содан кейін қоғамға да ол әсерін береді. Олар адамның мінез-құлқында мектепте, жоғары оқу орнында, жұмыста және қоғамдық орында көрінеді. Туыстық құндылықтар адам мәдениетін қалыптастырады және қоғамды ізгі етеді.

Әрбір отбасының құндылықтар жүйесі әрбір адамның құндылықты бағдарынан құралады. Адам құндылықтарының жүйесі-бұл тұлғаның бағыттылығының орталық компоненті. Оның көмегімен адам өзінің жеке қажеттіліктері, мүдделері, нанымдары тұрғысынан пайдалыдан маңызды емес, пайдасыз нәрседен оңай шектейді. Құндылықтар жүйесі адамның мінез-құлқына белгілі бір тұрақтылықты, тұрақты бағыт пен ұйымшылдықты беріп қана қоймай, сонымен қатар оның түрлі өмірлік жағдайларда, тұлғааралық қатынастарда, отбасылық өмірде мінез-құлқын анықтайды. Жеке тұлғаның құндылықтар жүйесінен қандай да бір әрекеттерді салыстыру қажеттілігінің саналы негіздемесі болып табылатын қызметтің уәждемесі де туындайды. Тұлғаның құндылық бағдарлары көптеген шешімдерді қабылдау үрдісінде жетекші рөл атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Федулова А.Б. «Отбасы және отбасы құндылықтары» Архангельск, 2013 ж.
2. Арғынбаев Х. «Қазақ отбасы» 1996 Алматы, 124 б.
3. Сейіт Кенжеахметұлы «Жеті қазына» Алматы, 2013 ж.
4. Мағжан Жұмабаев «Педагогика» Алматы, 1992.

3.18. Стратификационный подход к изучению нефтяников как социально-профессиональной группы

Айдын Абилхаирович Лукпанов

докторант 2-го курса кафедры «Социологии и социальной работы»
КазНУ им. Аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Нефтяная отрасль - одна из основных отраслей экономики Казахстана, в недрах Казахстана находится около 3% от мирового запаса углеводородов. По подтвержденным запасам нефти Казахстан входит в число 15 рейтинговых стран мира. По оценкам аналитиков, нефтегазоносные районы занимают более половины площади Республики. И одним из наиболее значимых районов поиска и добычи углеводородов была и остается Атырауская область, чьи исторические «корни» нефтегазовой эпопеи также уходят в глубину вековой давности.

Работников, чей труд используется в нефтегазовой промышленности, по всему миру насчитывается порядка пяти миллионов человек. Из них на нефтегазодобывающих объектах

Республики Казахстан занято чуть более семидесяти одной тысячи человек, из них 96,6% задействовано граждан Казахстана.

Для социологического исследования особый интерес представляет вопрос о том, что представляла и представляет собой сейчас группа населения, называемая в данной работе «нефтяники», как профессиональное сообщество и социальная группа. Для рассматриваемой в данной статье проблемы важно учитывать, что для общества нефтяники существуют в узком и широком смысле слова. С одной стороны, это профессионалы, которые работают на одной территории с ними, с другой — это все работающие в отрасли и на отрасль люди, воспринимаемые как «техногенное население».

Нефтяник - очень широкое понятие, оно включает в себя целый ряд профессий, от рабочего на нефтепромысле или нефтеперерабатывающем заводе до топ-менеджера глобальной корпорации. За те годы, что человечество добывает чёрное золото, образ нефтяника менялся несколько раз. Когда-то людей этой профессии представляли суровыми мужчинами, вечно перепачканными нефтью, трудящимися в невыносимых условиях. В XX в. в нефтянку пришло много женщин, изменились условия труда и облик рабочих. Современные специалисты нефтяной промышленности должны обладать высоким уровнем квалификации, хорошим образованием и как минимум базовое знание профессионального программного обеспечения. Чем выше предлагаемая заработная плата, тем серьезнее требования к соискателю. Так, среди предъявляемых требований можно выделить:

- профессиональное образование. Для рабочих - среднее специальное, для инженерного и научного персонала - высшее.
- хотя бы минимальный стаж работы по специальности, опыт проведения геолого-разведывательных и изыскательских работ.
- высокий уровень пользования компьютером, знание программ геологического моделирования, AutoCAD и пр.
- знание технического английского языка на уровне, достаточного для понимания документации и литературы по специальности.
- готовность к командировкам, проживанию и работе в полевых условиях.

К претендентам на руководящие должности предъявляются повышенные требования, например, опыт организации геологических партий, опыт работы в нестандартных условиях, глубокое знание специализированного программного обеспечения, умение быстро и четко принимать решения, навыки стратегического планирования и многое другое. Естественно, что ответственность руководителя намного выше, чем рядового нефтяника, что отражается на его заработной плате.

Нефтяник на скважине рискует жизнью, так как бывали случаи возгорания чёрного золота прямо на промысле. Некоторые операции

приходится выполнять на большой высоте, поэтому не исключена возможность падения и травм. Существенным минусом следует также считать отдалённость места работы от дома и вообще от населённых пунктов. Значительная часть сотрудников этой отрасли работают вообще в море, что влечёт за собой ещё больше опасностей. Но в основном все это компенсируется достойной оплатой труда.

Образ современного нефтяника — это не сложившийся стереотип бородатого мужчины с топориком, который ходит по лесу. Современный нефтяник - молодой человек в красивом классическом костюме в каске и с папкой в руках. На наш взгляд, изучение данной социально-профессиональной группы является интересным и актуальным. Какой же он теперь - человек, работающий на нефтяном предприятии?

Начало изучению профессий и профессиональных групп было заложено в трудах классиков социологии. Долгое время исследование данных категорий занимало в социологии подчиненное положение: они входили в общесоциологические теории социальной структуры, социальной стратификации и социальной мобильности, а также изучались в рамках отраслевых социологий, таких, например, как экономическая социология, социология труда и т.д. Однако постепенно в качестве самостоятельных стали формироваться различные подходы к определению и изучению профессий и профессиональных групп, которые можно классифицировать по различным основаниям. Так, М. Сакс в своей классификации подходов выделяет теорию черт, функционалистский, интеракционистский, неомарксистский, неовеберианский подходы к изучению профессий и профессиональных групп. [1].

На макроуровне профессии и профессиональные группы анализируются также в рамках стратификационного подхода. Согласно данному подходу, профессии и профессиональные группы — это один из факторов социального неравенства. Профессиональные общности иерархичны по отношению друг к другу и имеют внутреннюю дифференциацию. П. Сорокин рассматривал профессиональные группы в контексте социальной стратификации. По его мнению, профессиональная стратификация имеет два проявления. Во-первых, это иерархия профессиональных групп внутри социальной структуры, при которой одни профессиональные группы относятся к верхним социальным слоям, а другие находятся у основания социального конуса. Во-вторых, феномен профессиональной стратификации обнаруживается внутри каждой профессиональной сферы, в которой люди подразделяются на многие ранги и уровни. Профессиональная стратификация, таким образом, проявляется в двух основных формах: межпрофессиональная стратификация и внутри-профессиональная стратификация. Основами первой являются важность профессии для выживания и функционирования группы в целом и уровень интеллекта, необходимый для успешного выполнения профессиональных

обязанностей. Интересным наблюдением в ходе контент-анализа стало то, что было обнаружено немалое количество материалов, в которых нефтяников противопоставляют другим профессиям и секторам экономики. Гораздо чаще «нефтяникам» противопоставляют представителей бюджетной сферы - «врачей», «учителей» и т. п. Противопоставление врачей и учителей нефтяникам, на наш взгляд, симптоматично для идеологического обоснования и оправдания административно распределительной системы управления экономикой. Оплата труда работников бюджетных отраслей ставится в прямую зависимость от функционирования сырьевых отраслей, за счет которых в значительной мере и происходит пополнение республиканского бюджета. У подавляющего большинства респондентов слово «нефтяник» ассоциируется с профессиями, непосредственно связанными с нефтедобычей. Они отмечают, что нефтяник — это профессионал, специалист, профессия престижная, высокооплачиваемая, но связанная с тяжелыми условиями труда. Что касается внутри-профессиональной стратификации, то, по мнению социолога, почти каждую профессиональную группу можно подразделить на три основных слоя: предприниматели, или хозяева, служащие высшей категории и наемные рабочие, которые в свою очередь подразделяются на множество подклассов [2]. Таким образом взяв за основу теорию П. Сорокина, можно выделить первую примерную внутреннюю стратификацию работников предприятия нефтяной и газовой промышленности:

1. Высококвалифицированные работники (менеджеры, супервайзеры, инженеры, в основном с зарубежным, российским образованием (РГУ имени И.М. Губкина), университеты нефти и газа Уфы и Казани, а также в ведущих ВУЗах Казахстана (КазНИТУ К. И. Сатпаева).

2. Представителей среднего звена управленцев (начальники отделов, начальники участка, с высшим образованием).

3. Представители низшего звена управленцев («белые воротнички» - начальники партий, техники, бригадиры, мастера).

4. Квалифицированные рабочие (операторы, с высшим образованием).

5. Специалисты (работники с дипломом колледжа, ПТУ, занятые ручным трудом).

6. Неквалифицированные рабочие (неспециалисты, занятые ручным трудом, среднее образование).

Нефтегазовый сектор предлагает рабочие места не только в добыче, разведке и переработке нефти и газа, а также в сервисных услугах, таких как транспортировка, безопасность, питание, проживание, поставка и обслуживание технического оборудования (ремонт) и т.д. Сервисным обслуживанием нефтегазовой деятельности занимаются подрядные организации. Подрядные организации также

допускаются к разведке и добыче незначительных объемов нефтегазовых участков. Социально-экономическое положение работников головных (штатные работники) и подрядных предприятий значительно неодинаковое. При изучении данного социального неравенства в Казахстане особое место занимают работы Т. Тревисани. Согласно автору в результате капиталистической реструктуризации и флексибилизации труда в 90-х гг. 20 века на постсоветском пространстве образовался сложно дифференцированный индустриальный рабочий класс. Появились новые слои рабочего класса, как штатные рабочие и подрядчики, которые резко отличаются своим социальным происхождением, условиями труда, жилищными условиями, стабильностью работой, квалификацию, уровнем заработной платы, степенью опасности, выполняемой работы, защищённостью профсоюзом, что создает социальное неравенство и иерархию внутри рабочего класса [3]. Таким образом, опираясь на классификацию профессора Т. Тревисани выделяем вторую стратификационную модель как: штатный рабочий и подрядчик в нефтегазовом предприятий.

Сорокин отмечал, что профессия выполняет как стратификационную функцию в обществе, так и интегрирующую. Примером интеграции является профессиональный отбор, т.е. привлечение и исключение из профессии людей по определенным признакам [4].

Современные западные социологи также изучают профессиональные группы с позиций данного подхода. Например, канадский социолог М.Р. Смит говорит о том, что определенные категории населения имеют работу хуже, чем у остальных, и основным критерием здесь выступает заработная плата. Отчасти это различие в оплате труда связывается с разными уровнями образования (то есть объясняется в терминах человеческого капитала), а также с гендерным фактором. Но зарплата и прочие характеристики занятости зачастую являются следствием принадлежности к определенной профессиональной группе [5]. Заработные платы в нефтегазодобывающей отрасли всегда были на порядок выше, чем в прочих отраслях казахстанской экономики. Разница между оплатами труда нефтяников и работников других сфер значительна. И поэтому доходы нефтяников вызывают негодование работников, не имеющих отношения к нефтяной промышленности.

Р. Дингуэлл, проводя исследования в рамках того же подхода, указывает, что профессии не являются статичными, так как само общество постоянно меняется. Профессии, существующие сегодня, по его мнению, есть не более чем символические преемники профессиональных групп, существовавших в Средневековье или на раннем этапе Нового времени. Поддержание или обновление этой преемственности имеет значение в выборе средств легитимации профессионального статуса. В контексте преемственности и процесса

глобализации Дингуэлл рассматривает современные профессиональные группы и отмечает, что они не обязательно будут организованы таким же образом, как профессии в эпоху национальных государств. Глобальные профессии не могут быть ограничены одним, подобным государству, образованием, но они являются частью сети международных организаций, участвующих в регуляции, координации экономической деятельности и политических рисков в управлении ими. Национальные профессии могут сосуществовать с глобальными в лишь в некоторых областях, в которых глобальный порядок проявился в меньшей степени. Здоровье и социальное обеспечение в данном случае являются конкретными примерами данного явления [6]. Автор подчеркивает, что с изменением типа общества постепенно меняются профессии и профессиональные группы, но при этом сохраняется преемственность с предыдущими видами. В эпоху глобализации профессии становятся все менее зависимыми от государства, все более подчиняются международным организациям, регулирующим экономическую и политическую деятельность.

Одним из таких транснациональной нефтяной организацией является Шеврон Корпорэйшн, дочерняя компания которой Тенгизшевройл ведет разработку, добычу, а также сбыт нефти и сопутствующих продуктов в Казахстане. Работать в данной компании очень престижно, как в материальном, так и в статусном плане. Заработная плата, условия труда, социальный пакет на много выше и лучше в сравнении с другими нефтяными предприятиями. Работники Тенгизшевройл стоят особняком в социально-профессиональной группе «нефтяники».

Французский социолог Ш. Гадеа определяет профессиональные группы как коллективные сущности, объединяющие индивидов, связанных близостью позиции в разделении труда и сходством осуществляемой ими трудовой деятельности. Данное определение направлено на выявление социальной связи особого типа, возникающей при трудовой деятельности. В этом смысле профессиональные группы воплощают одну из главных форм социальной связи наряду с такими важными формами, как семья или религия. Эти группы встраиваются в общество в целом, требуют знаков почета, признания, иерархических позиций. Они вступают в конкуренцию с другими, переопределяют свою территорию, пытаются защищать или, напротив, расширять ее, иными словами, эволюционируют в сторону закрытости или открытости. Они претерпевают и внутренние процессы социального уплотнения, то есть организуются, иерархизируются, назначают своих представителей, распределяют власть и регламентируют внутренний доступ к благам и почестям [7]. Одной из особенностей нефтегазового сектора является применение вахтового метода работы. Вахта составляет 14-28 дней, иногда и больше, что позволяет привлекать работников из других

регионов Казахстана, из местных работников самой Атырауской области и иностранных специалистов. Интересным на наш взгляд может быть работы Филиппа Франка Джагера, который в своем исследовании приходит к мнению, что нефтяная отрасль не предполагает долгосрочных перспектив для внутренних мигрантов. За исключением нескольких инженеров нефтегазовой отрасли, большинство рабочих вынуждены работать в невыгодных условиях. В этом контексте мигранты видят работу на нефтяном предприятии как переходный период, прежде чем они могут найти другую работу. Иностранные же специалисты привлекаются в предприятия, как высококвалифицированные работники и представители среднего звена управленцев, что отражается на их зарплате и социальном пакете. Что в свою очередь влечет за собой негативные настроения со стороны местных работников.

Таким образом, нефтяники, как социально-профессиональная группа, характеризуются в обществе положительно. «Нефтяник — это работник нефтяной промышленности. Человек, занимающийся добычей и переработкой нефтяного сырья. Работник нефтяной сферы, знающий процесс и сознающий необходимость своей профессии для общества. Нефтяная отрасль в целом воспринимается как сфера силы и профессионализма. Нефтяная промышленность Казахстана — это больше половины государственного бюджета, это богатство, без которого наше существование немислимо. Вместе с тем нередко нефтяная отрасль рассматривается как источник болезней, неприятностей и конфликтов для Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Сакс М., Олсеп Дж. Социология профессий: государство, медицина и рынок в Великобритании // Профессиональные группы интеллигенции / Отв. ред. В.А. Мансуров. М.: Изд-во Института социологии РАН, 2003. С. 36-56.
2. Сорокин П. Социальная стратификация и мобильность // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992. С. 302-373.
3. Тревисани Т. Трансформация индустриального рабочего класса. Металлурги в городе Темиртау. Вестник КарГУ. 2016 г.
4. Сорокин П. Влияние профессии на поведение людей, и рефлексология профессиональных групп // Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. М.: Наука, 1994. С. 333-354.
5. Смит М.Р. Анализ рынков труда в канадской социологии // Экономическая Социология. 2003. Т. 4. № 5. С. 95-117.
6. Dingwall R. Professions and social order in a global society // Revista Electronica de Investigacion Educativa. 2004. Vol. 6. No. 1.
7. Гадея Ш. Социология профессий и социология профессиональных групп. За изменение перспективы // Антропология профессий, или

посторонним вход разрешен / Под ред. П. Романова, Е. Ярской-Смирновой. М.: Вариант, ЦСПГИ, 2011. С. 15-34.

3.19. XVII ғ. соңы мен XVIII ғ. басындағы ағылшын заңнамасы және Джон Локктың саяси доктринасы

Мырзан Кыдырбекович Иманбеков

Лев Николаевич Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
«Философия» мамандығының 2-курс магистранты.
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Әдетте зерттеушілер XVII ғасырдағы белгілі ағылшын философы Джон Локктың әлеуметтік-саяси доктринасын 1688-1689 жылдары Англияда орын алған революциямен және оның нәтижелерімен байланыстырады. Мұндай байланыстың қаншалықты дұрыс екенін, атап айтқанда, XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басындағы заңнама мысалында көруге болады.

Англияда Конституциялық монархияның (алдымен дуалистік, содан кейін парламентарлық) құқықтық бекітілуі революциядан кейін болды. Бұл жерде тек қана патшаның ауысуы ғана емес, Англиядағы күрделі әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістер туралы куәландыратын маңызды заңнамалық актілер қабылданды. Олардың арасында бірінші болып 1689 ж. Құқықтар туралы Билльді атауға болады [1, 122-128 б.], ол конституциялық монархияның қалыптасу процесінде принципті мәнге ие болды және зерттеушілердің белгілі бір бөлігінің пікірінше, корольдік абсолютизмді жойды [2, 119 б.]. Шынында да, бұл революциядан және Құқықтар туралы Билль қабылданғаннан кейін, парламентпен қақтығыстар жалғасқанымен, ағылшын монархтары абсолюттік саясатты жүргізе алмады. Құқықтар туралы Билльдің негізгі ережелері қандай екенін және олардың революция қарсаңындағы Джон Локктың өз трактаттарындағы басқару туралы айтқан идеялармен қаншалықты сәйкес келетінін анықтау маңызды.

Құқықтар туралы Билльде тақ мұрагерлігінің тәртібі анықталып, тек протестант дінінің тұлғасы ғана патша бола алатындығы туралы айтылған. Билль патшаның билігін айтарлықтай шектеп, патша бұйрығы арқылы заңның орындалуын тоқтата тұру құқығын (суппензиялық билік) алып тастады, осылайша патшаның іс-қимылдарын парламенттің келісімімен шарттады.

Билль монархтың өз бұйрығымен, заңдардың іс-әрекетінен біреуді құтқару құқығын заңсыз деп жариялады, яғни корольдің диспензивті билігін алып тастады. Сонымен қатар, патшаға парламенттің тиісті келісімінсіз және заң шығарушылар белгілеген тәртіптен тыс, өзге тәртіппен салық жинауға тыйым салынды. Патша парламенттің келісімінсіз бейбіт уақытта тұрақты әскерді сайлай және ұстай алмады.

Сондай-ақ патша төтенше соттарды, соның ішінде шіркеу істері бойынша соттарды құру мүмкіндігінен айырылған болатын.

Сонымен қатар Билль парламенттің жағдайын нығайтты және оның құқықтарын ерекше атап өтті. Бұл заң бойынша парламентке сайлау еркін, ал заң шығарушы органдар жиі шақырылуы тиіс болды, сонымен қатар, парламент мүшелері сөз бостандығы мен жарыссөздермен қамтамасыз етілді. Парламент салықтарды белгілеу және бейбіт уақытта тұрақты әскерді ұстау құқығына ие болды.

Билльде азаматтардың құқықтары мен бостандықтары туралы, ең алдымен, соттағы қорғау саласындағы ережелер де қамтылған. Ол төтенше соттарды алып тастады, шамадан тыс кепілдерге, айыппұлдарға және қатал және ерекше жазаларға тыйым салып, алқабилердің сот отырыстарына қатысуы туралы мәселені ретке келтіруді қолдап, осының арқасында үкіметтік шенеуніктердің алқабилерді жасанды таңдауда көрсеткен теріс пайдаланушылыққа қарсы шығып, сот істі шешкенге дейін азаматтардың мүлкін қандай да бір түрде тәркілеуге тыйым салды.

1689 жылы ағылшын парламент бүлік туралы Акт қабылдады. Ол патшалық билікті әлсіретуге және парламенттің бақылауын сақтауға бағыттталып, бейбіт уақытта тұрақты әскерді ұстауды заңға қайшы деп жариялады [3, 55-57 б.].

Революциялан кейін «өркениет парағы» туралы заң қабылданды. Оған сәйкес, патша ауласының мазмұнын және мемлекеттік басқаруды реттейтін заң, өмір бойына емес, жыл сайын бекітілуі тиіс болды [4, 456 б.]. Бұл арқылы парламен өз шақырылымының тұрақтылығын бекітті. Бұл идеяны дамыту мақсатында 1694 жылы Үш жылдық акт қабылданды. Бұл құжатқа сәйкес, патша парламентті үш жылда кемінде бір рет шақыруы тиіс еді, ал бір шақырылым депутаттарының жұмыс ұзақтығы үш жылмен шектелді [5, 139 б.].

Тақты мұрагерлікпен тапсыру мәселесі (III Вильгельм патшаның өлімі), парламенттің 1701 жылы тақ мұрагерлігі туралы заңның қабылдануына алып келді. Бұл заң, өзге де заңнамалық құжаттармен бірге Англиядағы конституциялық монархияны дамытуда үлкен маңызға ие болды [6, 92-96 б.].

1707 жылы қабылданған лауазымдар туралы заң, парламенттің төменгі палатасында отыра алмайтын тұлғаларды анықтады. Олар – патшадан сыйақы алатындар мен оған бағыныштылар, патша тарапынан зейнетақы алатында және осы заңда көрсетілген өзге де тұлғалар. Сондай-ақ, бұл акті бойынша, патшадан ақы алып, лауазымынан айырылған депутаттар, өайта сайлануға құқылы еді. Осылайша заң шығарушы орган мемлекеттік билік жүйесіндегі өз жағдайын нығайтып, патшаға қатысты өзінің дербестігін және тәуелсіздігін бекітті.

Осылайша, революция мен оның нәтижелерін бекіткен XVII ғ. соңы мен XVIII ғ. басындағы заңнамалық актілер, Англиядағы келесі

белгілермен сипатталған дуалистік конституциялық монархияны түпкілікті бекітті. Жетілмеген болса да, биліктің бөліну принципі бекітілді. Заң шығарушы билік парламенттің қолында (негізінен қауымдар палатасының қолында), атқарушы билік – патшаның және министрлердің қолында болды. Парламент билігі ұлғайып, патшаның өкілеттігі азайтылды. Заң шығарушы билік патшадан тәуелсіз болды, бұл оның құзіреттерінің қатаң бекітілуімен және ең алдымен парламенттің салықты белгілеу айрықша құқығымен, сөз бостандығымен, жарыссөздер және парламенттік рәсімдермен, парламент шақырылуының нақты кезеңділігін белгілеумен, палатадағы мүшелікті министрдің лауазымымен үйлестірудің арқасында, патшаның қауымдар палатасына әсерін азайту арқылы қамтамасыз етілді (заң шығарушылар шын мәнінде жоғары орган болып, ал атқарушы билік оларға белгілі бір деңгейде тәуелді болды). Патшаға төтенше соттарды енгізуге, қазыларды парламентке ұсынуынсыз ауыстыруға тыйым салынды, осының нәтижесінде (сондай-ақ сот отырыстарына алқабилердің қатысуы туралы мәселені ретке келтірудің арқасында) сот жүйесі нығайып, оның дербестігі күшейтілді.

XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басындағы заңдар ағылшын Конституциялық монархиясының маңызды принциптері: биліктің бөлінуі, халық өкілдігі, парламенттің үстемдігі, соттың тәуелсіздігін бекітті. Сондай-ақ, кейінірек бекітілген парламенттің монархияның маңызды принципі – министрлердің парламен алдындағы жауапкершілігіне бастамашы болды. Ол азаматтардың сот арқылы қорғалу құқығы, петиция беру құқығы, сөз және баспасөз бостандығы, меншік құқығы, діни сенім бостандығы сияқты құқықтары мен бостандықтарын кеңейтті және нығайтты.

Революциядан кейінгі, конституциялық монархияның қалыптасуы барысындағы өте бір маңызды жағдайды атап өту керек. 1688 – 1689 жылдардағы төңкеріскен кейін, халық өзінің өкілдері (сол кезде сайлау құқығына халықтың аз ғана пайызы ие болса да, қауымдар палатасы ағылшын халқының заңды өкілі болды және оның атынан әрекет етті) арқылы тақ мұрагерлігінің тәртібіне өзгеріс енгізіп, патшаны тағайындау құқығына ие болды. Вильгельм Оранский, Мария Стюарт, Анна Стюарт және Ганновер әулетінің патшалары парламенттік актілердің нәтижесінде ғана билікке қол жеткізді.

Дж. Локк идеяларына сәйкес, барлық заң шығарушы билік парламент қолында шоғырланған. Құқықтар туралы Билль патшаны суспензиялық және диспензиялық биліктен айырады. Патша заңдарды орындауға міндетті (Локк бойынша бұл атқарушы биліктің функциясы). «Джентльменнің досына хатында» Дж. Локк: «парламенттің немесе халықтың еркіне қарсы, патшаның заңдарды жоюға немесе оларды тоқтата тұруға құқығы жоқ» деп мәлімдеді, ал егер ол заңды жойса, онда ол «тирания» болады дейді [7]. Дж. Локк айтқан парламенттің үстемдігі туралы принцип, XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басындағы

заңнамада айқын көрініс табады. Бұдан бөлек, ол өз шығармаларында парламенттің мерзімді шақырылымдарының қажеттілігі туралы жазады. Локк бойынша, бұл шара парламентсіз билікті болдырмайды.

Құқықтар туралы Биллде парламент салық белгілеу құқығын халықтың өкілі ретінде өз мойнына алады, бұл да Локктың саяси доктринасының ережелеріне сәйкес келеді. Локктың саяси доктринасының тағы бір принципі – парламенттің халықтың өкілі болуы. Қауымдар палатасы ағылшын халқының өкілі болып саналған, бірақ бұл палатаны қалыптастыру кезінде, халықтың азшылығы қатысқан. Бірақ бұл мәселе сол уақыттың тарихи жағдайларымен байланысты.

Джон Локк Англиядағы конституциялық монархияның қалыптасу процесіндегі, адамның құқықтары мен бостандықтарына көп көңіл бөледі. Ол адамның өмір сүруге, бостандығына, қауіпсіздігіне, меншігіне, сөз және сенім бостандығына деген табиғи және ажырамас құқықтарының түсінігін негіздеді. Бұл сондай-ақ революциядан кейінгі заңдар мен саяси практикада белгілі бір көрініс тапты.

Нәтижесінде мынаны атап өтуге болады. Джон Локктің негізгі саяси идеялары XVII ғ. соңы мен XVIII ғ. басындағы заңнамаларда, Англияның саяси құрылысында, 1688-1689 жылдардағы революциядан кейінгі алғашқы онжылдықта көрініс тапты. Бұл биліктің бөлінуі, халық өкілдігі, парламенттің үстемдігі, дуалистік конституциялық монархияның және адамның табиғи құқықтары мен бостандықтарының принциптері. 1689 жылдан кейін заңнамаларда да, іс жүзінде Локктің саяси доктринасына сәйкес парламент пен патша арасындағы билікті бөлу орнатылды. Дегенмен, Локктың саяси концепциясы мен революциядан кейінгі конституциялық монархияның қалыптасу процесінің арасында көрсетілген параллельдерге қарамастан, 1688 жылғы төңкерістен кейін, Локктың барлық идеялары жүзеге асты деп айта алмаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. English Historical Documents / ed. by A. Browning. V. 8. L., 1953.
2. Александрова С.П. Становление и утверждение дуалистической монархии в Англии. Л., 1989. – 161 с.
3. The Law and Working of the Constitution. Documents. 1660–1914 / ed. by W.C. Costin, J.S. Watson. V. I. L., 1961.
4. Select Documents of English Constitutional History / ed. by G.B. Adams and H.M. Stephens. N.Y., 1935.
5. Select Statutes, Cases and Documents. 1660–1832 / ed. by C.G. Robertson. L., 1935.
6. The Law and Working of the Constitution. Documents. 1660–1914 / ed. by W.C. Costin, J.S. Watson. V. I. L., 1961.
7. Локк Дж. Сочинения в трех томах: Т. 2. - М.: Мысль, 1985. - 560 с. - (Филос. Наследие. Т. 94). - С. 280-440.

3.20. Концепция ценностей столичной молодежи Казахстана

Жазира Батырбековна Ахметова

Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Кафедра социологии (г. Нур-Султан, Казахстан)

В статье рассматривается материал экспериментального исследования ценностных ориентаций молодежи столицы Республики Казахстан. По нашему мнению, предмет исследования организации ценностей молодежи содержит 2 взаимосвязанных нюанса: во-первых, это изучение идеологической доминанты общества; во-вторых, выявляются отличительные черты ценностей и тенденций молодого поколения как особой общественно-демографической категории. Экспериментальную основу статьи составили результаты проекта, посвященного изучению социокультурной адаптации молодого поколения столицы Казахстана. В рамках проекта были изучены такие задачи, как концепция ценностей современной молодежи, их предрасположенность к переоценке, различия в мировоззренческих ценностях подрастающего поколения по критериям гендерных категорий. Результаты исследования показали, что, с одной стороны, молодые люди и девушки представляют собой стратегии единодушного достижения, которые характеризуются опорой на свои действия, инициативу, карьерную ориентацию; с другой стороны, существует очевидный приоритет ценностей, связанных с внутренним кругом.

Ключевые слова: молодое поколение; учащиеся; ценности; динамика ценностей; концепция ценностей; анкетирование; наблюдение; показатель ценностей.

Concept of Values the Capital of Youth of Kazakhstan

The article deals with the material of experimental research of value orientations of youth of the capital of the Republic of Kazakhstan. In our opinion, the subject of the study of the organization of youth values contains 2 interrelated nuances: first, it is the study of the ideological dominant of society; secondly, the distinctive features of the values and trends of the younger generation as a special socio-demographic category are revealed. The experimental basis of the article is the results of the project devoted to the study of socio-cultural adaptation of the young generation of the capital of Kazakhstan. Within the framework of the project, such tasks as the concept of values of modern youth, their predisposition to reassessment, differences in the ideological values of the younger generation according to the criteria of gender categories were studied. The results of the study showed that, on the one hand, young people and girls are strategies of unanimous achievement, which are characterized by reliance on their actions, initiative, career orientation; on the other hand, there is an obvious priority of values associated with the inner circle.

Key words: young generation; students; values; dynamics of values; concept of values; questioning; observation; indicator of values.

Ценности представлены одним из главных внутренних регуляторов общественной жизни: они обосновывают миссии, идеалы, определяют позицию человека к событиям, происходящим в мире, в государстве, и, к самому себе. Ценности обозначают в качестве желанного, преимущественного для этого общественного субъекта

(индивидуума, общности, сообщества) состояния социальных взаимоотношений, принципов и практики общественных отношений, критерия оценки истинных явлений; они определяют суть, стратегию целенаправленной работы, и, тем самым, регулируют общественные взаимодействия, мысленно побуждая к деятельности. Исследование содержания ценностных ориентаций, определяющих мировосприятие и стиль существования современного молодого поколения, раскрытие социальных причин, воздействующих на развитие его ценностных ориентаций, выступает в роли научной заинтересованности, и имеют большое практическое значение.

Имеется много работ, посвященных данной теме исследования. Особенно необходимо отметить работы Ю.А. Зубок, В.И. Чупрова, В.Т. Лисовского и др. [1]. Основное заключение, к которому приходят практически все ученые, это то, что современная молодежь, особенно в последние годы, подверглась решающим, можно даже сказать кардинальным трансформациям, и этот процесс все еще продолжается. Много трудов содержит исследования системы ценностей современной молодежи в контексте всевозможных теоретических и методологических подходов к их изучению [2], характерные черты ценностных правил молодого поколения, как особенной общественно-демографической категории.

У казахстанских социологов и специалистов по психологии проблемы исследования ценностей также достаточно распространены. Есть интересные итоги в области исследования трудностей развития ценностных ориентаций молодого поколения [3], исследования процесса модификации профессиональных и моральных ценностей молодых людей [4], выявление причин обесценивания духовных ценностей [5] и др.

В целом, распространенность проблематики ценностей связана и с довольно углубленной проработанностью частей ее социологического анализа. В силу сформировавшихся аксиологических обычаев, в междисциплинарных исследованиях, изучается совокупность тем, затрагивающих структуры, иерархии и особенности ценностей. В рамках философии, социологии и психологии, основным аксиологическим вопросом предстает установление сущности естества ценностей, траекторий распространения определенных ценностей, их воздействия на ход социализации личности. В социологических исследованиях своеобразную роль ценностей в исследовании и осмыслении мира отмечал М. Рокич, утверждавший, что социология и есть учение о ценностях человека и его окружения [6].

В рамках плана был проведен общественный опрос столичной молодежи в сентябре – октябре 2019 года; использовалась стратифицированная многоступенчатая территориальная кластерная подборка; размер частичной совокупности составил 67 человек.

Процент респондентов-девушек – 53,7%, юношей – 53,8%; в выборке преобладает молодое поколение от 14-ти до 19-ти лет.

Молодым людям был предложен перечень из 22-х названий ценностей с просьбой подобрать, из них, только лишь 5 более значимых. Были получены следующие результаты (таблица 1).

Таблица 1 - Результаты опроса столичной молодежи на тему «Ценности столичной молодежи»

Наименование ценности	Иерархия ценностей, в %
Здоровье	88
Счастливая семейная жизнь	82
Саморазвитие	47,7
Материально обеспеченная жизнь	46,2
Любовь	43,2
Наличие хороших и верных друзей	41,7
Свобода	38,8
Яркая, насыщенная жизнь	35,8
Дети	32,8
Безопасность	31,3
Социальный и карьерный рост	29,8
Отдых	28,3
Уверенность в завтрашнем дне	25,3
Внутренняя гармония	23,8
Хорошая обстановка в стране и мире	22,3
Интересная работа	14,9
Жизненная мудрость	14,9
Творчество	11,9
Красота природы и искусства	11,9
Познание	10,4
Социальное уважение	6
Другое	5,9

Иерархию ценностей молодого поколения возглавили состояние здоровья (88%) и счастливая семейная жизнь (82%), далее идут саморазвитие (47,7%), материально обеспеченная жизнь (46,2%), любовь (43,2%), наличие хороших и верных друзей (41,7%), свобода (38,8%), яркая, насыщенная жизнь (35,8%), дети (32,8%); замыкает популярность ценностей познание (10,4%), социальное уважение (6%), другое (5,9%) (рис. 1).

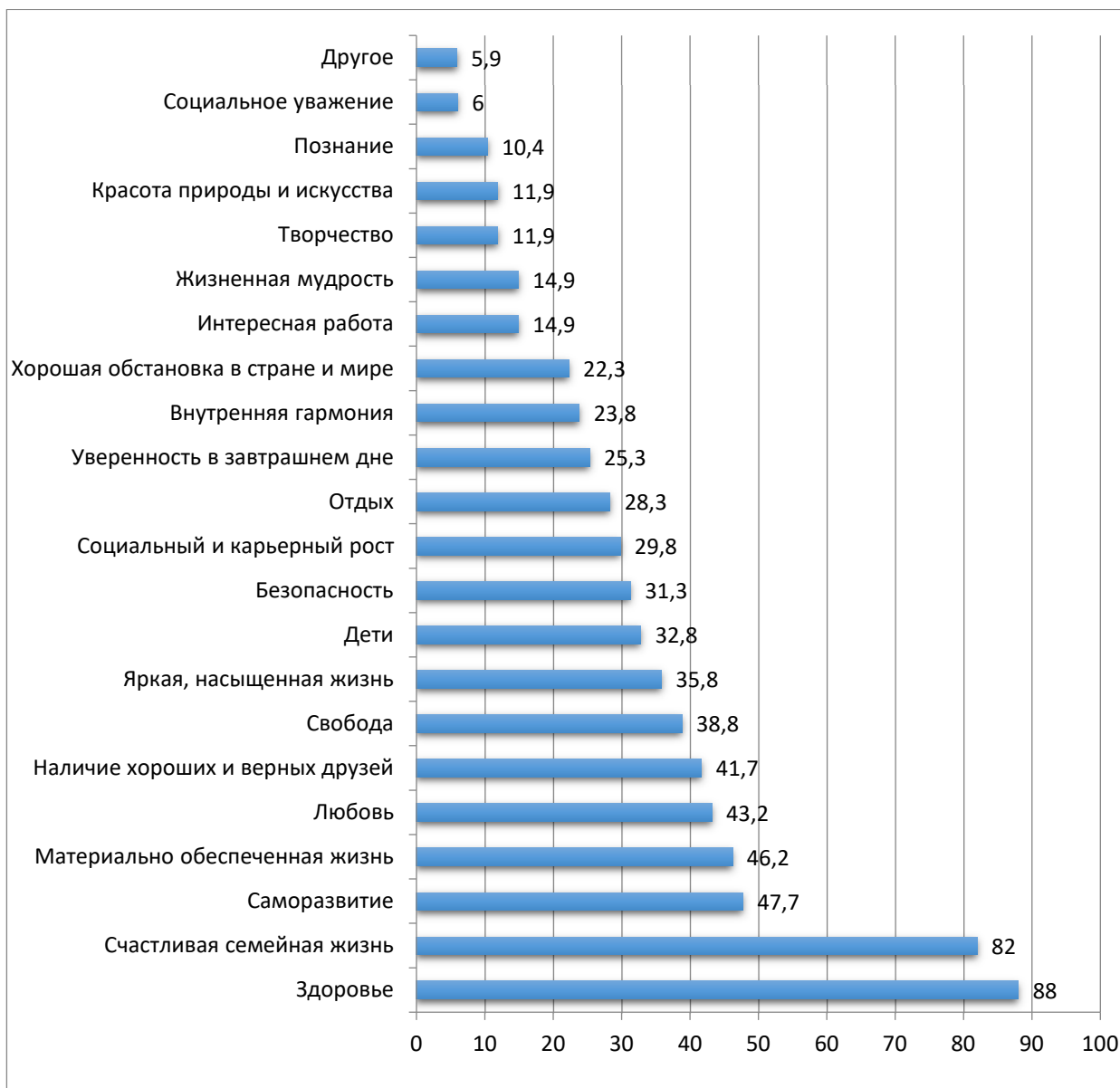

Рисунок 1 - Рейтинг из 22-х названий ценностей

Исходя из настоящего исследования, можно сделать заключение, что, вопреки мощной интервенции западных ценностей и образа жизни, пока еще, большая часть, представителей казахстанского молодого поколения придерживается абсолютно классических ценностных ориентаций.

Необходимо обратить внимание, что в центр перечня попала «свобода» как значимость. По-видимому, это сопряжено с тем, что в сегодняшних обстоятельствах формирования общественно-политической системы, основанной на демократических традициях, в современном Казахстане независимость воспринимается молодыми людьми как что-то «само собою разумеющееся», точно естественное положение общества и личности, и поэтому молодые люди никак не представляет никаких угроз ее бытия.

Кроме того, по результатам исследования, видно, что, например, саморазвитие, как ценность, важнее для девушек (65%), а для юношей

оно оказалось на 2-м месте (34%). Иерархия ценностей в зависимости от пола представлена на рисунке 2.

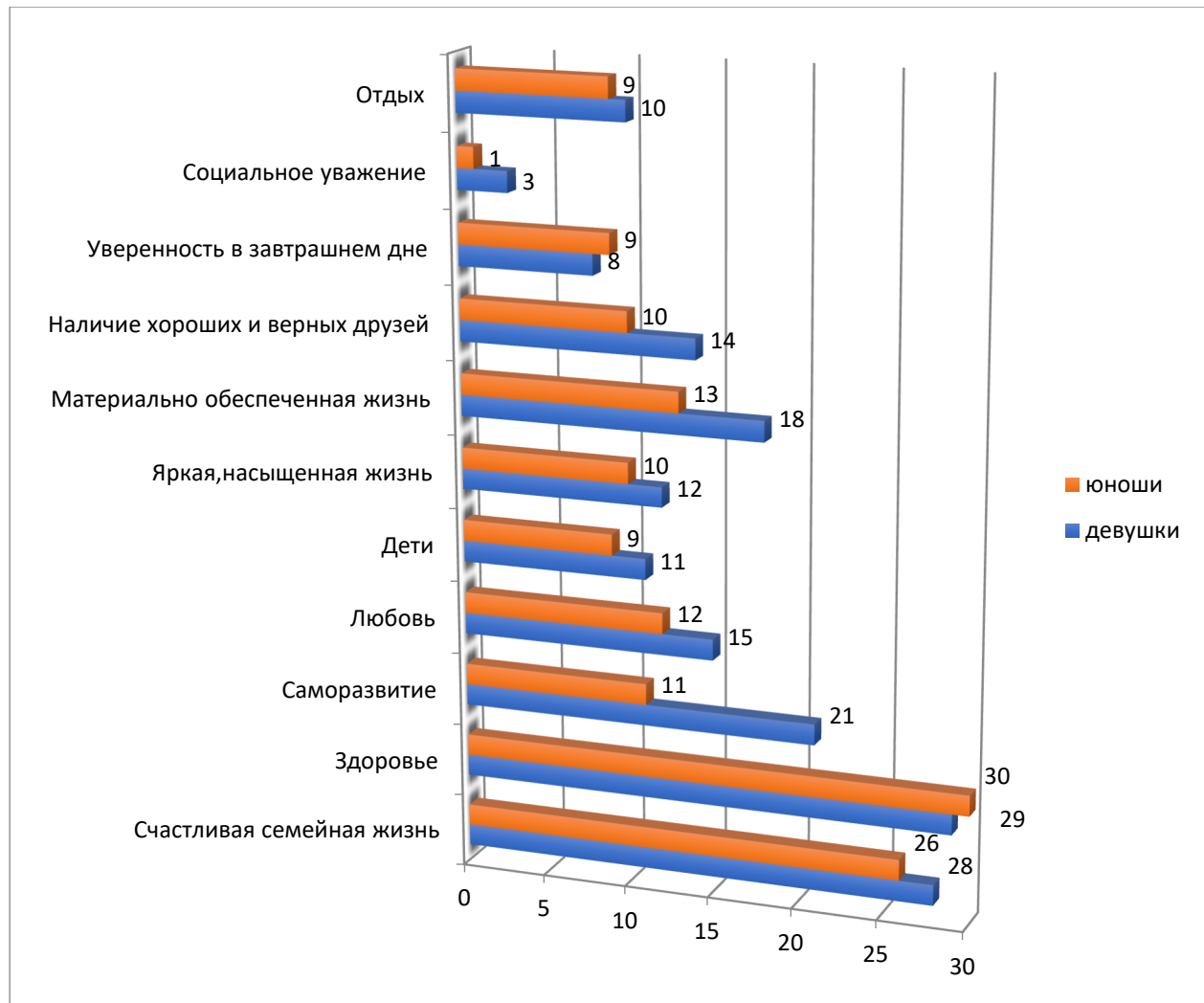

Рисунок 2 – Рейтинг ценностей в зависимости от пола

В целом, ценностные ориентации сегодняшних молодых людей, в Казахстане, характеризуются разнообразием. С одной стороны, молодые люди и девушки репрезентируют индивидуально-достиженческие стратегии, определяемые опорой на личные действия, предприимчивостью, ориентацией на служебный подъем, с другой стороны, прослеживается очевидный приоритет ценностей, сопряженных с близкими людьми и семьей.

Список использованных источников:

1. Социология молодежи. Энциклопедический словарь / Отв. ред. Ю.А. Зубок, В.И. Чупров. - М., 2008.
2. Елишев С.О. Теоретико-методологические подходы к изучению понятий «ценность», «ценностные ориентации» // Социологические исследования. - 2010. - № 3.

3. Абдирайымова Г.С. Ценностные ориентации молодежи // Мысль. - 2005. - № 5.

4. Сейтешев А. Изменение профессиональных и нравственных ценностей молодежи Казахстана // Образование. - 2005. - № 5.

5. Левина Л.В. Девальвация духовных ценностей как фактор девиации // Психология. Социология. Дефектология. - 2005. - № 3.

6. Rokeach M. The Nature of Human Values. - N-Y.; L., 1973.

3.21. Успешная социализация молодежи – залог процветания Казахстана

Ляззат Тарасовна Сагынғалиева

учитель истории средней общеобразовательной школы № 45
(г. Уральск, Казахстан)

В предлагаемой статье я проанализировала проблемы занятости молодежи в РК и нашей Западно-Казахстанской области. Актуальность выбранной темы заключается, прежде всего, в возрастающей доли молодежи в численности рабочей силы и, в связи с этим, необходимо разработать мероприятия по решению проблем, связанных с молодежной безработицей страны. Именно актуальностью данной темы обусловлен тот факт, что вопросы молодежи, и прежде всего ее занятости, являются предметом государственной политики.

Молодежь, как специфическая возрастная группа, испытывает свои трудности на современном казахстанском рынке труда. К ним, в первую очередь, можно отнести дискриминацию на рынке труда. Пути выхода из сложившейся кризисной ситуации на молодежном рынке труда наталкиваются на препятствия в социальной, экономической, правовой, политической сферах нашей жизни, поэтому все меры должны приниматься комплексно.

Мне удалось проанализировать статистические данные по молодежной занятости населения по материалам переписи.

Занятость молодежи Казахстана. Проблемы и перспективы

По возрастному составу рынок труда молодежи мы разделили на три возрастные группы: 15-19 лет, 20-24 года, 25-28 лет, так как эти группы различаются по уровням образования, наличию профессиональных навыков и специальных знаний, по характеру предъявляемых требований и мотивации при выборе направления занятости, по степени адаптации на рынке труда.

Таблица № 1. Численность молодежи Республики Казахстан по возрастным группам по переписи населения 2009 года

Возрастные группы	Оба пола		мужчины		женщины	
	человек	%	человек	%	человек	%
15-19 лет	1 544 995	100	777 038	50,3	767 957	49,7
20-24 лет	1 605 090	100	797 747	49,7	807 343	50,3
25-28 лет	1 086 582	100	541 602	49,8	544 980	50,2
Всего	4 236 667	100	2 116 387	49,9	2 120 280	50,1

Как видим, наиболее многочисленную категорию молодежи составляет лица возрасте от 20 до 24 лет. Соотношение мужчин и женщин выглядит в целом равномерно. Согласно материалам последней переписи населения, в возрастных рамках «от 14 до 28 лет» превалирует число жителей городов – 2 487 826 (55,1%). В сельской местности проживает 2 022 609 представителей указанной возрастной категории, что составляет 44,9% всей молодежи РК.

По данным Агентства Республики Казахстан по статистике общая численность молодежи республики (14-29 лет) на начало 2012 года составила 4 436 210 человек. По сравнению с показателями на 2009 год, численность молодежи увеличилось на 199 543 человек.

Теперь рассмотрим показатели занятости молодежи по различным возрастным группам.

Таблица № 2. Показатели занятости молодежи Республики Казахстан по возрастным группам по переписи населения 2009 года

Возрастные группы	Оба пола		мужчины		женщины	
	человек	%	человек	%	человек	%
15-19 лет	186 462	100	113 269	60,7	73 193	39,3
20-24 лет	890 161	100	510 811	57,4	379 350	42,6
25-28 лет	940 849	100	537 399	57,1	403 450	42,9
Всего	2 017 472	100	1 161 479	57,6	855 993	42,4

Анализ показателей двух таблиц, позволяет сделать выводы, что процент занятости молодежи РК, по материалам переписи 2009 года, составляет 47,6%. Также видно, большую часть трудоустроенных лиц в данной категории представляют мужчины.

Материалы таблицы показывают, что в рамках выделенных возрастных групп, менее всего заняты представители молодежи 15-19 лет. Выход на рынок труда зачастую связан с проблемой «первого рабочего места».

Более активно на рынке труда действуют молодые люди 20-24 лет. К этой возрастной категории относятся студенты, выпускники средних профессиональных и средних специальных учебных заведений, выпускники вузов, только начинающие трудовую деятельность. Представители данной возрастной категории уже имеют базовые знания в определенной сфере, небольшой опыт работы по какой-либо специальности.

Наибольший процент занятости отмечается в возрасте от 25-28 лет, что вполне логично. В основном, это лица, которые уже начали трудовую деятельность, имеют профессиональные навыки и теоретические знания. В этом возрасте молодые люди стремятся проявить себя, обеспечить твердую платформу для дальнейшей трудовой деятельности и карьерного роста.

Таким образом, проблемная ситуация на рынке труда возникает у молодежи от 15 – 19 лет. Большею частью это выпускники 9-х классов общеобразовательных школ, студенты, получившие определенные теоретические знания, но не имеющие опыта работы.

Также отмечаем, что около 50% молодежи фактически не трудоустроены.

Таблица № 3. Занятость молодежи по видам экономической деятельности по данным на 2009 год.

№	Виды деятельности	возраст		Занятое население РК, всего
		15 лет	16-24 года	
1.	Сельское, лесное и рыбное хозяйство	15 373 (0,67%)	463 432 (20,2%)	2 293 304
2	Промышленность	-	112 303 (12,2%)	921 853
3	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	-	24 428 (12,5%)	195 533
4	Обрабатывающая промышленность	-	64 250 (11,8%)	543 052
5	Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	-	16 397 (12,5%)	131 329
6	Водоснабжение, канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	-	7 229 (13,9%)	51 939
7	Строительство	108 (0,02%)	89 133 (16,2%)	551 255
8	Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	1 869 (0,2%)	188 700 (16,2%)	1 165 811
9	Транспорт и складирование	-	52 433 (11%)	476 304
10	Услуги по проживанию и питанию	-	27 677 (27,1%)	102 211
11	Информация и связь	-	13 517 (11,8%)	114 684
12	Финансовая и страховая деятельность	-	14 669 (14,6 %)	100 070
13	Операции с недвижимым имуществом	-	19 507 (16,7%)	117 025
14	Профессиональная, научная и техническая деятельность	-	26 254 (16,4%)	159 423
15	Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	-	29 967 (16,8%)	177 781

№	Виды деятельности	возраст		Занятое население РК, всего
		15 лет	16-24 года	
16	Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	-	38 061 (10,2%)	371 457
17	Образование	-	73 301 (9,5%)	773 641
18	Здравоохранение и социальные услуги	-	23 398 (6,7%)	347 879
19	Искусство, развлечение и отдых	-	13 791 (12,7%)	108 177
20	Предоставление прочих видов услуг	261 (0,3%)	12 190 (12%)	101 005
21	Деятельность домашних хозяйств, нанимающих домашнюю прислугу и производящих товары и услуги для собственного потребления	-	2 587 (12%)	21 413
22	Деятельность экстерриториальных организаций и органов	-	12 (16%)	75
	Всего	17 611 (0,2%)	1 313 236 (16,6%)	7 903 368

В рамках таблицы мы рассмотрели показатели занятости молодежи в возрасте от 15 до 24 лет. Как видим, доля представителей молодежи в сферах трудовой деятельности в возрасте 15 лет очень незначительна и ограничивается только рядом отраслей. Молодежь в возрастных рамках от 16 до 24 лет представлена практически во всех сферах экономики. Удельный вес молодежи указанных возрастов в общей численности занятого населения по республике составляет 16,8%.

Наиболее высокий процент занятости молодежи указанных возрастных групп отмечается в сфере услуг по проживанию и питанию – 27,1%. Как мы знаем, большинство молодых людей работают поварами, официантами, барменами, работниками сферы гостиничного бизнеса и т.д. Высокий процент составляют молодые люди, работающие в аграрном секторе. Каждый пятый работающий в данной отрасли является представителем молодого поколения. Если учитывать, что в сельской местности проживает 44,9% всей молодежи РК, то данный показатель может быть связан с местом проживания занятого населения, а также реализацией программы «С дипломом в село!». Значительная часть молодежи занята в строительстве, в торговле, страховой и риэлтерской службе, в сфере вспомогательного обслуживания (парикмахерские, салоны красоты, швейные мастерские и так далее).

Таким образом, видно, что в основном молодые люди от 16 – 24 лет заняты в сельском, лесном и рыбном хозяйствах, в оптовой и розничной торговле, в промышленности и строительстве. Низкий

процент занятости молодежи в сферах образования и здравоохранения уже сейчас создает определенные проблемы. Но отмечаем, в данной возрастной категории не все имеют специальности, профессиональный опыт.

Таблица № 4. Занятость молодежи в возрасте 25-28 лет по видам экономической деятельности по данным переписи 2009 года.

Возраст	Все занятое население	Сельское хозяйство	Промышленность	Строительство	Образование, здравоохранение	Транспорт и связь	Финансовая деятельность	Государственное управление	Торговля	Предоставление коммунальных услуг	Прочие услуги	Другое
25 лет	195838	28058	21499	19907	27865	14849	10060	16106	26544	6018	22421	2511
26 лет	188491	27976	20651	18786	26372	14245	9391	15891	25448	5940	21328	2463
27 лет	184813	27719	20354	18534	25097	14181	8995	15770	24965	5843	20833	2522
28 лет	188851	28443	20913	19164	25489	14547	9060	15312	26455	6146	20985	2337
25-28 лет	757993	112196	83417	76391	104823	57822	37506	63079	103412	23947	85567	9833
%	100	14,8017	11,005	10,078	13,829	7,6283	4,9481	8,3218	13,643	3,1593	11,289	1,297

Данная таблица показывает, что более активно на рынке труда действуют молодые люди 25-28 лет, уже имеющие диплом о среднем специальном или высшем образовании, определенный опыт работы по какой-либо специальности и желающие продолжать трудовую деятельность по этой же специальности. Большой процент молодежи данной группы заняты в сельском хозяйстве (14,8%), образовании и здравоохранении (13,8%), торговле (13,6%).

Одной из главных проблем на сегодняшний день является то, что доля молодежи в трудовых ресурсах Казахстана сокращается. Об этом передает Today.kz со ссылкой на исследование мониторингового агентства Ranking.kz. Но по итогам второго квартала 2017 года, всего в стране насчитывается 2,1 миллиона человек экономически активного населения в возрасте от 15 до 28 лет, учитывая, что численность населения РК в 2017 году составляла около 18-ти млн. В первом квартале численность рабочей молодежной силы составляла два миллиона человек. А в 2009 году по данным переписи населения занятая молодежь составляла 1 834 616 при численности населения Казахстана 16 009 597 человек. Отсюда вывод, что численность экономически активного населения в РК увеличивается, но достаточно низкими темпами.

В последние годы наблюдаются следующие **негативные тенденции**:

1) сокращение молодых кадров на рынке наемного труда. Экономически активные молодые люди более охотно уходят в самостоятельную занятость, за год число работающих на себя казахстанцев соответствующего (молодого) возраста увеличилось на 1,1 процента, или на 5,2 тысячи человек.

2) сокращение молодых кадров в сельском рынке труда. Те, кто родились в селе, стремятся уехать и зацепиться в городе. Способов остаться в городе большое количество: закончить ВУЗ и трудоустроиться на месте, уехать на заработки и начать карьеру именно с временной работы, трудоустроиться в городе через биржу труда, определенные программы или службу в армии. Причинами нежелания продолжать свою деятельность в селе являются неразвитая инфраструктура, низкая заработная плата, непрестижные профессии, низкая культура в селе, не лучшие условия проживания, далекий доступ до областных центров, отсутствие развлекательных центров и мест для досуга и т.д.

Даже государственная программа «С дипломом - в село!» не всегда дает эффективные результаты. Многие молодые специалисты, приехав работать в село, в дальнейшем, не найдя пути собственной реализации, уезжают обратно в города.

3) Уровень безработицы представляет собой один из ключевых макроэкономических показателей, и правильное его определение необходимо для осмысления и прогнозирования результатов социально-экономической политики РК.

Таблица 5. Сравнительная таблица об уровне молодежной безработицы в разрезе регионов (в возрасте 15-28 лет) (по данным Агентства Республики Казахстан по статистике)

Наименование региона	2012 г. %
Республика Казахстан	5,4
Жамбылская область	7,5
г. Астана	6,6
Костанайская область	6,1
Западно-Казахстанская область	6,2
Кызылординская область	6,1
Восточно-Казахстанская область	6,0
Северо-Казахстанская область	6,0
Акмолинская область	5,7
Актюбинская область	5,5
Южно-Казахстанская область	5,3
г. Алматы	5,2
Павлодарская область	4,9
Карагандинская область	4,8
Мангистауская область	4,8
Алматинская область	3,7
Атырауская область	3,5

Данные по уровню безработицы в молодежной среде в 2012 году свидетельствуют, что самый высокий показатель отмечен в Акмолинской, Актюбинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Костанайской, Кызылординской, Северо-Казахстанской областях и г. Астана.

Наименьший уровень молодежной безработицы в Алматинской, Атырауской, Карагандинской, Мангистауской и Павлодарской областях, где показатель не превышает 5%.

Как видим, наш регион отмечен среди высоких показателей по уровню безработицы.

Таблица № 6. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-24 лет (по данным Агентства Республики Казахстан по статистике)

Годы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Уровень молодежной безработицы, %	7,4	6,6	5,4	4,6	3,8	4,4	4,1

Несмотря на негативные данные об уровне молодежной безработицы в разрезе регионов, в следующей таблице можно проследить позитивные тенденции. В период с 2010 по 2016 гг. наблюдается снижение уровня безработицы. Если в 2010 г. среди молодых людей (в возрасте 15-24 лет) уровень безработицы составлял 7,4% от экономически активного населения, то в 2016 г. этот показатель стал равен 4,1%, что свидетельствует о снижении безработицы практически в 2 раза.

Таким образом, процент молодежной безработицы в течение последних шести лет снижается.

Состояние молодежной занятости в нашем регионе. Проблемы и перспективы.

Чтобы узнать состояние молодежной занятости в нашем регионе, побывали в ресурсном центре по делам молодежи, центре занятости и статистическом управлении.

Посетив **департамент статистики Западно-Казахстанской области**, узнали, что все данные по занятости нашего региона можно взять на сайте «www.stat.gov.kz», регион – Западно-Казахстанская область.

Из 318 147 занятого населения области 76 527 человек составляет занятая молодежь. Большинство молодых людей заняты в сфере сельского хозяйства около 15 000 человек, около 10 000 в сфере образования и около 7 000 в промышленности. Эти цифры говорят о том, что *область аграрная и поэтому самое большое количество молодых людей в сельском хозяйстве.*

Использованная литература:

1. Материалы переписи населения 2009 года. Занятость населения РК, том 2. Занятость населения РК, том 3. Астана, 2010 год.
2. Перепись населения РК. Краткие итоги. Статистический сборник под редакцией А.А. Смаилова. Астана, 2010 г.
3. Занятость населения Казахстана в контексте мировых трендов. Б.Б. Доскалиева. Караганда, Вестник КарГУ, 2012 г.

4. Молодежь Республики Казахстан. Итоги национальной переписи населения 2009 в РК. Статистический сборник / Под ред. А. Смаилова, Астана, 2010.

5. Сайт «www.stat.gov.kz».

6. Интернет-ресурсы. Информация о ходе реализации государственной молодежной политики.

3.22. Снижение культуры речи у современной молодежи ведет к деградации личности

Сауле Бериковна Рысмагамбетова

преподаватель. Атырауский государственный университет
им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Сегодня в век информационно- коммуникативных технологий редко встретишь молодого человека с томиком в руках стихотворений Пушкина и Лермонтова, Абая или Назыма Хикмета. Вместо этого в руках увидишь навороченный мобильный телефон или тот же плеер и горе тому, кто духовные ценности заменяет материальными. Нет духовных ценностей, заложенных в человеке, значит, нет и личности, той совершенной личности, которое требует время - время бездуховности. Поэтому и возникает необходимость обращаться к тому духовному наследию, оставленному нам нашими предками. Нужно все-таки помнить свою культуру, свой язык, свои традиции, наконец, свою историю. Именно на духовности держится наше общество, именно на тех ценностях, которые вечны и передаются из уст в уста, от народа к народу, от поэта к поэту. Язык, как средство общения, в условиях школы является обучению общению на нем. Язык как средство общения, будучи одним из основных признаков нации, выражает культуру народа, который на нем говорит, т.е. национальную культуру. Нельзя отрицать тесную взаимосвязь языка и общества. Язык не может существовать без общества, а общество – без языка. Человек должен бережно относиться к культурному наследию общества, в том числе и к родному языку. Показателем культуры общества и отдельного человека, безусловно, является культура речи.

Выступая на XII Астанинском экономическом форуме, наш президент Н. Назарбаев сделал акцент на том факте, что: «Повышаются требования к человеческому капиталу и происходит трансформация образовательного процесса. Мобильный и креативный человеческий капитал является ключевым аспектом успеха любой экономики. Именно его качество обуславливает от 10 до 30% разницы в уровне ВВП на душу населения между странами. Благодаря развитию и повышению доступности технологий, уже сейчас половина рабочего времени в мировой экономике может быть автоматизирована. В этой

связи, к 2030 году порядка 375-ти миллионам человек по всему миру, а это около 14% глобальной рабочей силы, потребуется пройти переобучение и сменить профессию. Кроме того, внедрение новых технологий делает некоторые специальности невостребованными и в то же время ведёт к появлению новых профессий. Даже в странах с низким и средним уровнем дохода многие люди работают по специальностям, о которых тридцать лет назад мы не слышали». [1]

Угроза социальной нестабильности, возникающая в любом государстве из-за неподготовленности молодого поколения к жизни в условиях поликультурной среды, послужила во многих случаях стимулом к тому, чтобы возвести полиязычное образование в ранг государственной политики.

Но как человеку стать полиязычным в условиях глобализации, сохранить язык предков, выучить язык международного общения и сохранить язык межнационального общения народов СССР?

Вот мнение профессора Анатолия Шарандина – одного из ведущих российских лингвистов из Тамбовского университета:

“Язык должен быть востребован как некое дополнительное средство для общения. Ведь когда мы говорим о билингвизме как явлении многоязычия, то речь идет о том, что это естественная форма существования. Человек так устроен, что он передает информацию окружающему миру на том языке, на котором это легче ему делать. Естественно, что в определенных ситуациях он будет использовать ту форму, которая наиболее полно раскрывает ее суть: в быту, например, естественно использовать родной язык, потому что любая бытовая ситуация связана с обыденным сознанием. А обыденное сознание – это сфера, которая определяется естественной ментальностью. В народе она определяется национальным языком. К русскому языку тоже, как правило, нет отторжения как способу передачи информации. Английский же язык для большинства людей в постсоветском пространстве не может считаться привычным с точки зрения использования его в свободной, непринужденной форме в повседневной жизни. Скорее, его использование ограничено либо сферой научного применения, либо очень узко – сферой бизнеса”. [2, с. 18-25]

Когда говорят о статусе казахского языка, часто упрекают представителей неказахской национальности: мол, они так и не удосужились выучить казахский язык. Как вы думаете – почему? Многие оправдывают свое незнание языка тем, что не было должного давления языковой среды.

«Когда-то казахский язык был чист, промыт незамутненной родниковой водой. Теперь его загрязнили, засорили. Ныне сплошь и рядом безобразно портится казахская речь, - с грустью констатирует известный знаток казахского языка Герольд Карлович Бельгер. - Языки превращаются в жаргон примитивной коммуникации. Госчиновники из

высшего эшелона и некоторые депутаты отечественного парламента строят свои предложения по правилам русской грамматики: «Мен ойлаймын, что положение жаман болмайды деп» или «Производство котеріліп келе жатыр». Чуждый казахскому языку синтаксис! По утверждению авторитетного писателя, в нашем парламенте только несколько человек в состоянии мало-мальски изложить свои мысли на родном языке. Поневоле задумаешься». [3]

“Русский язык – по-прежнему язык общения для многих жителей постсоветского пространства. А как складывается ситуация с русским языком в самой России? Лингвисты отмечают, что интернет-влияние угрожает существованию самого языка, появляется метаязык, который используется для общения в Сети, тревожит их и засилье мата в обыденной речи...

Этот очень интересный вопрос. И стоит он скорее так: будем ли мы и дальше упрощать язык? И самое страшное в упрощении – действительно мат. Страшно, что происходит переход от глубинных форм познания действительности на уровень междометий. И в результате человек не способен осознавать не только красоту и выразительность языка, но и понимать другого человека, который говорит на правильном русском языке. Он поймет лишь того, кто будет говорить с ним на его языке – а это псевдо-язык. Поэтому так легко себя чувствуют люди, которые сквернословят, – это их уровень. Эмоциональный. И даже оскорбления для них в матерных словах нет никакого, потому что они часто используют его просто для связи слов...” [2, с. 18-25]

В наши дни студенты мало читают, не занимаются самообразованием, не имеют достаточных знаний в области речевой культуры. Это проявляется в незнании основных понятий не только иностранного языка, но и казахского и русского. Более того, студент не может выразить свою мысль из-за недостатка словарного запаса и отсутствия коммуникативных навыков. Одной из актуальных проблем культуры речи на современном этапе является чрезмерное употребление жаргонизмов.

Грамотность населения падает, и на смену ей приходит молодёжный сленг. В связи с развитием Интернета иностранные слова (например, «хайп», «лайк», «фейк» и т.д.) получают широкое распространение в современной обиходной речи. Диалектизмы, жаргонизмы, варваризмы, вульгаризмы и слова-паразиты вытесняют культурную речь и накладывают свой отпечаток на язык всей нации.«...Культура речи — это такой выбор и такая организация языковых средств, которые в определенной ситуации общения при соблюдении современных языковых норм и этики общения позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных задач» [4, с. 53]. К великому сожалению, в наше время под влиянием «вульгаризации» общественной жизни пропасть

между правильной, грамотной речью и сленгом с каждым днем всё больше углубляется [5, с. 75]. Нецензурная речь становится частью казахского менталитета? Речевая культура человека играет одну из главных ролей в межличностных отношениях. Молодёжный сленг 21 века приносит в язык всё то, что противоречит традиции. Он отражает речь СМИ, компьютерный жаргон, городские просторечия, английский язык и воровской жаргон. Наша молодежь зачастую уже не может общаться на словах, а на ножах, в буквальном смысле этого слова. Каждый день из уст медиа-ресурсов слышишь, как подростки режут друг друга. Казахстан назван одной из худших стран по воспитанию детей. А где наша казахская традиция: ребёнка с детства приучают к уважительному отношению к старшим, а также членов семьи друг к другу, то впоследствии ему вряд ли придёт желание выражать свои чувства с помощью нецензурщины и кулаками.

Причина многих экономических и политических трудностей, с которыми столкнулась наша страна в последние годы, состоит в заметном падении нравственного уровня общества. Мы утратили многие понятия о добре и милосердии, о терпимости к чужому мнению. Как никогда прежде общество наше нуждается в духовном возрождении, моральном развитии, в утверждении высокой нравственности. Это должно проявляться во всем, в том числе и в языке, в манере нашего повседневного общения и поведения, в понимании задач постоянного культурного совершенствования каждого из нас.

Высокий уровень речевой культуры — неотъемлемая черта культурного человека. Совершенствовать свою речь — задача каждого из нас. Для этого нужно следить за своей речью, чтобы не допускать ошибок в произношении, в употреблении форм слов, в построении предложения. Нужно постоянно обогащать свой словарь, учиться чувствовать своего собеседника, уметь отбирать наиболее подходящие для каждого случая слова и конструкции. Справедливое суждение Константина Паустовского, прекрасного русского писателя, истинного ценителя русского языка и его ревностного защитника: «По отношению каждого человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и о его гражданской ценности. Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку. Человек, равнодушный к родному языку, — дикарь. Он вредоносен по самой своей сути, потому что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа» [6, с. 68]. Проблемы культуры речи возникали на протяжении всей истории развития человеческого общества. Нормированный литературный язык современного общества нуждается в защите, мы должны беречь его от засорения жаргонизмами, вульгаризмами, штампами, иноязычными заимствованиями, от всего, что ведёт к его оскудению. В речи человека,

как в зеркале, отражается его культура, воспитанность. Эстетика речи состоит в ее нормированности, то есть в подчинении определенным нормам (правилам) произношения, ударения, построения слов, словосочетаний, предложений.

Великий французский философ Вольтер говорил: «Прекрасная мысль теряет всю свою цену, если дурно выражена». С внедрением современных гаджетов, социальных сетей в практику жизни личное общение становится не таким важным и полным, каким оно было всего несколько лет назад. Молодежь гораздо легче общается и заводит друзей в интернете, порой проводя часами в общении с собеседником «онлайн», но при этом, ни разу с ним и не увидевшись, и не поговорив в жизни. Именно поэтому очень важно сформировать культуру общения того или иного человека еще с детства, чтобы она в дальнейшем только развивалась и помогала ему в межличностном взаимодействии. Формирование культуры общения – процесс очень сложный и трудоемкий. Как правило, он осуществляется в двух основных социальных институтах – в семье и школе. Задача культуры педагогического общения состоит в том, чтобы выработать основу общей культуры коммуникативного взаимодействия учащихся и студентов. В семье же за это отвечают родители. Им самим в воспитании и психологическом формировании детей помогает грамотно выстроенная речь [7, с. 62]. Я думаю, что главную роль в борьбе за чистоту языка должны сыграть образовательные учреждения и педагоги. Учащиеся волей или неволей прислушиваются к речи учителей, подражают ей, копируют ее. Чем грамотнее и культурнее будут говорить учителя и педагоги, тем богаче станет речь и их подопечных. Немаловажное значение в борьбе с лингвистическим невежеством имеют книги. Молодому поколению следует читать. Читать как можно больше произведений Ивана Сергеевича Тургеневский, Алексея Максимовича Горького, Михаила Афанасьевича Бракмана, Ивана Алексеевича Бунина... Нужно всем миром сказать «НЕТ!» речевому бескультурью. Но когда же наступит это время, время всеобщей борьбы с языковыми «хулиганами»? Или тотальная вульгарная речь поглотит язык Пушкина, Лермонтова и великого Толстого? [8, с. 59]. Президент Касым-Жомарт Токаев предложил ввести в школах предмет «Абаеведение», наша молодежь не должна забывать о своем духовном наследии, целесообразно думаю будет проводить конкурсы на знание стихов современных классиков, проводить диктанты по всей стране, потому что у нас даже служители фемиды грешат тем, что делают ошибки в постановлениях, когда выносят приговор.

Любой современный язык – это достояние народа. Чистота и ясность языка напрямую зависит от тех, кто на нем говорит. Если мы будем относиться равнодушно к нашему родному языку, не соблюдать его нормы, то каким образом мы сможем передать это достояние

последующим поколениям. Язык постепенно начнет исчезать, а за ним уже целый народ. Поэтому очень важно обращать внимание на культуру речи.

В современном мире начала набирать обороты тенденция разговаривать различными словами из разных иностранных языков. Англо-франко-русская речь чаще звучит из уст людей, которые как бы не отстают от моды, подобная речь – очень странная, некрасивая и порой бывает непонятная. Таких примеров огромное количество: сингл (single) – вместо «музыкальная композиция», чарт (chart) – вместо «рейтинг, популярность», плэй-оф (play-off) – вместо «вне игры», баттл (battle) – вместо «борьба, конкурс» и многое другое. Чаще всего заимствование слов происходит в музыкальной и спортивной сфере. Казалось бы, что это не несет в себе какую-либо опасность. Но именно этими сферами больше всего увлечена молодежь, привыкнув так разговаривать, такая речь быстро распространится и следующему поколению. Возможно, что бывают моменты, когда не находится более точного подходящего слова, но любой язык достаточно богат, чтобы найти слово для того или иного предмета, понятия и явления.

Культура речи – это не только чистота языка, но и правильное употребление слов, отсутствие различных жаргонизмов и нецензурных слов, правильная расстановка ударений в словах.

Культура современной молодёжи оставляет нам желать лучшего, и с этим уже ничего не поделаешь. Современный подросток не стремится говорить правильно и красиво, а делает всё только как другие. Запретить молодёжи что-либо невозможно, ведь это именно такой возраст, когда хочется делать исключительно всё наоборот. Поэтому остаётся лишь смириться и не усугублять ситуацию. Главное, что может приостановить этот процесс – крепкая семья, которая не даст своему ребёнку встать на неправильный путь.

Список литературы:

1. Выступление Елбасы Н.А. Назарбаева на XII Астанинском экономическом форуме «Вдохновляющий рост: люди, города, экономики» (г. Нур-Султан, 16 мая 2019 года).
2. Трехъязычие в Казахстане: проблемы и перспективы – Караван: <https://www.caravan.kz/.../trekhyazychie-v-kazakhstane-problemy-i-perspektivy-7601...> 14 мар. 2014 г.
3. Г. Бельгер. Эссе «Казахское слово», 2001 г.
4. Кравченко А.И. Социология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Екатеринбург, 2012.
5. Кравченко А. И. Обществознание. Учебник. М., 2014.
6. Введенская Л.А., Павлова Л.Г., Культура и искусство речи. Современная риторика. Ростов-на-Дону. Издательство «Феникс». 1996.
7. Телия В.Н. Коммуникативная функция языка и проблема культурно-языковой компетенции. – М., 2000. – 236 с.

8. Демченко В.Е. Проблема снижения уровня культуры речи учащихся средних профессиональных учебных заведений // Студенческий электрон. научн. журн. 2019. № 15.

3.23. Проблема утраты человеческих ценностей в современном обществе

Сауле Бериковна Рысмагамбетова

преподаватель. Атырауский государственный университет
им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

В наше время – время бездуховности, где в погоне за материальными благами, увы, к сожалению, остаются невостребованными духовные ценности, заложенными нашими предками, в народные мудрости и изречения. В настоящее время мало внимания уделяется абсолютным ценностям; люди не знают никаких критериев, никакой ориентировки в жизни, кроме морального разграничения поступков и состояний на хорошие и дурные, добрые и злые.

Окружающий мир становится очень жесток... Большое значение придается материальному состоянию человека, а не его сущности и внутреннему миру. Духовные ценности начинают терять свою значимость; на первый план выдвигаются достаток, толщина кошелька... Подменяются простые, казалось бы, для человека понятия: под счастьем понимают достаток, привычку и миг покоя, удовлетворения; совесть заменяет линия поведения...

Счастье обеспечивается материальными благами; но основная опора его – духовные ценности. Внутренние условия для человеческого счастья всегда налицо и причины, препятствующие устройению земного благополучия, лежат не внутри, а вне человека – в его социальной обстановке, в несовершенствах общественного механизма. Проблема состоит в том, что в мире нет общеобязательных ценностей, все относительно и условно, все определяется человеческими потребностями, человеческой жаждой счастья и наслаждения.

Сегодня мир летит в пропасть – уничтожается природа и экология! Материальное благосостояние растет, а без духовного оно не делает человека счастливым. Наука развивается, усовершенствуется техника, а жизнь людей превращается в серую, неинтересную, скучную суету. Почему это происходит?.. Каждый день человечество развивается. Появляются новые технологии, изобретения, которые делают нашу жизнь проще, появляется новая одежда, техника. И в погоне за новинками люди забывают самое важное: моральные и духовные ценности. Часто мы можем встретить человека, который не мечтает о новом телефоне или ультрамодную юбку, а про нового друга? Люди

начинают забывать о том, что действительно важно в этой жизни. С экранов телевизоров и плакатов на улицах нас уверяют в том, что без новой улучшенной стиральной машинки и ноутбука с тонким и легким корпусом мы просто не сможем жить. И люди верят этому. Они ставят себе за цель не завести семью или детей, а купить то же новое устройство, на которое им придется откладывать средства не один и не два месяца. Но приобретя желанную вещь, не получают возделенного наслаждения, понимают, что вполне могли бы обойтись и без этого. Реклама, которая звучит с экранов телевизоров, заставляет нас покупать то, чего мы даже и не хотели. Но как же мы можем обойтись без этого, если у всех коллег по работе и друзей уже есть эта вещь? Мы же не хуже них и также можем позволить себе такую роскошь!

Я считаю, что ни в коем случае нельзя позволять другим управлять собой. Нужно покупать только те вещи, которые действительно являются жизненно необходимыми. Нельзя терять себя, забывать о родных и друзей в погоне за модой. Стильная одежда, современный телефон не сделает тебя лучшим человеком. Ты не сможешь доказать всем, что не хуже них. Просто попробуй несколько раз не подчиниться общественному безумию, и ты заметишь, что, хоть твоему телефону уже два года, и с тобой никто не перестал общаться, никто не упрекнул тебе этим. Это не так важно, как кажется на первый взгляд. Попробуй обращать больше внимания на семью. Вместо новой футболки купи маме цветы, приготовь папе завтрак, ведь семья любит тебя не за то, что ты красиво одет, они примут тебя, каким бы ты не был, и всегда будут рады тебя видеть. Не нужно тратить свои силы и нервы на вещи, которые не приносят душевного счастья. Они не сделают тебя лучше, быстро надоедят, и уже через неделю ты забудешь о том, как сильно их хотел. Ты поймешь, что не вещи делают человека успешным. Чтобы достичь успеха, не обязательно тратить кучу денег на модные новинки, нужно только иметь желание, ум и целеустремленность. Если человек пуст изнутри, то никакая внешняя оболочка не сделает ее лучше. Возможно, отказавшись от общественных норм, идя своим путем, ты добьешься большего, чем другие, и будешь заслуживать уважения, потому что смог остаться самим собой.

Итак, в погоне за материальными ценностями нельзя забывать о моральных, потому что вещи никогда не заменят настоящего человеческого общения и любви близких. В любой ситуации нельзя терять человечность и веру в себя.

Ценности занимают важнейшее место в жизни человека и общества, так как именно ценности характеризуют собственно человеческий образ жизни, уровень выделения человека из животного мира.

Прежде всего, разберемся в смысле основного понятия данной теории — категории ценность. Этимологический смысл этого слова

весьма прост и вполне соответствует самому термину: ценность есть то, что люди ценят. Это могут быть и предметы или вещи, и явления природы, и общественные явления, и человеческие поступки, и явления культуры [1, с. 90].

Понятие ценностных ориентаций личности было введено в научный лексикон в 20-е годы XX в. социологами У. Томасом и Ф. Знанецким, которые рассматривали ценностные ориентации как социальную установку личности, регулирующую ее поведение [2, с. 78]. В качестве таковой ценностная ориентация и стала предметом исследований. Ценностные ориентации — это важнейшие элементы структуры личности, закрепленные жизненным опытом индивида, всей совокупностью его переживаний и отделяющие значимое, существенное для данного индивида от незначимого, несущественного. Важнейшими ценностными ориентациями личности являются патриотизм, коллективизм, гуманизм, творчество. Ядов В.А. разработал диспозиционную концепцию регуляции социального поведения индивида. [3, с. 43]. Основная идея этой концепции заключается в том, что человек обладает сложной системой различных диспозиционных образований, организованных иерархически, которые регулируют его поведение и деятельность. Каждый уровень этой системы включает три компонента: потребность, классифицированную с точки зрения включенности индивида в различные сферы социальной деятельности; ситуацию, в которых действует индивид и которые “встречаются” с определенными потребностями; и диспозиционное образование, регулирующее поведение и деятельность индивида. Система ценностных ориентаций индивида формируется на высшем уровне развития личности и регулирует поведение и деятельность личности в наиболее значимых ситуациях ее социальной активности, в которых выражается отношение личности к целям жизнедеятельности и к средствам удовлетворения этих целей.

Многие исследователи придавали большое значение сформированности у индивида системы его ценностных ориентаций. Якобсон П.М., выделяя психологические аспекты созревания личности и исследуя критерии ее социальной зрелости, отмечал важную роль динамических сдвигов в ядре личности, связанных с открытием и усвоением ценностей, норм, требований и правил общества. [4, с.193]

Таким образом, формирование системы ценностных ориентаций личности является для различных исследователей предметом пристального внимания и разнопланового изучения. Исследование подобных вопросов особое значение приобретает в подростковом возрасте, поскольку именно с этим периодом онтогенеза связан тот уровень развития ценностных ориентаций, который обеспечивает их функционирование как особой системы, оказывающей определяющее воздействие на направленность личности, ее активную социальную позицию. Ценности — это определенная нормативная категория,

объемлющая все то, что может быть целью, идеалом, предметом влечения, стремления, интереса. Основными понятиями и категориями этой теории являются: благо, достоинство, значение, оценка, польза, победа, смысл жизни, счастье, уважение и т. д. Ценности занимают важнейшее место в жизни человека и общества, но не сами по себе, а лишь на фоне сложившейся системы ценностных ориентации.

Все многообразие ценностей можно классифицировать по трем основаниям: по сферам общественной жизни, по субъектам, по роли в жизни общества. В соответствии с основными сферами общественной жизни различают три группы ценностей: материальные, социально-политические и духовные.

По субъектам различают ценности: индивидуальные, групповые и общечеловеческие. С точки зрения той роли, которую ценности играют в жизни общества и человека, их можно разделить на три следующие группы: ценности, имеющие второстепенное значение для человека и общества, ценности повседневного спроса и повседневного обихода и высшие ценности. Наивысшими ценностями для человека являются: жизнь как ценность, здоровье как ценность и свобода как ценность.

Проблема определения ценностей является важной и с каждым днем ее актуальность не уменьшается. Ведь в современном обществе определение правильных нравственных ценностей – это уже половина счастливого и стабильного будущего. Очень важно в жизни найти свое призвание. Ведь только тогда человек сможет приносить пользу обществу и себе. Но для того, чтобы определиться с выбором жизнедеятельности необходимо с малых лет вкладывать в воспитание детей истинные нравственные ценности. Большое наследие в деле просвещения молодежи оставил Абай Кунанбаев – выдающийся казахский поэт и демократ, просветитель XIX века. Великий акын утверждал, что «качества духовные – главные в человеческой жизни».

Проблема определения простых человеческих ценностей хорошо освещена в произведении Абая «Искандер». В поэме говорится о том, что молодой македонский царь покорил много стран и земель, истребив их народы, стяжал славу «владыки владык», «царя царей», его завоевательным устремлениям не было предела. Случилось так, что в одной из бесплодных, безводных пустынь Искандеру и его войскам пришлось страдать от зноя и жажды. Пал верный друг Искандера — конь. И вдруг Искандер видит «луч ясной звезды», оборотившийся родником, который спас его и его сподвижников. Абай совершенно по-новому осмысливает сюжет о воде бессмертия. Он заставляет своего героя страдать от зноя на пути к осуществлению злодейских завоевательных целей и наталкивает его на источник. Именно вода оказалась тем жизненным источником, которая должна исцелить людей от их пороков: жадность, алчность, ненасытность, жажда власти. Перед богом все равны. И главный герой поэмы-Искандер не стал исключением- высшей ценностью оказалась для него вода, хотя он

отнял жизни многих. Абай придавал большое значение просвещению и образованию, таким подтверждениям могут служить строки из его произведения «Жасымда ғылым бар деп ескермедім». («В юности я не вникал в то, что есть знание»):

*Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, тен алсын деп бермедім.
Я отдал в медресе сына, сказав, пусть научится,
Но не для того отдавал, чтобы правил службу и получал чины.*

[5, с. 25].

Жаль, что нынешняя молодежь не зачитывается стихами Абая, а ведь он и есть казахский Пушкин, потому, как и Пушкин Абай прозорлив, он видел далеко то, что будет цениться сейчас. Ученый ратовал за важность овладения знаниями и считал, что духовность личности зависит во многом от просвещения: «Не торопись женить и выделить сына в отдельную семью, обучи его сперва в русской школе. Пожертвуй всем своим имуществом, если это потребуется для учебы. Не будет успокоения тебе, если сын останется невеждой...» И сейчас ценности, заложенные в лирике Абая и его взглядах на просвещение и науку, имеют большую актуальность.

Список литературы:

1. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренькова. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — 496 с.
2. Блюмкин В.А. Мир моральных ценностей. М., 2001. — 111 с.
3. Ядов В.А. Социальная идентичность личности. М. Наука, 1994. Статья в "Социологическом журнале", 1994, №1. — С. 35-52.
4. Якобсон И.С. Психология человека. М.: Изд-во Мысль, 2005. — 304 с.
5. Узакбаева С. А., Кожаметова К.Ж. Использование материалов казахской этнопедагогике при изучении педагогических дисциплин. - Алматы, 1997. — 81 с.

3.24. Жұмыссыздық - әлеуметтік интеграция және әлеуметтік оқшаулау

Индира Сериковна Дуйсенова

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің
1-курс докторанты (Қазақстан, Алматы қ.)

Жұмыссыздық, жұмыстан айрылу - өмірдегі қиын жағдай. Жұмыссыздық- қазіргі уақытта стрессті, психологиялық қайғы-қасірет өмірлік оқиғалардың басты ерекшелігі болып табылады, бірақ бұл жалғыз ерекшелік емес. Стрессте жүретін адамдардың ауруға ұшырауы әлеуметтік факторға әсер ететіні бәрімізге де белгілі. Қоғамдағы мұндай

үлкен мәселелер, әсіресе жұмыссыздық сияқты жағымсыз өзгерістер психологиялық қолайсыздыққа әкелуі мүмкін. Кейбір адамдар жұмыссыздыққа бейімделіп немесе оған жеңіл түрде мән беріп жатса, ал басқаларының бойында денсаулықтың нашарлауы немесе психиатриялық ауру сияқты ақаулар байқалып, мазасыздық тууы мүмкін.

Мюллер 1981 ж. өзінің зерттеуінде стресстен депрессияға ұшыратқан жұмыссыздық, жұмыстан шығып қалу мәселесін әлеуметтік саладан айырылуды ерекше зиянды деп атады, өйткені олар өмірде айтарлықтай үзілістерге алып келеді. Мюллер оқиғалардың стресстілігі олардың әлеуметтік байланыстармен бұзылу деңгейі деп білді. Себебі де сол бұл мәселенің ең қауіптісі деп тұжырымдады. Демек, стрессті оқиғаларды олардың әлеуметтік байланыстармен бұзылу деңгейіне қарай зерттеу орынды. Әлеуметтік қатынастар және әлеуметтік қолдау әлеуметтік жұмыс тәжірибесіндегі дәстүрлі тақырыптар болып табылады, өйткені олар «адамдар мен қоғам және қоршаған ортамен үйлесімділіктің жақсаруын» арттырады. Адамның мінез-құлқы қоршаған ортамен, қоғаммен байланыста болуынан бейімделеді. Сәйкесінше адам неғұрлым әлеуметтік ортамен, қоғаммен араласса соғұрлым өмір сүру деңгейі жеңілірек болады. Адамның айналасында отбасы, жұмыс орны және көршісі болуы мүмкін. Қоршаған ортаның қажеттіліктері мен адамның қажеттіліктері мүмкіндіктеріне сәйкес келмесе, стресстің нәтижесі пайда болады.

Адамның психоәлеуметтік жағдайы және оның интеграция деңгейі адамның қарым-қатынасының сапасына да байланысты деп болжам жасауға болады. Жалпы өмірде өз маманының іскері жұмысы бар адамдар, өзін жақсы сезінеді, өз рөлдеріне қанағаттанады және өмірлік оқиғалардың әсерін жеңе алады. Әлеуметтік зерттеушілер Дюргеймнен 1951 ж. жұмыссыздықтың әлеуметтік қатынастарға әсер етуі туралы теориялық себептерін айта кеткен. Жалпы жұмыссыздық басым елде өніп-өркендеуі, экономикасы нашарлай бастайтыны айдан анық яғни кедейшілікке тікелей жол ашады. Жұмыссыздық экономикалық-әлеуметтік интеграцияның жоғалуына әкелуі мүмкін. Адамның әлауқатының сезімі өзгелермен араласу арқылы дамиды. Жұмысынан айрылу олардың қоғамдағы жағдайына және әлеуметтік жүйеде олардың мақсатына қауіп төндіреді. Демек, жұмысынан айрылу теріс психологиялық және әлеуметтік салдарға әкеледі.

Морз бен Вайс 1955 ж. еңбек тек ақша табудың құралы емес екенін айта кеткен. Олар адамдардың көпшілігі экономикалық қажеттілік болмаса да жұмысын жалғастыра беретінін анықтады. Олардың бұл көзқарастарын түсіндіруі адамдардың көпшілігі қоғаммен байланыс орнатқан, сондықтан жұмысшылар өздерінің жан тыныштығын сақтауда жұмыстың рөлін маңызды деп тапты.

Жұмыс адамды мақсатқа алдыға жетелеуге және мәртебеге ие болуға, әлеуметтік жүйеге біріктіруге, әлеуетті әлеуметтік байланысқа

енгізеді. Жұмыс адамның өмірлік мәнін толтыратын орталық өмірлік қызмет. Жұмыс тек өмір сүру жолын ғана емес, достармен байланыстарып және ресми ұйымдарға мүшелікке ие болуға қамтамасыз етеді. Жұмыс сонымен қатар жоғары ұтқырлыққа жол ашады. Жұмыссыздық бұл мүмкіндіктің бәрін жоғалту, интеграцияның төмендеуіне әкеледі деген сенім ұялайды. Жұмыс арқылы адам әлеуметтік және жеке тұлға болып табылады.

Қолайсыз жұмыспен айналысатындар, айналысқандар өз мамандығын ұнатпағандар үшін жұмыссыздық яғни оларға жұмыс істемеген біршама тәуірлеу сияқты, өйткені олар қиын жағдайдан арылғандай сезінеді. Бұл адамдар үшін нақты дағдарыс басқа жұмыс орындары дайын болмаған кезде пайда болады. Егер жұмыс қанағаттанарлықсыз, өз ісінің маманы емес, өзіне ұнамайтын болса да, экономикалық күйзеліс одан да жаман болуы мүмкін. Жұмыссыздықтың салдары өз жұмысын ұнатпайтындар үшін де, өмір сүру деңгейінің төмендеуімен өзгеріске ұшырайды. Сонымен қатар, жеке тұлғалар жұмыстан өз еріктерімен кетуі мүмкін, мысалы, олардың еңбек жағдайларына қанағаттанбауына байланысты. Бұл сценарийде жұмыссыз болудың субъективті әл-ауқатқа әсері теориялық тұрғыдан алғанда екі түрлі.

Жұмыссыздық туралы ғалымдар түрлі пікірлер қалдырған.

Зерттеушілер жұмыссыз ер мен оның әйелінің әлеуметтік оқшаулануы тек бейресми әлеуметтік өмірге ғана емес, сонымен қатар ресми ұйымдарға қатысуға әсер ететінін анықтады. Ұзақ жұмыссыздықтың ең қайғылы аспектілерінің бірі - жұмыссыз жұмысшылардың өздері қатысқан қоғамдық институттардан біртіндеп, бірақ сөзсіз оқшаулануы яғни алыстауы болады.

1960 ж. Басында жұмыссыз автокөлік жұмысшыларын зерттеген Рим Папасы 1964 ж экономикалық шығындар мен әлеуметтік байланыстардың арасында кері байланысты тапты. Бұл әсер қарапайым жұмысшы жұмыссыз қалғанға қарағанда жоғары мәртебелі болып жұмыс атқарған адамдардан қатты байқалады. Өйткені олардан достары тез арада сырт айналуы, құрдастарымен байланыс үзуі үлкен психологиялық дағдарысқа әкеліп соғады. Уилкок пен Франке 1963 ж. шығындардың бірін былай еске салады:

Жұмыссыздық - бұл әріптестермен байланысты жоғалту. Жұмыссыздар өздерінің экономикалық базаларын жоғалтып қана қоймайды, сонымен қатар жұмыс орындарының жоғалуы зауыттың, кәсіпорынның немесе белгілі бір мемлекеттік ұйымнан қысқартылып қалуының, жабылуының салдары болған кезде әлеуметтік жүйеден де жоғалуы мүмкін.

Соңғы зерттеулер жұмыссыздық пен әлеуметтік қолдау арасындағы «итермелеу» құбылысын болжайды. Жұмыссыздық әлеуметтік байланыстарды күйзеліске ұшыратады, бірақ жұмыссыздықты сәтті жеңгендер сол байланыстардан үлкен қолдау

алады. Басқалардың қолдауы жұмыссыздардың көпшілігі үшін қиын болып көрінеді. Жұмыссыздық байланыстарды бұзады деп айтуға көптеген себептер бар. Айқын бұзушылық жұмыс тобынан шығарылуы мүмкін, оның құрамына достары мен серіктері кіруі мүмкін. Отбасылық және әлеуметтік байланыстағы мүшелерді жұмыс іздеуге көшу туралы шешімдермен өзгертуге болады.

Әлеуметтік қатысу. Бір жағынан, адамдар жұмыссыз болған кезде, олар әдетте күнделікті әлеуметтік байланыстарын жоғалтады; мысалы, әріптестерін немесе тапсырыс берушілерді. Сонымен қатар, әдебиеттер жұмыссыздық пен әлеуметтік қатысудың теріс байланысын құжаттайды. Әлеуметтік қатысуға қауымдастықтағы белсенділік және достармен және туыстармен қарым-қатынас сияқты ресми қатысу кіруі мүмкін Dieckhoff and Gash, 2015 ж. Жұмыссыздардың әлеуметтік қызметпен жиі айналыспайтындығы анықтаған зерттеушілер. Жұмыс істейтін адамдармен салыстырғанда жұмыссыздарға жақын қатынастар мен билік қайраткерлерінің әлеуметтік қолдауы аз болары сөзсіз. Жұмыссыздар өздерін үнемі әлеуметтік қоғамнан шеттетіліп қалғандай сезіледі, осы қағидамен олардың психикалық күйеліске ұшырау қаупі күшейе түседі. Әлеуметтік қатынастардың жоғалуы өмір сүруге деген құлшыныстың төменденуіне әкеліп соғуы мүмкін. Зерттеулерде сонымен қатар адам қаншалықты ұзақ жұмыссыз болса, басқалары жұмыссызды жұмыс таба алмағаны үшін кінәлау ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді. Сондай-ақ, жұмыссыз адамның әлеуметтік байланысындағы досынан мәртебесін жоғалтқаны үшін ұялатындықтан, одан бас тартуы мүмкін. Суинборн 1981ж ғалымның айтуы бойынша кейбір жұмыссыздар достарының айтуынша, олар жұмыссыздықты сезінетіндей олардан аулақ жүреді.

Дюркгеймнің әлеуметтік интеграция және суицид туралы теорияларын қолданатын бірқатар зерттеушілер экономиканың қызмет етуі мен суицид деңгейінің арасындағы байланысты тапты. МакМахон және т.б. 1963 ж өз-өзіне қол жұмсау деңгейі жұмыссыздықтан болатынын анықтады. Рашинг 1968 ж. Сонымен қатар жұмыссыздар арасында суицидтің өсуі байқалды, бірақ ол бұл әсерді табысы төмен топтар арасында шоғырланғанын көрді. Пирс 1967 ж экономикалық ауытқу жоғары да, төмен де әлеуметтік біртектілікті төмендетіп, суицидтің жиілеуіне алып келді деп болжам жасады.

Осыған ұқсас бірқатар зерттеулер жүргізілді. Бұл жиынтық зерттеулер алдыңғы сапалық зерттеулерді бақылау үшін пайдалы қосымша құрал болып табылады. Жұмыстың осы түрінің ең алғашқы нұсқаларының бірі Комура мен Кларк 1935 ж. болды, олар психиатриялық ауруханаға қабылдауды зерттеді. Олар жұмыссыздықты депрессияға ұшыраушылардың өсуіне ықпал етуші фактор болды деген қорытындыға келді. Олар сонымен қатар көптеген аурухана басшыларының пациенттерді босатуда қиындықтары бар екенін анықтады, өйткені олардың көптеген отбасыларының экономикалық

жағдайы оларды науқасты үйге қабылдағысы келмейтіндігіне әкелді. Жақында Бреннер 1984 ж. жұмыссыздық деңгейінің өсуін психиатриялық ауруханаға қабылдау, денсаулығындағы қиындықтар, өзін-өзі өлтіру, кісі өлтіру, өлім-жітім, түрмеге кіру және балаларды зорлық-зомбылық сияқты түрлі әлеуметтік жағдайлардың көбеюімен байланыстырды. Психиатриялық ауруханаға жатқызу деңгейіне қарап, ол жұмыссыздық нақты төмен қозғалғыштығын немесе одан қорқуды көрсетуі мүмкін деген қорытындыға келді. Жұмыссыздық әлеуметтік қарым-қатынасты қиындатады және психиатриялық белгілердің көбеюіне ықпал етеді. Психологиялық проблемалар Бреннер көрсеткендей ауруханаға қабылдау санының өсуіне, сондай-ақ кәсіби көмекке жүгінудің артуына әкелуі мүмкін. Жеке адамдар арасындағы психикалық күйзелістің жоғарылауы Бреннер және Монеи, 1983 ж. Мұның салдары жұмыссыздық әлеуметтік ыдырауға әкеліп соғады, содан кейін психиатриялық қиындықтар туындайды. Бұл жұмыссыздықтың өлшенетін психоәлеуметтік құны болып табылатын осындай аурулардың көбеюі Бреннер, 1973 ж. Бреннер мен ұқсас зерттеулер жүргізген адамдар сынға алынды, өйткені мұндай мәліметтердің жиынтық табиғаты экологиялық құлдырауға қарсы келеді, өйткені экономикалық күйзелістерден кейін ешбір адам ауруханаға жатқызылмаған. Дегенмен, Бреннердің нәтижелері бұрынғы сапалы зерттеулерге маңызды қосымша болып табылады және нәтижелердің сенімділігі репликалар арқылы анықталды. Жұмыссыздар өздерінің үйреншікті немесе жоспарланған өмір салты мен мәртебесін сақтай алмайды. Сондықтан жұмыссыз адам өзінің әлеуметтік қарым-қатынастарын, міндеттері мен талаптарын құратын басқа адамдардың талаптарын қанағаттандыра алмауы мүмкін. Сондықтан жұмыссыздық әлеуметтік байланыстарда проблемалар тудыруы мүмкін.

Жиынтық зерттеулерде экономикалық дағдарыс кезінде қиыншылықты бастан кешіретіндердің басым бөлігі жұмыссыздар. Мүмкін, жұмыссыздық тек қана жұмысынан айрылғандарға экономикалық және психоәлеуметтік әсер етпеуі мүмкін, бірақ бұл нәтиже жұмыссыздың отбасына, әлеуметтік топқа, қауымдастық және қоғамға әсер етуі мүмкін. Жұмыссыз асыраушымен жұмыс туралы зерттеулерден басқа, жұмыссыздықтың әсері кең зерттелген жоқ. Осы тақырыпты зерттеудің көп бөлігі үйленген еркектердің белгілі бір топтарымен жүргізілді. Зерттеу жұмыссыздықты жоғалтқаннан басқа отбасы мүшелеріне қалай әсер ететінін анықтау үшін қажет. Жұмыссыздық мәселесі өзін-өзі бағалау деңгейінің төмендеуіне де бірден бір себепкер. Жұмыссыздықтың салдарынан өзін-өзі бағалауды жоғалтудың себебі жеке адамдардың жеке басының кейбір аспектілерін жоғалтуында.

Адамның жеке басының көп бөлігі кәсіптік мәртебеге байланысты екенін көрсетті.

Бұл мақалада терапевтикалық ортаның белгілі бір түрін қамтамасыз ету көбінесе көмекші орта болып табылады. Психикалық денсаулықтың көрінісін сүйіспеншілік пен еңбекке қабілеттілік ретінде сипаттайды. Жұмысқа тұруға деген үміт - осалдылықты жойып жібереді, өйткені бұл экономикалық жағдайды жақсартуға көмектеседі, ренішті жеңілдетеді, әлеуметтік қатынастардың алуан түріне мүмкіндік береді және жетістікке жетуге мүмкіндік бере отырып, өзін-өзі бағалауды арттырады.

Жұмыссыздықтың психологиялық қиындықтары қазіргі және болашақ қауіпсіздікке деген алаңдаушылықтан және алға жылжымау сезімі сияқты ұтқырлық туралы түсініктен туындайды. Сонымен қатар, басқалардың тарапынан құрмет пайда болмайды деген түсінік бар, және өзін-өзі өлтіру бар, бұл құрбандықты кінәлау идеологиясы бар қоғамда сөзсіз. Көптеген жұмысшылар бастапқыда жұмыссыз болған кезде жұмыс берушілерді немесе экономикалық жүйені олардың мәртебесі үшін кінәлайды, олар жұмыссыздық тәжірибесі ұзаққа созылған сайын өздерін кінәлай бастайды. Өзін-өзі кінәлау депрессиялық симптоматологияның негізі ретінде қарастырылады.

Әрине, әлеуметтік қатынастардың жоғалуы депрессияның тағы бір көзі болып табылады. Әлеуметтік ахуалдың төмендеуін есепке алғанда моральдық және жұмыссыздықты қосуға болатындығы мойындалады.

Жұмысынан айрылу немесе, кем дегенде, бұл дәлел әлеуметтік жұмыстан шығарылған жұмысынан тәуелсіз депрессияның нәтижесі ретінде түсіндірілуі мүмкін. Тағы бір түсініктеме депрессия тәуелді айнымалы деп айтқан. Болжам бойынша, жұмыстан кету тәуелсіз ауыспалы болып табылады, ол бірқатар қосымша шығындарға өзін-өзі бағалау, материалдық ресурстар, әлеуметтік байланыстарды жоғалтуға әкеледі, содан кейін депрессияға әкеледі.

Экономикалық алаңдаушылық, өзін-өзі бағалауды жоғалту және әлеуметтену мүмкіндігінің болмауы әлеуметтік байланыстардың төмендеуіне және моральдық жағдайдың төмендеуіне әкеледі. Бұл төмендетілген мораль қоғамдастыққа бейімділікті азайтады, сонымен қатар жұмыссыздықты ұзартатын жұмыс іздеуге деген ынтаны төмендетуі мүмкін. Контактілердің болмауы жаңа жұмыс табу үшін ресурстардың біреуін азайтуы мүмкін.

Еңбек нарығы мен әлеуметтік интеграция арасындағы байланысты зерттеу тұрғысынан да, саясат тұрғысынан да қызығушылық артып келеді. «Әлеуметтік шеттету» термині кедейлік пен әлеуметтік теңсіздікке қатысты саяси пікірталастарда кеңінен танымал бола бастады және көбінесе қоғамға қатысу мүмкіндігін төмендететін негізгі өмір сүру жағдайындағы кемшіліктерге сілтеме жасайды (Еуропалық Комиссия, 2010, Федералды Үкімет, 2017). Әлеуметтік шеттетуді әр түрлі тапшылық бір-бірін күшейтетін динамикалық көп өлшемді процесс ретінде қарастыруға болады. Бұл тұрғыда жұмыссыздық әлеуметтік шеттетудің негізгі факторларының бірі болып

саналады. Жұмыстан шеттету қоғамнан оқшаулануға әкелуі мүмкін және өз кезегінде әлеуметтік әл-ауқатқа ұзақ мерзімді тәуелділіктің қаупін арттыруы мүмкін мысалы, қылмыскерге айналуы мүмкін немесе қылмыстың құрбаны экстремалды тараптарды саяси қолдау. Сонымен қатар, әлеуметтік оқшаулау қазіргі ұрпаққа ғана әсер етпеуі мүмкін, ол келесі ұрпаққа берілуі мүмкін. Демек, саясат тұрғысынан жұмыссыздық пен әлеуметтік оқшаулану арасындағы байланысты түсіну маңызды. Осы білімге сүйене отырып, жұмыссыздықтың зиянды салдарын жеңілдетуге көмектесетін жұмыс орындарын құру сызбалары сияқты саясат құралдары жасалынады.

Жеке тұлғаның көзқарасы бойынша жұмыссыздық кезеңдері экономикалық және әлеуметтік жағдайға әртүрлі дәрежеде әсер етуі мүмкін. Жұмыстан айрылғаннан кейін қолда бар табыстың азаюы қаржылық шектеулер тудырады. Демек, әлеуметтік және мәдени шараларға қатыса отырып, ең төменгі өмір сүру деңгейін ұстап тұру қиынға соғуы мүмкін. Экономикалық жағдайдан басқа, жұмыссыздық жұмыспен байланысты материалдық емес жеңілдіктерді алып тастауы мүмкін; мысалы, уақыт құрылымы, құзыреттіліктер мен дағдыларды, адамның мәртебесі мен әлеуметтік қатынастарын көрсету мүмкіндігі. Социологтар мен психологтар стигматизация, сенімсіздік пен ұялшақтық сезімі болуы мүмкін дейді. Демек, жұмысынан айрылу ықтимал стресстің көзі болып табылады және эмоционалды және физикалық күйзеліске, оқшаулануға және иеліктен шығаруға әкелуі мүмкін. Жұмыссыздықтың бұл экономикалық және әлеуметтік салдары субъективті сезімге ықпал етеді немесе бірге жүреді деп күтілуде. Осы мақаланың мақсаты жеке бірлестікте жұмыссыздықтың әлеуметтік оқшаулауға әсерінің себептерін осы қауымдастықтың тетіктерін егжей-тегжейлі талқылай отырып түсіндіру. Мақалада әлеуметтік интеграцияны жеке қабылдау, өмірлік қанағаттану, психикалық денсаулық жағдайы, экономикалық ресурстар, әлеуметтік қатысу, әлеуметтік мәртебе және өзіндік тиімділік жалпылана түсіндірілді. Жұмыссыздықтың өмірге деген қанағаттанушылық деңгейіне және экономикалық ресурстарға қол жетімділікке зиянды әсер ететінін көрсетеді. Жұмыстан айырылу қаржылық шектеулермен тікелей байланысты, ал басқа өлшемдерге тек жанама әсер етеді. Өмірден қанағаттанудың төмендеуінің ықтимал түсіндірмесі зардап шеккен адамдар үшін жұмыссыздықтың барлық экономикалық және әлеуметтік салдарын қорытындылайтындығында болып отыр нәтижесі. Сонымен қатар, жұмысынан айрылу әлеуметтік мәртебені және тиімділікті төмендетеді, бірақ адамдардың әлеуметтік қатысуын өзгертпейтін сияқты.

«Әлеуметтік оқшаулау» термині Францияда 1970-ші жылдары пайда болған және әлеуметтік сақтандыру қорғалмаған және қоғамнан бөлініп кету қаупі бар адамдарға қатысты. Еуропада терминнің кең таралуы 1980 жылдары жұмыссыздық деңгейі жоғары болған және

әлеуметтік интеграцияның ұлттық модельдеріне қауіп төнген кезде басталды. Еуропалық Одақ 2010 жылы Кедейлікпен және әлеуметтік оқшауланумен күресудің Еуропалық жылы деп жариялады.

Алайда социологтар зерттеудің теориялық негізіне негізделген тұжырымдаманың кейбір негізгі сипаттамаларына назар аударды. Әлеуметтік оқшаулау адамның негізгі қоғамға қосылу мүмкіндігіне әсер ететін бірқатар өлшемдер бойынша айыруды қамтитын динамикалық процесс ретінде қарастырылады. Қоғамнан шеттетуді тұрғын үй, табыс, білім сияқты негізгі өмірлік жағдайлардың кемшіліктері ретінде сипаттауға болады. Алайда, әлеуметтік оқшаулау объективті түрдегі қаржылық жағдаймен ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаның қоғамға тиесілі екендігімен де анықталады. Әлеуметтік интеграцияны анықтайтын критерийлер мен стандарттар едәуір дәрежеде субъективті болып табылады және әр түрлі адамдар әр түрлі пайымдайды. Жеке адамның қоғамның бір бөлігін сезінуі және әлеуметтік іс-шараларға қатысуы үшін өз өмірін субъективті қабылдау мен мақсаттарға сәйкес қалыптастыра білуі өте маңызды. Демек, әлеуметтік интеграция адамның әрекет ету қабілетіне де, адамның нақты іс-әрекетіне де байланысты. Әлеуметтік интеграцияның субъективті сезінуіне жалпы өмірдің қанағаттануы, психикалық денсаулығының жай-күйі, адамның жақын әлеуметтік ортасы және олардың қоғамдағы салыстырмалы позициясы әсер етуі мүмкін, бірақ сонымен бірге жеке бас ерекшеліктеріне байланысты болуы да мүмкін, мысалы, өзіндік тиімділік, бұл оларға жеңуге көмектеседі.

Жоғарыда келтірілген себептер әлеуметтік шеттетудің бір-бірін нығайтуға мүмкіндік беретін бірнеше өзара тәуелді өлшемдері бар екенін көрсетеді. Жұмысты жоғалтуда жалпы келесі нәтижелерге назар аударуға болады. Әлеуметтік оқшаулануға әкелуі мүмкін: қабылданған әлеуметтік интеграция, әл-ауқат және психикалық денсаулық және экономикалық ресурстар, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық қажеттіліктер, әлеуметтік қатысу, әлеуметтік мәртебе және өзін-өзі басқарудың жоғары тиімділігі.

Кедейлікті зерттеушілер, әдетте, кедейлікті өлшеу үшін екі тәсілді ажыратады; ресурстарға негізделген кедейлік және айыру шаралары. Алғашқысы кедейлікті бірінші кезекте қаржылық тұрғыдан анықтайды (табыс пен тұтынудың жетіспеушілігі), ал соңғысы жеке адамдардың не істей алатындығының және не істей алатынының тікелей көрсеткіші болып табылады. Бұл тәсілді алдымен зерттеуші 1992 ж. ұсынды, ол кедейлікті жеке адамдардың жұмыс істей алу қабілетінің минималды деңгейіне жете алмайтындығы (дені сау, киіну, баспана алу және басқалары сияқты) ретінде анықтады. Мүгедектік ұғымы әлеуметтік оқшаулау тұжырымдамасымен тығыз байланысты, өйткені ол әлеуметтік тұрғыдан келісілген стандарттан төмен материалдық жағдайда өмір сүруді білдіреді. Осы жұмыста негізгі тауарлардың болмауы және негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыратын іс-шараларға

қатыспау көрініс табатын жұмысынан айрылу салдарынан экономикалық тұрғыдан айырылуға назар аударылған.

Әлеуметтік статус. Яходаның 1981 ж. пікірі бойынша адамның өмірдегі жағдайы көбінесе адамның жұмысымен анықталады. Бұл ұғымды Пол пен Батинич 2010 ж. қолдайды, олар жеке адамдар өздерін басқаларға қалай қарайтын болса, солай көреді, және кәсіптік деңгейі төмен жалдамалы жұмысшылар, мысалы, білікті емес жұмысшылар өздерін солай сезінеді деп айтады. Жұмыссыздарға қарағанда құрметпен қаралады. Жұмыстан айрылу белгілі бір таңбаға, сондай-ақ ұят пен түкке тұрғысыздық сезімін тудырады. Бұл әлеуметтік беделдің жоғалуы төменгі әлеуметтік мәртебені иеленудің субъективті қабылдауында көрініс табады.

Өзіндік тиімділігі. Өзіндік тиімділік қазіргі заманғы еңбек нарығындағы маңызды жеке сипаттама болуы мүмкін, мұнда жұмысшыға көбірек жауапкершілік жүктеледі. Tisch and Wolff 2015 ж. жұмыспен қамту және өзін-өзі тиімділік арасындағы байланысты талқылайды. Жұмысқа қабылданған жұмысшылар әріптестері мен басшыларының кері байланысты ескере отырып, проблемаларды шешуге қатысты мүмкіндіктеріне сенімді болады. Сонымен қатар, еңбек қатынастары жеке тұлғаларды ұжымдық мақсатқа немесе осындай мақсаттарға қол жеткізген кезде өзіндік тиімділіктің жоғарылауына әкелетін мақсатпен байланыстырады. Жұмыс орнындағы жүйелі түрде жұмыс жасау адамға өз дағдылары туралы білуге және бағалауға көмектеседі. Демек, Джахода жұмыс жасамаудың жасырын функциялары өзіндік тиімділікке оң әсер етуі керек. Фрайер 1986 ж. жеке адамдар жоспар құрып, мақсат қою арқылы өз өмірін белсенді түрде басқарғысы келетінін айтады. Осылайша, жұмыстан кету және жоғарыда аталған функциялардың жоғалуы өзін-өзі тиімділіктің төмен деңгейіне әкеледі. Әлеуметтік интеграция. Әлеуметтанушылар жұмыспен қамту жұмыссыздыққа қарағанда әлеуметтік интеграцияның жоғары деңгейімен байланысты екендігі туралы кейбір эмпирикалық дәлелдер келтірді. Жоғарыда айтылғандай, жұмысынан айрылу қаржылық қиындықтар, әлеуметтік байланыстардың жоғалуы және әлеуметтік мәртебенің төмендеуі сияқты көптеген өлшемдерден айырылуға әкелуі, олардың барлығы адамның қоғамның бір бөлігін сезіну дәрежесін анықтайды.

Жұмыспен қамтудың толыққанды экономикасы - бұл қоғамның психикалық денсаулығын сақтаудың тиімді бағдарламаларының бірі. Саясат жасаушылардың жұмыссыздықтың минималды деңгейіне жету тенденциясының өсуі алаңдатарлық жағдай. Мәселе мынада: жұмыссыздықтың минималды деңгейлері туралы саяси шешімдер қабылдаған адамдар өздерінің шешімдерінің психикалық денсаулыққа, отбасылық өмірге және қоғамдағы әлеуметтік келісімге әсерін қарастыруы керек. Егер жұмыссыздық орын алса, әлеуметтік қолдауды

қажет ететін құралдар қажет. Мүмкін, жұмыссыз жұмыскерге араласудың ең дәйекті ұсынысы өзін-өзі растау болып табылады.

Қолдау тобының стратегиялары. Бұл топтар оқшаулануға қарсы тұруға, жұмысшылардың мүмкіндіктерін кеңейтуге, сананы өсіруге, жақсы ой ойлауға және қызметтерге реттелмеген қол жетімділікті қамтамасыз етуге көмектеседі. Өзіне-өзі көмек көрсету топтары жиі қолданылады. Әлеуметтік байланыстарға жұмыссыздықтың жалпы штаммымен күресуге мүмкіндік беретін жұмыс кассалары, демалыс, хобби, әлеуметтік жұмыс және мақсатты топтар кіреді. Әдебиеттерде бұрынғы адамдармен байланыс орнатуға көмектесу және қоғамдастық контекстінде әлеуметтік байланыстарды қолдау қажеттілігі туындайды. Жұмыссыздық кедейшілдікке жол ашатын болғандықтан мұны әлеуметтанушы ғалымдар әлеуметтік байланыстан үзіліп қалатынын айта кетіп, оны алдын-алу шараларын да қолдаған. Экономикалық өсуге жұмыссыздықтың тигізер әсері айтарлықтай деңгейде. Дүние жүзіндегі маңызды мәселелердің бірі жұмыссыздық деңгейін төмендету және жұмыссыздарды жұмысқа тұрғызу. Жұмыссыздықтың ұзақ мерзімге созылуы айтарлықтай кері әсерін тигізуде. Макродеңгейдегі созылмалы жұмыссыздық билеп алған халықтың үлесі көп болса, соғұрлым оның орта және ұзақ мерзімдегі экономикаға тигізер залалы да артады. Жұмыссыздық соның ішінде жастар жұмыссыздығы, қай ел болмасын өзекті, шешімін табуды қажет ететін мәселесі болып табылады. Экономикалық дағдарыс кезеңінде жастар, көбінесе халықтың осал тобына қосылады. Расында, экономикалық өсім құлдыраған кезде жастар дағдарыстардың әсерін алғашқылардың бірі болып сезеді. Сонымен бірге экономикалық қиын кезеңдерде жалпы жұртшылыққа қарағанда, әсіресе жастардың жұмысқа орналасуы оңайға соқпайды. Бұл тек біздің елдегі ғана өзекті мәселе емес. Халықаралық еңбек ұйымы әлемдегі жастар арасындағы жұмыссыздық «дағдарыс деңгейіне» жетті дейді. «Дағдарыс деңгейіне жеткен жастар арасындағы жұмыссыздық проблемасы жұмыс орнын ашу мен шешім шығару процесіндегі басты мақсатқа айналып, жекеменшік секторындағы инвестиция айтарлықтай дамыса ғана, бұл мәселе шешілуі мүмкін» деп мәлімдеген еді Халықаралық еңбек ұйымы. Мұндай мемлекет жұмыссыздықтағы әлеуметтік қорғаудың, жұмыспен қамту саясатының мынандай түрлерін атап көрсетуге болады:

- жұмыссыздарға жұмысқа орналасуға жәрдем көрсету;
- қызметкерлерді кәсіби даярлау және оларды оқыту жүйесін дамыту;
- қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізуге жәрдемдесу;
- қызметкерлерді сақтандыру және тағы сол сияқты әрекеттер жүргізу.
- жұмысқа орналасуға жәрдемдесу;
- жұмыссыздар үшін кәсіби даярлау, біліктілікті арттыру, қайта даярлау және қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру;

- қоғамдық жұмыстарда істейтін жұмыссыздар еңбегіне ақы төлеу;
 - табысы аз азаматтарға жататын жұмыссыздарға атаулы әлеуметтік көмек көрсету;
 - Қазақстан республикасында жұмыссыздыққа қарсы әлеуметтік саясатты жетілдіру үшін 2011–2020 жылдарға арналған жұмыспен қамту бағдарламасы қабылданды;
 - бұл бағдарламаның негізгі бағыттары экономика салаларында жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады;
 - жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс теңгерімділігі жөніндегі шаралар жүргізу;
 - халықты әлеуметтік қолдауға мұқтаж нысаналы топтардың жұмыспен қамтылуын ұйымдастыру;
 - қосымша жұмыс орындарын құратын шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту;
 - жұмыспен қамтудың өңірлік мәселелерін шешуде жергілікті атқарушы органдардың рөлі жөніндегі шаралар қабылдау;
 - білім беру ұйымдарының түлектерін жұмыспен қамтуға жәрдемдесу.
- Халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған кедейлікті азайту іс-шаралары және жұмыспен қамтылған халық санын көбейтуге жасалып жатқан мемлекеттің оң саясатына қарамастан, кейбір мәселелер әлі де алаңдату туғызуда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. М. Ферман, Л.А. 1966 жыл Босатылған жұмыскердің жұмысқа орналасуы және әлеуметтік қызығушылығы. Әлеуметтік мәселелер. 48-56 бет.
2. Бреннер, М.Х. 15 маусым 1984 жыл. Экономикалық өзгерістердің әсерін бағалау денсаулық пен әлеуметтік әл-ауқат. Экономикалық мақсаттар және үкіметаралық саясат жөніндегі Біріккен экономикалық комитеттің, АҚШ Конгресінің жұмысына арналған зерттеу. Вашингтон, Д.С. Басқарушы АҚШ баспа бөлімі.
3. Бреннер, М.Х. Муни, А. 1983 жыл. Контекстегі жұмыссыздық және денсаулық пен экономикалық өзгерістер. Әлеуметтік ғылым және медицина, 16, 1125-1138 бет.
4. Брокнер, Дж., Дэви, Дж. Және Картер, С. 1985 жыл. Жұмыстан кету, өзін-өзі бағалау және кінәні растайтын, мотивациялық, аффективті, көзқарас салдары процесс, 36, 229-244 бет.
5. Briar, K.H. 1983 жыл. Жұмыстан кету және әлеуметтік жұмысқа араласу. Қалалық әлеуметтік өзгерістерге шолу, 9-16 бет.
6. Бриар, К.Х., Фейдлер, Д., Шихан, С. Кампс, П. 1982 жыл.
7. Жас, орта буынды және қарт жұмысшыларды жұмысқа орналастыру. Социология және әлеуметтік әл-ауқат журналы, 9, 907-915 бет.

8. Браун, Дж.У. 1978 жыл. Депрессияның әлеуметтік шығу тегі. Нью-Йорк: Еркін баспасөз.

9. Кобб, С. 1976 жыл. Әлеуметтік қолдау өмірлік стресс модераторы ретінде. Психосоматикалық медицина, 38 (5), 300-314 бет.

10. Дули, Д. Каталано, Р. 1979 жыл. Экономика, өмір және тәртіпсіздіктердің өзгеруі: уақытты талдау. Қоғамдық психологияның американдық журналы, 7 (4), 381-396 бет.

11. Дюркгейм, Э. 1951 жыл. Суицид: әлеуметтанудағы зерттеу. Нью-Йорк: Еркін баспасөз.

12. Элл, К. 1984 жыл. Әлеуметтік байланыстар, әлеуметтік қолдау және денсаулық жағдайы: шолу. Әлеуметтік қызметке шолу, 58, 133-149 бет. Финман, С. 1984 бет.

13. Granoveter, M.S. Әлсіз байланыстардың беріктігі. Американдық әлеуметтану журналы, 78 (6), 1360-1380 бет.

14. Каплан, Р. Тауски, С. 1972 жыл. Cadillac еңбегі және әл-ауқат: қатаң жұмыссыздар арасындағы жұмыстың мәні. Әлеуметтік мәселелер, 19 (4), 469-482 бет.

15. Комаровский, М. 1940 жыл. Жұмыссыз адам және оның отбасы. Нью-Йорк: Оккагон кітаптары.

16. Кристал, Э., Моран, М., Томпсон, С., & Кантони, Л. 1983 жыл. Жұмыссыздарға қызмет көрсету. Әлеуметтік жұмыс, 64 (2), 67-78 бет.

17. Лян, Дж., Дуоркин, Л., Кахана, Э. Мазиан, Ф. 1980 жыл. Әлеуметтік интеграция және мораль: қайта тексеру. Геронтология журналы, 35 (5), 746-757 бет.

18. Лиём, Р.Дж. & Лиём, Дж.Х. 1978 жыл. Әлеуметтік қолдау және күйзеліс: Кейбір жалпы мәселелер және оларды жұмыссыздық проблемасына қолдану.

19. Қазақстан Республикасының «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасы. — 2011 жыл.

20. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми сайты // [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: enbek.gov.kz.

3.25. Білім – адам капиталын дамытудың маңызды факторы

Аманбек Бидолдой

аға оқытушы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.)

Білім – Біріккен ұлттар ұйымының Даму Бағдарламасының адам әлеуетінің дамуын сипаттайтын үш индексінің бірі. Адам әлеуетінің даму индексі- елдердегі адам дамуының жиынтық көрсеткішін айқындай отырып, мемлекет тұрғындарының денсаулығы мен өмір жастарының ұзақтығын, білім алулары мен лайықты тұрмыс деңгейлері тұрғысынан елдің жетістіктерін сипаттайды. Мысалы, адамның ұзақ жасау индексі -

ұзақ өмір сүру мен салауатты тұрмыс мүмкіндігін көрсетсе, білім индексі – білімге қолжетімділікпен, мектеп жасындағы балалардың күтілетін орташа оқу ұзақтығымен және ересек азаматтардың орташа оқу ұзақтығымен анықталады. Үшінші индекс яғни жалпы ұлттық табыс индексі сатып алу қабілетінің тепе-теңдігімен өлшенетін жан басына шаққандағы жалпы ұлттық кірістің шамасымен (АҚШ доллары) өлшенетін лайықты тұрмыс деңгейін өлшейді. БҰҰ аталмыш зерттеуді өзінің құрамына кіретін 193 мүше-мемлекеттердің 187-інің көрсеткіші негізінде жүргізеді. Мұндай зерттеу әлем елдерінің даму тенденцияларын анықтау үшін жүргізіледі және елдер үш санат бойынша яғни адам әлеуетінің даму индексі өте жоғары елдер; адам әлеуетінің даму индексі жоғары елдер; адам әлеуетінің даму индексі орташа елдер; адам әлеуетінің даму индексі өте төмен елдер болып топтастырылады. 2018 жылы 189 мемлекеттің көрсеткіштері зерттеліп, Қазақстан Республикасы адам әлеуетінің даму индексі өте жоғары елдердің тізіміне кіріп, 50-орынды иеленген [1] (1 кесте).

1 кесте. Адам әлеуетінің даму индексі, 2018 ж. (алғашқы бестік)

Мемлекеттер рейтингі	Адам әлеуетінің даму индексі						
	өте жоғары елдер	рейтингі	жоғары елдер	рейтингі	орташа елдер	рейтингі	өте төмен елдер
1	Норвегия (0,954)	63	Сербия (0,799)	117	Маршалл аралдары (0,698)	154	Сирия (0,549)
2	Швейцария (0,946)	63	Тринидад және Тобаго (0,799)	118	Вьетнам (0,693)	155	Папуа — Жаңа Гвинея (0,543)
3	Ирландия (0,942)	65	Иран (0,797)	119	Палестина (0,690)	156	Комор (0,538)
4	Германия (0,939)	66	Маврикий (0,796)	120	Ирак (0,689)	157	Руанда (0,536)
4	Гонконг (0,939)	67	Панама (0,795)	121	Марокко (0,676)	157	Нигерия (0,534)
50	Қазақстан (0,817)						

Ескерту: [2] ақпарат көзі негізінде құрастырылған.

Әлем мемлекеттері ішінде тұрақты даму мен экономикалық өсімнің ең жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізіп отырған Батыс Еуропа елдерінің ішіндегі Норвегия, Швейцария, Ирландия және Германия тәрізді мемлекеттерде адам әлеуетінің даму индексі ең жоғары көрсеткіштерге ие болып, рейтингтің алғашқы бестігіне кіріп отыр.

1990 жылдан 2018 жылға дейінгі кезеңде Қазақстандағы адам әлеуетінің даму индексі 18,5% -ға, жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс 61,8% -ға өсті. 28 жыл ішінде Қазақстанда туу кезіндегі күтілетін өмір ұзақтығы 6,5 жасқа, орта білім ұзақтығы 3,7 жылға, күтілетін орташа оқу ұзақтығы 2,9 жылға артты. Адам әлеуетінің дамуын сипаттайтын негізгі көрсеткіштер бойынша Қазақстан Республикасының рейтингі зерттеуге алынған жыл ішінде өскен.

Қазіргі уақыттағы жаһандық өзгерістер кез-келген мемлекеттен білім саласын заманға сәйкес реформалауды, жаңа технологиялар мен инновацияларды салаға енгізуді, адам ресурстарының ұтқырлығын арттыруды талап етіп отырғаны белгілі. Қазақстанда білім беруді сонымен қатар ғылымды дамыту бойынша жүйелі, ойластырылған шаралар кешені іске асырылып жатыр. 2015 жылы республика өзіне Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі тұрақты даму мақсаттарына, оның ішінде бәрін қамтитын және әділ сапалы білім беруді және баршаға арналған өмір бойы оқу мүмкіндігін ынталандыруды қамтамасыз етуді көздейтін 4-мақсатына қол жеткізу бойынша міндеттемелерді қабылдады [3]. Оған қол жеткізу үшін білім беруді дамытудың негізгі бағыттары айқындалды: мектеп алды даярлықты қамтамасыз ету, 12 жылдық мектеп білімінің моделі, оқушылардың бойында 21 ғасыр дағдыларын дамыту, арзан және сапалы техникалық және кәсіби білім мен жоғары білімге тең қол жеткізу. Аталмыш бағыттар отандық білім беру жүйесі үшін де басым болып табылады. Саланы әрі қарай реформалауды жалғастыру мақсатында ҚР білім мен ғылым сферасын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, «Педагог» мәртебесі туралы ҚР Заңы, «Жоғары оқу орындарының академиялық және басқару дербестігін кеңейту туралы» ҚР Заңы және «Ғылым туралы» ҚР Заңы қабылданды.

Қазіргі уақытта білім мен ғылым саласының дамуы бірқалыпты өсуде (2 кесте).

2 кесте. Білім нарығының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2014 өзгерісі, %
Мектепке дейінгі ұйымдарда 100 орынға келетін балалар саны	109	105	106	96	106	97,3
Есепті жыл соңына мектепке дейінгі ұйымдар саны	8 467	8 834	9 410	9 828	10 314	121,8
Күндізгі жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны (оқу жылының басына, мың адам), барлығы	2 668,2	2 785,3	2 917,8	3 039,1	3 175,9	119,0
Жоғары оқу орындарының саны	126	127	125	122	124	98,4
Халықтың 10000 адамына шаққанда жоғары оқу орындардағы студенттердің саны	274	260	266	273	297	108,4
Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының саны	775	780	779	779	769	99,2
Халықтың 10000 адамына шаққанда техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарындағы оқушылар саны	306	282	284	269	268	87,6

Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің көрсеткіштері негізінде есептелді [4].

Мектепке дейінгі ұйымдарда 100 орынға келетін балалар саны 2018 жылы 2014 жылмен салыстырғанда 97,3 пайызды құрады. Зерттеуге алынған жылдар ішінде елде мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу орындарының саны 21,8 пайызға артып, барлығы 10 314 мекеме жұмыс істеген. 2019 жылы 3-6 жастағы балалардың 95,2%-ы мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтылды (2016 жылы – 85,8%, 2017 жылы – 90,5%, 2018 жылы – 95,2%). Жалпы білім беретін мектептердің оқушылардың саны 2018 жылы 3175,9 мың адамды құраса, 2014 жылы мектептерде 2 668,2 мың адам білім алған. Сонымен қатар елдегі техникалық және кәсіптік білім мен жоғары оқу орындарының саны зерттеуге алынған жылдар ішінде төмендеген. 2018 жылы 124 жоғары оқу орны жұмыс істеген болса, 2014 жылы оның саны 126 бірлікті құрады. Техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінің саны да 2014 жылмен салыстырғанда 2018 жылы 6 бірлікке азайып, 769 орта кәсіптік білім беру ұйымдары жұмыс істеген. "Баршаға арналған тегін кәсіптік-техникалық білім беру" жобасы шеңберінде 2019 жылы 94,8 мың орынға мемлекеттік тапсырыс бөлінген. Жоғары оқу орындарының академиялық және басқару дербестігін кеңейту туралы заң қабылданды. 3 жылдың ішінде шетелдік студенттер саны 8,9 мың адамға өскен (2016 жылы – 12 837 адам, 2017 жылы – 13 898 адам, 2018 жылы – 21 727 адам) [3]. Жоғары білім беру тиімділігін сипаттаушы көрсеткіштердің қатарына интернационалдануы және жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингтерден көрінуі болып табылады. 2016 – 2019 жылдар аралығында жоғары білім беру мекемелеріндегі шетелдік студенттердің үлесі 4 %-ға дейін артқан. Қазақстандық жоғары оқу орындары алғаш рет Times Higher Education рейтингтік басылымы тарапынан танылды. QS WUR рейтингіндегі, қазақстандық жоғары оқу орындарының саны 10-ға жетті. Жалпы республикада білім беру нарығын дамыту мен жетілдіру саласында ауқымды іс-шаралар жүргізіліп жатыр.

Әлемдік білім беру кеңістігіндегі отандық білімнің орнын жоғарылату және елдің және адам ресурсының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды көздейтін бірқатар міндеттер айқындалған [3]:

- педагог кәсібінің жоғары мәртебесін қамтамасыз ету, педагогикалық білім беруді жаңғырту;

- қалалық және ауылдық мектептердің, өңірлердің, оқу орындарының, білім алушылардың арасындағы білім сапасындағы алшақтықты қысқарту;

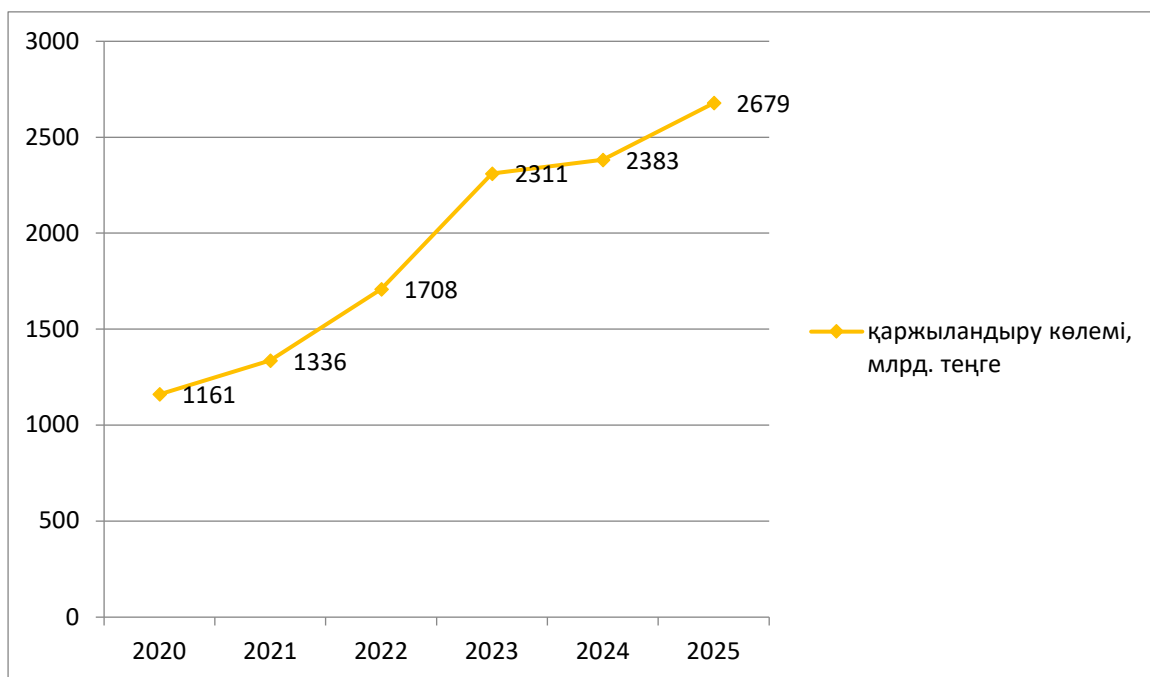
- оқытудың қауіпсіз және жайлы ортасын қамтамасыз ету;

- озық тәжірибелер негізінде білім алушылардың, педагогтердің және білім беру ұйымдарының сапасын бағалаудың жаңартылған жүйесін енгізу;

- экономика қажеттіліктеріне және өңірлік ерекшеліктерге сәйкес оқытудың, кәсіптік даярлықтың сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету;

- білім беру ұйымдарын цифрлық инфрақұрылыммен және қазіргі заманғы материалдық-техникалық базамен жабдықтау;
- ғылымның зияткерлік әлеуетін нығайту, ғылыми инфрақұрылымды жаңғырту және цифрландыру;
- ғылыми әзірлемелердің нәтижелілігін арттыру және әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануын қамтамасыз ету.

ҚР Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында айқындалған жоғарыдағы міндеттерді орындау мақсатында қаржыландыру 11578 млрд. теңгені құрайды, әр жылдар бойынша қаржыландыру мөлшері артады (1 сурет).

1 Сурет. ҚР-дағы білім беруді және ғылымды дамытуды қаржыландыру мөлшері (2020-2025 жж.)

2020 жылы қаржыландырудың әртүрлі көздерінен білім және ғылым саласын қаржыландыруға 1161 млрд теңге қарастырылған болса, 2025 жылы оның мөлшері 2,3 есеге артып, 2679 млрд теңгені құрайды.

Білім мен ғылым саласында жүргізіліп жатқан ауқымды іс-шаралар отандық білім беру нарығының әлемдік білім кеңістігінен лайықты орын алуға, адам әлеуетінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және мемлекеттің экономикалық өсімін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Доклад ПРООН: Казахстан на 50-м месте в рейтинге стран по индексу человеческого развития // forbes/kz.
2. Список стран по индексу человеческого развития // wikipedia.org.

3. ҚР-да білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // adilet/zan.kz.

4. Уровень жизни населения в Казахстане / Статистический сборник / на казахском и русском языках / 82 стр. (2014-2018).

3.26. Дін туралы ғылым және дінтанулық білім

Улжан Аскарбаевна Тунгатова

PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Дін туралы ғылым дегенде ең бастапқыда осы мәселе қай еңбекте қарастырылатынына тоқталсақ. 1890 жылы жарыққа шыққан кейіннен 1992 жылы қайта басылып шыққан Ф.А. Брокгауз және И.А. Ефронның авторлығымен жарыққа шыққан 82 томдық Энциклопедиялық сөздікте берілген анықтамасына сүйенетін болсақ. Бұл еңбекте дінді салыстырмалы зерттеу дегеніміз дін туралы ғылым деп беріліп тұр. Дінді салыстырмалы зерттеу (дін туралы ғылым) – адамзаттың өзге психологиялық және әлеуметтік факторларына байланысты болатын діни құбылыстардың тарихи эволюциясын зерттеумен айналысатын позитивті ғылым саласы. Дінді салыстырмалы зерттеу өзінің зерттеулеріне арқау ететін негізгі ғылымдар ол – діндер тарихы, мәдениет тарихы, этнография, антропология және әлеуметтану. Оның әдіснамасы нақты ғылымдар әдіснамасы: индукция өзінің діни құбылыстардың феноменологиясының жалпы ұстанымдарымен заңдылықтарының қылыптасуына алып келетін конструктивті жіктеуімен. Бұл ғылым әлі өте жас буыны бекімеген ол (Vergleichende Religionswissenschaft, Comparative science of Religion) деп алғаш рет 1867 жылы Макс Мюллермен қолданылып әлі жалпыға ортақ болып табылмайды. Ол Англия, Америка, Германияда азаматтыққа ие болғанымен Франция, Бельгия, Голландияда ол «діндер тарихы» деген атпен атақтырақ. Соңғы уақыттарда «Religionswissenschaft», «Science of Religion» деген секілді қысқартылған нұсқасы көптеп пайдаланылуда. Сонымен қатар ғылымның мақсаты мен міндеттеріне қатысты ғалымдардың әлі ортақ көзқарасы да қалыптаспады. Біреулер «Дінді салыстырмалы талдау» дегеніміз шығу тарихы мен тілдеріне байланысты бір-біріне жақын халықтарды тарихи-салыстырмалы түрде зерттеу деп ұғынса (М. Мюллер мектебі). Өзгелері жүйелі түрде ешбір шектеусіз барлық халықтарды қамтитын салыстырмалы-антропологиялық зерттеуден бас тартып бұл ғылымды мәдени өзінің тарихы бар халықтардың дінін ғана салыстырмалы түрде зерттеумен шектеп қойғылары келеді [қараңыз проф. Hardy: «Archiv fur Religionswissenschaft» 1898 I томдағы «Was ist Religionswissenschaft»]. Үшіншілері Шантепи де ля Соссе секілді (оның «Lehrbuch der

Religionsgeschichte» дегі кіріспесінде) бұл ғылымның мақсаты ретінде діндердің мәні мен оның көрініс табуын қояды. Осы орайда Шантепи де ля Соссе бұл ғылымға тарихы мен қоса дін философиясында енгізеді. Дін философиясын бұл жерде дінді объективті және субъективті көзқарастар тұрғысынан зерттеуші ретінде түсінеді (діннің психологиясы және метафизикасы). Негізінен дін тарихына қатысты Шантепи де ля Соссе де Хардидің тек қана мәдени халықтардың діндерін тарихи тұрғыдан зерттеу басты мақсаты болу керек деген көзқарасын толығымен құптайды. Ал дінді салыстырмалы зерттеудің антропологиялық мектебі мүлдем қарама-қарсы бағытты ұстануда. Олар өздерінің зерттеулерінде алғашқы қауымдық тайпалардың діндерін зерттеуді алып тастамақ түгілі соны бүкіл ғылым атты ғимараттың басты кірпіші, адамзаттың діни эволюциясының бастапқы нүктесі және де діни прогресс саласындағы адамзаттың барлық тарихи көңіл күйлерінің түп негізін анықтаушы жалғыз жолы деп біледі. Осы мектептің өкілдерінің бірі университеттік ғылымның өкілі Тиле. «Діндер тарихы – дейді ол жекелеген діндерді сипаттаумен болмаса олардың тағдырымен өзгерістері жайында айтумен ғана шектелмеиді; керісінше ол өзіне мақсат қылып біз дін деп атайтын үлкен психологиялық факт әртүрлі халықтармен рассаларада әртүрлі кескіндемелерде қалай дамығандығын көрсеткісі келеді. Ол барлық діндер бұл жерде ең өркениетті мемлекеттердің діндерін қоса айтқанда қалайша осы алғашқы қайнар көздерден пайда болғандығын көрсетеді».

Өзінің осы позитивті бағытында дінді салыстырмалы зерттеудің бастамашылары аз болды. Ежелгі заман егерде мифтердің пайда болуына және мағынасына қатысты дауларды есепке алмайтын болсақ мүлдем дінді салыстырмалы зерттеуге қатысты сұрақтармен айналыспаған; алайда көптеген мифтерді талқылаушылардың арасынан жалғыз Евсевейді замануи көзқарастарға жақын деп қарастыруға болады. Сол заман үшін өте бір үлкен ерекшелік болып табылатын көрегендікпен өзінің « Praeparatio evangelica» да ол біреулері мифтерден саясаткер-философтардың ақылдарын (Аристотель), біреулері мистикалық рәміздерді (неоплатониктер), үшіншілері інжілдік өсиеттердің бұрмалануын немесе ібілістің оилап тапқанын (христиандар) және тағы басқа алға тартушы гректік және мысырлық мифологияның талқылаушы апологеттердің оиларын жоққа шығарды. Евсевей алғашқы болып діни шығармашылықтың нәтижесі ретінде мифтердің тарихи толымдығы мен шынайылығын мойындады. Және де ол алғашқы болып Грецияның мифтері өңделіп жылтыратылған Мысыр мифтері деген ойды алға тартты. Орта ғасырда мұндай сұрақтармен аз қызығатын себебі христиан дінінен басқа діндердің барлығы ібілістің ісі деп білетін. Дінді салыстырмалы зерттеуге қатысты алғашқы зерттеулер мен оилар Қайта өрлеу мен реформация дәуірінен ары аспайды. Грация мен Римнің тілдерімен діндерімен мифтерімен етене танысу, реформациямен бірге келген

теңіз саяхатшыларымен ұлы саяхатшылар бірге келген мен өнер саласындағы жетістіктер, оилау жүйесінің шеңберін кеңейту мен діни еркіндік ағыстары, осының барлығы өз алдына Дінді салыстырмалы зерттеудің алғашқы қадамдарына әкеп соқты. Осы уақыттан бастап біз діни жүйелерді жақындастыруға деген батыл қадамдарды байқаймыз. Кембриджтік профессор Спенсер (1630-93) – өзінің «De legibus Hebraeorum ritualibus» деген трактатында әртүрлі діни жүйелерді салыстырмалы түрде зерттегеннен кейін алғашқы болып иудаизм культі пұтқа табынушылық культтердің азды көпті сығындысының түрі деген қорытындыға келеді. XVIII ғасырда Юм адамзат өзінің жолын монотеизмнен бастамады деген пікірін айтты «егерде біз тарих тізбегі бойынша қаншалықты терең үңіле алсақта сол деңгейде адамзаттың көпқұдайлыққа сенгенін аңғарамыз, осыны біле тұра біз ғылым мен өнер пайда болғанға дейінгі заманда анағұрлым таза дін таза бірқұдайлық болды деп айта аламыз ба» дейді Юм. Фонтенель өзінің «Sur l'origine des fables» деген еңбегінде классикалық халықтардың мифтері оларға дейінгі алғашқы кезеңдегі күйдің мұрасы екендігін керемет дәлелдеп кеткен. Одан ары қарай де Брос өзінің «Le culte des dieux fetiches» (1760) деген еңбегінде көптеген мысалдар арқылы жан жануарларға, тастарға табыну гректерде де римдіктерде де қарапайым ғана жабайылық күйдің қалдықтары. Осы ғалым біздің ғылымның қазіргі алдыңғы қатарлы мектебінің негізгі кірпіштерінің бірі болып табылатын «ce n'est pas dans les possibilities, c'est dans l'homme meme qu'il faut etudier l'homme. Il ne s'agit pas d'imaginer ce qu'il aurait pu ou du faire, mais de regarder ce qu'il fait.» (бұл мүмкіндікте емес, адамның өздігінен зерттелуі керек. Бұл не істей алатынын немесе жасай алатындығын елестету туралы емес, оның не істеп жатқанын қарау) деген принципті ұсынған. XVIII ғасырдың рухында дінді салыстырмалы зерттеу мүмкін болмады. Себебі жағымды діндерді адасушылықпен қараңғылықтың жемісі ретінде жоққа шығарып, немесе жекелеген адамдардың белгілі бір ойдан шығарған дүниесі деп қарап рационалды философия діни құбылыстарды зерттеуге тұрмайтын нәрсе деп есептеді. Бір жағынан ғана бұл ғасыр дінді салыстырмалы зерттеуге үлкен көмегін тигізді ол, жалпы тарихи ғылымның мақсаттарына деген терең әрі ағартушылық көзқарастарымен. Виконың («Scienza nuova»), Вольтердің («Essai sur les mœurs»), Лессингтің («Idden zur Geschichte der Menschheit») идеялары тарихтың мақсаттарын түбегейлі өзгертті, тек қана басқарушылар мен биліктер жайлы мәлімдеме беріп қана қоймай халықтардың тарихына қоғамның материалдық, саналық, рухани өмір салтының шарттарына бет бұруы қажет еді. Осындай тарих үшін сенімдерді, халықтардың салт- дәстүрлері мен дүниетанымдарын зерттеу басты мақсаттардың бірі болды. Оның бастапқы кезеңіндегі жазылған жұмыстар әдістемесімен бастамасына байланысты Юм, Спенсер, де-Бросс идеяларымен салыстырғанда артқа қарай бір қадам спеттес. Бір топ мифолог ғалымдар мен философтардың басты

мақсаты ескі қателіктерді қайталау болып табылғандай еді. Бір тобы Шығыста (Мысыр, Индия, Иранда) абыздар варварлық халықтар арасында барлығына қолжетімді аллегория түрі мифтер ретінде негіздерін таратып отырған шынайы құдайды танудың алғашқы діні орын алды деген ұстанымда болды, өз кезегінде таза ілім мистерияларда сақтаулы болды (Fr. Shlegel, "Ueber die Sprache und Weisheit der Inder"; Gorres "Mythengeschichte der asiatischen Welt"; Шеллинг және басқалары). Басқалары мифтерде астрономия, физика, химия секілді пайдалы ғылымдардың көрінісін көретін. Үшінші топтағылар Христиан Гейне оның шәкірті Крейцер секілділер грек мифтерінің авторлары үңгірлік адамдардың арасында құдайлық ақылды тарату үшін мифтерді белсенді түрде пайдаланушы жекелеген тұлғалар деген ұстанымда болды. Мюллердің өзі ойлардың барлығынан алшақ тұрғанымен «Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie» деген еңбегінде Греция бір кездері мифтік танымдық дәуірді басынан кешірді, бұл кезде ойлау мен поэзияның жалғыз ғана формасы мифтер болды және де алғашқы қауымдық наным сенімдердің маңыздылығы мойындалмады дегеннен ары аспады. Бұл тізімдегілердің барлығынан ерекше тұрған Гримм ағайындылары болды. Олар алғашқылар болып халықтық наным сенімдер арасында, халықтық поэзияда, салт-дәстүрлерде, әңгімелерде көптеген қазына бар екендігін және де сол қазыналардың маңызы өте жоғары екенін айта бастады. Осылайша қосымша ғылым саласы фольклордың да негізі салына бастады. 1807 жылы Як Гримм Нибелунгтарға қатысты аңыз әңгімелер ойдан шығарылған нәрсе емес халықты алғашқы наным сенімдерінің екінші көрінісі деген ой қозғады. Герман ертегілерінің жинақтары. «Reinhart-Fuchs», «Deutsche Sagen», «Deutsche Mythologie» өзге де еңбектер. Бұл Гримм шығармалардың барлығының салыстырмалы наным-сенімдерді зерттеуде өте құнды. Гримның қазіргі қарапайым германдық адамның бойынан тарихилыққа дейінгі кезеңнің сенімдерін көретін атақты «қос сенім» туралы ілімі, дін эволюциясы атты ғылым ғимаратында үлкен негіз спеттес.

Жалпы лингвистика мен салыстырмалы филологиядағы жетістіктер дінді салыстырмалы зерттеуді ары қарай қозғалтты. Тіл мамандары Альберт Кун мен оның шәкірті Макс Мюллер дінді салыстырмалы зерттеудің негізін салушылар болды. М. Мюллер тек қана алғашқы болып бұл ғылым саласына атау ғана беріп қоймай сонымен қатар оның мақсаты мен міндеттерін анықтау арқылы оған ғылыми тұрғыдан негіздеме беруге тырысқан. Ол дінді салыстырмалы талдаудың қаншалықты маңызды екенін баса көрсетті. Оның атақты афоримзі «Wer eine Religion kennt, kennt keine». М. Мюллердің дінді зерттеушілер үшін өте маңызды болып табылатын еңбегі «The Sacred Books of the East» осы кітапты еуропалық тілдерге аударуға ол Еуропаның барлық дерлік ориенталистерін біріктіре алды. Әр түрлі индогермандық тілдердегі құдайлардың атауларының ортақ аттарын

салыстыруға негізделе отырып алғашқы қауымдық индо германдық дәуірдегі жалпы прадінді табуға деген талпынысы жасалды. Индия мен Персияның арасында тығыз қарым қатынас байланыс анықталды. Бұл байланыс тек қана құдайларының атауларының ұқсастығымен ғана емес сонымен қатар жекелеген сипаттамаларында (абыздар жиынтығы, құрбандық шалулары, діни рәсімді жүзеге асырудағы егжей тегжейлілік және т.с.с.) осындай тығыз қатынасы семиттік халықтар арасындағы діндерден де көрініс тапты. Өзінің 1874 жылғы «Дінді салыстырмалы зерттеуге кіріспе» атты еңбегінде М. Мюллер финдердің, моғолдардың және қытайлардың ортақ прадінін табуға тырысқан.

Жоғарыда келтірілген ақпараттарға сүйене отырып жалпы дінтану ғылымының пайда болуына қатысты батыстық ойшылдардың жасаған көптеген ізденістеріне сүйене отырып, біздің елдегі дінтанулық ғылымға қатысты біршама ақпараттар келтірер болсақ. Қазақстан республикасы тәуелсіздік алған жылдардан бастап жалпы қоғамда, жоғары және орта білім салаларында бірқатар реформалар жүзеге асырылғаны бізге белгілі. Ең алғашқы мектептерде дінтанулық пәннің енгізілуі. Жоғары оқу орындарында дінтану мамандарын даярлау қолға алынған істер болды. Қазіргі таңда дінтану, ғылымның жеке дара саласы ретінде зерттеліп, зерделеніп бір қатар жұмыстар атқарылып жатыр.

Дінтану Қазақстанда жаңа пән болып табылғанымен, қалыптасу тарихы тереңде жатыр. Бүгінгі қалыбындағы дінтану пән ретінде XIX ғасырдың 60-жылы Батыс Еуропа мен Солтүстік Америкада қалыптасты. XVIII ғ. – XIX ғ. бірінші жартысында дін туралы жинақталған әр түрлі ғылым саласындағы нақты материалдар мен теориялық мәселелер жаңа ғылым саласының пайда болуына септесті. Бұл ғылым ағылшын тілді әдебиетте – «Science of Religions», француз тілінде – «La Science de Religions», неміс тілінде – «Religionswissenschaft» деген атаумен таныла бастады. Философия, антропология, этнология, археология, тіл білімі, салыстырмалы мифология, фольклористика және т.б. ғылымдар тоғысында пайда бола отырып, дінтану қайсы бір діни догматтар апологиясын (теология) немесе дінді сынға алып отыруды (атеизм) көздемей, керісінше, әлем діндерін бейтарап зерттеуді мақсат етті.

Жалпы дінтану ғылымы шамамен 160 жыл бұрын пайда болды және өзінің даму үрдістерінде түрлі даму кезеңдерінен өтті. XIX-XX ғғ. 60-жылдары дін ғылымының дербес ғылым ретінде қалыптасу кезеңі деп көрсетуге болады [5, 107 б.].

XX ғасырдағы дінтану әр дін өз алдына ерекше құбылыс, әрбірі адам өміріне мән береді, маңызды сұрақтарына жауап береді және өмірлік мақсаттарда көрсетеді, сонымен қатар жалпы адамзат баласын біріктіретін ортақ тұсы бар деген көзқарасты қалыптастырады.

Қазіргі дінтану – түрлі діндерді адамзат баласының мәдениетінің маңызды компоненті ретінде қарастырады. Әлемдік діндер – буддизм, христиан және ислам діндері сияқты, дәстүрлі, аумақтық және ұлттық

діндерді бірдей дәрежеде зерделейді (сонымен қатар қазіргі діни қозғалыстар мен культтер). Дінтану діннің пайда болуын, қалыптасуын, дамуын олардың басқа да өркениетті және әлеуметтік-саяси процестермен байланыстырып қарастырады.

Бүгінгі білімді азамат дін мен оның құндылықтары туралы білуі тиіс. Дінтану адам және қоғам туралы ғылымдармен тығыз байланысты. Дінтану пәнін оқытуда дінді ғылыми тұрғыда түсіндіруге мән берілуі керек. Дін туралы ғылыми білім діннің шығуы мен дамуы туралы объективті білім береді. Дінтану бөлімдері дін тарихы, дін философиясы, діни философия, дін социологиясы, дін психологиясы, дін антропологиясы, дін феноменологиясы сияқты негізгі пәндер қамтылуы қажет. Оқу-тәрбие үдерісінде дінтануды оқыту адам және қоғам туралы білімді ұлғайтып, ұлттық сана мен азаматтық сананы қалыптастыруға, салауатты өмір салтын ұстануға және төзімділікке үйретеді. Дінтанулық білім беруге қатысты ана тіліміздегі әдебиеттер мен оқулықтар мәселесі де өзекті. Сапалы және зайырлы қоғам мәдениетіне сай діни кітаптар шығару маңызды.

Қазақстанда дінтанудың пән ретінде танымал бола бастауы кеңестік идеология құрдымға кеткен кезеңнен басталды. XX ғ. 90-жылдарынан бастап елімізде «ғылыми атеизмнен» дінтануға бет бұру басталды. Ендігі жерде діннің ғылыми және философиялық пайымдалуына басты назар аударылды. Бұл әлеуметтік сұраныстың нәтижесі болды және жаңа дәуірдің шындықтары тек қана діни емес, сондай-ақ дінтанулық білімнің қажеттілігін көрсетті. Елімізде дінтану пәнінің мектеп бағдарламасына енгізілуі – осының тікелей көрсеткіші. Әйтсе де, бұл пәнді дұрыс қабылдау «дінтану» және «дінтанушы» ұғымдарын анықтаудан басталатынын басып айтқан жөн.

Қазіргі кезде дінтанудың ғылыми тәжірибесіне қарасақ, дінтанулық қауымдастықтардың монолитті емес екенін көруге болады. Жеке мектептер мен бағыттар өздерінің бірегей жобаларымен көзге түссе де, белгілі бір тұтастықтың құрамдас бөлігі бола алмады. Олар көп жағдайда дінтанулық ғылымның әркелкілігіне әкеліп отырды. Дінтанулық қауымдастықтарды біріктіретін нәрсе ол теология мен философиясы салаларымен сабақтасуы болды. Дегенмен, бұл қауымдастықтарды біріктіруге аса қатты әсер ете алмады. Сондықтан ғылыми конференцияларда ортақ мәселелер көтерілгенмен, ортақ шешім табылмаған кездер басым болды. XX ғ. Екінші жартысынан бастап, жаңа дінтанулық парадигманы қалыптастырудың қажеттілігі туды. Ресейлік дінтанушы А.Н. Красниковтың пікірі бойынша, мұндай жаңа парадигма «метадинтану» аясында жасалатын болады, оның зерттеу пәніне діни феномендер, не жеке діндер, жалпы дін мәселесі емес, дінтану тарихы мен теориясы алынады. Бұл жаңа пән дінтанудың әрі қарай дамуы үшін аса қажет методологиялық мәселелерді зерттеумен айналысады.

Елімізде дінтанушы мамандар 1994 жылдан бері дайындалып келеді. Алғашқы кезде тек жоғары оқу орындарының еншісінде болған дінтану пәні, бүгінде орта мектептердің бағдарламасына да енді. 2009 жылдан бастап бұл пән міндетті факультативтік курс ретінде оқытылады. Жақсы бастама болғанмен, шешілмеген мәселелер де жоқ емес. Бірқатар мәселелердің шешімі мұғалімдер біліктілігін жетілдіру курстары. [6, 105 б.].

Бүгінгі білімді азамат дін мен оның құндылықтары туралы білуі тиіс. Дінтану адам және қоғам туралы ғылымдармен тығыз байланысты. Дінтану пәнін оқытуда дінді ғылыми тұрғыдан түсіндіруге мән берілуі тиіс. Дін туралы ғылыми білім діннің шығуы мен дамуы туралы объективті білім береді. Дінтану бөлімдері дін тарихы, дін философиясы, діни философия, дін социологиясы, дін психологиясы, дін антропологиясы, дін феноменологиясы діннің мәдени феномен және әлеуметтік институт ретіндегі рөлін түсінуге жол ашады. Оқу-тәрбие үдерісінде дінтануды оқыту адам және қоғам туралы білімді ұлғайтып, зайырлы мәдени ұстанымдарға, ұлттық сан мен діни сананы қалыптастыруға, салауатты өмір салтын ұстануға және төзімділікке үйретуі тиіс. Дінтанулық білім беруге қатысты ана тіліміздегі әдебиеттер мен оқулықтар мәселесі де өзекті. Зайырлы қоғам мәдениетіне сай сапалы діни кітаптар шығару маңызды. Зайырлы дінтану негіздерін оқытуда діндердің ортақ құндылықтары мен діни ұстанымдарын зайырлы тұрғыда түсіндіру маңызды [7, 154 б.].

Қазіргі заманда, әлемнің діни ахуалы күрделініп бара жатқанда, дінтанудың білімдік және ғылыми саласын жетілдіру заманауи өзекті мәселе болып отыр. Тағы да шетел тәжірибесіне жүгінетін болсақ, оларда жалпы дінтану немесе исламтану мамандарын дайындаумен шектелмейді. Мысалы, мұсылман елде рінде жалпы исламтану деген пән жоқ, оларда исламтанудың нақтылы – фикх, ақыда, қалам сияқты бағыттары бойынша иллахият факультеттерінде мамандар дайындайды. Ал дінтану саласын алатын болсақ, бізде дін социологиясы, дін психологиясы және т.б. салалары бойынша мамандар жоқ. Ендігі жағдайда жалпы дінтанушылар мен исламтанушыларды дайындау жеткіліксіз, жоғарыда аталған нақтылы бағыттар бойынша дайындауымыз қажет. [8, 7-8 бб.]

Әдебиеттер тізімі:

1. Э. Тайлор Первобытная культура. 1894 г.
2. А. Ланг Миф, ритуал и религия. 1887.
3. А. Ланг Миф и обычаи. 1884.
4. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон Энциклопедический словарь. Москва, 1890 г.
5. Қазіргі Қазақстандағы дінтану: қалыптасуы мен даму жолдары: монография / Н.Ж. Байтенова, А.Д. Құрманалиева, Ш.С. Рысбекова, Б.К. Бейсенов және т.б. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 138 б.

6. Құрманалиева А.Д., Бейсенов Б.Қ. Тәуелсіздік жылдарындағы дінтанулық білімнің қалыптасуы мен даму перспективалары. Исламтану және араб филологиясы мәселелері. Халықаралық конференция материалдары. – Алматы, 2009. – 150 б.

7. Қазіргі Қазақстандағы дінтанулық білім беру жүйесі: жағдайы және перспективалары: халықаралық ғылымтеориялық конференция материалдары. – Алматы, 2014. – 347 б.

8. Байтенова Н.Ж. Қазіргі Қазақстандағы дінтану саласында мамандарды дайындаудың өзекті мәселелері // ҚазҰУ Хабаршысы. Дінтану сериясы. – № 3 (7). – Алматы, 2016 – 5-10 бб.

3.27. Исламдағы талақтың түрлері

Унербай Ускенбаевич Байдуллаев

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің магистранты
(Алматы, Қазақстан)

Шамшат Амангелдиевна Адильбаева

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, PhD докторы
(Алматы, Қазақстан)

Баян Рустембековна Кульбекова

педагогика ғылымдарының кандидаты,
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті
(Алматы, Қазақстан)

Мұсылман атаулыға маңызды болып саналатын талақтың түрлерінің мәселесін қарастыру маңызды. Талақ дегеніміз қазақи тілмен айтқанда ажырасу дегенді білдіреді. Қазіргі таңда қоғамымызда ажырасудың белең алуы өршіп тұр. Сондықтанда отбасы құндылықтарын, сол құндылықтарды сақтау жолдарын жан-жақты талдап қарастыру өзекті мәселелердің біріне айналды. Ерлі-зайыптылардың ажырасуының алдын алу үшін талақ мәселесін де жан-жақты қарастыру өте өзекті болып табылады. Дұрыс талақ қалай жасалуы қажет, оның жауапкершіліктері қандай екенін ерлі-зайыптылар байыбына жеті түсінген жағдайда отбасы құндылықтарын сақтауға жол ашылары сөзсіз.

Үйлену, отбасының өмір бойы тыныштық және бақыт ішінде өмір сүруін жалғастыру, ұрпақты көбейту үшін. Бірақ ерлі-зайыптылар арасында кейде материалдық немесе рухани себептерімен тыныштық бұзылады. Отбасы ішінде тыныштықтың бұзылуы көбейген жағдайларда жасалуы керек некелік өмірін жалғасуын сақтау және таралатын болған ұяның үйде де қоғамда да ашылуы мүмкін болған кесірі ең аз залалмен жабылуы. Бірақ бұл әр уақыт мүмкін болмайтын жағдай. Ислам дінінде себепсізден себепсіз ажырасу жақсы көрілмеген іс болумен бірге ең соңғы шара ретінде рұқсат еткен. Исламда болғаны

секілді, Исламнан басқа қоғамдарда да жақсы көрілмеген. Бұл тақырыпта қазір барлық дін, қауым және мәдениеттердің бір-бірлеріне жақын көз-қараста болуларының себептері, ажырасу жағдайының жеке және қоғамға деген зарарларының көп болғандығынан. Ұмытпауымыз керек болған нәрсе, ажырасудың шариғи рұқсат етілуі де қажеттілік болғандығынан. Ажырасудан пайда болған бірнеше кемшіліктер болумен қатар, ажырасуды болдырмау немесе тыйым салу менде жеке және қоғам үшін кемшіліктер тудыруы мүмкін. Исламда талақтың түрлері талақты білдіретін сөздер неке байламын бұзатын сөздермен мағыналары екі бөлімге бөлінеді.

Анық сөздер: Жалғыз әйелдің ажырасуында қолданылған және анық ажырасуды білдіретін сөздер. “сенімен ажырастым” немесе “талақ еттім” сөздері секілді. Осы секілді анық сөздердің бірімен талақ еткен кезде ниеттің маңызы жоқ. Анық сөздердің қолданылуымен некенің бұзылуына жеткілікті болады. [1, 3-б.]

Астарлы сөздер: Түпкі негізі талақ үшін арналмағанымен, бірақ талақты да басқа да мағналарды білдіретін сөздер, сол себептенде ниетке қажеттілік болған сөздер деп есептеледі.

Талақтың заңдылығы кітап, сүннет және ижмамен бекітілген.

А - Кітап: “Талақ екеу....”, “Оларды (әйелдерді) идаларында (таза күндерінде) ажырасыңдар...”

Аяттарда ашық келген талақтың санының және уақытының белгілі болуы, оның заңды бір үкім болғанын көрсетуде.

Б - Сүннет: Расулулла (с.а.с) ның бұл тақырыпта көптеген хадисі бар болғаны үшін.

“Алла Тағаланың ғазабын ең көп шақыратын халал, талақ”[хадисі осылардан.

С - Ижма: Бүкіл мұсылмандар, талақтың жайыз екендігі жайында ижма еткен.[2, 126-б.]

Талақтың түрлері талақ, қайта бақытты отбасылық өміріне қайту мүмкіндігі болып-болмау және кітаппен сүннеттің қойған негіздермен түрлерге ұйыуымен ұйымауы жөнінен бөлімдерге бөлінеді.

Жаңадан неке қиюға қажетсіз ақ отбасына қайту мүмкіндігі болып болмауы жағынан талақ түрі бұл жағынан талақ «Рижғи» және «Байын» болып екі түрге бөлінеді:

Рижғи Талақ: Күйеуге ажырасқан әйеліне идда мерзімі ішінде жаңа неке қидыруға қажетсіз ақ қайтуға мүмкіндік берген талақ. Рижғи талақтан қайтуда әйелінің ризасы шарт емес. Әйелінің ризасы болсын болмасын күйеу жаңа неке қидырусыз ақ әйеліне қайта алады.

Талақтың рижғи болуы үшін қойылған шарттар мыналар:

А - Ажырасқан әйелімен іс-жүзінде отбасылық өмір сүрген болуы керек.

Б - Анық сөзбен ажырасу

С - Еркек үшінші талақ сөзін қолданбаған болуы керек.

Ханафи мазһабының көз қарасында; Еркек идда уақыты ішінде, қалаған уақытында рижғи талақпен ажырасқан әйеліне “Саған қайттым”, “сен қайта менің әйеліңсің” секілді сөздерімен немесе әртүрлі жыныстық қатынас немесе сүйю секілді іс-әрекетпен де ажырасқан әйеліне қайта алады.

Шафиғи және Мәлик мазһабтарында, іс-жүзінде қайтуды дұрыс санайды. Сонымен қатар Шафиғилар іс-жүзінде қабыл болу үшін сөзбен де білдіру керектігін айтса, Мәликилер [3, 72-б.] болса іс-жүзімен бірге ниетте шарт қылып қосқан. Яғни татуласқан жағдайда қайтадан неке қимай-ақ, отбасы-лық өмірлерін жалғастыра алады. Бірақ бір немесе екі рет қолданылған талақ талақтың санын азайтады. Иддәт мерзімінің соңына дейін қосылмайтын болса, рижғи талақ бәин талаққа айналады.

Байн талақ: жаңа мәһір және жаңа неке қимағанша отбасына қайта алмайтын ажырасу түрі.

Байн талақтың орын алу шарттары мыналар:

1. Ажырасудың некеден кейін, тек жыныстық қатынас және әйелімен алғашқы жалғыз қалу күнінен алдын болуы.
2. Ханафиларда астарлы немесе мубалаға (артығымен сиғасы) өте қатты мағынаны білдірген сөздермен жасалады.
3. Мухала (әйелдің бір нәрсе берумен ерлі-зайыптылық байламынан босауы) жолымен ажырасу.
4. Үшінші талақты қолданған болуы.
5. Бір немесе екі талақпен ажырасу орындалып, иддат уақыты ішінде де қайтпай сонымен иддат толыққанды өткен болуы.

Анықтамада білдіргені секілді, байн талақта жаңа неке және жаңа мәһір болмаса күйеудің ажырасқан әйелімен жаңадан отбасылық өміріне қайтуы мүмкін емес. Ажырасқан ерлі-зайыптылардың, тек жаңа неке және жаңа мәһір мен отбасылық өмірлеріне қайта алу үшін, күйеудің үш талақ ақысын қолданбаған болуы шарт. Осы секілді ажырасуға “Байнунатул-суғра” делінеді және ерлі-зайыптылар тек жаңа неке және мәһірмен отбасын құра алады. Егер үш талақты барлығы қолданылған болса, Осы секілді ортаға шыққан ажырасуға “Байнунатул-кубра” деп аталады. Бұл жағдайда, ортаға екінші күйеу кіріп онымен қосылып екінші күйеуі өлсе немесе талақ айтса одан кейін бірінші күйеуімен үйлене алады.

Кітап және сүннетке сай болып болмау жағынан талақ сүнни және бидғи болып екіге бөлінеді.

Сүнни талақ, еркектің әйелін, ерлі-зайыптылық қарым-қатынасының жүзеге аспауынан тазалық (туһр) уақытында бір талақпен ажырасуы.

Ханафилар сүнни талақты һасан және аһсан деп екі түрге бөліп қарастырады.

А - Әйел хайыз және нифас жағдайында болмауы керек

Б - Бір ай уақыттан келесі таза айға дейін жыныстық қатынастың болмауы кезінде жүзеге асуы

С – Жалғыз бір талақпен ажырасу орын алған болуы. Тек Ханафилардың көз қарасында үш тазалық (туһр) уақыты ішінде үш рет ажырасумен сүннетке сай болған талақ ретінде қабыл етіледі. Ахсан талақ немесе аса мақтауға тұрарлық талақ күйеудің әйелімен жақындаспаған бір «тухрдың» ішінде ажырасудың бір формуласын айту арқылы жүзеге асырылады. Одан кейін күйеуі әйеліне ғиддат немесе белгіленген сынақ мерзімін өткізу мүмкіндігін береді. Ажырасудың бұл түрі аса мақтауға тұрарлық деп аталуының екі себебі бар. Біріншіден, Пайғамбар (с.а.с) сахабалары ғиддат мерзімі аяқталғанша, үш ажырасу, яғни ажырасу формуласын үш рет айтқан адамнан гөрі ажырасуды бір реттен асырмаған адамның қылығын мақтан етіп, айрықша мақұлдады. Екіншіден, ажырасқан кезде ер адам ғиддат мерзімін бұзып, өз арнамысына еш нұқсан келтірмей, әйелін қайтаруға ерікті. Одан басқа ажырасудың бұл түрінде әйелдің өзіне де аз нұқсан келтіреді, өйткені ғиддат мерзімінің бітуіне қарамастан, ол өз күйеуіне заңды түрде қосыла алады. Ажырасудың бұл түріне ғалымдар қарсылық білдірмеген.

Хасан талақ немесе мақтауға тұралық талақ күйеудің жақындастық жасаған әйеліне бірінен соң бірі келетін үш тухрда «үш таза» ажырасудың формуласын үш рет қайталауымен орындалады. Біздің ғалымдарымыз бұл мәселе жөнінде екі пікірде: Біріншіден, олар Пайғамбардың ибни-Омарға келтірген ережесіне жөн сілтейді: «Сүннет сенен бір ақ нәрсені талап етеді: Тухырдың келуін күтіп, әр бір тухырда ажырасудың бір формуласын айтасың». Екіншіден, ажырасудың орынды болуы оның қажеттілігін анықтау үшін емес, тек қана оның керек екендігінің дәлелінде негізделген.

Бидғи талақ

Құран және сүннетке теріс болған барлық ажырасу түрлері. Ханафи, Мәлики, Ханбали және күнімізде ислам құқықшылары бидғи талақ түрлерін былай сұрыптаған.

А - Хайыз және нифас жағдайындағы әйелмен ажырасу

Б – Жыныстық байланыс орын алған таза күнде (туһр) ажырасу

С – Үш талақ ақысының үшеуінде бірден қолданумен ажырасуда бидғи талақ саналады.

Тек Шафиғи мазһабы, жоғарыда айтқанымыз алғашқы екі шартқа қосылумен бірге үшінші шартқа келіспеген үш талақтың үшеуінде бірден қолданылуын бидғи талақ болғанын қабыл етпеген, үшіншісінде сүнни талаққа жатқызған. [4, 167-б.]

Бидғи талақ ретінде сипатталынған ажырасу түрлері, исламның тиым салған харам болған талақ түрлері. Ай сайынғы хайызы жоқ әйел, яғни жасы үлкен әйелдер немесе той (зифаф) және алғашқы түнге (хилуа) кірмеген әйелдерін ажырасуы тақырыбы сүнни немесе бидғи талақ деп бөлінбейді.

Басқада талақ түрлері

Ислам құқығында ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық өмірдің аяқталу түрлеріне байланысты айырмашылықтар барлығын білдіреді.

Талақ саналған, тек түрлеріне байланысты талақтың әр-түрлі болған басқа жағдайлар бар.

Фасиһ түрі

Термин ретінде фасиһ, “Неке қию жағдайында пайда болған немесе кейіннен ортаға шыққан кемістік немесе шикілік себебімен некелік келісімді бұзу”. [5, 110-б.] деп анықтама берген.

Бұл анықтамадан түсінілгені секілді фасиһ, не келісім кезінде шикілік немесе келісімнен кейін пайда болған кемістік себебінен сөз қозғалып жатыр.

Неке келісімі жағдайындағы кемістікті мынадай түрде сұрыптай аламыз:

А - Әйел және күйеудің үйленуіне болмайтын туыс болғаны белгілі болса немесе әйелдің идда мерзімі ішінде болуы немесе басқа еркектің некеде болғаны белгілі болса неке келісімі дұрыс шарттарының табылмаған жағдайында.

Б – Әкесі және атасынсыз бір уали (қамқоршысы) тарапынан үйлендірілген кіші жастағы бала, балиғатқа жеткеннен кейін, таңдау ақысын қолданып некесін жоюды талап етуі.

С – Әйелдің уәлиінің ризасы болмаса, теңі болмаған біреумен немесе мәһрі мисілден (маһір мөлшерінен) аз маһірмен үйленуі секілді себептермен уалидің некені жоюды талап етуі.

Неке келісімінен кейін пайда болған кемістіктерді былай сұрыптасақ болады

А – Ерлі-зайыптылардан бірінің бас тартуымен

Б – Исламды қабыл еткен еркектің мүшрік болған жұбайының мұсылман немесе кітап иелерінен болудан бас тартса

С – Ерлі-зайыптылардан бірі келесісінің туыстарынан бірімен һурматул-мусаһараны (неке келісімімен толған және мәңгілік үйлену кедергісін тудырған туыстық) керек қылатын бір істі жасауы. Мәһірдің кемшілігі, балиғат жасқа жеткендегі таңдау еркіндігі секілді жайыттарда некені жою (фасиһ) әкімнің үкіміне байланған болса, туыстық және неке секілді жағдайларда әкімнің үкіміне қажетсізде некені жоюды (фасиһ) талап етеді.

Фасиһ неке некенің лезде жойылуы, жаңа келісім болмай күйеу, әйелімен ерлі-зайыптылық байланысқа қайта алмайды. Фасиһ, талақ деп саналмағандығынан талақ санында кемшілік болмайды. Некелері жойылған (фасиһ) ерлі-зайыптылар қайта үйленсе және үш талақ ажырасу ақысы болады.

Ғалымдар арасында мына мәселе көтерілді: «бидғад» ұғымына бір түр кезінде жойылмайтын бір талақты айтуды жатқызуға болама? «Мабсут» еңбегінде имам Мухаммед: «Кімде-кім» жойылмайтын талақ

беретін болса, бұл талақ туір кезінде берілсе де, ол Сүннеттен шығады, себебі, талақтың мұндай формуласын айтудың аса бір кесімді қажеттілігі жоқ, ол мақсатқа иддат мерзімін күту арқылы қол жеткізуге болады» деген; алайда «Зиадатта» ол былай дейді: «Бұл тәсіл кезек күттірмейтін бостандықтың аса қажеттілігі туған жағдайда талқыға түспеуі тиіс, ол иддат мерзімін күтуден тыс, жойылмайтын талақ арқылы жүзеге асады».

Тафриқ

Сөздікте тафриқ; айыру, бөлу, деген мағыналарды білдіреді. Құқықтық термин ретінде тафриқ; «Мазһабтар қабылдаған ажырасу себептерінің бірінің табылмау жағдайында, ерлі-зайыптылардың бірінің сот мекемесіне арыз етуімен әкімнің ажырасуға үкім етуі» деген.[6, 447-б.]

Ислам құқығы, ерлі-зайыптылардың бірге өмір сүрулері, келесісіне қатерлі болған ауру немесе физиологиялық кемшіліктер, еркектің әйеліне тамағын тауып бермеуі, жаман мәмледе болу секілді себептерімен, ерлі-зайыптылардың сотқа арыз етумен ажырасуларын қабыл еткен. Ханафи мазһабының құқықшылары әйелдің ажырасу арызын ашу себептерін барынша шектеген. басқа мазһабтар да арыз ашуды кең түрде ұстанған.

Жалпы ерлі-зайыптылардың әр екеуінің де сотқа арыз етіп ажырасу құқығы бар. Тек еркек сотқа арыз етпей ақ жалғыз өзі қалауымен отбасылық өмірдің аяқталуына ақысы бар. Осы себептен сотта ажырасу ақысын бірінші әйелге берген. [7, 499-б.]

Хулланың Исламға сай орындалуы

Ер кісі әйелін үш рет талақ етуге құқылы. Үшінші рет талақ етуден кейін қайтадан сол әйелге үйленгісі келсе, әйел езге бір еркекке үйленіп, онымен ажырасса, сонда ғана оған қайтадан үйлене алады. Хазіреті Пайғамбардың (с.а.с) «Үш рет талақ еткеннен кейін қийылатын некенің тек қана қағаз жүзіндегі бір келісімнен тұрмайтынын, ісжүзінде үйленіп, жыныстық қатынастың іске асуы керектігін» білдірген хадисі мұндай келісімді түрде қийылған неке мен үйленудің жарамсыздығының екінші бір дәлелі болып табылады.

Құран Кәрімде былай баяндалған:

«Егер еркек әйелін тағы (үшінші рет) талақ етсе, енді әйел басқа бір еркекпен неке қидырып тимейінше (толық отбасылық қатынас құрмайынша), оған (бұрынғы күйеуіне) халал болмайды. Ал, (кейінгі күйеуі де) әйелді талақ етсе, олар (әйел мен бұрынғы күйеуі) Аллаһтың шегін қорғаймыз (бұйрықтарын бұлжылтпай орындаймыз) деп ойласа, (иддәт мерзімі аяқталғаннан соң) қайтадан бір-бірлеріне оралуларында (тұрмыс құрса), екеуіне де күнә жоқ. Бұлар (жоғарыдан бері айтылып келе жатқан үкімдер) - біліп, түсінетін қауым үшін Аллаһтың баяндаған шегі».

Отбасы тек екі кісіден ғана тұрмайды. Ол балалардан бастап әр екі жақтың туыстарына дейін кең түрдегі туысқан-туғандардың

қатынасын қамтиды. Ислам отбасын құрғандарға ең бастысы - ұрпақ тәрбиесі болып, аса маңызды міндеттер жүктейді. Бұл мәселеге байланысты хадистер бойынша әйел етеккір кезінде талақ етілмейді және үш талақ ету құқы бір тазалық мезгілінде қолданылмайды. Еркек бұрын талақ ету құқын екі рет қолданып қойған болса, енді үшінші рет талақ еткен жағдайда екі жақ қаласа да, қайтадан бас қосуларына болмайды, бұл мүмкін емес. Ал бұған мүмкіндік тууы үшін әйелдің шынайы түрдегі отбасылық өмір кешу мақсаты-мен өзге бір еркекке тиіп, қосылуы керек. Сонымен қатар тиген осы екінші күйеуі де оны талақ етсе не басқа бір жолмен отбасылық өмірі аяқталса, екі жақтың келісімімен әйелдің бұрынғы күйеуіне тұрмысқа шығуына болады. Осы жолғы бас қосуда да үш рет талақ ету құқы бар. Аят кәрімәда «үш рет талақ ету» мен «басқа бір еркекпен неке қидырып...» мәселесі алға тартылғандықтан, ғұламалар осы «үш талақ» пен «хұллә» мәселесіне кеңінен тоқталған. Сонымен қатар әйелін үш рет талақ етіп, үй ішімен тым қиналып қалған адамдар мұндайға шара іздестіреді. Ондай жағдайда талақ еткен әйеліне қайтадан үйлене алуы үшін мына шарттардың іске асуы керек.

1. Үш рет талақ етілген әйел екінші бір адамға тиюі үшін иддәтін тәмәмдауы керек.

2. Әйел екінші ер адаммен заңды (сахих) түрде некеге отыруы керек.

3. Әйел екінші күйеуімен жыныстық қатынаста болуы керек.

4. Бұл екінші үйленудің өлім, ажырасу (талақ) немесе қазының шешімі арқылы аяқталуы керек.

5. Әйел екінші күйеуінен болған иддәтін тәмәмдауы керек.

6. Бұл мәселеде ең маңыздысы және ең басты шарты – екінші адамға үйленгенде уақытша келісім болмауы керек.

Ислам фәқиһтарының басым көпшілігі хұллә некесін жарамсыз дейді. Ал әйелін қайтып алғысы келсе, екінші адамның сол әйелін міндетті түрде өз еркімен талақ етуі керек. Яғни, төртінші тармақтағы шарттар іске аспаса, олардың қайтадан үйленуі мүлде мүмкін емес.

Кәпірлікке итермелейтін сөз айту немесе сондай іс-әрекет жасау некеге кері әсері жайлы.

Мұсылман адам өзін кәпірлікке итермелейтін сөз айтса немесе сондай іс-қимыл жасаса, жұбайлардың некесі бұзылады. Аллаһқа, Кітапқа (Құран), Пайғамбарға тіл тигізу, Құран Кәрімді қорлап жерге тастау сияқты істер адамды кәпірлікке апарады. Тәубе етіп, қайтадан Исламға кірсе, жаңадан неке қиюлары керек. Әйтпесе, жұбайымен бірге тұруы харам болады.

Шафии мәзһәбінде кәпірлікке итермелейтін сөз немесе іс-қимыл жыныстық қатынастан бұрын болса, ол некені жояды. Жыныстық қатынастан соң айтылған не істелген болса, иддәт мерзімі таусылғанша күтеді. Осы уақыт ішінде тәубе етіп, қайтадан Исламға кірсе, некесі жойылмаған болып, жалғасады. Исламға қайтпаса, некесі діннен

шыққан күнінен бастап жойылған болып есептеледі. Ерлі-зайыптылардың біреуі діннен шығатын болса, Әбу Ханифа, Әбу Юсуф және Мәліктің ижтиһадтарында некесі өздігінен бұзылады. Бұл мәселеде қазының шешімі қажет емес. Шафии мен Ханбәлилардің пікірінше мұндай жағдайда неке иддәт мерзімінің соңында бұзылады. Сол себепті діннен шыққан адам иддәт мерзімінің ішінде Исламға қайта кіретін болса, алдыңғы некелері жалғаса-ды. Ерлі-зайыптылардың екеуі де діннен шығып, кейін екеуі де дінге кіретін болса алдыңғы некелері жарамды болады. Өйткені бұл жерде жұбайлар арасында дін айырмашылығы болған жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шархул-Фатхул қадир, Ибнул Һумам, Камалуддин Мухаммад бин Абдулуаһид бин Абдулхамид әс-Сиваси, «Дәру-л-кутуб әл-илмия» баспасы Бейрут, 1994 – 3 том. - 3 б.
2. Әл-Жамиғу ли Аһкамул Куран, Абу Абдулла Мухаммад бин Ахмад әл- Ансари Куртуби, «Дәру ихия әт-турас әл-араби» баспасы Бейрут, 1985 – 3 том. – 126 б.
3. Бидаятул Мужтахи және Нихаятул Муктасид, Әбул Уалид Мухаммад бин Ахмад ибн Рушд, «Дәру-л-кутуб әл-илмия» баспасы Мысыр. 1989 – 2 том. – 72 б.
4. Әл-Камусул Фиқһи Луғатан уа Истилахан, Сағди Абу Жайб, «Дәру ихия әт-турас әл-араби» баспасы Димашқ, 1988 – 1 том. - 167 б.
5. Дәлелдерімен ислам ғылымхалы, Хамди Дөндерен, «Диянет» баспасы Истанбул, 1984 – 1 том. – 110 б.
6. Фиқһ және Құқық термин сөздіктері, Мехмет Ердоған, «Диянет» баспасы Истанбул, 1988 – 447 б.
7. Ислам құқығы ілімінің негіздері, Зекиддин Шабан, «Ибрахим Кафи Дөнмез» баспасы. Анкара, 1990 – 499 б.

3.28. Исторические памятники Атырауской области Западного Казахстана

Динара Улыкпановна Хамидуллина

PhD., Атырауский государственный университет
им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Молдир Кенжегалиевна Макжанова

магистрант. Атырауский государственный университет
им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

В Атырауской области много исторических памятников. На территории области сохранилось 250 (500 объектов) мемориально-культурного зодчества, памятников градостроительства и архитектуры. В основном это здания, построенные в начале XIX века, а также

отдельные здания, жилого, административного назначения, некрополи, мавзолей, подземные мечети, надгробные памятники (кошкартас, саганатам), построенные в XVIII-XX веках. Что же они из себя представляют? Надо отметить, что значительную часть Западного Казахстана занимает Атырауская область.

В археологическом отношении она изучена недостаточно, а памятники мемориально-культурного зодчества до последнего периода фактически оставались неизвестными для широкой общественности. И моя задача донести для широкого круга читателей сведения о мемориально-культурных памятниках, которые в основном сконцентрированы на некрополях и культурных комплексах средневековья и нового времени.

Мечети. Мечеть — это молитвенный дом мусульман. Они делятся на следующие типы: скально-подземные, степные напольные (простые), подземные стеновые. На территории Атырауской области встречаются подземный и наземный вариант этих сооружений.

Мавзолеи. Мавзолеи — один из наиболее популярных видов мемориальных зданий. Они представляют собой купольные в основном прямоугольные в плане, и в отдельных случаях план представляет восьмиугольник (редко шестиугольник) и круглые. Мавзолеи построены как правило из природного камня с последующей облицовкой (снаружи) огромными плитами с небольшой декоративной обработкой. Различаются по особому оформлению входной части длинным коридором, порталом («тамбурные», портално-купольные); по материалу (сырцовый и жженный кирпич; отесанные и пиленные каменные блоки и плиты; деревянные конструкции; кованое железо).

Кулпытас (надгробие). Кулпытас — это каменный столб и функционально применяется как вертикальная надгробная стела, которые чаще всего встречаются на территории Западного Казахстана. Обычно в кулпытасах писали на арабском языке, ставили родовую тамга усопшего.

Одним из факторов возведения памятников в этом регионе является наличие строительного материала. Если в Жылыойском и Кызылкогинском районах Атырауской области Западного Казахстана для строительства мавзолеев, мечети, саганат распространены опиленные и отесанные блоки, то в Индерском, Махамбетском и Исатайском районах такие же памятники строились из сырцового кирпича с прослойками камыша. В приграничных зонах с России в Курмангазинском и Исатайском районах можно встретить сооружения деревянных памятников: мавзолеев и саганатамов.

Многие исторические памятники были обследованы в 1988-1992 гг. в ходе экспедиции «Казпроектреставрация» и в 2004 году во время Западно-Казахстанской комплексной экспедицией под руководством доктора исторических наук, профессора С. Ажигали. Среди них можно выделить: некрополь «Алтын» расположенные в Махамбетском

районе, некрополи: «Алып ана», «Ушкан ата», «Шерлигул», «Карашунгил», а также исследованные и взятые на учет в 2004 году религиозный комплекс Шолабай и некрополь «Желтау» в Жылыойском районе.

В рамках реализации задач, поставленных в программной статье Первого Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева «Взгляд в будущее: духовное возрождение» Государственная инспекция по охране, реставрации и использованию историко-культурного наследия Атырауской области Управления культуры, архивов и документации Атырауской области с целью сохранения и изучения историко-культурного наследия - издала книгу-альбом серии «Эпиграфические памятники атырауских казахов».

В результате проведенной работы общественности был представлен ряд новых собраний памятников. Поэтому книга-альбом является закономерным продолжением исследовательской работы по изучению эпиграфики казахов, проживавших в западном регионе Казахстана, а в истории Атырауской области такая работа предпринималась впервые.

Кулпытасы являются одним из видов надгробных памятников, наиболее распространенных в западном регионе Казахстана по сравнению с другими областями. Они устанавливались с западной стороны надмогильной насыпи вертикально в виде столба. В зависимости от социального положения умерших кулпытасы иногда устанавливались вместе с мазарами, торткулаками - оградами с четырьмя выступами, саганатамами и другими надмогильными памятниками (койтасы, сандыктасы, уш тасы и бестасы и т.д.). Вообще кулпытасы встречаются во всех памятниках у могил.

Ученые-исследователи связывают возникновение кулпытасов с каменными балбалами древних времен. Тюркские племена, обитавшие на территории Казахстана в доисламский период, возводили над могилой земляную насыпь в виде кургана, подле нее устанавливали один или несколько столбов с изображением бога или воинов. В настоящее время ученые именуют их камнями-балбалами. К примеру, на могилах тюркских ханов устанавливали не один, а несколько каменных балбалов. Их количество было равным количеству убитых ханом врагов. То, что данное явление существовало у тюрков и в XIII веке, было отмечено проезжавшим в то время через Кыпшакскую степь Вильгельмом Рубруком. Персидский путешественник Абулхаир Рузбихан (Рузбехан) также писал о том, что в казахском обществе в XVI веке все еще сохраняется чуждое мусульманству поклонение каменным балбалам, содержащим изображения. Однако с полным проникновением в казахскую степь религии ислама на изображения людей налагался запрет, и постепенно камни-балбалы превратились в кулпытас.

Кулпытасы на территории Атырауской области различны по композиционным и стилевым особенностям. Наиболее часто встречаются каменные столбы, похожие на балбалы. Также существуют, хотя встречаются реже, кулпытасы круглой, овальной, сердцевидной формы, а также похожие на треугольники и четырехугольники. В качестве основного материала для создания кулпытасов использовались местные легко обрабатываемые известковые и песчаные камни.

Некрополь «Алтын» является самым крупным из ансамблей вдоль реки Урал и религиозно-мемориальных комплексов на побережье Северного Каспия. Некрополь расположен в 4 километрах к северо-востоку от села Ортакшыл Махамбетского района Атырауской области Западного Казахстана вдоль шоссейной дороги Атырау-Индер. Легенда гласит, что название некрополя «Алтын» связано с именем захороненной здесь женщины. В некрополе около 200 примечательных строений. Они сконцентрированы в центральной и западной части кладбища. Мавзолеи сложены из сырцового кирпича по распространенному в этом краю образцу «уйтам». Вершина купола, подобно шаныраку юрты, укреплена деревом. Кулпытасы, похожие по своим размерам и особенностям изготовления на кулпытасы данного некрополя, в регионе встречаются редко. Те, что были возведены в середине XIX века, сходны с мангистаускими образцами. Заметно влияние на украшенность и эпиграфику ряда памятников традиций захоронения волжских татар. Здесь имеются очень редкие виды памятников, вытесанных из камня, например, установленная с западной стороны некрополя колонна из необработанного камня. Этот особенный символический памятник своим древним обликом выражает идею вечности колонны и напоминает обратившиеся в груды камней кулпытасы в Мангистау-Устюрте и окаменевшие кулпытасы в некрополе «Абат-Байтак» в Актюбинской области. В некрополе есть редко встречающиеся виды памятников, характерные лишь для Атырауского и Уральского регионов, - кулпытасы круглой формы. В некрополе захоронены представители рода Бериш подразделения Себек, среди которых – прославленные бии Айтуар и Бегалы, чьи имена остались в истории. В издание вошла эпиграфика 68 памятников данного некрополя.

Некрополь Дари – один из памятников, появившихся на территории Индерского района Атырауской области Западного Казахстана в начале XIX века. Он расположен в 44 километрах к северо-востоку от села Жарсуат Индерского района на вершине высокого холма. Его название связано с именем Дари Караулы – выходца из рода Бериш подразделения Каратокай. В эпоху воинских походов верблюдов, на котором перевозили на родину останки батыра, остановил свой ход и опустился на колени у высокого холма. После этого было решено здесь и похоронить батыра. Позднее это

захоронение стало кладбищем, где стали хоронить выходцев из Каратокая. Здесь похоронен Есет Караулы - известный Младшему жузу би, акын и батыр, чье творчество оставило заметный след в казахской литературе. Территория некрополя занимает площадь размером 150x160 квадратных метров. В некрополе имеются около 100 визуально заметных традиционных памятников. Они построены в период с XIX в. до 30-х годов XX в. Большинство оград, построенных из саманного камня, ныне обратились в песчаные насыпи. Вследствие влияния природных и других факторов кулпытасы потеряли свою первоначальную форму.

Некрополь Косай - расположен на территории Индерского района Атырауской области Западного Казахстана в 3 километрах к юго-востоку от села Курылыс. В некрополе похоронены представители рода Бериш подразделения Есен. Здесь похоронен Тегисбай Алимбайулы, который держал в этом регионе мечеть и в годы советской власти был репрессирован. Тегисбай Алимбайулы родился в 1871 году в местности Добия на берегу Урала. Он окончил медресе в Каркаралы, который предположительно находится на территории станции Казалы в Кызылординской области, и знал арабскую письменность. В 1904 году в возрасте 33 лет Тегисбай на земле своих предков (Индерский район 5 аул – село Курлыс) построил мечеть. До этого на джайлау (летнее пастбище) Курайлы Тегисбай открыл медресе, где обучались в основном дети из рода Бериш. Среди учеников были сын Хамидолла, Мукаш Коркытов, а также ставшие в последствие муллами: Куспан, Жолай, Шаутик Толыбайулы, Коптилеуов Есмукаш, Искендеров Хайдар, Жасмаганбетов Хами, Ергожулы Батаба и многие другие. Рядом с медресе Тегисбай посадил три дерева, назвав это место Кобей. В последствие вплоть до 70-ых годов это место было цветущим садом, но из-за взрыва подземного газа сад превратился в пепелище. В 1920 году халфе Тегисбай получил титул ишана.

Ишан — это религиозный титул. Ишаном по суфийской традиции может стать любой мусульманин, достигший определённого уровня просвещённости.

Хамидолла Тегисбайулы в раннем возрасте обучался в медресе своего отца, потом продолжил свое обучение в медресе Қаргалы, а затем окончил в Уфе Галия (высшее учебное заведение). В 1910-1915 годы вернулся на родину и обучал своих односельчан арабской, русской грамоте, арифметике, восточной медицине. Поэтому односельчане свято чтят имя Хамидоллы Тегисбайулы и место его захоронения является священным местом для паломников.

Примечание

Учителей, преподающих в медресе, называли «абыз», «ахун», «молда», «хазрет», а самое высшее звание «мударрис». Учеников называли «ученик», «талиб эл-илим». Обучение в медресе делятся на 4 ступени:

Начальное звено медресе, их называли ибтидия, срок обучения - 4 года;

Среднее звено - Рошдия, срок обучения - 3 года;

Икдадия – подготовка к поступлению высшее учебное заведение, срок обучения - 3 года;

Галия - высшее учебное заведение, срок обучения - 3 года.

Выпускникам окончившим Галия (высшее учебное заведение) присваивали звания «абыз», «молла», «халфе» или «мударрис». Обучение в медресе длилось 12-13 лет. А для поступления в некоторые Медресе имелись подготовительные классы «техзирия». Учебные предметы преподавались в зависимости от ступени обучения. На высшей ступени медресе преподавали арабский язык необходимый для чтения Корана (лексика, этимология, синтаксис, ораторское искусство), а также арифметику и историю, в основном изучались предметы с религиозным уклоном, в том числе богословие и коранические дисциплины, а также логику, математику, географию, астрономию, медицину, философию.

1. құлпытас

*Beric urugu, Esen taipasi, Gienet
bolimi Baitebaiuli Esbosin 1938
gili opat boldi 68 gasta qoudi
gieni Biserbai*

*Из рода Бериш, племени Есен,
под рода Жанет Бәйтебайулы
Есбосын в 1938 году умер в 68
лет, похоронил племянник
Бисербай.*

2. құлпытас

بروش روعى ننگ
يسن طائفاسى ننگ
جىنت بولمى ننگ
موناربای سانن
اوعلی وفات
۷۲ ياشنده
۴ نچى جوط بو طاسى الب قويدى بالاسى اومبتر

Из рода Берш,
племени Есен,
под рода Жанет
Мунарбай Санан улы
скончался в 72 года
4-го жут, похоронил сын
Умбетер

3. құлпытас

брож рوعى
انسн طائفسى
جنت بولمى
ايما...
بوربسباى
اوعلی اوفات
۱۹۱۲ نلده الوب قويسى بالاسى...

Из рода Берш, племени Есен,
под рода Жанет Айма...
Борисбай улы скончался в 1912
году, похоронил сын...

4. құлпытас

المرحوم والماغفور بروش روعى
ايسن طانفسى ارساى بو
لمى بوكمباى سويونكعان
او على ۵۳ ياشنده درالعنا
دس درالبا قانغا رحالات
قويلىدى ۱۹۱۰ نچى بلده بو مقا
معا فون اولى مونى ياز
دير عن بالاسى ايرماعمبت

Покойный, из рода Бериш, племени Есен, под рода Ырсай Бокембай Суйнген улы, скончался в 53 года, в 1910-ом году оставил памятную надпись сын Ермагамбет

5. құлпытас

بروچ روعى ايسان طای

فسى جاننت بولمى جا
كسنباى او على
اوفات ۴۹ ياشنده ۱۹۱۷
نچى بلده

Из рода Бериш, племени Есен, под рода Жанет Жексенбай улы скончался в 49 лет в 1917-ом году

Как видим на территории Атырауской области много исторических памятников. В этой статье я остановилась только на некоторых из них. Поэтому моя задача была созвучна с общенациональными задачами охраны, реставрации и дальнейшего использования памятников истории и культуры и ознакомление широкого круга общественности.

Список литературы:

1. Ажигали С.Е., Бекназаров Р.А. Обзорный отчет о работе Западно-Казахстанской комплексной этно-археологической экспедиции за 2004 г. Алматы-Атырау, 2004 г.

2. Сакральные объекты Казахстана общенационального значения. - Астана: Фолиант, 2017. – 496 с. / The Kazakhstan Sacred Objects of Whole National Importance. – Astana: Foliant. 2017. – 496.

3. Эпиграфические памятники атырауских казахов: Некрополи Акмечеть, Алтын, Дари, Ушкан ата. Т. I. – Атырау: ИП «Ағатай», 2017. - 152 с.

4. Эпиграфические памятники атырауских казахов: Некрополи Атан, Жаналы, Кетебай, Копмола, кабдуалы, Карабала-Кантемир, Косай, Мынбай, Сағатай, Султанали, Тайлан, Шелекмола, Шошакмола. Т. II. – Атырау: ИП «Ағатай», 2018. - 150 с.

5. С.Е. Ажигали: «Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии». Алматы, 2002 г. - 159 с.

6. Институт «Казпроектреставрация»: «Отчет о работе по выявлению, обследованию памятников истории и культуры в целях паспортизации, включения в Свод памятников Казахстана и взятии их на Госохрану по Гурьевской области за 1988-1989 гг.» Алматы, 1989 г.

7. Нағымұлы Шахман. Батыс өлке тарихының тағылымды беттері. Ақтобе: «Хабар-Сервис» ЖШС, 2018. – 152 б.

3.29. С.Ж. Жолдасбаевтың «Жетісу тарихы» еңбегі

Казира Оразғалиевна Жолдасбаева

Тарих және құқық пәнінің оқытушысы. Алматы
технологиялық университетінің технология-экономикалық колледжі
(Алматы Қазақстан)

Тұрақ-жай оны мекендеген халықтың тұрмысы және мәдениетінің дәрежесінің көрсеткіші, тарихи дамуынан хабар беретін құнды дерек көзі. Оларды арнайы зерттеу - белгілі бір халықтың тарихындағы этникалық және тұрмыстық, материалдық және рухани мәдени дамудың барысын анықтауға мүмкіндік береді.

Біз қарастырып отырған зерттеу жұмысы Жетісу өңірін мекендеген тұрғындардың тарихи дамуындағы тұрақ - жайлардың орналасуы мен құрылыс жүйесін, құрылысының материалдары мен әдіс - тәсілін, басқалардан ерекшелігі мен ұқсастығын анықтауға бағытталған. Бұл еңбек сонымен қатар «Тарих және қоғамдық ғылымдар академиясының» академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Сәйден Жолдасбайұлы Жолдасбаевтың қызметтің бір кезеңі ғана қамтылады.

С.Ж. Жолдасбаев “Жетісу тарихы” [1] атты еңбегінде археологиялық деректер негізінде қазақ жеріндегі тұрақ - жайлардың даму тарихының қола және темір дәуірінен бастау алатынын баяндайды. Айта кететін бір мәселе, қола және темір дәуірлеріндегі тұрақ-жайлардың даму барысы жайлы мәселелер

А.М. Оразбаев[2] пен А.Х. Марғұланның [3] ғылыми еңбектерінде де айтылған еді. С.Ж. Жолдасбаев сонау ерте замандағы тұрақ жайлар мен зерттеліп отырған кезеңдегі Жетісу өңіріндегі тұрақ жайлардың арасында көп айырмашылықтың жоқтығына көңіл аударып мынандай пікір білдіреді: «Екі дәуірдің мыңдаған жылдарды араға салған ұзақтығына қарамастан құрылыс жүйелерінің бір-біріне дәлме-дәл ұқсастығына қарағанда, бұлардың арасында бір жергілікті этникалық байланыс бар ма деген ой тудырады. Олай болса, жерімізде үй-жай салудың мыңдаған жылдар тарихы бар деп айтуға толық құқығымыз бар деп айта аламыз» [4]. Мұны С.Ж. Жолдасбаев өзінің жүргізген зерттеулерінің барысында туындаған тұжырымының бірі деп есептеуге болады. Қазақ халқының тұрақ жайларының өзіндік тарихы сонау қола, темір дәуірінен даму алатыны жайлы зерттеулері оның көлемді еңбегінің алғашқы бөлімінде баяндалған. Осы тұрақ - жайлардың салыну ерекшеліктеріне, құрылыс материалдарының саны мен сапасына қарай бұрынғы ру-тайпалардың өмір суру деңгейін анықтауға болатыны белгілі.

С.Ж. Жолдасбаев Л.Г. Нечаеваның [5], Страбонның [6] еңбектеріндегі мәліметтерді пайдалана отырып, басқа жерлерде де тұрақ - жайды салудың көне дәуірден басталғаны жайлы тұжырымдар жасау барысында салыстырмалы талдау тәсілін кең қолданған. Л.Г. Нечаева өзінің зерттеуінде көшпелі халықтың ерте темір дәуірі мен ортағасырдағы тұрақ - жайларына байланысты мәселеге баса көңіл аударады. Сонымен қатар зерттеудегі тұрақ - жайлар өз кезінде халықтар өмірінде маңызды орын алған, тек кейінгі отырықшылыққа көшкен кезде ол жерлерді тастағанын атап өтеді. Л.Г. Нечаева өзі зерттеп отырған дәуірдегі тұрақ жайлардың өзгерістерін жүйелі түрде зерттеген, ол өзгерістерді шаруашылық, әлеуметтік-экономикалық, географиялық факторлармен байланыстырған және жергілікті халықтың көшпенділерге әсерін де анықтаған.

Мұнымен қатар, С.Ж. Жолдасбаев сақ тайпасындағы құрылыс ісінің дамығандығы жайлы К.А. Ақышевтың[7], С.П. Толстовтың, [8] Ә.Х. Марғұланның [9] ғылыми зерттеулеріндегі мәліметтерді орынды пайдалана білген.

К.А. Ақышевтың «Ақтас қыстауы» [10] еңбегіндегі тұрақ - жай туралы көзқарастарына тоқтала отырып, С. Жолдасбаев қыстауды ұзағырақ мекендеудің себебтерін анықтап көрсеткен: «басты себеп тұрақ-жай салынған жердің адам өмір сүруге де, мал жайылуға да, шаруаны жүргізуге жағырафиялық жағынан тиімділігі.

Екінші жағынан, тастан салынған үй-жайдың беріктігі» [11]. Ол қыстаудағы өмірдің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуын табиғи, тарихи тиімділіктің нәтижесінде деп пайымдайды. Алғашқы тұрақ-жайлардың тастан салынғаны жайлы мәліметтер зерттеу барысында анықтаған. Тұрақ - жайлардың ерте кезден бастап тастан салынғанын Солтүстік Кавказ халқының материалдық мәдениетін зерттеуші В.П. Кобычевтің

[12] зерттеулері негізінде де нақтылай түседі. Сөйтіп, зерттеуші тек қазақ жеріндегі тұрақ жайларды ғана зерттеп қана қоймай басқа халықтардың да тарихындағы тұрақ- жайлардың дамуына да көңіл аударып білген.

Соның нәтижесінде салыстырмалы әдіс- тәсілдерді қолдана отырып зерттеу барысында үлкен жетістікке қол жеткізе алған.

Тұрақ - жайлардың түрлерін анықтау кезінде С. Жолдасбаев зерттеушілер - Н.Н. Харузиннің [13], Г.П. Васильеваның [14], У.Х. Шәлекеновтың [15], К.Ш. Шаниязовтың [16], Б.Х. Кармышеваның [17], Э.А. Рикманның [18], С. Мұқановтың [19], В.В. Востровтың [20] еңбектеріндегі материалдарды пайдаланған.

Автор сондай-ақ, тұрақ-жайлардың бір түрі - шошаланың даму тарихына да баса көңіл аударған. Шошаланың аталуына тоқтала отырып, оның әр жерде әртүрлі атауларының болғанын көрсетеді. Сонымен қатар шошаланың салыну құрылысын зерттеу барысында А.М. Оразбаевтың [21] еңбегінде қола дәуіріндегі шошаланың жерден қазылып, ағаштан айналдыра қадалар қазылып жасалғаны анықталса, Жетісу шошаларының жер бетінен тастан қаланғанын археологиялық қазба жұмысының нәтижелері бойынша дәлелді, деректерді нақты көрсете отырып дәлелдеген. Зерттеу барысында С. Жолдасбаев шошала бірінші пайда болды ма, әлде киіз үй пайда болды ма? - деген сұраққа жауап іздейді. Ол жауапты Ә.Х. Марғұланның [22] және А.М. Оразбаевтың [23] ғылыми зерттеулерінен табады. С.Ж. Жолдасбаев тұрақ - жайға байланысты зерттеулерді салыстыра келе, ең алғаш болып шошаланың пайда болғанын көрсетіп, одан кейін киіз үйдің пайда болғаны жайлы пікірді қостайтынын нақты көрсеткен.

Ғалым киіз үй жайлы мәселе С.М. Мұқановтың [24] еңбегінде дәлелді деректің негізінде қазақ халқының тұрақ - жайының даму барысы нақты айқындалған деп жоғары бағалайды.

Шошаланың жасалу жүйесіне А.М. Оразбаевтың [25], Н. Харузиннің [26], К.М. Байпақовтың [27] зерттеулері негізінде салыстырмалы түрде зерттеу- жүргізіп, ғалым қазақ халқының өмірінде тұрақ- жайдың басты бір түрі шошала болғанын және оның жасалу материалдары жергілікті жағдайға байланысты екенін өзінің жүргізген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесіндегі деректерімен дәлелдеген.

С.Ж. Жолдасбаев өзінің археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесі бойынша шошаланың салыну жүйесіне жан-жақты сипаттама жасаған. Бұл нақты берілген сипаттаманың археология саласында әлі де дау тудырып жүрген мәселелердің басын ашуға үлкен септігі тиері анық. Ол сонымен қатар, өзінің жүргізген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде табылған деректер негізінде В.В. Востров пен И.В. Захаровалардың [28] қазақтардың қыстауларында Қазан төңкерісіне, колхоз құрылысына дейін тұрақ - жайлар тек бір бөлмелі болып келді деген пікіріне қосылмайтын-дығын жазады.

С.Ж. Жолдасбаев «Жетісу тарихы» еңбегінде халқының қалыптасқан кезіндегі елді мекендерді зерттеп, ондағы тұрақ-жайларға археологиялық қазба жұмыстарын жүргізіп, оларды сипаттап жазған. Әулиеата уезіндегі Хантау баурайында орналасқан Күйелі деген жерде 11 қыстауындағы елді-мекендерінің жұрты анықталып, ондағы 50-ден астам тұрғын үй мен қора-жайлар зерттеліп олардың сипаттамасы ғылыми еңбекке енгізді.

Күйелі екінші қыстауындағы тұрақ-жайлардың орналасуын зерттеп, олардың салыну әдіс – тәсілін былайша сипаттайды: «Қыстауда екі бөлмелі тұрғын үй, бір қораның орны бар. Қора тұрғын үйдің бет алдында жартасқа тақап салынған. Алдындағы екі бөлмелі тұрғын үйдің бір бөлмесі киіз үйдің формасымен жасалған шошала. Алдыңғы төрт бұрышты, көлемі 1.90*1,50 м. Ал шошала тәрізді бөлеменің көлемі 4*4 м. Сақталған қабырғаның биіктігі 60 см. Кейбір жерлері 90 см. Қалған тастары өте үлкен. Қабырғаның қалыңдығы 60 см. Шамасы 4-5 қанатты киіз үйдің формасын береді. Бөлменің ошағы оң жағындағы қабырғаға тақап салынған. Құрылыс материалдары шикі кірпіш» [29].

Осы қыстаудағы тұрақ жайларды зерттей келе С. Жолдасбаев оның негізгі ерекшелігі-төртбұрышты бөлме мен киіз үй тәріздес бөлменің бір-бірімен жалғастырылып жасалуы екенін және киіз үйдің формасына еліктегіштіктің күшті болғанын дәлелдейді. Ол өзінің зерттеу жұмысы барысында қыстаулардағы тұрақ-жайлардың екі-үш-төрт бөлмелі екенін және олардың формаларының барлығы киіз уйге, шошалаға ұқсас екенін айқындайды.

Сонымен қатар қыстау салған кезде қазақ халқы оның малға, жанға қолайлы жерге орналасуына да көңіл аударғанын көрсетеді. «Қыстау салсаң күнгейге сал, күн түсіп түрсын, қыста малға шөп болмаса, күн болсын» [30], - деген байырғы заманнан келе жатқан еоздердің дұрыстығын Сұңқар шоқысына жүргізген зерттеу барысында дәлелдейді.

С.Ж. Жолдасбаев Бұғыты, Сартау, Торайғыр, Бартоғай жеріне жүргізілген археологиялық зерттеу жұмысы кезінде анықталған тұрақ - жайлардың орналасуына байланысты қысқаша төмендегідей тұжырым жасаған:

1) Тұрғын жайлардың құрылыс жүйелері киіз үйдің түріне сәйкестеліп, жасалған.

2) Құрылыс материалдары ретінде жергілікті тасты пайдаланған.

3) Құрылыс жүйелерінің жобаларынан тарихи тұрғындардың, әлеуметтік-экономикалық жағдайларын бірден байқауға болады. [31]

Бұл жасалған тұжырыммен Жетісу өңірінде мекендеген халықтың тұрмысы мен шаруашылығын анық сипаттауға мүмкіндіктің туындағаны байқалады. Зерттелген тұрақ жайлардың киіз үйге ұқсастығы, оны тастан салуы анық көрсетілуінің өзі оны мекендеген халықтың жартылай отырық- шылықтан отырықшылыққа өтуін көрсетеді.

Малайсары тауының бөктерінен табылған тұрақ - жайлар соқпа там әдісімен жасағаны анықталған. Бірақ, бұл әдіс қай кезден пайда болғаны туралы дерек жоқ. Тек Алматы облысының шығысында ұйғыр халқының қоныс аудару кезінде олардың тұрақ-жайларды осы соқпа әдісімен салғаны белгілі. Ұйғыр халқының тұрақ жайының даму жайлы зерттеген ғалымдар Г.С. Баратова [32], А.Б. Зульяровтардың [33] еңбектеріне сүйене отырып, С.Ж. Жолдасбаев тұрақ жайларды соқпа әдісімен салуды бұрынғы қазақ халқының қолданған әдісі емес пе деген ойды өрбітеді.

Малайсары жеріндегі қыстаулардағы тұрақ жайлардың құрылыс жүйелерінің ерекшеліктерін С. Жолдасбаев атап көрсеткен: «біріншіден, тұрақ жайлардың төртбұрышты болып келу басым. Екіншіден, қораларының шошала тәрізді жасалуы немесе жер кепелер болуы. Үшіншіден, соқпа там тәсілімен тұрақ жай салудың болуы. Алайда барлық жағдайда тұрақ жайлардың құрылыс материалдарына негізінен қарапайым тасты пайдаланған. Төртінші бір ерекшелік, мұндағы қазақтардың тұрақ жайларының екі немесе үш бөлмелі үйлері көп жағдайда қоржын тәрізді жасалуы» [34]. Ғалым бұл ерекшеліктерді нақты керсетуі арқылы қазақ халқының тұрақ жайларының қандай дәрежеде дамығанын білеміз және басқа халықтан өзгешеліктері де анықталады деп есептейді. Автор зерттеу барысында табылған тұрақ жайлардың алуан түрі бар екенін және олардың архитектуралық жүйелерінде жергілікті этникалық ұқсастықтың басым екенін анықтаған.

Ғалым тұрақ жайларды төрт түрге топтастырған:

1) бір бөлмелі тұрғын үйлер, оларды үшке бөлген: а) жерден қазылған жер үйлер; ә) жер үстінен жасалған шошала, құрылыс материалдары тас; б) жер үстінен салынған төртбұрышты бір бөлмелі үйлер.

2) екі бөлмелі үйлер, оларда үшке бөлінген: а) жер үстінен салынған төртбұрышты екі бөлмелі үйлер; ә) екі бөлмелі үйдің бір бөлмесі шошала болып келеді; б) қатар бір-бірімен байланысты салынған шошаланың құрылыс жүйесімен салынған үйлер.

3) үш бөлмелі үйлер, олар бес түрге бөлінген: а) үш бөлмелі тұрақ жайдың құрылысы тек шошаладан жасалуы. Үйге кіретін есігі ортадағы шошаладан жасалған, одаш екі жағындағы шошалаларға қатынасады. Сонда ортадағы шошала дәліздің (ауыз бөлменің) қызметін атқарған; ә) екі төртбұрышты бөлменің ортасындағы бөлмесі немесе дәлізі шошаланың кейпімен салынуы; Екі жағындағы төртбұрышты бөлмеге ортадағы шошала арқылы қатынас жасалынатыны; б) төртбұрышты екі бөлменің ұзын жағынан емес көлденең жанынан, үшінші бөлме есебінде шошаланың салынуы. Шошала негізгі түпкі қонақ бөлменің қызметін атқарған; в) үш бөлмелі үйдің екі төртбұрышты бөлмесінің көлденең жанынан емес, ұзынынан үшінші бөлме болып шошаланың жасалуы; г) үш бөлмелі үйдің құрылыс жүйесінің төртбұрышты бөлмелерден жасалуы.

4) төрт - бес бөлмелі үйлер, оларда төрт түрге бөлінген: а) бірінші ортасындағы бөлмесі шошала болса, ал қалған төрт бөлме сол шошаланы айналдыра жалғастырылып есіктері жеке-жеке ортадағы шошала арқылы байланысады; ә) негізгі ортадағы бөлменің қызметіне енді шошала емес төртбұрышты бөлме жасалған. Мұндай жағдайда ортадағы бөлмемен екі бөлме байланыстырылса, ал екі бөлме ортадағы негізгі бөлменің оң жағындағы керегесімен бірге жасалып, есіктері бір біріне тұтасып жатқан кіші-гірім қамал тәрізді; б) қоржын тәрізді жасалған енді, үш бөлмелі емес төрт бөлмелі үйдің бесінші бөлмесі шошаланың кейпімен жасалған; в) екі - екі бөлмеден бір-бірімен қатынас жасайтын біріктіріп жасалған төрт бөлме. [35]

Ғалымның тұрақ – жайлардың бұлай топтастыруының өзі археология саласының дамыған дәрежесін байқатады. Жетісу өңіріндегі тұрақ жайлардың топтастырылуы арқылы халықтың қола дәуірінен бастап даму барысы қалай жүргенін көруімізге болады. Сонымен қатар оның біз талдап өткен еңбегін қазақ халқының жартылай отырықшылықтан отыршылыққа өтуін нақты дәлелдейтін зерттеу жұмысының бірі деп есептеуге болады.

Әдебиеттердің тізімі:

1. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 211-228 бб.
2. А.М. Оразбаев Поселение Чагалинка (Шағалалы), некоторые формы и типы жилищ // По следам древних культур Казахстана. А., 1970. 129-130 бб.
3. Ә.Х. Марғұлан Ерте дәуірдің архитектурасы // Қазақстан архитектурасы. А., 1959. 79 б.
4. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 211 б.
5. Л.Г. Нечаева о жилище кочевников Юго-Восточной Европы В железном веке (1 тыс. лет до н.э. - первая половина 2 тыс. лет н.э.) // Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975. 7-50 бб.
6. Страбон. География VII. 17; ВДИ, 1947, № 4. 201 б.
7. К.А. Ақышев, А.К. Ақышев. Отчет за 1992 г. Институт археологии им. А.Х. Марғұлана. Рукописн. фонд.
8. С.П. Толстов. По древним дельтам Окса и Яксарта. М., 1962. 136-204 бб.
9. А.Х. Марғұлан. Ерте дәуірдің архитектурасы. 79 б.
10. К.А. Ақышев Зимовки-поселения и жилища древних усуней // Известия АН КазССР, сер. Общ. наук, 1969, № 1.
11. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 213 б.
12. В.П. Кобычев. Поселения и жилища народов Северного Кавказа в XIX-XXв.в.М., 1982.
13. Н.Н. Харузин История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России. М., 1896, 54-55 бб.
14. Г.П. Васильева. Формы оседлого жилища Южной Туркмении в XIX в. // Жилища народов Средней Азии и Казахстана. М., 1982, 195 б.

15. У.Х. Шалекенов Казахи низовьев Амударьи. Ташкент. 1966. 207 б.
16. К.Ш. Шаниязов К этнической истории Узбекского народа. Ташкент. 1974, 237 б.
17. Б.Х. Кармышева, Дж.Х. Кармышева. Что такое Арка-Юрт? // Ономастика Востока. М., 1980, 108-113 бб.
18. Э.А. Рикман. памятники сарматов и племен черняховской культуры. Кишенев, 1975, 113-115 бб.
19. С. Мұқанов Халық мұрасы. А., 1974, 99 б.
20. В.В. Востров К истории развития оседлого жилища у казахов. М.-Л., 1961.
21. А.М. Оразбаев Поселение Чагалинка... 141-142 бб.
22. А.Х. Марғұлан Ерте дәуірдің архитектурасы... 79 б.
23. А.М. Оразбаев Поселение Чагалинка... 141-142 бб.
24. С.М. Мұқанов Казахская юрта. А., 1981.
25. А.М. Оразбаев. Поселение Чагалинка... 143 б.
26. Н. Харузин История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России. М., 1896. 54-55 бб.
27. К.М. Байпақов Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья. А., 1986. 157 б.
28. В.В. Востров, И.В. Захарова Казахское народное жилище. А., 1989, 30-34 бб.
29. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 127 б.
30. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 132 б.
31. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 155 б.
32. Г.С. Баратова Социально-экономическая история уйгуров Семиречья (на рубеже XIX-XX вв.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата истор. наук. А., 1988, 1-2 бб.
33. А.Б. Зулъяров Поселение и жилища уйгуров Казахстана (конец XIX в. - нач. XX вв.) Автореферат дис-и канд. исторических наук. А., 1994.
34. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 162 б.
35. С.Ж. Жолдасбаев Жетісу тарихы. 1996, Алматы, 228 б.

3.30. Innovative Activity at the University

Makhfuza V. Baidildinova

Associate Professor, Department of Language and Literature.
Kazakh-Russian International University (Aktobe, Kazakhstan)

Gulnur A. Tulepbayeva

Teacher of English Language. Kazakh-Russian International University
(Aktobe, Kazakhstan)

The university education in its content is a reflection of the current and accelerated condition of science and production, selecting hypotheses and theories tested by practice. However, in the context of globalization, such conservatism can reduce the speed and effectiveness of universities' response to changes in the external environment, which is why they now have fundamentally new functions, primarily innovative ones, which are manifested in the active influence on people's lives through innovative activities. The innovation process in universities is based on new ideas and opportunities that arise, on the one hand, as a result of the unmet need of society, and on the other, as a result of lobbying for new achievements in science and technology. In order for the university to be able to implement innovations, it is necessary to have a set of conditions (organized methodological, resource) that ensure:

- 1) Generation of ideas, conducting functional and exploratory research, obtaining patents;
- 2) Organizational support of applied research, development, creation of prototypes of new equipment and technology;
- 3) Production of innovative products, conducting market research, transferring finished products to the market, ensuring the diffusion of innovations;
- 4) Introduction of innovations in the educational process of the university.

The process of introducing innovations in all spheres of activity of an educational institution that has unfolded at universities requires, in particular, new approaches to the organization of educational and methodological work. An innovative university is an advanced higher educational institution that carries out scientific and educational activities at a modern level and with their close interaction. Educational activity here is based on the basic principles of the Bologna process, multi-level training and a competent approach to the learning process. Close interaction and interpenetration of the processes of training specialists and research work results in improving the quality of the institution. The educational process in the conditions of innovative activity is focused, first of all, on meeting the needs of the individual, developing the creative abilities of graduates, their desire for constant self-education. In these conditions, requirements are increasing for the staff of the educational institution, for the qualifications of professors, and

their creative scientific and pedagogical activities. In an innovative university, the requirements for the level of leadership of the university, the quality of management of all aspects of its activities are increasing. The innovative infrastructure of the educational institution, innovative technologies and products in the educational process, as well as the organizational support of the centers for the creation and promotion of innovation in educational institutions - all this is the main quality of education. The infrastructure of any university is a reflection of its traditions, management, material base, and structure of specialist training and many other aspects of activity and has been formed over many years. There is no doubt that the innovation infrastructure should be formed on the basis of the process presentation of the university. Innovation in educational institutions can be innovative products and innovative technologies. The university's innovative product is graduates with the required set of competencies, as well as scientific and practical developments. Qualitatively different - innovative – students' knowledge and skills, scientific and practical developments, their compliance with the knowledge economy are signs of new products being created. Innovative technologies are technologies for creating an existing or other product based on new technologies that provide a different cost and different quality of these products. Innovative technologies in the educational process are the main features of innovative technologies are the creation on their basis of products (new or existing) with other quantitative and qualitative characteristics. Each technology can form a particular product characteristic, respectively; the final product is the result of the application of many technologies (existing and new). Innovations in the structure of the educational process should adequately reflect changes in the structure of subsequent professional activity, justified by the real or predicted trends. A characteristic feature of new technologies is the use of large amounts of information resources. The only adequate criterion for evaluating innovative technologies is the quality of the output product. In the context of international economic integration, the creation of a single global information and communication space, the role of higher education is growing steadily. The era of education development, proclaimed almost a decade ago, continues to this day, and the crisis state of society, as in a mirror, is reflected in the current state of higher education. Modern education should be open, unified and at the same time diverse in nature, consistent with the needs of social development and global trends. New approaches to university management, based on an effective leadership strategy, a combination of academic democratic principles and centralization of management, consolidation of scientific and pedagogical potential. A well-thought-out system of educational work acquired development of university and student science, worldwide promotion of student creativity and self-government, the constant development of the spectrum of educational sciences, the opening of new specialties and areas of training; active introduction of modern information technology training. Paid education - this is a great responsibility

of the leadership of the university and teachers for the quality of training. And students are responsible for their future destiny. One of the advantages of a commercial university is its good controllability and modern organization of work. In modern conditions, the content of the concept of "education" is undergoing significant changes. If education was previously considered as the result of cognitive activity, then as a process of obtaining knowledge, now experts are increasingly talking about it as a service, emphasizing the leading role of the customer in the final result of the educational process. The transition to competently oriented education is an adequate reaction of the education system to a social order. With this approach, habitual knowledge - skills - skills, the emphasis is transferred to knowledge - understanding - skills, as a result of integration of which competencies are formed, which are interpreted by most experts as the ability to readiness of an individual for a particular activity, are not denied. A new economy and a new approach to human resources require adaptation of a person to frequently changing conditions, hence the demand for the following basic competencies: the ability to work in a team, the ability to navigate the labor market, the willingness to connect one's career with continuing education, the ability to work independently with information, the ability to make decisions. Installation of the higher education system is on self-development and professional excellence. In the information age, the student is required to be able to think creatively and make effective non-standard decisions. An innovative type of educational interaction involves the assimilation of educational material by a student in the process of actively operating educational information in a specially organized learning situation. The use of innovative technologies is based on the teacher's ideas about those personal qualities that should be formed from students, and, not less important, on the teacher's knowledge of the actual and potential capabilities of a particular student population. The culture of innovative education thus implies a systemic reorganization of the (independent) work of students. In the context of globalization of economic development, the competitiveness of the state is directly dependent on its ability to make full use of the existing scientific, educational and scientific-technical potential, to effectively introduce innovations not only in the economy, production, social sphere, but also in the educational environment. The main criterion for the innovativeness of the educational system is the provision of educational services that satisfy not only the needs of the state and society, but also the needs of the individual in developing her abilities in constantly changing living conditions. The modern university is a large, cultural, educational and scientific center that creates and produces the intellectual potential of the country. A necessary condition for the successful development of a modern university is its ability to adequately respond to the needs of the real sector of the economy in specialists of a certain profile, level, and classification and in the quality of training of graduates, to timely identify and satisfy the needs of the population in the market of educational services. In this case, of

course, it is necessary to take into account the conformity of educational services to both the strategic and tactical goals of the university development, the availability of the necessary scientific, methodological, personnel, material and technical and financial potential for its development.

List of Literature:

1. Liaudis V.Ya. The formation of educational activities of students. Moscow, Moscow University Publishing House 2003YU 240 s.
2. Krol V.M. Pedagogy, High School, 2008, 316 p.
3. Tikhomirova E. Blended learning // Euro education. 2007, 21 s.
4. Khutorsky A.V. Theoretical and Methodological foundations of innovative processes in education [Electronic resource] Eidos. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0326.htm>.

3.31. Stages of the Formation of Creative Activity in the Learning Process

Ayaulym Septemirova

PhD Doctoral Student. South Kazakhstan State University named after M. Auezov (Shymkent, Kazakhstan)

The formation of a competitive, professional, competent, creative personality that meets the requirements of society and is able to live in changing conditions is an urgent task.

We believe that in order to achieve the goals and objectives of the education system in modern conditions, it is necessary to form the creativity of pedagogical activity in the educational process, which allows to reveal, form and develop creative, originative potential, which is capable of thinking, non-standard for practical activity, and capable of transforming and modifying knowledge prepared to any living conditions of a student.

According to L.I. Belyaeva, the main place among the theoretically considered categories is occupied by pedagogical activity [1].

The formation of creative activity in the educational process includes several stages. We demonstrated the stages of the process formation of action in table 1.

The process of formation of creative activity consists of the initial, main, productive stages. Each stage has its own goals.

The goal of the 1st stage is the formation of motivation, stimulation to the formation of creative activity.

The goal of the 2nd stage is the development of the formation of creative activity. In this stage we described the formation of a student as a subject of creative activity.

The goal of the 3rd stage is further improvement of the formed creative activity.

Table 1. Stages of the process of creative activity formation

Stages	Primary	Principal	Effective
Result	Stimulating future educators to the formation of creative activity, increasing cognitive interest, i.e., awakening motivation to form creative activity	The development of knowledge, abilities, skills of future teachers on the basis of creative activity, the formation of pedagogical efficiency and pedagogical skill. The selection and application of methods and techniques aimed at creative activity	The indicator of teacher creativity is the result of creative activity. Self-actualization, self-determination by improving the formation of creative activity
Diagnostic methods and techniques	Interactive methods and techniques: survey, questionnaire, discussion, training, business games, search and research, work with the Internet, control, evaluation		

In the research work, we examined the various stages in the following contents: *motivational, cognitive-substantive, value assessment*.

In the **motivational** component of the formation of creative activity, the goal is to increase the motive of students to form creative activity, arouse cognitive interest, justify the desire to enhance cognitive activity.

This was stated by A.N. Leontyev, D.B. Bogoyavlenskaya, A.E. Abylkassymova, Zh.A. Karaev, R.S. Omarova and other scientists: the basis for enhancing the cognitive activity of future teachers of vocational training is a complex system of motives, needs, desires, interests, aspirations, aspirations.

In the philosophical dictionary the motivation is described as a qualitative action that makes a person be purposeful, aimed at meeting certain needs. And in the psychological dictionary it is considered that motivation is the impulse, intention, character, content of the personality's activity and the totality of its behavior. Motivation is the process of one's intention and the intention of another person to achieve a personal goal and the goal of a concept [2, p. 7].

A prerequisite is the formation of creative activities that stimulate success, anticipation of their capabilities and abilities.

Motive (in Latin "moveo" - moving, pushing) is an internal subjective reason leading a person to certain actions. Conscious, focused action aimed at expressing their needs and interests [3, p. 231].

Educational motivation is a separate type of general motivation in the field of education.

A necessary condition for activity during training occupies an important place in the development of student creative activity, the implementation of creative tasks, bold, decisive thinking, and the solution of an unknown problem. Need is met through creative activity.

Learning motives of students increase the desire and incentive to form their creative activities.

Creation of creative activity is caused by the need for self-improvement of future teachers.

For example, in the teacher's self-development, on the basis of the following motives, creativity of activity is formed:

- the ability to overcome obstacles and the pursuit of knowledge while improving the creativity of activities;
- the interest in experimental research activities;
- the desire to master effective innovative learning technologies;
- the desire to improve professional qualifications;
- the ability to look for ways to eliminate shortcomings;
- the study, teaching and application of the ways of forming the creativity of professional activity.

Students' motivational levels are controlled, and work is carried out depending on the level of each person. So,

- *initial motivation* to a low level (lack of interest, motivation, activity);
- *stimulating motivation* at an average level (the orientation of actions with enthusiasm, zeal has not yet been determined);
- *effective motivation* at a high level (the need for self-development, determination).

Currently, students, under the influence of motives that prompt them to take action, take part in activities and show interest in the formation of creativity.

Based on the formation of motivation, creative activity is formed.

That is, motives are the basis for the quality performance of actions with creativity.

The ***cognitive-substantive*** component provides for the mastery of theoretical knowledge and activity technologies acquired in the field of modern technologies for the improvement and development of creative activity.

The formation of the system of the pedagogical process provides for the implementation of educational work in accordance with the laws, principles, criteria of the pedagogical process, the formation of tasks, predicting further development, working with the Internet, self-education, diagnostics of the educational process, etc. for their implementation in everyday life, practice with creativity.

As a result of the formation of creativity of activity using various methods, the formation of knowledge, skills, pedagogical excellence and pedagogical efficiency is carried out. Creative activity provides students with the opportunity to achieve any discoveries in science. The complexity of the theoretical basis for the formation of pedagogical creative activity is considered in close connection with the versatility, relevance, scientific and theoretical foundations.

In the educational process, the significance and paths are considered and the foundations for the formation of activity creativity are determined that meet the growing requirements and needs in the formation of personal and

professional qualities of a future teacher, the development of knowledge, skills, effective implementation of credit training technology, the development of creative potential, the formation of competence and culture, independent education, independent work, creative development of scientific and methodological research work.

Based on the formation of creative activity, the following were determined:

- systematic and active creativity of the pedagogical activity of the teacher;
- priority of the value of subjective experience in the student's activity through its actualization;
- mastering by students of new components of activity;
- the effectiveness of students' research works;
- the introduction of modern pedagogical technologies in professional activities;
- a steady level of creative abilities;
- consciousness by future teachers of ways of activity and their semantic features.

In the component of **value assessment**, it is supposed to consider the issue of evaluating value, results. Creative activity position is aimed at the formation of a system of individual values.

The assessment of others and the self-esteem of future teachers, a critical view of their actions, orientation of their capabilities in accordance with modern requirements, the ability to analyze their abilities and generalize opinions about themselves, concretize their goals, and conclusions is an increase in self-confidence, self-improvement and socialization in accordance with community requirements.

The knowledge that the development of skills to correctly determine spiritual values and ideas using modern technology, cognition and objective assessment of the environment is carried out in the course of creative activity.

Using the method of diagnostic control, assessment, on the basis of creative activity in the pedagogical process, the teacher's creative indicators are determined, cognitive (object cognition), creative (creation of a new product), methodological (organization of activity, self-monitoring and evaluation) teacher qualities are reflected.

On the basis of creative activity, a value orientation, the scientific basis of the content of education and the structure of the modern holistic pedagogical process are realized.

Study is a cognitive, practical activity of students. The peculiarity of cognition is the growth of interest in knowledge. Cognitive interest is a component of educational activity. Cognitive interest is directed to the content of the subject, the process of assimilation of knowledge, that is, to cognitive activity. It is the main factor creating student activity.

Based on the basic principles of the theory of educational activity, cognitive activity is understood as an integral structure, a personality characteristic, consisting of motivational-personal, substantive-operational and procedural-volitional parts:

- **Motivational and personal** is the desire for self-knowledge, self-confidence, satisfaction of interest in the development of their cognitive abilities.

- **Content-operational** is the basic knowledge, general didactic and special didactic skills, knowledge improvement skills.

- **Procedural-volitional** is the preparation for overcoming difficulties encountered in the process of cognitive activity, degree of independence, desire for cognitive activity.

The motivational and personal part consists of needs, hobbies, searches, providing students with motivation for the educational process.

The substantive-operational part consists of a system of key knowledge and methods of educational and cognitive activity, revealing the system of the main part and the possibility of independent improvement of the new section.

The basis of the procedural-volitional part is the presence of an energetic will to overcome the difficulties encountered in cognition, and the willingness to implement it in their independent activities [3, p. 235].

The main factors causing students' activity are the actions of creative cognitive activity:

- the creative nature of educational and cognitive activities;
- orientation of educational-cognitive search for scientific novelty;
- the ability to work with electronic devices and computer tests;
- characteristics of the lesson interactive methods;
- wide, effective use of materials necessary for classes;
- organization of collective cognitive activity;
- creative activity-based learning of the learning process.

K.A. Abulkhanova describes the activity as the interaction of the needs and requirements of society with objective social needs [4, p. 138].

Active cognitive motives are associated with the process of performing professional learning activities. It is clear that if we associate with other (creative, innovative, prognostic, communication, evaluative, etc.) actions in educational activity, then it will obviously switch to active cognitive motives for new knowledge. Interest in new knowledge is the motivation of cognitive activity. Cognitive interest is formed and implemented on the basis of value orientation, creative activity and communication.

"Cognition – ...the educational activity of a person implies a process of creative activity that comprehensively shapes their knowledge" [5, p. 252].

The purpose of creative activity is focused on a new creative modernization of people's lives and is a key factor and basis for the development of personality.

Literature:

1. Belyaeva L.I. Lichness and technology in the pedagogical process: [Makarenko A.S.] // Pedagogy. N 6, 2002. - S. 84.
2. Nabuova R. Methods of developing a strategic education plan // The National Book, № 2, 2011.
3. Buzaubakova K.Zh., Kashkynbayeva Z.K. Pedagogy. – Taraz: TarSPI, 2014. - 300 p.
4. Zholdasbekov A.A., Ospanova B.A., Zholdasbekova K.A. Creative psychology. – Almaty, 2013. - 410 p.
5. Taubayeva S.T., Imanbayeva S.T., Berikhanova A.E. Pedagogy. – Almaty: ONON, 2017. - 340 p.

3.32. Professional and Aesthetic Readiness of Students of a Pedagogical University

Miramgul Zh. Ordasheva

Master of Education and Psychology. Senior Lecturer, Department of Arts.
Kostanian State Pedagogical University named after Umirzak Sultangazin
(Kostanay, Kazakhstan)

Dina Zh. Zhusupova

Senior Lecturer, Department of Arts, Kostanian State Pedagogical
University named after Umirzak Sultangazin
(Kostanay, Kazakhstan)

In the program documents of Russian and Kazakh education at the present stage, it is noted that one of the conditions for increasing the quality of education is manifested "in a deeper application of the moral potential of art as a means of forming and developing ethical principles and standards for the purpose of spiritual education of the individual". These provisions of the Concept show a strategic plan in the field of art and pedagogical education and opportunities for professional training of teachers of fine arts are expanding, teachers of art faculties of pedagogical universities should understand their role in transmitting aesthetic culture to the growing generation, which makes the future specialist responsible for their art and pedagogical education and their personal spiritual appearance.

These provisions are correlated with the purpose of the educational program in the field of training students of the specialty of fine arts – to prepare competitive specialists who have key, professional and special types of competencies and are able to carry out productive artistic and aesthetic activities in educational and cultural institutions.

Students of art faculties of pedagogical universities must be with clear moral and aesthetic orientations, there must be criteria for evaluating the beautiful in art and the world around them, and the foundations of pedagogical skill are laid. Future teachers of fine arts should be carriers of

aesthetic culture. Therefore, the professional and aesthetic readiness of future teachers of fine arts today needs an accurate understanding of what are the possibilities of its formation in the conditions of the educational process of the University.

To study the basis of the essence of professional and aesthetic readiness, let us turn to the history of the development of the concept of aesthetic education.

In 50-ies of XX century appear the first works A.I. Burov [1], V.V. Vanslov [2], N.A. Dmitrieva [3], in which researchers are beginning to address questions of aesthetics and theory of aesthetic education, focusing on the relationship of moral education aesthetic, analyzing the opportunities of an integrated approach to aesthetic education. The system of aesthetic education was designed to teach people to see the beautiful around them in the surrounding reality. In order for this system to affect the student and most effectively achieve the goal, B.M. Nemensky noted the following of its features: "the System of aesthetic education must be, above all, unified, uniting all subjects, all extra-curricular activities, social life of the school student where each subject, each class has a clear task in the formation of aesthetic culture of students" [4].

The beginning of the 60s of the XX century is marked by great attention to the issues of aesthetic education on the part of the state. So, a special resolution of the Bureau of the Central Committee of Communist party of RSFSR "About the state and measures on improvement of aesthetic education of pupils of comprehensive schools of the RSFSR" [5] involved the study and synthesis of domestic and foreign experience, organization wide experiment on the subjects of the artistic cycle. The main tasks of aesthetic education were determined not only the formation of aesthetic feelings, the development of emotional responsiveness to the "beautiful", the ability to feel it in art, nature, and social relations, but also the arming of students with broad theoretical knowledge [6].

At the end of the 60s, one of the conditions for improving labor productivity for quality performance of professional activities was considered professional readiness of teachers (A.E. Surzhanenko, V.P. Ivanov, M.S. Kagan (1918-2013), R.M. Kantor (1845-1918), N.I. Kiyashchenko (1930), etc.). Readiness as a preparation for activity was considered in the works of A.A. Ukhtomsky (1875-1942), M.I. Vinogradov (1922 - 1995), B.F. Lomov (1927 - 1989), V.N. Pushkin, V.A. Krutetsky (1923-2006), and others as human abilities, to which you need to add personality properties. Professional readiness was also considered from the point of view of psychological abilities of the individual, which determine the ability to perform pedagogical activities at a high level (E.A. Grishin, A.V. Zaporozhets, B.F. Lomov, A.V. Perovsky).

Questions of preparation of students for professional activity were considered by D.N. Uznadze who considered readiness for professional activity from the point of view of psychological installation of the person. D.N.

Uznadze considered only the psychophysical side of a person's personality as a means of preparing for certain actions, as "social readiness" [7]. As well as readiness to perform labor activity [8, 9]

In the 1970s, under the direction of B.M. Nemensky, an experiment began to create a new program for fine arts and artistic work. The main goal of the program is to form the basics of artistic culture among schoolchildren as an integral part of spiritual culture. Thanks to B.M. Nemensky, the subject "Fine art and artistic work" appears in the school instead of drawing lessons. The main component of these lessons is cognitive activity, which has an aesthetic value, rich in elements of creativity. The saturation of the educational process with elements of creativity makes it fascinating, exciting, and emotional, and this in turn contributes to the formation of an active and creative attitude to the process of learning the world. Moreover, aesthetic feelings and emotions here give rise to independent thinking, intellectual search, culture of work and its organization. A sense of the beauty of nature, surrounding people, and things creates special emotional mental States in students, arouses a direct interest in life, sharpens curiosity, develops thinking, memory, and readiness for self-realization.

In the 70's and 80's of the XX century, the formation of the most important categories of aesthetic consciousness continues: the aesthetic ideal, feeling, taste, need, and perception. This is evidenced by the publication of such works as "Specificity of aesthetic consciousness" by O.S. Goldentricht and M.P. Halperin (1974); "Art and emotions" by S.X. Rappoport (1972); "on aesthetic taste" by V.K. Skatershchikov (1974) and others. V. Shestakov in their works "Harmony as an aesthetic category" (1973) and "Aesthetic categories. The experience of systematic and historical research" (1983) structures categorical knowledge, dividing aesthetic categories into types depending on the content volume. A thorough theoretical study of aesthetics was A. Fortov's monograph "on the dialectical unity of the moral and aesthetic" (1985), in which the author revealed the methodological significance of the activity approach to the study of the moral and aesthetic, as well as their relationship.

At the end of the XX - beginning of the XXI centuries, issues of training future teachers of fine arts are actively considered in dissertation research

In 2012, for the first time in the study Bobryashova O. V. introduced the term "professional and aesthetic competence of a future specialist", which was considered an integrative quality of personality, characterized by a system of professional knowledge, technical and artistic and creative skills, aesthetic, emotional and value attitude to reality (the consumer, client, product creativity) that determine the readiness of a future specialist to creatively solve professional tasks with a focus on aesthetic meanings. The study of professional and aesthetic competence of the future specialist was connected with the training of students of future designers.

Thus, we can state that in this period there was increased interest in the problem of professional readiness of the teacher; the demands of society

and the changed public views on education increased interest in the problem of training the future teacher of fine arts; consideration of certain aspects of the formation and development of professional competencies of future teachers of fine arts revealed the need for broader theoretical research in the field of professional and aesthetic readiness of teachers of fine arts.

Thus, systematization of the idea of professional and aesthetic readiness of future teachers of fine art stories is necessary for a full understanding of the reasons for the relevance of this issue in the modern educational system.

Bibliographic References:

1. Burov A.I. Aesthetics: problems and disputes. Moscow: Iskusstvo, 1975. - 175 p.
2. Vanslov V. Ballet among the other arts. // Music and choreography of modern ballet. SB. St. — L.: Music, 1980. - Vol. 2. - Pp. 5-32.
3. Dmitrieva N.A., Lifshits M.A. // The World of Art. Almanac. Moscow: RIK Rusanova. 1997. Pp. 66-88.
4. Nemensky B.M. The Wisdom of beauty: on the problems of aesthetic education. - Moscow: Enlightenment, 1981.
5. About the state and measures to improve the aesthetic education of students of secondary schools of the RSFSR // Uchit. gas. - 1963. - September 10.
6. Lipid E.Y. Personality centered aesthetic education of younger students: methodology, theory and practice: Dis. ... d-ra ped. sciences. - Chelyabinsk, 2007. – 346 p.
7. Anreeva G.M., Social psychology. Textbook for higher education institutions. - Moscow: Aspect Press, 2001. — Page 376. A. Nadirashvili sh. Nadirashvili, sh. a. Social psychology of personality. TB.: Tomsk state University, 1975.- 425 p. per load. yaz.
8. Levitov N. D., The Levites N.D. About the mental state of the person. Moscow, 1964. 344 S.
9. Platonov K.K. My personal meetings on the great road of life (Memoirs of an old psychologist). Moscow: Institute of psychology, Russian Academy of Sciences, 2005. 310 PP.

3.33. Influence of Educational Environment on Personal Self-Education

Aygansha A. Bisenbaeva

Candidate of Pedagogical Sciences. Professor, Department of Humanities, Kostanay Social and Technical University named after Academician Z. Aldamzhar (Kostanay, Kazakhstan)

Marina V. Gorbenko

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Humanities. Kostanay Social and Technical University named after Academician Z. Aldamzhar (Kostanay, Kazakhstan)

The Kazakhstan education system is undergoing global structural and substantial changes today. First of all, this is due to new political and socio-economic conditions that determine its paths and directions of development. Now, training is based on not only knowledge, skills, but also activities aimed at preparing students for real life. The readiness to take an active position, successfully solve life problems, be able to cooperate and work in a group, be competitive, ready to adapt quickly in a changing world. Such a system is aimed at satisfying the interests of the individual, mastering by students' universal educational activities and acts as the ability to self-development and self-improvement through conscious and active appropriation of new social experience. Modern pedagogical teaching technologies will help solve the tasks set by the state in the educational environment, more effective, capable of increasing the interest of students, increasing the level of professional competence and increasing academic performance. Technologies create the most comfortable conditions in the educational environment for pedagogically effective multi-level informational interaction between the subjects of education (teacher – student), which allows activating the cognitive, thoughtful and creative activities of future specialists. in the new paradigm. The willingness of a teacher in its composition and diversity should correspond to the multidimensional nature of its activities, the complexity of its roles and the special social task of knowing, transmitting and knowing culture, preparing new generations to solve global problems from humanistic, cultural, economic positions.” [1] Children are the future of our society. If we want to raise worthy citizens, patriots of the fatherland, we must educate in students a spiritual and moral core. The patriotic, moral education of the younger generation was, is and will be the most urgent task of any society. In modern Kazakhstan, in the context of rapidly changing economic, political, social problems, the formation of a single, integrated system of moral foundations for the education of the younger generation is becoming a necessary condition. [2] New Kazakhstan needs a new generation with a new public consciousness. According to the First President of the Republic of Kazakhstan, the condition for modernization within the framework of the “Rukhani Zhangyru” is the preservation of their culture, their

own national code. The relevance of the development of the national system of education and upbringing begins precisely with love for one's own land, native land. [3]

The new educational paradigm also predetermined the basic principles of reforming the domestic educational system, such as the humanization of content, the democratization and informatization of education, openness to innovations, developing character, professionalization, etc.

The modern educational paradigm is a multidimensional complex phenomenon in which traditional education interacts with innovative. At the same time, interaction is carried out through the development of the axiological potential of a person oriented to the humanistic dominant. The interaction of traditions and innovations in education represents a new level of humanization. Moreover, both forms of education, without conflicting with each other, only complement and enrich the idea of effective socialization of the individual.

In this regard, the educational environment opens up great opportunities for self-education of the individual. The relevance of the study of the influence of the educational environment on self-education of a person lies in the fact that today the teacher is called upon not only to form systemic knowledge among students, but also to teach how to apply the acquired knowledge and skills in practical activities and everyday life, to create conditions for external and internal motivation and comprehensive development of the personality. Self-education is an active, purposeful activity of the personality, aimed at the formation and development of socially and morally significant Qualities and habits, as well as the neutralization and elimination of negative, respectively, with conscious social needs, conditions of professional activity or a personal development program

Theoretical and methodological foundations were the work with the axiological and culturological approach to research L.M. Andyukhina, V.G. Vorontsovoy, S.V. Tarasova, B.S. Gershunsky, V.V. Kraevsky; work on the theory and methodology N.V. Bordovskoy, V.I. Slobodchikova); monographs and articles describing modern approaches to the problems of the influence of the educational environment on the upbringing and development of personality T.K. Akhayana, O.S. Gazman, G.G. Zhumalieva A.V. Mudrika, E.V. Bondarevskaya.

The teacher's task is not only to provide education and upbringing, but to develop the ability to self-education and self-education. To be educated means to be able to self-determine. It is known that L.N. attached great importance to self-education Tolstoy. In his youth, he started a diary in which he fixed his shortcomings and outlined ways to overcome them. Thanks to work on himself, he managed to overcome laziness, vanity, deceit and many other evil inclinations and developed in himself philanthropy, observation, creative imagination, memory. The educational environment must be developing in order to motivate the person to self-improvement, that is, conditions must be created for the activities of each educational object,

serving the goals of actual physical and mental development and improvement, providing a zone for the immediate development of personality. An unconditional factor in its development should be considered consideration of age-related characteristics. At every moment of a person's life, the simultaneous presence of communication, objective and developing activity, including educational activity, is mandatory, but each person has his own development path.

The environment educates more than any methods, and, therefore, the main task of the school is to maintain and develop such an educational environment that will form personally significant qualities and provide favorable conditions for successful learning and socio-psychological self-determination of students at all age stages. Exactly how the educational environment is implemented in the educational process (in the work of teachers and children in the classroom and after-school activities, and most importantly, in their interaction), is one of the main factors of self-education. The educational environment determines the effectiveness of self-education of students in each particular school.

The complex process of interaction between the subjects of the educational process, as a result of which an independent solution and action is developed, is leading in the development of the student's personal qualities and his acceptance of responsibility for choosing and solving a specific problem. [4]

The educational environment educates the individual. In accordance with this, it is necessary to confirm the theoretical conclusion that the main task in the modern school, especially during the period of reform, breaking of familiar guidelines, discussions about updated programs, etc., is the development and maintenance of such an educational environment that is able to form significant personal qualities and ensure favorable conditions for successful learning and social self-determination of students at all age stages of development. [5]

Exactly how the educational environment is implemented in the educational process (in the work of teachers and students in the classroom and after-school activities, and most importantly, in their interaction, is one of the main factors along with the internal orientation of the school, etc.), determines the effectiveness of self-education of students in each particular school.

The specifics of the organization of the educational environment in the school and its influence on the formation of personality, the development of its qualities: independence, mobility, leadership, etc., determines the level of prospects. Observations show that the high level of influence of the educational environment on self-education of a person is determined by the following:

- polyculture integrated into the educational space;
- the presence of a cognitive, value-orientational communicative environment;

- comfortable conditions for obtaining knowledge;
- traditional means of cognition and communication; development and upbringing and impact on the emerging personality;
- the ability to build strategies for non-systemic learning;
- the possibility of forming leadership qualities of the individual.
- the environment involves the formation of new processes and personality traits.

The study of the educational environment was carried out on the basis of schools in the Kostanay region. In connection with the chosen research topic, the schools of greatest interest were those that reflected the problem of personal self-education in their educational mission. Moreover, the analysis showed that the educational environment in such schools in terms of didactic conditions creates the possibility of implementing the development of motivation through the creation of certain educational conditions.

That is, the creation of conditions for the manifestation of internal motives (motives, goals, emotions) to implement, for example, one of the components of the educational environment that we have chosen — joint creative projects.

The didactic conditions analyzed by us included, as a rule: creation of educational educational-stimulating environment. The group of subject-activity conditions included:

- motivation to learn in the context of creative projects through a reward system and personal growth of students;
- organization of pedagogical interaction on the basis of creative cooperation.

This educational environment allows you to increase motivation by creating psychologically comfortable conditions for the continuous interaction of subjects of the educational process, in which students gain experience in collaboration, which is the basis for the development of personal qualities, and as a result is the basis for self-education. Note that each of the identified conditions has a direct impact on the result of self-education of the individual. The significance of the conditions was shown by the results of the questionnaire at the end of the school year to determine the level of readiness of students for creative projects.

The following indicators are used to assess the level of students' readiness for creative projects:

$T = T_{\text{fact}} / T_{\text{max}} = 944/18 = 52.4$; where: T_{fact} - the actual number of points received by all students; T_{max} - the maximum possible number of points (18).

Table 1– Level of readiness of students for creative projects

Indicators	T < 45 critical level	45 < T < 65 low level;	65 < T < 85 allowable level;	T > 85 optimal level
%	-	52,4%	-	-
The number of recipients is 59, classes are 10A and 10B	3	30	15	11

The data of the questionnaire on the level of readiness of students for the implementation of creative projects is 52.4%, low, which is confirmed by the results of the questionnaire No. 1, where it was determined that 44.5% were ready for independent implementation of the creative project. The questionnaire confirmed our assumption that the pedagogical conditions of the educational environment affect the effectiveness of creative design. Subsequent experiments and the results of the questionnaire after the implementation of creative projects in the educational environment showed that not only the level increased, but also new qualities of the students' personality appeared. An analysis of the pedagogical conditions proved their need, confirmed by the results of the questionnaire. So, the revealed and disclosed pedagogical conditions have a direct impact on the effectiveness of the development of motivation for learning in the implementation of creative projects. Accordingly, the influence of the educational environment on self-education of a person is manifested in any direction of educational activity (in our example, through creative projects), through motivation, etc.

To implement the problem of self-education, it is necessary to build an educational environment in accordance with the individual personality characteristics that provides high motivation through a reward system and enhances the personal growth of students, provides a choice of technological activities for the implementation of educational activities.

Thus, increasing attention to the problems of upbringing the younger generation, coordinating the actions of all subjects will ensure the vital activity of an important integral social organism that arises in the process of the upbringing process of interaction between the main components of upbringing (goals, subjects, their activities, communication, relationships, material base) in development over time and space for the implementation of which it was created.

Literature:

1. Conceptual foundations of education in the conditions of realization of the program "Rukhani zhangyru". Astana, 2019, order of the Minister of education and science of the Republic of Kazakhstan No. 145 dated 15.04.2019.
2. Article of President N. Nazarbayev "A look into the future: the modernization of public consciousness" April 12, 2017.
3. The program "Rukhani zhagyru" - a look into the future.

4. Gershunsky, B.S. Education in the third millennium: the harmony of knowledge and faith / B.S. Gershunsky. – M.: Moscow Psychological and Social Institute. - 1997. – 120 p.

5. Grineva, O.M. Investigation of the problem of life-long self-realization in adolescence // Pedagogy, psychology. Scientific and methodological journal. - 2014. - No. 2 (19). - S. 69-75.

6. Zhampeyisova, A.A., Zhumagaliev, R.A. Features of the national education of the Kazakh people // Bulletin of the Taraz State Pedagogical Institute. Scientific and pedagogical journal. - 2013. – No. 14. - S. 127-129.

7. Zhumalieva, G.G. Socialization and self-realization of students in the educational system of the college // The environment of socialization and professional development of student youth in the modernization of Kazakhstani education": international materials. scientific-practical conf. / under the scientific. ed. dr. geography K.M. Baimyrzaev. - Kostanay, 2013. - S. 254-257.

8. Khamzinov, G.P. In the likelihood of the educational environment and self-education. / G.P. Khamzinov. - K.-B: Saibe, 2016 - 272 p.

3.34. Qualimetric Approach in Pedagogical Measurements

Lyazzat Shintayeva

Master, Kazakh State Women's Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

Kulzada Kudaybergenova

Candidate of Pedagogical Science, Senior Lecturer.
Kazakh State Women's Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

*Measure what can be measured and make
measurable what cannot be measured.*

Galileo Galilei

In the scientific and technical developed countries numerous methods and methods for quantitative measurement and various production types quantification with regard to most varied industry. Currently, research activities industry that has wide practical application to a variety of products of labor is formed. This industry has its own specific object, subject of study, its specific body of mathematics, its principles and methods of quality assessing, which have a mathematical, psychological, physiological and sociological character. Such famous scientists as G.G. Azgaldov, A.V. Glichyov, E.P. Raikhman and others made greatly assisted to the development of this direction. In the context of ease of use, this field of science was proposed to name qualimetry, from the Latin root, "quali" (forming the word qualitas – quality, property, character, and qualis – what

quality) and the classical Greek word "metreo" to measure, gauge. The root "metreo" has become common in the international scientific lexicon. With regard to the root "qualy," both in the Russian language (qualification, qualify, etc.), derivatives of it and in the languages of most countries of the world mean "quality". For example, in English - quality ("kwolity"), in Spanish – cualidad ("kwalydad"), in French — qualite ("kalite"), in Italian – qualita ("kwalita"), in Dutch – kwaliteit ("kwalytait"), in German, qualitat ("kwalitet"). There are alternative names of disciplines in the West – technometry, systematic analysis, hierarchy process, solution theory, benchmarking studying the same range of issues as qualimetry. The "qualimetry" term quite accurately conveys the content of the "quality measurement" concept is also included in the system of concepts and terms – for example, the science of quality – qualinomy; scientist, researcher responsible for qualimetry – qualimetrist.

Qualimetrists G.G. Azgaldov and A.V. Kostin in the article "Qualimetry. Recognition and perspective" insist that modern goods production should be based on "three pillars", namely, quantity estimates, expenditures and quality. Along with this, if quantity the issue of technology, and expenditures the issue of economics, then the existing applied in practice, **quantification** from the point of view of the authors were superficial. The theory of qualimetry has been used many times in practice, creating a number of effective and unique (with respect to accuracy) assessment methodologies.

History shows that qualimetry as a social process in science found its inertia, its "name". More than a dozen monographs have been issued, over a hundred candidate and doctoral theses have been defended. The main logic of the scientific qualimetric school formation in the field of education was determined by the two "polar poles" cooperation: the pole of theory, theoretical reflection maximum possible generalization abstraction and the pole of practice in evaluation, practical tasks in the quality control organization, monitoring, quality control systems. The two "poles" in their contradictory unity in the interim logic defined of a kind of "pendulum" movement: from theory to practice, from practice to theory, etc.

The accumulated colossal experience summarized by N.A. Selezneva and A.I. Subetto in the works of ten symposiums "human and education qualimetry: methodology and practice". Currently, "human and education qualimetry" as a fundamental phenomenon encloses society in the worldview, valuable discussion context. It also puts forward a position about "the unique status of qualimetry as a science on measuring and quantification in the system of sciences on society, human and nature." The "**qualimetry of humanology**" formation, in its turn, as though summarizes in itself all assessment theories related to the measurement and assessment of human potential and real qualities, and contains the quality assessing comprehensive theories of human health.

It is common knowledge that in any developing science, some solved problems are replaced by others, often even more numerous and complex

ones. Such conditions were characteristic of qualimetry. Along with the disclosure of high qualimetry school by 1991, group of scientists from a qualimetry school identified such field of synthetic qualimetry as:

- life qualimetry;
- qualimetry of humanology;
- control qualimetry;
- «cyclical» and dynamic qualimetry.

In the development of qualimetry synthetic paradigm considers the surviance imperative, which dictates the need for a short time transition to a market-planned global economy, where the law of human quality priority development, quality of education, quality of public intelligence will act.

Appeal of qualimetry to quality, shows to a human the specificity of qualimetry as a scientific discipline, where *the object of qualimetry research* is a quantification of the various quality objects (objects or processes). **The quality** of an object (process) is considered to be its essential, persistent properties, whereby this object is appeared. As can be seen from the above, the **qualitative information** about the objects expresses its nature and content and is absolutely necessary for its specification. All the training and education processes and results, all types of activities, relationships of participants in the pedagogical process, all achievements in the development of individuals and groups in pedagogies describes by the qualitative characteristics (parameters). Main regularities and principles of pedagogy have a qualitative form. The surrounding world quantitative characteristic represents a higher level of its knowledge. **Quantity** is the objective certainty of an object of knowledge, on which it can be divided into uniform parts. The quantity and quality are inextricably linked: they dialectically complement and turn into each other (the law of transition from quantity to quality). Any qualitative information always contains one or other degree of quantitative.

The quantification in qualimetry is understood as a certain function of the relation (mostly expressed as a percentage) of the quality measurement of a considerable production to the quality product measurement accepted as the standard. Specifically, at the beginning of the 70s, the concept of a **measure of quality** initially was introduced by A.I. Subetto, which was introduced as **mathematical formalism of quality theory** part, based on mathematical interpretation of quality. Measurement as the basic notion is the determination of the physical quantity value empirically using special technical means, i.e. if measurement in metrology is considered as a special case of assessments, then in qualimetry they characterize two unsubordinated notions. The common perception that qualimetry uses only with complex dimensionless estimates obtained as a result of a calculation by some means or another, narrows down the qualimetry boundaries, as it excludes differential methods of quantification from the qualimetry field (i.e., estimates of individual, single measurement of quality properties). Meanwhile, the name "qualimetry" shows that its apparatus are all kinds of estimates of any dimension, received in different ways. In qualimetry, the

studied quality should be considered as a combination of the properties. The systems dismemberment of objects and their group using a generalized, idealized model (or type), allows to create a hierarchical, multi-level quality model of the evaluated object - so-called properties tree. Namely the creation of a quality model, expressed in the form of a properties tree, represent the central task of the whole quantification of quality problem. For example, the model for quality assessing of students' competence has the following hierarchical structure. By the method of typology and morphological analysis, the competence effectiveness of students is determined by such parameters as:

- knowledge, skills, ability;
- worldview;
- intellectuality.

The performance of students' competence is determined by the following criteria: KS components and morality, hardworking, sociability, erudition, emotions, will, memory, etc. These criteria have a specific measurement scale and, and based on certain measurements and gauges, they obtain numerical characteristics. The gauges role in this case performs tasks of different genres.

The "quality", "measure", "measurement", "assessment", "diagnostics" and "scaling" definitions allow expanding the concept of "the subject of qualimetry as a science" and putting forward a new methodology, which is independent place among other scientific subjects, with specific interconnections with these subjects. The qualimetry interconnection with other sciences is provided in the Figure 1.

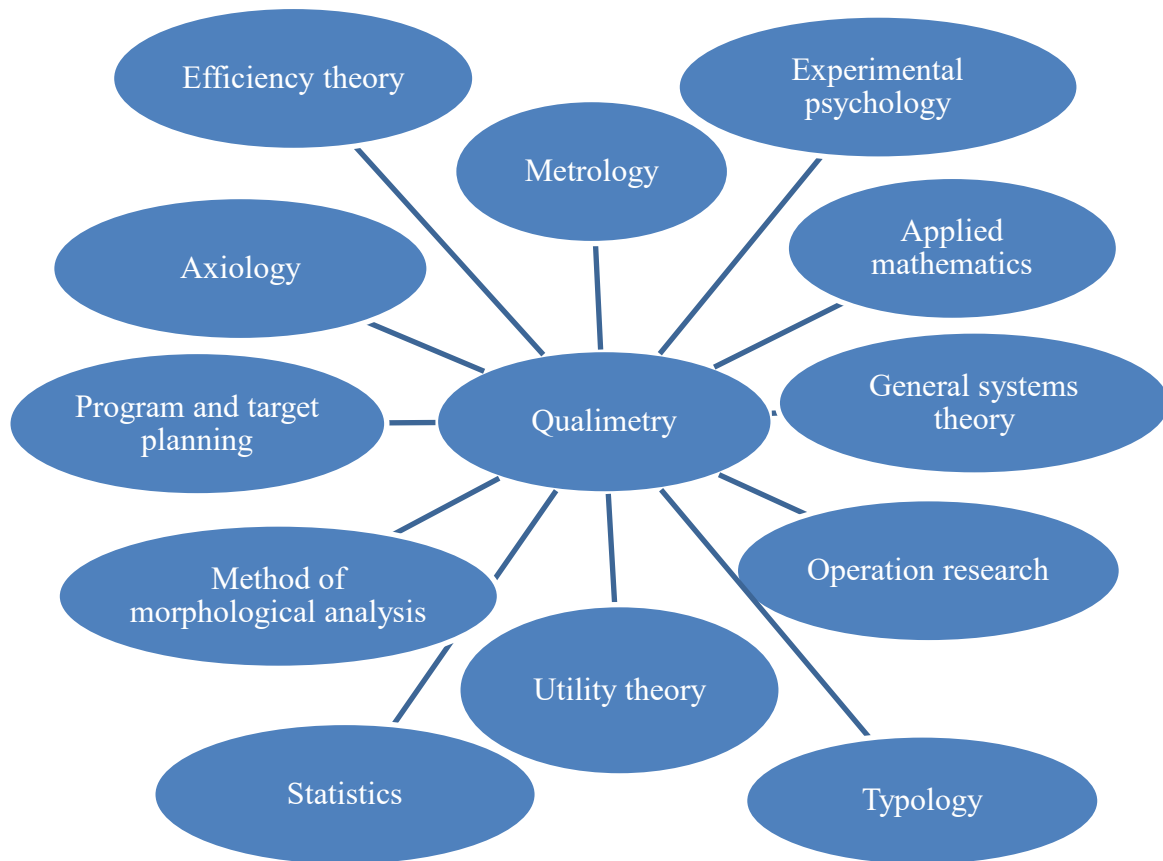

Figure 1 - The relationship of quality control with other sciences

Qualimetry as a scientific subject is closely related to metrology. One of the first operations that is performed with a properties comprehensive quantification is the values calculation of the relative measures of K properties. But for such an operation, it is necessary to know the absolute values of measures of these properties (Q). Mostly, such measures are measured by physical experiment by instruments. For many properties, there are still no physical measurement methods, and K assessments are obtained by an expertise, without determining the values of the absolute Q measures. When measuring the absolute measures of Q , metrological methods are used. Metrology is a scientific industry about quality measuring, methodologies and means of ensuring their unity and ways to achieve the required accuracy. I.e. qualimetry uses the data obtained in metrology as the substructure of its further constructions.

Experimental psychology, morphological analysis, applied mathematics, general systems theory, operation research (OR), statistics also plays an important role in qualimetry. Experimental psychology and morphological analysis is the main tool in the development of product and consumers' classifications, building a hierarchical structure of measurement, determining weight coefficients. With the help of weight coefficients, the character of the dependencies between absolute Q and relative K indices is determined. Relative and absolute indicators dependency can be quite an acceptable basis for solving some qualimetry problems.

Investigated property	A hierarchical set of properties	Weighting factor G	Absolute value Q Q=1 or 100%	Relative value K
Student competence	KS			
	Outlook			
	Intellectuality			
	Genius			

The weight coefficient of all properties of the same level is a constant value. The relative measurement is calculated according to the formula $K = a / p$, where **a** is the number of operations correctly performed by students, **p** is the total number of operations, i.e. **p** - performs the function close to the absolute measurement.

In such a manner, the quality of an object, representing material and spiritual value for a human, on the one hand, is an object of axiology study, and, on the other hand, is an object of quantitative analysis in qualimetry. Therefore, firmly say that in the development of qualimetry two branches are beginning showing up clearly: theoretical and applied. Theoretical qualimetry abstracts from specific objects (subjects or processes) and studies only general regularities and mathematical models related to quantification. The object of theoretical qualimetry is the philosophical and methodological quantitative quantification problems, the task of applied qualimetry, in our view should be the specific methods and mathematical models' development for quantification of specific objects different types and purposes.

References:

1. Azgaldov G.G. Theory and practice of assessing the quality of goods. Qualimetry foundation – M.: Economy, 1982. – p. 256.
2. Azgaldov G.G. unmeasured or not measured? // Standards and quality, 1993. – № 7. – P. 33-36.
3. Azgaldov G. G., Raikhman E. P. On qualimetry. – M.: Publishing house of standards, 1973. – p. 172.
4. Zvonnikov V.I. Pedagogical measurements in training quality control: the dissertation ... of Ed. D: 13.00.01 Rostov-on-Don, 2006, p. 405. RSL OD, 71: 07 – 13 / 122.
5. Subetto A.I. Humanology qualimetric foundations // human as the measure of all things. XVIII Symposium Abstracts (on the humanology problems). – Gorky: Philosopher. USSR society, 1990. – p. 69–72.

3.35. Criteria and Levels of Readiness of College Students for Research Activity

Mayra A. Aytbayeva

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of «Decorative, Applied and Fine Arts». Korkyt Ata Kyzylorda State University (Kyzylorda, Kazakhstan)

Nesibeli S. Nagashibay

2-Year Master's Student of the Specialty "Vocational Training". Korkyt Ata Kyzylorda State University (Kyzylorda, Kazakhstan)

In Kazakhstan vocational education special emphasis on formation of future specialists' professional competence, which is defined as the overall ability of the specialist to the professional activities of their knowledge, skills, and generalized ways of acting. They provide the versatility of the specialist and therefore cannot be too specialized. In other words, professional competencies are multifunctional, interdisciplinary, and multidimensional. As shown by the theoretical analysis of scientific literature, the problem of competence is closely related to problems of a more General nature — the development of professional culture of a specialist, his professionally significant personal qualities, the level of cognitive skills.

In modern science, two main groups of competencies are identified as relevant to the system of secondary vocational education: General and professional. The total includes General scientific, instrumental, socially-personal and common cultural, which together provide a technological, social, and personal competencies of graduate and professional (General and special) — defines requirements for professional work in specific professions training institution of secondary vocational education. The General professional competence formed on their basis, is characterized by the accumulation of competencies of a General orientation in various types of activity (for example, production and technological, organizational and managerial, research, project and other competencies), and special competence is determined by specific competencies for this profession. [1]

We agree that research competencies are among the General professional ones. A significant number of graduates of professional colleges have intentions to continue their education in higher education institutions. A considerable number of works are devoted to the problem of preparing University students for research activities. We believe that the formation of research competencies should begin within the walls of the college.

Despite numerous studies in this area, the possibilities of secondary vocational education, which allows teachers to manage the research activities of students, in particular, in the direction of scientific and technical education, have not yet been fully explored. Unfortunately, today, the organization of research work in most colleges leaves much to be desired.

There is little involvement of students in research activities and research projects.

Meanwhile, a College graduate should see, formulate and solve current scientific problems of professional activity, find fundamentally new creative solutions and implement them in practice.

Under the research activities of College students, we will understand a set of activities aimed at mastering the methods and techniques of research work. And research activities are a means of forming students' research competence. [2]

The scientific literature offers different criteria for the readiness of students for scientific activities, the formation of their research competence. For example:

- ability to plan research
- highlighting the research goals and objectives;
- definition of the subject, object,
- determining the means to implement the planned actions;
- ability to get the necessary information;
- ability to learn new knowledge independently;
- ability to transfer the acquired knowledge to new conditions;
- reflection, analysis of performance results;
- ability to develop a training project;
- knowledge of information and communication technologies [2].

We offer the following criteria for the formation of readiness of College students for research activities:

- there is a motivation for the need to master rational methods of intellectual research work to improve the quality of professional activity;
- having the necessary skills to identify leading ideas and research results in professional activities;
- ability to quickly find the necessary information on professional activities, on the topic of research.

The specifics of our research dictated to us a refined version of the criteria and indicators of readiness of College students for research activities.

Table 1. Criteria for College students' readiness for research activities

Criteria	High level	Average level	Low level
The presence of motivation for the need to master rational methods of intellectual work to improve the quality of professional activity	They are deeply aware of the need to master rational methods of intellectual research work to improve the quality of professional activity, self-development,	They completely underestimate the importance of using rational methods of intellectual research work and their role in the process of further social and professional self-realization. Consider sufficient superficial incomplete knowledge of	Complete lack of motivation for the need to master rational methods of intellectual research work, lack of understanding of the role and significance of these skills in future life

Criteria	High level	Average level	Low level
	and self-education	rational methods of intellectual research work	
Having the necessary skills to identify leading ideas and research results in professional activities	Full knowledge of the necessary skills and abilities in identifying leading ideas, results of scientific research on professional activities	Insufficient knowledge of the necessary skills and abilities when identifying leading ideas, results of scientific research on professional activities: difficulties in determining and formulating the main idea and the essence of the text content, poor speed when working with the text.	Minimal knowledge or complete lack of the necessary skills to identify leading ideas, results of scientific research on professional activities, inability to identify and formulate the essence and main idea of the text content.
Ability to quickly find the necessary information on professional activities	Ability to clearly determine the direction and pattern of the search. Knowledge of library skills (working with catalogs, reference sources), orientation, and quick search for the necessary information in print.	Insufficient orientation when determining the search direction. Superficial knowledge of the skills and abilities of working in the library (working with catalogs, reference sources), orientation and quick search for the necessary information in printed products.	Ignorance and inability to determine the main direction of the search, lack of skills in the library, lack of guidance among the variety of printed material.

How can we optimize the work of attracting students to research activities? First, it is necessary to identify the propensities of students, who did what research work at school and whether there is a motivation for learning. It is necessary to develop a system of encouragement in the form of assessments of students engaged in research activities, where such types as:

- preparation of a research project;
- participation in the conference in colleges of the city, region;
- participation in other scientific conferences;
- preparing articles for local publications;
- participation in student competitions and grants.

Work begins on involving students in project activities, and the teacher voices the topics of possible research projects. At the initial stage, they are a review of the literature on the selected topic. After selecting the topics and individual work of the student with the teacher, there is a public defense of research topics on the stream, where students present the goals and

objectives of their future project work and announce their work plan. The subject of project work should be associated with their future profession, which contributes to motivation in the study of the discipline.

Based on the results of the selected topics, an individual plan is drawn up for each student, which provides assistance to the student in selecting literature, compiling analysis, and being able to highlight the main thoughts. Next comes the work of teaching writing articles, research work. Weekly meetings are held with each student according to their individual plan. The organization of research work is carried out at the expense of hours of independent work. We review the geography of student competitions with students and determine the possibility of participating in them. According to our experience, we can conclude that participation in various competitions contributes to motivation for educational activities, is a leading factor in mastering modern methods of searching, processing and using information, mastering the methods of research activities, defending and defending your opinion.

A new form of knowledge acquisition, which is based on independent search for information, its analysis, and interpretation in order to obtain new knowledge – this is the beginning of research activities that create certain competencies.

The results of research work is a student conference, which is held in a solemn atmosphere, with the participation of teachers, heads of departments, Deputy Directors for academic work and science. An important point in organizing research work with students is the preparation of research papers for participation in national competitions. It is important to teach the student to properly present their research, to be able to engage in a dialogue with opponents. Students learn how to present their work in specially organized classes on the ability to ask questions and answer questions. Experience shows that it is difficult for students to enter into a dialogue with professors-teachers to defend their point of view, so this important skill is devoted to a lot of classes:

- at the first stage, the student must thoroughly analyze their work together with the lead teacher;
- the next stage is a dialogue with fellow students, which takes place in the form of a pre-defense of their work;
- next, senior students present their speech.

A separate stage of the work is teaching academic writing, first of all the art of writing a scientific article on your research work.

This method of working with College students allows you to get research skills, teach the ability to present your work and prepare for more serious research work at the University.

The results of the study can be the basis for the formation of research competencies of College students, based on the creation and implementation of a system of training students in the framework of research

work. Research work of College students is continued at the University, and the results of research become part of the diploma project.

List of references:

1. Chabannaya I.A. Formation of professional competences of College graduates: autoref. dis ... cand. ped. sciences. -- Stavropol, 2008.
2. Gabdrakhmanova K.F. Method of formation of research competencies in students of Junior courses of a technical University // Modern science-intensive technology. - 2015. - No. 10. - P. 16-20.
3. Aitbayeva M.A. Pedagogical education as a means of training a future specialist: dis ... cand. ped. sciences. - Almaty, 2007.

3.36. Formation of the Foundations of Scientific Research Activities of College Students

Mayra A. Aytbayeva

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of «Decorative, Applied and Fine Arts». Korkyt Ata Kyzylorda State University (Kyzylorda, Kazakhstan)

Nesibeli S. Nagashibay

2-Year Master's Student of the Specialty "Vocational Training".
Korkyt Ata Kyzylorda State University
(Kyzylorda, Kazakhstan)

The most important role in the process of training future specialists in secondary vocational education is played by educational and cognitive activities of students aimed at equipping them with theoretical and practical knowledge necessary for their professional and social self-realization. Also, the knowledge of intellectual labor skills is the Foundation of active research activities of College students.

1 course of study, when a College student is going through a difficult period of adaptation to the specifics of the educational process in College, it is important not only mastering the technique of use of educational literature, but also mastering the skills of fast and efficient search for necessary information, technology and bibliographic sources in the library. It is necessary to develop the skills of understanding, mastering the culture of reading, rational methods of reading, preserving and developing memory, developing the skills not only of analysis, but also of other intellectual research actions: synthesis, generalization, classification, accentuation, etc. the Student must be able to keep systematic and rational records of what was read or heard (lecture), for example, notes, extracts, quotes, make different types of plans, abstracts, reports. It is important not only to understand and analyze the material being studied, but also to formalize your point of view in oral or written speech, to justify and defend your positions.

A significant number of College graduates continue their studies at universities. And they should be head and shoulders above the rest of the students, as they have formed the motives and needs for the need to own rational methods of research. They are aware of the importance of research competencies in the course of professional activity, the importance of the level of intellectual labor culture in the process of self-education and self-development, and, thus, understand that knowledge of the basics of research activity is one of the most important professionally significant qualities of a future specialist. We tried to achieve this goal both by using the method of persuasion in the course of conversation, and actually helping students in the process of educational activities – for example, teaching the method of search-selection of educational and scientific literature, correct design of abstracts, term papers, etc.

Any intellectual work is inextricably linked to the search for new information, and one of the main conditions for the success and effectiveness of the student's educational activities and scientific, managerial and other professional activities of a specialist is the ability to quickly find the necessary information.

Today, the ability to navigate among a huge amount of information and a huge variety of sources, the Internet, and printed materials, the number of which is constantly increasing, is mandatory for the effectiveness of any specialist. Often, students, future specialists, after spending a huge amount of time on this activity, are not sure of the completeness of the information found, which significantly complicates the research process. In the concept of preparedness in matters of information search Fedotov V. V. it includes the following main elements: a clear understanding of the General system of scientific and technical information and the opportunities that the use of information bodies in their field gives, knowledge of all sources of information in their specialty, the ability to choose the most rational scheme for searching for information, and skills in using auxiliary information and bibliographic materials [1].

Libraries are one of the main organizations where sources of information in the form of printed materials are concentrated. Each specialist must know the technology of working in the library. Libraries designed for specialists of various professions, researchers, teachers, and students are scientific and special libraries. The reader service and library structure are approximately the same.

One of the most important skills in working with literature is the ability to keep bibliographic records and catalog cards. It is necessary to train students in the correct registration of such records, observing the accuracy in accordance with the existing requirements of the state standard.

The ability to correctly design a bibliography is one of the necessary conditions for the design of printed works. It is important that students know the basic rules and requirements for maintaining bibliographic records of various types of literature, learn accuracy in describing books, articles and

other sources, and master the technology of maintaining bibliographic records.

Having the skills to work effectively with educational and scientific literature, the ability to read as the main means of acquiring information, both in the learning process and in the process of self-education, quickly find the necessary information in a book, are the basis of the culture of intellectual work. In order to optimize the use of time used preview the book, pay attention to names of authors, year and place of publication, abstract, contents, introduction or Preface, list of references, which gives an idea about the purpose of this book, the possibilities of studying a particular issue, the amount presented on the issue of information.

And then you can determine in General terms whether this book is of interest, and whether it is worth working with.

The main types of independent work of students are abstracts, term papers and tests.

Mastering the basics of a student's research activity involves understanding the scientific apparatus of the work, knowledge of the technology for developing the research procedure, and knowledge of the techniques for planning a scientific experiment.

In the process of educational and cognitive activity, a future College graduate must master various methods of research work, such as generalization, definition of the leading idea, classification, systematization, algorithmization, etc. and an important value in the student's research activity is the ability to keep systematic and rational records of what he has read: abstracts, theses, quotes, plans, extracts. They are necessary for effective and fast use of the read literature, its reproduction. In the process of recording, motor memory is added to visual memory, and the assimilation and memorization of the material is enhanced. It is convenient to make quotes and various statements on cards. Usually on one side of the card write the original data of the literature, on the second side-a brief summary, quote, extracts of the most important parts of the text.

The ability to keep rational records in a professional language when working with scientific and special literature is one of the most important skills of a future specialist. They allow you to learn the material you read more effectively, save it on paper and remember it better. Depending on the purpose of reading the material, the types of rational entries can be different. Entries that do not require analysis: description of the bibliography, page numbers where there is the necessary information, page numbers that are sent for copying, bookmarks with entries. Records that carry information for analytical work: abstracts, annotations, plans, etc. the Student as a future specialist must possess the technology of the main types of work with scientific and special literature, including the technology of drawing up various plans, abstracts, reviews, and other types of rational records. They must know the requirements for them, the rules for drawing up simple and complex plans for a given text, the rules for making an annotation for a given

text, be able to analyze the content and structure of a given scientific work, and be able to write reviews for it in accordance with the requirements.

We have always tried to link the special course "culture of intellectual work" with the educational activities of students, in the process of which professional competencies are formed. This was expressed, first of all, in the development of future specialists' skills to work with professional information based on special texts, in the preparation of messages, reports, and term papers in the specialty.

At the same time, for future specialists, such a mental process as memory is important, which is one of the main components of the cognitive process. In the scientific literature, memory is defined as a system of means of storing and reproducing information stored in a person, where the processes of organizing information for future activities are performed [2].

Depending on the duration of information storage in any activity, there are short-term, operational and long-term memory.

Scientists highlight the following points of memory:

1. Information that is already in memory is the basis for its subsequent work, and the more knowledge is stored in memory, the easier it is to save subsequent ones.

2. Even with the most developed memory, the process of forgetting information occurs, which is most intense in the first time after the perception of the material, later the process of forgetting slows down. Therefore, the repetition process is mandatory.

That is, in order to remember the lecture material in sufficient volume, the student must repeat it after a small amount of time (on the same day or the next). The accumulation of loose material will grow and lead to serious overload before the workshop, and it is very difficult to reproduce forgotten details in memory. But it is much easier to refresh previously repeated material.

Thus, the quality of knowledge and skills acquired in College, knowledge of intellectual research skills are very important for further education at the University, employment, and future professional activities in General.

List of references:

1. Fedotov V.V. Rational organization of intellectual labor - Moscow: Economics, 1987. – 109 c.

2. Golubeva E.A. Individual features of human memory (psycho-physiological studies) - Moscow: Pedagogy, 1980. - P. 263.

3. Aitbayeva M.A. Pedagogical education as a means of training a future specialist: dis. cand. ped. sciences. - Almaty, 2007.

3.37. The Specifics of the Educational Process for Children in Individual Education

Sholpan Zh. Arzymbetova

Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Professor

Alia K. Oralbekova

PhD, Senior Lecturer

Akmaral K. Apashova

Master, Senior Lecturer

Kundiz Sh. Alimova

Master, Senior Lecturer.

South Kazakhstan State Pedagogical University
(Shymkent, Kazakhstan)

The experience of teaching shows that the effectiveness of the educational process for children who are individually trained can be achieved if the following requirements are met:

1. The educational process for children with special educational needs who are on individual training should be designed as a complex system process of training, medical rehabilitation, education, pre-professional training and directed socialization.

2. The educational process should provide a variety of organization of classes with children. When co-educating children with disabilities, it is necessary to create real conditions for multi-level differentiated and integrated education. A single educational space for healthy children and children with disabilities with physical disabilities, provides an opportunity to educate on the idea of catharsis-purification, ennobling feelings through compassion, as well as rapid, sparing inclusion of children with disabilities in the environment of their peers, that is, directed socialization.

3. The curriculum is developed for each student individually based on the basic curriculum, as well as taking into account the number of weekly hours recommended by the mppc, which directs the child to individual training. Changing the curriculum in the direction of increasing or decreasing weekly hours is possible only in coordination with doctors and special teachers who monitor children and parents, which is associated with the peculiarities of the student's development. The school administration ensures that there is a reserve of additional school hours by management actions. The individual curriculum is signed by the student's parents.

4. The terms of development of individual education programs can be increased in comparison with traditional General education schools.

5. An important feature of the organization of the educational process in the form of individual training is the need to design the subject content taking into account the reduced curriculum.

6. Experienced teachers carry out this activity through the creation of author's teaching AIDS for educational areas. Manuals are reviewed and introduced into teaching practice.

7. Effective solution of the problems of organizing the educational process in the form of individual training is possible only with full-fledged personnel and material support. In addition to subject teachers, the school's staff should include speech therapists, psychologists, speech pathologists, educators, and family social educators who provide psychological, pedagogical, and medical and social support for the educational process.

8. Another principle of organizing the educational process for children who are on individual training is mandatory to include the parents of students in the educational process. This is the responsibility, first of all, of the released class teacher (if individual training at school) or the family social teacher (if individual training at home). The main forms and methods of subjectivization of parents: coordination with them of the individual educational trajectory (route) of the student, pedagogical and medical lectures, health Schools, individual counseling, etc.

Individual training programs

At the heart of inclusive schools is the use of individual training programs that allow you to determine the needs for special training of students. When drawing up an IPO, the strengths of the disabled person are taken into account and their special needs are assessed. On the basis of these two parameters, the curriculum is adapted for it and a list of necessary tools and devices is compiled.

The factors that most contribute to the successful practice of inclusive education include:

1. Training of teachers is one of the most important. It is based on practical lessons (in the classroom), the focus is on the teacher's attitude (attitudes) to students, and the ability to change roles. The training should take place repeatedly (in cycles). The specialist works with teachers directly in the classroom. the best result is the complete integration of the "coach" with the school.

2. A systematic approach is to involve all school staff, since the overall result depends on the school's overall performance. Here, such parameters as the load on the teacher (the number of students), the size of the room and its equipment are very important.

3. Development of training programs focused on the development of practical skills in the last grades of high school (work-based learning).

The main trends in the development of inclusive education identified in the study of the experience of 30 countries of the Organization for economic cooperation and development are:

- transforming special schools into resource centers that: train and train teachers and other school employees; develop and distribute materials and methods; support schools and parents; provide temporary assistance to students; and support students when they enter the labor market;

- the individual Learning Plan continues to play a major role in assessing the degree and type of adaptation needed and in assessing student progress.

The same study found the following problems and barriers to the development of inclusive education:

- At the level of secondary General education: there are serious problems compared to primary school. The source of problems is the low level of teacher training, less positive attitude on the part of teachers, and an increase in the achievement gap between students with VET and the rest of the students.

- The role of parents: against the background of the General very friendly attitude of parents of students with VET to inclusive schools. Families with children with severe disabilities prefer specialized schools.

- Funding: this is the main barrier to inclusive education and training, so many countries are trying to reform school funding.

Let's consider such important aspects of inclusive education as the principles of forming an individual training program, adapting the curriculum, managing the school, and the individual educational program as a new institutional form of education.

Principles of forming an individual training program:

- Suitable for all students – not just students with disabilities
- A means of adapting to a wide range of student opportunities
- A way to Express acceptance and respect for individual learning characteristics
- Applicable to all components of the program and the usual behavior in the classroom
- Responsibility of all employees involved in the training process
- The most likely increase in student success

Curriculum Adaptation

The curriculum should be adapted to the needs of children, not the other way around. Thus, in the curriculum, schools should provide opportunities to provide education for children with different abilities and interests.

Children with special needs should be provided with additional educational support in the context of the regular curriculum, rather than any other curriculum. The guiding principle should be to ensure that all children receive the same education, providing additional assistance and support to children in need.

Knowledge acquisition is not only a matter of formal and theoretical learning. The content of education must meet the high standards and needs of individuals in order to enable them to participate fully in the development process. Teaching should be based on the experience and practical needs of the students themselves in order to better motivate them.

In order to monitor the progress of each child, it is necessary to review the evaluation procedures. In order to inform students and teachers about

the level of learning achieved, as well as to identify difficulties and support students in overcoming them, an element of the current assessment should be introduced into the normal learning process.

For children with special educational needs, support should be provided on an ongoing basis, ranging from minimal assistance in regular classroom activities to additional educational support programs within the school and expanding it, if necessary, to assistance from specialist teachers and external support staff.

If necessary, appropriate and accessible technical tools should be used to improve the success of the school curriculum, as well as to facilitate communication, mobility and learning. Technical assistance can be provided in a more cost-effective and efficient manner if it comes from a Central unit in each locality that has experience in adapting assistance to individual needs and providing services.

Capacity-building and research should be carried out at the national and regional levels in order to develop appropriate technology support systems for the education of persons with special needs. States that have ratified the Florentine agreement should be encouraged to use this document to facilitate the free circulation of materials and equipment related to the needs of people with mental and physical disabilities. Accordingly, States that have not yet acceded to this agreement are invited to do so in order to ensure the free distribution of educational and cultural services and goods.

School management

Local administrators and school leaders can play an important role in adapting schools to children with special educational needs if they are given the necessary authority and training to act in this area. They should be encouraged to develop more flexible management procedures, reallocate learning resources, diversify learning opportunities, mobilize assistance that children can provide to each other, support students facing difficulties, and develop close relationships with parents and the community. Successful school management depends on the active and creative participation of teachers and staff, as well as the development of effective collaboration and group work to meet the needs of students.

School leaders have a special responsibility to promote positive attitudes among the school community, as well as to establish effective collaboration between classroom teachers and support staff. Through consultation and negotiation, appropriate measures should be provided for support and a clear role to be played by the various partners in the educational process.

Each school must be collectively responsible for the success or failure of each student. A group of teachers, not an individual teacher, should share responsibility for the education of children with special needs. Parents and volunteers should be encouraged to take an active part in the work of the school. Nevertheless, teachers play a crucial role as organizers of the

educational process, providing support to children through the use of available resources in both classroom and extracurricular activities.

List of references:

1. Ardzinba V.A. Inclusive education of people with disabilities in the United States of America // Electronic Journal of Psychological Science and Education PSYEDU.ru. 2010. No. 5.
2. Zabramnaya, S.D. Practical material for conducting a psychological and pedagogical examination of children: [a manual for the psychological. - medical. - ped. committee] / S.D. Zabramnaya, O.V. Boletus. - M.: Vlado, 2008. - 32 p.
3. Inclusive education of people with developmental disabilities: a view from Europe and Russia / Collection of scientific papers. S-Pb., Publ. Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen. 2010.
4. Inclusive education. Methodological guide for institutions of general primary and secondary education. Chisinau, 2014.
5. Inclusive education: key concepts / Compiled by N.V. Borisova, S.A. Prushinsky. Repl. Ed.: M. Perfilieva // M.: Vladimir, Transit-IKS, 2009.

3.38. Педагогические технологии в современном образовательном процессе

Сауле Баязовна Бегалиева

Доктор педагогических наук, профессор. Казахский национальный государственный педагогический университет им. Абая (Алматы, Казахстан)

Алия Курбановна Оралбекова

Доктор PhD, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет (Шымкент, Казахстан)

Оценивая современное состояние определения понятия «педагогическая технология», следует признать, что область применения, данного феномена в педагогике не определена достаточно четко, что затрудняет его использование на практике.

Вслед за рядом исследователей (Е.Н. Гусарова [1], В.В. Гузеев [2], С.А. Смирнов [3], А.Е. Берикханова [4] и др.), приходится признать, что сегодня понятие «технология» употребляются в педагогике, по крайней мере, во трех смыслах:

1. Как синонимы понятия «методика» или «формы организации обучения» (технология написания контрольной работы, технология организации узкогрупповой деятельности, технология общения и т.д.).
2. Как совокупность всех использованных конкретной педагогической системой методов, средств и форм (технология В.В. Давыдова, технология развивающего обучения и др.).

3. Как совокупность и последовательность методов и процессов, позволяющих получить продукт с заданными свойствами.

Только в последнем толковании сохраняется первоначальный смысл «технологии». Ключевым звеном любой технологии является детальное предопределение конечного результата и контроль точности его достижения. В технологиях больше представлена процессуальная, количественная и расчетная компонента. В методиках – целевая, содержательная, качественная и вариативно-ориентировочная стороны. Педагогическая технология отличается от методики обучения своей воспроизводимостью, устойчивостью ее результатов [5, с. 17].

Смещение технологий и методик приводит к тому, что деятельность учителя становится недостаточно осознанной, то есть без определенных концептуальных установок.

Несомненно, что педагогические технологии не одно и то же, что «методичка», технологии гораздо шире, чем методики. Хотя, конечно, следует признать, что методики являются составными частями педагогической технологии. Педагогические технологии, считает В. Зайцев, имеют четыре составляющие: оценку результирующего признака, диагностику (как выделение главного фактора), методику (построенную с учетом результатов диагностики) и средства интенсификации обучения [6, с. 56-62].

Оценивая положительно различные подходы к определению понятия «педагогическая технология», в нашем исследовании мы придерживаемся концепции Н.Д. Хмель об объекте деятельности учителя – целостном педагогическом процессе, и полагаем, что педагогические технологии – это совокупность средств, форм, способов и приемов совместной деятельности учителя и учащихся, органически вписывающиеся в целостный педагогический процесс, и направленные на развитие, саморазвитие их творческой активности, формирование личности школьников, профессиональной компетентности педагога.

Большинство имеющихся в научно-педагогической литературе технологий, носят частно-методический характер. Они направлены на усвоение знаний, умений и навыков по изучаемым дисциплинам и не способствуют приобретению школьниками интегративных компетентностей и во целом - формированию личности. «Подавляющее большинство образовательных технологий по существу нацелено на то, чтобы учащиеся усвоили некую сумму знаний. Отсутствие у разработчиков концепций, раскрывающих характер взаимосвязи между особенностями системы «педагоги - учащиеся» и спецификой технологии труда педагога из есть самое уязвимое место, вследствие чего предлагаемые технологии оказываются невостребованными рядовыми педагогами, потребителями продукции» [7, с. 16].

Особенностью современных педагогических технологий является переориентация управляющей функции учителя в педагогическом

процессе. «... прямое управление – отличительная особенность традиционных технологий. Технология сотрудничества предполагает невозможность и необходимость и на уровне «переданного управления» (т.е. выполнения различных видов работ сотрудника (консультанта, ассистента из пр.) учителя» [8, с. 19-22].

Педагогические технологии выполняют ряд функций:

1. Организационно-деятельностная предполагает организацию деятельности педагога, организацию деятельности учащихся, организацию совместной деятельности учителя и детей, организацию ребенком своей деятельности.

2. Проектировочная (прогностическая) функция отражает предвидение участниками педагогического процесса его возможных результатов, моделирование педагогического взаимодействия, прогнозный уровень развития ребенка и педагога в процессе реализации педагогической технологии.

3. Коммуникативная функция включает коммуникативную деятельность педагогов, учащихся, родителей – участников педагогического процесса; обмен информацией между учителем и учащимся; создание условий взаимопонимания педагога и воспитанников.

4. Рефлексивная функция обеспечивает осознание педагогом и ребенком себя в сложившейся педагогической ситуации; оценку объективности результатов педагогического взаимодействия; переосмысление и освоение опыта взаимодействия; фиксирование состояния и причин развития.

5. Развивающая функция заключается в создании условий развития ребенка и педагога, в обеспечении средствами саморазвития ребенка и педагога [9, с. 10].

При оценке существующих и новых современных педагогических технологий должны быть разработаны определенные критерии. В научно-педагогической литературе имеются некоторые наработки в этом отношении.

В обстоятельном учебном пособии Г.К. Селевко, наряду с характеристикой ряда педагогических технологий, обосновывает критерии, по которым можно судить об их эффективности, это:

«1. Концептуальность. Каждая образовательная технология опирается на какую-нибудь научную концепцию, на философский фундамент.

2. Системность. Образовательная технология должна обладать признаками системы: логикой процесса, взаимосвязью всех его частей, целостностью.

3. Управляемость. Предполагает возможность диагностического целеполагания, планирования, проектирования процесса обучения, поэтапной диагностики, варьирования средствами и методами с целью коррекции результатов.

4. Эффективность. Современные образовательные технологии существуют в конкретных условиях и должны быть эффективными по результатам и оптимальным затратам, гарантировать достижение определенного стандарта обучения.

5. Воспроизводимость. Подразумевает возможность применения (повторения, воспроизведения) образовательной технологии в других однотипных педагогических учреждениях, другими субъектами» [10, с. 36].

Позиции Г.К. Селевко о критериях оценки педагогических технологий были дополнены Н.Д. Хмель. Ею обоснованы следующие критерии технологичности педагогических технологий:

- а) концептуальность замысла;
- б) четкие методологические позиции разработчиков;
- в) системность в подходе к конкретным педагогическим явлениям;
- г) отражение в технологии двустороннего характера педагогического процесса;
- д) определение места субъектов и их взаимодействия в педагогическом процессе;
- е) диагностичность получаемых результатов;
- ж) воспроизводимость технологии в рабочих условиях любого учебно-воспитательного учреждения» [7, с. 19].

Как видим, критерии оценки педагогических технологий существенно дополнены казахстанским ученым, так как выстроены в соответствии с важнейшими закономерностями целостного педагогического процесса.

Всем приведенным критериям, в трактовке Н.Д. Хмель, соответствует разработанная автором технология реализации целостного педагогического процесса, определение данного понятия приведено нами в таблице 7.

«Педагогический процесс – это процесс целенаправленного взаимодействия детей по усвоению всего богатства культуры, накопленного предшествующими поколениями, происходящий под руководством и при непосредственном участии педагога, воспитателя» [7, с. 22].

Системообразующим фактором в педагогическом процессе является личность – личность педагога, личность учащегося. Если существуют в педагогическом процессе условия, соответствующие развитию и становлению личности в учебно-воспитательной деятельности учебного заведения, значит технология реализации педагогического процесса соответствует норме. И это утверждение вполне соответствует законам синергетики.

Вслед за критериями оценки педагогических технологий, полагаем необходимым остановиться на более частных вопросах, одним из которых являются принципы технологизации обучения.

Естественно, что они строятся авторами на методологических и дидактических положениях. В научной литературе представлена следующая совокупность принципов: принцип деятельностного понимания профессии, принцип обоснованности построения технологии в соответствии с будущей профессией, принцип непрерывного обновления технологий, принцип качественной оценки результатов учебной работы (Ф. Янушкевич и др.) [11].

Применительно к технологиям в вузовском обучении Р.Б. Морзабаевой предложены следующие принципы:

- принцип научно обоснованной и четкой постановки целей обучения;
- принцип современности;
- принцип оптимальности, оптимальные затраты и учителя, и учащихся;
- принцип интегративности (синтез результатов);
- принцип научности;
- принцип воспроизводимости процесса обучения и его результатов;
- принцип комплексного использования ТСО и дидактических материалов;
- принцип необходимости обязательного усвоения материала на занятиях на уровне узнавания;
- принцип педагогического сотрудничества преподавателя и студентов в обучении;
- принцип свободного посещения занятий [12].

Ряд принципов технологизации обучения в вузовском обучении представлены В. Монаховым, К.К. Кабдыкаировым. Привлекает внимание принцип обязательного соблюдения стандартизированных норм при проектировании педагогических технологий, принцип тематического проектирования и др. Весьма позитивна точка зрения М.М. Левиной о том, что современные педагогические технологии должны соответствовать методологии гуманистического, развивающего, личностно-обращенного проекта организации обучения [13].

В связи с тем, что теория технологизации обучения находится в стадии становления, вышеперечисленные принципы нельзя признать устоявшимися, очевидно, этот вопрос может быть предметом специального исследования.

Одним из вопросов теории педагогических технологий является их систематизация и классификация. Решение этой проблемы предпринималось рядом исследователей (Г.К. Селевко, В.С. Кукушин, Г.К. Левитес, Е.Н. Гусарова и др.). Изучение источников позволяет сделать вывод, что указанные авторы придерживаются позиции Г.К. Селевко. В нашем исследовании мы также приводим классификацию педагогических технологий Г.С. Селевко:

«1. Технологии на основе гуманизации и демократизации педагогических отношений. Это технологии с ориентацией на личностные отношения, на индивидуальный подход. К ним относятся педагогика сотрудничества, гуманно-личностная технология Ш.А. Амонашвили, система преподавания литературы, формирующего человека (Е.Н. Ильин) и др.

2. Технологии на основе активизации и интенсификации деятельности учащихся. К ним можно отнести игровые технологии обучения на основе опорных сигналов В.Ф. Шаталова, коммуникативное обучение Е.И. Пассова.

3. Технологии на основе эффективности организации и управления процессом обучения (программирование обучения – В.В. Фирсов, Н.П. Гузин, технологии индивидуального обучения Инге Угет, В.Д. Шадриков; перспективно-опережающее обучение С.Н. Лысенковой, групповые и коллективные способы обучения – И.Д. Ривин, В.К. Дьяченко, компьютерные технологии и др.).

4. Технологии на основе методического усовершенствования и дидактического реконструирования учебного материала: разукрупнение дидактических единиц П.М. Эрдниева, технология Диалога культур В.С. Библера и С.Ю. Курганова, система «Экология и диалектика» Л.В. Тарасова, технология реализации поэтапного формирования умственных действий М.Б. Воловича и др.

5. Природосообразные, использующие средства народной педагогики, опирающиеся на естественные процессы развития ребенка. Это, например, обучение по методике Л.Н. Толстого, технология саморазвития М. Монтессори и др.

6. Альтернативные: вальдорфская педагогика Р. Штейнера, технология свободного труда С. Френе, технология вероятностного образования А.М. Лобка.

7. Комплексные технологии: школа самоопределения А.М. Тубельного, «Русская школа» И.Ф. Гончарова, «Школа для всех» Е.А. Ямбурга «Школа-парк» М. Балабана и др.» [10].

Из перечня групп педагогических технологий, предложенных Г.К. Селевко, можно сделать вывод, что в этой классификации предпринята попытка выявить некоторые методологические основания: гуманизация и демократизация, природо-сообразность, деятельностный подход к формированию личности школьника. Заслугой Г.К. Селевко является то, что он на волне предоставления учителям свободы конца 80-х, начала 90-х годов, в силу чего был взлет нововведений (педагогический новаторы) собрал воедино и попытался классифицировать этот драгоценный опыт.

Несколько иной подход к классификации педагогических технологий предпринят В.С. Безруковой. Ею выделены четыре группы технологий, в основе которых лежит какая-то ведущая идея. Это:

1. Технологии жесткого управления познавательным процессом (технология модульного обучения, технология опорных сигналов В.Ф. Шаталова, технология укрупненных единиц в содержании образования П.М. Эрдниева, технология проблемного обучения М.И. Махмутова, обручение по Л.В. Занкову, В.В. Давыдову и Д.Б. Эльконину, информационные технологии на базе ЭВМ, «таксономия целей обучения» Блума, «школа завтрашнего дня» Д. Хорварда и др.).

2. Технологии, руководствующиеся идеей «Свободного воспитания» (гуманно-личностное обучение Ш.А. Амонашвили, вальдорфская педагогика, «школа Л.Н. Толстого», «семейная школа»).

3. Технологии, которые формировались на «теории отмирания школы», во основе которой лежит идея критики школы с ее нормированием и формализацией содержания обучения, режима дня из года и т.п. (концентрированное обучение, «диалога культур», погружение, парковая технология, дистанционное обучение и др.).

4. Группа технологий, в основе которых лежат идеи нейропсихического воздействия над личность с целью высвобождения ее потенциальных познавательных возможностей (суггестия, обручение во сне, обучение на основе биоритмологии, медитации, аутотренинга) [14].

Классификация и описание педагогических технологий применительно к вузовскому обучению предприняты Е.Н. Гусаровой.

Автор выделяет:

а) дискуссионные методы (групповая дискуссия, разбор казусов из практики, метод конкретных ситуаций);

б) игровые методы (дидактические, деловые, управленческие, ролевые и др.);

в) различные формы тренингов;

г) компьютерные технологии.

Однако автором недостаточно обоснованы ведущие идеи классификации педагогических технологий [1].

Педагогические технологии разрабатываются казахстанскими учеными и педагогами:

- уровневая технология Ж.А. Караева, Ж.У. Кобдиковой [15];

- модульное обучение М.М. Жанпеисовой [16];

- альтернативные формы и методы обучения педагогов-новаторов [17; 18];

- технология реализации целостного педагогического процесса Н.Д. Хмель [19].

На сегодняшний день разрабатываются педагогические технологии к различным категориям учащихся, в частности, к выявлению, развитию и обучению одаренных детей.

В Республике Казахстан в связи с приоритетным направлением образования – наращивании интеллектуального потенциала страны в течение последних десяти лет изучается проблематика формирования

креативности будущего специалиста в вузе [19], разрабатывается система работы с одаренными детьми [20].

В опыте работы с одаренными детьми в мировой педагогике накоплены технологии обучения, зачастую называемые стратегиями. Это стратегии ускорения (увеличение темпа, скорости изучения учебного материала – «перескакивание» ребенка через классы или даже несколько классов), стратегия интенсификации (предполагает повышение интенсивности обучения за счёт увеличения объема изучаемого материала и совершенствования технологий обучения; осуществляется в рамках дифференцированного обучения).

Стратегия интенсификации тесно связана со стратегией обогащения, которая наиболее полно представленный в Концепции известного специалиста по работе с одаренными детьми США Дж. Рензулли.

В концепции Дж. Рензулли относительно наиболее способных учащихся уделяется внимание трем важнейшим характеристикам: интеллектуальные способности, превышающие средний уровень, креативность, настойчивость, выражающаяся в мотивации, ориентированной на решение задачи.

Подход, обозначенный Дж. Рензулли как модель обогащающего школьного обучения, «представляет собой набор специальных мер для стимулирования деятельности ученика, развития его интереса к учению, повышения успешности и интеграции большого объема учебных способ и навыков деятельности в самые разные области школьной программы, в любой учебный предмет или другую форму школьного обучения» [21, с. 214-243].

В этой модели, прежде всего, модернизируются (обогащаются) традиционные школьные программы в трех направлениях:

- уровень сложности учебного материала дифференцируется;
- осуществляется интенсификация содержания обучения за счет сжатия, исключения некоторых второстепенных материалов и заменой их более углубленными;
- сложность обучения увеличивается за счет включения теоретических основ изучаемой дисциплины;
- интеграция разных вариантов развивающего материала с обычными школьными программами.

В организационном отношении для усвоения расширенного, углубленного материала создаются группы обогащающего обучения, в которое объединяются учащиеся со сходными интересами, занимающиеся в специально отведенное время. В этих группах осуществляется индивидуальный подход, создаются специальные ситуации, где школьники выполняют реальные проекты, исследовательские работы.

Развитие учащихся (данные об их успехах) отслеживаются, собираются в досье под названием «Портфель данных об ученике».

Модель обогащающего обучения широко применяется во многих школах США с 1974 года. Авторы данной технологии уверены, что ее реализация даст возможность каждой школе развивать способности учащихся, всесторонний рост.

Большинство изложенных технологий могут быть использованы в вузе при подготовке будущих специалистов.

Анализ научно-педагогической литературы позволяет сделать вывод, что технологиям обучения в высшей школе посвящено меньше публикаций (А.К. Ахметов [22], Д.М. Джусубалиева [23] С.А. Абдыманапов [24], Ш.М. Каланова [25], Н.К. Ахметов [26], Г.К. Нуртаева [27], Е.Ы. Бидайбеков [28], Г.С. Кудебаева [29], Г.Г. Бегаришева [30]).

Таким образом, изучение и анализ литературных источников о современных педагогических технологиях позволяет нам сделать следующие выводы:

1. Можно констатировать, что к настоящему времени складываются теоретические основы педагогических технологий (понятия, назначение и функции педагогических технологий, концептуальные подходы к критериям выбора технологий, классификация).

2. Сущность современных педагогических технологий заключается в том, что они в соответствии с новыми вызовами времени (демократизация, гуманизация, направленность образования на развитие внутреннего потенциала личности и др.) ставят во главу угла субъект-субъектные отношения в педагогическом процессе (в отличие от традиционных технологий).

3. Современные педагогические технологии нацелены на активизацию учебно-познавательной деятельности учащихся, студентов, на развитие их творческой активности в различных видах деятельности.

4. Руководствуясь изложенными теоретико-методологическими позициями, изложенными в 1.1, мы отстаиваем положение казахстанских ученых (Н.Д. Хмель, Н.Н. Хан, А.Е. Берикхановой) о ведущей роли в обучении и воспитании учащихся технологии реализации целостного педагогического процесса, так как она дает возможность видеть и управлять объектом педагогической деятельности.

Список использованных источников:

1. Гусарова Е.Н. Современные педагогические технологии: Учебно-методическое пособие для студентов и преподавателей вузов культуры и искусств. – М.: АПКППРО, 2005. – 176 с.

2. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии // Директор школы. – 1996. – № 4. – С. 17.

3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. учебн. заведений / С.А. Смирнов, И.Б. Котова,

Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 512 с.

4. Берикханова А.Е. Формирование готовности будущих учителей к использованию современных педагогических технологий: Дисс. канд. пед. наук. – Алматы, 2003. – 177 с.

5. Кушнир А.М. Не спрашивай, а делай // Школьные технологии. - 1996. - № 3. – С. 17.

6. Зайцев В.В. Использование ситуаций свободного выбора в обучении младших школьников. Ч. 1. – Волгоград, 1991. – С. 56-62.

7. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса: Учебное пособие в помощь преподавателям, аспирантам, магистрантам, студентам. – Алматы, 2002. – 90 с.

8. Тригубова Н.Н., Хан Н.Н. Технология сотрудничества как условие реализации личностно ориентированного обучения подготовки будущего учителя // Национальное воспитание. – Алматы. – 2007. – № 2. – С. 19-22.

9. Кашлев С.С. Современные технологии педагогического процесса: Пособие для педагогов. – Минск, 2002. – 95 с.

10. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М., 1998. – 256 с.

11. Янушкевич Ф. Технология обучения в школе высшего образования. – М.: Высшая школа, 1998. – 135 с.

12. Морзабаева Р.Б. Организация индивидуальной учебной деятельности как средство технологизации высшего педагогического образования (на материале преподавания физики): Дисс... канд. пед. наук. – СПб., 1991. - 170 с.

13. Левина М.М. Методологические характеристики педагогической технологии обучения // Научные труды Моск. пед. гос. университета. Серия Психолого-педагогические науки. – М., 1998. – 486 с.

14. Безрукова В.С. Образовательные технологии: ориентиры для выбора // Директор школы. – 1993 – № 8. – С. 25-30.

15. Караев Ж.А., Кобдикова Ж.У. Актуальные проблемы модернизации педагогической на основе технологического подхода. – Алматы, 2005. – 136 с.

16. Жанпеисова М.М. Модульная технология обучения как средство развития ученика / Ред. Н.М. Байгарина – Алматы: 2009. – 154 с.

17. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя. – Киев, 1991. – С. 110.

18. Айтқалиұлы Қ. Жадында жас ұрпак. «Atyrau Print» баспаханасы. – Атырау. – 258 с.

19. Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования: Дисс. д-ра пед. наук. – Туркестан, 2006. – 255 с.

20. Жексенбаева У.Б. Теория и практика работы с одаренными детьми. Монография. – Алматы: Таугуль-принт, 2005. – 380 с.

21. Рензулли Дж. Людям, обогащающим школьное обучение: Основные современные концепции творчества и одаренности. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 416 с.

22. Ахметов А.К. Педагогические основы профессионально-экономического ориентирования будущих учителей: Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Алматы, 1997. – 43 с.

23. Джусубалиева Д.М. Теоретические основы формирования информационной культуры студентов в условиях дистанционного обучения: Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Алматы, 1997. – 44 с.

24. Абдыманапов С.А. Теория и практика совершенствования университетского образования: Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Алматы, 1999. – 45 с.

25. Каланова Ш.М. Информационные технологии персонификации в системе высшего профессионального образования: Автореф. дисс... д-ра пед. наук. – М., 1999. – 45 с.

26. Ахметов Н.К. Теория и практика игрового обучения в подготовке учителя: Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Алматы, 1996. – 43 с.

27. Нуртаева Г.К. Теоретико-методологические основы технологии обучения в системе вузовского химического образования (на примере аграрных университетов РК): Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Алматы, 1997. – 46 с.

28. Бидайбеков Е.Ы. Развитие методической системы обучения информатике специалистов, совмещенных с информатикой профилями в университетах Республики Казахстан: Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – М., 1998. – 47 с.

29. Кудебаева Г.С. Влияние модульного обучения на формирование педагогических знаний. Дисс... канд. пед. наук. - Алматы, 2000. – 147 с.

30. Бегаришева Г.Г. Система поэтапной подготовки учителей к использованию информационных технологий в профессиональной деятельности: Дисс... канд. пед. наук. – Алматы, 2000. – 168 с.

3.39. Ломаем стереотипы: полиязычие в преподавании биологии

Галина Ивановна Файль

учитель биологии. КГУ «Средняя общеобразовательная
школа-лицей № 7» (г. Семей, Казахстан)

Ирина Анатольевна Исакова

учитель биологии. КГУ «Средняя общеобразовательная
школа-лицей № 7» (г. Семей, Казахстан)

*Знать много языков — значит,
иметь много ключей к одному замку.*
Вольтер

Современные исследования показывают, что распространение многоязычия в мире — закономерный процесс, обусловленный коренными изменениями в экономике, политике, культуре и образовании. Согласно концепции ЮНЕСКО, понятие «многоязычное образование» предполагает использование в образовании, по меньшей мере, трех языков: родного, национального и международного языка. Применение этих языков является «важным фактором качества образования».

В Послании экс-президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 17 января 2014 г. сказано: «Наш путь в будущее связан с созданием новых возможностей для раскрытия потенциала казахстанцев. Развитая страна в XXI веке – это активные, образованные и здоровые граждане». «Что нам нужно сделать для этого? Во-первых, все развитые страны имеют уникальные качественные образовательные системы. Нам предстоит большая работа по улучшению качества всех звеньев национального образования. В среднем образовании надо подтягивать общеобразовательные школы к уровню преподавания в Назарбаев-Интеллектуальных школах. Выпускники школ должны знать казахский, русский и английский языки. Результатом обучения школьников должно стать овладение ими, навыками критического мышления, самостоятельного поиска и глубокого анализа информации».

Для развития полиязычного образования в общеобразовательных организациях необходимо внедрение преподавания предметов на английском языке. Обучение на трёх языках и, как следствие, владение ими будут способствовать академической мобильности обучаемых, их умению свободно ориентироваться в международном пространстве, в культуре и в традициях разных народов.

Для внедрения английского языка определены предметы: физики, химия, информатика и биология. При изучении первых трех предметов используется символика, знаки, формулы, не требующие перевода, что

облегчает процесс использования английского языка. Биология – наука, базирующаяся на латинской терминологии, не требующей перевода многих терминов. Это в какой-то мере облегчает задачу усвоения терминологии.

Полиязычие - хорошее начинание, и в будущем обязательно приживется в нашей системе образования. Современные исследования показывают, что распространение многоязычия в мире — закономерный процесс, обусловленный коренными изменениями в экономике, политике, культуре и образовании. Согласно концепции ЮНЕСКО, понятие «многоязычное образование» предполагает использование в образовании, по меньшей мере, трех языков: родного, национального и международного языка. Применение этих языков является «важным фактором качества образования».

Однако для полиязычного преподавания нужны кадры, которые сами должны иметь прочные знания, легко ориентироваться и общаться на английском языке. Молодые специалисты, недавно вышедшие из стен ВУЗов, где осуществлялось преподавание отдельных предметов на английском языке, получили хорошую языковую базу в школе, закончили магистратуру и, как результат, легко включились в реализации поставленных задач. Сложнее учителям, которые имеют многолетний стаж работы, отлично знают свой предмет, но школу закончили более 30-лет назад и изучали немецкий язык. Курсы, организованные для учителей этих предметов, проводились без отрыва от профессиональной деятельности. В силу большой загруженности, нехватки времени и, в конце концов, физиологических особенностей организма педагога старшего поколения на данный момент не обладают качественной подготовкой. Как известно, у каждой медали две стороны. В нашем случае парадная сторона медали – это высокий профессионализм и компетентность. Обратная сторона медали – ограниченные возможности передать свои знания, качественно донести до ученика нюансы своего предмета. Очень важно, чтобы учитель владел английским языком на достойном уровне, поскольку, как говорил великий французский писатель и политик Вольтер: «Прекрасная мысль теряет всю свою ценность, если она дурно выражена». Ему вторит величайший русский классик А.Н. Толстой: «Обращаться с языком кое-как – значит, и мыслить кое-как: неточно, приблизительно, неверно». А чему может научить педагог, который «неточно, приблизительно, неверно» пытается выразить свои мысли?

Прежде чем начать внедрение языка в свою практику, нам было интересно мнение детей, видят ли они необходимость в этом. Было проведено анкетирование среди учеников 9, 10 и 11 классов. 95% опрошенных понимают и убеждены в том, что английский язык пригодится им в жизни. Некоторые предполагают дальнейшее обучение за границей, многие мечтают путешествовать, кто-то считает,

что любой образованный человек должен знать языки и изучение предметов — это хорошая практика общения, увеличение запаса слов. Однако мнение о том, что в данный момент начать изучение биологии на английском, не столь единогласно. 12% учеников считают предмет сложным для понимания даже на русском языке, 73% учеников считают это преждевременным из-за недостаточного уровня владения иностранным языком. По этой причине есть опасения, что не в полном объеме будет усвоена тема, многие считают, что будут себя некомфортно чувствовать на уроке, появится нервозность, боязнь того, что они не смогут ответить.

Проблемы старших подростков касаются в основном страхов и тревог, связанных с самоутверждением в среде сверстников, с учебной деятельностью. Сама по себе тревога – это эмоциональная реакция, характеризующая ощущения внутреннего напряжения. В состоянии тревожности происходит сильное психоэмоциональное напряжение, поэтому наличие высокой тревожности у старшеклассников является фактором риска. Он может провоцировать различные нарушения невротического характера, расстройства психики и здоровья.

Конечно, есть над чем задуматься. Но с чего-то надо начинать, ведь тем, кто стоит у истоков реформ, всегда нелегко. Большой опыт в этом направлении имеют преподаватели Казахско-турецких лицеев. Очень плодотворны были семинары, проведенные этими коллегами, на которых они делились своими наработками, разнообразными формами обучения. Большим подспорьем в работе стал ресурс «Bilim Land», где один тот же материал доступен на 3 языках, а также материалы учителей НИШ, на сайте <http://smk.edu.kz/>.

В настоящее время в общеобразовательных школах внедрение английского языка в процесс обучения биологии в большей степени направлено на изучение терминов и определений на английском языке; изучение строения живых организмов, их отдельных органов и систем; подписание названий и частей на английском языке; проведение лабораторных работ. Для закрепления материала и запоминания новых слов используются готовые тексты для чтения и перевода. Надо отметить, что в большинстве дети работают с интересом, увлеченно, особенно в среднем звене, повышают свой предметный и языковой уровень. Но часть детей либо читает недостаточно хорошо, либо не имеет словарного запаса и, как следствие, проявляет пассивность, отказывается отвечать. Поэтому наша задача - организовать учебный процесс таким образом, чтобы внедрение языка не пошло во вред знаниям предмета и обстановка на уроке была раскрепощенная, создавала ситуацию психологического и эмоционального комфорта. Поэтому эту практику лучше начинать постепенно, с начального и среднего звена, постепенно усложняя и совершенствуясь.

Немаловажную роль в положительном исходе данного процесса играет и мотивация учеников.

Система приёмов повышения мотивации состоит из пяти групп. Приёмы целеполагания заключаются в проведении учителем мотивационных уроков, постоянном напоминании ученикам о целях изучения английского языка, которые были бы актуальными для школьников (общение с представителями страны изучаемого языка посредством сети Интернет или в заграничных поездках, изучение компьютерных программ, в которых отсутствует русификатор, понимание текстов песен на английском языке и т.д.). Кроме того, в начале каждого урока учителю следует ставить перед учащимися учебную цель, связанную с речевыми видами деятельности (говорением, чтением, аудированием), ориентированную на результат, понятую и принятую учениками.

Постановка цели должна быть сопряжена с предъявлением учащимся проблемной задачи, содержащей противоречие, преодолеть которое школьникам предстоит в ходе урока. Приёмы, связанные с применением ИКТ, делают уроки английского языка более эффективными, эмоционально и информационно насыщенными. К приёмам данной группы относятся создание мультимедийных презентаций, просмотр отрывков из художественных или документальных фильмов, телепередач на английском языке, использование компьютерных программ подготовки к ЕГЭ и мультимедийных учебников, помощь школьникам в поиске друзей из разных стран посредством Интернет-сайтов.

Приёмы, направленные на возникновение эмоционального отклика учащихся, заключаются в создании атмосферы успешности на уроке, при этом учитель должен верить в учеников, заряжать их своей энергией, внушать каждому школьнику, что он сможет выразить свои мысли на английском языке. Немаловажную роль при этом играет похвала.

Хвалить учеников, необходимо на английском языке, используя разнообразные лексические средства (Fabulous! Brilliant! Fantastic! и др.). К данной группе приёмов относится и учёт личностных свойств каждого ученика при подборе материала и построении урока. Обучение английскому необходимо сопрягать с контекстом внешкольной деятельности учащихся, с их личным опытом, желаниями, интересами, склонностями. Как известно, похвала должна быть заслуженной и одновременно стимулирующей. Она в какой-то мере помогает снять тревожность, создать благоприятную для обучения обстановку.

Внедрение любого новшества не проходит гладко и беспроблемно. Полиязычное преподавание ломает стереотипы, вносит определенные трудности в процесс преподавания как для педагогов, так и для учащихся, о чем шла речь выше. Поэтому, на наш взгляд, следует подготовить базу для полиязычного преподавания, внедрять его поэтапно, заинтересовать учащихся освоением предметов на языке международного общения. И уже тогда говорить о результатах. Это

серьезный повседневный труд, поиск новых методов и приемов. Именно над этим сейчас работает педагогическое сообщество.

Список литературы:

1. Турчинова Г.В. Психолингвистические предпосылки овладения иностранным языком для специальных целей студентами педагогических вузов // Вестник КНЛУ // Серия: Педагогика и психология. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2004. – Вып. 7. – С. 71-79.

2. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г.

3. <https://kopilkaurokov.ru/directoru/planirovanie/mietodichieskaiaarazrabotkaproblemyiperspektivupriepodavaniibiologhiinaanghliiskomiaazykievshkolakhrk>.

4. Турчинова Г.В. Формирование профессиональных умений преподавания биологии на английском языке // Научные записки // Серия: Педагогические и исторические науки. – К.: Изд. центр НПУ им. Драгоманова, 2005. – Вып. LVIII. – С. 156-164.

3.40. Формирование познавательной активности школьников в процессе обучения средствами народной педагогики

Артык Жарылкасыновна Нуралиева

кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Общая педагогика и музыкальное образование». РГП на ПХВ «Южно-Казахстанский государственный университет им. Ауэзова» (г. Шымкент, Казахстан)

Перемены, происходящие в системе образования Республики Казахстан, направлены на максимальную демократизацию, альтернативность, вариативность, личностное становление учащихся, развитие у них познавательной активности, мотивации к обучению, возвышение духовных потребностей и возможностей их удовлетворения.

В этой ситуации возникает необходимость более основательного приобщения детей к духовным ценностям своего народа. В соответствии с этим новая национальная политика Казахстана в области образования определила одним из приоритетных направлений современной общеобразовательной школы - воспитание подрастающего поколения на лучших культурных традициях народа. Отсюда, одной из главных задач, стоящих на современном этапе перед педагогической теорией и практикой в процессе обучения современных школьников является проблема формирования познавательной активности личности средствами народной педагогики, создания образовательной среды, способствующей постоянному увеличению жажды познания, обуславливающей непрерывно возникающие

дополнительные возможности для интеллектуального роста. В связи с этим возникает необходимость поиска эффективных способов введения дидактического потенциала средств народной педагогики в целостный процесс формирования познавательной активности учащихся в современных условиях.

Для реализации поставленных задач мы посчитали необходимым выявить ряд механизмов, определяющих «включенность» учащихся в процесс познавательной деятельности средствами народной педагогики. Работа этих механизмов непосредственно связана с осуществлением концепции непрерывного развития в учебно-воспитательном процессе, а также с воплощением принципов взаимодействия учителя и ученика в гуманистической образовательной парадигме. Так воплощение принципов гуманистической педагогики способствует «включению» следующих механизмов:

- *взаимодействия*, работа которого строится на эмпатии учителя и учащегося, на внутреннем сознании их обоих, равноправия взрослого и детского миров, на взаимном интересе, то есть на ценностной парадигме, обуславливающей желание обрести ценности друг друга. Механизм взаимодействия рождает эффект *обратной связи*, который характеризуется эмоциональным и интеллектуальным откликом на мысли и чувства каждого из партнеров. Работа механизма обратной связи создает особое пространство, в котором мысль одного из партнеров является стимулом для рождения новых идей у другого;

- *творческого поиска*, который является значительным эмоциональным и интеллектуальным «стимулятором», давая возможность учащемуся почувствовать себя самостоятельным, значимым, способным искать и находить нечто новое, никому до сих пор неизвестное;

- *свободного выбора*, который определяет инвариантность творческого мышления, инициирует самостоятельность и ответственность личности, которая сама решает, какой путь из множества возможных ей следует избрать для наиболее успешного разрешения поставленных задач;

- *преодоления*, вытекающий из принципа обучения на высоком уровне трудности (Л. Занков) [1] и целеполагания, необходимый для осуществления целенаправленного и систематического движения в «зону ближайшего развития», преодоления её и определения новых целей;

- *ускорения*, который способствует развитию духовных сил ученика, адекватно осуществляемому постоянному движению вперед;

- *осмысления и оценки* своей работы, непосредственно связанных с включением механизма контроля и самоконтроля, которые, действуя комплексно, помогают учащемуся оценить уровень поставленных перед ним задач, понять, в чем заключены трудности их выполнения, наметить пути их разрешения.

Следует отметить, что работа всех механизмов – это процесс комплексный, их взаимодействие связано между собой, поскольку учебно-воспитательный процесс – это единая система, объединяющая учителя и учащегося в процесс формирования познавательной активности средствами народной педагогики (рисунок 1).

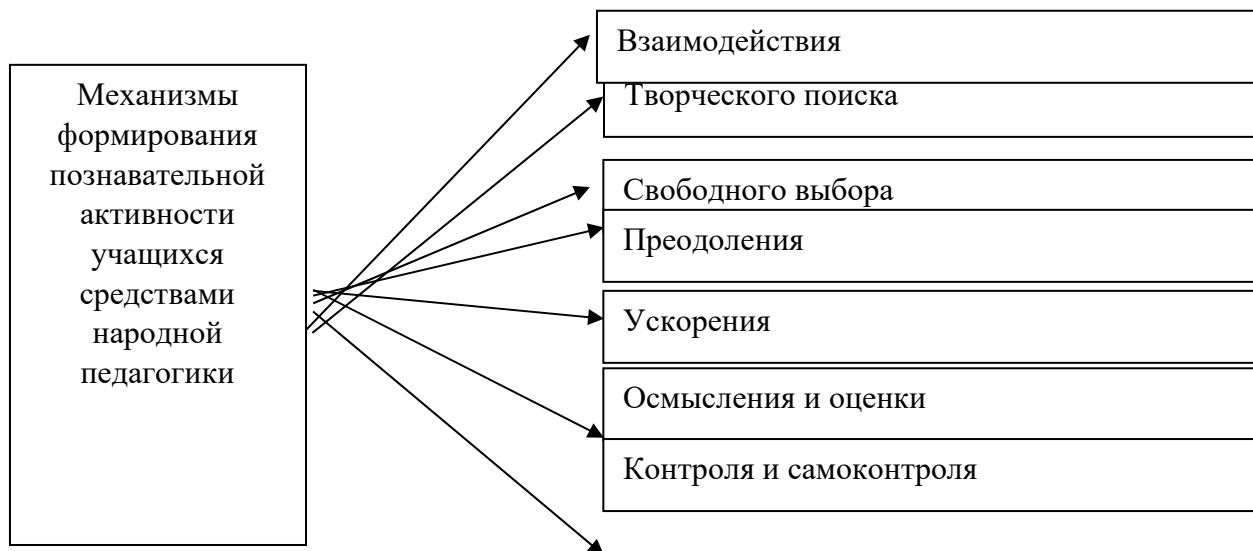

Рисунок 1 - Механизмы формирования познавательной активности учащихся средствами народной педагогики

Динамическая структура процесса формирования познавательной активности учащихся в процессе обучения средствами народной педагогики представляет собой определенную последовательность его состояний. Процесс формирования познавательной активности учащихся – длительный, сложный, многофакторный процесс.

Анализ исследований Козинской О.Ю., Ануфриевой Н.И., Кульмановой Ш.Б., Щурковой Н.Е., П.Я. Гальперина, Н.Ф. Талызина, Д.Б. Эльконина позволил выделить следующие этапы формирования познавательной активности учащихся в процессе обучения средствами народной педагогики.

Этап 1. *Интуитивный*. Учащийся не верит в собственные творческие возможности, не умеет и не желает включаться в творческую музыкальную деятельность на основе средств народной педагогики, сознательно игнорирует и уклоняется от выполнения творческих заданий.

Этап 2. *Репродуктивный*. Учащийся сомневается в собственных творческих возможностях; в музыкально-творческую деятельность включается частично, эпизодически (при благоприятных для него условиях); творческие задания выполняет под руководством учителя и осуществляет их только репродуктивным способом.

Этап 3. *Репродуктивно-творческий*. Учащийся нуждается в дополнительных стимулах со стороны учителя; в музыкально-

творческую деятельность включается эпизодически, чаще всего в группе; при выполнении творческих заданий прибегает к помощи учителя; предпочитает выполнять коллективные творческие задания, не решается брать инициативу на себя.

Этап 4. *Частично - творческий*. Учащийся верит в собственные творческие возможности; постоянно включается в музыкально-творческую деятельность; при выполнении творческих заданий иногда прибегает к помощи учителя, используя как творческий, так и репродуктивный способ их выполнения.

Этап 5. *Собственно - творческий*. Учащийся адекватно оценивает творческие возможности и способности; проявляет инициативу; постоянно активно включается в музыкально-творческую деятельность; при подходе к творческим заданиям находит нестандартные пути решения, превращая их в оригинальные, самостоятельные произведения детского творчества.

Учитывая поэтапный характер, содержание и выявленную специфику формирования познавательной активности учащихся с учетом возрастных особенностей, мы считаем, что формирование познавательной активности учащихся средствами народной педагогики – это целенаправленный, организованный процесс приобщения учащихся к общечеловеческим ценностям культурного наследия народа, в результате которого у учащихся формируется система знаний и представлений в соответствии с нормами и правилами народной системы обучения, формируются умения и навыки их использования в практической деятельности, развивается потребность в познании на основе стремления соответствовать образцам и идеалам народной педагогики.

Наше исследование выявило обучающие возможности средств народной педагогики в формировании познавательной активности учащихся. Во всех образцах устного народного творчества выражено представление народа, его идеи о совершенном человеке, которые служат моделью современной личности, одновременно выступая как богатейший материал для формирования познавательной активности подрастающего поколения.

В ходе работы было доказано, что целенаправленное использование средств народной педагогики позволяет учителю музыки эффективнее управлять процессом формирования познавательной активности учащихся. В процессе исследования был выявлен комплекс психолого-педагогических условий и некоторые формы использования их в формировании познавательной активности учащихся.

Изучение психолого-педагогических исследований проблем формирования познавательной активности учащихся на основе системно - структурного и деятельностного подходов к формированию личности привело нас к пониманию того, что формирование

познавательной активности учащегося следует рассматривать как меняющееся свойство личности, которое означает глубокую убежденность ученика в необходимости познания, творческого усвоения системы научных знаний, что находит проявление в осознании цели деятельности, готовности к энергичным действиям и непосредственно в самой познавательной деятельности.

Таким образом, мы считаем, что эффективность процесса формирования познавательной активности учащихся по данной проблеме обеспечивается соблюдением в комплексе следующих психолого-педагогических условий:

- ориентация процесса обучения учащихся на формирование познавательной активности средствами народной педагогики;
- определение обучающих возможностей средств народной педагогики в формировании познавательной активности учащихся и их реализация через различные формы и методы обучения;
- применение системно-целостного подхода к организации и содержанию процесса формирования познавательной активности учащихся средствами народной педагогики;
- воплощение гуманистических принципов в создании партнерских взаимоотношений между учителем и учеником в процессе обучения с использованием средств народной педагогики;
- овладение учащимися комплексом этно-педагогических знаний, умений и навыков средствами народной педагогики;
- комплексное включение механизмов формирования познавательной активности учащихся средствами народной педагогики;
- обеспечение поэтапности, непрерывности и системности в формировании познавательной активности учащихся в процессе обучения средствами народной педагогики;
- совместная творческая деятельность педагогов, учащихся и их родителей, направленная на использование средств народной педагогики в формировании познавательной активности учащихся в процессе обучения.

Список литературы:

1. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. Москва: Просвещение, 1968. – 175 с.
2. Козинская О.Ю. Педагогическая технология развития творческой активности младших школьников (на материале уроков музыки и внеклассных занятий): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Саратов, 2001. - 21 с.
3. Ануфриева Н.И. Педагогические условия развития познавательной активности учащихся в процессе начального специального музыкального образования: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Москва, 2005. – 24 с.

4. Кульманова Ш.Б. Научно-педагогические основы воспитания младших школьников средствами казахской народной музыки: автореф. ... докт. пед. наук. – Алматы, 2000. - 45 с.

5. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология как учебная дисциплина // Педагогика N 2, 1993 г. стр. 66-70.

6. Гальперин П.Я. Введение в психологию. М., Педагогика. 1976. С. 201.

7. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности уч-ся. М., Знание, 1983 г.

3.41. Білім беру ұйымы басшысының құзыреттілігін дамыту мәселесі

Сәуле Талапеденқызы Мухамбетжанова

педагогика ғылымдарының докторы, доцент, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы ҚР ББЖ ҚБАРИ Менеджмент және ақпараттық технологиялар кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан)

Кенжегүл Зарлыханқызы Жаксылыкова

педагогика ғылымының магистрі, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы ҚР ББЖ ҚБАРИ Менеджмент және ақпараттық технологиялар кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Алма Абильхаировна Касымова

«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы ҚР ББЖ ҚБАРИ Жоғары мектепте оқыту әдістемесі және халықаралық білім беру бағдарламалары кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Сабира Жүнісқызы Исалдаева

жаратылыстану ғылымдарының магистрі, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы ҚР ББЖ ҚБАРИ Жоғары мектепте оқыту әдістемесі және халықаралық білім беру бағдарламалары кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Самал Мұхаметәліқызы Каупенбаева

PhD доктор, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы ҚР ББЖ ҚБАРИ Жоғары мектепте оқыту әдістемесі және халықаралық білім беру бағдарламалары кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада білім беру ұйымы басшысын бәсекеге қабілетті құзыретті тұлға ретінде сипаттайтын өзекті мәселелер қарастырылған. Сондай-ақ, басшыға қатысты білімді қалыптастыру, білім беру ұйымы қызметін ұйымдастыру және басқару, көпқырлылық, кішіпейілділік, сыпайылық, жоғары деңгейдегі сауаттылық сияқты және т.б. құзыреттіліктер жан-жақты берілген.

Түйін сөздер: құзыреттілік, бәсекеге қабілеттілік, жаһандану талаптары, коммуникабельділік, басшы стилі, ұйымдастыру шарттары, XXI ғасыр талабы, білім беру жүйесі, тұлға, шығармашылық, кәсібилік, жеке-даралық,

әдіснама, қағида, заманауилық, жауапкершілік, кәсіби шеберлік, дағды, білік, біліктілік.

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные вопросы, характеризующие руководителя образовательного учреждения в качестве конкурентоспособной компетентной личности. В данной статье всесторонне изложено формирование образованности, высокой способности управления учреждением и организации деятельности, многообразности, учтивости, высокой степени грамотности, присущих руководителю.

Ключевые слова: компетентность, конкурентоспособность, требование глобализации, коммуникабельность, стиль начальника, условие организации, требование XXI века, система образование, личность, творчество, профессионализм, индивид, методология, принцип, современность, ответственность, профессиональное мастерство, навык, умение, квалификация.

Summary

The article discusses topical issues characterizing the head of the educational institution as a competitive competent personality. This article comprehensively described the formation of education, high capacity management and organization of the institution, the diversity, civility, a high degree of literacy inherent to the head.

Keyword terms: competence, competitiveness, the challenge of globalization, communicative, style Head, condition of the organization, requirement of twenty-first century, education system, identity, creation, highly professional, human individual, methodology, principle, modernity, liability, professional excellence, habit, numeracy, qualification.

Қазіргі таңда кез-келген мемлекеттің ХХІ ғасырдағы әлемдік аренадан алатын орны оның интеллектуалды әлеуетімен, мамандардың біліктілік және шығармашылық шеберлік деңгейімен сипатталатыны белгілі болып отыр, яғни қоғамның кез-келген мүшесінің танымдық деңгейі, кәсіби даярлығы және шығармашылық дамуы мемлекеттің тұтастай дамуына тікелей ықпал ететіні сөзсіз. Елбасы Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына арнаған Жолдауында білім беру жүйесінің барлық сатысына жеке-жеке міндеттер қоя отырып: «Орта білім беру жүйесінде жалпы білім беретін мектептерде оқыту нәтижесі оқушыларды сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуы тиіс. Сондықтан оларға заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсыну маңызды» деп атап көрсетті [1].

Ал, ХХІ ғасырда білім беру жөніндегі халықаралық комиссия болашақтағы адамзат дамуы елдің экономикалық дамуымен ғана емес, жеке тұлғаның даму деңгейімен де сипатталатынына қорытынды жасап отыр. ЮНЕСКО «адам ресурстары» деп аталатын классикалық ұғымнан «адамның құзыреттілігі» деп аталатын тұжырымдамаға көшу қажеттілігін ұсынып отыр. Бұл тұжырымдама адамның жан-жақты, мейлінше жоғары деңгейде қызығушылық танытуы тиіс – білімділік, іскерлік, дағды қасиеттері, денсаулық сақтау мен мәдениетті дамыту,

қоршаған ортаны қорғау, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болу, сондай-ақ кәсіби құзыреттілікті игеру сияқты ең маңызды сапалы жиынтықтарды қамтамасыз етуді көздейді [2].

Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жалпы орта білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп белгіленген [4]. Жоғарыда айтылған ЮНЕСКО-ның «адам ресурстары» деп аталатын классикалық ұғымынан «адамның құзыреттілігі» деп аталатын тұжырымдамаға көшу ұсынысын осындай құжаттамалар негізінде жүзеге асыру қолға алынса, онда білім беру саласына қатысты қоғамның барлық талаптарын мүлтіксіз орындауға мүмкіндік мол болады.

Дегенмен, елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық жағдайлар білім беру жүйесін оңтайландыру мәселесін де бірінші кезекке шығарды. Мұның өзі білім беру ұйымын басқару ісіне де маңызды міндеттер жүктеп, соның маңыздысы ретінде – *білім беру ұйымы басшысының құзыреттілігін дамыту* мәселесін алға тартып отыр. Білім беру жүйесін басқаруды оңтайландыру адамның әлеуметтік болмысындағы басқа да көріністер сияқты осы процеске әсер ететін көптеген факторларды қарастырады. Осындай факторлардың ішіндегі ең маңыздысы – адамдардың жеке психологиялық ерекшеліктерін есепке алған әлеуметтік-психологиялық факторлар мен олардың әлеуметтік топтармен өзара байланыс заңдылығы маңызды орынға ие. Қазіргі таңдағы барлық типтегі әлеуметтік ұйымдарда, оның ішінде білім беру саласында да, басқару мәселесінің күрделілігі екі түрлі себеп бойынша өсіп отыр. Оның біріншісі, классикалық ұйымдармен салыстырғанда қазіргі заманауи ұйымдар жаңа тенденцияларды басшылыққа ала отырып, қалыптасуда. Екінші себеп, ұйымдарды қалыптастырудың маңызды талаптары нәтижесінде, өтпелі кезеңге сәйкес келетін өзгеше әлеуметтік процестер пайда болды. Атап айтқанда, қоғамды дамытудың заңнамалық базасының жеткіліксіздігі, білім беру ұйымдары жұмыстарын реттейтін нақты экономикалық механизмнің жоқтығы, көптеген ұйымдарды басқарудағы шынайы менеджерлік тәжірибенің аздығы және т.б. Қазіргі заманауи қоғам мен жаһандану кезеңінде білім беру ұйымы басшысына сол ұйымды басқаруына қойылатын талап – ол өзінің кәсіби құзыреттілігін, басқару ісінде кездесетін қиыншылықтар мен оны жеңіп шығу үшін күресетін еңбегімен қалыптастыруы тиіс. Яғни, қазіргі басқару ісіне гуманистік және демократиялық идеалдар негізінде әріптестік іс-әрекеттердің басқару құндылықтарын қолдану қажет.

Батыстың дамыған елдерінің білім беру жүйесінде «құзыреттілік» немесе «білім беру ұйымы басшысының құзыреттілігі» деген ұғымдар бұдан маңызы зор сапалы қасиет ретінде еніп, қазіргі таңда маман даярлау ұйымдарындағы басшыға тән басты термин ретінде

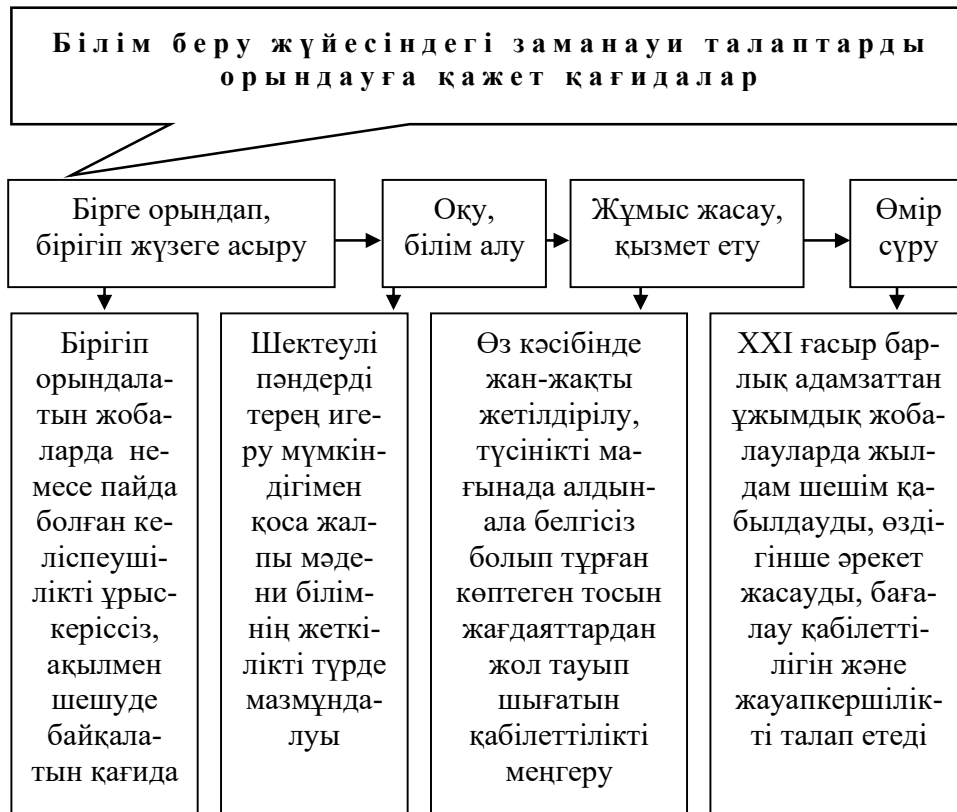
есептеледі. Осы термин жаңа білім стандарты ұстанған басты бағыт ретінде еліміздің білім беру жүйесіне еніп, білім беру ұйымының басында кәсіби-құзыреттілігі қалыптасқан басшының болу қажеттілігін бірінші кезекке қойып отыр. Жалпы білім беру жүйесіне қа-тысты тұлға құзыреттілігін қалыптастыратын төрт маңызды сапа бар: біріншісі – кәсіби-әдістемелік құзыреттілік, көбінесе педагогика әдіснамасы, кәсіби білім беру педагогикасындағы әдіснамалық тұғырлар арқылы түсіндіріледі; екіншісі – іс-әрекет негізіндегі құзыреттілік, бұл тұлғаның өздігінен мақсат қоя білуі, іс-әрекетін жоспарлауы, орындауы, нәтижеге жете білуімен қалыптасады; үшіншісі - әлеуметтік қарым-қатынас, тұлғаның жауапкершілігімен, өз бетінше жұмыс жүргізе білуімен, қойылған мақсатқа ұмтылуымен, ұйымдастырушы-лығымен, әлеуметтік бейімділігімен, шығармашылық белсенділігімен түсіндірі-леді; төртінші – жеке тұлға негізіндегі құзыреттілік, тұлғаның өзіндік ерекше-лігіне бағыттай отырып, оның әлеуетін, өзіндік сапаларын аша білуге және дамытуға бағдарлау қабілетімен түсіндіріледі [4].

Білім беру ұйымы жетекшісіне қатысты заманауи білім беру мен ғылыми білімнің жүйелі парадигмасы «ғылым негізі» деп саналатын мазмұнның дәстүрлі пәндік құрылымына сәйкес келмейді. Бұл «негіз» адамның шынайы тұрмысынан практиканың алшақтығы сияқты ғылымнан едәуір қашықтықта орналасқан. Сондықтан, осы айтылған салыстыруды негізге ала отырып, жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыратын және бірыңғай да тұтас әлемнің негізгі фонемені ретінде жауап беретін білім мазмұнының конструкциясын жасау талабы туындайды. Ал мұндай талаптарды білім беру ұйымы басшысы-ның құзыреттілігінсіз қалыптастырып, одан әрі жүргізу мүмкін емес. Дегенмен, білімділік пен біліктіліктің әртүрлі деңгейінен және түрлі жас ерекшелік кезеңінен алынған іс-әрекеттер тәсілінің кешені түптің түбінде тұлғаның кез-келген еңбек нарығына тәуелсіз қолдануға мүмкіндік беретін және жан-жақты қамтылған сапалы қасиеттермен қамтамасыз етеді. Осы жан-жақты қамтылатын іс-әрекеттер тәсілін – тұлғаның құзыреттілігі деп қарастыруға болады.

ЮНЕСКО-ның «Образование: сокрытое сокровище» атты бас конференциясында даярланған баяндамасында ХХІ ғасырдағы білім берудің негізгі төрт қағидасы қалыптастырылды [2]. Заманауи болу үшін 1-суретте бейнеленген осы төрт қағиданы ұстанып, оны іс жүзінде бұлжытпай орындау қажет.

Сондықтан, білім беру ұйымында жаһандану талаптарына сай заманауи сипатқа ие болу үшін қойылған осындай мәселелер басшының мынау жылдам өзгертін кезеңде жаңа басшыға тән тек менеджменттің академиялық дағдыларын ғана емес, болып жатқан өзгерістердің сипаты мен мәнін, олардың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын, заңнамалық базаның барлық өзгерістерін өте жақсы меңгеруі тиіс екендігін белгілеп береді. Осы айтылғандарды жинақтап көрсететін болсақ, білім беру ұйымы басшысы – рефлексияға

қабілетті, өзін-өзі жүзеге асырып, жетілдіруге ұмтылған коммуникативті, әлеуметтік тұлғалы, әдіснамалық, дидактикалық-әдістемелік, ақпараттық және т.б. қасиеттердің жоғары деңгейімен сипатталатын белсенді, сауатты, рухани-адамгершілігі жоғары, шығармашыл тұлға болуы тиіс.

1-сурет – Білім беру жүйесіндегі заманауи талапқа сай болуға қажет қағидалар

Басшыда болуы тиіс және уақыт талаптарына сай толықтырылып, дамытып отыруға міндетті құзыреттілік түрлері ұйым басшысына бағытталған біліктілік жүйесі ретінде білім стандартына сай оны жан-жақты дамытуға негізделген, өзінің қабілет қорын өмірдің қандай да бір жағдаяттарына қолдана алатындай дәрежеде ұсынуға даяр сапалы жиынтықтар ретінде түсіндіріледі. Дүние жүзі ғалымдарының, психологтардың, педагогтардың, зерттеушілердің тұлғаны, жетекшіні немесе ұйым басшысын дамыту мәселесі жөнінде жүргізген еңбектерінің қорытындысы – адамның рухани-интеллектуалдық, кәсіби шығармашылық арқылы өзін-өзі дамытуы оның іс-жүргізу мерзіміндегі өмірлік қимыл-әрекетінің әр кезеңінде әртүрлі деп көрсетеді. Адам өз кәсібімен айналыса отырып, жоғары еңбек көрсеткішімен, әртүрлі мәселе-лерді шығармашылық тұрғыда шеше алу білігімен өзін-өзі дамытады. Сонымен қатар, адам еңбек ете отырып, өзінің табиғи жаратылысы, қабілеті, қызығу-шылығы өзі таңдаған мамандығына қаншалықты сәйкес екендігін біртіндеп бағдарлай бастайды. Бұл

әсіресе білім беру ұйымы басшысына қажет қасиет. Егер білім беру ұйымы басшысының қызығушық танытатын іс-әрекеттері өзі-нің басшылық міндетімен астарланып жатпаса, онда оның құзыреттілік қабілеті іс-барысында толық көрініс табуы мүмкін емес. Сондықтан, білім беру ұйымы басшысы кәсіптің маңыздылығы мен құндылығын түсіне отырып, басшы ретінде өзіне позитивті көзқарастың қалыптасуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, басшы өз ісіне қоғам талап етіп отырған нәтижелерге қол жеткізіп отырмын ба деген мәселе тұрғысынан өзіне үнемі сын қарауы тиіс. Осыдан кейін барып, білім беру ұйымы басшысы өзі басқарып отырған ұйымның оқу процесін әдіснамалық, теориялық, оқу-әдістемелік, ақпараттық-технологиялық тұрғыда қамтамасыз ету мәселесіне еш қиындықсыз қол жеткізе алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір үміт, бір болашақ» // Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жыл 17-қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Интернет-ресурс: <http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-vi.. vk.comunesco // Деятельность – Образование>.
3. Милорадова Н.Г. Психология управления в условиях стабильной неопределенности. Монография. М.: АСВ, 2004 г. – 232 с.
4. Жаксылыкова К.З. «Мектеп директорының кәсіби құзыреттілігін дамыту жолдары» Автореферат, Алматы, 2014 жыл.

3.42. Тренинг - біліктер мен дағдыларды игеруге бағытталған оқыту формасы

Кенжегүл Зарлыханқызы Жаксылыкова

«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыратын республикалық институты «Менеджмент және ақпараттық технологиялар» кафедрасының аға оқытушысы
(Алматы, Қазақстан)

Гульям Егеубаевна Ережепова

«Ақсу қаласындағы № 1 орта мектеп» КММ директоры
(Ақсу, Қазақстан)

Карлыга Маулетовна Турлыкожаева

Алматы қаласы № 87 жалпы білім беретін мектеп КММ директорының оқу-ісі жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Айнагуль Нагашбаевна Мусина

Ақтөбе облысы Хромтау қаласындағы №7 Хромтау мектеп-гимназиясының әдіскері (Ақтөбе обл., Хромтау қ., Қазақстан)

Динара Нурлановна Есенсарина

Алматы облысы Талғар ауданы № 45 орта мектеп гимназиясы
директорының оқу-әдістемелік жұмыстар жөніндегі орынбасары
(Алматы обл., Талғар ауданы, Бесағаш а., Қазақстан)

Аңдатпа:

Мақалада тренингтердің қағидаттары, жүргізу жолдары, технологиялары, өткізудің әртүрлі тәсілдері қарастырылған.

Түйінді сөздер: тренинг, дағды, интербелсенді оқыту формасы, қағидат.

Аннотация:

В данной статье рассматриваются принципы, пути, технологии проведения тренингов, приведены различные способы.

Ключевые слова: тренинг, навык, форма интерактивного обучения, принципы.

Summary

In this article there are given principles, ways and technologies of trainings.

Keyword terms: training, skill, form of interactive learning, principles

Елбасы Н. Назарбаевтың «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» атты дәрісінде «Жеке тұлғаны функционалдық әзірлеу тұжырымдамасынан жеке тұлғаны дамыту тұжырымдамасына көшу жүріп жатыр. Жаңа тұжырымдама білім берудің даралық сипатын көздейді, ол әрбір нақты адамның мүмкіндіктерін және өзін-өзі іске асыруы мен өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін ескеруге мүмкіндік береді» делінген [1]. Мұндай философиялық ұстаным бүгінгі күні бүкіл әлемде білім беру саласында жүріп жатқан реформаның негізін құрайды.

Бүгінгі күні оқу үдерісі бұрынғыдай «үйрету», «оқыту», «беру» сынды етістіктерден құрылмай, "ұйымдастыру", "жағдай жасау", "бағыт-бағдар беру" сияқты ұғымдардан тұрады. Басқаша айтқанда, бүгінгі күні білім беру жүйесінде мәселе «үйрену мен үйрету арқылы тек өзара белсенді әрекеттерге негізделген қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады» және тек әрекеттесу арқылы үйренуге және үйретуге болады. Міне осы себептерге байланысты, білім беру ұйымдарындағы сабақтарда оқытудың интербелсенді әдістері кеңінен қолданылуы қажеттіліктердің бірі болып табылады [2].

Білім берудің дәстүрлі үлгілерінің кейбірде сәтсіздеу болып шығып жатқаны, мұғалімдер қабылдап жатқан тәжірибелердің психологиялық түрде негізделмеуінен. Бұған жауап ретінде дамытын, «іштен-сыртқа» жүретін, «жемісті және шығармашылықпен өмір» суретін тәжірибе қарсы тұра алады (Дж. Дьюи).

Өмір бойы оқуға деген тілек және дағды – мұғалім мамандығындағы ең маңызды құраушылардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта жаттығулар, психологиялық тренингтер мұғалім тұлғасының кәсіби өзіндік дамуының психологиялық-педагогикалық

мәнін және теориялық – әдіснамалық ерекшеліктерін ашуға көмектеседі. Бұл тренингтер біліктілікті арттыру және қайта даярлау жүйесінде кәсіби педагогикалық білім беру мазмұнын қайта қарау мақсатында қолданылады.

Тренинг ағылшынның «Training» – тәрбиелеу, оқыту, дайындау ұғымдарынан шыққан. Ол жаттығу (белгілі бір дағдыға жаттықтыру) деген мағынаны да білдіреді. Тренингтер – қысқа мерзім ішінде практикалық қолданыста қажетті әрі тиімді біліктер мен дағдыларды игеруге бағытталған оқу сабақтары. Тренинг - қарым-қатынастағы тұлғааралық және кәсіби мінез-құлық құзыреттілігін дамытудың тиімді формасы. Тренингте әр үйренуші кәсіби қызметі мен жүктелген міндеттерін орындауда тиімді әрі ұтымды әрекеттерді таңдап, оларды бекітуге, үйреншікті дағдыға айналдыруға машықтанады. Тренинг барысында қатысушылардың арнайы практикалық дағдылары қалыптасады, мұнда жұмыстың жалпылама әдістемесі қарастырылмайды. Тренингтің басты мақсаты – үйренудің ең тиімді жолдарын игеру. Мұнда үйренушілер өз әрекеттерін қалайша тиімді түрде ұйымдастырып, жұмыста оң нәтижеге қалайша жету керектігі мәселесімен айналысады. Сол себепті де тренингтерде оқу мазмұны (контенті) тек практикалық тұрғыдан қарастырылады. Мәселен үйренушілер тренингтерде арнайы берілген жағдайлар мен ситуацияларды модельдейді, оларды қатысушы ретінде өздері «ойнап шығады». Осындай әрекеттер арқылы үйренушілер қажетті практикалық білік пен дағдыларды бекітіп, өздерінің өмірлік тәжірибелері мен жұмыс тәсілдеріне өзгерістер енгізеді. Тренингтердің соңында үйренушілер үйренген дағды және машықтары тұрғысында пікір алмасып, олардың тиімділігі мен маңызы туралы өз ойларын ортаға салып, талқылайды. Мұндай жұмыс әр үйренушінің өз ойлары мен пікірлерін қағазға түсірумен аяқталады. Әдетте тренингтерде интербелсенді тәсілдер қолданылады: іскерлік және рөлдік ойындар, нақты жағдайлар мен ситуацияларды талдау, топтық пікірталастар, таныстырылымдар және т.б. [2].

Тренингтің түрлері

Таныстырылымдарды өткізу дағдыларын қалыптастыру тренингтері қандай да болмасын ұсыныстарды баршаға тиімді таныстыру тәсілдерін қарастырады. Таныстырылым (презентация) жариялау деген мағынаны білдіреді. Мұндай тренингте үйренушілер жеке немесе топтық жұмыстардың нәтижелерін басқаларға таныстырудың әдістерін меңгереді. Мысалы, бір топ бірлесе отырып қарастырған проблеманың шешімін плакатта, постерлерде кесте, кластер, схема, ментальды карталар және т.б. түрінде кескіндеп, өз ұстанымын топ өкілі (шешен, спикер) арқылы жария етеді. Бұл жерде басты назар жариялаудың қандай әдістер мен тәсілдер арқылы нақты, ұтымды және баршаға анық болатындығына аударылады. Үйренушілер осындай тәсілді іс жүзінде игереді.

Жаңа дағдыларға үйрену тренингі – үйренушілер тобы мүшелерінің қандай да бір жаңа білік пен дағдыларға үйренуі үшін өткізілетін жаттығулар жиынтығы. Мұндай тренингтің мақсаты – топтың жұмыс жасау деңгейін (ұжымның бәсекеге қабілеттілігін) арттырып, үйренушінің оқу мен жұмыстың жаңа тәсілдеріне үйренуі.

Іскерлік қатынас дағдыларының тренингтері үйренушілерде тұлғааралық қарым-қатынастың тиімді дағдыларын дамытуға бағытталады. Үйренушілер мұндай сабақтарда топ құрамында бірлесе жұмыс жасаудың, өзгелермен тіл табысудың, ортақ мәмілеге келудің тәсілдерін меңгереді.

Көшбасшылық немесе басқару дағдыларын қалыптастыру тренингтері болашақ маман және басшы ретінде үйренушілердің көшбасшылық қасиеттерін дамытуға бағытталады. Мұндай тренингтерде тыңдаушылар ұжымды басқарудың кейбір ерекшеліктерімен танысып, ұжым қызметшілерін ынталандыру, бірлесе жұмыс жасауды ұйымдастыру, шешім қабылдау және де басқа дағдыларды қалыптастыруға белсенді әрекеттер арқылы үйренеді. Үйрену нәтижесінде қатысушылар басқару ісіне (мақсат қою, жоспарлау, ұйымдастыру, болжау, бақылау, түзету, реттеу, талдау және т.б.) талдау жасап, басқару мәселелерін тиімді шешудің әрекеттері мен алгоритмдеріне үйренеді.

Соңғы кезде үйрену үдерісінде бейне тренингтер қолданылып жүр. Олардың ерекшеліктері бейне жазбаларды оқу мақсатында қолдануында [2].

Тренингті ұйымдастыру кезеңдері

Тренингті ұйымдастыру кезеңдері төмендегі шарттарды қамтамасыз етуден тұрады: **«Дамыту кеңістігін құру»** (парталар, үстелдер және олардың оқыту әрекетіндегі рөлі). Тренингті ұйымдастырып, оны жүргізген кездегі ең басты рөлді парталар немесе жұмыс үстелдері атқарады. Кластардағы немесе аудиториялардағы парталар (үстелдер) әдеттегідей классикалық түрде орналастырылған. Мұндай жағдайда оқушылар немесе тыңдаушылар оқушылардың (тыңдаушылардың) және педагогтың арқаларын ғана көреді. Бұл вариантта олар бір-бірімен тікелей қарым-қатынасқа түсе алмайды, араласып кетуі де қиын. Сондықтан тренингті өткізген кезде психологтар парталарды (жұмыс үстелдерін) неше түрлі үлгілерде орналастыруға болатынын айтады. Мұндай орналастырудың ұтымды жері әрбір тренингке қатысушының көз алдында болуы. Сондай-ақ қатысушы да ештеңеге алаңдамастан тренинг жұмысына қатысуына толық мүмкіндік алады және тренингтік көршілері мен тренердің назарында екенін сезінеді. Бұл оқушыларды тәртіптілік және жауапкершілікке әкеледі. Осындай кеңістікті ұйымдастыруда қатысушының жауабы тек жаттықтырушыға ғана емес басқа да қатысушыларға қолжетімді және бағытталады. Сондықтан да тренинг өткізетін кеңістіктегі интерьердің міндетті элементі болып парталар

(үстелдер) табылады. Оларды әртүрлі формаларда орналастыруға болады. Француз психологтары жүргізген зерттеулер нәтижелерінде үстелдер формалары жүргізілетін іс-әрекетке өте көп әсері бар екен деген қорытындыға келген:

Жұмыс үстелінің (партаның) формасы	Жұмыс үстелінің жұмысқа қабілеттілікке әсері
Төртбұрышты форма	Тиімді жұмысқа жарайды.
Дөңгелек немесе шеттері дөңгеленген форма	Достық атмосфера құрады және шығармашылық ойларға жетелейді.
Квадрат форма	Назар аударады, назарды тұрақтандырады.

Сондай-ақ, үстелдер түстерінің адамның эмоционалдық көңіл-күйлеріне деген ықпал-әсерлері баршылық. Интерьердің табысты түсі еңбектің гигиеналық шарттарының жақсаруына, адамның нерв жүйесіне күш түсірмеуіне, шаршағандықтарын басуға, еңбек өнімділігін арттыруға айтарлықтай үлестері бар.

Жұмыс үстелінің (партаның) түсі	Мағынасы мен мәні
Қара	Көңіл-күйдің дұрыстығына ықпал етеді. Бірақ та 2-3 сағаттан кейін шаршатып жібереді.
Сұр	Сұр үстелдегі ұзақ жұмыс депрессияға әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайда қатысушының шығармашылығы оянбайды.
Қара - ала	Ала түс жұмысқа деген қабілеттілікті түсіріп, жұмыс белсенділігін төмендетеді.
Ақ	Идея келеді, бірақ оны нақты айтып түсіндіру қиынға түседі.
Қоңыр	Шаршатпайды және жұмысқа бағытталған көңіл-күйді қамтамасыз етеді.

Осындай орналастырулар мен үстелдердің түстері тренингтің жақсы, жайлы жүргізілуіне және аудиториядағы өзара қарым-қатынастың оң психологиялық климатта өтуіне әсер етеді. Және де әр қатысушы назарда болады.

Тренингтің сәтті өтуі және нәтижелі жетістіктерге жетуі үшін алдын-ала ойластырылған дайындық жұмыстары:

Техникалық, ақпараттық, дыбыстық оқу құралдарымен қамтамасыз ету (интерактивтік тақта, экран, проектор, кодоскоп, эпидиаскоп т.б.); магнитофон, диск, кассеталарды дайындау; трибуна дайындау; флип-чарт, маркерлерді түгендеу; әрбір қатысушыға арналған және олардың есімі жазылған бейджиктермен қамтамасыз ету (кез келген адам басқа дыбыстан гөрі өзінің аты аталса, оны тез естиді, оған тез жауап береді; релаксацияға арналған жаттығуларды пайдалану. Бұл жерде тренер міндетті түрде педагогикалық-психологиялық заңдылықтарды ескеруі қажет: *санақ бойынша нешінші сабақ* (бірінші сабақта психологиялық процесс әлі оянбайды, ал соңғы сабақта керісінше балалар шаршайды); *аптаның күні* (дүйсенбі, сенбі

күндері басқа күндерге қарағанда жұмысқа деген құлшыныс төмен); алдағы және өткен мереке күндері немесе каникул уақыты.

Тренингті әртүрлі бөлмелерде өткізу варианттары

1. Стандарттық оқу бөлмесі - дәстүрлі орналастыру көптеген аудио-визуалды мүліктерді қолдануда және де жазылған бейне таспалармен жұмыс жасау қажет кезде, егер де ақпарат визуалды және жазба түрде ұсынылған жағдайда өте қолайлы.

2. Дөңгелек үстел - миға шабуылға арналған керемет орналастыру, проблемаларды шешуге арналған жаттығуларды жүргізуге қолайлы; формалды емес диалог және белсенді түрде тыңдауға ықпал етеді; формалды көшбасшы қажеттілігін төмендетеді және де барлық қатысушылардың құқыларының тең болуына жағдай жасайды.

3. Конференцияға арналған зал - әртүрлі модификациядан тұрады: негізгі модификация «О» блогы, «П» блогы, «V» блогы.

Жалпы мінездемесі: үстелдер мен орындықтар қолданылады; шағын топтарға қолайлы; жаттықтырушының тұсаукесеріне өте ыңғайлы; арнайы техниканы, проекторды, компьютерді және т.б. қондырғыларды қолданатын презентациялар мен топтардың тұсаукесерлерін көрсетуге жарайды; топты диалогқа сұрақ-жауап әдісі режимінде тартуға ыңғайлы; жүргізушісі бар дискуссияларды өткізу және жазу кезінде қолайлы; дәріс және демонстрациялау кезінде жүргізушісі барлық қатысушылардың түрлерін көріп отыруға ыңғайлы; жүргізушінің нақты орны болады.

Негізгі модификация:

- үстел шетінің ашық болуы семинар барысын бейнекамераға түсіруге мүмкіндік береді;

- қатысушы жеке жұмыс жасау кезінде жаттықтырушы оған көмек бере алады.

«О» блогы - егер ортада орналастырылған арнайы монитор болса, онда теледидарлық тұсаукесерлерді жүргізуге қолайлы; қарама-қарсы жақтармен дебат, пікірталас өткізгенге қолайлы; егер де қатысушылар саны 4 адамнан көп болмаса, онда шағын топтармен жұмыс істеуге әбден болады.

«П» және «V» блоктары - дебат, пікіралыс, пікірталас, жеке презентацияларды өткізгенге өте қолайлы.

4. Интерактивті семинар-тренингті өткізуге арналған бөлме - орналастырулардың әртүрлі модификациялары бар: негізгі модификация, шырша тәріздес, дөңгелек пішіндес.

Жалпы мінездемесі:

- бөлме көп адамдарға арналған; әрбір қатысушы жаттықтырушыны жеңіл көре алады;

- семинар-тренинг барысында көптеген жаттығулар мен әрекеттерді жасауға, өткізуге болады.

5. Психологиялық тренингке арналған бөлме

Бұл сипаттағы өткізілетін тренингтер психологиялық, өнер жайлы және т.б. пікірлесу және келіссөз жүргізуге арналған.

Жалпы мінездемесі

Қатысушылардың орналасуларына қолайлы; қатысушылар арасында кедергілер болмайды; ортада сенімділік атмосферасы қалыптасады; үстелдердің қажеті болмайды. [3].

Тренингті өткізудегі музыканың рөлі

Психологтардың пікірлері бойынша музыканы оқыту үдерісіне пайдалану оң өзгерістерді береді екен. Бұл мәселемен көптеген ғалымдар айналысқан. Солардың бірі Джаннет Вос *«не себепті музыканың оқытуға ықпалы бар?»* - деген сұрақты зерттеу барысында мынадай қорытындыларға келген:

Музыка миды шаршаудан арылтып, босатып, күйзелісті азайтады (күйзеліс ми каналы жолын жауып тастайды).

Музыка тікелей адамның денесіне әсер беріп, оны тыныштыққа бөлейді.

Музыка көңілсіз күйдегі адамдарды сергітеді, оятады және ынталандырады.

Музыкада математикалық бастау бар, ол мидың ерекше электрлік тізбегін ынталандырады.

Музыка эмоцияларды оятады, ал бұл оқуға деген қадам.

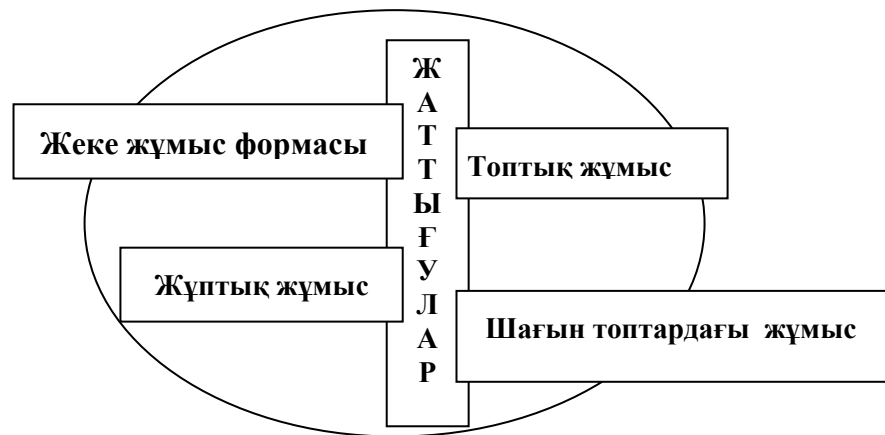
Музыка психикалық жағдайды өзгертеді және оқу темпінің өзгеруіне себепші.

Музыка – әмбебап тіл, ол барлық мәдени кедергілерді жеңіп шығуға көмектеседі.

Музыка – мықты якорь, өйткені оның оқытылатын пәнді есте жақсы сақтауға ықпалы мол.

Тренингті ұйымдастыру моделі сұрақтар қою, әңгімеге тарту, күтілетін нәтижені талдау, мақсат қою, тренинг модулін құру, тренингтік материалдарды пысықтау және импровизациялау, уақыт менеджментін ескеру мен тренинг модулін түзетуден тұрады.

Тренинг сценарийін дайындағанда оның негізі – жаттығулар кешені екендігін білу қажет. Ол жаттығулар тренингке қатысушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне, тренингтің өткізілу формасы мен тақырыбына сәйкес таңдалуы керек. Тренердің оқытудың барлық (жеке, жұптық, топтық) формаларын ескеруі және жоспарлауы аса маңызды. Сондай-ақ, жұмысты шағын топтарда (5-6 адам) ұйымдастырған өте қолайлы.

Тренингті ұйымдастыру моделі

Тренингтегі тренер белсенді басшы, топ мүшесі, кеңесші, делдал, сарапшы, комментатор рөлін атқара алады [5].

Шағын топтарды құру жолдары

Тренингте шағын топтарды жинақтауды әртүрлі тәсілдермен құрастыруға болады:

1 нұсқа. Әркімнің (алдын-ала жасалынған неше түрлі эмоциядағы смайликтерді, немесе салынған әртүрлі гүлдерді - роза, фиалка, қызғалдақ т.б.) дөңгелекшелерді суырулары (гүл, смайлик, жапырақ) арқылы команда құрылады.

2 нұсқа. 3 түрлі ойын жүргізу. Барлық қатысушыны тақта алдына шақырып, оларға:

- бойлары бойынша тұру;

- шаштарының ең ашық түсінен бастап ең қара түске дейінгісіне қарай тұру;

- туған күндерінің қаңтар айынан бастап желтоқсанға дейінгісіне қарай сапқа түзелу ұсынылады. Бұдан соң қатысушылар бір, екі, үш реттік сандарға саналып, сәйкес реттік сандары бойынша команда құрады.

3 нұсқа. Жаттықтырушы қатысушыларды өзінің қалауы бойынша командаларға бөледі.

4 нұсқа. Қатысушылар өздерінің қызығушылықтарына сәйкес команда құра алады.

5 нұсқа. Қатысушыларды біртіндеп біркелкі отырған жерлерінен санап команда құрастыруға болады. Әрбір бес адам – бір команда.

Тренингтегі топтардың даму кезеңдері

Тренингтік топтық жұмыс қағидаттары

1. Ықпалдастықты диалогтандыру қағидаты, яғни, топ жұмысындағы қатысушылардың өзара сыйластығына, олардың бір-біріне деген толық сеніміне негізделген тең құқылы, толыққанды тұлғааралық қарым-қатынас қағидаты. Олардың бірі немесе бірнешеуі басым болған жағдайда, қарым-қатынас шынайы диалог сипатынан айырылады да, монолог арнасына ауысады, бұл тренинг табиғатына қарама-қайшы келеді.

2. Тұрақты кері байланыс қағидаты, яғни қатысушының өз іс-әрекеттерінің нәтижелерін талдайтын топтың басқа мүшелерінен ақпаратты үздіксіз алып отыруы. Дәл осы кері байланыстың арқасында адам қарым-қатынастың сәтсіз тәсілдерін жаңаларына алмастыра және олардың айналасындағы адамдарға қалай әсер ететіндігін тексере отырып, өзінің кейінгі мінез-құлқын түзете алады. Бұл үшін қатысушылардың басқаларға олардың өздері туралы айтып беруге және өзі туралы пікірді тыңдауға дайындықтарын камтамасыз ететін жағдайлар жасалуы тиіс. Мұндай саналы түрде жүзеге асырылатын, әдейі жасалған кері байланыс барынша көпдамытушы әсер береді.

3. Өзін-өзі диагностикалау қағидаты қатысушылардың өз-өздерін ашуларына, олардың өз жеке бастары үшін маңызды проблемаларын жете ұғынуларына және тұжырымдауларына көмектеседі. Сабақтардың мазмұнында адамның өзін, өз жекебасының ерекшеліктерін танып-білуіне көмектесетін жаттығулар қарастырылған. Топтың әрбір мүшесіне өзін одан белгілі бір шешім қабылдау және оны жүзеге асыру талап етілетін әр түрлі жағдайларда көруіне көмектесу қажет. Көбінесе бұған қарым-қатынастың ауызша (сөздік) тәсілі емес, тәжірибелік іс-әрекеттері көмектеседі. Тренинг кәдімгі оқу сабақтарынан осынысымен ерекшеленеді.

4. Дамуды оңтайландыру қағидаты. Жүргізушіден жекелеген қатысушылардың және жалпы топтың белгілі бір психологиялық жай-күйін анықдиагностикалау мен білікті айқындау ғана емес, сонымен қатар, олардың дамуы үшін қажетті жағдайларды оңтайландыру мақсатында болып жатқан оқиғаларға белсенді түрде араласу да талап етіледі. Арнайы жаттығуларды қолдана отырып, жүргізуші қатысушылардың өз-өздерін дамытуларын ынталандыруы, олардың күш-жігерлерін қажетті арнаға бағыттап отыруы тиіс.

5. Интеллектуалды және эмоционалды салаларды үйлестіру қағидаты. Бір жағынан, тренингке жоғары эмоционалды ширығу тән, оқушылар топта болып жатқан оқиғаларды шынымен өз бастарынан өткереді. Бұл олардың шындықты жасырмай айтуға бет бұруларына, көбірек дәрежеде әріптестеріне сенім білдірулеріне, бір-біріне қатысты әлдеқайда ізгілікті бола түсулеріне көмектеседі. Бірақ, екінші жағынан, тренинг оқиғаларды талқылау кезіндегі интеллектуалды талдау үдерістерін де белсендіре түседі. Мұндай іс-әрекеттің басты нысаны - барлық сабақтар бойында пайдаланылатын топтық пікірталас.

6. Бүкіл тренингке, сондай-ақ оның жекелеген сабақтары мен жаттығуларына ерікті қатысу қағидаты. Жасөспірімнің жұмыс барысындағы өз мінезінің өзгерулеріне табиғи ішкі қызығушылығы болуы тиіс. Оң мағынасындағы тұлғалық өзгерістер, әдетте, мәжбүрлі түрде жүзеге аспайды, және оны талап етудің қажеті де жоқ.

7. Топтың тұрақты құрамы қағидаты. Тренингтік топ жабық болса, яғни, оның құрамы тұрақты және жаңа адамдар қосылмайтын болса, ол әлдеқайда тиімді жұмыс істейді, және онда топ мүшелерінің өз-өздерін ашуына септігін тигізетін ерекше үдерістер пайда болады. Өздігінен алғаш рет өз тренингін бастағандарға шағын топпен - 10-12 адаммен жұмыс істеген дұрыс. Белгілі бір тәжірибе жинақтағаннан кейін қатысушылардың санын 30-40 адамға дейін арттыруға болады.

8. Шому қағидаты. Сабақтардың ұзақтығы жұмыстың ең басында анықталуы тиіс. Оларды өткізу тәжірибесі әбден негізделген қорытынды үшін негіздеме береді: ірі уақыттық блоктармен - қандай да бір жұмысқа 3-4 сағатқа, кейде одан да ұзағырақ уақытқа шомумен жұмыс істеу кезінде аса жоғары әсерге қол жеткізіледі. Бұл қатысушыларды «босаңсытуға», олардың ұзақ үзілістен кейін топтық үдерістерге эмоционалды кірігуіне көп уақыт жоғалтатындығымен байланысты. Мектеп жағдайларында тренингтік топтар мектеп кестесінің аясына әбден сыяды. Қосарлы сабақтарды және аптасына бір реттен кем емес өткізген дұрыс. Егер мүмкіндік болса, сабақтарды 2-3 күнге дейін тығыздандырып, күніне 6-7 сағаттан қарқынды тренинг өткізген мақсатқа сай болады. Және ықтимал нұсқалардың бірі ретінде 24 сағатқа созылатын тренинг-марафон, бірақ оны тек дайындығы бар қатысушылармен ғана өткізуге болады.

9. Оқшаулану қағидаты. Оқушылардың өздерін ешкім тыңдап тұрмағанына толық сенімді болулары сөзсіз талап болып табылады.

Егер жүргізушіде сабақтардың аудио- немесе бейнежазбасын жүргізу қажеттілігі болса, ол топтың барлық мүшелерінің келісімін алуы тиіс. Тренингтік жаттығулар мен тапсырмалардың басым бөлігі қатысушылардың өздерінің осы материалмен кейіннен өздігінен жұмыс істеулері үшін арнайы жазылуыда мүмкін.

10. Бос кеңістік қағидаты. Сабақтарға арналған бөлмелерде қатысушылардың еркін жылжу, шеңбер бойынша жайғасу, 3-5, 7-8 адамнан шағын топтарға бірігу, сондай-ақ оңашалану мүмкіндігі болуы тиіс. Болашақ ұжыммен алғашқы кездесу тренингті дайындаудың маңызды элементі болып табылады. Ол, қағида бойынша, екі кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде топтық әңгімелесу жүреді, оның барысында кездесулердің мақсаттары, мерзімдері мен ұзақтығы және т.б. әңгімеленеді. Жиналғандар тренингке қатысу туралы шешім қабылдайды немесе қандай да бірсебептерге байланысты бұдан бас тартады. Екінші кезеңде жұмысқа қатысуға нық шешім қабылдағандармен жеке сұхбаттасу жүргізіледі. Оның барысында түрткілер (қызығушылық, білімге деген құштарлық, жаңа тәжірибе алуға ұмтылыс, өмірге дайындық, өз проблемаларын шешу) нақтыланады. Бұл топқа кездейсоқ адамдар емес, саналы шешім қабылдаған адамдардың келуі үшін қажет. (мұнда қағидаттардың ішінде тек негізгілері ғана берілген, мамандандырылған тренингтерде тағы да қосымша қағидаттар мен ережелер беріледі [4].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Елбасы Н. Назарбаевтың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде оқыған «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» атты дәрісі.
2. Әлімов А. «Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану» оқу құралы, Алматы, 2009 ж.
3. Садвакасова З. «Оқытудағы тренингтердің рөлі» әдістемелік құрал, Алматы, 2010 ж.
4. Әлеуметтік–психологиялық тренинг арнайы ұйымдастырылған қарым-қатынас түрі ретінде (аударма).
5. Жаксылыкова К. «Тренингтік ойындар мен жаттығулар» әдістемелік құралы, Алматы - 2017 ж.

3.43. Инновациялық технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттілігін қалыптастыру

Манат Кенесовна Жайлауова

педагогика ғылымдарының кандидаты, «Педагогика және оқыту әдістемесі» кафедрасының доценті. Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қ., Қазақстан)

Таңсұлу Талғатқызы Мейрамова

магистрант. Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қ., Қазақстан)

Қоғамның инновациялық даму жолына өтуіне байланысты бүгінгі күні мектепте білім беруді модернизациялау оқыту мақсаттарын және оларды жүзеге асыру жолдарын қайта қарауды ұсынады.

Қазіргі таңда бастауыш мектеп негізгі білім беру бағдарламасын меңгерудің жеке, метапәндік және пәндік нәтижелеріне қол жеткізуге бағдарланады. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында әмбебап әрекеттерді (танымдық, реттеушілік, коммуникативтік) қамтитын метапәндік құзыреттілікке ерекше көңіл бөлінген [1].

Құзыреттілік (лат. *competere* - сәйкес келу, жақындау) - жалпы түрдегі міндеттерді шешу кезінде практикалық тәжірибе негізінде, сондай-ақ белгілі бір кең аймақта табысты әрекет ету қабілеті. Құзыреттілік-оқушының өзіне және қызмет нысанына жеке қатынасын қамтитын тиісті құзыреттілікке ие болуы. Құзыреттілік – құбылыстар тобын түсінудің, түсіндірудің белгілі бір тәсілі, әрекетті талдаудың жетекші принципі [2].

А.В. Хуторской ұсынған негізгі құзыреттіліктердің классификациясын қарастырып көрейік: құндылық-мағыналық құзыреттіліктер, жалпы мәдени құзыреттіліктер, оқу-танымдық құзыреттіліктер, ақпараттық құзыреттіліктер, коммуникативтік құзыреттіліктер, әлеуметтік-еңбек құзыреттіліктері, тұлғалық өзін-өзі жетілдіру құзыреттіліктері [3, С. 155].

Метапәнділік - бұл дәстүрлі пәндердің үстінен құрылатын жаңа білім беру нысаны, оның негізінде оқу материалы интеграциясының ойлау-әрекеттік түрі және ойлауға рефлексивті қатынас принципі жатыр.

Сабақтарда метапәндік байланыстарды қолдану негізгі оқу құзыреттіліктерін қалыптастыруға ықпал етеді:

- білім алушылардың әлемдік кеңістікке енуіне (әлемнің алуан түрлілігі мен тұтастығын көрсету, оның тұтас қабылдануын қамтамасыз ету);

- білім алушылардың жан-жақты дамуына, процессуалдық біліктерді (қазіргі метапәндік коммуникативтік құзыреттіліктерді) қалыптастыруға;

- сабаққа дайындық және сабақ барысында оқушыларға өз шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік беруге.

Дәстүрлі емес педагогикалық технологиялар балалардың оқуға уәждемесін және мектепке қызығушылығын арттырады, шығармашылық ынттымақтастық және бәсекелестік ахуалын қалыптастырады, балаларда өз жеке басына құрмет сезімін тәрбиелейді, оларға шығармашылық еркіндік түйсігін береді, және ең бастысы, оларға қуаныш сыйлайды.

Оқушыларда метапәндік құзыреттіліктерді қалыптастыру бойынша барлық жұмысты бірнеше бағыттарға бөлуге болады:

1. Ойлау операцияларын қалыптастыру бойынша жұмыс (кезең-кезеңімен).

2. Ғылыми таным әдістері элементтерін қалыптастыру бойынша жұмыс.

3. Метаұғымдарды қалыптастыру бойынша жұмыс.

4. Қазіргі білім беру технологияларын пайдалану [3].

Метапәндік құзыреттілікті қалыптастыру оның тұлғалық дамуы үшін жағдай жасай отырып, әрбір оқушыны әрекеттің сан алуан түрлеріне тартуды көздейді.

Бастауыш сынып оқушысының метапәндік құзыреттілігі деп тиімді және оқу-зерттеушілік әрекетінің мүмкіндігін қамтамасыз ететін оның тұлғасының кешенді ресурсын, яғни метапәндік оқу-зерттеу әрекетін жүзеге асыруға «дайындық пен қабілеттілікті» түсіну керек.

Бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттілігі оқушыларға реттеушілік, танымдық және коммуникативтік міндеттерді нәтижелі орындауға мүмкіндік беретін әмбебап оқу іс-әрекеттерінің жүйесі ретінде анықталады. Құзыреттілікті жүзеге асыру әртүрлі әрекет түрлерін орындау үдерісінде жүзеге асырылады, бұл реттеушілік, танымдық және коммуникативтік құзыреттілікті бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Интербелсенді технологиялар - бұл бірлескен әрекетті ұйымдастыру және орындау кезінде индивидтердің өзара іс-қимылының стратегиясы мен үйлестіруін жасау жүргізілетін оқыту формаларының, әдістері мен құралдарының арнайы жиынтығы мен жинақталуын анықтайтын психологиялық-педагогикалық қондырғылардың жиынтығы.

Метапәнділік интеграциялық принцип, теориялық ойлауды және қызметтің әмбебап тәсілдерін қалыптастыру тәсілі ретінде білім беру мазмұнын біріктіру баланың санасында әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл бойынша оқыланып пән әлем туралы білімдер жүйесі ретінде қалыптасады.

Сонымен, метапәндік құзыреттілік - бұл оқушының адамзаттың әлеуметтік тәжірибесімен өзара іс-қимылы. Бірақ осы өзара іс-қимыл сабақта жүзеге асуы үшін С.В. Галян ұсынған метапәндік құзыреттілікті қалыптастыру технологиялары мен тәсілдерін қарастырайық:

- оқушылар әрекетінде мотивация құру – мақсат қою.
- проблемалық жағдаят құру: жаңа материалды оқып үйрену, әдістемелік тәсілдер көмегімен бекіту, бақылау кезінде.
- ұғымды қалыптастыру-бұл адамның ойлау формасы, онда заттардың жалпы және елеулі белгілері, осы заттың басқалармен байланысы, оның шығу тегі мен дамуы көрсетіледі.
- әрекет тәсілдерін қалыптастыру: болжамдар және сұрақтар.
- әрекет тәсілдерін қалыптастыру: бақылау және эксперимент.
- топтық жұмысты ұйымдастыру, сабақта бастапқыда проблемалық жағдаят қойылады, нұсқалар ұсынылады, содан кейін жаңа ақпарат үшін дерек көздерін анықтайды, міндеттерді бөледі және орындайды.
- өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау. Оқушы оқу үдерісі кезінде өз іс-әрекетінің дұрыстығын немесе қателігін өзі түсінеді және өзінің оқу жетістіктерін қалыпты бағалайды, яғни рефлексияны жүзеге асырады [4].

Осылайша дер кезінде қалыптасқан метапәндік құзыреттіліктер - бұл бағдар, болашақты игеру бағыты және оқуға уәждеме тәсілі. Сондай-ақ мұнда осы құзыреттілікті қалыптастыру технологиялары мен тәсілдері маңызды болып табылады. Бірақ оқу кезеңінде оқушыда құзыреттіліктердің қандай да бір құрамдас бөліктері қалыптасады. Тек болашаққа дайындалу ғана емес, сонымен қатар қазіргі уақытта өмір сүру үшін ол білім беру әрекетінде метапәндік нәтижелермен тексерілетін бұл құзыреттілікті білім беру тұрғысынан меңгереді. Метапәнділік нәтижелері - бұл оқу бағдарламасын меңгеру көрсеткіштері.

Сонымен, жалпы бастауыш білім берудің мақсаты - оқушылардың мүмкіндіктерін, әлеуетін дамыту, соның арқасында оқушы өмірдің жаңа әлеуметтік жағдайларына оңай бейімделе алатын маңызды қасиеттерді қалыптастыру.

Мұғалімнің өзі метапәндік құзыреттілігін қалыптастыру мен диагностикалаудың әртүрлі әдістері мен технологияларын, тәсілдері мен дидактикалық құралдарын меңгеруі қажет. Бүгін мұғалім пәндік білім, білік және дағды сұрақтарынан метапәндік сипаттағы, метапәндік нәтижелермен тексерілетін негізгі жеке қасиеттерден құралатын құзыреттіліктер туралы сұрақтарға ауысады.

Интербелсенді технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттілігін дамыту моделі (жобалық оқыту технологиясы мысалында) оқылатын үдерісті жобалау үшін бағдарлы негіз болып табылады, ал анықталған педагогикалық жағдай бастауыш сынып оқушыларын оқыту үдерісінде осы модельдің тиімді іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі педагогикалық технологиялар арқылы негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыру - білім беру мақсаттарына барынша сәйкес келетін білім алушылардың жобалық әрекеті болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттіліктерінің даму деңгейі білім беру өнімдерінен көрініс береді:

а) сыртқы:

- зерттеу жұмыстары;
- рефераттар;
- кітапшалар;
- макеттер;
- есептер;
- презентациялар;
- карталар;
- сахналық қойылымдар;
- қолдан жасалған заттар және т.б.

ә) ішкі:

- ұйымдастырушылық-әрекетті біліктер;
- таным әрекетінің тәсілдері;
- коммуникативтік дағдылар;
- шығармашылық қабілеттер [4, 5].

Сонымен, метапәндік құзыреттіліктерді қалыптастыру бастауыш сынып оқушысының жалпы мәдениетін, ақпаратпен жұмыс мәдениетін, диагностикасын, таным процестерін түзетуді және дамытуды, өзіндік дамуын арттыруға бағытталады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана, 2015.

2. Ломакина Г.Р. Педагогическая компетентность и компетенция: проблемы терминологии // Педагогическое мастерство: материалы Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012. — С. 276-279.

3. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении: Научно-методическое пособие. – М. Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. – 73 с.

4. Пляскина С.А. Формирование метапредметных компетенций у младших школьников // Молодой ученый. — 2016. — № 28. — С. 937-939.

5. Жайлауова М.К., Мейрамова Т.Т. Бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттіліктерін қалыптастыру // Молодой ученый. - № 39 (277). – сентябрь 2019. – С. 284-285.

3.44. Жоғары оқу орнында болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудың дидактикалық негіздемелері

Дидар Каримжановна Азизханова

«Педагогика және психология» мамандығының 3-курс докторанты,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
(Шымкент қ., Қазақстан)

Негматжан Шодиметович Алметов

педагогика ғылымдарының докторы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік университетінің профессоры
(Шымкент қ., Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орнының педагогикалық үдерісінде болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастырудың дидактикалық негіздемелері қарастырылған. Хореографтың кәсіби ұтқырлығының теориялық мәні айқындалған. Қазіргі таңда жоғары оқу орнында болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастырудың өзектілігі негізделген. Студенттер – болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастыру хореограф-маманның кәсіби ұтқырлығына бағдарланған және модельдейтін үдеріс ретінде сипатталған. Болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастыруға бағытталған оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың тұғырлары мен ерекшеліктері ажыратып көрсетілген. Кәсіби ұтқыр маманды даярлауға бағдарланған хореографиялық білім мазмұнын жобалау негізінде жататын дидактикалық принциптер анықталған.

Түйін сөздер: ұтқырлық, кәсіби ұтқырлық, хореограф-маман, болашақ хореограф, дидактикалық негіздеме, хореографиялық білім, кәсіби ұтқырлық негіздерін қалыптастыру.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында Елбасы – Тұңғыш президент Н.Ә. Назарбаев «болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдардың бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан рәбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек», - деп жазады [1].

Қазіргі күн сайын өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде қазіргі өркениеттің адамға қоятын талаптарын бейнелеуші негізгі ұғымдардың бірі – ұтқырлық. Қозғалыс, жылдамдық, қарқын адам өмірлік қызметінің барлық салаларының байыбына барды. Осы себепті ғалымдардың, практиктердің ұтқырлық ұғымына, оның құрылымына, қалыптастыру мен дамыту мәселесіне деген қызығушылығын артуы айқын байқалады.

Ұтқырлық (мобильность) латынша *mobilis* – «жылжымалы», «орны ауысып тұратын», «қозғалмалы» мағынасын білдіреді. Энциклопедиялар мен анықтамаларда ұтқырлық - ептілік, шапшаңдық, жылдам әрекет жасауға, ерсілі-қарсылы жүруге, жылжуға қабілеттілік;

белгілі жағдайларда жылдам бағдар алуға қабілеттілік; іс-әрекеттің қажетті формаларын табу іскерлігі, деп түсіндіріледі [2, 380-б.].

Кәсіби ұтқырлық ұғымының әлеуметтану, психология, педагогика салаларындағы қазіргі заманғы анықтамалары көп. Бірақ кейбір зерттеушілер кәсіби ұтқырлықтың шығу тегі көбірек әлеуметтік ұтқырлықтан болғандығы себепті, кәсіби ұтқырлық ұғымын нақтылау әлеуметтік ұтқырлықтан бастау алуы керек, деген тұжырымды ілгері сүреді. «Кез келген кәсіби ұтқырлық, бір жағынан әлеуметтік ұтқырлық, екінші жағынан оның құрамдас бөлігі болып табылады». Сондықтан кәсіби ұтқырлық ғылыми категория ретінде әлеуметтануда көбірек мұқият зерттелінгендігі заңдылық. Қазіргі таңда әлеуметтанушылар кәсіби ұтқырлықты «қозғалу үдерістерінің жүзеге асуы үдерісі, адамның өмір бойы қайта оқуға немесе жұмысын өзгертуге қабілеттілігі, іс-әрекет мазмұны мен жағдайларын өзгерту, кәсібін өзгерту» ретінде сипаттайды [3, 18-б.].

Психологиялық-педагогикалық, арнаулы хореографиялық әдебиеттерді талдау негізінде хореографтың кәсіби ұтқырлығы ұғымына анықтама беретміз:

Хореографтың кәсіби ұтқырлығы бұл хореографиялық өнер саласындағы білімдердің когнитивті тірегіне, би орындаушылық дағдылар мен икемділіктерге, эмоциональдық-артистік реактивтілік, әлеуметтік-шығармашылық бейімдеушілік, репетициялық-сақналық мінездік вариативтілікке негізделетін және хореографтың көп функционалдық және көп бейіндік іс-әрекетін орындауды қамтамасыз ететін кешенді интегральді мінездемесі.

Хореографтың кәсіби ұтқырлығының құрылымы маманның қоғамның әлеуметтік-кәсіби құрылымында әлеуметтік беделін өзгертіп, немесе өзгеріссіз жылжуы үдерісін бейнелейді және мынандай құрамдас бөліктерден (компоненттерден) тұрады:

- *мотивациялық компонент* (кәсіби ұтқырлықтың маңыздылығы мен қажеттілігін сезіну, кәсіби өрістеу мен беделін арттыруды ынталандырудың ішкі және сыртқы факторларына деген қатынас, кәсіби тұрғыда ұтқыр болуыға ішкі ұмтылыс);

- *мазмұндік (когнитивтік-іс-әрекеттік) компонент* (хореографиялық өнер саласындағы білімдер, икемділіктер мен дағдылар, би саласындағы орындаушылық икемділіктер);

Бакалавриаттың «Хореография» мамандығының модульдік оқу бағдарламасына сәйкес білім беру мазмұны мына компоненттерден тұрады: хореографиялық өнердің теориялық негіздері мен ерекшеліктерін, шығармашылық үдерісінің заңдылықтарын білу; әлемдік және отандық хореография өнерінің тарихын, бағыттарын және даму тенденцияларын, бидің көркем-бейнелік тілінің ерекшелігін білу; хореографиялық білім беру саласындағы білімдерін білім алушылардың жас және жеке-дара айырмашылықтары, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін есепке алуып қолдана білу икемділігі;

би-орындаушылық дағдылары, би шығармаларын музыкалық жайып салу (раскладка) дағдыларын меңгеру; қойылым және репетициялық жұмыстар білімдері мен дағдыларын меңгеру; инновациялық педагогикалық тәжірибені қолдану икемділігі, би-педагогикалық іс-әрекетке жоғары мотивацияға ие болу, өзіндік білім алуға ұмтылыс мен концерттік-орындаушылық және ағартушылық іс-әрекетте өзін-өзі жүзеге асыру икемділігі. [4, 4-б.];

Біздің пайымдауымызша, болашақ хореографтарға білім беру бағдарламалары мазмұнының кәсіби ұтқырлық негіздерін қалыптастырудағы мүмкіндіктері жоғары. Мысалы, «Ұлттық сананы қалыптастыру және руханы жаңғыру негіздері мен қоғамдық пәндер» модулі мазмұнын құрайтын «Қазіргі Қазақстан тарихы», «Философия», «Қоғамдық сананы жаңғырудың өзекті мәселелері» оқу пәндерін оқып-үйренуде студенттерге қазіргі өзгермелі әлемде кәсіби ұтқырлық факторының маңыздылығы туралы білімдер беру мақсатқа сай. Ал «Өзін-өзі тану» пәні жаңалықтарды, өзгерістерді позитивті қабылдау, кәсіби іс-әрекетте экстремальді жағдайларға даярлықты қамтамасыз ететін психологиялық білімдер мен икемділіктерді қалыптастырады.

«Сахна шеберлігі негіздері» модуліне жататын пәндер – «Режиссура негіздері мен актердің шеберлігі», «Хореографиялық пәндерді оқытудың әдістемесі» пәндерін оқытуда бір іс-әрекет түрінен басқа іс-әрекет түріне өтуді жаттықтыру мүмкін. Яғни, студент – болашақ хореограф шынайы оқу жағдайларда хореограф маман қызметін модельдейтін әр түрлі әрекеттерді орындайды, олардың бірін басқасына ауыстырып ұтқырлық элементтерін жаттығады.

«Классикалық хореография негіздері» модулін оқып-үйрену, «Классикалық биді оқытудың әдістемелік негіздері», «Классикалық би тренажі I», «Классикалық биді орындау техникасы II» пәндері мазмұны меңгеруде классикалық би негіздері және залдың ортасында станоктың жанында экзерсисті орындау әдістемесін, классикалық би элементтерін әдістемелік және техникалық дұрыс орындау икемділіктерінен студенттер аналитикалық икемділіктерге қарай – балеттерден ұзындыларды талдау, көріп алынған балет спектакльдер бойынша қорытындылар жасауға өтеді.

«Хореография» мамандығының модульдік оқу бағдарламаларында студенттердің коммуникативтік қабілеттерін дамыту да қарастырылған, бұл кәсіби ұтқырлықтың маңызды құрамдасы - әлеуметтік бейімделу дағдыларын дамыту мен тығыз байланысты. Сондай-ақ, болашақ хореографтың орындаушылық білімдері, икемділіктері мен қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған арнаулы курстарды студенттердің оқу-танымдық жұмыстарын интербелсенді формалар және әдістермен өту кәсіби ұтқырлықты қалыптастыруға оң әсерін тигізеді.

- *эмоциональдық-құндылық компонент* (хореография мамандығына деген құндылық қатынас, эмоциональдық-психологиялық әрекеттілік,

реакцияның жылдамдығы, зейіннің ауспалылығы, дамиған би қиялы, музыканы, би іс-қимылдары мен әрекеттерін қабылдау т.б. биші-орындаушының қажетті тұлғалық-психологиялық сипаттар);

- *әлеуметтік-коммуникативтік компонент* (әлеуметтік-артистик бағыттылық, би-коммуникативтік бастамашылдық, кәсіби-шығармашылық бейімділік, би орындауда мінез-құлық модельдерінің рөлдік ауыспалылығы, орындайтын қызметті жылдам ауыстыруға даярлық).

Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау қазіргі маман кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудың бір қатар заңдылықтары мен шарттарын анықтауға мүмкіндік береді:

- кәсіби ұтқырлықтың ең маңызды жолы – білімін ұдайы жетілдіру. Ұдайы өз білімін жетілдіру қызметкердің еңбек нарығындағы позициясын күшейтеді. Маманның білімдік әлеуеті қаншалықты жоғары болса, оның экономикалық белсенділігі соңшама жоғары болады, жұмыс мен қамтылу дәрежесі артып, жұмыссыздық азаяды [5, с. 299];

- қоғамдағы кәсіби білімнің еңбек нарығы қажеттіліктерінің құрылымына сәйкестігі, сондай-ақ білім беру ұйымдарының жұмыс берушілермен тиімді өзара әрекеттестігі;

- жоғары кәсіби білім беру мазмұнының сыртқы факторларды ескеретін икемдігі;

- жоғары оқу орындары бітірушілерінің құндылық бағдарлары мен жұмыс берушілердің күтулері сәйкес келуі, бітіруші жас мамандардың өзіндік кәсіби өсу траекториясын анық елестеуі және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға деген қажеттіктерінің болуы (А.Б. Яшков [6]);

- хореография саласында кәсіби ұтқырлықтың әлеуметтік-демографиялық шартталуы (жас ерекшеліктері, білім деңгейі, бейіндік білім алу және хореографиялық өнердің түрі);

- кәсіби ұтқырлықтың жеделдігі мен жылдамдығы өзара байланысты.

Бүгінгі таңда Қазақстанда болашақ хореограф мамандардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастырудың өзектілігін шарттайтын бір қатар факторлар пайда болды:

- «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында болашақ хореограф мамандарды даярлаудың жаңа міндеттері [1];

- ұлттық кодті сақтау тұрғысынан ұлттық рухани-мәдени мұраға, соның ішінде қазақ халқының және Қазақстанның басқа этностары ұлттық би өнеріне деген қоғамдық сұраныстардың артуы;

- мәдениет саласын ұйымдастыру, мәдениет және өнер мекемелері қызметіндегі өзгерістер;

- төртінші өнеркәсіптік революцияның қоғамның кәсіби құрылымына әсері, көз жетерлік болашақта көптеген кәсіптер мен мамандықтардың жоғалуы ықтималдығы [7];

- ақпараттандыру, цифрлық технологиялардың тек техникалық емес, шығармашылық мамандықтар иелерінің қызметіне әсері [8].

Болашақ хореографтың кәсіби ұтқырлығын қалыптастыруда кәсіби білімдер мен орындаушылық дағдылар мен икемділіктердің орны мен рөлі жоғары болғанымен, оның кәсіби ұтқырлығы хореографтың тұлғалық-психологиялық сипаттарын дамытусыз мүмкін емес. Қазіргі заманғы хореографтың іс-әрекетінде психологиялық құзыреттілік, оның орындаушылық немесе педагогикалық қабілеттерінен, би техникасын жете меңгеруден аз емес.

Хореографиялық педагогика саласындағы іргелі зерттеу жұмыстарында маманды кәсіби дамытудың негізі кәсіби іс-әрекетті мотивациялау мен кәсіпке құндылық қатынас екендігіне ерекше назар аударылады (А.К. Кульбекова [9], Е.А. Бережная [10] М.Н. Юрьева [11], Б.С. Тлеубаева [12] т.б.).

Хореографиялық іс-әрекеттің мотивациясын мотивацияның негізгі көзі болып табылатын қажеттіліктерді, іс-әрекеттің тұлғалық мағынасының көрінісі болған қатынасты және затталдырылған қажеттілік ретінде мотивтердің өздерін кірістіретін объективті және субъективті себептер (қозғаулар) деп сипаттау мүмкін. Бірақ болашақ хореографтардың кәсіби мотивациялау нақты мақсатқа және құндылықтарға бағытталған болуы қажеттігін ескерсек, онда кәсіби іс-әрекетке мотивациялауды оның қажеттіліктерін қамтамасыздандыруға бағытталған хореографиялық іс-әрекетке тұлғалық-мағыналық, шығармашылық, танымдық, коммуникативтік қатынас ретінде сипаттау мүмкін.

Хореографиялық білім педагогикасы саласындағы педагог-ғалым А.К. Кульбекова «хореографиялық факультеттердің бітірушілері әртүрлі мәдени-сауықтыру, әлеуметтік-мәдени түрдегі мекемелерде жұмыс істейді: хореографиялық ансамблдарда, халық шығармашылығы орталықтарында, өнер мектептерінде, мәдениет үйлерінде т.б. Бұл кәсіби міндеттерді толықанды орындау үшін қажетті білімдерді үздіксіз жаңғыртуды талап етеді. Өкінішке орай, бүгінгі таңда Қазақстанның жоғары оқу орындары мен мәдениет пен өнер мекемелеріне дайындалатын болашақ мамандар өсіп бара жатқан кәсіби талаптарға барлық жағынан сәйкес келетін білімдер мен икемділіктерді алмай отырғандығы мамандардың кәсіби шеберлігін одан әрі жетілдіруге деген қажеттілікті шарттайды. Хореографтарға кәсіби білім беру жалпы деңгейінің артуы, өз кезегінде, олардың өзін-өзі жетілдіруге қажеттіліктерін да арттыратындығын атап өтуіміз қажет» [9, 134-б.].

Педагог-хореограф тұлғасының кәсіби маңызды сапаларын қалыптастыруды Б.С. Тлеубаева объективті және субъективті, тікелей және жанама факторларға тәуелді болған, олардың ішінде студенттерді оқу-тәрбие үдерісіне және өзіндік білім алу мен өзін-өзі жетілдіру үдерістеріне кірістіруші, сондай-ақ белгілі педагогикалық шарттар болып табылатын қажеттіліктер, қызығушылықтар мен мотивтерді

анықтайтын педагогикалық басқарылатын үдеріс ретінде анықтайды [12, 39-б.].

Автордың жоғары оқу орныныда хореографиялық пәндерді оқытудың ерекшеліктерін анықтауға арналған зерттеулерінде хореографиялық педагогика құралдарымен болашақ педагог-хореографтың кәсіби ұтқырлығын қалыптастыруға дидактикалық негіздеме бола алатын көптеген қорытындылар мен тұжырымдар жасалынған. Атап айтқанда, Б.С. Тлеубаева мектеп деңгейіндегі хореографиялық дайындықтың мазмұнына талдау жасау арқылы жоғары білім жүйесінде болашақ хореографтарға арнаулы білім берудің ерекше қырларын анықтаған.

«Болашақ педагог-хореограф жақсы білуі қажет болған мектеп деңгейінде хореографиялық дайындық мазмұнын талдау, барлық іскерліктер мен дағдылар күнделікті жаттығу, белгіленген қағидалар мен ұдайы сценикалық тәжірибені орындау үдерісінде меңгеріледі. Осы байланыстарда хореографиялық циклдағы пәндерді оқытудың мақсатына тек қана іс-әрекетсіз, теория мен, немесе іс-қимылдар кез келген өнердің көркемдік және техникалық ерекшеліктері туралы негізгі білімдерсіз қол жеткізуге болмайды», - деп жазады [12, 50-б.].

Осы пікірлер болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығын қалыптастыруға негіз болатын хореографиялық теория мен тәжірибелік іс-қимылдарды кіріктіру принципін сипаттайды.

Қазіргі таңда балеттік педагогикаға талаптарды түзету және егжей-тегжей нақтылау қажеттілігі пісіп жетілді, деген пікір қолданылуда: орындаушылық шеберлігінің деңгейін арттыруға әсер етуші негізгі факторлардың бірі болып табылатын оқыту әдістемесін жетілдіру. Классикалық биді жаңа техникалық және мәнерлі мүмкіндіктермен байыту үдерісі хореографиялық білім беру жүйесін жетілдіруді талап етеді. Мұндай қайта құру бүгінгі таңда қозғалыс үдерісі мен тікелей байланыстағы ғылым салаларының (биомеханика, анатомия, физиология т.б.) бір қатар жетістіктерімен дайындалған. Ол өз дене қимылдары арқылы кез келген балетмейстерлік жұмысын оның би-пластикалық тілінің стилі мен сипатына қарамастан, өмірде нақтылы түрде көрсетуге қабілетті әмбебап-бишіні талап ететін қазіргі балет театрының сахналарындағы шығармашылық үдерістің қазіргі заманғы ерекшеліктерімен шартталады [12, 50-51-бб.].

Бұдан болашақ хореографтың кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудағы принцип – *хореографиялық пәндерді оқыту әдістемелерін шектес ғылым салаларының жетістіктерін пайдаланып пәнаралық деңгейде жетілдіру принципін* сипаттайды.

Хореографиялық педагогика оқытуды рәсімдендіру (формализациялау)дан арылуы, яғни мектеп мен театрдың жанды байланыстарын бекіту, бірін-бірінің шығармашылық дамуына қолдау көрсетуі, ұрпақтар байланысын үзбеу, дәстүрлер сабақтастығын қамтамасыз ету – болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы

негіздерін қалыптастырудағы дидактикалық ұстанымдардың қатарына жатады. «Көркем-шығармашылық даму үстем міндет болуы керек, ал би әрекеттерінің жеңілдігі мен үйлесімдігіне қол жеткізу мен тікелей қатысты болған оқушы денесін физикалық және техникалық тәрбиелеу - балет артистерін дайындау құралдарының бірі болуы керек. Осы ережені болашақ педагог-хореографтарды дайындауда ескеру қажет» [12, 51-б.].

Кәсіби ұтқырлық негіздерін қалыптастыру студенттерде өзін-өзі дамытуға, өзін жетілдіруге ұмтылыстарды тәрбиелеумен байланысты. Бұған хореограф-студенттер меңгерілетін кәсіби білімдердің «тұлғалық мағынасын» терең пайымдаулары, білімдерді меңгеруге қажеттіліктерінің болуы, әр түрлі мәселелер бойынша өз пікірлерін негіздей білуі, шынайы хореографиялық үдерістерде «жаңа» сипаттарды анықтай білуі, оқу сипаттағы мәселелер мен тапсырмаларға жеткілікті дәрежеде еркін бағдар алу мүмкіндік береді.

«Қазіргі педагог-хореографтарға өз кәсіби көзқарастарын жылжытуға еркіндік берілген, оған тек «өз позициясын еркін таңдауға» ғана емес, оны дәйекті қорғауға да жағдай туғызылады. Бұл жерде өзін, өз тұлғалық әлеуетін шығармашылық жүзеге асыруға, объективті және субъективті факторлар негізінде қарама-қайшылықтарды диалектикалық талдауға қабілеттілік көрініс табады. Бұл жағдайда сөз шығармашылық іс-әрекеттің маңызды тетігі болған хореографияда жаңа, перспективалық бағыттарды көру туралы сөз барады» [12, 56-б.]. Кәсіби ұтқырлық қалыптастырудың тағы бір принципін біз - *оқу сипаттағы хореографиялық мәселелер мен тапсырмаларға жеткілікті дәрежеде еркін бағдар алу, ойлаудың креативтілігі мен перспективалылығы* деп атаймыз.

Болашақ хореограф кәсіби іс-әрекет тәсілдерін шығармашылық деңгейде меңгеруінің оның кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастырудағы маңызы зор. Заманауи хореографтың шығармашылық іс-әрекеті мынандай психологиялық-педагогикалық тетіктерді кірістіретін, өзінің арнаулы құрылымдық-мазмүндік құрамы мен мінезделеді:

- хореография саласындағы қазіргі құбылыстар мен үдерістерді, оның хал-күйі, мәселелерін білу, оларға өзіндік баға бере алу;
- хореография саласындағы озық тәжірибелерді зерделеу, қорыту және өзіндік іс-әрекетте пайдалану;
- кәсіби маңызды хореографиялық мәселелердің шешімдерінің әртүрлі нұсқаларын ұсыну және негіздеу;
- хореографиялық мәселелерді пайымдауда өзінің тұлғалық-кәсіби ұстанымын көрсету;
- хореография саласындағы алдағы өзгерістер, жаңа перспективалық бағыттарды көреу білу;

- өзіндік кәсіби шығармашылық ойлауын дамыту, психологиялық дағдыларын (шығармашылық көңіл-күй, стресстерге тұрақтылық т.б.) нығайту;

- кәсіби деформацияланудың алдын алу тәсілдерін меңгеру және пайдалану;

- икемді дағдыларды (ұдайы білімін жетілдіру, тиімді коммуникация құру, жаңалықтарды қабылдау және оларға жылдам бейімделу т.б.) меңгеру, әр қандай жаңалықтар мен өзгерістерді қабылдауға даяр болу.

«Хореография» мамандығының модульдік оқу бағдарламаларын [4] талдау және жоғары оқу орындарында хореографиялық білім беру тәжірибесін зерделеу, бүгінгі таңда болашақ хореографтарды даярлау мазмұны мен үдерісінің кәсіби ұтқырлық негіздерін қалыптастыру мүмкіндіктері жеткілікті дәрежеде пайдаланылмай жатқандығын көрсетеді. Оның негізгі себептерінің бірі – білім беру мазмұнын құрастыруда, яғни мамандықтың модульдік оқу бағдарламаларын жасауда кәсіби ұтқырлық факторын толық есепке алмау.

Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттер мен жоғары оқу орындарында хореографиялық білім берудің озық тәжірибелерін зерделеу және қорыту негізінде, біз болашақ хореографтардың кәсіби ұтқырлығы негіздерін қалыптастырудың нәтижелілігін артытурдың кейбір мүмкіндіктерін анықтадық және оларды төмендегідей педагогикалық шарттар түрінде тұжырымдадық:

1) *Кәсіби ұтқырлықты қалыптастырудағы хореографиялық пәндердің педагогикалық мүмкіндіктерін анықтау және жүзеге асыру.*

Жоғарыда қарастырылған «Хореография» мамандығы білім беру мазмұнын құрайтын оқу пәндерінің кәсіби ұтқырлықты қалыптастыру мүмкіндіктері талданып, анықталады және жүзеге асырылады.

2) *Хореографиялық білім беруді көп функциональдық тұғыр негізінде құрастыру және оны әмбебаптандыру.*

Болашақ хореограф тек хореограф маманның базалық қызметтерін орындай ғана қоймай, музыкант-концертмейстер, театр артисі, эстрада солистсі, педагог, менеджер-басқарушы қызметтерін атқаруға даяр болған жағдайда ғана кәсіби ұтқырлық танытады. Сондықтан хореографиялық өне саласында алынған берік іргелі білім өнердің тектес салалары бойынша білімдер, икемділіктер, қабілеттерді қалыптастыру мен кеңейтіледі. Көп функциялы тұғыр негізіндегі хореографиялық білім беру, оны әмбебаптандыру мынандай жолдармен жүзеге асырылады:

- «Хореографиялық өнер негіздері» интегративті курсына енгізу;

- «Хореография» мамандығы оқу жоспарына «Педагогика және психология», «Хореографиядағы менеджмент», «Музыкалық өнер негіздері», «Театральдық өнерге кіріспе» элективті пәндерін кіріту.

3) *Бір сабақтың аясында студенттердің әртүрлі кәсіби функцияларды орындауы, оларды кезектесдіруі, біріктіруі,*

тапсырманың бір түрінен басқа түріне ауысуын қамтамасыз ететін оқу жағдаяттарын жасау.

Бұған хореограф маманның кәсіби функцияларын модельдеуші оқу-өндірістік тапсырмаларды дайындау және болашақ хореографтарды оқыту үдерісінде пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Бұл шынайы өндірістік үдерістерді иммитациялық модельдеу әдісі. 5B040900-Хореография мамандығының білімдік бағдарламасыны талдау [4] хореограф-маманның бір қатар кәсіби функциялары анықтауға мүмкіндік береді, яғни оқу, оқу-өндірістік тапсырмаларда мынандай функциялар көрініс табады:

- мектептер және басқа мекемелерде үйірме жұмыстарына жетекшілік жасау;
- білім беру ұйымдарында әдіскерлік қызметі;
- классикалық, халық-сахналық, қазақтың би өнері, қазіргі хореография және спорттық-бал билері педагогтары қызметі;
- ғылыми-зерттеу ұйымдарында хореографиялық өнер зерттеушілері қызметі;
- шығармашылық ұжымдарда орындаушы-биші қызметі;
- шығармашылық ұжымдар менеджері қызметі;
- хореографиялық өнер саласында іскерлер қызметі.

4) Болашақ хореографтардың кәсіби дайындық іс-әрекет түрлерін (бейіндерін) кезең-кезеңмен кеңейту.

Студенттер әр оқу жылы оқу және кәсіби іс-тәжірибе барысында хореографиялық іс-әрекеттің белгілі бір бейінін меңгереді. Мысалы:

- мәдени-ағарту іс-әрекеті (хореографиялық өнерді насихаттаушы дәрістер оқу, сұхбаттар өткізу, театрларға саяхаттарды ұйымдастыру);
- шығармашылық іс-әрекеті (хореограф-репетитор, балетмейстер-қоюшы жұмысы);
- ұйымдастырушы-шығармашылық іс-әрекеті (хореографиялық ұжым менеджері, шоу-бағдарламалар ұйымдастырушысы, шығармашылық ұжымдар администраторы немесе жетекшісі);
- білімдік іс-әрекет (орта педагогикалық колледждердегі, өнер мектептері, студиялар, шығармашылық және мәдениет үйлері, балалар ұйымдары, ансамблдар мен клубтарда педагогикалық жұмыс жүргізу);
- ғылыми-зерттеу және әдістемелік іс-әрекет (хореография саласында, хореографиялық өнерді оқыту бағытында студенттік ғылыми-зерттеулерді жоспарлау және ұйымдастыру);
- іскерлік қызметі (мәдениет мен өнер саласында қызмет көрсетудің бизнес жобаларын құру және іске асыру).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрсұлтан Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Оңтүстік Қазақстан, 2017, 12 сәуір.
2. Большая экономическая энциклопедия / Отв. ред.: Н.В. Дубенюк. - М.: Эксмо, 2007. - С. 380.

3. Бутова И.А. Формирование профессиональной мобильности музыканта-концертмейстера в процессе обучения в музыкальном колледже // Дисс. канд. пед. наук. - Екатеринбург, 2012. - 217 с.

4. Модульная образовательная программа. «Современные школы хореографии». в рамках специальности 5В040900 - Хореография. Уровень образования - бакалавриат. - Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауэзова, 2018. - 102 с.

5. Ковалева А.И. Профессиональная мобильность// Знание. понимание. умение, 2012. - № 1. – С. 298-300.

6. Яшков А.Б. Установки выпускников и ожидания работодателей // Образовательные технологии. 2010. - № 4. С. 60–71.

7. Сафаров Т.Ф. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации экономики // сборник статей Международной научно-практической конференции. В 2 частях. Ответственный редактор Гуляев Г.Ю. – М.: Издательство: МЦНС «Наука и Просвещение», 2018. – С. 61-64.

8. Алметов Н.Ш., Толешова А.А., Азизханова Д.К. Factor of Professional Mobility in Training of Future Engineer // Труды Международной научно-практической конф. ICITE-2019. – Шымкент, 2019. - С. 147-151.

9. Кульбекова А.К. Формирование основ профессионального мастерства хореографов в вузах и учреждениях культуры и искусства Казахстана: системный подход // Дисс... доктора пед. наук. - М., 2009. - 444 с.

10. Бережная Е.А. Развитие основ профессионального творчества будущих хореографов в процессе изучения предметов психолого-педагогического цикла // Дисс... канд. пед. наук. - Ростов-на-Дону, 2008. - 166 с.

11. Юрьева М.Н. Профессионально-техническое становление личности студента-хореографа в ВУЗах культуры и искусства // Дисс... доктора пед. наук. - Тамбов, 2010. - 570 с.

12. Тлеубаева Б.С. Формирование профессионально значимых качеств будущего педагога-хореографа // Дисс. ... канд. пед. наук. - Шымкент, 2006. - 139 с.

3.45. Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілегін қалыптастырудың педагогикалық негіздері

Алтын Конысбаевна Төлеуова

3. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік – техникалық университеті, гуманитарлық білімдер магистрі, доцент
(Қазақстан, Қостанай қ.)

Махаббат Бидавлетовна Куантаева

3. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік – техникалық университеті, аға оқытушы (Қазақстан, Қостанай қ.)

Дамеш Загановна Абдуллина

3. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік – техникалық университеті, гуманитарлық кафедраның доценті
(Қазақстан, Қостанай қ.)

Марина Александровна Футман

3. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік – техникалық университеті, тарих магистрі, аға оқытушы (Қазақстан, Қостанай қ.)

Нургуль Бейсембаевна Бейсембаева

3. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік – техникалық университеті, заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
(Қазақстан, Қостанай қ.).

Оқыту үрдісін басқарудың педагогикалық-психологиялық мәселелерін анықтауда педагог пен оқушылардың арасындағы қарым-қатынастарды ұйымдастыру мұғалімнің теориялық білімінің болуын қажет етеді. Болашақ маманның кәсіби педагогикалық функциялары: конструктивтік, ұйымдастырушылық, қарым-қатынастық, дамытушылық, акпараттық, зерттеушілік. Жоғары оқу орнында дайындықтан өткен мамандардың білімі жоғары дәрежеде болуы керек. Өйткені, бұл талап әрбір мамандық бойынша білім беру мазмұнын салыстырмалы түрде біртұтас білім саласы ретінде анықтауы керек. Білім берудің күрделі мазмұнын меңгеруде, оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың қазіргі кездегі ұстанымдарын жүзеге асыруда, педагогикалық үрдіс, яғни, оқытушылар мен студенттердің өзара байланысқан және өзара келісілген іс-әрекеті басты міндет атқарады. Сондықтан, қазіргі кездегі жоғары білім беру алдында студенттер мен оқытушылардың жұмыстарының түрлері мен әдістерін жүзеге асыру мәселесі тұр. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны, білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Біліміне, біліктілігіне, парасатына пайымы сай ұстаз бүгінгі таңда жас ұрпаққа білім беру жүйесінде болып жатқан оң өзгерістерге байыппен карап, оның заман талабына сай мән-маңызын түсінеді. Әлемдегі озық, бәсекелестікке қабілетті 30 елдің қатарына еніп, өркениетті елдермен иық тіресе тұру міндеті, еліміздің болашақ азаматтарының қолында [1, 6 б.].

Ендеше жүктеліп отырған аса жауапты міндет, білім саласындағы реформалар, педагогикалық әдіс - тәсілдердің тын, мәнді, әрі сапалы болуын талап етіп отырған осы бір айтулы кезеңде, мұғалімдер жылдар бойы жинақтаған. Қазіргі педагогика ғылымында негізгі базалық ілімдердің бірі «құзыреттілік» болып отыр. Құзыреттілік дегеніміз-тұлғаның бойында білім, дағды, іскерлік, ерік күш - жігердің болуы. Құзыреттілік жаңа әлеуметтік- экономикалық жағдайда аман қалуды қамтамасыз етеді және олар бәсекеге қабілетті маманмен қамтамасыздандырады. Көптеген елдерде құзыреттілікке жаңаша мән беру білімді жоғары дәрежеге көтергені мәлім. Құзыреттілік еңбек нарығында тұрақты өсіп отырған талаптармен, шапшаң технологиялық өзгертулермен, соның ішінде академиялық және еңбектегі мобильдік өсуімен негізделген. Құзыреттіліктің жеке компоненттерін анықтай отырып, ол адамның алдына қойған максаттарын орындауға көмектесетін сипаты мен икемділігін атайды.

Бүгінгі таңда еліміздің білім беру саласында бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу үшін маңызды міндеттерді шешуге бағытталған күрделі бетбұрыс жасалуда. Мұғалімнің кәсіби мүмкіндігі оның бойындағы өзін-өзі дамытып отыру дайындығына тікелей байланысты. Бұл мәселеге әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан келу үшін мұғалімнің субъект ретіндегі алдына қойған міндеттерін орындауға деген әзірлік деңгейіне көз жеткізу қажет. Әрине, оның кәсіби өсуі жеке тұлға ретіндегі ерекшелігіне әбден қатысты [4]

Сондықтан, бұл жерде даралық-тұлғалық қалыптасу, іскерлі әдістемелік жетілдіру, кәсіптік-пәндік білімін толықтыру компоненттерінен өз қажеттілігін тани алу мүмкіндігі туады. Бұл жердегі «өз қажеттіліктерін сезіну» - кәсіби қызметтің негізі. Өйткені, ол өзінің әлеуметтік бар мүмкіндігін дамытудың жолдарын білу деген. «Еліміздің саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарылуына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол мамандарды қажет етеді» [5].

Кәсіби білімді маманның құзыреттілігі сол маманның жеке тұлға ретіндегі қасиеттерінің және ішкі психикалық жағдайларының күрделі жүйесі, оның кәсіби қызметі мен қабілетін іске асыру. Құзыреттілік қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі оның квалификациясы, шешім қабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы. Құзыреттілік - жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде

ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді. Құзіреттілік бірінші орынға білімгердің ақпаратты сауаттылығын емес, оның мәселені дұрыс шеше білу қасиетін қояды. Кәсіби құзіреттілік деп педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнада тоғысуы деуге болады. Болашақ маман өз ісінің шебері, жақсы мұғалім болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және жалпы әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, тіл мәдениетін игеріп, интеграциялық үрдістерді меңгеріп, әлемдік білім кеністігінің өресінен шыға алуға талпынуы керек. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, педагогикалық инновацияларды дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын педагогикалық ортаға тез бейімделуді қажет етеді.

Болашақ маман дайындау мәселесі оның тұлғалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастырудың маңызын көрсетеді. Тұлғалық-бағдарлық бағытта білім беру нәтижесі білім, біліктілік және дағды жүйесінде, шығармашылық іс-әрекет тәжірибесіне және эмоционалды көңіл-күйді көрсете білуге, ерікті қарым-қатынасқа педагогикалық бейімделген тұлғаны қалыптастыру ретінде түсіндіріледі. [2, 3-4 б.]

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда педагогикалық практика үлкен рөл атқарады. Педагогикалық практиканы өту кезінде студенттің педагогикалық іскерлігі мен дағдылары жылдам қалыптасады. Оның шығармашылық және педагогикалық құбылыстарды зерттеуге деген қабілеті дамиды, педагогикалық шеберліктің негіздері қаланады. Мұғалім кадрларын кәсіби оқыту жүйесінде педагогикалық практика өте маңызды орын алады. Ол жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісінің басты бір бөлігі болып табылады да, болашақ мұғалімдердің теориялық дайындығы мен практикалық іс-әрекетін біріктіруін қамтамасыз етеді. Педагогикалық практика үрдісінде келесі міндеттер шешімін табады:

- студенттерді мұғалім мамандығына деген қызығушылық пен сүйіспеншіліктің тұрақтылығына тәрбиелеу;
- нақты педагогикалық міндеттерді шешу барысында психологиялық-педагогикалық және арнайы білімдерді пайдалану үрдісін терендету, бекіту;
- болашақ мұғалімдердің кәсіби іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыру және дамыту, педагогикалық қызметке шығармашылық, зерттеушілік ыңғайға бейімдеу.

Педагогикалық практиканың тиімділігінің негізгі шарттары - оның кәсіби бағыты, теориялық негізділігі, оқыту және тәрбиелеу сипаты, педагогикалық практиканың мазмұнына және ұйымдастырылуына комплексті тұрғыдан қарау, жүйелілік, оны өткізудегі қажеттілік. [3]

Педагогикалық практика кезінде студент келесі кәсіби-педагогикалық іскерлік негіздерін меңгеруі тиіс: оқушылардың жас және

жеке ерекшеліктерін және ұжымның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, нақты оқу-тәрбие міндеттерін анықтау;

- оқушылардың дамуы мен тәрбиесін диагностикалау және жобалау мақсатында оқушы тұлғасы мен ұжымды зерттеу;
- педагогикалық қызметтің ағымдағы және болашақтағы жұмыстарды жоспарлауын жүзеге асыру;
- оқушылардың оқу-танымдық қызметінде басқарудың әртүрлі формалары мен әдістерін пайдалана алу және білім-тәрбие міндеттерін шешу;
- балалар ұжымын алға койған міндеттерді орындауын ұйымдастыру (өз іс-әрекеті мен оқушылар іс-әрекетінің жүйелілігін анықтау, белсенділерді анықтау, ұжым мен белсенділердің қарым-қатынасын үйлестіру, бақылауды жүзеге асыру, жұмыстың қорытындыларын шығарып, оны талдау);
- мұғалімдермен, сынып жетекшілерімен, тәрбиешілермен, ата-аналармен және тәрбие ісіне қатысы бар барлық адамдармен дұрыс қарым-қатынаста болу;
- оқу-тәрбие жұмысын бақылау және талдау;
- ата-аналар арасында педагогикалық насихат жұмыстарын жүргізу [6]. Қорыта айтқанда, болашақ мұғалімнің кәсіби калыптасуында үздіксіз практиканың алатын орны ерекше. Ол педагогикалық оқу орны мен мектеп арасындағы тығыз байланыстың нәтижесінде жүзеге асырылады.

Пайданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. - Алматы, 2010. 6 б.
2. Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. - Астана, 2004. - 3-4 б.
3. Әлмұханова Х.Т., Бейсебаева П.С. Құзіреттілік-кәсіби маман даярлаудың басты сапасы. - // http://www.rusnauka.com/15; AAPSN 2011/Pedagogica/2_85259.doc.htm
4. Назарбаев Н. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасын дамыту. // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде Оқылған лекция. - Астана, 2006.
5. Байжұманова Н.С. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі / Білім әлемінде, 2008, № 5.
6. Маркова А.К. Кәсіби құзыреттіліктің даму деңгейі, 2009 ж.

3.46. Формирование умений и навыков проектной деятельности студентов вуза

Гульшат Бисенгалиевна Акмурзиева

аспирант факультета «Педагогики и социальной работы»
кафедры «Социальной педагогики и психологии».
ФГБОУ ВО «Астраханский государственный университет»
(г. Астрахань, Россия)

преподаватель кафедры «Гуманитарные дисциплины и физическое воспитание». НАО «Атырауский университет нефти и газа им. С. Утебаева» (г. Атырау, Казахстан)

Гульнара Насипкалиевна Сагиденова

старший преподаватель кафедры «Гуманитарные дисциплины и физическое воспитание». НАО «Атырауский университет нефти и газа им. С. Утебаева» (г. Атырау, Казахстан)

Актуальными становятся задачи развития умений и навыков проектирования студентов вуза и формирования личности, способной адаптироваться в условиях постоянных изменений и находить решения в любых профессиональных и жизненных ситуациях. Сегодня в высших учебных заведениях есть все возможности для развития проектного мышления с помощью особого вида деятельности обучающихся – проектной деятельности.

Проектная деятельность студентов – форма учебно-познавательной активности студентов, которая заключается в мотивированном достижении сознательно поставленной цели по созданию творческого проекта, обеспечивающая единство и преемственность различных сторон процесса обучения и являющаяся средством развития личности как субъекта учения.

Проектное обучение или «метод проектов» используется педагогами разных стран. Теория и практика проектной деятельности и проектного обучения стала развиваться в конце XIX - начале XX века. Метод проектов возник во второй XIX века в школах США. Сначала его называли «методом проблем» и связывался он с идеями гуманистического направления в философии и образовании, разработанными американским философом и педагогом Дж. Дьюи, а также его учеником У.Х. Килпатриком.

Основная цель проектной деятельности студентов – это развитие свободной творческой конкурентоспособной личности, которое определяется задачами развития исследовательской деятельности студентов. Она помогает освоить им новые способы деятельности на основе интегрированного содержания; вывести образование за пределы образовательной организации, используя потенциал информационных ресурсов. Всё это в будущем поможет студенту стать востребованным специалистом.

Проектная деятельность студентов может стать и эффективным средством развития профессиональной мотивации, позволяет человеку самостоятельно развиваться, приобретать и усваивать материал в удобной и доступной форме, формирует навыки нестандартного мышления и творческого потенциала.

Важно отметить, что у проектной деятельности есть ряд преимуществ. Во-первых, во время проектной деятельности студенты учатся самостоятельно искать, анализировать, выбирать полезную информацию. Во-вторых, студенты могут выбрать задания, которые им интересны и соответствуют их личным способностям и интересам. В-третьих, является эффективной формой работы и тесно связана с применением новейших компьютерных технологий. В-четвертых, она позволяет решить проблему мотивации.

Проектная деятельность – самостоятельная деятельность студентов, направленная на приобретение ими учебно-познавательных и практических умений. Е.С. Полат и М.Ю. Бухаркина указывают, что проектное обучение даёт возможность развивать у студентов:

- коммуникативные навыки и умения: формулировать научную проблему в исследуемой сфере; адекватно подбирать средства и методы для решения поставленных задач при написании проекта; пользоваться различными методиками для сбора необходимой информации; владеть способами обработки полученных данных и их интерпретацией; делать обоснованные заключения по результатам проводимых исследований и оформлять их в виде презентации;

- исследовательские умения (умение анализировать проблемную ситуацию, выявлять проблемы, осуществлять отбор необходимой информации из литературы, проводить наблюдение практических ситуаций, анализировать их результаты, строить гипотезы, осуществлять, обобщать, делать выводы);

- умения работать в команде (происходит осознание значимости коллективной работы для получения результата, роли сотрудничества, совместной деятельности); выполняя разные социальные роли (лидера, члена команды), принятие и распределение ответственности за выбор, решение, контроль хода совместной работы и направление её в «нужное русло»;

- коммуникативные умения (умение не только высказывать свою точку зрения, но и выслушать, понять другую, в случае несогласия уметь конструктивно критиковать альтернативный подход для того, чтобы в итоге найти решение, синтезирующее, удерживающее позитивы каждого предложения).

Также в основе проектного обучения лежит развитие критического мышления, познавательных навыков обучающихся, умение самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, находить решение различных

проблем. Этот метод позволяет воспитывать самостоятельную, ответственную личность, развивает умственные способности и творческое начало. Проектная деятельность даёт возможность студентам активно проявить себя в системе общественных отношений и позволяет приобрести навыки планирования и организации своей деятельности. Практика показывает, что при такой работе у будущих специалистов развивается стратегия мышления, оттачиваются аналитические способности, формируется самокритичность.

Проектное обучение сочетает теоретические знания и их практическое применение для решения проблем, т.е. проектное обучение – это есть способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы, которая должна завершиться реальным, практическим результатом, оформленным тем или иным образом. Это результат можно увидеть, осмыслить, применить в реальной практике.

Привлечение студентов высших учебных заведений к проектной и исследовательской деятельности начинается с первого курса обучения. Участие студентов в научных конференциях (подготовка и написание статей, выступление перед аудиторией); работа в научных кружках под руководством опытных преподавателей позволяет сформировать общекультурные компетенции и получать новые знания в сфере проектирования. Постепенное включение студентов в проектную деятельность в качестве волонтеров, участие студентов в конкурсных отборах различных проектов на внутривузовском, а затем и республиканском уровнях позволяет грамотно формулировать проектный замысел, научиться генерировать инновационные решения, владеть научными основами и методами трансфера технологий.

Результатом проектной деятельности являются любые продукты, процессы, услуги, стандарты, программное обеспечение, а также компетенции (личностные, информационно-коммуникационные, коммуникативные).

Проект, который выполняют студенты, должен вызвать в них энтузиазм, увлекать их, идти от души. Любое действие, выполненное индивидуально или в группах, обучающиеся должны спланировать, самостоятельно выполнить, проанализировать и оценить.

Умение и навык проектирования важны в современном мире и метод проектов помогает их формированию. Если студент сумеет справиться с работой над учебным проектом, можно надеяться, что в настоящей взрослой жизни он окажется более приспособленным: сумеет спланировать собственную деятельность, ориентироваться в разнообразных ситуациях, совместно работать с различными людьми, т.е. адаптироваться к меняющимся условиям.

Список литературы:

1. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика. - Екатеринбург: Изд. «Деловая книга», 1996. - 344 с.
2. Джуринский А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студентов пед. вузов. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 432 с.
3. Емельянова Н.В. Проектная деятельность студентов в учебном процессе // Высшее образование сегодня, 2011. № 3. 82 -84 с.
4. Закирова Т.И. Проектная деятельность студентов как метод формирования компетенций студентов вуза // Современные проблемы науки и образования. - 2017. - № 5, 145-148 с.
5. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн., Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 576 с.
6. Слостенин В.А. Педагогика [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2015. - 576 с.

3.47. Білім алушылардың жоғары ойлау дағдыларын дамыту жолдары

Айнур Ержановна Рымжанова

Физико-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі тарих пәні мұғалімі (Қазақстан, Алматы обл., Талдықорған қ.)

Қазіргі қоғам өзінің іс-әрекетіне өзі басшылық жасап, шұғыл шешім қабылдай алатын тұлғаны қажет етеді. Оқушы мен мұғалім арасындағы ынтымақтастық, түсіністік, сыйластыққа негізделуі оқушының ізденушілігін дамыту - қазіргі оқыту жүйесінің бағыт алатын өзекті мәселелері.

Әлемдік еңбек нарығында жеке тұлғаның жоғары ойлау деңгейі айрықша бағаланады. Жоғары ойлау деңгейі – оқушылардың білімді жаңа ситуацияда қолдануы, оны түрлендіріп, алған білімінен жаңа нәрсе жасауы. Қазіргі заманғы білім берудің басымдылығының өзі - оқушылардың алған білімдерін тәжірибеде қолдану болып табылады. Осы талапты жүзеге асыру барысында «Қазақстан тарихы (Қазіргі әлемдегі Қазақстан)» пәнінің негізгі мақсаттарының бірі - елдің ішкі саяси және әлеуметтік-экономикалық, ұлттық мәдени және өркениеттік ерекшеліктерін, географиялық жағдайын назарға ала отырып, Қазақстанның қазіргі әлемдегі орнын түсіну және болашақта мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық әлеуетін өсіру, оның саяси ықпалын ұлғайту, халықтың әл-ауқатын арттыру, ұлттың зияткерлік және өнегелілік прогресін қамтамасыз ету жөнінде бірқатар пәндердің синтезі негізінде қажетті білімдер мен дағдыларды

қалыптастыру болып табылады. Пәнді оқыту барысында оқушыларда жоғары ойлау дағдыларын дамыту үнемі оқу мақсаттары, әр деңгейдегі тапсырмалар және кері байланыс түрінде жүзеге асырылып келеді.

Сыныптағы оқушылардың жоғары ойлау дағдыларын дамыту бірнеше факторларға яғни, мұғалімнің пәндік біліктілігіне, қарым-қатынасына, мұғалімдердің үздіксіз кәсіби біліктілігінің дамуына және ойлауға арналған оқу ортасын қамтамсыз етуге ықпал етеді.

«Қазақстан тарихы (Қазіргі әлемдегі Қазақстан)» пәнінде жоба жасау және ол үшін ақпараттарды өздігінше іздей білудің қажеттілігі жоғары ойлау дағдыларын талап етеді. 11-сынып бағдарламасы бойынша талап етілетін жоғары ойлау дағдыларына негізделген тапсырмаларды орындауда қиналатын оқушылар да бар. Сондықтан да бұл жердегі мәселе әр оқушының қабілеттері мен жеке ерекшелігін ескере отырып, әрі өзіне деген сенімін арттыратын әдіс-тәсілдерді қолданып, сапалы жеке жұмыс жасай білуге үйрету болды. Сол мәселені шеші мақсатында «Іс әрекеттегі зерттеу» жүргізілді.

«Іс-әрекеттегі зерттеу» қарапайым зерттеу циклі бойынша іске асырылады: жоспарлау, әрекет ету, бақылау және рефлексия жасау, сонан соң, нәтижесіне қарай қайта жоспарлау, ары қарай әрекет ету, ары қарай бақылау және рефлексия жасау. «Іс-әрекеттегі зерттеу» зерттеу сұрағын анықтау мақсатында бірнеше дерек жинау әдістері қолданылып, тәжірибенің мықты және дамытуды қажет ететін тұстары қарастырып, тәжірибе зерделенді. Атап айтқанда:

- мағлұматтарды жинақтау (бақылау, әңгімелесу, сауалнама, тестілеу, сұхбаттасу, құжаттар мен іс-әрекет нәтижелерін талдау, оқытушы жұмысы тәжірибесін талдау және т.б.)

- бақылау мен өлшеу әдістері (шкалалау, тестілеу және т.б.);

- педагогикалық үрдісті өзгертілген және нақты ескерілген жағдайда зерттеу (педагогикалық эксперимент, зерттеу нәтижелерін мектеп жағдайында тексеру).

11-сынып оқушылары үшін Қазіргі әлемдегі Қазақстан (Қазақстан тарихы) жаңа мазмұндағы пән болғандықтан, жылдың басында біраз кедергілер кездесті. Жоғары ойлауды қажет ететін тапсырмаларды орындау бірқатар оқушыларға қиындық туғызды. Қазіргі әлемдегі Қазақстан (Қазақстан тарихы) пәні бойынша оқу бағдарламасы оқушылардың қазіргі заманғы ғылым проблемаларын қозғайтын жобалық-зерттеу жұмыстарын жүргізуін талап етілетіндіктен, оқушылардың нені жақсы іске асыра алатынын және нені дамыту қажет ететін бағыттарын анықтауда сауалнаманың бірнеше түрі қолданылды. (Қосымша 1).

Зерттеудің мақсаты: Оқушылардың жоғары ойлау дағдыларын қалыптастыру және дамыту үшін тапсырмалар мен тиімді әдістерді ұйымдастыру және басқару.

Зерттеуден күтілетін нәтиже:

- Жоғары ойлау деңгейіне жататын дағдылар анықталады

- Жоғары ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған тапсырмалар мен стратегиялар кіріктіріліп сабақ жоспарлары әзірленеді

- Оқушылардың ақпаратты іздеу, өңдеу, талдау және сыни бағалау дағдыларын дамытуға ықпал ететін стратегиялардың тиімділігі бағаланады.

Жоғары ойлау дағдыларын білім алушылар бойында қалыптастырып, дамыту үшін оқу үрдісінде алуан түрлі стратегиялар мен әдіс-тәсілдер қолданылды. Мысалға, сабақта қолданылған әдістің бірі - Эдвард де Б. Боно ұсынған АBB Абревиатура / Альтернатива, возможности, варианты / АМН Альтернатива, мүмкіндіктер, нұсқа. Мақсаты: Мәселені жан-жақты қарастыру, проблеманы кешенді шешу. Қазақстанның жаһандық дамуы себептерін талдау үшін IDEA формуласын сабақта пайдалану өте тиімді. IDEA формуласын (I (Identify) пайдалануға болады – жаһандануға кірігу оқиғалардың себептерін анықтайды; D (Describe) – сәйкесінше дәлелдерді сипаттайды; E (Explain) – осы себептердің Қазақстанның дамуына қалай ықпал еткенін түсіндіреді; A (Analyze) – осы себептердің қаншалықты маңызды болғанына талдау жасайды.

«Форсайт» немесе болашаққа болжам әдісіне тоқталсақ, оқушылардың жоспарлау, жасау, болжай білу (прагматизм) ойлау деңгейлерінің дамуына ықпалы сөзсіз. Сондай-ақ, оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамытатын әдістердің бірі. Форсайт немесе көзделген болашақ кестесі. (Қосымша 2)

Осы әдісті қолдану негізінде оқушылар болашақты енжар күтпей, керісінше оның параметрлерін белсенді үлгілеуге және болашақта белгіленген мақсаттарға жету үшін стратегияларды анықтауға үйренеді. Жоғарыда ұсынылған жоғары ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған «Қазіргі әлемдегі Қазақстан» Қазақстан тарихы пәнін оқыту барысында оқушылардың ізденіс және зерттеу жұмыстарын жүргізу, өзгерістерді анықтау оған сәйкес дәлелдемелер келтіре отырып, шешім қабылдау және бағыттарды белгілеу, деректі таңдау, талдау, бағалауға арналған тапсырмалар мен стратегиялар мұғалімнің үздік тәжірибесінің дәлелдері және осы тәжірибе мұғалімдер үшін құнды мәлімет болып табылады.

Қазіргі әлемдегі Қазақстан (Қазақстан тарихы) пәні бойынша іс-әрекеттегі зерттеуге алынған сыныпта өзгерістер қаншалықты орын алғандығын анықтау мақсатында және анықталған мәселелердің деңгейін зерттеу үшін шығыс дерек жинау әдістері қайталанып жүргізілді. Іс-әрекеттегі зерттеу үдерісі тиімділігінің нәтижесін бағалау барысында бастапқы дерек жинау әдістері мен шығыс дерек жинау әдістерін салыстырылды.

Іс-әрекеттегі зерттеуді іске асыру барысында сабақта пайдаланған стратегиялардың тиімділігін анықтауға арналған сұраққа жауаптар қорытындысынан оқушылардың жоғары ойлау деңгейлерін дамытатын стратегияларды тиімді қолданылғанын көрсетеді. Сондай-

ақ оқушылар пәннің негізгі талаптары мен олардан күтілетін нәтижені түсінгені және бастапқы зерттеуде анықталған мәселелердің шешімдерінің табылғаны анықталды. (қосымша-3)

Алынған нәтижелердің қорытындысын және тиімділігін жинақтап, бағалай отырып, оқыту және оқу үдерісі бойынша мынадай мықты тұстары анықталды:

- Әр түрлі форматтағы жобаларды оқыту барысында оқушылардың өздігінен жұмыс жасай білу біліктерін арттырылды;

- Қоғамдағы өзгерістерді әлемдік деңгейде талқылау және бағалау дағдыларына бағытталған тапсырмалар оқушыларды прагматизмге тәрбиеледі;

- Жоғары деңгейдегі ойлау дағдыларын дамытуға ықпал ететін стратегияларды тиімді пайдалану оқушылардың сыни және рефлексиялық ойлауды, ізденіс және зерттеу жұмыстарын жүргізу, логикалық қорытынды жасай отырып, дәлелдер ұсыну дағдыларының дамуына ықпал етті.

- Мұғалімнің оқушылардың кері байланысына мұқият назар аударуы, оқу үрдісін дұрыс жоспарлай алуға, ал ол өз дәрежесінде оқу сапасын арттыруға көмектесті.

- Іс-әрекеттегі зерттеу пән мұғалімі ретінде өзімнің қандай мұғалім екенімді білуге және оқыту мен оқу үдерісім туралы сын тұрғысынан ойлауға көмек беретін тәсіл екені анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2005 жылғы, 16 ақпан.

2. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015, 30 б.

3. Мұғалім тәжірибесіндегі іс – әрекеттегі зерттеу @«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018. Казыгулова Гаухар Ясыновна; Еликбаева Айгул Мамырбековна; Арынов Бакытнұр Токтиярович; Нурханова Ляззат Суйеубаевна; Жанабаева Жанагул Едресовна.

4. ПҚМК_2а2к_Рефлексиялық күнделік туралы ойлар.

5. Мұғалім тәжірибесіндегі іс-әрекеттегі зерттеу. @«Назарбаев Зияткерлік мектептері». ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018.

6. Бекахметов Г., Коржумбаева А. Сыни ойлаудың негіздері. Баспа. Қазақстанның жалпы ұлттық қозғалысы. 2050.

7. Іс-әрекетті зерттеу нұсқаулығы, 2014, Астана.

8. Іс-әрекеттегі зерттеу «Назарбаев Зияткерлік мектептері». ДББҰ, 2012.

Қосымша-1.

Қосымша-2.

Форсайт немесе көзделген болашақ кестесі

Қазақстан Республикасы экономикалық дамуы

1. Қандай болашақ бізді толықтай қанағаттандырады?	1. ҚР-ға топ-20 рейтинг экономикасы мемлекеттерінің тізіміне кіруге. 2. Еліміздегі орташа жалақы мөлшері 5000-7000 бақыты. 3. Мемлекеттің кәсіпшілік реттеуі тек 0.1% болуы.
2. Көзделген болашаққа қол жеткізу үшін бізде не бар, не жоқ?	1. Елімізде ықпалды бар (жұмыс 20 млрд. теңге, қилла өндiрiсi 100млн. - IT-аппараттарды) 2. Елімізде стратегиялар бар (Қазақстан - 2050, Реттеу және) 3. ҚР-ға профессионалды кадрлар аз (2018 жылы 3700 адам жұмыс істеді)
3. Барды қалай ұтымды пайдалануымыз керек?	1. Шетелдік компаниялар мен экспортпен тиімді пайдалануы. 2. Елімізде барлық салаларда стратегиямен тиімділікпен қолдануы. 3. Еліміздегі ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу.
4. Жоқты қалай бар қыламыз?	1. Мемлекеттің қолдауы мен қолдауы, қолдау. 2. Елімізде мемлекеттік қолдауы. 3. Мемлекеттің қолдауы мен қолдауы.
5. Көзделген болашаққа қол жеткізуіміз үшін біздің не істеуіміз керек?	1. Шетелдік компаниялармен кәсіпшілікпен жұмыс істеу. 2. Шетелдік компаниялардан ҚР-ға жұмыс істеу. 3. ҚР ақпараттық көбірек түрліс ортамен жұмыс істеу.
6. Көзделген болашаққа жету үшін шаралардың реттілігі қандай болмақ	1. ҚР-ға өз мемлекеттерімен тиімділікпен жұмыс істеу. 2. Мемлекеттің қолдауы мен қолдауы. 3. Ел ақпараттық көбірек түрліс ортамен жұмыс істеу.

Қосымша-3.

3.48. Критериалды бағалау жүйесінің қазіргі жай-күйі

Ұлдада Тайырбекқызы Әнәпия

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Жаңартылған білім беру бағдарламасы құзыреттіліктер мен білім сапасын арттыруға бағытталған. Оның маңыздылығы – оқушы тұлғасына үйлесімді, қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу тәжірибе жасау, АКТ-ны белсенді қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке және топта жұмыс жасай білу, функционалдық сауаттылықты шығармашылықпен қолдана білу. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі – спиральді қағидатты қолануы, яғни жеңілден күрделіге өткенді қайталай отырып біртіндеп көтерілу, қиындығын арттыру [1].

Әлемдік «МакКинзи» компаниясының кеңесшісі, Ұлыбританиядағы білім сапасының сарапшысы М. Барбер «білім беру нәтижесін түбегейлі өзгертудің 3 факторы бар, олар: педагогтік қызметке соған лайықты адамдардың келуін қадағалау, олардың оқытушылық қызметті тиімді жүргізуге қажетті деңгейде даярдау және әрбір білім алушыға сапалы білім алуына қолайлы жағдай туғызу. Өйткені, кез келген білім беру ұйымындағы білім сапасы онда жұмыс істейтін оқытушылар сапасынан жоғары болуы мүмкін емес» деген.

Білім сапасына қойылатын жаңа талаптар білім мазмұнын игеруде мұғалімнің оқушымен қатар тұруын қажет етеді. Оқушылар білімін критериалдық бағалау оқыту мен білім беруге деген әртүрлі тәсілдемелерді пайдалануға, оқушылардың оқу жетістіктерінің мониторингін уақытылы жүргізуге, мұғалімге сабақты қажетті мазмұнмен толтыруға мүмкіндік беріп отыр. Сонымен қатар, критериалды бағалау технологиядары оқушылардың оқуға деген уәждерін арттырып, оқытудың әлемдік тәжірибедегі үздік әдістерін біріктіреді.

Критериалды бағалау баланың бойындағы қорқынышты басады және мұнда ұстаз бағыт беруші рөлін атқарады. Есесіне оқушы өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуы секілді жақсы қасиеттерді игере алады. Қазіргі таңда оқушы білімінің деңгейін критериалды бағалау жүйесі бойынша бағалаудың өміршеңдігі мен ұтымдылығы дәлелденіп отыр [2].

Қалыптастырушы бағалау технологиясын қолдану педагог пен бала арасындағы кері байланыс сыртқы кер байланыстан ішкі кері байланысқа ауысады, ал бұл оқушыны білім берудің субъектісі деңгейіне көтерілуіне мүмкіндік беріп отыр. Оқушы өзін бақылап, өзінің әрекет тәсілдерін таңдайды, нәтижелерін өзі бағалайды, оны мұғалім жалғастырады. Солайша бала, мақсат қоя білу, күтілетін нәтижені

жоспарлау, оны бақылау тәжірибесін жинақтау арқылы өзінің түйінді құзыреттіліктерін қалыптастырады [3].

5,7-сыныптарда білім беру үрдісін ұйымдастыруда ҚР Үкіметінің 2016 жылғы 13 мамырдағы № 292 қаулысымен бекітілген Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 23 қарашадағы №668 бұйрығымен бекітілген жалпы білім беретін пәндердің үлгілік оқу бағдарламалары, «Білім беру ұйымдарында пайдалануға рұқсат етілген оқулықтардың, оқу-әдістемелік кешендердің, оқу құралдарының және басқа да қосымша әдебиеттердің, оның ішінде электрондық жеткізгіштердегі тізбесін бекіту туралы» ҚР Білім және ғылым министрі міндетін атқарушының 2013 жылғы 27 қыркүйектегі № 400 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 4 сәуірдегі №150 бұйрығымен бекітілген оқу басылымдары басшылыққа алынады [4].

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі. Әр критерийдің дискрипторы болады, онда оқу тапсырмасының орындалу нәтижесінің дұрыстығы туралы нақты түсінік беріледі. Дискрипторларға сәйкес оқушы өз мақсатына жетіп-жетпегендігін анықтайды.

Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсіндірмейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгендігін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өз нәтижесін жақсарту үшін ары қарай не істеу керек екендігін түсінуге мүмкіндік береді.

Критериалды бағалау жүйесін енгізуден кейінгі күтілетін нәтижелер:

- оқушылардың оқудағы жетістігін шынайы бағалау;
- әр оқушының қабілетін ескере отырып даму траекториясын анықтау;
- оқытудағы күтілетін нәтижеге қол жеткізу үшін оқушылардың білік дағдыларын дамытуға ынталандыру;
- оқыту сапасын жақсарту;
- оқу үдерісін ұйымдастырудағы ерекшеліктер мен оқу материалын сапалы меңгеруін анықтау үшін мұғалімнің, оқушы мен ата-ананың арасындағы кері байланысты қамтамасыз ету жүйесін әзірлеу;
- оқушылардың функционалды сауаттылығын арттыру [5].

Критериалды бағалау ұғымы бүгін пайда болған ұғым емес. Оған дәлел ретінде халқымыздың алғашқы ағартушы-ғалымдарының бірі Ы. Алтынсарин атамыздың «Шәкірттің ойлау қабілетіне еркіндік беріп, шектемей, жетелеп, адастырмай бақылап, керек кезінде жол көрсетіп отыру дұрыс» [6] деген сөзін айта аламыз. Бағалаудың бұл түрі арқылы

оқушы бағаны қандай өлшемдер бойынша алғаны, келесі сабақтарда қандай өлшемдерге көңіл бөлу керектігін ұғынады. Оқушының мұғаліге деген сенімі артады, көзқарасы жақсы жағына қарай өзгереді: себебі мұғалім ол үшін бұйрық беруші, орындамаса жазалаушы кейпінде емес; қате кетсе демеп, жол сілтеуші адам ретінде қабылдауына мүмкіндік береді.

Критериалды бағалаудың ұтымды пайдасы – білім алушылар бағаның соңына түспей, яғни тек баға үшін оқымай, оқу мақсатына қол жеткізуге, құзыреттіліктерді меңгеруге ұмтылады. Сонымен қатар, критериалды бағалау жүйесі барысында өзіңді басқа адаммен салыстыру қажет емес, критерилер үлгілері бойынша мүмкіндігіңді бағалап, жетістікке жетуге ықпал етеді [7].

2016 жылы жаңартылған оқыту бағдарламасы бойынша 1-сыныпқа барған балалар бірден формативті және жиынтық түрде бағаланып, жаңа жағдайларға белсенді түрде енді. Олар "жаман" белгілерді алуға қорықпайды, олар оны білмейді де. Олар үшін өз жауаптарына мұғалімнің жақсы болғанына, ал не істемегені туралы түсініктерін естуге үйренеді. Жаңа жүйемен бағалауға алдымен ескі жүйеде оқыған және бағаланған, қазір жаңасына көшкен балалар баяу бейімделуде. Олардың қиындықтары психологиялық тұрғыдан бір-біріне үйреніп қалуларында, енді оларға қайта бейімделуге тура келеді.

Бүгінгі ата-аналар-кешегі мектеп оқушылары, олар өздері ескі бағдарлама бойынша оқып, баға алды "3", "4", "5". Олар үшін кез келген бағалар өздімен ғана байланысты. Басқаны елестету оларға қиын. Сонымен қатар, бұрынғысы ыңғайлы. Және бұл түсінікті. Бұл ретте, ҚР Білім және ғылым министрлігінің ережелерінде БЖБ мен ТЖБ саны күніне 3-тен аспауы тиіс, оқушылардың шамадан тыс жүктелуіне жол бермеу үшін БЖБ мен ТЖБ тапсырудың икемді кестесі және т.б. бар екендігін атап өту қажет. Сонымен қатар, біз курстар, семинарлар, тренингтер арқылы педагогтардың біліктілігін арттыру бойынша жұмыстарды жалғастырамыз. Бізге объективті, ең бастысы, оқушыларды оқыту процесін қолдауға және ынталандыруға бағытталған бағалаудың жаңа жүйесінің ерекшеліктерін педагогтарға, ата-аналарға түсіндіру маңызды.

Ескі және жаңа бағалау жүйесінде орындалатын бақылау жұмыстарының санында елеулі айырмашылық жоқ. Мысалы, 2013 жылы "Қазақ тілі" / "Орыс тілі" пәндері бойынша Типтік оқу жоспарларында (ҮОЖ) бақылау жұмыстарының келесі түрлері белгіленген: диктант, баяндау, шығарма, тестілеу, бастауыш мектепте жылына 13-15-ке дейін бақылау диктанты (2 сыныпта - 15, 3 сыныпта - 14, 4 сыныпта - 13).

Мұғалімдер критериалды бағалау жүйесінің әдіснамасы дұрыс екенін түсінеді және ол дамыған елдердің бағалау жүйесінің талаптарымен салыстырылатын бағалаудың жаңа стандарттары мен

механизмдерін қамтамасыз етті. Сондықтан біз критериалды жүйеден бас тартпаймыз [8].

Қортындылай келе, критериалды бағалау жүйесі – бағалаудың озық жүйесі екенін мойындауымыз қажет. Себебі, дамыған елдер критериалды бағалау жүйесін қаншама жылдар алдын қолданысқа енгізіп, қазіргі таңда нақ сол білім, ғылымның биік жетістіктеріне қол жеткізіп отырғаны мәлім. Бізде неге сондай жоғары нәтиже жоқ, мұнан ескі бағалау жүйесі дұрыс еді деп пікір айтуға әлі ерте деп санаймыз. Өйткені, кез келген жаңа дүниені қабылдап, қолданысқа енгізіп, ыңғайлап, жетілдіріп алу уақыт пен еңбекті талап етеді. Критериалды бағалау жүйесі – әділ бағалау жүйесі болуы үшін ең алдымен оны жүргізіші мамандар, яғни мұғалімдер қауымы аса жоғары біліктілік пен замануилық, жаңашылдық пен ізденімпаздық қасиеттеріне ие болуы керек, ие болуға міндетті. Себебі ұлт болашағы – жастар, ал жас ұрпақ мықты біліммен қаруланса алар асуымыз бен жетер жетістіктеріміз көп болары хақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекжанова А. Білім беру жүйесінде жаңа технологияларды енгізу. Қазақстан мектебі / № 7, 2018 шілде, 39-40 бб.
2. Материалы международной заочной научно-практической конференции «Актуальные проблемы современной педагогики» / А.А. Красноборова «Критериальное оценивание как педагогическая технология», Пермь. 2010.
3. Heidi Andrade & Anna Valtcheva (2009) Promoting Learning and Achievement Through Self-Assessment, Theory into Practice, 48:1, 12-р.
4. https://ziatker.kz/pptx/kriterialdy_bagalay_46650.html.
5. Ибраева Г.Н. Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында мәтінмен жұмыс жасаудың тиімді тәсілдері. Әдіскер-методист республикалық ғылыми-педагогикалық журнал. № 2 (68). 2018.
6. Алтынсарин Ы. Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку, Оренбург, 1879.
7. Десятибалльная система оценки результатов учебной деятельность учащихся: Инструктивно-метод. Материалы / Под. ред. О.Е. Лисейчикова. Мн.: НИО, 2002, 400 с. 80-б.
8. <https://baq.kz/news/othernews/b-m-kriterialdy-ba-alau-zh-yesi-alady-bira-zgerister-bolady/>.

3.49. Результаты международных сравнительных исследований качества образования

Асемгуль Сандибековна Андрей

Магистрант по специальности «6М012400 - Педагогические измерения». Казахский национальный женский педагогический университет (г. Алматы, Казахстан)

Показатели международных сравнительных исследований качества образования (PISA, TIMSS и PIRLS) во многих странах используются для утверждения управленческих и политических решений в сфере образования, что поднимает ответственность аналитиков, берущихся за интерпретацию этих результатов.

Для повышения качества образования необходимо проведение постоянного мониторинга состояния и тенденций его развития, объективная и адекватная оценка образовательных достижений обучающихся. Особо это важно на уровне среднего образования, закладывая фундамент их дальнейшего личностного развития и гражданского становления. Как известно, в Казахстане интенсивно развиваются такие процедуры внешней оценки образовательных достижений обучающихся как единое национальное тестирование (ЕНТ) и внешняя оценка учебных достижений (ВОУД). Результаты ЕНТ и ВОУД используются для оценки качества образования, принятия управленческих решений по совершенствованию деятельности системы среднего образования. В то же время эти процедуры не дают возможности провести сопоставительный анализ качества образования в наших общеобразовательных школах с другими странами. Для этого необходимо участие в Международных сравнительных исследованиях в области образования, таких как TIMSS, PISA, PIRLS и т.д.

Сложившаяся практика анализа взаимосвязи результатов PISA, TIMSS и PIRLS с контекстными данными, на мой взгляд, таит в себе опасность своего рода «ловушек антиисторизма», связанных с не учетом двух принципиальных обстоятельств:

- степень учебных достижений, демонстрируемый в момент проведения оценивания – это накопленный результат. Он образовался не «здесь и сейчас», а был сформирован всей предыдущей историей обучения и развития школьника.

- образовательные институты являются системами с высокой степенью инерционности. Происходящие изменения в условиях их функционирования, по-видимому, весьма часто приводят не к моментальным, а к «отложенным» эффектам.

Таким образом, результаты международных тестирований говорят не столько о том, насколько успешны, сколько о том,

«насколько были успешны» сравниваемые образовательные системы в период, предшествующий времени самого тестирования.

Это означает, что, например, анализ динамики результатов между двумя циклами одного исследования должен строиться с учетом изменчивости контекстных данных не между моментами тестирования, а (по меньшей мере) между циклами формального обучения тестируемых когорт.

Изменения исследовательской перспективы при предлагаемом подходе к отбору контекстных данных для анализа в докладе будут продемонстрированы на нескольких примерах.

Информационной базой исследования являются:

1) официальные публикации и международные базы данных PISA, TIMSS и PIRLS;

2) данные макроэкономической статистики из открытых источников (в первую очередь база данных Всемирного банка World Development Indicators).

Международные исследования качества чтения и понимания текстов, а также качества математического и естественнонаучного образования среди школьников PIRLS и TIMSS проводятся примерно в 50 странах мира один раз в несколько лет.

Их основная цель – выявлять сильные и слабые стороны каждой национальной системы образования, задавать курс образовательным реформам при помощи получаемых данных и формулировать рекомендации. Организацией (41 год), объединяющей министров образования одного региона, является организация министров образования Юго-Восточной Азии (Southeast Asia Ministers of Education Organization - SEAMEO), 8 ассоциированных членов (Австралия, Канада, Франция, Германия, Нидерланды, Новая Зеландия и Норвегия, Испания). Корея и Финляндия обсуждают этот вопрос. Организация проводит ежегодные встречи по вопросам сотрудничества и профессиональному сообществу.

В странах Центральной Европы (Франция, Нидерланды, Германия) приём в вузы по качеству и доступности высшего образования обеспечивается без обязательной процедуры вступительного отбора на основании личного заявления.

Финансовое напряжение в высшем образовании за последние 20 лет в европейских странах связано со значительным ростом численности студентов, с увеличением количества высших учебных заведений. Проблемой первостепенной важности в европейских странах считают: создание действенного механизма управления образованием, где будет главенствовать не управление ограничениями, а управление качеством. В связи с этим оценка качества стала осуществляться буквально на основе стандартных и директивных требований.

Среди отличительных особенностей гарантий качества образования выступает функциональный подход в оценке качества образования. В отличие от обобщённой в США системы оценки качества, в Европейских странах достижение определённого статуса фиксируется сильными и слабыми сторонами, способствующими совершенствованию своей деятельности (подобный подход используется и в Нидерландах).

Сравнительный анализ показателей между вузами по гарантии качества определяется экспертными комиссиями при проведении экспертизы всех программ (в данной области знаний) по всей стране, а также между странами. В экспертных комиссиях (Нидерландов) к работе привлекается один иностранный специалист, а в экспертных комиссиях Франции иностранные специалисты составляют 5 %.

Сравнительный анализ показателей качества вузов, в отличие от американского подхода к оценке соответствия деятельности учреждения поставленным целям, свидетельствует об единообразии, ограниченности, бюрократизме государственного контроля.

Национальные системы образования стали перед необходимостью поиска новых моделей оценки качества, которые предусматривают оценку института в целом, наряду с оценкой отдельных образовательных программ, как, например, во Франции; а также самообследование структурных единиц. Отличительной чертой от других стран стало создание специально организованных структур, не влияющих напрямую на учреждения.

Европейская ассоциация гарантии качества в высшем образовании (The European Association for Quality Assurance in Higher Education - ENQA) была учреждена на основании Рекомендации Европейского совета от 24 сентября 1998 года. В марте 2000 года Генеральная ассамблея сети принимает нормативные акты и план действий. С этого момента сеть ENQA становится основной организацией, координирующей работу по обеспечению качества высшего образования в рамках Болонского процесса.

В ноябре 2004 года во Франкфурте (Германия) Генеральной ассамблеей сети было принято решение о переименовании сети в Европейскую ассоциацию гарантии качества в области высшего образования.

Миссия ENQA: Ассоциация учреждена для содействия европейскому сотрудничеству в области гарантии качества высшего образования для всех заинтересованных лиц, вовлеченных в процесс гарантии качества [1, с. 11].

Азиатско-Тихоокеанская сеть гарантии качества была создана при содействии международной сети агентств гарантии качества в высшем образовании при финансовой поддержке Всемирного банка при получении гранта на развитие возможностей. Сеть была создана в Гонконге в январе 2003 года. Организация имеет устав, является

независимым юридическим лицом, зарегистрированным в Австралии, и функционирует как региональная сеть INQAANE [2].

Миссия APQN: улучшать качество высшего образования в Азиатско-Тихоокеанском регионе посредством развития деятельности агентств гарантий качества и расширения сотрудничества с ними [3]

Старейшей развития образования, создала и поддерживает 15 научных центров и программ подготовки кадров.

Однако, несмотря на то, что министры стран-членов (кроме Малайзии и Филиппин) представляли как среднее, так и высшее образование, до недавнего времени в большей степени они уделяли внимание среднему образованию: во-первых, потому, что сектор школьного образования гораздо больше вузовского; во-вторых, он является предметом регулярных мониторинговых исследований качества образования.

Решение о создании Евразийской сети обеспечения качества образования ЕСОКО было принято в г. Алматы (Казахстан) в октябре 2004 года. Английский вариант названия сети - The Eurasian Quality Assurance Network - EAQAN. [4].

Евразийская сеть обеспечения качества образования является сетью организаций (органов), осуществляющих внешнюю оценку качества образования на национальном или региональном уровне в странах СНГ и Балтии.

Проблемы менеджмента качества в области предоставления образовательных и научно-исследовательских услуг высшей школы стали принимать систематизированный характер. Вузы, участвовавшие в конкурсах, стали совершенствовать собственные системы менеджмента качества.

В соответствии с Государственной программой развития образования наша страна в 2007 и 2011 годах принимала участие в исследовании TIMSS (цикличность 4 года), которое проводится Международной ассоциацией по оценке качества образовательных достижений учащихся (IEA). В нем приняли участие учащиеся 4 и 8 классов 59 стран мира. Исследование TIMSS (Trend in International Mathematics and Science Study) позволяет отслеживать тенденции в математическом и естественнонаучном образовании участвующих стран посредством оценки образовательных достижений учащихся 4 и 8 классов по математике и естествознанию. В исследовании изучаются особенности содержания математического и естественнонаучного образования, организации учебного процесса, а также факторы, связанные с характеристиками организации образования, учителей, учащихся и их семей. Для оценки образовательных достижений проводится тестирование учащихся, а для получения информации о факторах, влияющих на результаты обучения – анкетирование учащихся, учителей и администрации школ.

Образовательные достижения наших школьников по результатам TIMSS 2007 признаны Международной ассоциацией очень высокими – 5 место по математике, 11 место по естествознанию в общем рейтинге 36 стран, принявших участие в исследовании среди 4 классов [5].

По итогам исследования получена очень большая и разнообразная информация об особенностях содержания математического и естественнонаучного образования, учебных программ, требований к образовательным достижениям учащихся, организации учебного процесса, о различных факторах, влияющих на образовательные достижения учащихся. То, что результаты девочек по математике в Казахстане выше результатов мальчиков можно объяснить большим усердием девочек при обучении в целом. Сопоставимые результаты мальчиков и девочек по естествознанию объясняются большим интересом мальчиков к предметам естественнонаучного цикла. Особый интерес для Казахстана представляют данные, связанные с наиболее актуальными вопросами, которые активно обсуждаются в обществе в связи с проводимой в последние годы модернизацией школьного образования и предстоящим переходом на 12-летнее среднее образование. Учебная программа начальной школы Казахстана охватывает более половины тем и вопросов заданий международных тестов, остальные задания содержат внепрограммный материал. Обязательный минимум содержания начального общего образования не содержит ряд тем и вопросов, важность которых для развития учащихся признается на международном уровне.

Формирование положительного отношения к математике и естествознанию является одной из самых важных целей в учебных программах по этим предметам во многих странах. Чтобы получить информацию о том, насколько эта цель реализована в учебном процессе, в исследовании TIMSS изучались факторы, характеризующие отношение учащихся к математике и естествознанию и их самооценку в изучении данных предметов.

Чтобы понять, как учащиеся относятся к данным предметам, в исследовании был построен индекс позитивного отношения учащихся к ним, основанный на ответах учащихся на три утверждения: «Изучение математики или естествознания доставляет мне удовольствие», «Математика или естествознание - скучные предметы (с обратной шкалой)» и «Мне нравятся математика или естествознание». Учащиеся Казахстана также подтвердили явную зависимость высоких результатов от позитивного отношения к предметам [6].

Чтобы изучить самооценку учащимися своих способностей в освоении математики, в исследовании TIMSS рассчитан индекс уверенности учащихся в изучении этого предмета, основанный на ответах учащихся на четыре утверждения: «Я обычно хорошо учусь по математике», «Математика дается мне труднее, чем многим моим

одноклассникам» (с обратной шкалой), «В математике я не силен» (с обратной шкалой), «Математика дается мне легко».

Учащихся просили указать, насколько они согласны (полностью согласны, скорее согласны, скорее не согласны, или полностью не согласны) с каждым из этих утверждений. Чем выше самооценка учащихся в изучении учебного предмета, тем более высокие результаты они демонстрируют. В Казахстане девочки больше, чем мальчики уверены в своих способностях в изучении математики и естествознания, так 69% девочек имеют высокое значение индекса самооценки в изучении математики и 73% в изучении естествознания. Для мальчиков эти показатели значимо ниже и равны 63% и 69% соответственно. Также не выявилось значимых различий между результатами учащихся и размером классов. 45% учащихся 4 классов обучаются в классах, в которых учителя ответили, что различный состав учащихся не оказывает заметного влияния на результаты, если оказывает вообще, и эти же учащиеся показали наиболее высокие результаты. В Казахстане таких учащихся 71%, они также продемонстрировали значимо высокие результаты. Выполнение домашних заданий дает возможность учащимся расширить и закрепить материал, изученный в школе, а для учителей расширить время обучения предмету. Следовательно, можно ожидать, что учащиеся, которым задают большой объем домашней работы, должны иметь высокие результаты, чем учащиеся, которые имеют малый объем или вообще не получают. Тем не менее, ситуация не так однозначна, как кажется. Традиции выполнения домашних заданий широко варьируется по странам. В 4 классах в некоторых странах редко задают на дом, в основном в коррекционных целях, чтобы позволить отдельным учащимся догнать своих сверстников в освоении материала. Учащиеся Казахстана являются самыми перегруженными домашними заданиями по математике в мире. В целом большой объем домашних заданий чаще всего оказывает негативное влияние на качество образовательных достижений учащихся. Расчеты индекса ощущения учащимися себя в безопасности в школе были основаны на ответах учащихся на пять вопросов международной анкеты о том, что происходило в их школе за последний месяц. Полученные данные свидетельствуют о том, что 80% казахстанских учащихся начальной школы чувствуют себя в безопасности в своих школах, что, несомненно, повлияло на их результаты в данном исследовании [7]. В TIMSS-2014 приняли участие учащиеся 4-х классов из 50 стран и 8-х классов из 42 стран. Казахстан в Исследовании представили 8775 учащихся 4-х и 8-х классов. По итогам TIMSS – 2016 учащиеся 4-х классов заняли 27 место по математике и 32 место по естественнонаучным дисциплинам среди 50 стран мира. Результаты учащихся 8-х классов следующие - 17 место по математике и 20 место по естественно-научным дисциплинам среди 42 стран мира.

Список использованных источников:

1. Байденко В.И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. М.: Иссл. Центр проблем качества подготовки специалистов, 2017. – 125 с.
2. Мотова Г.Н., Наводнов В.Г. Экспертиза качества образования: европейский подход. Йошкар-Ола: Учебно-консульт. центр, 2018 – 106 с.
3. <http://www.centeroko.ru/>.
4. http://www.ciced.ru/conference2012/Bagdasaryan_multidimensional%20research%20in%20education.pdf.
5. <http://rudocs.exdat.com/>.
6. <http://www.naric.kz/index-9.php.htm>.
7. <http://www.ipkro.kz/>.

3.50. Аралық бақылау жұмыстарын бағалау: ерекшеліктері мен шетелдік тәжірибе

Гүлмира Кабышевна Исина

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Қазіргі таңдағы өзгерістер жоғары оқу орындарында оқыту нәтижелерін заман талабына сай бағдарланған құралдар арқылы өлшеп, білім беру сапасын бағалаудың жаңаруына әкеліп соқтыруда.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл ауқатының өсуі: Табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Ойлау негіздері, ақыл-ой мен шығармашылық қабілеттер, жаңа дағдылар сонау бала кезден қалыптасады. Білім беру үдерісінде 4К моделіне: креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аударылуда», деп атап көрсетуі жоғары оқу орындарында білім алушыларды мобильділік, көшбасшылық, кәсіби құзыреттілік таныта алатын маман ретінде оқытудың қажеттігін білдіреді [1].

Осыған орай, оқу үрдісін ұйымдастыруда білімгерлердің білімін бағалау мен бақылау маңызды орын алады десек, университетте студенттердің білімін бақылау мен бағалау балдық-рейтингтік жүйе бойынша жүргізіледі. Білім алушылардың оқу әрекетін бағалаудың апталық жинақтау жүйесі бойынша электрондық журнал енгізілген. Ақпарат университеттің веб- порталына шығады, бұл студенттердің үлгерімін бағалау мен бақылаудың мінсіздігін қамтамасыз етеді. Білімгерлер өз бағаларын университеттегі промоутерден немесе интернетке қосылған кез - келген компьютер арқылы көре алады.

Білімді баллдық-рейтингтік бақылаудың ерекшелігі мыналарды қамтиды: - университеттің пәндік бағыттарды дамыту үшін стандартты көлемдерін (семестрдегі кредиттер саны, күнтізбелік модуль) құруы; - университеттің пәндердің дамуын баллдық-рейтингтік бағалау шкаласын таңдауда біртұтас көзқарасты дамыту; университеттің оқу үлгерімінің өлшемдері мен студенттік мәртебесін дамыту (орташа балл дегеніміз - таңдалған бағдарлама бойынша білім алушының жетістік деңгейінің орташа өлшенген бағасы дегенді білдіреді); - факультеттер мен кафедралармен әр пән бойынша баллдық-рейтингтік жүйе бойынша нақты сызбалар мен ережелерді әзірлеу (орта мерзімді бақылаудың әр кезеңі үшін кредиттермен өлшенген күрделілігіне қарай бөлінген); студенттердің білімін бақылау формаларын факультеттер мен кафедралардың әзірлеуі. Әрбір студенттің жеке рейтингін алу: магистратура түсу кезінде артықшылықты қамтамасыз етуге: басқа университеттерде оқуға және тағылымдамадан өтуге гранттар тағайындауға; студентті стипендияға тағайындау; Жұмысқа өтініш берген кезде кеңес беру және т.б. рейтинг нәтижелері бойынша курстың үздік студенті анықталады: факультеттің үздік студенті; университеттің үздік студенті: үздік студенттік топ және т.б. [2]

Білімді баллдық-рейтингтік бақылаудың ерекшелігі мыналарды қамтиды: - университеттің пәндік бағыттарды дамыту үшін стандартты көлемдерін (семестрдегі кредиттер саны, күнтізбелік модуль) құруы; - университеттің пәндердің дамуын баллдық-рейтингтік бағалау шкаласын таңдауда біртұтас көзқарасты дамыту; университеттің оқу үлгерімінің өлшемдері мен студенттік мәртебесін дамыту (орташа балл дегеніміз - таңдалған бағдарлама бойынша оқушының жетістік деңгейінің орташа өлшенген бағасы дегенді білдіреді); - факультеттер мен кафедралармен әр пән бойынша баллдық-рейтингтік жүйе бойынша нақты сызбалар мен ережелерді әзірлеу (орта мерзімді бақылаудың әр кезеңі үшін кредиттермен өлшенген күрделілігіне қарай бөлінген); студенттердің білімін бақылау формаларын факультеттер мен кафедралардың әзірлеуі. Әрбір студенттің жеке рейтингін алу сізге: магистратура мен аспирантураға түсу кезінде артықшылықты қамтамасыз етуге: басқа университеттерде оқуға және тағылымдамадан өтуге гранттар тағайындауға; студентті стипендияға тағайындау; Жұмысқа өтініш берген кезде кеңес беру және т.б. рейтинг нәтижелері бойынша курстың үздік студенті анықталады: факультеттің үздік студенті; университеттің үздік студенті: үздік студенттік топ және т.б. [3, 4] .

Білім сапасының сипаттамасы толықтық, тереңдік, шапшаңдық, бірізділік, нақтылық, жалпыламалық, орамдылық, тармақталғандық, жүйелілік, түсініктілік және тиімділік екендігі белгілі. Білімнің толықтылығы оқу бағдарламасында қарастырылатын объектілердің барлық белгілерін білумен сипатталады. Студенттер білімін бағалауда,

алдымен, олардың объектілердің белгілерін бөліп көрсете алуы мен баяндап бере алуы тексеріледі.

«Бағалау» ұғымына Ұлттық энциклопедияда «оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, студенттің берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. Бағалау, көбінесе, баға қоюдың синтездік түрі (1-ден 5-ке дейінгі ранг) арқылы жүзеге асады. Сондай-ақ жоғары оқу орны тәжірибесіндегі бағалау баға қоюмен ғана шектелетін тәсіл емес, ол материалды меңгеру, меңгермеу фактісімен қатар, оның себептерін анықтауға мүмкіндік беретін оқытудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады. Жоғарғы оқу орындарында бағалау рейтингтік әдіс арқылы жүргізіледі» деген анықтама берілген.

Білімнің тереңдігі студенттердің оқу объектісін тұтастай бейнелеуімен, білімдерін басқа білім - дермен мәнді байланыстыра білуімен белгілі болады. Байланыстардың анықталуы белгілі бір уақытты қажет етеді, тіптен кейде оқу курсы оқытудағы барлық уақытты қамтуы мүмкін. Білім бағалануының көрсеткіші 50-74 балл аралығында болатын студенттер, әдетте, білімдер арасындағы байланыстарды бірден байқай бермейтіні себепті болады, өйткені олар, біріншіден, параллель немесе тізбекті орналасқан байланыстарды түсіне алмай қалып жатады, екіншіден, ол байланыстарды түсіну үшін жаңа аралық байланыстың болуы қажет етілетіні себеп болады.

Сонымен қатар студенттердің білімін бағалау үшін білімінің тереңдігі, дағды және икемділік ұғымдарының да алатын орны ерекше және дағды ұғымы мен икемділік ұғымдарын ажырата білу маңызды. Білімінің тереңдігі студенттердің білімді, интеллектуалдық дәрежеде меңгерулеріне, практикада қолдана алу дағдылары мен икемділігіне қатысты сипатталады. Икемділік – белгілі бір дағдылар мен білім қорын практикада қолдана алудың көрінісі, білімнің амалға айналуы және амалды жүзеге асырудың де тәсілі. Білімнің икемділігі студенттердің тапсырмаларды орындаудың тиімді нұсқасын табудың жылдамдылығымен және де студенттердің бір тапсырманы бірнеше нұсқамен орындау қабілет-тілігіне де қатысты анықталады.

Білімнің жеделдете меңгерілуі нақты жағдайлар үшін білім мен дағдыны қолдану болса, ал білімнің икемділігі белгілі жағдайлардан ауытқып жаңа тәсілді бұрыннан белгілілері арқылы шығарып алуға қатысты жаңа білік пен дағдыны қалыптастыру болып табылады.

Білімді тексеру — кең ауқымды ұғым. Оған білімді тексеру жүйесі тексерудің әдіс-тәсілдері, оған қойылатын талаптарды анықта, ұйымдастыру мен мазмұндық құрылымы сияқты мәселелер қамтылады. Психологиялық-педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерде жоғарғы оқу орындары студенттерінің білімдерін тексеру мен бағалаудың практикалық жағдайына талдау жасау білім сапасын бағалауды ұйымдастырудың инновациялық формасы теориялық тұрғыда жеткілікті баяндалғанымен, оны білімді үздіксіз бақылау

жүйесінде қолдану деңгейінің практикалық қолданылуы айқындала түсуді қажет ететіні ақиқат.

Білімнің сапалылығы білімдер арасындағы байланыстарды түсінуімен, елеулі және елеусіз байланыстарды ажырата білу біліктілігімен, осы байланыстардың байқалуы мен жүзеге асырылу механизмін түсінумен, білімдерді меңгеруде қолданатын тәсілі мен оны қолдану үшін негізге алатын принциптерді ұғыну аймағын анықтаумен сипатталады, осы білімнің сапалылығы белгілерін қалыптастыру біртіндеп жүзеге асады. Студенттердің білімін бағалауда білімнің сапалылық белгілерінің көрсеткіштерін анықтай білу керек. Білімнің сапалылығының негізгі көрсеткіші критерийіне студенттердің берілген сұраққа оқулықтағы, оқу-әдістемелік кешендегі келтірілген дайын жауап бергені емес, сұраққа жауапты өздігінше тұжырымдап, ой қорытып беруі үшін білімдерді топтау мен жүйелей алуы енеді. Білімнің жүйелілігі мен тереңдігі білімдердің арасындағы байланысқа қатысты болғандықтан, сапалылықтың артуына әсерін тигізеді. Біртұтас теорияда жүйелілік білімнің орнықтылығын анықтайды.

Студенттердің білімді меңгеру орнықтылығы деп ойында ұмытпай сақтау ұзақтығы мен есінде сақтап алуы, білімді толық жүйелілігімен қайталай алуын айтамыз. Білімнің меңгеру орнықтылығы елеулі білімдер жүйесін есте сақтау мен оны қолдану тәсілдерін білуден тұрады. Ұзақ уақыт бойы жоғарғы оқу орындарының оқыту тарихында студенттерге білімді меңгерту орнықтылығы білімді бір немесе бірнеше формада бір мазмұнды қайталап айтқызу арқылы қамтамасыз етіліп келді.

Зерттеу жұмыстарынан қайталап айтқызу білімнің сапалы меңгерілуін барлық уақытта қамтамасыз ете бермейтіндігін, керісінше, білімді жүйелі ұғынып меңгерту, оны талдауға үйрену білімді орнықты меңгеруге септігін тигізетіні белгілі болды және білімнің орнықты меңгерілуін іске асыру арқылы оқытудың тиімділігін арттыруға болады [5].

Дәстүрлі педагогикада студенттер практикалық сабақтарда оқулықтар немесе оқу құралдарда берілген жаттығулар арқылы білім алушылардың жаңа ақпаратты қалай меңгергенін анықтау мақсатында жеке студенттермен тақтада алған білімді пысықтау мен бекіту түріндегі жұмыстар жүргізілетін де, меңгерілген тақырыптың мазмұнына үңілдіртіп, тереңірек ойлануды оқытушыдан да, студенттерден де талап етілмейтін. Осының салдары студенттердің өз ісіне сын көзбен қарап, өздеріне талап қою, өз ісіне баға бере алу сияқты қабілеттерінің төмендеуіне әкелді. Олай болса, білімнің орнықты болуы үшін, келешекте нәтижелерге жету үшін кепіл болатын, болашақтағы педагогикалық әрекеттеріне қызмет ететін біліммен қарулану үшін шығармашылықпен немесе инновациялық тұрғыда өздігінен жұмыс жасап, әрекетінің мәнін мейлінше терең ойлануының маңызы зор.

Әрекетті орындау алдында ойлану немесе орындалған соң толғану, ой қорыту дұрыс.

Әлемдік білім кеңістігіне ену міндеттеріне қарай болашақ педагогтардың мәдениеттілік құндылықтарын арттырып, өздігінше әрекет ету қабілеттіліктерінің мүмкіндіктерін мейлінше кеңейту қажеттілігін бүгінгі күннің талабымен сәйкестендіру мәселесін шешу тәсілдерін анықтау үшін ол «білім, білік, дағды» қалыптастыру парадигмасының орнына «білім арқылы тұлғаны дамыту» парадигмасын таңдауға әкеледі. Олай болса, жаңа қоғамдық қатынаста құзыреттілігі жоғары, сын тұрғысынан ойлайтын, өзін-өзі жетілдіруге қабілетті, кәсіби біліктілігі жетілген педагог дайындау қажеттілігінен білім беру тұжырымдамасын түбегейлі өзгерту талап етеді.

Оқытуды студенттер білімін бағалау үшін оларға берілетін тапсырма рейтинг балл көрсеткішіне сәйкес топтастырылады:

- міндетті тапсырма (50–74 балл);
- шығармашылық зерттеу жұмыстарына дайындық деңгейіндегі тапсырма, бағдарламадағы міндетті білімді толық меңгертетін, жоғары деңгейге жетуге жағдай туғызатын тапсырма (75–89 балл);
- шығармашылық зерттеу жұмыстары тапсырмасы, студенттердің қызығушылық пен танымдық қажеттілігіне, қабілетіне байланысты білімін тереңдететін, оперативтік өзіндік ойлау іс-әрекетін орындауды талап ететін тапсырма (90–100 балл).

Тапсырмалардың қиындығына байланысты студенттердің қабілетіне қарай жіктеп ұсыну нәтижесінің жеке студент үшін *жетістіктері*:

- ақпаратты терең игереді, өйткені оны ой елегінен өткізеді;
- тыңдау дағдысын қалыптастырып, өзгені тыңдай алады;
- ойлауды белсендіреді;
- әлеуметтік қарым-қатынас тәжірибесін қалыптастырады;
- өз іс-әрекетін талдайды;
- ынтымақтастықпен әрекет етуге үйренеді.

Ескеретін ерекшелік: жеке бастық «Мендерінің» қақтығысу қауіпі.

Оқытушы үшін жетістік: студенттердің санының көп болғанында да тиімді болады.

Қиындықтары:

- әрбір жеке студент үшін тапсырма дайындау ұзақ уақытты қажет етеді;
- әрбір жеке студенттің орындаған жұмысын тексеру де уақытты қажет етеді.

Дегенмен де, одан шығудың жолдары студенттерге бір-бірлерін бағалау әрекеттерін орындату мәселесін де іске қосу болып табылады. Білімді меңгеру әрекеттерінің нәтижелі болу өлшемдері:

- «білім және түсінік» (қандай да болмасын ғылым саласындағы теориялық білім, білу және түсіну);

- «қалайша әрекет жасау керектігін білу» білімі (нақты ситуацияларда білімді практикалық және оперативтік тұрғыдан қолдана білу);

- «қалайша болу керек» білімі (әлеуметтік контексте түйсіну мен басқа адамдармен өмір сүрудің ажырамас бөлігі болып табылатын құндылықтар).

Білімді меңгеру үдерісінің нәтижесі кәсіби мүмкіндіктерін мен жеке кәсіби тұлғалық қабілетін жетілдіруге бағытталады. Ал ол қабілеттер өз кезегінде білім алушыларға техникалық, экономикалық және мәдени өзгерістерді саналы түрде түйсініп, әлеуметтік тәртіп пен топ ішінде жұмыс жасай білу, бастамашылдық пен жауапкершілік, шығармашылық пен конструктивтік көзқарас, икемділік пен бейімшілдік сынды қасиеттерді өз бойына сіңіруге және дамытуға мүмкіндік береді.

Білімдарлық студентті өзін-өзі ұйымдастыру, басқару, бағалау, қадағалау, түзету әрекеттеріне ниеттейді, оны масылдық пен бәлсенділіктен арылтып, белсенді және өмірінің қалайша өтетіндігіне деген жауапкершілікті толық өз мойнына артуға негізделген өмір сүру қағидасына бағыттайды.

Қорыта келгенде, жүйелі бақылау жүргізілу барысында студенттердің алған білімінің сандық сипатын ғана емес, сапалық көрсеткішін де толық алуға мүмкіндік туады және де оқытудың және студент білімін бағалаудың жариялылығы білім беруді ізгілендіру мен білім берудің мазмұны мен әдістерін жаңарту және мамандар даярлаудың сапасын жетілдіру мәселелерін шешудің тәсілі екендігі ақиқат.

Бағалау жүйесі академиялық пән бойынша білім мен дағдыларын игерумен шектелмейді. Ол материалды түсіну дәрежесін, студенттердің өзін тексеру және бақылау, өз қызметін сын тұрғысынан бағалау, қателіктер мен оларды жою жолдарын табуы тиіс. Оқу процесін бақылау оқытудың қаншалықты тиімді екенін анықтауға бағытталған. Сондықтан бағалау құралдары екі негізгі сұраққа жауап беруі керек: студенттердің қаншалықты жақсы оқитындығы және оқытушылардың қаншалықты тиімді сабақ беретіндігі. Қазіргі уақытта әлемдік формальды білім беру жүйесінде (және MOODLE-да) бағалаудың екі түрі қолданылады:

1. Жинақтау (Summative assessment), мыналарға бөлінеді: • балл жинау және қорытынды баға алу:

2. Қалыптастырушы бағалау - бұл мұғалімге оқытуды жақсартуға, оқытудың тиімді әдістерін табуға және студенттерді оқу процесіне көбірек қатысуға ынталандыратын ақпарат беретін механизм [6].

Шетел елдерінде де білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың әртүрлі тәсілдері байқалады:

Әлемдік тәжірибеде білімді бағалаудың әр түрлі тәсіл шкалалары қолданылады. Кейбір шкалаларда сандық көрсеткіштер және бөлшек бағалар, басқа шкалалар (мысалы, американдық) дәстүр бойынша әріптік белгілер қолданылады. Американдық шкалада сонымен қатар

сандық интерпретация бар, онда ең жоғары А және А + 4 балға сәйкес келеді.

Оқу нәтижелерін бағалау бойынша ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдау бұл мәселені шешудің көптеген тәсілдері бар екенін көрсетті:

7 балдық, 10 балдық, 11 балдық, 12 балды, 100 балдық, рейтингтік бағалау түрлері және т.б.

Оңтүстік Кореяда білім алу - бұл бүкіл әлемге жарамды білім алу мүмкіндігі, сондай-ақ белсенді дамып келе жатқан Азия елінде тұрудың бірегей тәжірибесі. Кореяның білім беру жүйесі Болон талаптарына сәйкес келеді - бакалавриат (4 жыл), магистратура (2 жыл), докторантура (3 жыл). Ішкі еңбек нарығындағы қатал бәсекелестікке байланысты барлық оқытушылар қатаң іріктеуден өтеді, ал ең жақсы оқытушылар жоғары оқу орындарында жұмыс істеуге құқылы. Корея университеттерінің батыс университеттерінен, оның ішінде танымал оқу орындарынан еш айырмашылығы жоқ. Олардың дипломдары Азияда (Оңтүстік Кореяның 9 жоғары оқу орны QS Rankings Asia-2017 рейтингінің құрамына 50-ші боп кіреді), сондай-ақ бүкіл әлемде (мысалы, 4 Оңтүстік Корея жоғары оқу орны QS-2016 рейтингінің 100-ші болып, ал олардың 2-і тіпті 50-ші болып) бағаланды. Оңтүстік Кореяда білім алушылардың бағалары жарты жылдықтың нәтижесі болып табылады, емтихан (максимум-100 балл). Пайыздар белгілі бір пән бойынша студенттердің білімін басқа студенттермен салыстыруға көмектеседі.

Жапониядағы білім беру жүйесіне – "ғасыр өмір сүр – ғасыр оқы" орыс мақалын мысалға келтіруге болады. Өз өмірінде жапондықтар 3 жастан бастап, яғни балабақшадан ширек ғасырға жуық оқиды. Жапон тілі әлемдегі ең қиын тіл болып саналады. Алайда, оны зерттеместен, Сіз Жапонияның әдет-ғұрпы мен мәдениетін түсініп, жапон тілі бойынша менеджменттің мәніне еніп, жапон университеттерінде білім ала алмайсыз.

Сингапурдың жоғары оқу орындары әлемдік рейтингтерде жоғарғы сатыда орын алады.. Университеттер білім беру инновацияларын мұқият қадағалап, оқу бағдарламаларын тез арада түзетеді. Бұл, әрине, түлектер алған білімдерін қолдана алатындығының кепілі. Осы елде алынған жоғары білім туралы дипломдар бүкіл әлемге жарамды және өз мамандықтары бойынша сәтті жұмысқа орналасуды қамтамасыз етеді.

Малайзиядағы жоғары білім. Елдегі ең танымал университеттердің көпшілігі - бүкіл әлемге танымал британдық, австралиялық және американдық оқу орындарының филиалдары. Мұндай жоғары оқу орнының түлегі оқуды аяқтағаннан кейін алатын дипломның Англия немесе штаттардың бас университетінің студенттері иеленетін құжаттан ешқандай айырмашылығы жоқ. Малайзиядағы оқудың артықшылығы - университеттердің сан алуан профессорлық-

оқытушылық құрамы. Жергілікті мамандар да, Англия, Америка, Канада және Австралия профессорлары Малайзияда тәжірибе алмасуға бағытталған оқу орындарында жұмыс істейді. Осы елдің жоғары оқу орындарында, сондай-ақ Еуропалық мемлекеттердегідей бакалавр, магистр, ғылым докторы ғылыми дәрежелерін алуға немесе өз ауызекі және іскерлік ағылшын тілін меңгеру деңгейін арттыруға болады.

Германия - іскерлік және тыныштық елі, қазіргі таңдағы жоғары білім беру көшбасшыларының бірі деп атаса болады. Германия азаматтары сияқты шетелдік студенттер мұнда тегін жоғары білім алады. Ел үкіметі және жеке қайырымдылық қорлары шетелдік ғалымдар мен студенттердің қатысуымен көптеген білім беру және ғылыми стипендиялық бағдарламаларды қолдайды.

Бұл жіктеу нақты параметрлерді ажыратпайды, қолдануға ыңғайлы және оқытушыға топ деңгейінің білім нәтижесіне сәйкес бағалауды жүргізуге мүмкіндік береді.

Шын мәнінде Германиядағы білім беру ісі сол елдің экономикасына сай құрылғандығы таң қалдырады. Яғни, мұнда білім саласындағы инновация жай айтылған сөз емес, мұнда инновация бұл елдің экономикасындағы инновацияға тығыз ұштастырылып отырған, елдің қажеттілігіне айналған, сол арқылы білім жүйесіне белгілі бір серпін беріп отырған жүйелі құбылыс. Сондықтан да Германия елінде білім беру жүйесі елдің экономикалық дамуының тірегі деп саналады. Оқуға түсу мен диплом алу екеуі мүлде екі нәрсе. Оқуға тілек білдіргендердің бәрі бірдей қамтылғанымен, диплом алып шығуға бәрінің бірдей қолы жете бермейді екен. Осының өзінен ақ білімге деген талаптың ерекше жоғары екендігін аңғаруға болады. Мысалы, профессор Андресс Иаяр Германияның бүгінгі таңда білікті инженер мамандарына зәру болып отырғандығын айта отырып, соған қарамастан осы салада білім алушылардың 50 пайызынан астамы оқудан шығып қалатындығын қынжыла айтты. Алайда, елге біліксіз маман мүлде керек емес. Сондықтан да бұл елде жоғары оқу орнын бітіру емес, білікті маман болып шығу о бастан ақ әрбір студенттің басты мақсаты болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл ауқатының өсуі: Табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы.

2. Савельева Г.П. Рейтинговые технологии в управлении качеством подготовки выпускников в вузе / Г.П. Савельева. – М., 2005.

3. Credit Transfer and Accumulation – the Challenge for Institutions and Students, EUA/ Swiss Confederation Conference, ETH Zurich, 11–12 October 2002.

4. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. – Bergen: ENQA, 2005.

5. Қадырбаева Б.А. Оқытудағы басты тұлға – студент: сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. «Непрерывное пед. образование в контексте современности: теории, концепции, опыт» //СГПИ, Московский ГПИ, Новосибирский ГПИ, Респ. ИПК рук. и науч. пед. кадров системы образования. — Семей, 2008.

6. Тунда В.А., Тунда Е.А. Национальный исследовательский Томский государственный университет / Оценивание, принятое в рамках Болонского процесса и в системе MOODLE.

3.51. Студенттердің зерттеушілік іс-әрекетін дамытудың теориялық негіздері

Назерке Акановна Орахова

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің магистранты (Атырау қ., Қазақстан)

Нуржауған Сарсеновна Жумашева

Педагогика ғылымдарының кандидаты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті (Атырау қ., Қазақстан)

Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігінің жоғары болуын, барлық мәселелерді шешуде өзіндік бағдары мен шығармашылығы, қоғам дамуының қазіргі шарттарына өзіндік бейімделуін қазіргі қоғамның әлеуметтік–экономикалық дамуы талап етіп отыр.

Ғылыми жаңалықтар жетістіктерін тәжірибелік іс- әрекетте шығармашылықпен қолдана алатын, яғни қазіргі заманғы экономиканың даму жағдайларына шапшаң бейімделе алатын, жоғары білімді мамандар дайындаудың сапасын арттыратын маңызды құралдардың бірі.

Жоғары оқу орнында мамандарды даярлау жүйесінің маңызды құрамды бөлігі - студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекеті болып табылады.

Ғалымдар Н.В. Кузьмина, А.И. Кочетов, А.Я. Найн, П.Т. Приходько, В.И. Рузавиннің және т.б. өз еңбектерінде ғылыми-зерттеу іс-әрекетін ғылыми-зерттеу деп түсіндіреді. Дейтұрғанмен, бұл берілген анықтамалар студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің ерекшелігін толық аша алмайды.

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекеті оқу іс-әрекетімен тікелей байланысты болғандықтан, студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін оқыту үрдісінің құрылымына сүйене отырып, талдау жасап көрелік. Оқыту үрдісінің құрылымы Ю.К. Бабанскийдің зерттеуі бойынша, мақсатты, ынталандырушы-мотивациялаушы, мазмұнды, операциялық-әрекеттік, бақылаушы-реттеуші, бағалаушы-нәтижелі компоненттер жүйесін білдіреді.

Ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттері кәсіби білім беру бағдарламасы талаптары және студенттерді болашаққа даярлау деңгейі, ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін есепке алу негізінде анықталады.

Ғылыми-зерттеу міндеттерін шығармашылықпен шешудегі мотивациялық компонент студенттердің қызығушылығы мен қажеттіліктерін ынталандырумен анықталады. Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне деген ішкі мотивациясын қалыптастыру оларға зерттеу сипатындағы болашақ кәсіби қызметіне белсенді кірісуіне мүмкіндік береді.

Ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің мазмұны туындаған мәселені және әртүрлі ғылыми-зерттеу міндеттерін шешудің ұтымды жолдарын іздеу үшін «оқу проблемасы», «проблемалы міндет», «ғылыми-зерттеу міндеті» ұғымдарын нақтылау қажет.

Ғалымдар В.И. Андреев, В.И. Журавлев, В.И. Загвязинский, А.И. Кочетов, М.Н. Скаткин, З.П. Шульга еңбектерін талдау ғылыми-зерттеу іс-әрекеті кезеңдерінің мазмұнын нақтылауға мүмкіндік берді.

1. Бағдарлы:

- зерттеу аймағын таңдау,
- проблеманы қою, зерттеу тақырыбын анықтау,
- зерттеу мақсатын анықтау,
- зерттеу объектісі мен пәнін белгілеу,
- болжам жасау,
- зерттеу әдістерін таңдау.

2. Орындаушы:

- зерттеу жоспарын өңдеу,
- зерттеу әдістемесін құрастыру,
- әдістемені жүзеге асыру, зерттеу міндеттерін, болжамын дәлелдеу және теориялық негіздеу арқылы шешу,
- қорытынды шығару.

3. Бақылау:

- проблеманың шешудің дәлдігін тексеру,
- жалпы объектіні түсіну үшін проблеманың табылған шешімінің маңызын анықтау,
- шешімді қолдану аймағын анықтау, нәтижелерді тәжірибеге енгізу.

4. Түзетуші:

- қажет болған жағдайда әрбір кезеңдерді толықтыру және нақтылау.

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекеті үрдісінде тұлғалық сапалық қасиеттері қалыптасады. Е.И. Регирердің еңбектерінде зерттеуші өзінің танымдық әуестігін, ғылыми қызметке және жұмысқа қабілеттелігін көрсетуге мүмкіндік береді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде М.Н. Скаткин, В.А. Поляков іскерліктерді бірнеше түрге бөледі. В.И. Андреев зерттеу

іскерлігін оқу проблемасын шешу мен зерттеу тапсырмасын орындау үрдісінде ғылыми әдіске сәйкес қолдану ретінде қарастырады.

Е.Н. Кабанова-Меллер, В.А. Кондаков, А.В. Усова және т.б. зерттеулерінде студенттердің белсенді дамуында ақыл-ой әрекеті тәсілдерін қалыптастыру маңыздылығына тоқталады. Е.Н. Кабанова-Меллер зерттеуінде ақыл-ой және оқу жұмыстарының әдістерін қалыптастыру жолдарын көрсетеді.

Ю.К. Бабанский, И.Г. Герасимов, В.И. Загвязинский, Н.В. Кузьмина өз еңбектерінде оқу және ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде студенттің тұлғалық сапаларын дамыту қажеттілігін атап көрсетеді. Зерттеу іскерліктері мен қабілеттерінің құрылымын жүйелі талдау негізінде іс-әрекетте байқалатын тұлғалық сапалардың оқу және зерттеу іс-әрекетіне ықпалын көрсетеді [1].

Студенттің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіндегі тұлғалық қасиеттері бірнеше түрге бөлінеді:

- тұлғаның ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне қатысын сипаттайтын мотивациялығы (зерттеуге деген қызығушылығының қалыптасқандығы, жетістікке жетуге деген ұмытылысы).

- тұлғаның ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде қолданатын ақыл-ой тәсілдері – операциялылығы.

- студенттің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін өздігінен ұйымдастыру тәсілдерін қолдану іскерлігі мен қабілеттері - ұйымдастырушылығы.

- студенттердің ғылыми-зерттеу әрекеті үрдісінде ынтымақтастық тәсілдерін қолдану іскерліктері мен қабілеттерін сипаттайтын коммуникативтілігі.

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне қажетті тұлғалық сапалары мен қасиеттері ғылыми сипаттағы белсенді ізденуге қажетті іс-әрекеті мен іскерліктерін қалыптастыруға ерекше көңіл аудару қажет.

Іздену іс-әрекетінде студенттер негізгі принциптермен бұл іс-әрекетке қатыса отырып, жетекшілік жасайды.

Басты принциптер:

- Сәйкестік принципі. Ғылымда барлық жаңалықтар ескіні жоққа шығармайды, ескінің негізінде дамиды. Бұл принцип негізінде ғылыми-зерттеудің сабақтастығы, байланыстылығы, қатынастары, айырмашылықтары орнатылады.

- Белгісіздік принципі. Уақытпен өзгеріп отыратын динамикалық үрдістің жағдайын бағалауға бұл жағдайдың өзгерісіне белгісіздік қатысты.

- Қосымша принципі. Бір ғылыми ізденіс жүйесінде танымдық міндеттерді шешуде қосымша шешімдерді табуға мүмкіндік береді.

- Себептілік принципі. Кез-келген құбылыс негізі іс-әрекеттің себеп пен салдарының қажетті байланысында пайда болады, дамиды және өзінің дамуын да тоқтатады. Принцип негізінде жоғары мектептегі оқу үрдісінің дамуын болжау жасау жолдары іздестіріледі.

- Қарапайымдылық принципі. Ең алдымен оқыту мен ғылыми ізденістің тәсілдерін, формалары мен әдістерін таңдап, оқу үрдісінде және ғылыми ізденісте күрделі білім, іс-әрекеттер жүйесін қарапайым түрлеріне бөлуді қажет етеді. Ғылыми-зерттеу жұмысында қарапайымдылық міндетті шешу жолдарын таңдаумен байланысты.

Оқытушы тарапынан студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін бақылау және өзін-өзі бақылау арқылы кері байланысты туғызады, ал бұл байланыс студенттің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін реттеуді, оны ұйымдастыру формалары, әдістері мен тәсілдеріне өзгеріс енгізуді қамтамасыз етеді.

Бақылау-реттеуші компонент оқытушы мен студенттердің қол жеткен нәтижелерін бағалау және өзін-өзі бағалауды білдіреді. Студенттің ғылыми-зерттеу міндетін шешуде төмендегі жағдаяттардың біреуін болса да түсінуі керек:

- Қажетті білімнің төменгі шынайы деңгейі;
- Қажетті іскерліктің төменгі шынайы деңгейі;
- Қажетті аз тәсілдердің шынайы жиынтығы.

Ғылыми-зерттеу міндеттерін шешуде студенттердің қажеттіліктеріне сай шынайы білім мен іскерліктің деңгейінің көтерілуі, белгілі тәсілдерді жетілуі және жаңамен толықтыруы жүреді. Бұл көптеген ғылыми-зерттеу іс-әрекеті барысында студенттердің шығармашылығының субъективті сипатын тағы да дәлелдейді.

Студенттің маңызды көрсеткіші болып біліктілігіне сай бітіру жұмысын айтамыз. Мұндай жұмыстардың сапасын жетілген өлшеу жүйесіне қазіргі талаптарға сай төмендегілерді жатқызуға болады:

- Тақырыптың өзектілігі және жаңалығы.
- Оның мазмұнының әдістемелік негізділігі.
- Құрылымының қисындылығы.
- Зерттеу әдістерінің бірегейлігі және нәтижелерін өңдеуі.
- Практикалық маңыздылығы.
- Шешімдердің, жалпылаудың, қорытындының өзбеттілігі.
- Мемлекеттік білім стандартының талаптарына сәйкестігі.
- Кәсіби және орфографиялық сауаттылығы.
- Дұрыс және жинақты безендіруі.
- Жұмысты қорғауы.

Сонымен, ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің негізгі айырмашылығы мақсаттарға және оқу әрекеті пәнге және оларды жүзеге асыру нәтижесіне негізделеді [2].

Ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің өзіндік ерекшеліктері бар, оның ішінде басым болатындығы:

- оның мақсатының оқу мақсаттарына бағыныштылығы.
- танымдық -ғылыми-зерттеу әрекетінің негізгі мотивтері.
- оқытушылардың және ғылыми қызметкерлердің жетекшілігімен ғылыми-зерттеу іс-әрекетін жүзеге асыруы.

- ғылыми жұмыс үрдісінде студенттерде кәсіби өз бетіндік, кәсіби қызметінде практикалық міндеттерді шығармашылықпен шешуге қабілеттілікті қалыптастыру.

- болашақта кездесуі мүмкін проблемалы жағдайларды шешу үшін қажетті мәліметтерді кеңейту.

Жоғары оқу орнында студенттердің іс-әрекет түрлерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ескере отырып, оқу және оқу-зерттеу іс-әрекетін қалыптастыру ғылыми-зерттеу іс-әрекетін дамытудың базасын құрайтынын көруімізге болады [3].

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне арналған зерттеулерді талдау кез-келген оқу және оқудан тыс зерттеуді ғылыми-зерттеу жұмысы деп атауға мүмкіндік береді. Бұл туралы А.А. Вербицкий студенттер іс-әрекетінің үш негізгі түрлерін көрсете отырып, студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін оқу-кәсіби іс-әрекетіне жатқызады, ал В.А. Сластенин, Л.С. Подымова студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін инновациялық іс-әрекетке студенттерді даярлаудың ең маңызды нұсқа ретінде қарастырады, басқа зерттеулерде бұл ұғым белгілі бір құрамды көрсетуге негізделген.

Студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекеті - құбылыстар, үрдістерді түсіндіруге, олардың байланыстары мен қатынастарын орнатуға, фактілерді теориялық және эксперименталды тұрғыдан негіздеуге, ғылыми әдістері арқылы заңдылықтарды анықтауға бағытталған ғылыми сипаттағы іздену іс-әрекеті және оның нәтижесінде «жаңалықтардың» субъективті сипатын белгілі бір жаңашылдықты меңгереді деп түсінеміз.

Ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің құрылымы мен қызметтері осы бағытта ЖОО-да студенттерді даярлаудың мақсаттарымен анықталады:

- Кәсіби теориялық білімді тереңдету және дамыту, оларды тәжірибеде қолдану.

- Барлық студенттерге өз бетімен ғылыми-зерттеуді жүргізу дағдыларын меңгерту.

- Білім берудің өзекті мәселелерін шешуде қабілетті студенттерді қатыстыру.

- Студенттерге олардың шығармашылық қабілеттері көрінетіндей ғылыми бағытты таңдау.

- ЖОО қабырғасында ғалымдарды, зерттеушілерді, оқытушыларды тәрбиелеу.

- Болашақ маманның кәсіби тұрғыдан сапалы қалыптасуы.

Студенттердің ғылыми зерттеу іс-әрекетін білімсіздіктен білімге әдіснамасына сүйене отырып қозғалыстың диалектикалық үрдісі ретінде қарастыра отырып, студенттің жалпы кәсіби білімі мен іскерліктері және дағдыларының жүйесіне негізделеді. Соған қарамастан, оқу-зерттеу және ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің сипаттамаларын зерттеу және талдау қажетті біліммен, іскерлікпен,

дағдыны сандық қарулану білім жағдайының, танымдық іс-әрекет тәжірибесінің сандық өзгерісіне әрдайым әкеле бермейтініне дәлел болады. Мұны М.А. Даниловтың оқушылар білімі болса да сабақтың перспективасын көрмейді, белсенділік көрсетпейді, жана білімді шығармашылықпен іздеуге енбейді деген көзқарасын тұжырымдайды [3].

Кез-келген іс-әрекеттің, сонымен қатар студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетінің көпмотивациялығы басым мотивтерді анықтауға негіз болады. В.А. Сластенин және Л.С. Подымова мұғалімнің инновациялық іс-әрекет мотивін анықтай отырып, басым мотивтердің диагностикасын келесі топтарға бағыттала отырып жүзеге асырды:

- сыртқы стимулдар.
- мұғалімнің сырттай өзін-өзі тұжырымдау мотивтері.
- кәсіби.
- тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыру мотивтері.

В.А. Якунин, С.И. Архангельский еңбектерінде ғылыми-зерттеу іс-әрекетіндегі сыртқы және ішкі кері байланыстарды атап көрсетеді. С.И. Архангельский қызмет ету жағдайында ішкі кері байланыс жүйедегі қателерді өз бетімен анықтап, түзетуде студент білімін жетілдіруге мүмкіндік алады.

Оқытушының студенттердің білім, іскерлік және шығармашылық іс-әрекеттің тәжірибесін меңгеру нәтижесінің көрсеткіштеріне сүйене отырып ғылыми зерттеу іс-әрекеті үрдісіне бағыттауы, яғни сыртқы кері байланысы оқытушыға бағытталады. Сыртқы кері байланыстың көрсеткіштеріне ғылыми-зерттеу іс-әрекеті үрдісінде студенттердің белсенділігін, семинарларда, сөйлеуін аудиториядан тыс өздік жұмыстарды жатқызуға болады [4].

Сонымен қатар, қарастырылған жүйеде қалыптасу үрдісі жүрсе, ал қалған екеуінде – ұйымдастырушылық іскерліктерді қолданылады. А.К. Громцева зерттеулерінде «қарқынды танымды қамтамасыз ететін іскерліктер» деп түсіндіреді. Мұндай іскерліктерде жұмыстың мақсатын белгілеу, оны жүзеге асыру жолдары, үрдісті жоспарлау, нәтижелерді бақылауға үлкен мән береді.

Ю.К. Бабанский берілген кейбір іскерліктерді оқу-ұйымдастырушылық деп атап, іс-әрекет үшін жағымды жағдай туғызу іскерлігіне ерекше мән береді.

Ғалымдар студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін ұйымдастыру сыртқы жағы десе, екіншілері – ішкі жағына мән береді. Ғылыми-зерттеу іс-әрекетті дамыту үшін оны ұйымдастырудың ішкі жағы маңызды. Жұмыстың мақсатын анықтау, тәсілдерін табу, орындау тәсілдерін дұрыс таңдау, жұмысты бақылау және реттеу іскерліктері қамтамасыз етеді.

С.И. Архангельский, Ю.К. Бабанский, А.М. Колесова, И.П. Раченко және т.б ғалымдар студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетін мақсатты

анықтау, әдістер мен тәсілдерді таңдау және тиімді пайдалану, жоспарлау сияқты кезеңдерден тұратынын бөліп көрсетеді.

И.П. Раченко педагогикалық ғылыми жұмысты ұйымдастыру ұстанымының ерекшелігін және оларды жүзеге асыруға төмендегі қағидаларды жатқызады:

1) Мақсатты анықтау, ұйымдастырылған жұмыстың жиынтығын көрсету, іс- әрекетте бұл қатынастарды анықтау.

2) Танымдық заңдылыққа сәйкес әдістерді өзбетімен таңдауы және тиімді болуы қажет.

3) Педагогикалық шеберлік пен еңбек мәдениетінің көрсеткіші болып іс-әрекетті жүзеге асыруда тиімді тәсілдерді таңдауы болып табылады.

4) Жоспарлау - үрдісті және іс-әрекет нәтижесін болжау және іс-әрекет жүйесін қалыптастыру заңдылықтарын жүзеге асыруды қамтиды.

Студенттердің белгілі бір операциялар мен шешімді таңдау арқылы ғылыми-зерттеу іс-әрекеті ұйымдастырылады.

С.И. Архангельский «операцияны» тиімді әрекеттер жүйесімен байланыстырады, ал тиімді шешім қабылдау бұл операцияларды жүргізудің жақсырақ жоспарын таңдауы. Автор тиімді шешімдердің жалпы және жеке екі түрін қарастырады. Шешімді таңдау үрдісін ситуацияның үш түрімен байланыстырады:

- қажетті ақпараты бар ситуациялар;
- мүмкіндік жолымен анықталған ақпараты бар ситуация;
- жағдайы белгісіздікпен анықталатын ситуациялар.

Басқаша айтқанда, алғашқы жағдайда белгілі ақпаратты бейнелеумен шешімді қабылдауы анықталса, екінші жағдайда ол күтілетін нәтижелерді бағалау көмегімен негізделеді, үшінші жағдайда белгісіздік деңгейін төмендететін қосымша операцияларды жүргізіп, шешім таңдауда ақпаратты толықтыруы қажет.

Ю.Н. Кулюткин, Г.С. Сухобская бағалаушы әрекет студенттердің ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде маңызды орын алатындығын және іс-әрекетті өзбетімен ұйымдастыру шарттарының бірі деп есептейді. Бағалаушы іскерліктерімен қатар іс-әрекеттің бағдарлы негізінің қалыптасуын көрсетеді. Ғылыми-зерттеу әрекетін өздігінен ұйымдастыру іскерлігінің болуын- іс-әрекеттің технологиялық компонентінің жоғары даму деңгейімен анықтайды.

Жалпы білім беру педагогикалық жоғары оқу орны студенттері білім, білік және дағдылар жүйесін дамытуда олардың кәсіби өзбеттілігі, зерттеу құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына көңіл аударылады. Студентте мұндай сапаларды қалыптастыру – оның білім берудің сапалы жаңа деңгейі – магистратураға білімін жалғастыруға мүмкіндік береді.

Түйіндей келе, жоғары оқу орны студенттерінің іс-әрекетін салыстырмалы талдау арқылы студенттердің ғылыми-зерттеу

әрекетінің мотивациялық-құндылық, креативті, технологиялық, рефлексиялық компоненттерін анықтауымызға мүмкіндік берілді.

Педагогикалық жоғары оқу орны студентінің ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің деңгейінің дамуы студенттерде ғылыми-зерттеу әрекеті құрылымдық компоненттерінің дамуымен анықталып, мынадай факторлармен түсіндіріледі:

- студенттің шығармашылық және зерттеу мәдениетін максималды дамытуда оларды оқытудың мазмұны мен ұйымдастырылуы [5].

- білім берудің ақпараттану үрдісі.

- қазіргі мектептің мұғаліміне қойылатын талаптардың жоғарылауы.

Қортындылай келе, ғылыми-зерттеу әрекеті ұғымына философиялық және педагогикалық-психологиялық талдау жасалды. Бұл алдын- ала шешілмеген жауаптармен шығармашылық, зерттеу міндеттеріне жауап іздеумен байланысты іс-әрекет, ол мәселені құру, берілген мәселе бойынша теорияны зерттеу, зерттеу әдістерін жинақтау және оларды практикалық қолдану, өзінің жеке материалдарын жинақтау, оны талдау және талдап қорыту, жеке қорытындылау сияқты сатылардан тұратын студенттердің ғылыми-зерттеу әрекеті деп анықтамасын тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Андреева И.А. Управление самостоятельной работой студентов. М.: Спутник, 2006. - 99 с.

2. Ибадуллаева С.Ж., Нургалиева А.А., Жусипова Г. Студенттердің ғылыми зерттеу жұмысының кешенді жүйесі // Молодой ученый. — 2015. — № 7.1. — С. 45-47.

3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.

4. В.И. Загвязинский «Методология и методика педагогических исследований» - Тюмень - 1996 г. - 4-26 стр.

5. Брежнова Е.В., Краевский В.В. Основы учебно-исследовательской деятельности студентов. - М., 2005.

3.52. Колледж студенттерінің кәсіби бейімделу үдерісінде сөйлеу деңгейін диагностикалаудың маңыздылығы

Назгүл Қорабайқызы Ұзақбаева

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Қазіргі қоғамда болып жатқан жаһандық өзгерістерге байланысты білім алушыларды кәсіпке бейімдеу кез келген білім беру орнының ең

басты мәселесі болып отыр. Бұл дегеніміз кәсіптік және техникалық оқу орындарында білім алып жатқан болашақ мамандарды өндірістік қарым-қатынасқа баулу, олардың мамандыққа деген көзқарастарын қалыптастыру, адам бойындағы кәсіби құндылықтар жүйесін өзгерту, сананың қайта қалыптасуына үлес қосу, сондай-ақ кәсіби қызметке деген сүйіспеншіліктерін арттыру.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы жолдауында: «Орта мектептердің өзінде балаларды мейлінше сұранысқа ие мамандықтарға бейімдеп, кәсіби диагностика жүргізу маңызды» деген мәселесін басшылыққа ала отырып, кәсіптік және техникалық білім беру ұйымдарында барлық бірінші курс білім алушыларына оқу-тәрбие үдерісі кезеңінде бейімделу процесінің тиімділігімен қолайлы бейімделу жолдарын қалыптастыруды сол мекемеде жұмыс жасайтын педагогикалық қызметкерлерге басты талап етіп қою орынды болмақ [1, 3 б].

Тұлғаны кәсіпке бейімдеудің қайнар көзі жоғары оқу орнынан басталады. Жоғары оқу орындарындағы студенттерді кәсіпке бейімдеу -студенттердің шығармашылық дамуының бастауын көрсетеді, яғни, олардың іс-әрекеттерінің мәнерін, үлгісін, мінез-құлық қарым-қатынастарының, құндылықтары мен қызығушылықтарының қалыптасып, олардың өмірге деген құлшыныстарының артып, мотивацияларының жоғарылауына әкеп соқтырады. Сол тұлғаның қалыптасуы мен кәсіпке бейімделу үрдісі үздіксіз жүретін үдеріс болуы қажет. Сондай-ақ, кәсіпке бейімдеу тұрғысында жеке тұлғаның құндылықтар жүйесімен қатар олардың қызығушылықтарының, өмірге деген көзқарастарының бір-бірімен тығыз байланыста болатынын ескере отырып, оларды бөліп қарастырмауымыз керек. Ең алдымен студент санасында «осы кәсіп мен үшін маңызды» деген ұғымды қалыптастыру кәсіпке бейімдеу кезіндегі негізгі мақсат болып табылу керек. Олай дейтініміз студенттік шақта студенттің бойына жоғары құндылық деңгейін қалыптастырсақ, ол болашақта еңбек ету кезінде сәтті, тиімді жұмыс істей алатын жұмыскер болатынына кепіл береміз.

«Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік» бағдарламасында бағдарламалық мақсат ретінде қойылған: «Жастардың бойында белсенді азаматтық ұстанымды, әлеуметтік жауапкершілікті, отансүйгіштік сезімді, жоғары адамгершілік және көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру» – деген талаптарды орындау кезінде кәсіби бейімделу үдерісінде студенттердің сөйлеу деңгейлеріне баса назар аударылуы қажет [2, 1 б.].

Студенттердің сөйлеу деңгейлерін жан-жақты, әрі ұзақ уақыт бақылаған Қ.Т. Ашимова өзінің «Сөйлеу мәдениеті өспейінше жоғары ақыл мәдениетіне жетуге болмайды» деген мақаласында студент тілінде болатын кемшіліктердің себептері мыналар деп көрсетеді:

1. Ортаның әсері: а) студенттің сөйлеуіне жергілікті тіл немесе басқа тіл әсер етеді; ә) көшенің әсері (дөрекі, былапыт тіл);

2. Сөйлеу дағдыларының жоқтығы (оқу орнының тіл дамытуға немқұрайлы қарауы) [3, 2 б.].

Міне, осындай олқылықтарды болдырмау үшін студенттердің тіл мәдениетін жетілдіруде, яғни сөйлеу деңгейлерін жоғарлатуда оларға кез келген ортада өз ойларын жүйелеп айтуға, жеке тұлға ретіндегі ой-өрісін, дүниетанымын сауатты түрде жеткізе білуге жағдай туғызылуы тиіс.

Кез келген студент орта мектептен бастап, отбасында, мектепте белгілі бір сөйлеу мәдениетіне ие. Сондықтан студенттің сөйлеу мәдениетін түбегейлі өзгерту мүмкін емес, тек алдағы уақытта кәсіби маман болу жолында кездесетін этикет пен мәдениетті түсіндіру барысында сөйлеу деңгейлеріне баса назар аударуларына ықпал ету керекпіз.

Белгілі ғалым Ш.Ш. Сарыбаев: «Қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасау құралы ретінде тілдің қоғамдық саяси, мәдени және күнделікті өмірде алатын орны ерекше екені баршаға аян. Бірақ кейде тілдің осындай зор мәнін біле тұра дұрыс сөйлеп, дұрыс жазу, тіл тазалығын сақтау, жалпы сөз мәдениетін қадағалап отыру жағы жетіспей жататындығы, мұндай қателіктердің болуына мамандардың өз тіліне, сөз саптауына мән бермеушілігі және сөйлеушінің тіл жұтаңдығы, сөздік қорының кедейлігі, тіл заңдылығын бұзып айтулары себеп болады» - деген еді [4, 87 б.]. Осы кемшілікті болдырмау үшін, жоғары оқу орнында барлық мамандықта студенттердің сөйлеу мәдениетін жетілдіруге көңіл бөлінуі қажет. Бұл сауатты, әдеби тілде сөйлейтін, заман талабына сай, мәдениетті маман дайындауды толық дәрежеде жүзеге асыруға жол ашады [5, 1 б.]. А. Қыдыршаев: «Жалпы, сөз сөйлеуді шебер меңгеруді қажет етпейтін мамандық атаулы жоқ» - деп бекер айтпаса керек [6, 267 б.]. Кез келген студент сауатты жазуға, іс қағаздарын мүлтіксіз орындауға, баяндамалар жасауға, пікір-сайысқа түсуге, топ алдында әдеби тілде сөйлеуге жаттығу керек. Оған мектептегі тіл дамытудан алған білім дағдысы жеткіліксіз. Сондықтан жоғары оқу орындарында студенттердің әдеби тілде жатық та шешен сөйлеу дағдылары қалыптастырылуы қажет [5, 1 б.].

Олай болса, колледж студенттерін кәсіби бейімдеу барысында олардың сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда шешендікке үйретпесек те, әдеби тілде жатық сөйлеп, тіл нормаларының қарапайым қағидаттарын үйретуге міндеттіміз. Кәсіби сөйлеу мәдениеті кезінде ерекше рөл атқаратын мәселе сөйлеушінің эмоционалдық жағдайының сәйкестігі, сөйлеу деңгейінің әлеуметтік-психологиялық сипаты, сөйлеушінің әлеуметтік рөлге сәйкестігі екенін баса назарға ала отырып, кәсіби бейімделуші студенттерге сөйлеу мәнері арқылы кәсіби дағдыларды іске асыруға, дамытуға болатынын түсіндіру. Кәсіби сөйлеу мәдениетін толықтай меңгеру үшін:

- таңдаған мамандығының терминологиясын зерттеуге;
- кәсіби тақырыптарда сөйлей білуге;

- кәсіби диалогты ұйымдастыруға және жүргізе білуге;
- кәсіби қызмет мәселелерінде кәсіби емес ұйымдармен қарым-қатынас жасай білуге машықтандыру.

Кәсіпке бейімделуші жас маман үшін терминологияны білу-бұрыннан белгілі немесе жаңадан қолданысқа енген терминдермен қарым-қатынас жасай білу, кәсіби сөйлеу стилінің ерекшелігі мен қасиеттерін меңгеру, кәсіби қарым-қатынаста ғылыми тұжырымдамалар мен терминдерді өндірісте, тәжірибелік талдауларда қолдана білу құзыреттіліктерін қалыптастырады. Сонымен қатар кәсіби салада сөйлеу мәдениетін жетілдіру үшін іскерлік қарым-қатынастың тиімділігін негіздейтін сапаларға сәйкес келу де өте маңызды. Солардың бірі-сауаттылық. Сауаттылық дегеніміз-сөздің қолдану ережелерін, грамматикалық үйлесімділігін, сөйлемнің үлгілерін біліп қана қою емес, сондай-ақ, тілдің қолдану аясын кеңейту дегенді білдіреді.

Кәсіпке бейімделуші колледж студенттерінің сөйлеу деңгейін диагностикалаудың маңыздылығын дәлелдеу мақсатында студенттерден сауалнама мен арнайы тапсырмалар алынды. Нәтижесінде қазіргі заманғы жастар сөйлеу мәнерлерінде сленгпен сөйлеуді («базар жоқ», «лапша ілді», «құлақтан тепті», «картопты жарды», т.б.) сәнді де мәнді деп ұғатындары; олардың сөздік қорларындағы «отырғызып кетті», «лақтырып кетті», «жынды», «сындырып алу» сияқты ұғымдардың қылмыс әлеміне тән екендігін біле тұра мақтанышпен айтатындары қатты қынжылтты.

Аталған проблемалардың ары қарай өрши беруіне ғалым М. Балақаевтың төмендегі мына нұсқалардың әсері мол екендігіне сеніміміз мол: ата-аналардың балаларының тіл мәдениетіне жете мән бермеушілігі; тілдік ортаның әсері; тіл мәдениетін қалыптастыруды тек тіл сабақтарына міндеттеп, басқа пәндерді бұл мәселеден мүлдем бөліп тастаушылық; отбасы тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, халық ауыз әдебиеті үлгілерінің тар шеңберде қолданылуы.

Осы көрсеткіштерді басшылыққа ала отырып колледж студенттерін тіл мәдениеті мен сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу үшін ең қажетті дүние деп- арнайы пән енгізуді, көркем әдебиет оқуды, жиі мәдени орталықтарға барып тұруды, кез келген оқу орындарындағы мұғалімдердің көпшілігінің назарын осы мәселеге арнайы көңіл аудартуды ұсынамыз.

Қорыта келе, біздің зерттеуіміз көрсеткендей, бизнес колледж студенттерін кәсіби бейімдеу үдерісінде сөйлеу деңгейлерін диагностикалау үшін жоғарыда көрсетілген мәліметтерді баса назарға ала отырып нәтиже шығару керекпіз. Мысалы, сауаттылық негізді қалыптастыру барысында жазылым мен оқылым дағдыларын қолдану, сөйлеу мәнері мен сөйлеу мәдениетін дұрыстау үшін айтылым, сөйлесім, тыңдалым дағдыларын дамыту маңызды. Студенттердің сөйлеу деңгейін диагностикалау үшін қарастырылатын басты

мәселелер: ауызша сөйлегенде олардың сөздік қорлары, әрбір адам баласының тіл мәдениетінің дамуына ерекше ықпал жасайтын қуатты факторы ретінде қарастырылатын жазбаша тілдері, тіл мәдениетінің мазмұн-мағынасы – әдеби тіл, яғни, оның нормалары, сөз құдіретіне биік талғаммен қараулары.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы жолдауы.
2. Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3. Ашимова Қ.Т. Сөйлеу мәдениеті өспейінше жоғары ақыл мәдениетіне жетуге болмайды. – Алматы, 2016.
4. Сарыбаев Ш.Ш. Жастардың сөздік қорын байытудың кейбір мәселелері // «10 лет независимости Казахстана: итоги и перспективы развития» атты халықаралық ғылыми конференция. – Алматы, 2001.
5. Қыдыршаев А. Шешендік тануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. – Орал, 2000.
6. Ныязбекова К.С. Шебер сөйлеу – болашақ маманға қойылар басты талап. – Алматы, 2018.
7. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – Алматы.

3.53. Роль командной работы в формировании корпоративной культуры будущего педагога-воспитателя

Макпал Аленовна Бакетова

докторант института педагогики и психологии.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(г. Алматы, Казахстан)

Асем Исаевна Булшекбаева

доктор PhD, старший преподаватель, института педагогики и психологии. Казахский национальный педагогический университет имени Абая (г. Алматы, Казахстан)

В современном мире практически в любой сфере деятельности одним из важнейших факторов успеха в достижении поставленных целей является командный подход. Командная работа постоянно применяется в высших учебных заведениях при подготовке будущих педагогов-воспитателей. Если в рамках образовательной программы будет организована совместная деятельность преподавателей и студентов в рамках единой технологии, обеспечивающей всестороннее горизонтальное и вертикальное развитие, повысится качество условий, образовательный процесс и его результаты.

На наш взгляд, эффективная организация совместной деятельности преподавателей включает два основных компонента (при

этом в процессе совместной деятельности появляется множество других компонентов, усиливающих и обогащающих друг друга): рефлексивная культура преподавателей и командообразующая культура. Рефлексивная культура преподавателей обеспечивает работу психолого-педагогических механизмов анализа и переосмысления своей профессиональной деятельности при участии в совместной деятельности коллег, работающих в общем потоке студентов. Группообразующая культура развивает компетенции взаимодействия, а также взаимодополняет интерактивные (регулирующие) и перцептивные (приемные) механизмы процесса взаимодействия.

"Команда" часто приравнивается к понятию "коллектив". В понимании коллектива Сухомлинского - младшая группа, цель которой соответствует общественным целям. Команда из группы сотрудников отличается высоким уровнем корпоративной культуры, определяется организованностью, рациональностью, умением оценивать и развивать потенциал каждой личности. Эффективной командой является коллектив людей, способный оказывать сотрудничество и взаимопомощь. Они добиваются высоких результатов благодаря организации совместных действий. Команда разрабатывает принципы деятельности для всех своих членов, распределяет задачи на стратегические и тактические вопросы: имеющие значение и второстепенные проблемы и, соответственно, планирует время на их решение. Команда имеет высокое качество работы и удовлетворенность. В достижении этой цели группа начинает чувствовать себя на определенной стадии команды, члены начинают думать с одной категорией, чувствуют единство [2].

Психологический климат в коллективе — это следующий параметр признака команды. Она появляется в процессе совместной деятельности, где будущий коллектив педагогов-воспитателей оценивает свою деятельность, видит перспективы работы, пути реализации, хочет улучшить достижения при наличии высокой мотивации и активности сотрудников.

Команда отличается умением и умением нести личную ответственность за результаты деятельности по всем стадиям пирамиды управления ее членами и избегать от нее. Общее требование команды-постоянное совершенствование своих профессиональных знаний, умений, навыков. Члены команды достойно выдерживают свои позиции, отличаются творческими инициативами. Данные признаки команды говорят, что рабочая группа постепенно становится командой. Чтобы это произошло, необходимо иметь серьезные изменения в настроении людей, их сознании, быть готовым работать в команде. Способность работать в команде определяется как основная компетентность будущего педагога-воспитателя, которая предполагает осознанное восприятие в общем результате сущности

своего места и успешность производства, что обеспечивает положительное влияние на качество совместной деятельности группы (Гер, Х. Оттл) [3].

Так, на первом этапе руководитель доминирует в определении стратегических и тактических целей и задач, при проведении собрания коллектива организует коллективное обсуждение, пытаясь разъяснить каждому члену коллектива его задачи, обеспечивая формирование коллегиальности принятия совместных решений.

На втором этапе руководитель, обнаруживая конфликтологическую грамотность (владение знаниями о видах, особенности конфликтов, способы их решения, практические умения прогнозировать, предупреждать и решать педагогический конфликт) и гибкость, открытость, способность адаптироваться к изменяющимся условиям, учитывая, что коллектив еще не может самостоятельно работать над заданием, наибольшее внимание должно уделить именно организации рабочего процесса. Поддержание комфортного психологического климата, иллюстрации достижений и четкое постановление конкретных задач поможет коллективу сознательно декомпозировать стратегические цели на пошаговое решение практических задач. Третий этап характеризуется особым вниманием к формированию взаимопонимания между членами команды, создание положительного командного микроклимата, дает ощущение командного единства. На этом этапе участники уже самостоятельно могут взять на себя ответственность за выполнение своих обязанностей, следовательно, отпадает необходимость в жестком контроле и пошаговых рекомендациях, которые уже могут мешать определять собственную позицию в общем деле. Для активного включения будущих педагогов-воспитателей в совместную работу руководителю необходима коммуникабельность, чувство юмора, умение организовать обратную связь. Со вступлением команды в последнюю стадию своего развития участие руководителя в построении взаимоотношений в педагогическом коллективе существенно уменьшается, одновременно необходимо разумное делегирование полномочий и стимулирование достижений команды.

Весомым социально-психологической функцией руководителя на всех этапах развития команды является умение регулирования процессов поведения сотрудников.

Руководитель, работающий в системе дошкольного образования, должен учитывать особенности аудитории, с которой он работает.

Как правило, педагоги-воспитатели — это взрослые люди, обладающие жизненным и профессиональным опытом. Поэтому важным моментом является принятие во внимание профессионального опыта.

Следующий важный аспект – выбор ведущего метода обучения.

Принимая во внимание имеющийся профессиональный опыт воспитателей, правомерным является рассмотрение возможностей обучения в сотрудничестве, которое рассматривается в мировой педагогике как наиболее успешная альтернатива традиционным методам [4].

В отличие от традиционных технологий обучения, основная цель педагогики сотрудничества – развитие интеллектуальных, духовных и физических способностей, интересов, мотивов, выработка научно-материалистического мировоззрения. Содержанием обучения является освоение способов познания, общественно и лично значимых преобразований в окружающей действительности, а не программные знания и материалы. Педагогика сотрудничества – одна из технологий личностно ориентированного обучения, которая основана на следующих принципах:

- взаимозависимость членов группы;
- личная ответственность каждого члена группы за собственные успехи и успехи группы;
- совместная учебно-познавательная деятельность в группе;
- общая оценка работы группы.

Обучение в сотрудничестве рассматривается как метод обучения. Существуют несколько вариантов данного метода обучения:

1. «Обучение в команде».

Большинство вариантов метода обучения в сотрудничестве используют идеологию именно этого варианта. В этом варианте особое внимание уделяется «групповым целям» и успеху всей группы, который может быть достигнут в результате самостоятельной работы каждого члена группы в постоянном взаимодействии с другими членами этой же группы при работе над темой, вопросом, подлежащим изучению. Задача каждого участника группы состоит не только в том, чтобы сделать что-то вместе, в том, чтобы познать что-то вместе, чтобы каждый овладел необходимыми знаниями, сформировал нужные навыки, и при этом чтобы вся команда знала, чего достиг каждый участник.

2. «Пила».

Участники организуются в группы по 4–6 человек для работы над учебным материалом, который разбит на фрагменты (блоки). Каждый член группы находит материал по своей части. Затем изучающие один и тот же вопрос, но состоящие в разных группах встречаются и обмениваются информацией как эксперты по данному вопросу. Это называется «встречей экспертов». Затем они возвращаются в свои группы и обучают всему новому, что узнали сами, других членов группы. Те, в свою очередь, докладывают о своей части задания (как зубцы одной пилы). Единственный путь освоить материал всех фрагментов и таким образом научиться преобразовывать выражения – это внимательно слушать партнеров по команде и делать записи. В конце

цикла все участники группы проходят индивидуальный контрольный срез, который и оценивается. Результаты суммируются, команда, сумевшая достичь наивысшей суммы баллов, награждается.

3. «Учимся вместе».

Участники разбиваются на разнородные (по уровню обученности) группы в 3–5 человек. Каждая группа получает одно задание, являющееся подзаданием какой-либо большой темы, над которой работают все. В результате совместной работы отдельных групп и всех групп в целом достигается усвоение всего материала. Основные идеи, присущие всем описанным вариантам – общность цели и задач, индивидуальная ответственность и равные возможности успеха. Именно сотрудничество, а не соревнование лежит в основе обучения в группе. Индивидуальная ответственность означает, что успех всей группы зависит от вклада каждого участника, что предусматривает помощь для членов группы друг другу [3].

Главный принцип – одно задание на группу, одно поощрение на группу, распределение ролей – соблюдаются во всех случаях. Необходимо отметить, что совокупность всех указанных вариантов решения конкретных дидактических задач позволяет наиболее полно реализовать личностно ориентированный подход в различных педагогических ситуациях, используя «командный» вариант работы.

Понятие «работа в команде» наиболее детально разработано в менеджменте, прежде всего в менеджменте персонала, и связано особыми психологическими и структурными характеристиками группы сотрудников, позволяющими организовать эффективное взаимодействие работников для достижения поставленных задач.

В педагогике термин «работа в команде» используется недостаточно широко, его аналогами чаще всего служат «педагогическое сотрудничество» и «педагогика сотрудничества». Командный метод обучения или TBL (teambased learning) был предложен в 1970 г.

Ларри Мичелсенон, преподавателем факультета бизнеса Университета Оклахома. Исследования показали, что люди обучаются не только при чтении и запоминании. Действительное понимание изучаемого материала приходит при попытке применить полученные знания. Кроме того, обучение в команде способствует лучшему освоению учебного материала, чем работа в одиночку, и командная деятельность способствует развитию и совершенствованию как поведенческих, так и профессиональных навыков.

Главная идея командного метода обучения – превращение гетерогенной группы педагогов, которая не один год вместе, в сплоченную, эффективно действующую команду, способную применять и использовать полученные знания для решения задач учиться вместе. Использование командного метода в работе педагогов дошкольного образования, по нашему мнению, имеет ряд преимуществ:

– наличие хорошей команды является необходимым условием успешной и эффективной работы системы дошкольного образования;
– эффективность системы дошкольного образования требует отлаженного механизма взаимодействия специалистов разного уровня квалификации;

– члены команды обладают достаточным и необходимым уровнем профессиональной компетенции и могут на практике его реализовать;

– у членов слаженной команды есть единое видение конечной цели и способов ее достижения при гибком распределении функций.

Важно отметить, что командный метод дает возможность будущим педагогам-воспитателям целенаправленно работать над поставленной задачей. (годовой план, календарно – тематическое планирование и т.д.) [5].

Таким образом, использование командного метода обучения в формировании корпоративной культуры будущих педагогов-воспитателей дошкольного образования подтверждает свою эффективность:

– обеспечивается активное вовлечение всех студентов в процесс обучения, развитие у них коммуникативных умений и навыков работы в команде;

– командная работа позволяет не только качественно и своевременно реализовать проект, немаловажным является и повышение профессионального уровня участников команды.

Список литературы:

1. Гертер Г. Работа в команде. Практические рекомендации для успеха в группе / Г. Гертер, К. Оттла: пер. с нем. - М.: Изд-во Гуманит. центр, 2006. - 192 с.

2. Сухомлинский А.В. Методика воспитания коллектива / А.В. Сухомлинский. - М.: Просвещение, 1981. - 192 с.

3. Петровский А.В. Личность в психологии: парадигма субъективности / А.В. Петровский. - Ростов-н /Д.: Феникс, 1996. - 512 с.

4. Пометун А. Организация командной деятельности в педагогическом коллективе / А. Пометун, Л. Середняк, И. Сущенко, А. Янушкевич // Директор шк. - 2005. - № 6 - 7. - С. 59 - 73.

5. Ушаков К.М. Подготовка управленческих кадров образования / Н. Ушаков. - М.: Сентябрь, 1997. - 176 с.

6. Зинкевич-Евстигнеева Т. Команда на рынке: стратегия и методы (руководство для эффективных команд) / Т. Зинкевич-Евстигнеева, Д. Фролов. - СПб. Речь, 2003. - 144 с.

3.54. Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында оқыту үрдісінде «Сын тұрғысынан ойлау модулін» қолданудың өзектілігі

Жумакул Маратовна Молбасынова

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, магистр (Қазақстан, Талдықорған)

Білім берудің жаңартылған мазмұнының басты мақсаты – Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, интеллектуалды, рухани-адамгершілік және физикалық тұрғыда дамыған тұлғаның қалыптасуына ықпал ету болып табылады. Сондықтан кең ауқымды дағдылардың негіздерін меңгерген білімгер тұлғасының үйлесімді қалыптасып дамуына қолайлы білім беру ортасын құру қажеттілігі туындауда.

Сыни ойлаудың пайда болуы - адамның пайда болуынан кейінгі эволюциядағы маңызды кезең. Сыни ойлау мен өркениет бір уақытта пайда болады және бір-бірімен тығыз байланыста дамиды. Сыни тұрғыдан ойлау - бұл өзін-өзі дамытуға қабілетті ультраметажүйе. Метажүйенің ауысуы нәтижесінде мәдениет динамизмге, өзіндік ішкі импульск дамуға ие болады. «Оқушылардың сыни ойлауының» жұмыс тұжырымдамасын талдай отырып, оның құрамына кіретін негізгі ұғымдарды сараладық: «сыни тұрғыдан қарау», «ойлау», «оқушының жеке басы». Негізгі тұжырымдаманың әр нақтыланған қосымшасы анықтаманы неғұрлым нақтырақ және зерттелетін объектілерді немесе процестерді сипаттауға жарамды етті. Біріншіден, ойлау дегеніміз не, оны өсіруге, жетілдіруге бола ма деген сұрақты қарастырамыз. Сондай-ақ, сыни ойлаудың деңгейлері мен оны қалыптастыру мүмкіндіктері анықталатын параметрлерді анықтау қажет [1].

Ойлау дегеніміз көптеген ғылымдарда зерттеу нысаны болып табылатын ең күрделі психикалық процестердің бірі - философия мен логикадан психология мен медицинаға дейін. Күрделілік зерттеу объектісі тек психикалық процестердің өздері ғана емес, сонымен бірге түпкі нәтижелер, ойлау өнімі бола алатындығымен байланысты. Ойлау - бұл өте маңызды ақыл-ой процесі, ол Р. Декартқа (XVIII ғасыр): «Мен ойлаймын, яғни мен бармын» деп айтуға мүмкіндік берді.

Сыни тұрғыдан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Бұл модуль білімгерлердің де, педагогтердің де сыни тұрғыдан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз - сабақта білімгерлердің қызығушылығын арттыра отырып, өз ойыңды еркін және зерттей отырып, тұжырым жасау. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз — ой қозғай отырып, білімгерлердің өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп,

дәлелдеп, тұжырым жасауға бағыттау өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау [1].

Білімгер — ізденуші, ойланушы, өз ойын дәлелдеуші. Педагог — әрекетке бағыттаушы, ұйымдастырушы. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы – әлемнің түкпір-түкпірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибені жүйеге келтірген Джинни Л. Стил, Куртис С. Мередит, Чарльз Тэмпл. Жобаның негізі Ж. Пиаже, Л.С. Выготский теорияларын басшылыққа алады. Мақсаты барлық жастағы балаларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдауға саналы шешім қабылдауға сабақтарда үйрету. Біздің елімізге Джордж Соростың ашық қоғам институты, «Сорос-Қазақстан» қоры арқылы келген бұл технология орыс және қазақ тілдерінде мектеп тәжірибелеріне енгеніне біршама уақыт болды.

«Сын тұрғысынан ойлау» ұғымы белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу, оларға сеніммен қарау деп түсіндіреді авторлар. «Сыни ойлау – белгілі бір мәселе туралы бар идеяларды жинақтап оларды қайта ой елегінен өткізу және шешім қабылдаумен аяқталатын күрделі психологиялық үрдіс» екенін атап көрсеткен.

Сыни ойлау – адам өмірінің бір саласы. Себебі, бұл философия адамдарға көптеген жолдар мен шешімдер ішінен маңызды әрі пайдалы екенін, тек қажетті ақпараттарды ғана жинақтап, жаңа білімді бұрынғыдан ажырата алуға көмектеседі. Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында оқыту үрдісінде «Сын тұрғысынан ойлау модулін» қолданудың өзектілігі – білімнің дайын күйінде берілмеуі. Білімгерді педагогпен, топтастарымен еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тыңдауға, құрметтеуге, өзекті мәселені шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты жеңуге баулитын бағдарлама [2].

Жоғары оқу орындарында білімгерді сын тұрғысынан ойлауға үйрету теориялық білімдерді терең мегеріп қана қоймай, өз тәжірибесіндегі дәлелдерге мән беруге ынталандырды. Дәріс бойынша (жаңа сабақ) дәлелдер жыйнастырып, шешім қабылдау үшін талапқа сай өлшемдерді қолдану дағдылары қалыптасты. Сын тұрғысынан ойлауда ой-пікір алмасу білімгердің педагогпен, білімгердің білімгермен жұптық, топтық жұмыстары жүзеге асып отырды. Сонымен қатар, осының барлығына сүйене отырып, мен тізбектелген сабақтар топтамасына оқыту мен оқуда жаңа тәсілдер: топтағы «диалогтік оқыту», «зерттеушілік әңгіме», «дәйектеу» енгізгенім туралы айтқым келеді.

Менің ойымша, психологиялық-педагогикалық пәндерді оқытуда сыни тұрғыдан ойлауға үйрету модулін қолдану арқылы сабақтың түрлерін ұйымдастыру білім сапасын арттырудың өзектілігін көрсетеді. Ал бұл модуль мен диалогтік оқытудың арасындағы байланыс туралы

оқытушыға арналған нұсқаулықта төмендегідей айтылған. Топтағы қарым-қатынасты зерттеуді көздеген еңбектер белгілі бір өзара әрекеттестік үлгілері, зерттеушілік әңгіме, дәйек пен диалогтің оқытушылар мен білімгерді мағына мен білімді игерудегі бірлескен іс-әрекетке тартылуымен қатар, жоғары деңгейдегі ойлау қабілеттері өрістеуіне және зияткерлік қырларының дамуына ықпалын тигізетіндігін көрсетті. Александердің (2001, 2008) Диалогтік оқытуына сәйкес, топтың қолданбалы зерттеуін зерделер болсақ, ол диалектикалық және диалогтік педагогика тұрғысынан білімгердің ой-пікірлері назарға болмашы ғана алынатын топтағы қарым-қатынастың дәстүрлі моделіне күмәнмен қарайды. Көзбен көру және ауызша ақпарат көздерімен тікелей қарым-қатынас жасау білімгерлерге дәйектеу дағдыларын шынықтыруға және жеке тәсілдермен білім алуға мүмкіндік береді және формальды түрде оқуды азайтты. Олар кітап арқылы оқыту сияқты дәстүрлі тәсілдерге наразылық білдіреді және оқытушылар білім мен зерттеу үдерістерін басқармай, бағыттап отыру үшін өздерінің рөлдерін қайта қарастыруы керек [3, 46-б.].

Білімгерді сыни тұрғыдан ойлауға үйретуде диалог пен дәйектеуге, талқылауға тарту белсенді жүргізілген жағдайда олардың оқуы тиімдірек және зияткерлік жетістіктері жоғары болатынын дәлелдейтін зерттеулер де көбейе түсуде. Осылайша білімгерлерді ХХІ ғасырда және кейінгі ғасырларда да өмір сүру үшін қажетті дағдылармен және қасиеттермен қаруландыру – оқытушылар үшін ынталандырушы күш болып табылады. Білімгерлер күннен-күнге қолжетімділік артып келе жатқан анағұрлым кең коммуникациялық үдерістерге тиімді және ойдағыдай қатысуға мүмкіндік беретін сыни тұрғыдан ойлау мен зерттеу дағдыларын дамытуы керек (Wolfe and Alexander, 2008) [3, 47-б.].

Л.С. Выготский когнитивті дамудың, оқушылар өздерінің «Жақын арадағы даму аймағында» (ЖАДА) жұмыс істесе, жақсаратындығын атап көрсеткен. ЖАДА студент дамытатын дағды мен қабілеттер, өз бетімен жасай алмайтын тапсырмалар көлемін айқындайды. Бұл тапсырмаларды орындауда жаңаны үйренуде тірек болатын педагогтің көмегі немесе қолдауы керек. Бұл қолдау қарым-қатынасты қамтиды және Л.С. Выготский бұл жағдайды оны оқытудың негізгі құралы деп есептейді [3, 24-б.].

Александер (2004) оқытудағы әңгімелесу – қарым-қатынас жасаудың бірсарынды үдерісі емес, керісінше, идеялар екі жақты бағытта жүреді және осының негізінде білімгердің білім алу үдерісі алға жылжиды деп тұжырымдайды. Диалог барысында білімгерлер (сонымен қатар олардың оқытушыларға да) келісілген нәтижеге жету үшін күш-жігерін жұмсайтын және Мерсер (2000) сипаттағандай, білімді бірлесіп алуда немесе «пікір алмасу» барысында тең құқылы серіктестер болып табылады. Пікір алмасу білімгерлермен «зерттеушілік әңгіме» құру арқылы іске асады, дегенмен оны

білімгерлер берілген тақырып бойыша бірлескен зерттеу барысында да анықтай алады [3, 49-б.].

«Сыни ойлау» ұғымында «сынау», яғни «кемшіліктерді айқындау» мағынасы жоқ. Сыни ойлаудың мәнін «байыбына үңілу», «терең бойлау», «зерделеу», «екшеп-текшеп, жан-жақты қарастыру», «өзіңе сұрақ қойып, соның жауабын іздестіру» деп те келтіруге болады. Модульдерді өзара байланыстыру үшін әр түрлі стратегиялар мен әдіс-тәсілдерді қолдандым. Сыни тұрғыдан ойлауға үйретуде мен өз сабақтарымда «Миға шабуыл», «Үш таяқ», «Қажеттілік пирамидасы», «Жетістік сатысы» әдістері арқылы талдау, жұптық жұмыс, топтық жұмыс зерттеушілік әңгіме сияқты тәсілдермен ұйымдастырдым. Стратегияларға жеке-жеке тоқталып, оның сын тұрғысынан ойлау модулін қалай ықпалдастыратынын талқылайын. Ол үшін білімгерлерге бақылау, талдау, қорытынды жасау және интерпретациялау дағдыларын дамытуға мүмкіндік жасап отырдым.

Миға шабуылды мен әр сабақта қолдандым. Бірінші сабақта осы стратегия арқылы жаңа тақырыптың мақсатын ашқым келді, яғни өтетін сабақтың тақырыбын анықтау, проблемалық жағдаяттарды қарастыру және қайта бағыттау сұрақтардың көмегімен түсініп, соның тұжырымдамасын айтқызуға тырыстым. Содан кейін тақырыпты ашуға мүмкіндік беретін сөздерді тақтаға іліп қойып, білімгерлерге талдау жұмысын тапсырдым.

Білімгерлердің зейінін тақырыпқа бағыттап алғаннан кейін, топтарға бөліп, «Жасөспірімдік кезеңде психикалық даму ерекшеліктері» атты дәріс бойынша мәтін тараттым. Барлық топтағы білімгерлер «Оқиғалар картасы» әдісі арқылы мәтінді талдауға кірісіп кетті. Ақпараттармен толық танысқан соң, бастапқы топтарына қайта жиналып, дәріс жоспарындағы төрт сұрақты «қабылдануға» көшті. Сол мәнін өзгертпей қайта жаңғырта отырып, содан кейін ғана өз ақпараттарын түсіндірді, осылайша проблеманы шешудің шығармашылық варианттарының «эстафетасы» пайда болды. Дәл осылай топтық жұмыс жалғаса отырып, бағалау жұмысы жүзеге асырылды.

Сын тұрғысынан ойлауда мәтінді есепке алатын болсам, бақылау мен тыңдау арқылы білімгерлер дәлелдер жинастырып, топтастырды. Ғылыми тұжырым қалыптастыру үшін жасөспірімдік шақтың психологиялық ерекшеліктерін зерттеген ғалымдардың еңбектерін дереккөз етіп алды. Мәселен,

1. Жасөспірімдік кезеңде зияткерлік аясының кеңеюі.
2. Жасөспірімдік кезең дағдарысының сипаттамасы.
3. Жасөспірімдік кезеңдегі өзіндік сана және «Мен» бейненің ерекшеліктері сияқты сұрақтар көлемінде жеке пікірлері салыстырылып, зерттелді. Барлық пікірлері талданып, жоғары деңгейдегі ойлау қабілеттері қалыптасты. Ары қарай тақырыпты қаншалықты

түсінгендерін білу үшін кері байланыс ретінде «Сканер», «Шахмат», «Бағдаршам», «Кезекші орындық» әдістерін қолдандым [4, 150-б.].

Жұмыстың келесі кезеңінде («Галереяны аралау») ұсынылатын дайын ресурс бойынша зерттеушілік және кумулятивті әңгімелесу жүзеге асырылды, яғни материалды талдады, интерпретация жасады, нақты тұжырымдарды түсіндірді. Әрбір топ өзге топтардың тұжырымдарын тыңдады және өз көзқарастарын қосып толықтырды, түзетулер енгізді. Сын тұрғысынан ойлауда білімгерлер рефлексиялық оқуға машықтанды. Оларда сын тұрғысынан ойлау дағдылары, жазып алу, бағалу әрекеттері қалыптасты. Бұл қабілеттері берілген мәтін бойынша дәлелдерді талқылап, қажет ететін тапсырмаларды орындау барысында көрініс тапты. Тақырып бойынша ең жақсы түсініктемені табуға ұмтылды, «Сіз қалай ойлайсыз?», «Өз ойыңызды қалайша дәлелдеп бере аласыз?» «Менің ойымша...», «Мына нұсқаға сүйенсек...», «Сіздердің ұстанымдарыңызды немен салыстыруға болады?», «Осы тақырып бойынша біліміңізді қалай қолданасыздар?», «Өз ұстанымдарыңызды қандай дәлелдермен қуаттайсыздар?», «Ұстанымдарыңыздың ішкі бөлімдерін бір-бірімен қалай салыстырасыздар?», «Өз ұстанымдарыңыздың ұтымды жерлері қандай?» деген сияқты сұрақ қою арқылы дәлелдерді талап етіп, зерттеушілік әңгіме құрылды. Берілген дәлелдер есепке алынып, барлық көзқарастарға көңіл бөлінді. Сын тұрғысынан ойлайтын білімгерлер белсенді болды, олар еркін сұрақ қойып, дәлелдерді талдады. Берілген мәтіннің мағынасын анықтау үшін стратегияларды саналы түрде қолдана білді.

Сыни ойлау әр адамды табиғатындағы менмендіктен және ортаға тәуелділіктен арылтады. Яғни, білімгерлер:

- негізгі ойлау қадамдарын ретімен, логикалы түрде және тереңінен қолданады,
- өз көзқарасы мен ұстанымдарын ұтымды түрде дәлелдей алады,
- өзіне өзі нақты баға бере алады,
- өзге пікірлерді бағалай біледі,
- ұсыныстар мен гипотезалар жасай біледі,
- айтылған сынға байыппен қарайды: өз ұстанымдарын икемді түрде өзгерте алады,
- өз жұмысын жақсарту жолдарын іздестіреді.

Сонымен, ЖОО оқыту үрдісінде сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолдану білімгерлердің білім алуға қызығушылығын оятып, танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамытып, белсенділігін арттыратын, жан-жақты тұлға етіп тәрбиелеуге бағытталған әдіс деп қарастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://alashainasy.kz/>.

2. Мирсеитова С. Оқыту ізденіс ретінде және Ізденіс оқыту ретінде (оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері). Алматы, 2017 ж.

3. Жоғары оқу орындарының бітіруші курс студенттеріне қосымша кәсіби білім беру бағдарламасы. Студенттерге арналған нұсқаулық. Астана, 2015 ж.

4. Молбасынова Ж.М., Байсова Л.Ж. Білім мазмұнын жаңарту жағдайында оқушылардың метапәндік құзыреттіліктерін қалыптастыру. Алматы, 2019 ж. – 150 б.

5. Жоғары оқу орындарының бітіруші курс студенттеріне қосымша кәсіби білім беру бағдарламасы. Үлестірме материалдар Екінші «Бетпестет» кезеңі. Астана, 2016 ж.

3.55. Жаһандану үдерісіндегі педагогтардың көшбасшылығы және эмоционалды интеллект

Роза Аблакимовна Болатбаева

Райымбек батыр атындағы № 50 «Қазғарыш» мектеп-лицейінің директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)

Рабиға Ташкенбаевна Иманкулова

Райымбек батыр атындағы № 50 «Қазғарыш» мектеп-лицейі директорының ғылыми-әдістемелік істер жөніндегі орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)

Бұл мақалада жаһандану үдерісіндегі педагогтардың көшбасшылығын дамытуда эмоционалды интеллектінің маңызы туралы айтылады.

***Кілт сөздер:** білім, көшбасшылық, эмоционалды интеллект, жаһандану.*

«Жаһандану» ұғымы ағылшын тіліндегі «global» - бүкіл әлемді қамтыған әлемдік деңгейде жүріп жатқан іс-әрекет.

Эмоционалды интеллект - адамның өзінің және өзгенің эмоциясын түсінуі және олардың эмоциялық күйіне бейімделу икемділігі.

Интеллект (лат. *intellectus* — таным, ұғыну, аңдау) - жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті.

Көшбасшылық (ағылшын тілінен lead – басқару, ал leadership - басқара алу қабілеті деген мағынаны білдіреді.

Қазіргі жаһандану кезеңіндегі заманауи білім берудің болашағы қоғамның даму үрдісімен, білімнің ғылыми интеграцияға ұмтылуымен анықталады. Интеграция мен ғаламдастыру қатар жүріп келе жатқан бүгінгі таңда білім берудің сапасы мен деңгейін жан-жақты көтеріп, жаңаша ойлайтын, білімді де білікті, оқыту мен тәрбиенің жаңа технологиясын күнделікті жұмысында қолдана білетін, эмоционалды

интеллекті жоғары дамыған көшбасшы ұстаздардың ғана жұмысы жемісті болмақ.

Тәуелсіздік алған 28 жыл ішінде еліміздің әлеуметтік-саяси және басқа да салаларында түбегейлі өзгерістер болып жатыр. Соның бірі-білім беру саласы. Қай кезеңде болмасын жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру қоғам алдындағы ең маңызды, жауапты іс. Бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне ұмтылыстар, қоғам дамуындағы қалыптасып отырған жаңа жағдайлар, тыңнан туындаған мәселелер, өзгеріп жатқан өмірге тез бейімделу қажеттігін туындатты. Осыған орай мемлекетімізде білім беру мен жас ұрпақты тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлінуде.

Білім беру жүйесін жаңарту қажеттігінің туындауы заңдылық екенін Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «100 нақты қадам» ұлттық жоспарында атап көрсеткен болатын. Қазіргі таңда еліміздің мектептері білім беру мазмұнын жаңарту бағдарламасына толық көшті. Жаңа білім мазмұнының негізгі ерекшелігі оқушыларды алған білімдерін өмірде пайдалана алуға бағыттау болып табылады. Орта білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде білім берудің ұлттық моделі қалыптасып, еліміздің білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірілді. Білім беруді дамытуға кезекті жоспар жасалып, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы желтоқсан айының 27-сі күнгі № 988 қаулысымен «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» бекітілді.

Еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақалалары, барша отандастарымызға арналған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» және «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Жолдаулары, ұлт көшбасшысының Жастар жылының ашылуында және «Нұр-отан» партиясының XVIII съезінде берген тапсырмасы, Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың «Игілік баршаға! Сабақтастық. Әділдік. Өрлеу» сайлауалды бағдарламасы мен «Бірге» жалпыұлттық акциясындағы ұсыныстары және «Сындарлы қоғамдық диалог-Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» тақырыбындағы Жолдауы негізге алынған бағдарламаның мақсаты-қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның үлесін арттыру. [2, 2 б.]

Білім беру саласында жасалып жатқан жаңа реформаларды талапқа сай жүзеге асыру - ұстаздар қауымына жүктелген жауапты да абыройлы іс. Өткен күндердегі іс-тәжірибеге көз жіберсек, кешегі бүгінгіге, бүгінгі ертеңгіге ұқсамайды. Ғылымның дамуы, білім мазмұнының өзгеруі, оқушы талғамының үнемі өсуі мұғалімдерден білімділікті, креативтілікті, табандылық пен ұстамдылықты талап етеді.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында келтірілген SWOT талдау барысында қауіп ретінде кадрлардың басқа салаға кетуі атап көрсетілген. Бұл қауіпті болдырмау бағытында білім мекемелерінің басшылары мұғалімдердің білім-біліктілігіне ғана емес, сондай-ақ олардың эмоционалды интеллектілерінің жай-күйіне де ерекше мән беруі қажет.

Педагог мамандығы күйзелісті жұмыстар қатарына жататыны жасырын емес. Ол мұғалімнен өзін-өзі ұстау мен өзін-өзі сабырға шақыруды талап етеді. Бүгінгі мұғалімнің сәтті кәсіптік қызметі оның психологиялық саулығының деңгейіне тікелей байланысты. Эмоционалды шиеленістің, күйінудің алдын алу және оларды еңсеру мақсатында бүгінгі таңда мұғалімді өзінің эмоционалды күйін басқару машықтарымен және дағдыларымен (релаксация, эмоционалды күйін өзіндік бақылау тәсілдерін үйрету) қаруландырған аса маңызды. Кәсіптік күйінудің алдын алудағы маңызды шарт-жұмыс пен үйдің, кәсіптік және жеке өмірдің арасын белгілеу.

Психологтардың зерттеуі бойынша эмоциялық интеллект идеясының пайда болуы әлеуметтік идея турасындағы түсініктердің дамуы нәтижесінде мүмкін болған. Тұлға табыстылығының жалпы интеллект деңгейі және әлеуметтік ортамен өзара тиімді әрекеттесуі арасындағы сәйкессіздіктердің жиі орын алуының нәтижесі ғалымдардың әлеуметтік интеллектіні жекелеген дара қабілет немесе тұлға қасиеті ретінде бөліп қарастыруына түрткі болды.

Ғылымға «эмоционалды интеллект» терминін американдық екі психолог Питер Сэловей мен Джон Мэйер 1990 жылдары енгізген екен. Олар алғашқы болып эмоциялық интеллектінің бірінші үлгісін ұсынғандар. Аталған авторлар «эмоциялық интеллект» деп «өзінің және өзгенің сезімдері мен эмоцияларын байқай білу, оларды ажырату және осы ақпаратты ойлау мен іс-әрекетте қолдану» деп түсіндіреді [3, 30 б.]

Ғалымдардың пікірінше әлеуметтік интеллекті жоғары болып табылатын көшбасшылар барынша мұқият қалыптасқан перцептивті және мінез-құлық үлгілеріне ие. Олар топтың өзге мүшелеріне қарағанда қалыптасқан жағдайды тезірек ұғынып, сәйкес шешімдерді дер кезінде қабылдайды, өзгелермен салыстырғанда өмірде тиімді түрде іске асыра алады.

Ал Д. Гоулман эмоциялық интеллектіні тиімді басқарудың міндетті шарты деп қарастырады. Өзінің «эмоциялық көшбасшылық» кітабында ол көшбасшылық қабілет үлгісін эмоциялық интеллект құрылымына сәйкес төмендегідей сипаттайды [4, 232 б.].

Өзіндік сана: өзіндік санасы жоғары дамыған көшбасшылар өз эмоциялары мен сезімдерінің әсерін саналауға қабілетті, бұл қасиет оларға күрделі жағдайларда мінез-құлықтың ең үздік тәсілін таңдауға көмектеседі,

Өзін-өзі қадағалау: эмоцияны қадағалау, ашықтық, бейімділік, жеңуге деген ерік-жігер, бастамашылық, оптимизм. Өзін-өзі қадағалауы жоғары дамыған көшбасшылар-стрестерге төзімді, дағдарыс кезінде сабыр сақтай білетін, аумалы-төкпелі жағдайларға тез бейімделе алатын тұлғалар.

Әлеуметтік сезгіштік: эмпатия, іскери білімдарлық, елгезектік. Бұл қасиеттерге ие көшбасшылар адамдарды тез түсініп, олардың орнына өздерін қоя алады, адамдардың қажеттіліктеріне өте сезімтал болып келеді.

Қатынастарды басқару: ынталандыру, ықпал ету, жетілуге көмектесу, өзгерістерге қолдау көрсету, шиеленістерді реттеу. Осындай сипаттарға ие көшбасшылар адамдардың үн қатуына ықпал етіп, оларды алға қойған міндеттерді жүзеге асыруға жігерлендіре алады. Ұжым арасында ауызбіршілік пен сенімділікті қалыптастыра алады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер-бүгінгі мектеп оқушылары, оларды мұғалім қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады» деп атап көрсетті. Ендеше педагогтардың алдындағы басты мақсат - оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту. Шығармашыл оқушының көшбасшылық қабілеті артады. Ол басқаларға үйретеді, артынан өзгелерді жетелей алады. Өзінің алдына мақсат қоя біледі, өз елінің патриоты болады. Бұл-қазіргі қоғамның талабы.

«Басты рөл білім беру ұйымдарының педагогикалық ұжымына беріледі, ол білім алушылардың «моральдық компасты»-дұрыс пен бұрысты ажырата білу сезімін және бақытты өмір сүруге қажетті берік мінез-құлықты бойға сіңірудегі пайымын айқындайды, көшбасшылық қасиетін қамтамсыз етеді» деп Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында атап көрсетілген. Сондықтан жаңа форматтағы педагогтан тек өз пәнінің білгірі болуды ғана емес, эмоционалды интеллектісінің жоғары болуы талап етіледі. Мектебімізде мұғалімдердің эмоционалды жай-күйіне ерекше назар аударуды, бұл бағыттағы білімдерін жетілдіруді және сол арқылы оқушылар мен ата-аналардың да эмоционалды интеллекттерін дамыту бойынша жұмыс жүргізуді өткен оқу жылынан бастап қолға алдық. 2018-2019 оқу жылында осы жоба бойынша «International Academy of Emotional Intelligence» орталығының әдіскерлерін мектебімізге шақырып, Йель Университеті концепциясының негізінде педагогтарға «Педагогтың эмоционалды интеллекті. Баланың үндестік даму эмоционалды интеллект аймағы» тақырыбында курстар жүргізуін ұйымдастырдық.

Жобаның мақсаты:

- Мұғалімдердің кәсіби шаршау деңгейін төмендету
- Балалардың эмоционалды интеллектін дамыту және оны білім беруде кіріктіру

- Мұғалім еңбегінің жұмыс орнындағы жемістілігін арттыру, оқушылардың білім сапасын арттыру, оқушылардың ашу-ыза деңгейін төмендету

- Эмоциялық төзімділікті дамыту, білім беру жүйесіндегі кез келген өзгерістерге тез бейімделу.

- Педагогтар бойында қазіргі заманғы көшбасшылықты дамыту

- Ата-аналардың бала тәрбиесіндегі рөлінің маңыздылығын арттыру

Курстан ұжым мұғалімдерінің 85%-ы өтіп, өздерінің қызық та қиын жұмыстарында эмоциялық төзімді болудың, өзгерістерге тез бейімделудің әдіс-тәсілдерін меңгерді және тиісті сертификаттарға ие болды. Сондай-ақ ата-аналар да осы курсқа шақырылып, бала тәрбиесіндегі өз рөлдерінің қаншалық маңызды екеніне көз жеткізді. Ата-ананың баладан тек сабақ үлгерімін ғана сұрап қоюы мүлдем жеткіліксіз қарым-қатынас екеніне, балаға оның ата-аналық жылуы қажет екеніне баса назар аударылды. Өз ата-анасының жылуын сезінбеген бала оны сырттан іздейтіні мәлім. Ал ол сәтсіздіктерге апаратын тікелей жол болуы әбден мүмкін екені теориялық және практикалық тұрғыда жеткізілді.

Аталған курстың мектеп әкімшілігінің басқару жұмысына да оң әсері болды. Курстан соң әкімшілік командамыз мұғалімдер мен оқушылардың өздерін мектепте қолайлы сезінуі үшін осы уақытқа дейін жасалған жұмыстарымызды қайта қарастырдық. Ол үшін ең алдымен мұғалімдер мен білім алушылардың бас қосып пікірлесу, эмоциялық тұрғыда ауырлық туғызып тұрған сезімдерінен арылу, релаксация жасай алуы үшін сергіту зоналарын көбейту қолға алынды. Нәтижесінде мұғалімдер үшін «Teasers office», релаксация бөлмесі, оқушылар үшін денсаулық бұрышы, шахмат алаңы, теннис алаңы, асық ойнау шеңбері, бірнеше демалыс бұрыштары, ата-аналар үшін газет-журналдармен, шахмат, тоғызқұмалақ және түрлі брошюралармен жабдықталған күту бөлмесі ашылды.

Бұған дейін әр күзгі демалыста мұғалімдер арасында дәстүрлі өткізілетін күзгі спартакиадаға қысқы спартакиада қосылды. Спартакиаданы оқушылар мен ата-аналар арасында да өткізу қолға алынды. Волонтерлік жұмыс жандана бастады. Ата-анаға ашық болу, мұғалімдерге жан-жақты қолдау көрсету жұмыстарын одан әрі жақсарту бағытында кешенді жұмыс жоспары жасалды.

Эмоционалдық интеллект жобасы бойынша курс жүргізуші орталық педагогтармен тығыз байланыста жұмысын курстан кейін де жалғастыруда. Курстан кейінгі кездесулер әр тоқсанға жоспарланған. Мұғалімдер осы курстан алған білімдерін практикада ұтымды жүзеге асырып, өздерінің тәжірибесімен қала мұғалімдері арасында бөлісуді бастады.

Ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтарымызды жас ұрпақ бойына сіңіруде, заман талабына сай білім беріп, алған білімдерін

өмірде ұтымды қолдана алатын ұрпақ тәрбиелеуде мұғалім көшбасшылығының маңызы аса зор. Көшбасшы мұғалім оқушы көшбасшылығын дамытуға барынша күш салады. Білім алуға, оқып-үйренуге енжар қарамайтын оқушы табысқа жетері, нәтижелі оқуға қол жеткізері сөзсіз.

Тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін педагогтардың біліктілігі мен шығармашылық әлеуетін үздіксіз көтеруге ерекше мән беру қажет. Бұл орайда мектеп басшысының кадрлар біліктілігін көтеруді жүйелі және кешенді түрде қарастыруы, жас мамандарға қамқорлық жасауы, тәлімгерлік жұмыстарды дұрыс жолға қоюы табысқа жеткізері анық.

«Жастық шақ – бұл тамаша нәрсе; оны рәсуа ету - қылмыс...», – деген екен ұлы ойшыл Бернард Шоу. Сондықтанда біздің реформалардың алдыңғы шебінде жастар болуы тиіс. Жастардың күш-жігері мен бастамашылдығы, олардың болашаққа ұмтылысы – көп ретте біздің бастамаларымыздың табыстылығының кепіліне айналады. Жас ұрпақ жаңа идеяларды ашық, жаһандық тұрғыда пайымдап, болашақтың категорияларымен ойлайды.

Мұғалімдерге мемлекеттік тұрғыда қолдау көрсету қолға алынып, елімізде «Педагог мәртебесі туралы» Заңның қабылдануы, онда көптеген жаңашылдықтардың қарастырылғаны ұстаздар қауымы үшін, әрине, зор қуаныш. Заңда ата-ана жауапкершілігін арттыруға мән берілген.

Президент Қ.К. Тоқаев педагог мәртебесі туралы «Абай және 21 ғасырдағы Қазақстан мақаласында ұлы ақынның «Ғылым таппай мақтанба» атты өлеңін мысалға келтіре отырып, еліміздің білім беру саласын заман талабына сай лайықты дамыту қажеттігін айтты.

Ұстаздық жайлы, ұстаз мәртебесі туралы ұлы Абайдан артық айтқан кім бар?!

*«Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық еткен жалықпас,
Үйретуден балаға!»*

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» ҚР Президенті – Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы (2012 ж. 14 желтоқсан).

2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы. Нұр-Сұлтан қаласы, 2020 ж.

3. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерения, исследования. – М.: Изд-во «ИП РАН», 2004.

4. Гоулман Д. С чего начинается лидер - М.: Альпина Бизнес Букс, - 232 б.

5. Чекетаева Р.С. «Қазақстандық білім беру жүйесіндегі интеграциялық үдерістер».

3.56. Мониторинг жүйесін тәрбиелеу қызметінде қолдану

Тайжан Сәкенқызы Зұлхарнай

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Тлеулес Бермаханович Машенбаев

Ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
міндетін атқарушы. Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Қазақстандағы заманауи қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдай баланың зияткерлік, жеке және табиғи тұрғыдан тұрақты дамуына ықпал етеді. Азаматтарды, отбасыларын әлеуметтік қолдауды реттейтін Заңнамалық база жетілдіруде. Мектеп жасына дейінгі балалық шақты толыққанды дамытуды қамтамасыз ететін нормалар қабылданды. Мемлекет мектепке дейінгі білім беру саласындағы жеке қызмет көрсетуді жеткізушілерге қолдау көрсету бойынша шаралар қабылдауда. Мектепке дейінгі білім беру жүйесін дамытудың негізгі басымдылығы 3–6 жастағы балаларды ұйымдастырылған тәрбие және білім берумен, балаларды оқу қызметіне сапалы дайындаумен қамтуға арналған жағдайлар жасау болып табылады. Тәрбие жұмысындағы білім беру бағдарламалары мектепке дейінгі және бастауыш мектепте білім беру арасындағы сабақтастық проблемасын тиімді түрде шешуге ықпал етеді. Сонымен қатар, ата-аналар тарапынан бірқатар қосымша талаптар шешіледі. Біз көрсететін қызметтердің сапасы келесі мәселелерге тікелей байланысты:

- тәрбие жұмысының сапасына;
- педагогикалық ұжымда қалыптасқан қарым-қатынастарға;
- басшының балалармен жұмыс істеудің жаңа әдістерін шығармашылық тұрғыдан іздестіру үшін жасаған жағдайына;
- әрбір қызметкердің жұмыс нәтижесін объективті бағалауға [1].

Бұл ретте, профессор К.Ю. Белаяның көзқарасына сәйкес, – «Сапа – бүкіл ұжымның екі позициямен:

біріншіден, мектептегі педагогикалық үдерістің қалай ұйымдастырылуымен (режим, бағдарламалар мен технологияларды таңдау, оқу құралдарымен қамтамасыз етілуі, педагогтардың кәсіби өсуін түрлі әдістемелік жұмыс нысандары арқылы арттыру жүйесі және т. б.);

екіншіден, білім беру ұйымдарында жас мүмкіндігі мен қабілетіне қарай баланың дербес дамуға деген өз құқығын қалай іске асыруымен анықталатын қызмет нәтижесі.

Сондықтан, Мектептердегі жұмыс сапасы – үдеріс және нәтиже. Балалармен жұмыс істеу оқытушылардан үлкен күшті және энергияны талап етеді, сондықтан ұжымда мейірімділік, әдептілік және педагогикалық үдеріске қатысушылардың барлығының арасындағы құрметпен талап етудің маңызы ерекше. Жұмысқа деген қызығушылықты арттыру және үйлесімді команда құру тәсілдерінің бірі – қызметкерлерге деген құрмет және жауапкершілік пен өкілеттікті дұрыс бөлу [2].

Қазіргі мектептің жалпы даму тенденциялары тәрбие жүйесінің болуы, әр мектептегі тәрбие жұмысын атқаруда түрлі әлеуметтік институттардың өзара қызмет бөлісіп алуан, тәрбиешілер қызметінің мақсаттары мен міндеттерінің өзгеріске ұшырауын, олардың функцияларын қайта қарауды талап етеді. Мектептегі іс-шаралардың маңызы ерекше. Мектепте ұйымдастырылатын іс-шаралардың мақсаты оқушылардың дүниетанымын дамытып, қалыптастыру, өмір жайлы түсінігін жетілдіру, мектептегі іс-шаралар оқушылардың көңіл-күйін көтеріп, мектепке деген жағымды эмоция қалыптастыруы тиіс. Мектептік іс-шаралар дарынды, жігерлі, оқушылардың өзін-өзі көрсетуіне, өз орнын түсінуге, ерік жігерін шыңдауға бағытталуы керек. Оқушыларға жалықпай еңбектенсе, оның нәтижелі болатынына сенім қалатын осындай іс-шаралар арқылы олардың көзін жеткізуге болады. Мектеп оқушыларының үлгілі-өнегелі болуы немесе тәртіп бұзуы тәрбие жұмысының сапасына байланысты. Мектептегі оқу-тәрбие істерінде іс-әрекеттің барлық түрлері кешенді түрде іске асырылады. Әр оқушы өз таңдауымен, қалауымен, еркімен атқаратын қоғамдық істерді таңдайды. Мұғалім әр оқушының ішкі қажеттілігін ескереді.

Жұмыс барысында көрсетілетін қызметтің сапасын қамтамасыз ететін біз белгілі бір міндеттер мен талаптарды, міндеттемелерді, негізгі өлшемдерді белгілеу керектігіне көз жеткіздік. Нақты жұмыс аясын белгілеу тәрбиешінің қызмет еркіндігін шектемейді және өзіндік шығармашылық белсенділігіне кедергі келтірмейді. Қызметкерді жұмысқа қабылдау кезінде, қызметкерлер өз міндеттері және өз ерекшеліктерімен, танысумен ғана шектеліп қалатын. Сондықтан нақты өлшемдер – тәрбие жұмысына қойылатын талаптарды әзірлеу қажеттігі туындады. Бұл өлшемдер біз қоятын талаптарды әрбір жаңа қызметкердің сақтауында кездесетін қиындықтарды талдаудың негізінде қалыптастырылды. Жаңа талаптарды ескере отырып, жұмысқа қабылдау кезінде үміткер мониторинг өлшемдерімен және өзіндік мониторингпен танысады. Белгіленген талаптардың сақталуын тұрақты түрде қадағалау қажеттігін сезіну бойынша жұмыстар жүргізіледі. Біраз уақыттан кейін, сыртқы бақылаудың бұл үдерісі (құжат бойынша) ішкі бақылауға өтеді, содан кейін – қызмет нормасына

айналады. Осылайша, қызметкер біздің ерекшеліктен шеткері қалушы разрядынан білім бағдарламаларын іске асыруға қатысушы мәртебесіне көшеді [3]. Біз зерттеу жұмысымыздаа тәрбие жұмысы мониторингісінің жүйесін сипаттамалық мазмұнын ашуға талпындық (Кесте 1)

Кесте 1 – Тәрбие жұмысы мониторингісінің жүйесі

№	Іс-қимылдар	Түсіндірулер	Өзін-өзі бағалау			Сыртқы баға		
1	Сабақтарды жоғары деңгейде өткізу. Сабақта кезінде тыныштық сақтау. Барлық оқушыларды оқу және тәрбие үдерісіне тарту	Сабақтарда оқыту құралдарының мүмкін спектрлерін (ойындарды, дене шынықтыру минуттарын, құралдарды, ертегілерді, сахналық қойылымдарды, жарысушылық сәттерін, мақтауды) пайдалану. Балалар арасында шиеленістің болмауы, олар толығымен тәрбиешінің бақылауында болады.						
2	Шығармашылық жұмыстың көрнекілігі	Шығармашылық жұмыстар дұрыс және эстетикалық тұрғыда ресімделген және белгіленген жерлерде орналастырылған.						
3	Жаңа ойындар (сабақ беру барысында)	Қозғалыс ойындарын ойнау.						
4	Кабинет тазалығы мен эстетикасын сақтау	Шкафтардың мінсіз таза болуы, бөлмелердің эстетикасы, еден мен заттардың үстінің тазалығы кез келген уақытта сақталады, кітаптар мен жиһаздар дұрыс қойылуы тиіс.						
5	Оқытушы тарапынан оқушылардың бақылануы	Оқушылар бақылауда болғаны абзал.						
6	Режимдік сәттерге (киінуге, шешінуге, тамақтануға) жұмсалатын уақыт.	Режимдік сәттерге аз уақыт жұмсау.						
7	Педагогтың тіл білімі	Ата-аналармен бірлесе шешілетін проблемалы мәселелердің өзектілігі. Сұхбат жүргізу әдептілігі.						

№	Іс-қимылдар	Түсіндірулер	Өзін-өзі бағалау			Сыртқы баға		
8	Жұмыс уақыты кезінде телефонмен сөйлесу	Жұмыс ауысымы кезінде телефонмен сөйлесуге тыйым салынады.						

Кестеден, тәрбие жұмысы мониторингісінің жүйесін сипаттамалық мазмұны іс-қимылдар, түсіндірулер, өзін-өзі және сыртқы бағалау ерекшеліктерімен түсіндіріледі.

Өзін-өзі бақылаумен қатар осы өлшемдер бойынша басшылық тарапынан да мониторинг жүргізіледі [4]. Ай сайын қызметкердің өзін-өзі бағалауының және басшылықтың бағалауының нәтижелерін талдау жүргізіледі, қиындықтар талданады. Жыл соңында қорытынды шығарылады. Үздік педагогтарды басшылық жиналыстарда атап көрсетеді. Осылайша, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу тек әкімшілік сипатқа ғана емес, Тәрбие бағдарламаларында мәлімденген талаптарды жүзеге асыруға қосқан үлес ретінде саналы шығармашылық еңбек сипатына ие және оның нақты нәтижелері бар. Мониторинг жүйесін тәрбиелеу қызметінде қолдану, тәрбиелеу қызметін көрсетудің жоғары деңгейіне шығуына мүмкіндік берді. Осыған ұқсас жүйелер асхана жұмысшылары, медицина қызметкерлері, тәрбиешінің көмекшілері үшін де әзірленді. Ұсынылып отырған қысқаша мониторинг жүйесін сіздер мектептеріңіздегі тәрбие беру ерекшелігіне қарай қайта жасауларыңызға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ тәлім-тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздері. – Алматы: Рауан 1996. – 178 б.
2. Мәшенбаев Т.Б. Тәрбие жұмыстарының теориясы мен әдістемесі / Оқу құралы. - Алматы: Қыздар университеті, 2015.
3. Тәжібаева С.Ф. Мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастыру технологиясы / Оқу құралы. – Алматы: Білім, 2008. – 280 б.
4. Болдырев Н.И. Мектептегі тәрбие жұмысының методикасы / Оқулық. – Алматы, 1999. – 231 б.

3.57. Қалыптастырушы және жиынтық бағалау негізінде тапсырмалар жүйесін сараптау

Жансая Кожакулова

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Жер ырыстың кіндігі, Білім ырыстың тізгіні дегендей елімізді өркениетті әлемге танытатын, дамыған елдер қатарында терезесін тең ететін күш - білім және білімді ұрпақ. Осыған орай, заман талабына сай бәсекеге қабілетті, білімді, іскер, ойлау жүйесі дамыған, логикалық тұжырым жасауға бейім, еркін ойлай алатын жеке тұлғаны қалыптастыруда критериалды бағалау жүйесінің маңызы зор.

Бағалау - оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. Оқу дәлелдері жоспарлы және жүйелі жинақталатын және де оқу сапасы туралы қорытынды қабылдау үшін қолданылатын кез келген қызметті сипаттайтын ұғым. Бұл ұғым екі аспектіні көздейді: оқуды бағалау және оқу үшін бағалау. Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу процесінің өзі, сол арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсінуге көмектеспейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгенін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өзінің нәтижесін жақсарту үшін кейін не істеу керектігін түсінуге мүмкіндік береді. [МАН, 107-бет].

Критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленеді. Атап айтқанда, қалыптастырушы бағалау – бұл білім алушылардың оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар мен мұғалімдердің қолданатын мәліметтерді іздеу мен түсіндіру үрдісі. Жалпы қалыптастырушы бағалау – сабақ жүйесінде жеке қарастырылмайтын, сабақпен қатар жүретін үрдіс. Қалыптастырушы бағалаудың (оқыту үшін бағалау) маңызы – білім беруді, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту, мақсаты – оқытудың қиындықтарын анықтау, оқыту бағдарламасының мазмұнын және білім беру стилін білу, болжау мен сұрыптау, жетістікке жеткендігін көрсететін кері байланыс.

Бағалаудың мәні – бақылау, алынған мәліметтердің интерпретациясы, бұдан арғы іс-әрекеттерді анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау. Ол оқушының жаңа сабақты, тарауды қалай меңгеріп жатқандығын жүйелі түрде бақылап, қадағаланып отырады. Жиынтық бағалау - оқушының білім деңгейін қалыптастырады, дамытады, жетілдіреді. Яғни жиынтық бағалауда оқушылардың өткен тарауларын еске түсіруіне үлкен мүмкіндік береді. Өткен тапсырмаларын қаншалықты меңгергенін анықтауға болады.

Бағалау саясаты оқу үрдісінің бөлінбес бір бөлігі болып табылады. Ал бағалау дұрыс болу үшін бағалауға арналған тапсырма сапалы болу керек. Тапсырмалар әр түрлі болуы мүмкін. Кейде ұстаздар өзі құрастырып, тапсырмаларды түрлендіруі мүмкін. Уақыт көлемі тапсырма деңгейіне сәйкес 5-10 минут болуы мүмкін. Мұғалім өзінің әрбір әзірлеген тапсырмасын сараптау кезінде **«Менің әзірлеген тапсырмам белгіленген бағалау критерийлері арқылы оқушылардың оқудағы жетістіктерін анықтай ала ма?»** - деген сұрақ төңірегінде ойланады. Себебі, мұғалімнің тапсырмасынан күтілетін нәтиже оқу мақсатының орындалуының өлшемі болып табылады. Сонымен қатар, оқу мақсаттарына сай ойлау дағдыларының деңгейі туралы ойлану да маңызды. Білу мен түсіну деңгейінен жоғары ойлау дағдыларына жету үшін тапсырманың күрделілік деңгейі ескерілуі тиіс.

Оқу мақсаттарын Блум таксономиясы бойынша жіктеуде, бағалау критерийлерін құруда дұрыс қолданудың маңызды екенін түсіндім. Тапсырмалардың қысқа және толық жауапты қажет ететініне қарай тапсырмалардың түрлерін тұжырымның шындық немесе жалған екенін, сәйкестендіру және салыстыру, көп таңдау бар тапсырмаларына қарай жіктеуді тәжірибе жүзінде жүзеге асыруға болады. Көп таңдауы бар тапсырмаларды әзірлеуде кілт пен дескрипторларының дұрыс құрылуына мән беру керек. Бағалауға арналған тапсырмаларды әзірлеу үшін "Қалыптастырушы бағалауға арналған тапсырмалар" жиынтығына, қалыптастырушы бағалау туралы нұсқаулықтарды басшылыққа алған дұрыс.

Әсіресе қалыптастырушы бағалау, бөлім бойынша жиынтық бағалаудан кейін нәтижелерді талдау оқу мақсатына жетуге апаратын жол дер едім. Сабақта қалыптастырушы бағалауды жүйелі өткізу - жиынтық бағалаудың нәтижелі, сапалы болуының баспалдағы. Екеуі бір бірімен тығыз байланысты және бір бірін толықтырып тұрады. Жиынтық бағалау тоқсан соңындағы оқушы білімінің жетістігін саралайтын жұмыс, ендеше осы жұмыстың бастауы, негізі қалыптастырушы бағалауда қаланады. Бағалауда күмәнді ой туғызатын сәттері де бар. Оқушылардың өзін-өзі бағалауы кейде шындыққа жетпей ме деп қаласың. Дегенмен, бұндайда оқушының әрекетінен сол сәтте, тіпті, жақсы қадамға бару мүмкіндігі де туып жатады. Сыныптастарын бағалау оқушылар арасында маңызды рөл атқарады, себебі ол ынталандыру деңгейін көтереді, сынды қабылдауға ықпал етеді, өзіне

және мұғаліммен пікірталасқа түсуіне сенімділігін арттырады, сондай-ақ мұғалімдерге үдерістен шығуға мүмкіндік береді.

Тоқсан ауыздың тобықтай түйінін қорытындылай келе, еліміздің тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаев «Бүгінгі өскелең ұрпақ нағыз білімді, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген, нағыз өз елін сүйетін ұлт жанды азамат болуы керек» деп атап өткендей критериалды бағалау — бүгінгі білім жүйесіндегі жаңа талап. Сондықтан білімалушы өз жетістігін үнемі саралап, бақылап отыруы қажет.

Ұлтымыздың болашағын ойлаған алаштың ардақтылары бүгінгі жас ұрпақ! Сондықтан маңызды істі жауапкершілікпен атқарғанда ғана жұмыс жүйеленетіні белгілі.

Әдебиеттер:

1. Ахметова Г.К. Трансформация образовательного идеала в подготовке учительских кадров в Республике Казахстан: (Историко-педагог. аспект). Г.К. Ахметова / КазНУ имени аль-Фараби – Алматы: Қазақ Университеті, 2002. – 203 стр.

2. Батталханов Е.З. Формирование гуманистического мировоззрения учащейся молодежи как социального – педагогическая проблема: дис. ... д-ра пед. наук. – Алматы, 2002. – 303 с.

3. Менлибекова Г.Ж. Система подготовки будущих учителей к социально-педагогической работе: дис. ... д-ра пед. наук. – Алматы, 2002. – 291 с.

3.58. Современные подходы к обеспечению качества дошкольного воспитания и образования

Вера Константиновна Омарова

кандидат педагогических наук, доцент, профессор кафедры педагогики. Павлодарский государственный педагогический университет (г. Павлодар, Казахстан)

Татьяна Викторовна Шмидт

заведующая Центра развития ясли-сад № 1 «Ромашка»
(г. Экибастуз, Казахстан)

Как подчеркивается в Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы Казахстану с учетом международных оценок и практик, взятых обязательств и достигнутых результатов, необходимо в ближайшие шесть лет принять кардинальные меры по улучшению качества образования и науки. Основная цель реализации Программы – повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей [1].

Перед педагогами страны поставлена задача - воспитание и обучение достойных граждан нашей страны, воспитанных на идеях и ценностях трудолюбия, обладающих ключевыми навыками и компетенциями XXI века.

Глобализация всех сфер жизни ускоряет внедрение инновационных подходов в практику и требует инвестиции в человеческий капитал. Среди инновационных подходов в образовании можно отнести развитие **основных навыков XXI века: 4К:**

1) коммуникация (от лат. «communicatio», «communico» - делаю общим, связываю, общаюсь);

2) коллаборативность (создание коллаборативной среды, в нашем случае умной, интеллектуальной, образовательной среды - в которой каждый ребенок мог бы в полной мере реализовать свой потенциал);

3) креативность (от англ. «creative» - созидательный, творческий);

4) критическое мышление, [2, 3].

Эти умения принято называть Soft Skills (гибкие навыки, надпрофессиональные компетенции) в противовес Hard Skills — «жестким» профессиональным навыкам.

Произошла смена вектора в дошкольном образовании на удовлетворение потребностей Ребенка, комфортности и безопасности жизни в детском саду, стимулирования Его успешности. Определилась главная тенденция в организации педагогического процесса в дошкольной организации – **реализация модели 4К, ведущих ценностей и компетенций**. Выпускники дошкольной организации должны обладать критическим мышлением, быть креативными, коммуникабельными и уметь работать в команде.

Статья 7 п. 2 «Права педагога при осуществлении профессиональной деятельности» Закона «О статусе педагога» предусматривает, что педагог при осуществлении профессиональной деятельности имеет право на творческую инициативу, разработку и применение авторских программ и методов обучения и воспитания, развитие и распространение новых, более совершенных методов обучения и воспитания при условии соблюдения требований государственного общеобязательного стандарта соответствующего уровня образования [4, с. 3].

Вектором развития дошкольных организаций становится изменение методической работы, ее целей и задач на современном этапе, отражающих специфику изменений к организации воспитательно-образовательного процесса, что требует полного изменения подходов и отношения к потребностям детей и педагогов, создания иных условий их взаимодействия, пересмотра планирования как стратегии процесса развития ребенка. Необходим пересмотр, разработка и оснащение методической базы, соответствующей реализации задач по развитию навыков 4К у детей.

Поиск и освоение инноваций, применение новых технологий и методик, реализация модели 4К в сфере дошкольного образования должны стать гарантом достижения высокого качества дошкольного образования.

Ориентируясь на новый социальный заказ государства, развитие модели 4К, образовательные запросы воспитанников и их родителей нами сделан акцент на **STEAM-образование**, которое включает в себя одновременное исследование базовых принципов точных наук. В образовательной среде STEAM дети получают знания и сразу же учатся их использовать.

Ведущая составляющая STEM обучения – это экспериментально-инженерная деятельность. В игровой форме дети учатся считать, измерять, сравнивать, приобретать навыки общения. Это помогает им приобретать необходимые математические, филологические и инженерные навыки.

Сегодня мы работаем по трем модулям: «LEGO-конструирование», «Экспериментирование живой и неживой природой», «Математическое развитие». Погружение в STEAM-среду мы начали с конструирования и открыли «Лего-центр».

Чтобы получить базовые представления о современной науке и технике помимо LEGO наборов приобретены магнитные, железные и деревянные конструкторы. Это позволило детям с максимальной правдоподобностью воспроизводить самые разные объекты и разыгрывать интересные сюжеты, как сказочные, так и вполне жизненные.

Внедрение «LEGO-конструирования» в детском саду мы рассматриваем как предстартовую площадку для научно-технических исследований, которые проводят наши выпускники уже в стенах школы.

Знание основ математики является необходимым условием успешной реализации STEAM-технологии. Модуль «Математическое развитие» позволяет детям познакомиться с геометрическими фигурами и телами, освоить самые распространенные предметы окружающего мира. Через игру у ребенка формируются элементарные математические представления, развивается пространственное воображение и мышление.

Современная дошкольная педагогика – это синтез классики и инновации, культуры и образованности. Говоря о кадрах, уместно отметить следующую тенденцию современного дошкольного образования в рамках реализации модели 4К – это **использование социальных медиа**.

Facebook, Twitter, Instagram прочно вошли в нашу жизнь. Блоги, подкасты, социальные закладки и даже *YouTube* - можно и нужно использовать как средство обратной связи работника и его руководителя, воспитателя и родителя. Возможно также создание системы поддержки дошкольных организаций нового формата, их

педагогов-новаторов, обеспечивая им профессиональный рост, с возможностью доступа к информации о развитии модели 4К в той или иной дошкольной организации, и для обмена опытом.

Ценность образования для общества отражает коллективную, групповую и личностную значимость этого культурного феномена. **Развитие основных навыков XXI века: 4К предполагает усвоение как общекультурных, так и национальных ценностей**, чтобы эффективно осуществлять сотрудничество во взаимодействии. Полиязычие - одно из несомненных преимуществ Казахстана; стержнем этой системы, скрепляющим и цементирующим нацию, является государственный язык.

Формирование таких качеств, как сознательность, ответственность, уважение к историческому прошлому, воспитание патриотизма, внутренней культуры, чувства собственного достоинства, гордости за свою Родину, гражданином которой человек является – залог гражданского становления личности.

Чтобы наши дошкольники могли изучать государственный язык, богатую историю родного края, знать язык и культуру казахского народа, гордиться достижениями своих земляков нами разработана **программа вариативного курса «Атамекен»** по приобщению детей к истокам казахской народной культуры (для детей 4-7 лет), открыт кабинет «Рухани жанғыру».

Кабинет стал не только источником знаний об истории наших великих предков, но и хорошим путеводителем в будущее. Здесь проводятся занятия, круглые столы, мероприятия познавательного характера.

Для изучения казахского языка, увеличения словарного запаса у детей и его правильного применения в речи педагогами разработан ряд игровых упражнений на основе народных игр.

В соответствии с Государственным общеобязательным стандартом дошкольного воспитания и обучения для овладения детьми 3-7 лет английским языком нами разработана **программа «Play and Learn»**. При ее разработке учитывались возрастные особенности детей дошкольного возраста, специфика дошкольного учебного заведения.

Развитие дошкольных организаций и реализация инновационных моделей совершенствования качества образования требует знаний и навыков современного управления организацией. Нынешний руководитель дошкольной организации – это эффективный менеджер, умеющий определять стратегию развития своей организации, имеющий навыки стратегического планирования, ориентированный на результат и, понимающий основные направления Государственной программы развития образования и науки на 2020-2025 годы Республики Казахстан.

Профессиональная компетентность, интеллект, общая эрудиция: способность к обучению и инновациям; креативность (творческая

активность) и системность мышления; восприятие, обработка и анализ больших объемов сложной информации; постоянное личностное и профессиональное развитие; самоорганизация и умение распределять время; организаторские и администраторские способности (планирование, организация, делегирование, контроль); позитивное мышление, оптимизм; гибкость, адаптивность к новым ситуациям; эффективное решение проблемных ситуаций – основные профессиональные качества, характеризующие современного руководителя. *Владение всеми составляющими самим руководителем модели 4К – залог успеха управления коллективом дошкольной организации.*

Следует отметить, что изменения в дошкольном образовании в свете реализации модели 4К как в Казахстане, так и во многих странах касаются не только самих технологий, как таковых. *Внедряются новые проекты зданий дошкольных организаций образования, меняется в целом их архитектура.* Все пространство детского сада (холлы, коридоры, лестничные марши) используется как «третий воспитатель» ребенка.

В свете цифровизации и для внедрения современных (новых) информационно-коммуникативных технологий необходим и интенсивный процесс технического оснащения детских садов. И это, очередной вектор, развития дошкольных организаций. *При этом важно не только открыть малышам, их педагогам новые возможности для достижения педагогических целей, но и избежать рисков, связанных с цифровыми технологиями. Информационные и электронные технологии могут стать инструментами онлайн обучения на рабочем месте и для самих педагогов.*

В своем выступлении на пленарном заседании августовской конференции 2019 г. Президент РК Касым-Жомарт Токаев обратившись к родительской общественности подчеркнул, что еще известный педагог В.А. Сухомлинский отмечал: «Ребенок – это зеркало семьи; как в капле воды отражается солнце, так в детях отражается нравственная чистота матери и отца». Поэтому роль родителей в развитии детей трудно переоценить. Нельзя перекладывать всю ответственность за обучение и воспитание наших детей на детские сады и школу. Именно в семье формируется личность. Все родители должны об этом помнить и воспитывать своих детей в атмосфере уважения к труду учителей, – подчеркнул Президент. [5].

Рассматривая союз как необходимое условие повышение качества дошкольного образования Центр развития проводит с родительской общественностью большую работу. Чтобы наши родители включились в активную деятельность на принципах взаимодействия с ребенком и, чтобы такое взаимодействие было не разовым, а системным мы реализуем такие **проекты как: «Біргеміз», «Папина школа», «Денсаулық жолыңда».** В рамках Года молодежи

мы запустили **проект «Бақытты жанұя»** по работе с молодыми семьями.

Мы стараемся сделать возможным трансформацию накопленного передового опыта деятельности наших педагогов, в том числе, и по реализации модели 4К посредством организации и проведения областных семинаров. Опыт по работе с родителями был представлен на республиканском уровне.

Одна из основных задач Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 – обеспечить безопасную и комфортную среду обучения [1, с. 2]. Здоровье, как известно, закладывается в утробе матери, основы его далее сохраняются и развиваются в дошкольном возрасте.

Следующий тренд в повышении качества дошкольного воспитания и образования – дошкольная медицина, как профессиональное медицинское сопровождение в дошкольного образование, качество обучения студентов педагогических и медицинских вузов и колледжей.

«Светила» медицины и педагогики не первый год размышляют, как же сейчас развивается мозг младенца, не овладевшего речевыми навыками, но уже активно пользующегося современными гаджетами. Какие мыслительные операции происходят в мозге этих младенцев?? Как не навредить ребенку? Как минимизировать гиподинамию и какие программы обучения нужно теперь применять? Чему теперь учить студентов, как готовить их к работе с современными детьми?

Внедрение прогрессивных методов и технологий обучения и развития, в частности, навыков 4К (и не только их) требует культурной и профессиональной трансформации педагогических кадров, изменения мышления, необходимы условия, мотивирующие действующие кадры к изменениям, и условия, привлекательные для молодых кадров. Сфере дошкольного образования в рамках реализации задач по развитию 4К необходимы Педагог нового формата и новые будущие профессии, и это важно во всем дошкольном мире, реализующем **модель 4К**.

К сожалению, приходится констатировать, что выпускники педагогических колледжей и вузов недостаточно осведомлены об основных тенденциях в системе дошкольного образования, слабо владеют профессиональными навыками и практически не имеют элементарного представления о медицинском сопровождении в дошкольном образовании.

Надеемся, что педагогические вузы модернизируют учебные программы, усилят психолого-педагогическую, в том числе, и медицинскую подготовку студентов, и будут готовить кадры для работы с детьми дошкольного возраста, учитывая, что дошкольное образование в соответствии с Законом об образовании в Республике

Казахстан, определено первой ступенью в цепи непрерывного образования человека.

На смену опытным педагогическим и медицинским работникам, получившим хороший «советский» опыт воспитания, обучения и оздоровления детей дошкольного возраста, должны прийти молодые креативные педагогические и медицинские кадры, которые продолжат их дело, создавая здоровье-сберегающую среду, внедряя инновационные технологии, развивая у малышей навыки 21 века, и умеющие сами работать в команде.

Система дошкольного образования для развития детей имеет большой потенциал, который основан как на достижениях казахстанской науки, так и на ресурсах, появившихся в современных реалиях, что убедительно доказывают педагоги Центра развития ясли-сада «Ромашка» г. Экибастуза.

Список литературы:

1. Государственная программа развития образования и науки на 2020-2025 годы Республики Казахстан: Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988 – Нур-Султан: Акорда. – С. 106.

2. 4К: компетенции будущего // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://worldsellers.ru/4k-kompetencii-budushhego/>.

3. Данилова Е. Что такое обучение 4К, зачем оно Вашему ребенку и где учиться по такой системе [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://mel.fm/blog/yekaterina-danilova/3492-chto-takoye-obucheniye-4k-zachem-ono-vashemu-rebenku-i-gde-uchitsya-po-takoy-sisteme>.

4. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI «О статусе педагога» // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000293>.

5. Ключ к развитому государству – качественное образование // Казахстанская правда [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://kazpravda.kz/articles/view/kluch-k-razvitomu-gosudarstvu--kachestvennoe-obrazovanie>.

3.59. Мектеп жасына дейінгі ересек жастағы баланың мектепке дайындығын диагностикалаудың маңызы

Гүлнұр Дарханқызы Әбетова

«6М012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Мемлекетіміздің бәсекеге қабілетті әлемдегі озық отыз елдің қатарына енуде қазіргі үздіксіз білім беру саласында баланы мектепке дейінгі ұйымдарда оқыту мен тәрбиелеу мәселесіне аса мән беріліп

отырғаны бәрімізге анық. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси амалы атты Қазақстан халқына Жолдауында – «Бүлдіршіндердің дамуына ықпал ететін үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы ретіндегі мектепке дейінгі білім беруге басты назар аударғанымыз жөн және бұл сатыны олардың шығармашылық және интеллектуалдық, қабілеттерін дамытуға арналған тиімді бағдарламалармен қамтамасыз ету қажет. Әрбір балалардың білім алуға және еңбекке сонымен бірге қоршаған ортаға бейімі мен қарым-қатынасы дәл осы кезеңде қаланатынын естен шығармауымыз керектігі» - туралы көрсетілген [1].

Баланың жеке басын жан-жақты дамыту және мектепке дайындау ісі – қазіргі кездегі білім беру саласындағы аса маңызды мәселенің бірі болып отыр. Жалпы білім беретін мектептердің 1-сыныбына қабылданатын балалар, мектептегі оқу жүйесінде айтарлықтай қиындықтарға ұшырайды. Олардың сәтсіздіктерінің басты себебі, олардың мектепке дайындығының аздығы немесе оқуға дайын еместігі. Мектепке берерде баланың тек биологиялық жасына, денесінің дамуына, психологиялық дамуының өлшемдерін шығару – бүгінгі күннің басты талабына айналып отыр. Баланың мектептің өміріне дайындау маңыздылығын «7 жас дағдарысының» теориялық негізін жасаған Л.С. Выготскийден бастап [2], ресейлік ғалымдар А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, Л.И. Божович, В.В. Давыдов, Е.Е. Кравцова т.б жан-жақты зерттеген. Мектепте оқытудың басталуы-баланың өмірлік жолындағы заңды кезең: белгілі бір жасқа жеткен әрбір мектепке дейінгі бала мектепке барады. Бейімделу кезеңінің өтуі және баланың мектепте оқуының табысты болуы оның мектепке дайындық деңгейімен байланысты.

Әдетте мектепке дайындық деп баланың мектепке жалпы және арнайы дайындығын түсінеді (Т.И. Бабаева, Н.И. Гуткина, В.Г. Каменская, М.М. Безруких, Е.Г. Кравцов және т.б.). Жалпы дайындыққа физикалық және психологиялық, өз кезегінде, зияткерлік, әлеуметтік-тұлғалық және мектепке уәждемелік дайындығын қамтитын болады. Арнайы дайындық ретінде оқу іс-әрекетінің ерекше түрлерін (жазу, оқу, есептеу) меңгеруге дайындық түсініледі. Бірақ дайындық проблемасына академиялық емес басқа көзқа распен қарауға тырысайық. «Мектепке дайын болу» - баланы күтетін жаңалыққа дайын болу дегенді білдіреді. Мектеп жасына дейінгі балалар кезеңімен салыстырғанда бала мектеп табалдырығын аттаған кезде қандай жаңашылдықтар пайда болады?

Баланың мектепке келуімен оның өмірі айтарлықтай өзгереді: жаңа күн тәртібі, мінез-құлыққа қойылатын қатаң талаптар, басқа үй-жай, қарым-қатынастың өзге үлгілері, жаңа әлеуметтік мәртебе, міндеттердің өсуі. Осының бәрі балаға күйзелістік жағдай жасай отырып, бір мезгілде орын алады. Жалпы, мектепке бару білім алуды бастаған оқушының өмірінің шынайы алуан түрлілігін құрайтын өмірлік маңызды қатынастардың барлық жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерге

байланысты: «бала – қызмет», «бала – ересек адамдар», «бала - құрдастары», «бала – заттық орта». Орта мен қарапайым өмір салтын өзгерту жаңа әдеттер мен мінез-құлықтың түрлерін жасауды және одан да көп берік әдеттер мен формаларды қайта құруды талап етеді.

Мектепке баратын бала жаңа өмір салтына, адамдармен қарым-қатынастың жаңа жүйесіне, белсенді ақыл-ой қызметіне, өзін жаңа қырынан тунуға, алғашқы қоғамдық маңызы бар әлеуметтік рөлде сезінуге дайындалуы тиіс.

Мектепке дайындық диагностикасын қашан жүргізу керек?

Баланың мектепке дайындығы барлық алдыңғы даму кезеңінің даму нәтижесі болып табылады, сондықтан баланың проблемасын дер кезінде анықтап, оларды шешу керек. Балалардың жеке ерекшеліктерін – мүдделерін, бейімділігін, қабілеттерін, құндылықты бағдарларын зерделеу, қолдау және дамыту; өзіне сенімділік, әлеуметтік ортамен өзара іс-қимыл жасай білуге, өзінің мінез-құлқын басқаруға тәрбиелеу маңызды.

Бұл диагностика мектепке барудан бір жыл бұрын өткізіледі және мектепке дайындық тұрғысынан проблемалы саланы анықтауға мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі бір жыл ішінде балаға анықталған проблемаларды шешуге өмектесуге болады, алайда, егер уақыт алдыңғы жылдары босқа кетсе толық барлық проблемаларды шешу қиын болады.

Оқу жылының соңында осы диагностиканы тағы да жүргізген және қойылған міндеттерді шешу дәрежесін бағалаған жөн. Диагностика нәтижелері ата-аналарға баланы мектепке (жазға) дайындау бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Баланың мектепке дайындығын диагностикалауда неге көңіл аудару керек?

1. Мектепке келгенде, бала тек қана табалдырықтан аттап қана қоймай, жаңа қоғамдық маңызды әлеуметтік сатыға өтеді – оқушы болады. Бұл әлеуметтік рөлге сәйкес болу баладан өз мінез-құлқын басқара білу мен ережелер жүйесіне бағдарлануды талап етеді. Көптеген зерттеушілер мектепке дайындық мәселелерін ортақ, бұл-ең маңызды көрсеткіштердің бірі деген ортақ пікірге келеді. Егер бала оқушының рөлін алуға дайын болмаса, онда оның оқу іс-әрекетін меңгеруінде, мектеп өмірінің ережелеріне бағынуында проблемалар пайда болады. Оқушының рөлін қабылдаудың негізгі элементі айқын оқу мотивациясы және оның ойыннан басым болуы болып табылады.

2. Мектепке дайындық мектеп өмірінің ережелерін бағдарлауды және жаңа әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесуді болжайды. Зерттеулер бойынша, бірінші сынып оқушыларының 10%-дан 33%-ға дейінгі айналасындағылармен (мұғалімдер мен оқушылармен) қарым-қатынас орнатуда қиындықтарды бастан кешіреді, бұл жаңа мектеп ортасына бейімделу үдерісіне және екінші жағынан, оқу іс-әрекетін меңгеруде теріс әсер етеді.

3. Мектепке барып, баланың оқу іс-әрекетін белсенді меңгеруге дайын болуы маңызды. Оқу іс-әрекетіне дайын болу баланың психикалық үдерістерінің (зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу) дамуының белгілі бір деңгейін, оқу міндетін қабылдау, мұғалімнің нұсқауларын орындау қабілетін, және әсіресе, қызығушылықтың танымдық бағыты мен оқу-жаттығудың арнайы түрлерін (жазу, оқу, есептеу, есеп) меңгеруге көмектесетін кейбір арнайы біліктерді білдіреді.

4. Мектеп күнінің тәртібі мектеп жасына дейінгі балалардың күн тәртібінен айтарлықтай ерекшеленеді. Ол статикалық, алуан түрлілігі аз. Баланың мектеп жүктемелеріне физиологиялық дайындығын бағалау қажет. Бұл дайындық баланың денсаулық жағдайымен және орталық жүйке жүйесінің жетілуімен анықталады. Дене үйлесімі мектеп жасына қарай өзгерген 6 жастағы балалар арасында, оқуға «жетілмеген» балалар сирек кездеседі. Дәл осы жетілмеген балалар оқуда үлкен қиындықтарға тап болады және ерекше алаңдаушылық тудырады, өйткені үлгерімі қалыпты жағдайда да олардың оқудағы оң нәтижелеріне шамадан тыс күш салу есебінен қол жеткізіледі, бұл олардың денсаулығына қолайсыз әсер етеді. Әсіресе, бұл қазіргі уақытта баланың мектепке келу жасы статистикалық түрде азаюына байланысты өте маңызды. Физиологиялық жетілмеушілік оқуды бастаудан бас тартудың себебі болып табылмайды, алайда мектепке баруға жетілмеген балаға жүйелі түрде оқыту үлкен күш-жігермен орындалатынын, ал бұл оқытудың бірінші жылында ауруларға әкелуі мүмкін екендігін түсінген жөн. Сондықтан мектепке асықпай, бір жыл күте тұрған жөн. Егер де баланы 1 сыныпқа қабылдау туралы шешім қабылданса, онда жұмсақ оқу жүктемесімен мектеп таңдау керек.

Осылайша, оқушының жаңа әлеуметтік рөлін қабылдауға дайындығын, оқу іс-әрекетін игеруге дайындығын, жаңа әлеуметтік ортамен өзара іс-қимыл жасауға дайындығын, ағзаның физиологиялық жетілу дәрежесін бағалауды қамтитын баланың мектепке дайындығын кешенді бағалау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси амалы атты Қазақстан халқына Жолдау.

2. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. М.: Знание, 1974.

3.60. Үш тілді білім беру үдерісінде ересек топ балаларының логикалық ойлау қабілетін дамыту

Толганай Бокейхановна Турганбаева

педагогика ғылымдарының магистрі, педагогика кафедрасының аға оқытушысы, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет (Семей қ., Қазақстан)

Баян Сейсенбіқызы Қрымбай

педагогика ғылымдарының магистрі, педагогика кафедрасының оқытушысы, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет (Семей қ., Қазақстан)

Еркежан Ризабекқызы Сағынбекова

педагогика ғылымдарының магистрі, педагогика кафедрасының аға оқытушысы, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет (Семей қ., Қазақстан)

Кымбат Канатбековна Жанбубекова

6B01301 - «Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 1-курс студенті, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет (Семей қ., Қазақстан)

«2011 – 2020 жылдарға арналған ҚР Тілдерді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламасы» тілдерді дамыту мен қолданудың нормативтік-құқықтық және әдіснамалық базасын жетілдіруге бағытталған кешенді шаралар өткізуді қарастырады. Сонымен қатар, мемлекеттік тілді үйрену және оны қолдануда жаңа технологиялар мен әдістерді енгізу бойынша кешенді шаралар жоспарлануда.

Бүгінгі білім беру жүйесі модернизацияланған заманда көп тілді меңгертуге аса назар аударылып, жан-жақты жол ашылған. «Келешекке кемел біліммен», -деп тұңғыш Елбасы Н.Ә. Назарбаев ұстаным еткендей, келешекке терең біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген құзіретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірегейі болып отыр. Үштілді оқыту – заман талабы. Үш тілділік – бәсекеге қабілетті елдер қатарына апарар басты баспалдақтардың бірі.

Мектеп жасына дейінгі кезең тілдерді үйренуге ең қолайлы кезең екендігін, баланың жетерлік зейінін шоғырландыруда, логикалық ойлауға қабілетті екендігін, балада жетерлікті ес көлемі бар екендігін есепке ала отырып, А.А. Мироллюбов, И.В. Рахманов, В.С. Цейтлин, Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина, Р. Роуз мектеп жасына дейінгі балаларға ана тілі мен шет тілдерін үйретуді өздерінің ғылыми зерттеулерінде жан-жақты қарастырған.

Мектепке дейінгі кезеңде шет тілін оқыту әдістемесі әлемде ХІХ ғасырдан дами бастады. Шет тілін ерте жастан оқыту – баланың

дүниеге келген кезден бастап мектепке барғанға дейінгі интуитивті-тәжірибелік негізде жүретін оқыту. Соның ішінде батыс мемлекеттерінде (АҚШ, Англия, Франция, т.б.) үш тілді білім берудің маңыздылығы дәлелденіп, мектеп жасына дейінгі білім беру мекемелерінде билингвалды (екі шет тілі) оқыту кең таралған. Әлемдік тәжірибеде мектепке дейінгі тәрбиеде балаларды екі тілділікке үйрету – билингвализм әлемнің әрбір елінде, қоғамның әрбір санатында, әрбір жаста жүріп отырған құбылыс.

Тілдерді меңгерте отырып ересек топ балаларының логикалық ойлауын дамыту аса маңызды мәселелердің бірі ретінде қарастырсақ. Осы тұрғыдан психолог – ғалымдар: Н.Н. Пospelов, Ю.А. Петров, А.Н. Леонтьевтің пікірінше «логикалық ойлау» логика заңдылықтарын пайдалана отырып ой-пікірлерді, тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі.

Психология саласында логикалық ойлаудың дамуын пайымдауға мүмкіндік беретін бірқатар негізгі қағидалар қалыптасқан:

1. Логикалық ойлаудың дамуы динамикалық жүйе бола отырып, өзара әрекеттестіктегі факторлар мен пайымдамалар (табиғи, тұқым қуалаушылық, әлеуметтік – мәдени, психологиялық) ретінде қарастырылады;

2. Логикалық ойлаудың дамуы ең алдымен, әрбір жас кезеңінде жаңа әлеуметтік тәжірибені меңгертуде, іс-әрекеттің жаңа амалдарын иеленуде, жаңа психикалық процестерді қалыптастыруда маңызы бар ерекше алғышарттардың пайда болуына байланысты кезеңдік сипатта болады;

3. Логикалық ойлаудың дамуы баланың өмір сүру жағдайларына, тәлім-тәрбиесіне байланысты түрліше қалыптасады.

Психологтардың пайымдауы бойынша мектеп жасына дейінгі балалардың қабылдауы, есте сақтауы, зейіні еріксіз болады. Балалар өз қабылдау үдерісін басқара алмайды, кез-келген затты өздігінен талдай алмайды. Балалардың есте сақтауы тек қана фотографиялық сипатта болады, сонымен бірге мектеп жасына дейінгі бала барлық қабылдағанын кейін қолдануды ойланбайды.

Логикалық тапсырмалар арқылы балалардың шығармашылық қабілетін дамыту үш негізгі бағытта іске асырылады:

- Қызығушылығын арттыру;
- Ойлау және қабылдау қабілетін дамыту;
- Шығармашылық ізденісін дамыту.

Логикалық тапсырмалар арқылы мектепке дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін арттыру мақсатына негізделген ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің моделін құрастыруға болады.

Осы кезеңдегі берілетін тапсырмалар түрлері:

1. Көру қабілетін дамытатын тапсырмалар (ребус, сөзжұмбақ, анограмма, сиқырлы шаршылар, геометриялық фигуралар);

2. Есту қабілетін дамытатын тапсырмалар (математикалық мақал-мәтел, логикалық есептер, қалжың есептер).

Зайцевтің әдістемесі үш жастан бастап балаларға арналған. Бастапқыда әдістеме қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыруға әзірленген болатын. Ендігі кезекте оны ағылшын тілін үйрету үшін бейімдеп, лайықтады. «Зайцевтің белгілі текшелерінде» ағылшын алфавитінің де әріптері пайда болды. Сондай ақ мектеп жасына дейінгі көптілді тұлғаны қалыптастыруда тиімді нәтижеге жетуге көмектескен әдістердің бір түрі – *интерактивті оқытудың ойын түріндегі әдісі*. Оқытудың интерактивтік түрі тәрбиеші мен баланың өзара әрекеттесуін өзгертеді, тәрбиеші белсенділігі бала белсенділігімен ауысады. Баланың тұлға ретінде қалыптасуға бірден-бір әсер етіп, олардың логикалық ойлауы мен сөйлеу дағдыларына төселдіреді.

Балаға оқытудың интерактивтік әдістерін қолдана отырып, мотивация беру керек. Оқытудың формаларын үнемі ауыстырып отыру керек және балаларды белсендендіру жаттығуларын, рөлдік ойындарды көптеп қолдану қажет. Оқу қызметі барысында белгілі бір ертегіні алуға болады. Сол ертегіні рөлге бөліп ойнап, содан соң ертегіні талқылауға болады. Мысалы, «Шалқан» ертегісін алсақ, осы ертегіні рөлге бөлініп ойнап коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға болады. Балалар интерактивті тақтадан «Шалқан» ертегісін мұқият тыңдайды. Содан соң, барып оқу қызметіне кіріседі. Тәрбиеші мынадай сұрақтар қоюға болады:

- «Шалқанды бірінші кім тартты?»
- Балалар бір ауыздан «Ата» деп жауап береді.
- Тәрбиеші: бұл сөзді орысша «Дедушка», ағылшынша «Grandfather» деп аударуға болады.
- Тәрбиеші: «Одан кейін шалқанды кім тартты?» - деп оқу - әрекетті әрі қарай жалғастыра беруге болады.

Тәрбиеші балаларға әр бір жаңа сөздерді үш тілде дұрыс айту дағдысын қалыптастыру үшін алдымен балаларға сөздерді хормен, жеке- жеке айтқызады. Балалар тапқан сөздерді интерактивті тақтада көрсетпестен бұрын сол сөздің қазақша, орысша, ағылшынша айтқызып содан соң тақтадан орындауды талап етеді. Сонымен қатар, тәрбиеші балаларға грамматикалық түрде үш тілде сөйлемдер және сөз тіркестерді құратуға болады, мысалы: қазақша, «Бұл қыз», орысша «Это девочка», ағылшынша «This is a girl». Бала логикалық тұрғыда ойлана отырып, ертегі кейіпкерлерін рет ретімен үш тілде айта алатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында «Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы».
2. Баймұратова Б. Алты жастағы балаларды оқыту мәселелері, - Алматы: Мектеп, 1986.-107 б.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / перев. Ю.А. Жлуктенко. – Киев, 1979. – 263 с.
4. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Үштұғырлы тіл» саясаты // Егемен Қазақстан, 2006 ж.
5. Хашимов Ы.А. Заман Талабы – көптілді болу // Ақиқат. 26 қараша - 2012 ж., № 11, 14-15 б.

3.61. Сындарлы оқыту: аспектілер, өзекті әдістер, тиімді тәжірибе

Маржан Калиевна Оспанбекова

«6M012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Қазіргі уақытта әлем жылдам өзгеріп, үздіксіз жаһандану кезеңінде деуге болады. Себебі ғылым мен техниканың тез қарқындап дамып жатқан заманына куә болып отырмыз. Еліміздің өткені мен бүгінге көз жіберіп қарасақ, қаншама өзгерістердің куәсі боламыз. Біздің балалық шақ, оқушылық кездермен қазіргі ұрпақтың айырмасы жер мен көктей емес пе? Жаңа өсіп келе жатқан жас өспірім ұрпақтарымыз ұялы телефон мен интернет желісін өте жақсы меңгерген заманда біз неге баланың ойлауын дамытуға арналған жаңа-әдіс-тәсілдерді қызықтырып пайдаланбаймыз? Осы сұрақ төңірегінде ойланып-толғанып көрейікші.

Мына дамыған ХХІ ғасырда баланы түрлі әдістер және қызықты тапсырмалар арқылы қызықтыру әр мұғалімнің басты міндеті. Сондықтан әр мұғалім заман талабына сай өзгеруі қажет. Ол үшін мұғалім тынымсыз іздену жолында ғана өзін-өзі жан-жақты дамытып, нәтижеге бағытталған білім бере алары сөзсіз. [1. 56] Нәтижеге

бағытталған білім беру жүйесіне көшуде сындарлы оқытудағы тәсілдердің тиімді екендігіне көз жеткізудеміз. Мұғалім тиімді тәсілдерді дұрыс қолданылған жағдайда мектепке өзгеріс енгізе алады. Өзгеріс нәтижелі болу үшін мұғалім жан-жақты ізденуі шарт. Үздіксіз білімін көтеруі керек. «Халықтың кемеліне келіп өркендеп өсуі үшін ең алдымен азаттық пен білім қажет» деп қазақтың біртуар перзенті Шоқан Уәлиханов айтқандай, дәстүрлі білім беру моделінен жаңа білім беру моделіне көшуде сындарлы оқытудың атқарар рөлі зор деп білеміз. Сындарлы оқытудың мақсаты – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз етеді. Сындарлы оқытудағы негізгі білім беру бағыты топпен жұмыс жасау арқылы жүргізіледі. ЭЫДҰ-ның елдерінде жүргізілген зерттеулерде көрсетілгендей, мұғалімдер бірін-бірінен көре отырып, бірін-бірі жақсы үйрете алады. Мұны біз немен дәлелдей аламыз?

Білім беру саласында ХХІ ғасырда талап етілетін дағдылардың мәні осында. Бағдарламада көрсетілген 7 модульді қолданысқа енгізу, оның нәтижесіне қорытынды жасау терең зерттеуді керек етеді. Бағдарлама нәтижесі мұғалімдер оқушыларға қалай оқу керектігін үйреніп, соның нәтижесінде еркін, өзіндік дәлел уәждерін нанымды жеткізе білетін, ынталы, сенімді, сыни пікір көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушы қалыптастыруға даярлау болып табылады. Оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдер – қолдану әрбір мұғалімнің көздеген мақсатына жету үшін оңтайлы тәсіл болып табылады. Себебі балалар бір-бірімен диалогтік әңгіме құра отырып, еркін ой бөліседі. Оқушы белсенділігінің әсерін арттыру үшін қолданылатын әдістерді-интерактивті әдіс деп атайды. Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқаруда оқушылардан модельдеуді және қатысушының дағдысын дамыту, яғни бүгінгі демократиялық қоғамға қажетті болуын талап етеді. Сындарлы оқытудың әдісін белсенді қолданып жүрген мұғалімдер тиімді оқыту, тек қана өзара әрекеттер үдерісінде болатынына сенімді болады. Олар оқушылардың талқылау кезінде оқып және естерінде сақтайды деп есептейді. Жұппен немесе шағын топтағы өзара әрекеттердің тиімділігі мынада:

1) оқушы, өз көзқарасын сынып алдында айтпаса немесе тек мұғалімге ғана айтса, өз идеясымен шағын топтағы құрдастармен бөліседі;

2) оқушылар өзінің керемет көзқарасынан да басқалардың өз көзқарастары болатынын біледі. Топтық жұмыста оқушы оқу үдерісіне белсенді қатысқанда ғана материалды терең меңгеруге қол жеткізеді.

Сындарлы оқыту тәсілдері – оқушы шығармашылығы мен дүниетанымын дамытудың көзі [1, 21]. Жаңа әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалана білу - оқушы шығармашылығы мен дүниетанымын кеңейтудің негізі. Осы технологияларды қолдана отырып,

шығармашылық іс-әрекет талаптарын орындау мақсатында, оқушылардың қызығушылықтарын арттыру барысында бағдарламадағы мәтіндерге сәйкес деңгейлік, шығармашылық тапсырмаларды алып, практика жүзінде қолданып, мынадай тұжырымдар жасадық:

- оқушылардың шығармашылық дербестігін дамыту арқылы оның жеке тұлғасын қалыптастыруға болады;

- қызығушылық іс-әрекет түрлері төменнен жоғары қарай, кезекті түрде, белгілі бір ретпен, жүйемен жүргізілуі нәтижесінде шығармашылығы дамиды;

- қызығушылық іс-әрекетті дұрыс ұйымдастыру біліктері мен ізденімпаздықтың қалыптасуы оқушыларды шығармашылыққа баулиды;

- оқушыларды танымдық тапсырмаларды орындау мүмкіндіктеріне қарай топтарға бөліп, сәйкес жұмыс түрлерін таңдап, жүйелі жұмыс жүргізудің маңызы зор;

- қызығушылық іс-әрекетте дәстүрлі емес әдіс-амалдар пайдалану интеллектуалдық қабілеттерін дамытып, оқу-танымдық және ғылыми ізденістер жасауға талаптандырады. Тәжірибе көрсеткендей күнделікті сабағымызға қарағанда жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалана өткен сабағымыздағы оқушының белсенді іс-әрекетіндегі қызығушылықты байқадық. «Елес жетелеу», «Автор орындығы», «Ассоциация», «Ролдегі оқушылар», «Бұрыштар», «Құндылықтар спектрі», «Бес жолды өлең», «Ақылдың алты қалпағы», «Екі түрлі түсініктеме күнделігі», «Бүгінге 5 тапсырма», «Кубизм», «Қауырсын», «Он сұрақ», «Интервью», «БҮҮ», «РАФТ», диалогтік оқыту әдістері оқушылардың өз пікірін еркін айтуына мүмкіндік туғызды. Осы әдістер оқушылардың ой-пікірлеріне, көзқарастарына, атқарған еңбектеріне сын тұрғысынан баға беруге дағдыландырады деп толық айта аламыз. Өйткені жоғарыда аты аталған және тағы басқа да әдістерді өз сабақтарымызда күнделікті пайдаланып отырудың нәтижесінде өзіміз сабақ үдерісін ұйымдастырушы, бағыттаушы, әр оқушыға өз ойын, пікірін айтуға мүмкіндік беруші, жауаптарын мұқият тыңдаушы ретінде жұмыс жасадық. Оқушылармен жеке, жұптық, топтық жұмыстардың түрлерін жүргізу арқылы олар бірін-бірімен диалогтік қарым-қатынасқа түсіп, өз ойларын, пікірін айтуға дағыланды.

Ф. Бэкон: «Оқу - адамды білімді болуға, әңгімелесу тапқырлыққа, естігенді жазып отыру - дәлелдікке тәрбиелейді», - деген екен [2, 27]. Оқу материалын оқып үйрену кезінде оқушылардың таным белсенділігі жоғары болатын сабақ қана білімнің сапалы көрсеткішін беретініне көзіміз жетті. Біздің ойымызша, әр мұғалім «сындарлы оқыту теориясына» бағытталған деңгейлік бағдарламада айтылғандай түрлі тәсілдерді күнделікті сабақта қолданса ғана еңбегінің жемісін көрері сөзсіз. Сондықтан да жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білімін, білігі мен дағдысын емес, оның тұлғасын, білім арқылы дамуын

қойып отыр. Яғни, бала жан-жақты дамыған, білімді, өз ісіне және өзгенің ісіне әділ баға бере алатын, өзіне сенімді, елінің әлеуметтік-экономикалық жағынан дамуына зор үлесін қоса алатын азамат болуы тиіс. Ондай азамат тәрбиелеуге жетелейтін бірден бір жол – сыни ойлаудағы аспектілер, өзекті деп таңдаған әдістер, сабақ тақырыбына сай тиімді тәжірибені ары қарай жетілдіру. Осылай жоспарлы жұмыстың нәтижесі ғана табысты, нәтижелі оқытуға қол жеткізеді.

Ол үшін бәрі де мектеп табалдырығынан басталатын бастауыш сыныптан бастап сындарлы оқыту теориясын енгізер болсақ, әр ісіміз одан да әрі алға жылжып, Қазақстан әлем таныған беделді елдің арасынан табылар еді. Бастауыш сыныптан басталып сындарлы оқыту енген жоқ деп айтудан аулақпыз. Дегенмен, бастауыш сынып мұғалімдері арасынан сындарлы оқытудың теориясын меңгерген ұстаздар көптеп болса нұр үстіне нұр болары сөзсіз. Әрине, жалпы Қазақстандағы бала тәрбиесі ісіндегі білім беру орындарының барлығы дерлік 7 модульді басшылыққа ала отырып жұмыс жоспарларын жасаса, еліміздегі білім сапалы болары сөзсіз еді. Ол үшін оқушылардың ой еркіндігін ескеру, сабақ құрылымына өзгеріс енгізу керек. Оқушылардың өзін-өзі реттей отырып, сыни тұрғыдан ойлануына оң ықпал етіп, дәстүрлі баға қою үдерісінен арылу керек сияқты. Ең бастысы – дәстүрлі оқытудан сындарлы оқытуға көшу шарт. Сындарлы оқыту - оқушылардың сыни тұрғыдан ойлануларына, өзін-өзі реттеуге, жұппен және топпен жұмыс жасауға, диалогтік қарым-қатынасқа түсетін дара тұлға тәрбиелеудегі орны зор. Біздің тәжірибе барысында бір байқағанымыз, оқушы сабақта нені біледі, нені білуі керек, не үйреніп шығуы керек, әлі де нені білуі керек екендігін өздерінің анықтайтындығы [3, 71]. Ал бұрынғы әдістерімізге оралсақ, өзіміз айтып, жаттанды түрде қайта айтқыза отырып бағалайтынбыз. Оқушы ойына қозғау салмасақ, ойланатын тапсырмалар бермесек, ашық сұрақтар қоймасақ, біз, қалай оқушының ой-өрісін дамыта аламыз? Осы уақытқа дейін оқушының ой-өріс, білім-білік дағдыларын, сөздік қорларын дамытамыз деп келдік. Осымыз шындыққа сай ма? Әрине, біз бұған дейін оқытуда 7 модульді кіріктіре сабақ құруды білмей келдік. Енді өз іс-тәжірибемізде қолдана келе өзіміз де үйреніп, өзгеге де тәлімгерлік жасаудамыз. Мектебімізде фокус топтар құрып, коучинг, шеберлік сыныптарын өткізіп сындарлы оқытудың өзекті әдістерін тәжірибемізде пайдаланып жүрміз. Мектебімізде деңгейлік курстан өткен ұстаздармен бірлесе отырып нәтижелі жұмыстар атқарақ болсақ, алмайтын асуымыз жоқ деп сенеміз.

«Еліміздің бойына ата-бабамыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дарыған, егеменді елімізге аянбай қызмет ететін ой өрісі кең, алғыр да жүректі, сауатты да салауатты азаматтар қажет» – деп Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, біз мектеп ұжымымен бірлесе отырып, жеке тұлға тәрбиелеуде аянбай еңбек етеміз. Біздің әріпсестеріміз жаңалыққа жаны құмар жандар. Оқу мен оқытудағы өзекті

әдіс, тиімді тәжірибені бөлісе отырып, әлі де жақсы шәкірттер тәрбиелейтінімізге сеніміміз мол. «Шәкіртсіз – ұстаз тұл». Ал жақсы ұстазсыз шәкірттің де биіктерге самғап кете алмайтыны тағы белгілі. Олай болса, жақсы мұғалім қашан да өз шәкірттерін жаңа асуларды бағындыруға бағыт береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Құсайынов А. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. – Алматы, 2013.
2. «Мұғалімге арналған нұсқаулық» I деңгей
3. Выготский Л. Сана мен тіл. 1962.

3.62. Пути реализации принципа ситуативности при обучении монологической и диалогической речи на уроках английского языка

Дамира Жулдаскалиевна Жубайкулова

Магистр, ст. преподаватель. Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Сандугаш Капизовна Мухтарова

Ст. преподаватель. Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова (г. Атырау, Казахстан)

Основной и ведущей целью обучения иностранным языкам в современной школе является формирование коммуникативной компетенции, т.е. способности и готовности осуществлять как непосредственное общение (говорение, понимание на слух), так и опосредованное общение (чтение с пониманием иноязычных текстов, письмо). В настоящее время устное общение стало особенно значительным, поскольку оно направлено на реализацию в речи коммуникативных намерений. Устная речь может выступать в двух формах: монологической и диалогической.

Лингвистами и методистами уже относительно давно было замечено, что монологическая и диалогическая речь имеют между собой тесную взаимосвязь. По мнению методистов Э.Г. Азимова и А.Н. Щукина, «говорение – продуктивный вид речевой деятельности, посредством которого (совместно с аудированием) осуществляется устное вербальное общение». Содержанием говорения является выражение мыслей, передача информации в устной форме. При обучении говорению очень важно учитывать соотношение его важнейших форм: монолога и диалога.

Рассмотрим каждую форму говорения. Г.В. Рогова и И.Н. Верещагина считают, что «диалог - это процесс общения двух или более собеседников-партнеров, поэтому в рамках одного речевого акта

каждый из участников выступает в качестве слушающего и говорящего». Под термином «диалогическая речь» Э.Г. Азимов и А.Н. Щукин понимают «форму речи, при которой происходит непосредственный обмен высказываниями между двумя или несколькими лицами».

Выделим две характеристики диалогической речи:

1. Реактивность, которая предполагает овладение учащимися определенным набором реплик реагирования, готовность к взаимодействию в неожиданных ситуациях; овладение компенсаторными технологиями.

2. Ситуативность – наличие ситуации общения.

Как одна из характерных черт диалога, предполагает, что успешность диалогического общения на уроке во многом зависит от заданной ситуации и понимания учениками речевой задачи общения.

Н.И. Гез отмечает, что для диалогической речи присущи:

«1. Эллиптичность - широкое использование невербальных элементов, способствующие возникновению догадки, позволяют говорящим сокращать языковые средства, прибегать к высказыванию намеком.

2. Спонтанность, позволяющая собеседникам использовать разного рода клише и разговорных формул, а также нечеткую «свободную» оформленность фраз.

3. Эмоциональность и экспрессивность, которые проявляются чаще всего в субъективно-оценочной окраске речи, в образности, в широком использовании невербальных средств и рекуррентных готовых образцов, разговорных формул, клише».

Следует отметить, что особенности диалогической речи в значительной мере зависят от степени эмоционального возбуждения при разговоре и экспрессивности речи. Например, смущенный, удивленный, обрадованный, испуганный, разгневанный человек говорит не так, как в спокойном состоянии, не только употребляет иные интонации, но часто пользуется другими словами, оборотами речи. Большое значение имеет степень взаимопонимания собеседников, их взаимоотношений.

При обучении диалогической речи возможен дедуктивный путь (путь «сверху») и индуктивный (путь «снизу»), т.е. путь от целого диалога-образца или путь от элементарного диалогического единства к самостоятельному ведению диалога на основе учебно-коммуникативной ситуации.

Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович и Т.Е. Сахарова различают стандартные и свободные диалоги. «Стандартные диалоги обслуживают типовые ситуации, предполагающие четкую закреплённость ролей (кассир-покупатель, врач-больной и т. д.) и стереотипный языковой материал (формулы, клише). Свободные

диалоги бывают следующих типов: интервью, расспрос, беседа (или обмен мнениями), дискуссия и т. д.».

Вторая разновидность устной речи — монолог, который произносит один человек, обращаясь к другому или многим лицам, слушающим его: это рассказ учителя, развернутый ответ ученика, доклад и т.п.

Н.И. Гез и М.В. Ляховицкий под монологом понимают «организованный вид речи, представляющий собой продукт индивидуального построения и предполагающий продолжительное высказывание одного лица, обращенное к аудитории».

Э.Г. Азимов и А.Н. Щукин считают, что «монологическая речь – это форма речи, обращенная к одному или группе слушателей (собеседников), иногда – к самому себе; в отличие от диалогической речи характеризуется своей развернутостью, что связано со стремлением широко охватить тематическое содержание высказывания, наличием распространенных конструкций, грамматической их оформленностью».

Тематические планы урока строятся исходя из разновидностей монолога, которые встречаются в реальном общении. Г. В. Рогова выделяет следующие виды монолога, обслуживающие различные сферы общения: «приветственная речь, похвала, порицание, лекция, рассказ, характеристика, обвинительная и защитительная речь и т.д.».

Е.Н. Соловова отмечает основные характеристики монолога:

1. Целенаправленность/соответствие речевой задаче.
2. Непрерывный характер.
3. Логичность.
4. Смысловая законченность.
5. Самостоятельность.
6. Выразительность».

В обучении монологической речи, как и при обучении, диалогическому высказыванию, в методике приняты два пути: путь «сверху» – исходной единицей обучения является законченный текст; путь «снизу» – в основе обучения предложение, отражающее элементарное высказывание.

В практике обучения английскому языку наблюдается смешение монолога и диалога в самой организации общения. Так, например, при ведении беседы в нормальном речевом общении на общие вопросы учащиеся кратко отвечают «да» или «нет». Учителя часто не довольствуются таким ответом и требуют «полного» ответа, под которым понимается воспроизведение учеником констатирующей части вопроса, а не дополнение или уточнение, что характерно для диалога.

Таким образом, мы сделали вывод, что монолог и диалог рассматриваются как две основные разновидности речи, различающиеся по количеству участников акта общения. Диалог как

способ обмена мыслями между коммуникантами в виде реплик является первичной, естественной формой речи в отличие от монолога, представляющего собой развернутое высказывание одного лица. Диалогическая и монологическая речь могут существовать как в письменной, так и в устной форме, однако в основе письменной речи всегда лежит монологическая, а в основе устной - диалогическая.

Реальные условия общения свидетельствуют о том, что монолог в чистом виде встречается редко, чаще всего он сочетается с элементами диалогической речи. На уроках говорящие часто переходят из одной формы речи в другую. Монолог развивается в рамках диалога, представляя собой развернутую реплику одного из собеседников.

Тесная взаимосвязь и взаимопроникновение в речевой деятельности диалога и монолога явствует из самих определений, что закономерно подчеркивается методистами. В связи с целью нашего исследования мы считаем, что необходимо изучить особенности использования ситуаций в диалогической речи.

Согласно действующей программе по английскому языку на среднем этапе обучения диалогическая форма общения предполагает развитие умений: «участвовать в беседе (дискуссии) на знакомую тему, осуществлять запрос информации, обращаться с разъяснениями, выражать свое отношение к высказыванию партнера, свое мнение по обсуждаемой теме, обучать ведению диалога этикетного характера, диалога-расспроса, диалога-побуждения к действию». В соответствии с учебной ситуацией в пределах программного языкового материала объем диалогов – до 6-7 реплик со стороны каждого учащегося, правильно оформленных в языковом отношении.

Школьники-подростки легко вступают в диалогический контакт, в том числе на английском языке, они «разговорчивы», практически лишены чувства неловкости в связи с неудачным высказыванием. Учащиеся этого возраста с готовностью отвечают, часто обстоятельно, на вопросы собеседника, но инициативу в ведении диалога в учебных условиях обычно не проявляют; у них отсутствует последовательная программа запроса информации, они не могут изменить направление разговора».

Особенность использования речевой ситуации в обучении диалогической речи на уроках английского языка состоит в том, что предметно-содержательный аспект речи расширяется за счет проблемных вопросов, например, охрана окружающей среды, благотворительность, школа, досуг, общественные организации, представляющие интерес для школьников.

Известно, что для развития диалогической речи учащихся на уроках английского языка продуктивно применяют ситуативные картинки.

Прием использования двух картинок для определения различий между ними является одним из средств обеспечения естественной коммуникации учащихся.

Ситуативные картинки могут быть использованы в учебном процессе при работе с упражнениями на закрепление определенных грамматических структур и тренировку в их употреблении. Это обороты с глаголом *to be* (*There is/are*); структуры в Present Indefinite Tense (*I see/don't see...He/she sees/doesn't see...*); структуры в Present Continuous Tense; структуры со сложным дополнением (*Complex Object*); предлоги, а также лексические единицы по различным темам.

Диалоги могут быть развернутыми и включать взаимные вопросы учащихся друг другу и речевые штампы. Ребята не ограничиваются употреблением одной структуры, а используют другой грамматический материал. Такой вид работы ограничен временными рамками: это лучше организует и активизирует ребят на уроке.

Работа с картинками стимулирует ребят не только для говорения, но и для аудирования. В нее вовлекаются все учащиеся группы. Практика показывает, что на таких уроках они никогда не остаются равнодушными и работают активно с большим желанием. Каждый учитель может подобрать картинки и максимально приблизить их сюжет к той задаче, которую он ставит перед собой на определенном этапе работы.

Учащиеся должны уметь без предварительной подготовки вести несложную беседу с речевым партнером в связи с предъявленной ситуацией общения, а также содержанием увиденного, услышанного или прочитанного, адекватно реагируя на его реплики, запрашивая уточняющие сведения и побуждая собеседника к продолжению разговора, используя речевые формулы и клише этикетного характера в рамках языкового материала предшествующих классов».

Планируя ситуативные упражнения на среднем этапе обучения, особенно важно обеспечить системность их использования. При проверке умений диалогической речи можно использовать ответы на вопросы и постановку вопросов по теме, по картинке, составление диалогов по заданной ситуации, инсценирование.

Итак, речевые диалогические ситуации помогают организовать беседу на уроках английского языка. Ситуативные картинки – это одно из средств, которое помогает учащимся вести беседу с речевым партнером по заданной ситуации общения. Далее мы выявим роль учебно-речевых ситуаций при обучении монологической речи.

В классе продолжается обучение монологической речи. Действующей программой по английскому языку предусматривается развитие умений: «делать сообщения, содержащие наиболее важную информацию по теме (проблеме); кратко передавать содержание полученной информации; рассказывать о себе, своем окружении, своих планах, обосновывая свои намерения (поступки); рассуждать о фактах

(событиях), приводя примеры, аргументы, делая выводы; описывать особенности жизни и культуры своей страны и страны (стран) изучаемого языка». Объем монологического высказывания 12-15 фраз, правильно оформленных в языковом отношении.

Е.И. Матецкая рассматривает учебно-речевую ситуацию как «модель таких жизненных ситуаций, в которых учащиеся определенного возраста много и охотно говорят».

М.Л. Вайсбурд в своей работе «Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке» все учебно-речевые ситуации делит на реальные и воображаемые.

«Реальные ситуации те, которые являются характерными для данной возрастной или социальной группы. Ведущим признаком такой ситуации является "Я - роль". Их невозможно смоделировать, это естественные ситуации, которые каждый день возникают в процессе обучения. Например, знакомство учителя с новым классом, с новым учениками, обсуждение повседневных проблем, прочитанного и услышанного и т.д. такие ситуации характерны для среднего и старшего этапов обучения, когда учащиеся владеют достаточным словарным и грамматическим запасом».

Искусственно создаваемые на уроке ситуации, по мнению М.Л. Вайсбурд, можно разделить на вероятные и невероятные. «Вероятные ситуации те, в которых учащиеся действуют за пределами урока. В них могут принимать участие их близкие и родные люди, друзья, они готовят учеников к будущей жизни, в них проигрываются различные обстоятельства. Вероятные ситуации способствуют овладению социальными аспектами общения.

Невероятные ситуации сближают ребят с нестандартными, уникальными в своем роде обстоятельствами. Они переносят действие в другие страны и ставят участников в непривычные для них условия, наделяют их необычными, волшебными и сверхъестественными качествами».

Монологическая речь не обладает ярко выраженной ситуативностью. Считается, что ситуативная вариативность монологической речи ограничена тематической прикрепленностью и жанровой принадлежностью самого речевого произведения, и поэтому обучение осуществляется с учетом взаимосвязи жанра, темы и общей ситуации протекания речи.

М.Л. Вайсбурд учебные монологические высказывания по степени самостоятельности подразделяет на сочинение, пересказ и комментирование. Под сочинением понимается «речевое произведение ученика, опирающееся на его личный опыт, знания, переживания, эмоции». С помощью пересказа учащиеся на уроке «передают своими словами содержание прочитанного или прослушанного текста». Комментарий определяется как «изложение

собственных суждений по поводу полученной в готовом виде информации, языковой и визуальной».

Следовательно, соотнеся эти речевые формы с этапами обучения, методисты рекомендуют для среднего этапа простой по структуре и тематике собственный рассказ, который можно сочетать с пересказом.

В.Л. Скалкин отмечает «соотнесенность ситуации и речевой формы, например, для выступления на собрании (совещании, митинге) характерны доклад (ораторский стиль речи), речь; для ситуации межличностного общения типично описание, повествование».

При моделировании ситуаций следует учитывать обе формы контакта – монологическую и диалогическую. Общение всегда нужно рассматривать как двусторонний процесс и обучение общению понимать как формирование умения воздействовать на собеседника словом и воспринимать оказываемое речевое воздействие.

Учащиеся должны уметь без предварительной подготовки высказываться логично, последовательно и в соответствии с предложенной ситуацией общения или в связи с прослушанным или увиденным, кратко передавать содержание прочитанного или услышанного с непосредственной опорой на текст, данные вопросы, ключевые слова.

Конечно, подготовка и проведение занятий с использованием учебно-речевых ситуаций при обучении монологической речи требует больших затрат: как временных, так и физических. Исследования многих современных методистов свидетельствуют о том, что использование учебно-речевых ситуаций при обучении монологической речи: повышает эффективность учебного процесса, мотивацию учащихся и готовит их к практическому применению языка в реальной жизни, в сфере профессиональной деятельности.

Итак, на среднем этапе обучения происходит овладение практически всем языковым материалом, предназначенным для продуктивного усвоения. И весь этот материал нужно пропустить через учебно-речевые ситуации. Это период расцвета ситуативно – ориентированного обучения. Применение ситуаций общения на уроке требует от учителя творческого подхода к организации этого вида деятельности. На самом деле, запоминается только интересный и интересно поданный материал, в противном случае произойдет снижение интереса учащихся и их активности на уроке. Форма и содержание монологической речи зависят от речевой ситуации. Речь человека служит средством воздействия на других людей, поэтому, как правило, она используется в публичных выступлениях, на собраниях, митингах.

Список литературы:

1. Берман И.М., Бухбиндер В.А. Ситуативность и обучение устной речи // Иностранные языки в школе. 1964.
2. Вайсбурд М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке.
3. Калимулина О.В. Ролевые игры в обучении диалогической речи // Иностранные языки в школе. 2003.
4. Мильруд Р.П. Речевая ситуация как методический приём обучения // Иностранные языки в школе. 2008.
5. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе.
6. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Просвещение, 1991. 287с.
7. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи.
8. Скалкин В.Л. Основы обучения устной иноязычной речи. М.: Русский язык, 1981. 248 с.

3.63. Қазақ тілі пәні бойынша оқылым бөлімін оқытудың ерекшеліктері

Айжан Идрисовна Есентаева

«Өрлеу» Біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» акционерлік қоғамының филиалы Алматы қаласы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтының аға оқытушысы, тренер, гуманитарлық ғылымдарының магистрі
(Қазақстан, Алматы қ.)

Оқылым - рецептивті (қабылдаушы) дағды. Оқылым - жазба тілдегі мәтінді түсіну, мәтін тілін сөздер деңгейінде, сөйлем деңгейінде және тұтастай мәтін деңгейінде түсіну.

Оқылым ресурстарына оқулықтарды, газет-журналдарды, сөздіктер, энциклопедиялар, электронды кітаптар, ғаламтор материалдары, брошюра, афишаларды жатқызамыз.

Жалпы оқылым әдіс-тәсілдері оқылым алды, оқылым кезі, оқылымнан кейін деген үш кезең бойынша жүргізіледі.

Оқылым алдындағы кезеңде – оқушылар мәтін мазмұнын терең ұғу үшін, сонымен қатар, оқылымды барынша тиімді қолдануға көмектесу үшін суреттерді, тақырып атауларын және басқа да элементтерді қалай пайдалану керектігін үйренеді.

Оқылым барысында – оқушылар маңызды ақпаратты қажет емес бөліктерінен қалай ажырату керектігін, соның ішінде оқу жылдамдығын қалай арттырып, бейтаныс сөздердің мәнін қалай ажырату керектігін үйренеді.

Оқылымнан кейінгі кезеңде – оқушылардан қайталап оқуды, белгілі бір ақпаратты табуды және қорытындылауды сұрауға болады [1. 28-бет].

Қазақ тілін оқыту барысында үлкен орын алатын оқыту нысаны – мәтін. Яғни ақпаратпен жұмыс.

Мәтін – сөйлеу барысында қалыптасып, сұрыпталған, тұрақталған айрықша типтік сигналдардың жиынтығы. Мәтіннің ең кішкентай бөлшегі – сөйлем.

Әңгімелеу мәтіні: әңгімелеу типіндегі ақпарат динамикалы болады. Екі түрге бөлінеді: сюжетті-динамикалы және бейнелеуішті-динамикалы.

Суреттеу мәтіні: суреттеу типіндегі ақпарат статикалы мазмұнды ақпаратты жеткізеді.

Ойталқы (пайымдау) мәтіні: ойталқы типіндегі ақпарат уақыттан тыс, жалпыланған-дерексіз сипат тән болады.

Қазақ тілі пәнінің оқу бағдарламасындағы мәтін жанрлары оқылым бөліміндегі «Мәтіннің жанрлық ерекшелігін ажырату» бөлімшіесінде 5-сыныпта 5.2.3.1 хат, хабарлама, жарнама, нұсқаулық, хабарландырудың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату. 6-сыныпта 6.2.3.1 ауызекі сөйлеу этикеттері мен көркем сөйлеудің құрылымдық және жанрлық ерекшелікте рін ажырату, 7-сыныпта 7.2.3.1 хроника, хабар, очерктердің және кеңсе құжаттарының, қызметтік жазбалардың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату, 8-сыныпта 8.2.3.1 мақала, аннотация, презентация, құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшелікте рін ажырату. 9-сыныпта 9.2.3.1 мақала, аннотация, презентация, тұжырымдамалар, тезистердің құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшелік терін ажырату көзделген.

Оқушыларға тіліміздегі стильдерден білім мен дағды берудегі маңызды жаттығу жұмыстарының бірі – ол стильдік талдау жүргізу[2.13-бет].

Талдау жасату арқылы оқушылар тіл стильдерінің қолдану аймағын, ойды жеткізу формасын және олардың тілдік құралдарын жете ажыратуға дағдыланады.

Салыстырмалы анализ жасауға үйретуді неден бастауға болады?

Салыстырмалы талдау жұмыстары оқушылардың мәтіннің түрі, мақсаты, мазмұны, стилі мен тілін талдай отырып, тіл теориясын кешенді түрде меңгеруі көзделеді.

Мәлең, төмендегі кестеге назар аударайық:

Мәтіннің түрлері	Ерекшелігі	Мысал, үлгі
Ақпараттық мәтіндер	Белгілі бір ақпарат беру үшін жазылады. - етістіктері осы шақта болады; - 3-жақта қолданылады; - нақты сипаттау кездеседі;	- жаңалық; - кеңейтілген ақпарат; - жазбалар (заметки);

Мәтіннің түрлері	Ерекшелігі	Мысал, үлгі
	<ul style="list-style-type: none"> - техникалық сөздік қор қолданылады; - ресми тілде жазылады; - тармақшаланған элементтер кездеседі; - тақырыптар мен тақырыпшаларға бөлінеді; - диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін. 	<ul style="list-style-type: none"> - жарнамалық ақпараттық мәтін; - хабарландыру; - кестелер; - мақала; - комментарий (түсініктеме)
Талқылау мәтіндері	Белгілі бір мәселе көтерілген мәтіндер бойынша мәселенің екі жағы қарастырылады.	Күнделікті өмірдегі кез-келген мәселе <u>талқыланады</u> . Проблемалық сұрақ қатысады. Мысалы: Мектепте каникул уақытының болғаны дұрыс па, жоқ па?
Түсіндіру мәтіні	<p>Белгілі бір нәрсенің қалай және неге орын алатынын егжей – тегжейлі <u>түсіндіру</u> үшін жазылатын мәтіндер.</p> <ul style="list-style-type: none"> - етістіктері осы шақта болады; - себебін түсіндіруге қолданылатын шылаулар (себебі, егер) - ретін санамалап көрсететін байланыстырушы сөздер (біріншіден, екіншіден) - техникалық сөздік қор қолданылады; - ресми тілде жазылады; - тақырыптар мен тақырыпшаларға бөлінеді; - диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін. 	Мысалы: Субмәдениет деген не? Жанартаулардың пайда болу себептерін <u>түсіндіреді</u> .
Есеп немесе баяндама түріндегі мәтін	Бұл мәтіннің мазмұнында статистикалық деректер, тақырыптық ақпараттар, хронологиялық мәліметтер болады, ресми тілде жазылады.	<ul style="list-style-type: none"> - өмірбаян; - есеп беру; - мінездеме; - белгілі бір іс-шараға қатысты мақалалар - баяндама (есеп беру түріндегі); - мемуар (өмірдерек)
Нұсқаулық немесе кеңес беру түріндегі мәтін	<p>Бір мәселе жөнінде <u>нұсқаулық</u> немесе <u>пайдалы кеңестер</u> беріледі.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Қарапайым, түсінікті тіл; - бұйрық райлы етістіктер (араластырыңыз, атқарыңыз, кесіңіз); - тек кішігірім ақпарат; - тармақшаланған элементтер кездеседі; - диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін 	<ul style="list-style-type: none"> - Біреуге бір нәрсені қалай немесе жасау реті жөнінде <u>нұсқаулық, кеңес беріледі</u>. - Пайдалы кеңестер (мысалы, «Дәріні қайда сақтаған дұрыс») Заттарды пайдалану туралы <u>нұсқаулықтар</u> беріледі.

Мәтіннің түрлері	Ерекшелігі	Мысал, үлгі
Сендіру мақсатында жазылған мәтіндер	Сөйлеушінің басқаларды сендіру немесе бір нәрсе жасауға жігерлендіру үшін айтқан белгілі бір пікірі, онда эмоция, риторикалық сұраулар қолданылады.	Жарнамалар , шешендердің сөздері, көпшілікке тасталған үндеулер (мысалы, депутаттар, Елбасының сөздері).
Бағалау мәтіндері	Белгілі бір нәрсеге ғылыми сипатта пікір айту мақсатындағы мәтіндер. Пікір білдіру.	Аннотация, рецензия, <u>баға беру</u> элементтері бар мәтіндер (артықшылығы, кемшілігі, пайдасы)
Анализ жасау	Бір мәселені бөлшектеп <u>талдау</u> , сынау, қайта біріктіру, қорытынды жасау мақсатында жазылған мәтіндер	Әдеби сын, ғылыми тақырыптағы мәтіндер, өнер туындыларын талдау мәтіндері
Баяндау мәтіні	Белгілі бір оқиғаны суреттеп баяндау мақсатында жазылған мәтіндер - Өткен шақта; - адамдарды, оқиға орнын, болған жағдайларды, іс – әрекетті баяндайды; - ретін санамалап көрсететін байланыстырушы сөздер (біріншіден, екіншіден, кейін, содан кейін т.б.) - көңіл-күй етістіктері қолданылады.	Оқиға кейіпкерлерінің сөзі, іс – әрекеті, мінезі, келбеті қатысып <u>баяндалады</u> . Оқиға болған күннің реті, жер жағдайы <u>баяндалады</u>
Сипаттау мәтіні	Белгілі бір нәрсенің, құбылыстың сын – сипатын егжей – тегжейлі <u>сипаттайтын</u> мәтін түрі. - өткен немесе осы шақ; - сипаттама тіл (сын есімдер, үстеулер); - көңіл-күй етістіктері мен нақты зат есімдер; - сенсорлық елестетуді қолданады (көру, есту, елестету, дәм сезу, қолмен ұстағандай әсер, шынайы сезімдер туғызу); - сипаттау үшін салыстыруды қолданады.	Табиғат көріністері, адам портреті, бейнесі, т.б. сын есімдер, үстеу түрлері қолданылып, заттар нақты және салыстырмалы түрде <u>сипатталады</u> .

Ғылыми стильдің ерекшеліктері

Ғылыми стильдің ерекшеліктері	Ғылыми стиль ғылым мен техника салаларында қолданылатындығы. Ғылыми стильдің басты мақсаты – хабарлама жасау және хабарланапы тұрған нәрсенің ақиқаттылығын логикалық дәлелдеу екендігі (ақпараттық-аргументтік функциясы). Ғылыми стильдің ішіндегі кіші стильдер болуы: <ul style="list-style-type: none"> • таза ғылыми стиль (академиялық); • оқу-ғылыми стиль; • ғылыми-техникалық стиль; • ғылыми-көпшілік стиль.
--------------------------------------	--

	<p>Ғылыми тілдің ерекшеліктері: айқын логикалылығы мен кітаби тілді болуы.</p> <p>Айқын логикалық ғылыми мәтінде тілдің барлық деңгейлерінде: сөз тіркесінде, сөйлемдерде, көршілес орналасқан сөйлемдерде, абзацтарда, көршілес орналасқан абзацтарда, тұтас мәтінде байқалатындығы.</p>
Ғылыми мәтіннің логикалығын сақтайтын құралдар:	<p>сілтеу есімдіктерімен бірге (сол, осы, ана т.б.) зат есімдердің қайталанып отыратын көмегі арқылы сөйлемдердің бір-бірімен байланысуы;</p> <p>ойдың ағынын бірізділікке түскенін көрсететін үстеулердің қолданысы (алдымен, ең алдымен, содан кейін, әрі қарай т.б.);</p> <p>тұтас ойды білдіретін сөйлемнің бөлшектерінің өзара қатынасын білдіретін қыстырма сөздердің қолданылуы (осылай ете келіп, біріншіден, екіншіден, қорыта келгенде, осының нәтижесінде т.б.);</p> <p>шылаулар арқылы (өйткені, үшін, себебі т.б.);</p> <p>байланыстырушы оралымдар мен конструкциялар арқылы (енді мына мәселеге тоқтайық..., ерешеліктерін атап өтетін болсақ, ... т.б.).</p>
Ғылыми стильдегі мәтіндердің, негізінен, жазбаша түрде келетіндігі:	<ul style="list-style-type: none"> - ғылыми мақалалар мен хабарламалар; - ғылыми әдістемелік құралдар; - монографиялар; - рецензия; - аннотация; - реферат; - курстық жұмыс; - ғылыми жоба; - дипломдық жұмыс; - ғылыми диссертация.
Ауызша формадағы ғылыми стиль мәтіндері:	<ul style="list-style-type: none"> - ғылыми баяндамалар; - ғылыми дәрістер.
Ғылыми стильдің өзіндік ерекшеліктері:	<ul style="list-style-type: none"> - жақсыз баяндалуы немесе «біз» сөзі атынан қолданылуы (ұсынамыз, санаймыз, талдауға түсірдік т.б.); - ғылыми терминологияның аса мол қолданылуы; - сөйлеу клишелерінің көп болуы; - эмоциялық-экспрессивтік лексиканың өте мардымсыз болуы тіпті мүлде қолданылмауы; - етістікке зат есім, сын есім, үстеулердің көп тіркесуі; - ғылыми мәтін қабылдауға қиын, асықпай оқылатын болуы; - баяндалатын мазмұнның логикалылығы. <p>Ғылыми стильдің сипаттамасы: нығыздалған, қысқа да нұсқа, баяндаудың тезиске бөлінуі, цитаталарды қолдануы.</p>

Тілдік ерекшеліктеріге тоқталайық.

Лексикалық ерекшеліктері: терминдер, жалпылама қолданылатын сөздер, сөйлеу клишелерінің қоланылуы.

Морфологиялық ерекшеліктері: ғылыми стильде жазылған мәтіннің тақырыбы бойынша морфологиялық ерекшеліктер публицистикалық стиль ерекшеліктерімен байланыста қолданылатыны.

Ілік септікте, жатыс және табыс септіктегі дерексіз зат есімдер қолданылатыны. Көпше түрдегі 3 жақ етістіктер іс-әрекет субъектісінің жинақталған мағынасымен тіркесетіндігі, Сонымен қатар, ғылыми мәтінде етістіктен тек зат есімдер мен сын есімдер көп болатыны. Жіктеу және сілтеу есімдіктерінің көп қолданылатындығы.

Синтаксистік ерекшеліктері: ғылыми мәтіндердің көлемі үлкен емес, шағын болып келетіні. Айтылу мақсатына қарай: хабарлы және лепті болып келетіні. Кей ретте эмоциялық бояу реңкті сөйлемдер қолданылу мүмкіндігі. Стандартты қалыптағы сөйлемдер қолданылатындығы. Ғылыми мәтінге цитаталардың өріліп қолданылуы. Ғылыми стильдің басты мақсаты – адресатқа ақпаратты жеткізу. Ғылыми терминологияның ғылыми тілдің бір бөлшегі болып табылатындығы.

Терминнің өзіндік ерекшеліктері:

- жүйелілігі;
- анықтамасының болуы (дефинициясы);
- бірмағыналылық;
- стилистикалық бейтараптылық;
- экспрессияның болмауы;
- қарапайымдылық [1. 32-бет].

Талдау бойынша нұсқаулық:

Талдау түрі	Жауап үлгісіне сілтеме
Формасы бойынша (сөйлеу формасы)	<p>а) Жазбаша – әдеби норманы қатаң сақтап жазу түрінде сипатталады. ә) Ауызша – дыбысталып, әдеби норманың еркін түрімен сипатталады.</p> <p>Мәтін түрлері: Суреттеу, баяндау, талқылау, сендіру, аргумент келтіру</p> <p>Типтері: Монолог, диалог, полилог</p> <p>Полилог (грек, polyскөп, logosсөз, әңгіме) — бірнеше адамның арасында болатын әңгіме. Сөйлесушілердің санының екеуден көп болуы полилогтың диалогқа ұқсастығы мен олардың монологқа қарама-қарсы ортақ қасиетін аша түседі. Полилог сөйлеу тілінің формасына жатады</p>
Жанры	<ul style="list-style-type: none"> - Мақала, репортаж, очерк, рецензия, интервью, комментарий - Әңгіме, повесть, роман, өлең, драма, ертегі, трагедия, комедия - Лекция, монография, оқулық - Ғылыми журнал, диссертация - Бұйрық, арыз, қызметтік хат - Хат, емейл, блог-пост, үндеу мәтіні - Өмірбаян, күнделік, жол жазбалары - Жарнама, хабарландыру, нұсқаулық - Дау тудыру, әңгімелесу, хабарлама, баяндама, мінберсөз - Сәлемдесу, үндеу тастау, сұхбат

Талдау түрі	Жауап үлгісіне сілтеме
Мақсаты: Бұл мәтін НЕ ҮШІН жазылған немесе айтылған? Мәтіннің қызметі қандай?	Ақпарат беру Қызықтыру Сендіру Дауласу Талқыға салу Суреттеу Ақыл-кеңес беру Нұсқау беру Сын пікір беру, баға беру Тәрбиелеу Хабарлау т.б.

Мәтіннің мақсаты Мәтіннің қызметі қандай?	Көзделген аудиториясы Кімдерге арналған?	Мазмұны
Ақпарат беру Қызықтыру Сендіру Дауласу Талқыға салу Суреттеу Ақыл-кеңес беру Нұсқау беру Сын пікір беру, баға беру Тәрбиелеу Хабарлау	Түрлі жастағыларға, яғни, өте кішкене балаларға немесе зейнеткерлерге; Арнайы топтарға: мысалы, тарих немесе футболға қызығушыларға; Кәсіби мамандарға: мұғалімдерге немесе дәрігерлерге; Әр түрлі әлеуметтік топтарға: жұмыссыздарға, еріктілерге, жас қызметкерлерге; Жалпы аудиторияға: кең шеңберлі оқырмандары бар танымал газеттерге.	Мәтінде не туралы айтылады? Тақырыппен және мәтінмәтінмен байланысы Мәнмәтін - Тарихи - Әлеуметтік (мектеп / отбасы / бизнес / жұмыс), т.б.
Тілі		
Мәтіндік сипаты	Сөйлемдік сипаты	Сөз қолданыстары
Азат жол құрылымы Азат жолдарды байланыстырушы сөздер Шақтардың әр алуандығы 1 немесе 3 - жақтан баяндау Мәтін құрылымының логикалылығы Мазмұндаудың қолжетімділігі Автор үні мен көзқарасы	Жай / құрмалас Сұраулы / риторикалық сұрақтар Лепті Болымсыз Өздік / ырықсыз етістер Жақсыз сөйлемдер Синтаксистік параллелизмді сөйлемдер	Лексика: Жас ерекшелігі Эмоционалды Жаргон сөздер Ауызекі қарым-қатынас сөздері Кәсіби тіркестер, мысалы, ғылыми, мектеп, «бөбек жырлары» - Қысқартулар Тілдік тәсілдер: Кейіптеу Қайталау түрлері Теңеу, метафора Эпитет, гипербола Аллитерация Ассонанс, т.б.

Салыстырмалы анализ жасау оқушының негізгі оқылым және жазылым дағдыларымен қатар, пәндік теориялық білімін де жан-жақты көтеруге мүмкіндік береді:

- әр түрлі контекстегі мәтіндерді өздігінен түсініп оқи алады;
- оқығаны бойынша өзіндік қорытынды жасап, тың идеяларын өзгелермен бөлісе алады;
- оқылым және жазылым дағдыларын және синтез, анализ жасау, бағалау қабілеттерін жетілдіреді;
- коммуникативтік дағдыларын жағдаятқа сай дұрыс қолдана білуге үйретеді;
- ғылыми сараптама жасау дағдылары жетіледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, 2016, 70 бет.
2. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы, Астана, 2017 жыл, 44 бет.
3. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы Қазақ тілінің жаңа оқу бағдарламасы негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру». Әдістемелік құрал, Астана, 2014, 44 бет.

3.64. Формирование профессиональной готовности будущих специалистов к работе в условиях инклюзивного образования

Айжан Ондасыновна Нуралиева

Магистрант 2 курса. Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова (Шымкент, Казахстан)

Алия Курбановна Оралбекова

PhD доктор. Южно-Казахстанский государственный педагогический университет (Шымкент, Казахстан)

Динара Талгатбековна Бектурсунова

магистр-преподаватель. Южно-Казахстанский гуманитарный институт имени М. Сапарбаева (Шымкент, Казахстан)

ЮНЕСКО дала наиболее универсальное определение инклюзивного образования как целостного феномена, предполагающего равный доступ к качественному образованию всех лиц без исключения. «Включенное» образование — это такой подвид общего образования, при котором учеба становится доступной всем категориям детей, соответствуя и удовлетворяя все их специфические нужды. Такой подход обеспечивает возможности обучения детей с особыми образовательными потребностями. Инклюзивное

образование предлагает разнообразию запросов школьников определённую неразрывную совокупность учебных сервисов, немаловажным из которых является наиболее благоприятная образовательная среда. Системообразующим фундаментом инклюзии считается постулат о принятии особенностей каждого ученика. Исходя из этого, учебно-воспитательный процесс должен быть организован так, чтобы в полной мере отвечать образовательным потребностям каждого ребенка. Принципы принятия инаковости базируются на гуманизме, развитии интеллекта и творческих способностей, балансе интеллектуальных, этнических, эмоциональных и физиологических компонентов каждой личности. Административно-управленческий и педагогический персонал общеобразовательных учреждений принимают детей независимо от их социального статуса, интеллектуального и физического развития, эмоционального состояния.

Процесс обучения должен строиться на таких педагогических и психологических технологиях и методах, которые в полной мере ориентированы на потребности детей. При переходе школы на инклюзивные принципы в обучении образовательный процесс дает ученикам возможность сформировать необходимые им компетенции по образовательным стандартам. Центральная фигура «включенного» образования – ребенок с ограниченными возможностями. В педагогике этот термин характеризует таких учеников, которые в силу определенных недостатков (физических, умственных, психических) не могут успешно овладеть школьной программой, поэтому для них разрабатываются специальные методики, стандарты, пересматривается содержание образования.

Немаловажным фактором повышения эффективности инклюзивного процесса в образовании будет формирование инклюзивной готовности преподавательского состава, причем речь нужно вести как о переподготовке практикующих учителей, так и о готовности к работе в условиях инклюзивного образования студентов педагогических вузов. Исследователи отмечают, что «эффективность подготовки личности с положительной мотивацией к педагогическому труду определяется рядом факторов, среди которых главным является готовность посвятить себя избранной специальности, которая включает наличие высокоразвитых компонентов педагогической функции» [1, с. 13]. Успех инклюзии может оказаться под угрозой, если практикующие преподаватели имеют негативные представления об инклюзивном образовании «особых» учащихся [2, с. 93]. Зарубежные ученые также отмечают, что на отношение педагогов к инклюзивному образованию детей с ограниченными возможностями сильно влияют такие переменные как опыт, обучение, восприятие имеющихся ресурсов и поддержка экспертов. Большой опыт работы в инклюзивной образовательной среде способствует более позитивному отношению к

обучению учащихся с особыми потребностями в обычных классах [3, с. 8]. В результате формирования инклюзивной готовности педагога и студенты должны овладеть методами реализации индивидуального и компетентностного подходов в образовании, навыками работы в разноуровневых средах, адаптивными методами и приемами обучения. Часть подготовки должна пройти в режиме онлайн, чтобы педагоги могли на практике попробовать свои силы и выявить пробелы в собственной готовности к работе в условиях инклюзивного образования.

Анализ научно-педагогической литературы констатировал, что в прогрессивной педагогике явление готовности к профессиональной деятельности изучается на нескольких уровнях: 1. Личностном, анализирующем готовность как проявление индивидуально-личностных качеств, детерминированное характером предстоящей деятельности (Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев и др.). 2. Функциональном, трактующем ее как временную готовность и трудолюбие, предстоящую активизацию психических функций, умение инициировать необходимый физический и психический потенциал для реализации деятельности (Е.П. Ильин, Н.Д. Левитов и др.). 3. Личностно-деятельностном, характеризующем готовность как целостное проявление всех составляющих личности, допускающее возможность эффективно выполнять свои обязанности (М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович и др.). Известный российский ученый в области педагогики, д.п.н. В.А. Сластенин трактует готовность к педагогической деятельности как совокупность профессионально обусловленных требований к специалисту, включающих общегражданские качества, специфические качества профессиональной деятельности, компетенции по будущей профессии [4]. Профессор Г.В. Ахметжанова в своих исследованиях [1] рассматривает личностную и профессиональную готовность и выделяет в ней содержательно-деятельностный, мотивационный и личностно-психологический компоненты, а также предлагает инновационный подход в формировании готовности личности к педагогической деятельности на основе непрерывного развития педагогической функции. Автор отмечает, что для разностороннего и системного изучения этапов становления педагога-профессионала целесообразно использовать математические модели, которые могут дать качественное представление о механизмах наблюдаемых явлений и не всегда очевидных причинно-следственных связях [5, с. 229].

На тему готовности педагогов к «образованию для всех» проведено несколько психолого-педагогических исследований. Например, Кузьмина О.С. разрабатывала вопрос о содержании и технологии подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования. Такую подготовку она рассматривает как «...персонифицированный и непрерывный процесс развития

профессиональной компетентности педагогов, направленный на достижение гуманистических целей и становление педагогических ценностей, в результате которого у них (педагогов) формируется способность решать профессиональные задачи в области инклюзивного образования» [6]. Оценку готовности педагогов к реализации идей инклюзии она проводила по трем критериям: мотивационно-ценностному, операционально-деятельностному и рефлексивно-оценочному. О.С. Кузьминой разработана эффективная модель подготовки педагогов инклюзивного образования, включающая в себя содержательный и организационный компоненты.

И.Н. Хафизуллина в своей работе «Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки» также поднимает проблему подготовки кадров для работы в разнородной среде. Научная новизна этого исследования состоит в том, что в глоссарий теории профессионального образования введено понятие «инклюзивная компетентность», которую автор рассматривает как «...способность осуществлять профессиональные функции в процессе инклюзивного обучения, учитывая разные образовательные потребности учащихся и обеспечивая включение ребенка с ограниченными возможностями здоровья в среду общеобразовательного учреждения, создавая условия для его развития и саморазвития» [7].

Список литературы:

1. Ахметжанова, Г.В. Эмпирическое исследование уровня развития педагогической функции будущего педагога [Текст] / Г.В. Ахметжанова // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. Самарский государственный технический университет. 2014. № 3 (23). С. 13-18.
2. Prakash, S. Inclusion of Children with Hearing Impairment in Schools: A Survey on Teachers' Attitudes [Electronic resource]. Mode of access: <http://dcidj.org/article/view/117/88>.
3. Rodríguez, I.R. Support, Inclusion, and Special Education Teachers' Attitudes toward the Education of Students with Autism Spectrum Disorders // I.R. Rodríguez, D. Saldaña, F.J. Moreno / Autism Research and Treatment Vol.2012. Mode of access: <http://www.hindawi.com/journals/aurt/2012/259468>.
4. Сластенин, В.А. Педагогика [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластенина. – М.: Изд. Центр «Академия», 2007 – 576 с.
5. Ахметжанова, Г.В. Инновационный подход в формировании готовности личности к педагогической деятельности [Текст] / Г.В. Ахметжанова // Вектор науки ТГУ. 2012. № 1 (19). С. 227-230.

6. Кузьмина, О.С. Актуальные вопросы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования [Текст] / О.С. Кузьмина. Вестник Омского университета. 2013. № 2. С. 191–194.

7. Хафизуллина, И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / И.Н. Хафизуллина – Астрахань, 2008. 23 с.

3.65. Білім мазмұнын жаңарту аясында инклюзивті оқытудың өзекті мәселелері

Алия Тохтамысовна Арзиева

«Өрлеу» БАҰО АҚФ Алматы қаласы бойынша ПҚ БАИ ИББЖАТ
кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., доцент
(Алматы, Қазақстан)

Мүмкіндігі шектеулі балаларды сапалы біліммен қамту – қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» инклюзивті білім беруді жетілдіру мәселелері қарастырылып, төмендегі міндеттерді шешу көзделген:

- мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары жасалады;
- мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортада біріктіріп оқыту ережесі әзірленеді;
- түрлі кемістігі бар балалар үшін бірігу нысандары анықталады;
- мүгедек балаларға қашықтықтан білім беруді ұйымдастыру қағидалары әзірленеді [1].

Инклюзивтік білім беру-барлық балаларды, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығу тегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жою, ата-аналарын белсенділікке шақыру, баланың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік мұқтаждықтарын арнайы қолдау [2]. **Инклюзивті оқыту**–білім алу барлығына да қолжетімді деген қағидатқа негізделетін оқыту. Оқытуды оқушылардың түрлі қажеттіліктеріне, соның ішінде ерекше қажеттіліктеріне бейімдеу [3]. Бұл мәселені дұрыс жолға қоюда мұғалімнің рөлі ерекше. Инклюзивті бағыттағы мектеп педагогы, барлық оқушылардың, психофизиологиялық ерекшеліктері бар балалардың және олардың қалыпты дамудағы құрбыларының рухани қажеттіліктерін іске асыруға, ішкі дүниесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге талпынып, түрлі оқу және тәртіптілік жағдаяттар дағдарысына қарсы тұруға бейімдеуге ықпал етеді. Ғалымдардың және практик

мамандардың зерттеу нәтижелері көрсеткендей, даму мүмкіндігі шектеулі балалар жалпы білім беру мектеп жағдайында әлеуметтенуі де, оқу материалдарын игеруі де табысты өтеді, олар балалар арасында көшбасшы да бола алады. Өкінішке орай, көбінесе, осы «басқаша» балалар өздерін оқшау ұстап, бұл әлемнен бөлектеніп, көңіл-күйі біршама жайсыздау (дискомфорт) болады. Инклюзивті білім беруде балаға деген педагогикалық ықпалдың позитивтік мүмкіндігі, ол дер кезінде жоғарыда айтылған эмоциялық дағдарыстағы баланы байқап, көру болып табылады [4]. Ал, бұл мәселе үйде ата-анаға байланысты болса, мектепте тікілей мұғалімдерге байланысты. Себебі, *«Инклюзивтік білім берудегі педагогтік құзіреттілік - оқыту мен тәрбие үрдісінде балаға қайтіп, қалай көмек беру жолдарын білу»* деп айтылған [5].

Бүгінгі білім мазмұнын жаңғырту жағдайында инклюзивті білім беру мәселесі бойынша мұғалімдер құзыретті маман болу керек. Теориялық білімі терең, іс-тәжірибесінде заманауи әдіс-тәсілдерді қолдана алатын, көшбасшы мұғалім болу-заман талабы. Бұл мәселені шешуде «Назарбаев зияткерлік мектебі» жанындағы Педагогикалық шеберлік орталығы және Кембридж ғалымдарының ұйымдастыруымен дайындалған «Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттырудың деңгейлі бағдарламасының Үшінші (базалық) деңгей бағдарламасының» рөлі ерекше. Себебі, осы бағдарлама бойынша дайындалған «Сабақ жоспарында» инклюзивті білім беру мәселесі арнайы қарастырылады. Курстың «Бірінші бетпе-бет» кезеңінде *«Сабақтың интерактивті және инклюзивті болуын қамтамасыз ету»* тақырыбы бойынша тренинг – сабақ өткізіледі [6]. Бұл сабақта: Инклюзивті білім беру дегеніміз не? Неліктен инклюзивті білім беру мәселесі бүгінгі күнде өзекті мәселе болып отыр? Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға қалай көмектесе аламыз? Олармен жұмыс жүргізуде қандай әдістерді қолдану керек? осы және т.б. мәселелер қарастырылады. Курс тыңдаушылары ұсынылған жаңа, тың идеяларды, заманауи теорияларды жан-жақты талдап, талқылап, жинақтап, өздерінің іс-тәжірибелерімен салыстыра отырып, инклюзивті білім беру туралы маңызды мағлұмат жинайды. Сонымен қатар, даму мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізетін жұмыс түрлері, болашақта қолдануға болатын жаңа әдіс-тәсілдермен танысады. Мысалы, төменде сипатталатын тренинг-сабақта мұғалімдер «инклюзивті білім беру» туралы білімдеріне жаңа білім қоса алды деп ойлаймын.

Ұжымдық жұмыс. «Түрткі тастау, ой қозғау» әдісі бойынша «инклюзивті сыныптар» туралы бейнеролик көрсетіп, мұғалімдерге төмендегі сұрақтарды қою арқылы: Инклюзивті білім беру туралы ойларыңыз? Сіздер осы мәселе туралы ойланып көрдіңіздер ме? Жалпы, инклюзивті білім беру туралы не білесіздер? Сіздердің мектепте осы мәселе қалай шешілген? - аудиторияда дискуссия орнатылды. Курс тыңдаушылары «инклюзивті білім беру», «мүмкіндігі

шектеулі балалар», «инклюзивті сынып» туралы идеяларын ортаға салып, өздерінің ойларымен бөлісті. Түрткі тастау арқылы мұғалімдердің білімі жоғарыда аталған терминдердің аясына жинақталды. Келесі қадамда мұғалімдер *топтық жұмыста* «инклюзивті сыныпқа» тән белгілерді өздерінің тәжірибесіне сүйене отырып талдап, талқылап, жинақтап, ойларын постерге түсіріп, жариялады. *Формативті бағалау* идеясына сәйкес топтық жұмыстың нәтижесін «*Екі жұлдыз, бір тілек*» әдісі бойынша бағаладым. Атап айтқанда, «Ағылшындар» тобының жұмысын: «*Инклюзивті*» сынып моделін келтіре алғансыздар, рахмет! *Инклюзивті сыныпта оқитын балалардың қажеттіліктерін ескере отырып, оларды постерге жүйелі орналастырып, тақырыптың мағынасын ашып көрсете алдыңыздар, жарайсыздар! Ал енді, осы инклюзивті сыныптарда мұғалімнің рөлін қарастырсаңыз тамаша болатын еді!* - деп бағаладым. Мақсатым: біріншіден, мұғалімдерді ынталандыру болса, екіншіден, «инклюзивті білім беру» мәселесінде әр бір мұғалім жауапты екенін, даму мүмкіндігі шектеулі балалар олардың көмегіне, махаббатына мұқтаж екенін ұғындыру еді.

Мұғалімдердің «инклюзивті білім беру», «инклюзивті мектеп» бойынша түсінігін әрі қарай дамыту мақсатында *ғаламтор арқылы «Құмыра»* туралы *таныстырылымы* көрсетілді. Курс тыңдаушылары таныстырылымды көріп, ойланып қалды. Аудиторияда тыныштық орнады. Бір аздан кейін таныстырылымның мазмұны бойынша өздерінің ойларын, алған әсерлерін айтты. Мұғалімдердің әр бір әрекетінен, айтқан сөздерінен, жасаған тұжырымдарынан сабақтың бұл кезеңінің табысты болғанын байқадым. Келесі іс-әрекетте сын тұрғысынан ойлаудың «*Муға шабуыл*» әдісін қолдану арқылы инклюзивті білім беруде ұстаздардың рөлін анықтау көзделді. Осыған байланысты «Инклюзивті білім беруде мұғалімнің рөлі қандай?» тақырыбында *кумулятивтік әңгіме* орнатылды. Әңгіме барысында мұғалімдер бір-бірімен қарым-қатынасқа түсіп, өз ойларымен бөлісіп, пікір-талас жүргізді. Талқылау үрдісінде өздерінің «инклюзивті білім беру» туралы көзқарастарын айтып, әріптесі келіспеген жағдайда мысал келтіру арқылы дәлелдеп ортақ қорытынды шығара алды. Олар инклюзивті білім беруде мұғалім рөлінің маңыздылығын түсінді. Сабақ барысында тыңдаушылардың әр бір әдіске қызығушылық танытқанын байқадым. Мысалы, сабақтың келесі кезеңінде «Инклюзивті мектеп» түсінігі бойынша «*тұжырымдамалық карта*» жасауға бағыт-бағдар берілді. Мұғалімдер ғаламтор желісінің көмегімен алынған мағлұматтарды жинақтап «*тұжырымдамалық картаға*» түсіріп, оның мағынасын ашуға тырысты. Бұл жұмыстың нәтижесінде тыңдаушылар өздерінің «Инклюзивті мектеп» туралы білімдеріне жаңа білім қоса алды деп ойлаймын, сонымен бірге, олар «*тұжырымдамалық карта*» әдісін алғаш рет қолданғанын айта келе, оның өте тиімді екенін құптады. Келесі қадамда мұғалімдер «Балалар бірге оқу керек», «Олар біздің

көмегімізге мұқтаж», «Инклюзивті білім беруде мұғалімнің рөлі» тақырыбында бейнефильмдерді көріп, пікірлерін ортаға салды. Ұстаздар даму мүмкіндігі шектеулі балалардың іс-әрекеттерін көріп, оларды дамытуда өздерінің жауапкершілігін сезінгендей болды.

Тренинг-сабақтың соңында «*Көңіл-күй гүлшоғы*» әдісі бойынша *рефлексия* орнатылды. Мұғалімдер сабақтан алған әсерлері, үйренген жаңа тәсілдері, инклюзивті білім беру бойынша танысқан жаңа мағлұматтары туралы өздерінің ойларын стикерлерге жазып, көңіл-күйлерін білдірді. Жалпы алғанда, мұғалімдер инклюзивті білім беру мәселесінде өздерінің атқаратын рөлін түсініп, кәсіби құзыреттілігін әріқарай қалыптастыру туралы ойланып қалды.

Қолданылған әдебиет:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2011 ж.
2. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. Үшінші (негізгі) деңгей / 3-басылым. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері». ДББҰ. Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015 ж.
3. XXI ғасырдың қарқынды білім беру теориясы мен тәжірибесі. Алматы, 2014 ж.
4. Шаяхметова М.Н. Инклюзивті оқытудың ерекшеліктері қандай? Алматы, 2015 ж.
5. Мұғалімнің құзыреттілігі - инклюзивті білім берудің негізгі факторы ретінде / С.В. Алехина, М.Н. Алексеева, Е.Л. Агафонова // Психологическая наука и образование, № 1, 2014 ж.

3.66. Инновационные технологии в условиях инклюзивного образования

Эльмира Бексултановна Мирзалиева

доктор философии PhD, профессор Региональной Академии Менеджмента (РАМ), заведующая кафедрой Инновационное образование и информационных технологий ФАО «НЦПК» Өрлеу» ИПК ПР по Жамбылской области (г. Тараз, Казахстан)

Зухра Жумабаевна Кулпейсова

методист, учитель английского языка Каратауского колледжа № 2. (Жамбылская обл., г. Каратау, Казахстан)

Модель образования, при которой дети с особыми образовательными потребностями обучаются совместно со здоровыми школьниками, называется инклюзивной («to include» - включать, иметь в своем составе). Инклюзия заключается в адаптации системы образования к потребностям ребенка с особыми образовательными потребностями [1]. Учебный процесс осуществляется по

индивидуальным программам, посильным для детей с особыми образовательными потребностями, и предусматривает предоставление квалифицированной помощи, медицинской и психологической поддержки, использование специфических коррекционных средств. Инклюзивная модель предполагает, что школа готова принимать разных учеников, учитывать индивидуальные различия в своих педагогических подходах, в планировании и организации всех мероприятий учебно-воспитательного процесса. Очевидно, что организация инклюзивного образования очень сложный процесс, встречающий на своем пути множество трудностей. Основным в использовании инновационных технологий является подготовка личности к социуму и жизни в нем.

Наиболее главным в инновационных технологиях является: развитие мотивации, самостоятельности в своей деятельности, формирование личностного мышления, а также учет зоны ближайшего и актуального развития. Для того чтобы достичь данных целей необходимо брать за основу принцип научности.

Для развития детей с психо-физическими недостатками требуется реализация образовательных, воспитательных, коррекционных задач, осуществление которых обеспечивает комплексный подход к процессу формирования всесторонне развитой личности [2].

Для развития детей с психо-физическими недостатками требуется реализация образовательных, воспитательных, коррекционных задач, осуществление которых обеспечивает комплексный подход к процессу формирования всесторонне развитой личности [3].

Одним из главных критериев для формирования правильного воспитательного процесса педагогу необходимо знать структуру дефекта, а также важно определить, что является первичным, а что вторичным дефектом, так как первичный поддается исправлению и коррекции. Следовательно, является важным более обширно изучить особенности детей с особыми образовательными потребностями, что позволяет определить педагогические и коррекционные задачи.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что именно в этом и заключается главная особенность воспитания детей с особыми образовательными потребностями.

Если педагог в своей работе постоянно использует одни и те же методы, то его профессиональная деятельность будет неполноценна, и будет препятствовать развитию личности педагога в целом. В своей работе он должен учитывать индивидуальные особенности развития ребенка. Систематически расширять свой кругозор в области воспитания и образования детей с ограниченными возможностями здоровья, проводить плановую работу с родителями. В начале каждого учебного года необходимо проводить опрос детей, для того, чтобы определить интересы и способности ребенка, а вместе с тем применять эффективные педагогические технологии на практике. А также

образование детей с особыми образовательными потребностями предусматривает создание для них специальной коррекционно-развивающей среды, обеспечивающей адекватные условия и равные с обычными детьми возможности для получения образования в пределах специальных образовательных стандартов: оздоровление, воспитание, коррекция нарушений развития, социальная адаптация, а так же использование в практике эффективных педагогических технологий:

- здоровье-сберегающие технологии: пальчиковая гимнастика, занятия в спортивных кружках и секциях, гимнастика для глаз, различные дыхательные упражнения, элементы самомассажа, прогулки, пешеходные экскурсии.

- игровые технологии (коррекционно-развивающие игры и упражнения);

- поэтапное формирование умственных действий (концентрическая система обучения);

- разноуровневое обучение;

- технология индивидуализированного обучения;

- элементы ИКТ.

Рассмотрим подробнее наиболее эффективные и доступные технологии:

1. Здоровьесберегающие технологии: основной их целью является создание условий для формирования у обучающихся представления о здоровом образе жизни, об умении оказать себе и ближнему первую медицинскую помощь, а также формирование и развитие знаний, умений и навыков, необходимых для поддержания собственного здоровья. Формами работы являются спортивные праздники, физкультминутки между занятиями, утренняя гимнастика, гимнастика для глаз, дыхательная гимнастика, пальчиковая и динамическая гимнастика, релаксация, прогулки не только на территории школы, но и в лесопарковых зонах.

2. Проектная деятельность: её смысл заключается в создании проблемной деятельности, которая осуществляется ребёнком совместно с педагогом. Знания, которые ребёнок получает в ходе работы над проектом, становятся его личным достоянием и прочно закрепляются в уже имеющейся системе знаний об окружающем мире.

3. Развивающие технологии: в традиционном обучении ребёнку представляется для изучения уже готовый продукт, шаблон действия. При развивающем обучении ребёнок самостоятельно должен прийти к какому-либо мнению, решению проблемы в результате анализа своих действий.

4. Коррекционные технологии: их целью является снятие психоэмоционального напряжения. Виды: сказкотерапия, цветотерапия, музыкальная терапия.

5. Информационные технологии: использование ИКТ на занятиях имеет ряд преимуществ перед традиционными формами организации

занятий. Компьютер привлекателен для детей, использование анимации, слайдовых презентаций, фильмов позволяет вызвать активный познавательный интерес у детей к изучаемым явлениям. Способы визуальной поддержки материала позволяют добиться длительной концентрации внимания, а также одновременного воздействия сразу на несколько органов чувств ребёнка, что способствует более прочному закреплению новых получаемых знаний.

При проведении занятий компьютерные технологии используют как способ представления и облегчения процесса восприятия и запоминания информации с помощью ярких образов, для коррекции нарушений устной и письменной речи, развития памяти, мышления, внимания. В результате соединения образовательной, воспитательной и игровой деятельности дети учатся моделировать материал, самостоятельно добывать знания (пользуются познавательной литературой, энциклопедией, на занятиях по видам деятельности, классных и общешкольных праздниках выступают с сообщениями, пользуясь информационными ресурсами сети Интернет). Эта форма работы помогает прививать интерес детей к предлагаемым темам и поддерживать его в дальнейшем.

6. Познавательно-исследовательская деятельность: основной её целью является создание экспериментальной деятельности, активным участником которой выступает ребёнок. Непосредственное участие ребёнка в ходе эксперимента позволяет ему воочию увидеть процесс и результаты.

7. Личностно-ориентированные технологии: цель данной технологии – создание демократичных партнёрских гуманистических отношений между учителем и учеником, а также обеспечение условий для развития личности обучающихся. При личностно-ориентированном подходе личность ребёнка ставится во главу обучения.

Инновационные технологии играют большую роль в учебно-педагогическом процессе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья. Для занятий с такими детьми необходимо иметь наглядный, раздаточный материал, а также разрабатывать индивидуальные задания для каждого ребенка, эффективное использование данных методов способствуют получению более высокого результата, при минимальной затрате времени.

Под готовностью к инновационной деятельности мы понимаем совокупность качеств педагога, определяющих его направленность на совершенствование собственной педагогической деятельности и деятельности всего коллектива, а также его способность выявлять актуальные проблемы образования, находить и реализовать эффективные способы их решения.

Для разработки инновационных идей служат: как положительные, так и отрицательные спонтанные события; несоответствие деятельности детей в их поведении и желании; потребность

педагогического процесса; возникновение новых образовательных моделей; конфигурация современных ценностей и установок детей.

Главными особенностями нововведения в деятельности педагога являются: новшество при выявлении задач и постановки целей; глубокая содержательность; своеобразие в применении новых методов, а также тех, которые использовались ранее; создание новых концепций; возможность саморазвития, карьерного роста.

Одной из главных целей применения новшеств является многостороннее развитие педагога, как личности в целом, которое дает возможность самостоятельно выявлять методические решения и применять их в образовательном процессе.

Каждые инновационные технологии имеют свои причины, к основным из них относятся:

- Необходим поиск различных путей преодоления проблем в образовании;

- Необходимо увеличить уровень образовательных услуг, которые предоставляются обществу;

- Внушение коллективу мысли о том, что внедрение инновационных технологий поспособствуют улучшению профессиональной деятельности;

- Достижение квалифицированными педагогами наиболее высоких результатов в применении инновационных технологий в своей профессиональной деятельности, не останавливаясь на достигнутых;

- Мотивация выпускников педагогических вузов, слушателей курсов повышения квалификации в применении полученных знаний;

- Повышенные требования родителей;

- Конкуренция между образовательными учреждениями.

Каждому ребенку в обучении требуется индивидуальный подход, а особенно детям с ограниченными возможностями. У детей с ограниченными возможностями процесс развития личности протекает в соответствии с их возможностями. У данной категории детей наблюдается недоразвитие всех психических процессов, также затруднена социализация, формирование интересов.

Детям с интеллектуальными нарушениями свойственно недоразвитие психических процессов, которое заключается в том, что они мало заинтересованы в своем обучении или не заинтересованы вовсе.

В результате, эти дети получают неполные и, возможно, искаженные представления об окружающем. Поэтому основными задачами мы считаем не только развитие умственных способностей детей, но и их эмоциональное благополучие, и социальную адаптацию. Развитие и социальная адаптация ребенка с интеллектуальными нарушениями чаще всего зависят от воспитания и обучения [5].

Таким образом, использование инновационных технологий позволяет достичь того, чтобы каждый ученик мог овладеть

определенными знаниями, умениями, навыками в соответствии с его индивидуальными особенностями развития. Так же нововведение положительно влияет на формирование коммуникативных качеств и вхождение в социальную среду, что является немаловажным для развития личности в образовательном процессе.

Литература:

1. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Дети с нарушениями общения: Ранний детский аутизм. М.: Просвещение, 1985. 95 с.
2. Самсонова Е.В. Основные педагогические технологии инклюзивного образования // Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III Международной научно-практической конференции. 2015. С. 85.
3. Рубцов В.В. Психолого-педагогическая подготовка учителей для новой школы // Психологическая наука и образование. 2010. № 1. С. 5–12.
4. Зубарева Т.Г. Содержание работы учителя-логопеда Центра психолого-медико-социального сопровождения. С. 37-40.

3.67. Аутистік спектрі бұзылған балаларды жалпы білім беру үдерісіне енгізудегі қоғамдық көзқарас

Кулзада Абдрахмановна Абенова

Доктор PhD, ассоциированный профессор. Нархоз Университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Гулмира Есенбековна Амирбекова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)

Адам болмысының даму тарихында мүмкіндігі шектеулі адамдарға қоғамның қатынасы тіршілік әрекетінде әр кезеңнің әлеуметтік деңгейіне сәйкес сөйлеу әдеттерінің формасымен сипатталды. Мұндай түсініктерді қазіргі таңдағы адамдардың пікірлері мен көзқарастарынан жиі ажыратуға болады. Демек, әрбір кезеңнің моделі бар.

Ең алғашқы модель «Ерекше бала» моделі. Бұл моделге сәйкес, әрбір мүмкіндігі шектеулі бала сырқат бала мәртебесін алады, сондықтан мемлекеттен тегін медициналық көмек алуға тиесілі болып табылады. Бұл модельдің басты мақсаты, сырқат баланың емдеу үрдісін объект ретінде қарастыру. Мүмкіндігі шектеулі балаға тегін медициналық көмек көрсетудің маңызы зор, бірақ сонымен қатар мұндай балалардың білім алуындағы мүмкіндіктерінің шектеулігі, оқыту мен әлеуметтендірілуі оңайлықпен меңгерілмейді. Сондықтан да, білім беру бағдарламалары медициналық ем көрсетумен бірдей

қарастырылуы қажет. Қоғам, мүмкіндігі шектеулі баланы – сырқат жан деп қабылдағандықтан, оларға тек медициналық көмек көрсетуді міндет етіп, білім беру жүйесін үнемі тысқары қалдырып отырды.

«Қоғамға қауіп төндіретін» модель. Бұл модельге сәйкес, дамуында ауытқушылығы бар балалардың категорияларына (ақыл-ойы кем, естімейтін, психикалық ауытқушылығы бар) байланысты пайда болды. Әлеуметтік ортадағы адамдардың пікірінше, осы категориядағы балалар - ауруды тасушы «бақытсыздықты тасушы», материалды және моральды шығын келтіреді деген. Аталған мәселеге байланысты қоғам ішінде өзін «қауіп-қатерден» сақтау үшін, әлеуметтік ортадан алшақ орналастырып, кейде қатаң тәртіп негізінде сақталатын жабық мекемелер мен интернаттар ашыла бастады. Мұндай мекемелерде оқытып, білім алу мүлдем болмайтын немесе жеткіліксіз деңгейде болды.

«Аяушылық білдіру» моделі - адамның жеке тұлғасының дамуына, өз-өзіне қызмет көрсетуге ынталануына кедергі келтіретін модель. Бұл модель, мүмкіндігі шектеулі баланың өмір бойы балалық шақта қалатын балаға (мысалы, зиятында ауытқушылығы бар балаларға кеңінен таралған) тән. Бұл модельдің негізгі міндеті – білім беру мен дамытуға көмекпен қамтамасыз етпей, керісінше, қоғамнан алшақтату арқылы, қоршаған ортадағы «жамандықтардан» мүмкіндігі шектеулі балаларды қорғау, тіршілік етудің қолайлы ортасын құру болып табылады.

«Дамыту» моделі. Мүмкіндігі шектеулі баланың білім алуы мен даму қабілеттілігінің деңгейін көрсететін модель. Бұл модельге сәйкес, қоғам-мүмкіндігі шектеулі баланың толыққанды дамуына жауапты; қоғам - мұндай балаларға педагогикалық түзету мен дамыту үшін тиімді жағдайлар жасауға міндетті. Бұл модельдің талаптарына сәйкес мүмкіндігі шектеулі балалар қоғамның мүшелері сияқты барлық құқықтарға ие: өзінің тұрғылықты жерінде өмір сүруге, оқуға, жұмыс жасауға, өз үйінде тұруға, өз еркімен достарды таңдауға және достық қатынас пен барлығымен тең болуға құқылы. Мұндай модельді жүзеге асыру «нормализациялау» қағидасына сәйкес келуі мүмкін. Мүгедектік тек медициналық аспектімен шектелмейді, оған қоса барлығымен тең құқықтарға ие болмауымен әлеуметтік проблема болып табылады.

Аутистік спектрі бұзылған баланың басты проблемасы - қоршаған ортамен байланысының болмауы, құрдастарымен қарым-қатынас жасауының аздығымен, табиғатпен қарым-қатынасының шектеушілігі, мәдени құндылықтарының қолжетімді болмауы, кейбір уақытта білім алуға мүмкіндіктерінің болмауы болып табылады. Аутист баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас жасаудың жеткіліксіздігі оңашалауға және толыққанды дамымауына әкеп соғады. А.Р. Маллер бұл қиындықтардың туындаудың себебі әлеуметтік ортамен өзара қарым-қатынас жасау үрдісі баланың талаптарына сәйкес келмеуімен және қарым-қатынас жасауға дайындығының болмауымен түсіндіріледі. Нәтижесінде қалыпты деңгейдегі әлеуметтік қатынастан тысқары

қалады, сол себептен әлеуметтік көмек көрсетуді мұқтаж етеді. Әлеуметтік жұмыс баланы әлеуметтік ортаға бейімдеуге бағыттау қажет, егер де баланы қоғамға бейімдеуде кедергілер мен әлеуметтік маңызы бар байланыстар қалыптаспаса, онда мұндай жағдай да әлеуметтік оңалту – әлеумет пен баланың жоғалтқан байланысын қалпына келтіруге бағытталған арнайы шараларды ұйымдастыруға міндетті (Д.Н. Исаеваның анықтамасы бойынша).

Әлеуметтік оңалту үрдісінің мақсаты - баланың тиімді дене, зияткерлік, психикалық және қызметтің әлеуметтік деңгейіне жетуге көмектесу деп С.И. Блохина, В.П. Козлова айтып кеткен. Оның негізі әрбір балаға жеке амалдарды қолдану. Мүмкіндігі шектеулі бала басқа қоғам мүшелерімен бірдей азаматтық құқықтарға ие болуы керек. Аутист бала өмірінде кездесетін проблемалар – бұл қоғамдағы стереотиптердің әсерінен пайда болған әлеуметтік және психологиялық кедергілер. Бұл мәселені шешуде В.С. Степашов мүмкіндігі шектеулі баланың қоғамға көзқарасын өзгерту керек екенін айтты. Баланың тәуелсіз өмір сүру идеологиясына сәйкес – мүгедек балалар оңашаланбау керек, керісінше, қоғамға кіріктіріліп өміру сүруге міндетті және өзі шешім қабылдап, өз әрекеттерін анықтау үшін әлеуметтік қызметтер құруы қажет.

Білім алуында ерекше қажеттілігі бар балаларды қоғамға кіріктіру мен еңбек қабілеттілігінің шектеушілігін Н.М. Назарованың анықтамасы бойынша айтып кететін болсақ, қоғамның барлық мүшелерімен теңдей, мүмкіндігі шектеулі бала дамуындағы ауытқушылықты және мүмкіндіктерінің орынын толтыратын әлеуметтік өмірдің барлық формалары мен түрлеріне шынайы қатыса алуы мен керек. Н.Н. Малофеев инклюзивті білім беруді интеграцияның «нормализациялау» концепциясына негіздеген, және оның негізгі ой түйіні - мүмкіндігі шектеулі баланың өмірі мен тұрмыстық жағдайы қоғамның өмір сүру стилі мен жағдайына жақын болуына негізделген. Н.Н. Малофеевтің жоғары да айтқан мәселелеріне қарай төмендегідей қорытынды жасауға болады:

- білім алуында ерекше қажеттілігі бар бала барлығымен теңдей – дамуын, білімін ынталандыратын жағдайлар мен сүйіспеншілікке бөленуді талап ете алады;

- бала қалыпты деңгейде өмір сүретін қоғамдық өмірге жақын болуы қажет;

- баланың тиімді дамуында үй ең қолайлы орта болып табылады. Сондықтан да жергілікті үкімет білім алуында ерекше қажеттілігі бар баланың отбасын қажетті жағдайлармен қамтамасыз етуі тиіс;

- барлық бала білім алады, демек дамуындағы ауытқушылықтың деңгейіне қарамастан, білім алуға мүмкіндік беріледі.

Н.Н. Малофеев және А.А. Дмитриев мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланың қоғамдық ортадан оңшаланудың негізгі себептерінің бірі - қалыпты деңгейдегі құрдастарымен қарым-қатынас

жасауына уайымдап, өз балаларының әлеуметтік байланысын шектейтін ата-аналар болып табылады деп айтп кеткен. Жалпы білім беру мектептерінде мүмкіндігі шектеулі баланың білім алуы ата-аналардың бойында сенімсіздік туындайды. Мұндай жағдай да қоғамдық ұйымдар жалпы білім беру жүйесіне баланы енгізуге байланысты туындаған проблемаларды шешуде ата-аналарға көмек көрсете алады. Ең тиімді амал – бұл әртүрлі мамандар мен ұйымдардың күштерін біріктіру болып табылады.

Л.М. Шипицина және К. Рейсвекован өз жұмыстарында экономикалық қолдау көрсетусіз және ешқандай дайындықсыз (кадрлық, рухани-адамгершілік, ұйымдастырушылық) мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланы, жалпы білім беру жүйесіне енгізіп оқытуға болатынын көрсеткен. Біріктіріп оқытуға күшпен енгізіп, арнайы (түзету) білім беру мекемелерін жабу арқылы инклюзивті білім беру жүйесін жүзеге асыруға болмайды, керісінше мұндай әрекет қоғамның бұл үрдісті меңгеруді қиындатады. Жалпы білім беру жүйесі дамуында ауытқуы бар баланы қабылдауға дайын ба, мұғалімдер қауымы арнайы психологиялық-педагогикалық көмек көрсету үшін арнайы мамандар бар ма, психологиялық тұрғыда әртүрлі категориядағы балаларды біріктіре ала ма, жалпы білім беру шартына мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланың дайындығына жағдайларды ұйымдастыра ала ма және басқа да өзекті мәселер туындауда. Бұл мәселелерді шешуде ата-ананың алатын рөлі маңызды орын алады.

Мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланы жалпы білім беру мектептеріне кіріктіруде отбасының рөлін және ата-аналардың педагогикалық білімі мен біліктілігі қажет екенін Г.И. Бондаренко, М.Д. Горячева, Л.К. Грачева, Д.Н. Исаева, В.В. Кузнецова еңбектерінен көз жеткізуімізге болады.

М.Д. Горячев мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы бала өзінің бойындағы шектеушілігіне қарамастан, қоғамдық ортаға кіріктірудегі барлық мүмкіндіктерін жүзеге асыруға қажетті жағдайлар құруға бағытталған әлеуметтік көмек көрсету мен қорғаудың объектісі ретінде қарастырылу қажет. Мүгедек балаға көмек көрсету – бұл, ең алдымен оны қабылдау және түсіну болып табылады.

Е.В. Ханжин бала мүгедектігін әлеуметтік ортаға бейімделуіне кедергі келтіретін өмір әрекетінің шектеушілігі деп анықтайды. Мүгедектік қоғамдық ортаға кіріктіруге мүмкіндік бермейтін дамуында ауытқушылығы, өз-өзіне қызмет жасауда қиындық туындауы, қарым-қатынас, оқыту, болашақта кәсіби дағдыны меңгеруге негізделген. Мүмкіндігі шектеулі баланы қоғамға кіріктіруде отбасының алатын орны ерекше. Дамуында ауытқуы бар отбасына материалдық көмек, медициналық күтім көрсету мен бос уақытты ұйымдастыру ғана қажет емес. Ең бастысы ата-ананың баланың бойындағы ауытқушылыққа және мүмкіндіктеріне көзқарастарын өзгерту. Ол үшін ата-аналар мен

баланың дербес болуына және қарым-қатынас жасауды кеңейтуге септігін тигізетін философиялық идея «тәуелсіз өмірмен» таныстыру қажет. «Тәуелсіз өмір» - бұл баланың дене мүмкіндіктері мен қоршаған ортаға байланысты, басқа жеке тұлғамен өзара қарым-қатынасына сай, жеке тұлғаның психологиялық бағыттылығы, ойлау қабілеті. Тәуелсіз өмірдің философиялық ой түйіні – мүмкіндігі шектеулі баланың басқа қоғамның мүшесі ретінде өз алдына бірнеше міндеттер қойып жүзеге асырылады. Мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланы қоғамдық ортаға кіріктіруді дамытуда қоғамдық ұйымдардың да рөлі маңызды. Қоғамдық ортаға мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы балаларды жемісті кіріктіруде келесі шарттарды ерекшелеуге болады:

- жалпы білім беру орталықтарында білім алуында ерекше қажеттілігі бар балаларға өмір әрекетінің ерекше жағдайы мен арнайы білім беру қызметтерін құру және қаржылай қамтамасыз ету;

- біріктіріп оқытуға қысым көрсетпеу, жалпы және арнайы білім беру жүйесі ұсынатын түзету және білім беру қызметтеріне кепілдік беретін құжаттардың негізінде дербес таңдауға еркіндік беру;

- мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланы қабылдауға және өзара әрекеттесуге, қарым-қатынас жасауға қоғам мен әлеуметтік орта адамдарының толыққанды дайын болуы.

Ресейде мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді жалпы білім беру жүйесіне енгізудің амалдарын Түзету педагогиканың РАО институтының зерттеушілері қарастырады. Интеграциялық оқытудың концепциясы үш негізгі принципте құрылады:

- ерте түзету арқылы біріктіру. Олардың пікірінше ерте жастан (өмірінің алғашқы жылынан бастап) анықтау мен түзету жүйесін құру, оның негізінде дамуында ауытқуы бар баланың психологиялық және дене дамуын жалпы білім беру жүйесіне «кіріктіруге» мүмкіндік беретіндей деңгейге жеткізу;

- жалпы білім беру жүйесіне кіріктірілген әр балаға міндетті түрде түзету арқылы көмек көрсету;

- жалпы білім беру жүйесіне балаларды таңдау арқылы кіріктіру.

Мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы баланы жалпы білім беру жүйесінде, білім алуының тиімділігін А. Льюисаның, Е. Андерсонның еңбектерінен көруге болады. А. Льюиса (1970) жүргізген зерттеу жұмыстарында жалпы білім беру мектептеріндегі арнайы сыныпта білім алатын зиятында ауытқушылығы бар балалардан гөрі арнайы мектептегі балалардың өздерін жақсы сезінеді, бірақ жарты жылдан кейін арнайы мектептің түлектері жалпы білім беру мектептеріндегі арнайы сыныбында оқыған балаларға қарағанда ұялшақ, жасқаншақ болатынын көрсеткен. Себебі арнайы мектептегі оқушы оңашаланған мекемеде білім алғандықтан, әлеуметтік ортадағы құрдастарымен қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгермегендіктен әлеуметтік ортадан тысқары қалып қояды.

И. Бшара арнайы мектеп және жалпы білім беру мектептеріндегі арнайы сыныпта оқыған зияты зақымдалған балалардың бір жылдан кейін әлеуметтік ортаға кіріктіру деңгейін салыстырған. Жалпы білім беру мектептің арнайы сыныбында білім алған оқушылар әлеуметтік ортаға жемісті кіріктірілгенін және баланы әлеуметтік ортаға кіріктіруде, кәсіби еңбектің маңызы бар екенін көрсеткен. Мүмкіндігі шектеулі бастауыш сынып жасындағы балаларды әлеуметтік ортаға кіріктіру қоғамның мұндай адамдарға деген қатынасынан, қоршаған ортаның ақпараттану деңгейіне негізделген.

Демек, әр қоғам мүшесі мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамға кіріктіруді қабылдауы мен мойындауы - бұл барлық қоғамды қайта тәрбиелеудің күрделі және ұзақ үрдісі. Инклюзия - дүниені танудың бір бөлігі болатын, ерте жастан жаңа ұрпақты тәрбиелеу. Оның негізгі мәні – мүмкіндігі шектеулі баланың өмір әрекеті мен еңбек қабілеттілігі қоғамның ережелері мен жағдайларына бейімделмейді, керісінше, дамуында ауытқуы бар баланың мүмкіндіктерін қоғам түсінетін және есепке алатын қоғамның қажетті талаптармен қамтамасыз ету.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Маллер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии: практическое пособие. - М.: АРКТИ, 2000. - 124 стр.
2. Блохина С.И. К вопросу о создании детских реабилитационных центров в России / С.И. Блохина, В.П. Козлова и др. авторы // Очерки медико-социальной реабилитации семей, имеющих детей с проблемами здоровья. Екатеринбург. 1994 - С. 3.
3. Степашов Н.С. Дифференциация жизненных затруднений уязвимых слоев населения: эмпирический анализ субъективности / Н.С. Степашев и колл. авторов. – Курск: изд. Курского гос. медицинского университета. 2009. - 257 стр.
4. Малафеев Н.Н. Система специального образования нового типа: <http://inclusion.vzaimodeystvie.ru>.

3.68. Интеграция ИКТ в образовании

Алмагуль Бекеновна Букатаева

Преподаватель. НАО «Медицинский университет Семей»
(г. Семей, Казахстан)

Интеграция необходима в современной системе образования. В настоящее время происходит глобальная информатизация учебного процесса, а методики преподавания, существовавшие ранее, уже не полностью удовлетворяют потребностям современного образования. В современном мире все сферы деятельности людей подвержены

влиянию новых информационных технологий (ИТ), что приводит к многообразным преобразованиям в сфере социальных отношений, материального и духовного производства.

Сегодня образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2050». Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым была поставлена задача о вхождении республики в число 30-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. В достижении данной задачи немаловажную роль играет совершенствование системы образования. [1]

Согласно определению, принятому ЮНЕСКО, информационные технологии — это комплекс взаимосвязанных научных, технологических, инженерных дисциплин, изучающих методы эффективной организации труда людей, занятых обработкой и хранением информации; вычислительная техника и методы организации и взаимодействия с людьми и производственным оборудованием, их практические приложения, а также связанные со всем этим социальные, экономические и культурные проблемы. Сами информационные технологии требуют сложной подготовки, больших первоначальных затрат и наукоемкой техники. Их внедрение должно начинаться с создания математического обеспечения, моделирования, формирования информационных хранилищ для промежуточных данных и решений.

ИКТ технологии, которые позволяют активизировать процесс обучения, увеличить объем самостоятельной работы учащихся. Интеграция — это не механическое соединение предметов. Интеграция – это сближение и связи отдельных систем.

Интеграция необходима в современной системе образования:

- используем готовые разработки, которые включают в себя демонстрационный материал в виде презентации, видеороликов, анимации, виртуальная лаборатория, тесты;

- создаем свои собственные презентации контрольно измерительные материалы;

- используем ИКТ технологии, которые активизируют процесс обучения, увеличивают объем самостоятельной работы;

- используем технологии с доступом в интернет, для фиксации достижений используем электронный журнал;

- используем электронные учебники, включающие в себя электронный теоретический материал, обучающиеся программы и практические задания, различные тренажеры.

Основные пути и способы работы по повышению качества образования являются обеспечение равного и единого доступа всех учащихся образовательного процесса; удовлетворение потребности учащихся в получении образования, обеспечивающего успех в быстро меняющемся мире; формирование интеллектуального, физически и духовно развитого гражданина Республики Казахстан.

Жизнедеятельность человека прежде всего связана с созданием, переработкой и использованием информации и знаний, а большая часть занятого населения вовлечена в процессы накопления, хранения, поиска, обработки и распределения информации и знаний, а не производство традиционных видов товаров и услуг. Важнейший фактор структурных изменений в обществе, процесс проникновения компьютерной техники и телекоммуникаций во все сферы человеческой деятельности

Современное состояние общества характеризуется информационным и техническим насыщением, обусловленным ежегодным удвоением информации, при котором темпы смены техники и технологий опережают темпы смены поколений. В связи с бурным развитием сетевых технологий наметилась устойчивая тенденция к тому, что преобладающими действиями с информацией, как основным ресурсом, становятся не ее продуцирование, а распространение и тиражирование, то есть коммуникации. При этом коммуникация понимается нами в самом широком смысле – не только в плане непосредственного межличностного общения, но и в плане взаимодействия человека с окружающей его информационной средой. Если раньше использовались отдельные, практически автономные понятия «информационные технологии» и «коммуникационные технологии», то в настоящее время целесообразнее говорить об их интегративном единстве, и обозначении этого понятия единым термином «Информационные и коммуникационные технологии» (ИКТ). [2]

Одним из ключевых приоритетов ЮНЕСКО в области образования является оказание содействия государствам-членам ЮНЕСКО в выработке стратегии и реализации политики информатизации образования, модернизации национальных систем образования на основе внедрения инновационных моделей управления образовательными учреждениями, организации учебного процесса с использованием механизмов интеграции ИКТ и педагогики, а также стратегии решения проблем повышения качества образования через внедрение современных ИКТ и передовых педагогических методов в повседневную учебную практику, создание устойчивых систем подготовки и профессионального развития педагогических работников, обеспечивающих формирование нового поколения педагогов, соответствующих требованиям общества знаний. Эта работа проводится на основе анализа результатов проводимых экспертами ИИТО ЮНЕСКО исследований состояния и особенностей национальных образовательных систем с целью выявления общих тенденций использования новых ИКТ в образовании, выработки соответствующих сценариев их развития и рекомендаций по внедрению инноваций на базе широкого и повсеместного внедрения современных ИКТ. [3]

Информационные технологии (информационные технологии от англ. Information Technology, IT) имеют дело с использованием компьютеров и программного обеспечения для создания, хранения, обработки, ограничения к передаче и получению информации.

Коммуникация (от лат. «communicatio» - сообщение, передача) – общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и т.д.; передача того или иного содержания от одного сознания (коллективного или индивидуального) к другому посредством знаков, зафиксированных на материальных носителях. Коммуникация представляет собой социальный процесс, отражающий общественную структуру и выполняющий в ней связующую функцию.

Развитие ИКТ находится в непосредственной зависимости от интеллектуального ресурса общества, берущего начало в процессе образования. Особое значение среди всех уровней образовательной системы имеет начальное образование, в котором закладываются адаптивная информационная и коммуникационная база для естественного вхождения ребенка в информационное общество. В новом образовательном стандарте начальной школы отмечено, что основной профессиональной задачей учителя начальных классов является задача научить ученика учиться, то есть организовать работу по присвоению учеником универсальных учебных действий и эффективных способов работы с информацией, которые позволят ему ориентироваться в информационно-коммуникационной образовательной среде и целенаправленно решать поставленные учебные проблемы. [2]

Информатизация общества закреплена как важнейший механизм формирования конкурентоспособности национальной экономики нашей Республики, как проблема интеграции ИКТ в образование. Начальное образование является наиболее важным этапом формирования личности, индивидуальности, развития познавательных процессов любого ребенка. Поэтому изучение тенденций использования ИКТ в начальном образовании является исключительно важной приоритетной задачей, решение которой во многом способно повлиять на повышение качества и доступности образования по нашей стране.

Роль ИКТ в начальном образовании разнообразна и включает как технологии для эффективного обучения с инструментами для творческого самовыражения, интеллектуального развития детей средствами компьютерной техники и программирования, так и поддержку индивидуального обучения и специальных образовательных потребностей.

В современных образовательных условиях является его компетентность в области применения информационных и коммуникационных технологий (ИКТ-компетентность). [2] На основе Указа Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922

«О Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года» была разработана Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020». Цель этой программы, является создание условий для перехода к информационному обществу. Основные задачи этой программы: внедрение ИКТ в начальное образование, обеспечение подготовки и повышение квалификации преподавателей начальных классов для функционирования системы электронного обучения, также обеспечение детей инвалидов оборудованием и программным обеспечением. Во многих странах уже существует так называемая политика интеграции ИКТ в начальное образование, оно уже успешно реализуется и используется как программа. На данный момент в нашей образовательной среде нету четко разработанной схемы интеграции ИКТ в начальное образование. Чтобы обеспечить грамотное и всестороннее внедрение ИКТ в начальное образование мы поставили задачи, которые нужно решить в первую очередь:

- профессионализм педагога и его информационно-коммуникационной активности.
- владение техникой и общей информационной культуры.
- ресурсная и методическая обеспеченность.
- специальные курсы повышения и переподготовки квалифицированных преподавателей по грамотности ИКТ.

Педагоги образовательных учреждений в какой-то степени владеют техниками общей информационной культуры (общая ИКТ компетентность) в сотрудничестве с учащимися, используя для этого информационную среду внутри образовательной организации и поддержку в системе повышения квалификации.

Необходимо провести небольшое исследование и может сделать нововведение значительно более действенными. В целом, в таком исследовании требуется оценить состояние ИКТ, в настоящее время, уровень развития услуг, которыми могут воспользоваться учащиеся, а также отношение к ИКТ в образовании преподавателей и учащихся и их опыт по использованию ИКТ.

Использованная литература:

1. Картузов А.В. Методика профессиональной подготовки специалиста в области применения информационных технологий для управления учебным процессом: монография / А.В. Картузов. – Чебоксары: ЧКИ РУК, 2007. – 292 с.
2. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. – Екатеринбург: ЕГПУ, 2006.
3. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования / http://www.rg.ru/2011/02/17/shkola-standart_sitedok.html.

4. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года № 464.

5. Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях (в том числе, реализующих инклюзивное образование) Республики Казахстан в 2014-2015 учебном году. Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2014. – 181 с.

6. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография / Под редакцией: Бадарча Дендева – М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – 320 стр.

3.69. Роль использования электронных учебников в образовательных процессах высших учебных заведений

Сандугаш Орынбаевна Абилкасова

Кандидат технических наук, Алматинский технологический университет (г. Алматы, Казахстан)

Современные условия и процессы в экономике Казахстана требуют развития рынка технических инноваций при подготовке химиков-технологов, способных осуществлять свою профессиональную деятельность в условиях конкуренции. Модернизация процессов в экономике Казахстана требует разработки технических инноваций в химической промышленности посредством обучения технологов, обеспечивающих профессиональную конкурентоспособность на рынке. Темпы научно-технического прогресса и формирование инновационной системы в Казахстане требует подготовки специалистов, способных анализировать и использовать инновационные навыки творческого мышления в высших учебных заведениях. Для достижения этих целей необходимо регулярно использовать электронные учебники в учебном процессе.

В современном информационном мире использование электронных информационных источников, в том числе электронных учебников, в дополнение к использованию обычных учебников в высших учебных заведениях развивает мышление учащихся, углубляет знания, познавательную деятельность, развивает логическое мышление и развивает творческий потенциал [1].

Основной целью электронных учебников и обучения по ним является мониторинг непрерывности и полноты учебного процесса, а также развитие способности поиска информации. В настоящее время в сфере образования только прослушивание лекций преподавателя или использование обычных учебников является недостаточным и не соответствует требованиям современности.

В процессе обучения широко начали использоваться электронные учебники, сборники задач, энциклопедии, сборники тестов и контрольных работ, справочные материалы и другие электронные учебные пособия.

Электронные учебники и пособия можно рассматривать как один из основных видов информационных технологий образования. Использование электронных учебников в любом направлении образования позволит не только повысить познавательную активность студентов в высших учебных заведениях, но и формирует систему мышления и способность работать творчески. Поэтому в современном информационном обществе студенты без использования электронных учебников не могут в полной мере освоить учебный процесс.

Электронный учебник является мультимедийным учебным пособием, поэтому структура электронного учебника должна быть качественно нового уровня. Электронный учебник экономит время студентов, то есть студент не занимается поиском учебных материалов, а получает нужный объем материала в готовом виде в электронном учебнике, и, прежде всего, учебник уделяет большое внимание пройденному материалу и оказывает влияние на восстановление в памяти студента пройденного учебного материала.

При подготовке самостоятельной работы студентов на более сложные и объемные темы использование видео и клипов является необходимым элементом учебного процесса. Электронный учебник позволяет загрузить и выгрузить необходимую видеоинформацию [2]. Важнейшим элементом электронного учебника являются аудио- и видеоуроки. Имеется возможность прослушать видео-лекции на определенную тему и выполнить виртуальную лабораторную работу по химии.

Использование электронного учебника также развивает научно-методический потенциал преподавателя и упрощает его работу во время занятия. На каждом этапе обучения ведется индивидуальный контроль студентов с помощью компьютерных тестов, использование графического, текстового материала по мультимедийным, видео- и аудиопрограммам, с помощью которых полученные новые знания используются на практике и получают максимальную отдачу.

Электронные учебники в сравнении с обычными учебниками проще в использовании, также они имеют блок по самостоятельному контролю студента. Это является преимущественным фактором электронных учебников. Поэтому блок по самостоятельному контролю студента меняет взаимосвязь между студентом и преподавателем. Использование электронных учебников не только повышает познавательную активность студентов, но и помогает им творчески работать над формированием системы логического мышления [3].

По каждому предмету студенту предоставлены материалы для визуального восприятия, такие как различные рисунки, диаграммы,

графики, фотографии, также предусмотрено выполнение тестовых заданий по определенной теме. Также при использовании электронных учебников на занятиях студент может расширять ранее полученные знания и самостоятельно выполняет творческие задания.

Каждый студент выполняет задания по выбранной теме, подводит итоги виртуальных лабораторных работ и приспосабливается к работе с картами и схемами. Электронное учебное пособие для преподавателя – это ежедневно обновляющаяся и развивающаяся открытая методологическая система, которую каждый преподаватель может дополнить материалами из его собственного педагогического опыта и усовершенствовать ее.

В современном информационном обществе невозможно двигаться вперед без использования электронных учебников, поэтому структура электронного учебника должна быть на качественно новом уровне.

Однако, электронный учебник имеет также и негативные стороны. Студенты высших учебных заведений получают всю необходимую им информацию из интернета. Объем необходимой информации и материалы в интернете на казахском языке недостаточны для полноценного образовательного процесса. Также имеется такой недостаток, как отсутствие междисциплинарной связи и психологических, педагогических требований. Визуальный материал не включает в себя единый выбор, особенности студента, состояние здоровья и направление по специальности.

Самый большой недостаток - фрагментарная программа. Это может включать в себя полный охват материала или полный перевод учебников, несоблюдение санитарно-гигиенических норм в данном материале, плохое и слабое использование графических возможностей компьютера.

Книги, наглядные и технические пособия для преподавателей и студентов составляются в соответствии с содержанием учебника. Электронный учебник представляет собой систему базовых текстовых и нетекстовых компонентов. Каждый компонент состоит из отдельных частей - элементов, которые можно нарисовать схематично следующим образом:

Таблица 1. Компоненты учебника

Учебник					
Внетекстовые компоненты			Основной текст		
Аппарат организации освоения	Иллюстративный материал	Аппарат направления	Основной материал	Дополнительный материал	Пояснительный материал

Текст является основным компонентом учебника. Основные тексты содержат теории и законы, информацию о химических

элементах и их соединениях, знаки и определения явлений и понятий, выводы и обобщения, инструкции для лабораторных и практических работ.

В учебниках высших учебных заведений дополнительные тексты содержат биографические и научные данные, числовые данные в виде таблиц и определений. Элементы пояснительного текста включают в себя: введение в учебник, главы и подглавы; напоминания и комментарии, словари, определения, рисунки, диаграммы, графики, формулы и сводные таблицы единиц измерения и другое. В аппарат организации освоения из внетекстовых компонентов включают вопросы и задания, методические указания, таблицы, упражнения. По функциям взаимосвязи с текстом иллюстративный материал классифицируется как руководящий, равнозначный и вспомогательный [4].

Электронный учебник может заменить большинство объемных и необходимых наглядных пособий, особенно по урокам химии. Например, во время лабораторных занятий при работе с токсичными реактивами виртуальные лабораторные работы позволяют нам проводить химические эксперименты без нанесения вреда нашему здоровью. С помощью электронных учебников при отсутствии необходимого оборудования можно провести широкий спектр химических экспериментов. Использование слайдовых лекций предоставляет возможность широкий спектр информации и высокую степень детализации по сравнению с традиционными методами.

Ввиду интенсивного развития и усложнения современной химии ее методика преподавания также меняется и совершенствуется. Современный учебник по химии — это сочетание научных глубин и педагогического материала с интересным повествованием научного материала. Он предполагает частое использование инструментов технической информации (компьютер, телевидение и т. д.) в образовательный процесс.

В связи с внедрением кредитной системы в нынешних университетах выделяется мало времени для одной лекции и студентам приходится самостоятельно осваивать большую часть учебного материалов. Говоря о химии, только по одной пройденной теме необходимо использование множества дополнительных учебников и электронных пособий. Например, по теме «Периодическая система химических элементов» на лекции не рассматриваются такие вопросы как история открытия периодической системы, значение периодической системы и т.д. Эти вопросы должны быть рассмотрены студентом самостоятельно, а также студент должен уметь правильно работать с электронными учебниками.

Для проверки умения работать с электронными учебниками студентам 1 курса были предоставлены задания. При подготовке к самостоятельной работе по теме «Основные химические определения» только два студента подготовились к СРС

(самостоятельная работа студентов), используя электронные учебники по химии, а большинство из них использовали небольшие материалы из интернет-ресурсов. Работа первых была хорошего качества и задания были полностью выполнены. Работа остальных была удовлетворительной и задания не были полностью выполнены. Большинство назвали причиной нехватку материала на казахском языке в интернете.

Количество электронных учебников по химии на казахском языке крайне незначительно, но в огромных количествах учебники на казахском языке можно найти на книжных полках. В дополнение к электронным учебникам для студентов и преподавателей крайне важно использование химических справочников, дополнительных и вспомогательных инструментов и терминологических словарей на казахском языке. Основной целью обучения является повышение эффективности использования различных методов обучения и средств обучения наряду с обновлением познавательного содержания. Для достижения этой цели использование информационных технологий и электронных учебников играет важную роль. В заключение не следует забывать, что помимо электронных книг следует также использовать учебники на полках библиотек.

Список литературы:

1. Зимина О.В. Печатные и электронные учебные издания в современном высшем образовании: теория, методика, практика / М.: Изд. МЭИ, - 2003. - 336 с.
2. Береснева Е.В. Современные технологии обучения химии. М.: Центрхимпресс, - 2004. – 144 с.
3. Нұғыманұлы И.Н. Химический язык и обучение химии // Алматы. - 1992. – 84 с.
4. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров / М.: Изд. Моск. психол.-соц. ин-та. - 2002. – 352 с.

3.70. Роль использования информационных технологий в процессе обучения математике будущих техников в колледже

Балауса Бахытжанкызы Калматаева

PhD докторант, МКТУ «Международный Казахско-Турецкий Университет», (г. Туркестан, Казахстан)

Многие научные исследования в настоящее время уделяют большое внимание рассмотрению вопросов, касающихся формирования профессиональной компетентности специалистов в разных областях человеческой деятельности. Современная педагогическая наука ставит на первое место личность профессионала.

Только профессиональная деятельность способствует наиболее полной самореализации личности, и только она предоставляет максимальные возможности удовлетворить потребность личности в социальном признании и уважении. Также сама профессиональная деятельность в большой степени влияет на формирование личности профессионала.

Для современного специалиста важны не только знания, но и способность применения их для разрешения конкретных ситуаций и проблем, возникающих в профессиональной деятельности и в жизни. При таком подходе знания становятся познавательной базой компетентности специалиста.

Наиболее эффективными методами обучения в компетентностно - ориентированном образовательном процессе являются:

- методы проблемного обучения (проблемное изложение, эвристические и исследовательские методы);
- групповые методы (метод «мозгового штурма», ситуационный метод, групповая дискуссия, игровые методы);
- метод проектов;
- метод моделирования;
- лабораторный эксперимент;
- вовлечение студентов в производительный труд во время практики и др.

В соответствии с государственными стандартами практическое обучение студентов занимает 50-60% всего учебного времени. Это лабораторные занятия, практики для закрепления первоначальных знаний.

Современный уровень подготовки конкурентоспособных специалистов требует, чтобы выпускник в совершенстве владел навыками практической работы. Выполнение этой важной профориентационной задачи зависит, прежде всего, от руководителя практики.

Необходимость использования информационных технологий в профессиональном образовании диктуется несколькими обстоятельствами. К ним прежде всего следует отнести фундаментальные изменения XX в., поставившие на повестку дня вопрос о переходе к новой стратегии развития общества на основе знаний и перспективных высокоэффективных технологий. Приоритетное развитие призваны получить информационные технологии, играющие роль катализатора как научно-технического, так и социально-экономического развития общества.

В современных условиях традиционные формы и методы профессионального обучения недостаточно эффективны. Мировая тенденция образования предполагает переход процесса обучения и управления им на новый технологический уровень с обязательным использованием информационных и коммуникационных

педагогических технологий. В свою очередь, динамичное социальное развитие обнаруживает увеличивающийся разрыв между сложностью и новизной возникающих задач, с одной стороны, и приемами и методами их решения, выработанные в прошлом, - с другой. Это обстоятельство предъявляет определенные требования к формированию новой модели среднего профессионального образования, призванной научить студента самостоятельно приобретать и актуализировать знания, обеспечивающей сочетание достаточно обширной общеобразовательной подготовки с возможностью глубокого постижения специальных дисциплин на основе компьютерных средств обучения.

Информационные технологии в образовании позволяют решать принципиально новые дидактические задачи, их применение обеспечивает повышение качества и эффективности обучения. Использование компьютерных сетей, электронных образовательных сред предполагает выработку нестандартных педагогических практик, как в конкретных предметных дисциплинах, так и в междисциплинарном пространстве профессионального образовательного процесса, включающего и научно-исследовательскую работу студентов.

В своей статье «Приоритетное развитие информационных педагогических технологий на основе учебно-методических комплексов» Климов В.Г. [4, 37-39] говорит о том, что указанные проблемы можно решить только при наличии учебно-методического комплекса, включающего:

- современные учебники (обычного и электронного издания);
- аудио- и видеозаписи по отдельным разделам учебной дисциплины;
- рабочие тетради;
- компьютерные обучающие программы;
- электронные и текстовые учебно-методические пособия;
- компьютерные программы для выполнения лабораторных, курсовых и дипломных проектов, научно-исследовательских работ;
- наглядные учебные пособия, выполненные на электронных носителях информации (CD);
- контрольно-измерительные системы на основе компьютерных тестирующих программ;
- системы мониторинга образовательного процесса по всем дисциплинам и специальностям учебного заведения.

Климов В.Г. утверждает, что достаточно высокую педагогическую эффективность имеют лишь те из них, которые обеспечивают диалоговый режим в процессе решений различных познавательных задач; имеют встроенные справочники; обеспечивают моделирование данных и выдачу индивидуальных заданий; проводят оперативное и текущее тестирование на основе специального банка меняющихся вопросов и ответов; предусматривают прерывание и продолжение

работы; оценивают работу студента, учитывая количество вопросов, ошибок и повторных ошибок; хранят для преподавателя и студентов результаты учебной работы.

Это позволяет сформулировать дидактические требования к современным учебно-методическим комплексам, которые должны:

- обеспечивать каждому студенту возможность обучения по оптимальной индивидуальной программе, учитывающей в полной мере его познавательные способности, склонности и другие качества;

- оптимизировать соотношение теоретической и практической подготовки будущих специалистов, интенсифицировать процесс обучения процесс обучения;

- реализовать концепцию непрерывного образования;

- активизировать экспериментальную и научно-исследовательскую деятельность студентов и преподавателей;

- сокращать психическую и физическую нагрузку студентов.

Касаясь использования информационных технологий в учебном процессе, можно отметить, что информатика стала системообразующим фактором, или метадисциплиной, служащей поставщиком собственных знаний, а также инструментарием поддержки для усвоения знаний их других дисциплин. Важной составляющей информатики становятся предоставляемый набор технологий, из которых можно укрупнено выделить мультимедиа-технологии, Интернет-технологии и дистанционное обучение. Новые информационные технологии, с одной стороны, обеспечивает целостность знаний (мультимедийные технологии), полноту (Интернет-технологии), самостоятельность усвоения их усвоения (дистанционное обучение), с другой стороны, затрудняют оценку влияния этих технологий на количество приобретенных полезных сведений и навыков.

Начальную компьютерную подготовку ребята получают на предмете «Информационное обеспечение», а так же дома, поскольку подавляющее большинство из них имеют компьютеры. Однако таких знаний все же недостаточно для того, чтобы грамотно и квалифицированно выполнять расчеты, составить и отредактировать принципиальную схему в практической и курсовой работе.

С переходом от классно-кабинетной к кабинетной системе занятий резко выросла потребность в оснащении образовательных учреждений современным учебным оборудованием и техническими средствами обучения.

Научно-техническая революция характеризуется все возрастающим потоком актуальной научной и технической информации, она же привела к принципиальному сдвигу в отношении к средствам обучения. Из второстепенных технические средства обучения превращаются в прямые источники учебной информации.

Применение мультимедийных технологий буквально на любой дисциплине - одно из важнейших условий повышения качества учебно-воспитательного процесса, формирования профессиональных умений и навыков. Наибольшая эффективность использования средств обучения достигается при кабинетной системе организации учебных занятий. Необходимость мультимедийных технологий обусловлена значительным усложнением объектов обучения: невозможно продемонстрировать современный технологический процесс на доске при помощи мела, мультимедийных технологий позволяют выйти за рамки аудитории, сделать видимым невидимый для невооруженного глаза процесс, ускорить или замедлить движение.

Применение мультимедийных технологий осуществляется в трех взаимосвязанных направлениях:

- совершенствование воспитательно-образовательной работы для наиболее глубокого, полного, эмоционального освоения программы;
- научная организация труда педагогов, повышение их профессионального мастерства, расширение обмена опытом;
- широкая пропаганда педагогических знаний среди родителей и общественности.

При использовании высококвалифицированным преподавателем, глубоко знающим свой предмет и в совершенстве владеющий методикой использования мультимедийных технологий в учебно-воспитательном процессе, такие средства обучения помогают:

- реализации главных принципов дидактики - наглядности, доступности, достоверности;
- подаче информации в более полном объеме;
- ускорению темпа изложения учебного материала;
- комплексному воздействию на органы чувств обучаемых и, как следствие, активизации их мыслительной деятельности, формированию учебно-познавательной мотивации;
- созданию проблемных ситуаций и организации поисковой деятельности студентов.

Преимущество использования на лекциях или практических занятиях заключается в том, что:

- преподаватель всегда находится лицом к аудитории;
- дополнительно, к традиционной доске добавляется оптическая доска, где также можно быстро написать текст, начертить схемы, менять изображение на экране (либо использование прозрачной ленты вообще освобождает преподавателя от работы с доской);
- в увеличенном виде, с успехом можно демонстрировать опыты и доказательства.

Главная цель преподавателя, использующего мультимедийные средства в процессе обучения - научить органически «вписывать» использование мультимедийных технологий во все уроки, занятия и

внеурочную деятельность. Преимуществами новых технологий являются удобство и наглядность изложения материала, легкость его перемещения, обновления, возможность быстро найти нужную информацию.

Информационные технологии позволяют индивидуализировать обучение и управлять процессом усвоения знаний. Можно подобрать индивидуальный темп с учетом подготовки, специфики восприятия, потребностей каждого студента. Студент имеет возможность вернуться к любому месту текста, проиграть заново ситуацию, просмотреть результаты тестов и проанализировать их.

Мультимедийность создает психологические условия, способствующие лучшему восприятию и запоминанию материалов с включением подсознательных реакций обучаемых. Психологами доказано, что при проведении таких занятий активизируется правое полушарие мозга, отвечающее за ассоциативное мышление, за рождение новых идей и интуицию; оно улучшает психоэмоциональное состояние обучаемого, активизирует его положительные эмоции.

Математика и информатика являются частью общечеловеческой культуры, развивают логическое, познавательное мышление в процессе создания математических моделей при решении различных задач.

Математические знания необходимы для понимания вероятностного подхода к измерению информации, формированию математических представлений о вычислительных процессах современных компьютерных технологий, использования электронных коммуникаций в сфере образования и культуры.

При изучении математики решение достаточно сложных задач, выполнение трудоемких вычислений снижает интерес к предмету со стороны студентов, поэтому возникает необходимость использования различных математических систем (программ MathCAD, MatLAB), позволяющих выполнять математические преобразования, построения и расчеты, а так же решать достаточно сложные задачи. Применение таких программ позволяет сэкономить время при выполнении большого количества математических расчетов, которые отнимают очень много времени. Проведение интегрированных уроков активизирует творческий потенциал студентов, повышает интерес к изучению математики.

Итак, использование информационных технологий обучения позволяет реализовать развитие личности обучаемого, подготовку к самостоятельной продуктивной деятельности в условиях информационного общества, включающую:

- развитие конструктивного, алгоритмического мышления благодаря особенностям общения с компьютером;
- развитие творческого мышления за счет уменьшения доли репродуктивной деятельности;

- формирование умений принятия оптимальных решений в сложной ситуации (в ходе компьютерных деловых игр и работы с программами-тренажерами);

- развитие навыков исследовательской деятельности (при работе с моделирующими программами и интеллектуальными обучающими системами);

- формирование информационной культуры, умений осуществлять обработку информации (при использовании текстовых, графических и табличных редакторов, локальных и сетевых баз данных).

Таким образом, компетентность студента как будущего специалиста в той или иной области формируется и развивается в процессе решения системы учебных и исследовательских задач на основе имеющихся знаний, умений и способностей (прежнего опыта). При таком обучении студент осваивает новые виды опыта: опыт выявления и решения проблем, опыт проектирования и исследования, опыт сотрудничества и общения, опыт анализа и оценки результатов деятельности, опыт творчества и т. д.

Образование становится более осмысленным и практически значимым. Студенты из пассивных слушателей и исполнителей указаний преподавателя превращаются в активные субъекты поисковой деятельности, направленной на решение различных проблем. Совместная деятельность студентов способствует формированию и развитию личностных качеств, необходимых современному специалисту.

Список литературы:

1. Бакушин А.А. Применение информационных технологий при подготовке техников по специальности «Радиоаппаратостроение» / А.А. Бакушин, Е.Н. Фомичев // СПО - 2006. - № 2. - С. 8 - 10.

2. Ганичева А.И. Информационные технологии в колледже / А.И. Ганичева, А.Н. Минкевич // СПО - 2006. - N 10. - С. 25 - 26.

3. Герасименко А.Я. Некоторые аспекты применения технических средств обучения / А.Я. Герасименко // СПО - 2006. - № 5. - С. 37 - 39.

4. Климов В.Г. Приоритетное развитие информационных педагогических технологий на основе учебно-методических комплексов / В.Г. Климов // СПО - 2006. - № 1. - С. 37 - 39.

5. Мурашева Л.Ш. Использование на уроках математики и информатики программы MAPLE / Л.Ш. Мурашева // СПО- 2006.

3.71. Жоғары оқу орындары студенттерінің этномәдени құзіреттілігін қалыптастыру мәселелері

Алмажай Құлжанқызы Егенисова

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты (Ақтау қ., Қазақстан)

Бауыржан Қдырисламович Керимов

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетінің докторанты (Ақтау қ., Қазақстан)

Заманауи жоғары білімнің дамуы отандық білімнің еуропалық білім беру кеңістігіне кіруі аясында орын алады, онда құзыретті бағдарланған парадигма таңдаған мамандығын кешенді дамытуға, жоғары оқу орындарын бітірушілердің ғылыми және кәсіби ойлау формаларын, ортақ мәдениетті дамытуға бағытталған білім беру процесінің әдіснамалық негізі болып табылады. Өз кәсібінің әлеуметтік маңыздылығын және тиісінше, әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі орнын түсіну өз бетінше сыни тұрғыдан бағалау мүмкіндігі, өмірі мен кәсіби тәжірибесі, жеке және кәсіби қасиеттерін жақсарту жолдары мен әдістерін саналы түрде таңдау басты құндылықтарға айналуы тиіс. Қазақстанның көпұлтты әлеуметтік-мәдени кеңістігі мәдениетаралық коммуникацияға ие, жоғары моральдық қасиеттері бар маман тұлғасын қалыптастырудың қажет екендігін көрсетеді [1].

Болашақ маманның этномәдени құзіреттілігінің рефлексиялық құрамы көпмәдениетті кеңістіктегі кәсіби іс-әрекеттерді танып білу және өзін-өзі бағалау мүмкіндігін білдіреді. Қазіргі заманғы педагогиканың маңызды құзыреттерінің бірі - университет түлегінің көпмәдениетті ортада әрекет ету қабілеті. Этномәдени құзіреттілік мәселесіне қатысты ғылыми еңбектерді талдау негізінде, біз болашақ маманның көпмәдениетті құзіреттілігін университеттегі көпмәдениетті білім беру процесінде қалыптасатын болашақ маманның тұлғалық қасиеті ретінде анықтаймыз. Этномәдени білім қазіргі заманғы көпмәдениетті қоғамда күнделікті өмірге және кәсіби іс-әрекетке қажетті әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық ережелерін сақтау тәжірибесін, білімдерін, қызығушылықтарын, қажеттіліктерін, мотивтерін, құндылықтарын, психикалық көзқарастарын, жүйелерін қамтиды. Ол әртүрлі мәдениеттер өкілдерімен позитивті өзара әрекеттестік негізінде кәсіби әлеуметтік-педагогикалық қызметтің міндеттерін тиімді шешуге қабілеттіліктер жиынтығы ретінде көрінеді.

Болашақ маманның этномәдени құзіреттілігі - бұл университеттің көпмәдениетті ортада білім беру процесінде қалыптасқан білім, білік, қызығушылық, қажеттілік, мотивтер, құндылықтар, психикалық қасиеттер, тәжірибе жүйесінен тұратын болашақ маман тұлғасының интегративті сапасы. Білім алушылар арасында көпмәдениетті

құзіреттілікті қалыптастыруда оқытушының жеке тұлғасы маңызды рөл атқарады. «Шетелдік мекемелермен байланыс орнатып, халықаралық академиялық серіктестікті дамытып, халықаралық білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын оқытушылар. Осыған байланысты оқытушыны университеттің халықаралық қызметін дамыту процесінде «негізгі тұлға» ретінде қарастыру, белсенді халықаралық ынтымақтастыққа қабілетті университет оқытушыларының кәсіби мәдениетінің мазмұны мен ерекшелігін арттыру өзекті болады» [2].

Болашақ маманның этномәдени құзыреттілігінің құрылымына келесі компоненттер кіруі керек деп саналады: мотивациялық-құндылық, бұл көпмәдениетті кеңістіктегі құндылық бағдарларының болуын, басқа ұлт өкілдерімен қарым-қатынас жасау уәждемесін қамтиды; көпэтникалық және көпмәдениетті сипаттамаларды білуге байланысты білім мен дағдыларды қамтитын танымдық компонент; әр түрлі этникалық қауымдастықтардың өкілдерімен кәсіби өзара іс-қимылдың белгілі бір моделі ретінде іс-әрекет; рефлексивті, бұл көп мәдениетті кеңістіктегі кәсіби әрекетке өзін-өзі бағалау және өзін-өзі бағалау мүмкіндігін білдіреді. Этномәдени құзыреттіліктің мотивациялық және құнды компоненті негізгі жалпыадамзаттық құндылықтарды ескере отырып, көпмәдениетті ортада эмоционалды өзіндік дамуды қалыптастыруға бағытталған. Маманның басты сипаты - кез келген ұлттың негізгі және адам құқықтарының әмбебаптығын мойындау; адамның қадір-қасиеті мен кез-келген ұлт өкілдерінің бостандығын құрметтеу.

Университеттердің алдында маңызды міндет тұр - белгілі бір мамандану саласында білікті маман ғана емес, сонымен қатар толерантты адам дайындау. Сондықтан басты мақсат серіктестік, құрмет және басқалардың адами қадір-қасиетін жағымды дамыту рухында болатын төзімділікті дамыту болып табылады. Отандық және шетелдік студенттерге білім беру үшін азаматтық қоғамның саналы өкілдері ретінде, олар жақсы құндылықтар уағыздалған демократиялық қоғамның моделі болып табылатын және мазмұны жағынан көпмәдениетті болатын білім беру кеңістігін құруға жоғары оқу орындары дайын болуы тиіс. Олар оқу процесінің тең субъектісі ретінде білім алушы тұлғасының жан-жақты дамуы мен қалыптасуы үшін жағымды жағдай жасай алады [3].

Көпмәдениетті білім беру ортасы біріншіден, көші-қон процестерінің нәтижесінде, сондай-ақ халықаралық интеграция (шет елдерден келген студенттердің қазақстандық жоғары оқу орындарында оқыту, оқытушылар мен студенттердің академиялық ұтқырлығы) әсерімен туындайды. Соңғы жылдары Қазақстанда басқа елдерден, дәлірек айтсақ, Иран және Моңғолия, Таяу Шығыс, Ауғанстан елдерінен келген студенттер саны көбейді. Университеттер сонымен қатар Америкадан, Ұлыбританиядан, Канададан, Германиядан, Австриядан, Кореядан, Үндістан және Болгариядан шетелдік мамандарды тартады.

Сондықтан бүгінде кез-келген университет көпмәдениетті, өйткені мұнда әртүрлі ұлт пен мәдениеттің адамдары жұмыс істейді. Біз бұл мәдениеттер бір-біріне ұқсамайтын, әртүрлі бағалау критерийлері болғанымен олардың кез келгенін басқаларынан ерекшелеуге мүмкіндік бермейді деп санаймыз. Бұл бір жағынан этносаралық қатынастардың жоғары мәдениетін, ынтымақтастыққа деген ұмтылысты, жалпы құндылықтарды өсіруді болжайды, екінші жағынан, білім беру кеңістігі этномәдени күрделіліктің жоғарылауымен сипатталады.

Ғылыми зерттеулерде білім беру ұйымдарындағы көпмәдениетті білім беру ортасы жас ұрпақты толеранттылыққа тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Дүниежүзінің дамыған елдеріндегі заманауи көпмәдениетті қоғамдағы балалар мен жастардың мәселелерін зерттеу нәтижелерін ескере отырып, біз көпмәдениетті ортадағы негізгі технологиялар жеке төзімділікті қалыптастыруға бағытталған технологиялар болуы керек деп санаймыз. Білім беру процесінің маңызды міндеттерінің бірі - студенттердің көпмәдениетті санасын, адам құқығын, ұлттық азшылықты құрметтеу, еркін демократиялық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын тұрғылықты жер таңдау еркіндігін қамтамасыз ету. Педагогикада білім берудегі көпмәдениеттілік ұғымы адамдарды ұстанған дініне немесе жасына байланысты кемсітусіз осы қоғамға қатысы бар барлық этникалық және әлеуметтік топтардың айырмашылықтары мен тең құқықтарын мойындай отырып, плюрализм қағидаттарына негізделген білім беру ретінде түсіндіріледі. Көпмәдени білім беру ортасы - бұл әр түрлі ұлттар мен мәдениеттердің білім беру процесіне қатысушылардың білім мақсаттарына жетуін мақсатты түрде қамтамасыз ететін ішкі жүйелер жиынтығы. Мұнда бірнеше ішкі жүйелерді ажыратуға болады:

Этномәдени құзіреттіліктің танымдық құрамдас бөлігі болашақ маман жұмыс істейтін Қазақстанның және оның аймақтарының этникалық, мәдени, діни ерекшеліктері туралы білімге ие болады деп болжайды. Моральдық қасиеттер және оларды өмірде сақтау қажеттілігі маманның мүмкіндіктерін кеңейтеді және оның аудиториясының қол жетімділігін арттырады. Көп ұлтты қоғамдағы әлеуметтік жұмыстың ерекшеліктерін білу және оны жүзеге асыратын арнайы технологиялардың болуы маманның маңыздылығын арттырады. Этномәдени құзіреттіліктің маңызды факторы - университетте оқу кезінде студенттердің академиялық ұтқырлығы. Студенттер мен мұғалімдердің ұтқырлығының маңыздылығы туралы ереже барлық Болон құжаттарында бар, бұл студенттердің ұтқырлығын жоғары білімнің бірінші деңгейінде де, екіншісінде де көтермелеу керектігін көрсетеді [4].

Жақында пайда болған бағыттардың бірі толеранттылық педагогикасы деп аталады. Тәрбие процесінде тек қана толерантты жеке тұлғаны қалыптастыру мақсатын қоймау керек, сонымен бірге қарым-қатынастар нормасын анықтау, толеранттылықты ерекше

әлеуметтік құбылыс ретінде түсіну қажет. Бұл педагогикалық процесс субъектілерінің толеранттылық қатынастарының субъективті тәжірибесін қолдануды көздейтін толеранттылық ортасын құруды талап етеді. Содан кейін қазіргі білім берудегі толеранттылық феномені өскелең ұрпақты тәрбиелеудің мақсаты болып табылады, осылайша жоғары мектеп қоғамның ерекше тапсырысын орындайды, өйткені қоғам үйлесімді дамыған, әлемнің әртүрлілігін танитын және көпмәдениетті қабылдайтын, қоршаған ортаның қысымына және ойлау мен мінез-құлықтың стереотиптеріне төтеп беруге дайын тұрған жеке тұлғаға қызығушылық танытады. Сонымен қатар, толеранттылық - бұл педагогикалық процестің тиімділігінің шарттарының бірі, оның барлық бөліктері арасындағы пәндік-объектілік әрекеттестікті ұйымдастырудың негізі.

Алайда, кәсіптік білім мазмұнының құрамдас бөлігі ретінде жоғары білім беруде оқытушының толеранттылығы және оны қалыптастыру мүмкіндіктері жақсы түсінілмейді. Бірқатар мәселелер білім беру практикасында туындайтын қайшылықтарды, атап айтқанда: қоғамның болашақ маманның құрамдас бөлігі ретінде педагогикалық кәсібилік пен толеранттылықты дамыту талаптары мен ықпалды кәсіби топ ретінде мамандардың толеранттылық деңгейінің жеткіліксіздігі; маманның төзімділіктің маңыздылығын мойындау мен оны қалыптастыру процесін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіз дамуы арасындағы келеңсіздіктерді шешуді талап етеді. «Толеранттылық» ұғымы әртүрлі білім саласында қолданылатын философия, саясат, этика, медицина, психология және педагогика сияқты құбылыстың пәнаралық сипатына және маңыздылығына байланысты көптеген мағынаға ие. Толеранттылық - бұл күрделі, көп өлшемді және көп компонентті құбылыс, ол әртүрлі нысандар мен түрлерде пайда болады, адамның әлеуметтік және жеке өмірінің барлық салаларына енеді, кез-келген процесс пен жағдайдың маңызды өлшемі болып табылады.

Сол сияқты, бұл ұғым қазіргі түсіндірме сөздіктердің көпшілігінде түсіндіріледі: - басқа адамдардың пікіріне, сенімдеріне, мінез-құлқына төзімділік; - толеранттылық, біреуге немесе бір нәрсеге көңіл бөлу. Маманның толеранттылығы оның әлеуметтік процестің субъектілерін түсінуге, анықтауға және қабылдауға, басқа құндылықтарды тасымалдаушыларға, ойлау логикасына, мінез-құлққа, субъективтік тәжірибеге сүйене отырып, сараптауға және субъектілермен өзара әрекеттесу процесінде ынтымақтастық қатынастарын орнатуға, оның кәсіби қабілеттілігінің құндылығы мен гуманистік бағыттарына субъективті тәжірибе мен мінез-құлықты сыни тұрғыдан бағалауға негізделген деп саналады. Түсіну дегеніміз - әлемге басқа заттың көзімен қарау мүмкіндігі; Түсіну - ондағы басқа құндылықтарды, көзқарастарды, өмір салтын ұстаушы ретінде көру, оның әртүрлі болу құқығын түсіну; қабылдау - бұл басқалар сияқты оған деген оң көзқарас.

Сонымен бірге төзімділік термині қарсылықтың төмендеуі ретінде түсініледі, яғни, халық мәдениетінің қарсылығын төмендету арқылы бөтен және деструктивті механизмдер мен құндылықтар оған енеді, бұл қазіргі қоғам үшін ерекше маңызды. Толеранттылықтың құрамына мынандай компоненттер кіреді деп есептеледі: танымдық-құндылық, перцептивті-эмоционалды, рефлексивті-мінез-құлықтық.

Танымдық-құндылық компонентінің мазмұны толеранттылықтың ерекшелігімен анықталады және тұлғаны маманның құндылық ретінде қабылдауы, толеранттылықтың құндылығы туралы ақпаратты (зорлық-зомбылықсыз, адам құқықтары, төзімділік шектері) меңгеруге ықпал етеді.

Перцептивті-эмоционалды компонент бір-бірінің субъектілерін қабылдау ерекшеліктерімен, олардың өзара түсінушілік негізі ретінде өзара білім беруімен, педагогикалық процесс субъектілерінің тәжірибесі, жағдайлары мен көзқарастарын түсінуімен, басқа субъектілерді эмоционалды қабылдауымен, өзіндік тәжірибесімен, жағдайымен, жеке тұлғаның эмоционалды әлеміндегі өзгерістермен сипатталады. Бұл компонент идентификация, эмпатия, орталықтанушылық, қабылдау, эмоционалды тұрақтылықты қамтиды. Компоненттің критерийлері - өзін басқаның орнында елестету, жанашырлық, аяушылық, білім алушының қарама-қарсы позициясын қабылдау, жеке тұлға құқығын тану, жағымсыз эмоцияларға тосқауыл қою, позитивті эмоцияларды сезіну, адамдарға эмоционалды позитивті көзқарас.

Рефлексивті-мінез-құлық компонентінің негізі - толеранттылыққа негізделген іс-әрекет, яғни өзінің іс-әрекеті мен мінез-құлқының субъектісі арқылы рефлексия, реттеу және түзету, өзіне және басқа адамдарға зиян тигізбеу, оның психикалық күйін жақсарту, қиын жағдайдан шығу мүмкіндігі. Рефлексиялық-мінез-құлық компонентінің құрамына мыналар кіреді: - толеранттылыққа негізделген өзіндік іс-әрекет моделін таңдау және негіздеу: ынтымақтастық, мәжбүрлеуден бас тарту, көмек, махаббат, икемділік; - іс-әрекет пен мінез-құлықтың таңдалған моделін бейнелеу, өз іс-әрекеттеріне саналы қатынасты, оларды ақыл-ой анализін және қажет болған жағдайда мәселені шешудің жаңа жолдарын іздестіру; - толеранттылыққа негізделген іс-әрекеттің және мінез-құлықтың таңдалған моделін жүзеге асыру. Рефлексивті-мінез-құлық компонентінің келесі критерийлерін ажыратуға болады: актінің себептері мен мақсатын талдау, жағдайдың ерекшеліктері туралы пайымдау, мәжбүрлеу әрекетінің заңсыздығын түсіну, позицияларға келісуге ұмтылу, тіпті сыни көзқарас жағдайында да сабырлы және ізгі ниетті ұстау, шынайы жағдайда мінез-құлықтың толеранттылық формаларын таңдау іс-шаралары. Маманның кәсіби сапасы ретінде толеранттылықтың барлық компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты, дегенмен олар белгілі бір тәуелсіздік пен дербестікке ие [5].

Мамандарда толеранттылықты қалыптастыру бұл күрделі және ұзаққа созылатын, оның педагогикалық процестің субъектісімен гуманистік әрекеттесуге дайындығын қамтамасыз ететін процесс болып табылады. Бұл процестің тиімділігі жұмыс жүйесін құрумен қамтамасыз етіледі деп санаймыз, оның жұмысының негізгі бағыттары: маманның әлеуметтік процестің басқа қатысушыларымен өзара әрекеттесуі. Бұл жүйе гуманизм принциптері мен этикалық педагогика идеяларына, атап айтқанда, адамның табиғи ерекшеліктері мен бірегейлігіне, мотивациялық сәттілікке, мәдени тұтастыққа, эмоционалды байлыққа, қоршаған ортаға мейірімділік пен қарым-қатынастың эмпатиясына негізделген.

Қазіргі уақытта болашақ мамандардың кәсіптік білімінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде көпмәдениетті құзіреттілігін қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Шетелдік және отандық зерттеулерде жеткілікті ашылғандықтан, мәдениетті құзіреттілік проблемасы негізінен болашақ маманның оны қалыптастыру мәселелерімен байланысты, бірақ кәсіби білім беру саласында мүлдем қарастырылмаған.

Қазіргі заманғы ғалымдар мен оқытушылар, бір жағынан, этномәдени құзіреттілік дегеніміз ашық жүйе, жалпы құзыреттілік жүйесінің құрылымдық бөлігі, оны көпмәдениетті демократиялық қоғамдағы әр адам иеленуі қажет екендігін айтады. Сонымен қатар, мәдениетті құзіреттіліктің құрылымы адамның қоғамдағы өміріне байланысты өзіндік ерекшеліктерге ие. Этномәдени құзыреттіліктің барлық компоненттері (білім, қабілеттер, дағдылар, мотивтер, құндылықтар, сенімдер, тәжірибе, жеке қасиеттер) мәдени және әлеуметтік контекст ұғымы арқылы өзара байланысты, сондықтан оларды игеру жан-жақты жүзеге асырылады. Егер мәдениеттану контекстінде әртүрлі мәдени және тарихи дәстүрлер, мәдени сәйкестілік модельдері туралы білім болса, онда әлеуметтік контекст дегеніміз өзара әрекеттесудің әлеуметтік жағдайларын және әлеуметтік-мәдени сәйкестіліктің әртүрлі модельдерін қабылдау туралы білім. Сондықтан, этномәдени құзіреттілік - бұл маман тұлғасының мәдениетаралық диалог процесінде әлеуметтік және мәдени контексті білуді саналы түрде ескеру қабілеттерінің жиынтығы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту тұжырымдамасы. Астана, 2015 жыл.
2. Агранат Ю.В., Хён Д.К. Поликультурная компетенция студента как условие успешной реализации программ академической мобильности ВУЗа // Высшее образование сегодня. 2012. № 10. С. 10-15.
3. Благоев Ю.В., Исакова Т.Б. Поликультурная компетенция в структуре компетентного подхода // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2015. № 4 (19). С. 65-72.

4. Ефимова Д.В. Воспитание межнациональной толерантности в семье и вузе // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2014. № 4 (20). С. 115-118.

5. Хугаева Ф.В. Толерантность как принцип воспитания в поликультурном обществе // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2017. № 1 (6). С. 71-74.

3.72. Қазақстан тарихын оқытудағы инновациялық әдістемелік тәсілдер

Рая Анарбековна Самбетжанова

Тарих пәнінің оқытушысы. Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, колледж (Алматы қ., Қазақстан)

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу болып табылады» делінген. Қазіргі ақпараттық қоғамда өндірісті дамытудың негізгі құралы ақпараттық ресурстардың қажеттілігі болып табылады. Сондықтан білім беру саласы да өзінің дамуы үшін жаңа қадамдарға барады. Осыған байланысты адамға ақпараттық кеңістікте дұрыс жолды таңдауға мүмкіндік беретін оқытудың инновациялық технологиялары пайда болады [1].

Бүгінгі таңда бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі жас ұрпақты жан-жақты оқыту болып табылады. Оқытушы өз пәнінің кәсіпқойы болу ғана емес, оқытудың инновациялық әдістерін меңгеру, әлемдік интернет-жүйені пайдалану, күнделікті сабақтарда ақпаратты пайдалану дағдыларын дамыту қажет. Инновациялық технологиялар есептеу техникасымен жұмыс істеуге, оқу процесінде компьютерді пайдалануға, электронды оқулықтарды, интерактивті құралдарды пайдалануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделген.

Жаңа технологиялардың көмегімен қалыптасатын және іске асырылатын студенттердің ойлауы бұрынғы технологиялар бойынша берілетін ойлау жүйесінен ерекшеленетіндіктен, ойлау түсінігімен ғана емес, сонымен қатар жаңа жағдайдағы психикалық функциялардың басқа да жақтары қайта қаралуы тиіс. Осының барлығы жаңа ақпараттық және педагогикалық технологияларды құру, білім парадигмасын құру саласында жаңа инновациялық жұмыстарды жүргізуді талап етеді [2].

Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсатта пайдалану, білім беру мазмұнын анықтауға, оқытудың түрлері мен әдістерін жетілдіруге ықпал етеді.

Тарих оқу пәні ретінде негізгі білім берудің барлық гуманитарлық және қоғамтану курстарының негізін құрайды.

Тарихи білімнің басты мақсаты мен міндеттері:

- Ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейінгі адамзат қоғамының даму тарихы бойынша жүйелі білім негіздерін қалыптастыру;

- Ғылыми дүниетанымды қалыптастыру, адамзат жасаған құндылықтар, әлеуметтік, мәдени, тарихи, адамгершілік тәжірибені игеру; ;

- Қазақстандық патриотизм мен азаматтық сезімді қалыптастыру;

- Эстетикалық, экономикалық, құқықтық тәрбие, тарихтағы дін қызметін дұрыс түсінуге тәрбиелеу.

Осы мақсат - міндеттерді орындау үшін қазіргі педагогиканың жаңалықтарын, оқу әдістемелік тәсілдің тиімді жолдарын таңдау, үздіксіз ізденіс пен білім сапасын жақсарту қажет.

Білім беру жүйесіндегі өзгерістер «белсенділік», «инновация», «әдіс», «тәсіл», «интерактивті оқыту әдісі», «педагогикалық технология» ұғымдарының мәнін жете түсінуді талап етеді.

«Инновация» деген латын тілінен аударғанда (жаңа, жаңару, өзгеру, жаңа нәрсені ендіру, жаңашылдық деген ұғымдарды білдіреді. Педагогикалық әдебиеттерде: инновация – «жаңалық», «жаңа әдіс», «өзгеріс», «жаңаша әдістеме деген мағынада пайдаланылады.

Инновациялық процесс-жаңалықтарды құру, игеру және тарату, қолдану, іске асыру жөніндегі тұтас қызмет. Инновациялық процесс "жаңа әдіснамалық құрал" ретінде қарастырылады [3].

Білім беруді ақпараттандыру принциптері:

- қоғамның әрбір мүшесі үшін алынатын білім мен мәліметтердің түсініктілігі;

- тұлғаның зияткерлік және шығармашылық қабілеттерін дамыту;

- білім мен тәрбие сабақтастығы;

- жалпы компьютерлік сауаттылық;

- оқыту және тәрбиелеу жылдамдығы.

Нәтижелері:

- Инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияларды пайдалана отырып білім сапасын арттыру;

- Инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияларды енгізу арқылы білім беру мазмұнын жаңарту;

- Инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияларды қолдану саласында оқушыларды кәсіби оқыту механизмін құру;

- Мультимедиялық электрондық оқулықтарды, виртуалды зертханаларды және бақылау бағдарламаларын әзірлеу және қамтамасыз ету;

- Әлемдік бірыңғай ақпараттық білім беру кеңістігіне кіру арқылы отандық білім беру жүйесін интеграциялау;

- Республикалық білім беру мекемелерін басқарудың бірыңғай ақпараттық желісін құруға негізделген білім беруді басқару салаларының ақпараттық желісін құру.

Компьютерді оқытушы қосымша материалдарды, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпаратты ұсыну үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Мұғалім ақпараттық емес, оқушының тұлғалық және интеллектуалдық дамуын жобалаушы. Бұл жоғары құзыреттілікті, оқытушының ұйымдастырушылық қабілетін, қазіргі қоғамның түбегейлі өзгерістеріне сәйкес студенттерді бағдарлауды, олардың зерттеу дағдыларын дамытуды талап етеді.

Ұрпақ үшін кітаптың маңызы қандай болса, компьютерде студент үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып табылады. Олай болса барлық сабақтарды компьютерлердің қуаттануымен жүргізуді үйрену – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану өз білімін көтеру тиімділігін де арттырады. Бұл бірінші кезекте сандық түрде жазылған ақпараттарды пайдалану кезінде қажетті мәліметтерді оңай табуға мүмкіндік береді. Қазіргі кезде көптеген әлемге танымал энциклопедиялар, сөздіктер электронды түрге айналдырылған. Компьютердің көмегімен тек белгілі бір аудиторияларда ғана емес, сонымен бірге қашықтықтан оқыту үрдісі де дамып келе жатыр. Ол үшін Интернет желісіне қосылған компьютер керек. Қашықтықтан оқыту кезінде тапсырманы және онымен бірге ұсынылған оқулықтарды қарап отырып білім алғысы келетін адам өзі ізденіп, жауаптарын салып жібереді. Немесе бірлескен телеконференцияларға қатысады. Оқытудың бұл түрі анағұрлым арзан, әрі қалаған уақытыңда оқуыңа, тапсырмаларды орындауына мүмкіндік береді.

Білім саласына еніп отырған жаңа технологиялардың ерекшелігі – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан – жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, жаңа идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу.

Оқытудың заманауи технологиясын жете меңгеріп, оны жас және психологиялық ерекшелігіне қарай таңдап пайдаланудың маңызы зор. Педагогикалық инновациялық технологиялар іс-әрекетке, оқыту барысында жүзеге асатын педагогикалық жүйе. Педагогикалық жүйе-жеке, дара тұлғаны жетілдірге, қалыптастыруға бағыттау мен белгілі бір мақсатқа жету жолында арнайы педагогикалық ықпалды ұйымдастыруға қажетті өзара байланысқан әдістердің, құралдардың жиынтығы [4].

Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады.

Қазіргі кезде шығармашылықпен жұмыс істейтін оқытушылардың тынымсыз ізденуі нәтижесінде оқу-тәрбие жұмысының тиімділігін арттырудың жаңа технологиялары өмірге келді.

Білім беру саласында оқытудың жаңа технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының кәсіптік, адамгершілік, рухани және де көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді. Әр сабақтың сапалы болып, оның тиімділігін арттыру-ізденімпаз, шығармашылығы шыңдалған ұстаздың қолында [5].

Әлеуметтендіру процесінде жедел білімді игеру бойынша білім алушылардың жобалық және зерттеу қызметін перспективалы деп санаймын. Жобаны іске асыра отырып, білім алушылар оларды іздеу барысында білімдерін синтездейді, аралас пәндер ақпаратын интеграциялайды, жоба міндеттерін шешудің ең тиімді жолдарын іздейді, бір-бірімен өзара іс-қимыл жасайды. Бірлескен қызмет ынтымақтастықтың кең мүмкіндіктерін нақты көрсетеді, оның барысында білім алушылар мақсаттар қояды, оларға қол жеткізудің оңтайлы құралдарын анықтайды, міндеттерді бөледі, жеке тұлғаның құзыреттілігін жан-жақты көрсетеді (ұжымда жұмыс істей білу, өзін команда мүшелері сезіну, өз шешімін таңдау үшін жауапты болу, басқалармен жауапкершілікпен бөлісу, қызмет нәтижелерін талдау және т. б.). Белгілі бір уақыт ішінде (бір сабақтан 2-3 айға дейін) білім алушылар танымдық, зерттеу немесе басқа да міндеттерді шешеді.

Білім алушылардың жобалық қызметін ұйымдастыруда топтарда жұмыс технологиясын кеңінен қолданамын. Тарихты зерделеу кезінде студенттердің дербестігі мен шығармашылық белсенділігін дамыту үшін, сондай-ақ топта жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру үшін мен әр түрлі оқу материалдарын зерделеу, таныстыру және талқылау арқылы қолданамын.

Инновациялық технологияларды пайдалану білім алушылардың тарихты зерделеуге уәждемесін арттыруға, оқытудың көрнекілігін күшейтуге және студенттердің сабақтарда іс-әрекетін белсендіруге мүмкіндік береді. Жоғарыда көрсетілген заманауи білім беру технологияларын пайдалану оқу процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, тарих пәнін оқытуда жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі, пәнге танымдық қызығушылықты арттырады [6].

Қазіргі педагогикалық технологияларды және олардың элементтерін білім беру үдерісінде пайдалану бойынша жүйелі жұмыс тарих пәні бойынша 100% үлгерімге әкелді, студенттер пәндік апталарға, пән бойынша олимпиадаларға, ғылыми-практикалық конференцияларға қатысты.

Инновациялық әдіс-тәсілдер студенттерге де, оқытушыларға да үлкен жауапкершілікті жүктейді, оқыту әдістерін жетілдіруге, дамытуға олардың тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 2007 ж.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М, 1995.
3. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. - М., 2000.
4. Көшімбетова С. «Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары» Алматы, 2008. Ғылыми – практикалық жинақ.
5. Анисимов П.Ф. Инновации в системе среднего профессионального образования / П.Ф. Анисимов // Федеральное агентство по образованию. - М., 2004 - С. 6-47.
6. Коротаева Е.В. Обучающие технологии в познавательной деятельности школьников / Е.В. Коротаева. - М., 2003. – 176 с.

3.73. Биология пәнін оқытудың ерекшеліктері

Ботакөз Жалғасқызы Бабан

«6М012400 – Педагогикалық өлшемдер», 2-курс магистранты.
Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университеті
(Алматы, Қазақстан)

Қазіргі заманда дамыған 30 елдің қатарына кіру жөніндегі «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» – баршамызға ортақ жауапкершілік жүктеп, Қазақстанның білім беру саласын жаңғыртуындағы негізгі бағыттарын айқындайды [1]. Жаңартылған білім беру бағдарламасында ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды бойына сіңірген, кез-келген өмірлік жағдайда сауаттылығы, білімділігімен бәсекеге қабілеттілігін білетін тұлғаның үйлесімді қалыптасуына және зияткерлік дамуына қолайлы білім беру ортасын тудыру – жаңартылған білім мазмұнын енгізудің нәтижесі екенің білеміз [2].

Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы - заман талабына сай келешек ұрпақтың санасына, білім алу жүйесіне сай болуы тиіс.

Биология пәніне арналған оқу бағдарламаларындағы жаңартылған білім беру жүйесіне білім алушының шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуін талап етеді. Жаңартылған білім жүйесі қолайлы білім беру ортасын құруына, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ–ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, топпен, топта жұмыс жасай білуіне ықпал жасайды.

Жаңартылған білім беру жүйесі «Биология» және «Жаратылыстану» пәніне арналған бағдарлама білім алушының төрт тілдік дағдысын: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылымды жетілдіруге

бағытталған. Бұл төрт дағды бір-бірімен тығыз байланыста. Жыл бойына бірнеше рет қайталанып отырады және деңгейі өскен сайын толықтырылып, күрделендіре түседі. Яғни, білім алушының есте сақтау қабілетінің арттырып «Биология» және «Жаратылыстану» пәндері бойынша оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттары өздерінің дағдыларды үйренуі туралы ой-пікірлерін білдіріп, оны талдай және бағамдай білуді талап етеді. «Биология» және «Жаратылыстану» пәндері бойынша критериалды бағалау- бұл білім берудің мақсаты мен мазмұнына негізделген білім алушының оқу- танымдық құзырылығын қалыптастыруда алдын-ала белгіленген жетістіктермен салыстыру үрдісі.

Критериалды бағалау кезінде білім алушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Білім алушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Қалыптастырушы бағалау үздіксіз жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді. Жиынтық бағалау оқу бағдарламасынның бөлімдерін (ортақ тақырыптарын және белгілі бір оқу кезеңін (тоқсан, оқу жылы, орта білім деңгейі) аяқтаған оқушының үлгерімі туралы ақпарат алу мақсатында балл және баға қою арқылы өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау барлық пәндер бойынша қолданылады. Білім алушының білім алуына, өзін-өзін бағалауда, өз білімін жетілдіруде, көптеген жетістіктерге жетуге жол ашады деп ойлаймын.

Білім беруде критериалдық бағалау жүйесін қолдану арқылы біз:

- білім алушының тұлғалық бағытын айқындау;
- тұлғаны өзіндік жауапкершілікке, тұғырлы нәтижеге, бағытқа жеткізу;
- білім алушылардың білім деңгейі, дайындық деңгейін анықтау;
- әртүрлі жұмыстардан алған бағаларды дифференциалдауға болады (өздік жұмысы, күнделікті баға, үй жұмысы т.б.);
- бағалаулар арқылы оқушының еңбегін анықтау;
- білім алушылардың бағалау жүйесіне толық қанағаттануын аламыз [3].

Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша критериалды бағалау жүйесі білім алушының дамуын, қызығушылығын және оқуға деген ынтасын арттыруға бағытталып отыр. Қай пән де болсын критериалды бағалаудың артықшылықтары көп. Білім алушыны бағалау арқылы оның білім көрсеткішін көрсетеді. Қолданылатын критерийлердің, құралдардың оқу мақсаттарына жетуге, күтілетін нәтижелерді бағалайтынына сенімділігі пайда болады [4].

Жаңартылған білім беру жүйесі тек білім алушыларға емес, жаңа бағдарлама педагогтарға қазіргі заманға оқыту әдістерін жеті модуль арқылы ұсынады.

- білім беру мен білім алуудағы жаңа тәсілдер.
- сыни тұрғыдан ойлауға үйрету.
- білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.
- білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану.
- талантты және дарынды балаларды оқыту.
- білім алушылардың жас ерекшеліктеріне қарай білім беру және оқыту.
- білім берудегі басқарушы және көшбасшылық.

Жаңа бағдарлама бойынша жаңаша көзқарас қалыптасып, білім деңгейі биікке көтеріліп келеді. Қазіргі білім беру жүйесінде жаңа технологияларды енгізу күннен-күнге басты талапқа айналып, осы әдістерді жетілдіре түсу қажеттігі күшейіп келеді. Педагогтың шеберлігі қандай жоғары болса да, мұғалім оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Білім алушының тұлға ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады.

Педагог биологияны оқытуда педагогикалық тәсілдерді іске асыруда, жаңартылған білім беру жүйесінде сабақта төмендегідей жұмыс түрлерін қолдану қажет:

- эксперименттік жұмыс;
- ойын / модельдеуді қолдану;
- биология мәселелері бойынша түрлі дерек көздерден қажетті ақпаратты таңдау (мысалы, генетикалық түрлендірілген өнімдердің әсері, адамды клондау, органдарды трансплантациялау), талдау жүргізу, алынған ақпаратты салыстыру және шынайы бағасын ұсыну;
- биология саласындағы түрлі мәселелерді зерттеуге бағдарланған эксперимент құрастыру және өткізу (мысалы, Қазақстанның экологиялық мәселелері);
- биологиялық үдерістер мен табиғи құбылыстарды ұғыну, түсіндіру және болжау үшін модельдеудің түрлі тәсілдерін қолдану [5].
- Оқу үдерісінде педагог білім алушыларға оқу жоспарында ұсынылатын тапсырмаларды орындай отырып, оқу мақсаттарына жетуге көмектесетін бірқатар педагогикалық тәсілдерді пайдаланғаны жөн.

Оқу үдерісінде білім алушылардың бойында теориялықпен қатар, тәжірибелік ойлау дағдыларын қалыптастыру қажет. Педагогтың негізгі міндеті оқуды тәжірибелік дағдыларға, білімді қолдану, жеке жобаларын іске асыру қабілетіне бағдарлау болып табылады. Биология/жаратылыстану сабақтарын келесі түрлерге бөледі: жаңа материалды үйрену сабағы; білімді тәжірибеде қолдану сабағы; оқу материалын бекіту және қайталау сабағы; білімді бақылау және есепке алу сабағы; құрамдастырылған сабақ. Сабақтың түрін таңдау сабақтың дидактикалық мақсатына байланысты жүзеге асырылады. Жеке, жұптық, топтық және ұжымдық жұмыс сабақтың барлық түрлеріне ортақ нысан болып табылады [6]. Жалпы қорыта айтқанда, аталған

бағдарламаға сәйкес алынған тәсілдерді сабақта тиімді қолданысқа енгізсеңіз, баланың танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді, білім алушылар оқудың қызықты жеңіл өтетіндігін, ұжымда бірлесіп жұмыс жасауға үйрететіндігін, білімнің тереңдігі, әрі тиянақтылығы артатындығын баяндайды. Білім алушы өз ой-пікірін ашық еркін айтады, бір-бірін тыңдауға үйренеді сыныпта ынтымақтастық атмосферасы қалыптасады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы - «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам», 20.05.2015 ж.: https://www.inform.kz/kz/ult-zhospary-n-nazarbaevty-n-bes-institucionaldyk-reformasyn-zhuzege-asyrudyn-100-kadamy_a2777949.
2. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2010.
3. Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы. Астана, 2016.
4. «Жаңартылған білім беру мазмұны аясында критериалды бағалауды жоспарлау және ұйымдастыру». 2017 ж.
5. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым). «Назарбаев Зияткерлік мектептері». ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015.
6. https://ziatker.kz/docx/jangartylgan_bilim_beru_mazmuny_boiynsa_oqytydagy_janga_adis_tasilder_45915.html.

3.74. Орта мектептегі физика мен математиканың пәнаралық байланысы

Майкуль Рахманбердиевна Кушербаева

докторант, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті (Алматы қ., Қазақстан)

Акмарал Керимкуловна Жумушова

жоғары санатты физика пәнінің мұғалімі (Тараз қ., Қазақстан)

Физика ғылым ретінде материяның іргелі қасиеттерін екі формада - зат және өріс түрінде көрсете алады. Яғни олар іргелі теориялармен, зерттеу әдістерімен біріктірілген білімнің жүйесі екенін білдіреді. Алғашқыда физика саласы қоршаған ортаны танып-білуге үйретілсе, уақыт өте келе қозғалыс, денелердің әсерлесуі, зат құрылысы, әртүрлі физикалық құбылыстар, т.с.с. мағлұматтар оқытыла бастады. 20-ғасырда физиканың негізгі объектісі ретінде табиғаттың фундаментальды құбылыстары мен оларды сипаттайтын заңдар алынған болатын. Табиғаттағы болып жатқан түрлі құбылыстарды

сипаттап, түсіндіру үшін математика, география, химия, биология сияқты жаратылыстану бағытындағы ғылымдардың интеграциясы қажет болды. Сонымен қатар аталған пәндерді оқып-үйрену үшін физикалық білім мен оқыту әдістерінің қажеттілігі туындады: энергия ұғымын, энергияның сақталу және айналу заңдарын биологиялық процестерде пайдалану, астрономиядағы әртүрлі физикалық заңдар мен заңдылықтар т.с.с. Мұндай ғылымдардың дифференциациясы мен интеграциясы пәнаралық байланыс принципіне жүйелі түрде орнын тапты. Ал бұл процестер өз кезегінде жалпы орта білімнің дамуына ықпалын тигізді. [3, 24 б.]

Мектеп физика курсына бағдарламаларда пәнаралық байланыстарды іске асыру үшін мынадай мақсаттарға сүйенеді: [3, 53 б.]

1. барлық жаратылыстану пәндерінің диалектикалық бірлігі негізінде табиғат туралы түсінікті қалыптастыру;

2. ғылыми ойлау мен есте сақтау қабілеттерін дамытуға ықпал ететін жүйелі білімді қамтамасыз ету (пәнаралық байланыс);

3. оқушыларда табиғатта қалыптасқан қатынастарды көрсететін ұғымдар мен теориялар арасында жан-жақты байланысты орната білу қабілетін дамыту;

4. ғылыми-жаратылыстану және ғылыми-техникалық ойлауды дамыту.

Мектеп оқушылары әр түрлі оқу пәндерін меңгеру кезінде табиғат пен қоғам туралы жан-жақты білім алады, бірақ жай ғана білім көзін жинақтау тиімсіз, себебі қазіргі қоғам мектеп түлегінен білімді жинақтай отыра, оны түрлі өмірлік жағдайларда қолдана білуді талап етеді. Оқушының осы іс-әрекетінің қалыптасуы физика мен математика ғылымдарының өзара пәнаралық байланыстарын жүзеге асыруға ықпал етеді.

Орта мектепте физиканы оқыту оқушылардың табиғат туралы білімдері мен біртұтас дүниетанымдық түсініктерін қалыптастыруына көмектеседі. Қазіргі заманғы оқыту физика пәнін зерттеудің тәжірибелік және теориялық әдістерінің ортақ үйлесімін қажет етеді, сондай-ақ, элементар математика негізінде физикалық ұғымдарды түсінуге мүмкіндік береді. Мұндай әдіс математика мен физика пәндері арасындағы тығыз байланысты көрсете отырып, олардың логикалық ойлауын қалыптастырады және материалдық әлемнің біртұтастығын түсіндіреді. [1, 35 б.]

Математика мен физика орта мектеп курсына ең қиын пәндер болып есептеледі. Адам санасының қалыптасуының барлық өтпелі кезеңдерінде ғылыми сананың бұл екі бағыты өзара байланысты дамып отырған. Оқушылардың физика курсынан алған қандайда бір сұрақты түсінбеуі немесе физикалық есепті шеше алмауы көбінесе функционалдық тәуелділіктерді талдау, математикалық теңдеулерді

құрастыру және шешу, логикалық ойлау қабілеттерінің төмендігімен байланысты.

Математиканың объектісі ретінде нақты: материалдық әлемнің кеңістіктік формасы мен сандық қатынастары алынады. [1, 18 б.]

Бірақ бұл формалар мен қатынастарды нақты түрде зерттей алу үшін оларды мазмұнынан толығымен бөліп алу керек. Жоғарыда айтылған тұжырымдамадан математиканың негізгі әдісі ретінде абстракция әдісі екенін айтуға болады. Қазіргі таңда математикалық заңдылықсыз зерттелген бірде-бір ғылым саласы жоқ деуге болады.

Математика мен физиканың өзара байланысы

Математика мен физика арасындағы байланыс ортақ идеялар мен әдістердің өзара процеске енуінен көрініс табады. Атап айтқанда:

1. Физика ғылымы жалпы және теориялық физиканың барлық салалары бойынша арнайы міндеттерді жүктейді.

2. Физикалық құбылыстарды талдау үшін, көп жағдайда жаңа физикалық теорияның пайда болуына ықпалын тигізетін, әлемнің физикалық көрінісін дамытуға арналған математикалық теориялар қолданылады.

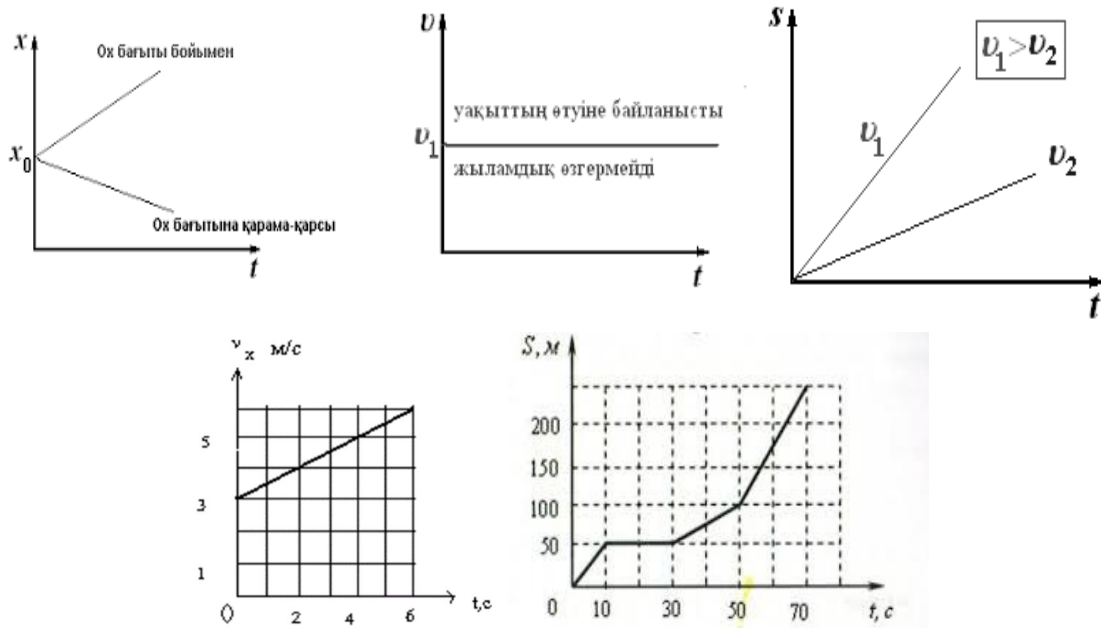
3. Физикалық теорияларды дамыту үшін қолданыстағы математикалық аппаратқа сүйенеді.

Жоғарыда айтылған негізгі байланыстардан физика мен математиканың табиғат құбылыстарын және айналадағы денелердің қасиеттерін танып-білудің идеялары мен әдістерін бейнелеуде ортақ тұстары көп екенін аңғаруға болады.

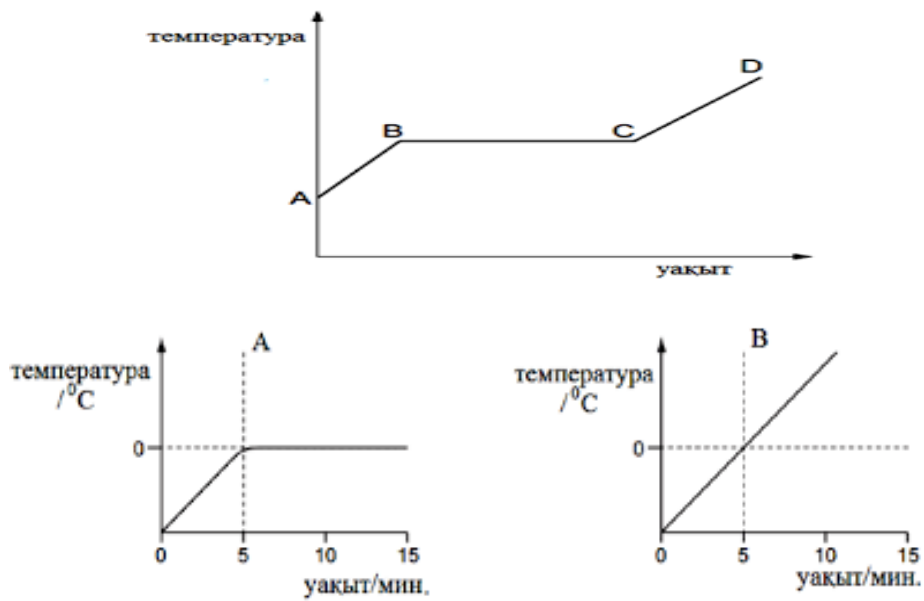
Математика ғылым ретінде физика ғылымынан бұрын қалыптасқан, бірақ физикалық білімді дамыту үшін математикалық әдістер физикалық зерттеулерде көбірек қолданысқа ие болды.

Математика сабағында білім алушылар математикалық өрнектермен жұмыс жасауды оқып-үйренсе, физика сабағында қоршаған ортада болып жатқан құбылыстардың арасында болып жатқан байланыстармен танысу, білу және оларды математикалық өрнектер арқылы сипаттай алу болып табылады. [3, 11 б.]

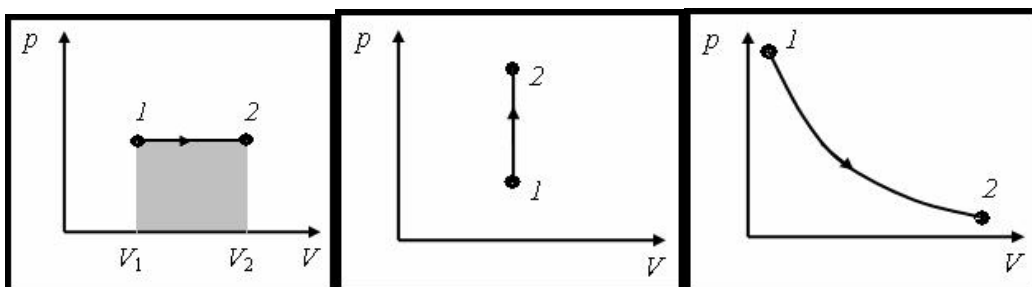
Мектеп физика курсында басты математикалық түсінік ретінде функция қарастырылады: алғаш рет 7-сыныпта «әртүрлі механикалық қозғалыстардың графигін салу» тақырыбында қарастырылса: 1-сурет, 8-сыныпта заттың агрегаттық күйлерінің ауысуын сипаттағанда қолданылып бастайды, одан әрі қарай изопроцестерді сипаттауда тәуелділік графиктерін салу орындалады: 2, 3-сурет.

1-сурет. Әртүрлі механикалық қозғалыстардың графигі

2-сурет. Заттың агрегаттық күйлерінің өзгеруінің графигі

3-сурет. Изопроцестер

Жоғарыда келтірілген тәуелділік графиктерінің көмегімен оқушы физикалық құбылыстарды толық сипаттай алады. Мысалы: механикалық қозғалыстың барлық мүмкін болатын жағдайлары, газдардағы изопроцестер, фазалық ауысулар, толқындық және тербелмелі қозғалыстар, электромагниттік сәулеленудің спектральды қисықтары және т.с.с.

Әртүрлі функцияны оқып-үйренгенде математикамен байланысы бар нақты бір мазмұндағы физикалық есептерді қарастыруға тырысамыз. [4, 66 б.] Функцияға пәнаралық байланысты қалыптастыратын дағдыны екі топқа бөлуге болады: № 1 кесте.

Кесте 1.

Функция	Математикалық модель	Физикалық модель
Сызықтық	$y = kx + b$ $y = kx$	$S = vt$
Квадраттық	$y = ax^2 + bx$	$S = vt - \frac{gt^2}{2}$
Кері пропорционал	$y = k/x$	$R = U/I$

Ал, координаталық әдісті игеру салыстырмалылық және релятивистік эффекттер теориясының негіздерін оқып-үйрену кезінде тірек ұғымы мен қозғалыстың салыстырмалылық принципін саналы түрде қолдануға көмектеседі.

Туынды ұғымын білу кеңістік пен уақыт арасындағы физикалық құбылыстар мен процестердің өзгеру жылдамдығын, сұйықтың булану жылдамдығын, радиоактивті ыдырауды, токтың өзгеруін анықтауға мүмкіндік береді. Оқушылардың саралау және кіріктіру қабілеті әр түрлі физикалық табиғаттағы тербелістер мен толқындарды зерттеуге, сонымен бірге механиканың негізгі ұғымдарын (жылдамдық, үдеу) енгізу кезінде, айнымалы токтың формуласын қорытуға мүмкіндік береді. Математикадағы симметрия әдісі оқушыларға молекула мен кристалдардың құрылымын қарастыруға, жазық айналар мен линзалардағы кескіндерді оқып-үйренуде, электр және магнит құбылыстарын түсіндіруде көмектеседі. [2]

Жалпы айтқанда физика мен математика пәндері арасындағы пәнаралық байланысты үздіксіз процесс деуге болады. Білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер пәнаралық байланыста оқитудың қажеттілігін мақұлдайды, бірақ кейбір кемшіліктерді атап кетуге болады: физика сабағында кейбір математикалық түсініктер математика сабағынан бұрын енгізілген: векторлар, вектордың ұзындығы, оларға қолданылатын амалдар, квадраттық түбір табу, сызықтық функцияның графигін салу, өзгеріс ұғымы, натурал көрсеткішті дәреженің қасиеттері, абсолюттік, салыстырмалылық ұғымы, т.с.с. Осы аталған кемшіліктерді физика пәні мұғалімі ескеріп, тақырып мазмұны бойынша кездесетін математикалық ұғымдарға қосымша түсініктеме беру арқылы, оқушыға сапалы білім беруге міндеттеледі.

Физика ғылымы қоршаған орта туралы білімді қалыптастырады және техникалық білімнің қайнар көзі болып табылады. Орта мектептің физика курсына жалпы физиканың барлық бөлімдері қамтылған: механика, молекулалық физика және термодинамика, электр және магнетизм, оптика, кванттық физика, атомдық физика. Осы бөлімдер бойынша алынған білімдерді барлық оқушылар үздіксіз білім алуда қолданатын болады, ал ол білімді қалыптастыру пәндер арасындағы интеграция жүзеге асқанда ғана нәтижесін береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бурцева Н.М. Межпредметные связи как средство формирования ценностного отношения учащихся к физическим занятиям: СПб., 2001. – 231 с.
2. Вся элементарная математика (средняя математическая интернет-школа) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.bymath.net>.
3. Предмет методики преподавания математики [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://mf.gasu.ru/kafedra/algebra/1/elib/mpm_t/1.htm.
4. Глинских Л.Г., Казакова О.А., Лошакова Н.В. Использование интеграции математики и физики как средство повышения познавательной активности // «Актуальные проблемы преподавания физики и математики в школе». Материалы Региональной научно-практической конференции, Нижний Тагил, 2015.

3.75. Формирование исполнительских навыков учащихся детской музыкальной школы

Бакыт Кыдырбаевна Курсабаева

Магистр 2- по специальности «6М012400 - Педагогические измерения», Казахский национальный женский педагогический университет (г. Алматы, Казахстан)

Одной из главных задач системы образования является повышение конкурентоспособности образования, что в свою очередь требуется от всех граждан в различных сферах жизни. В связи с этим, глава государства Н.А. Назарбаев подчеркнул: «Нам нужна современная система образования, отвечающая потребностям экономической и общественной модернизации», - мы должны перейти от модели «приобретение достаточной знания в течение всей жизни» - к модели «обучение в течение всей жизни». Развитие цивилизации в эпоху экономики, способной подготовить конкурентоспособные, обладающие интеллектуальной силой кадры, выдержать мировую

конкуренцию, будет реализовываться на основе интеллектуальных творческих способностей [1].

Для обеспечения высокого качества образовательных услуг необходимо формирование и развитие личности, способной, в свою очередь, жить в развивающемся, меняющемся обществе, способной к самообразованию, умению применять полученные знания в жизненных ситуациях, к полной самореализации, творческой, компетентной и конкурентоспособной личности.

В музыкальной педагогике большое внимание уделялось и будут уделяться вопросам инструментального исполнительства.

В то же время, как и в прошлом году, в исламском мире, он был основан на традиционном подходе к обучению чтению, а в этом году он был основан на традиционном подходе к обучению чтению.

В своем теоретическом и исследовательском труде «Трактаты о музыке» разделяя сам исполнительское искусство на несколько областей Фараби указывает: "музыкальное исполнительское искусство имеет два вида: первое-исполнение совершенной музыки, слышимой через человеческий голос, второе-игра на музыкальных инструментах. Второй вид искусства отличается в зависимости от вида и значимости инструмента. Например, игра на лютне, тамбуре (домбра) и других музыкальных инструментах подобного рода» [3].

Размышляя, синтезируя о становлении инструментальной музыки Фараби показывает его пути. В трактате есть следующие строки: «музыкальные исследователи остановились на известных музыкальных инструментах и знали, что из них можно извлечь другие тоны и звуки по сравнению с человеческим голосом... Они иногда отступили от правил пения и использовали эти инструменты таким образом, чтобы они могли помочь. Таким образом, родилась чистая инструментальная музыка, которая не может подражать голосу». Эта глава замыкается с выводами автора о музыкальных инструментах.

«Процесс исполнения музыкального произведения — это глубокое содержание и особенности восприятия исполняемого произведения, он также требует специального исполнения, свободного освоения инструмента», - подчеркнула Л. С. Гинзбург [4].

С проблемами исполнительских навыков: По фортепиано - В.Д. Алексеев, Л.А. Баренбойм, Г.Г. Нейгауз, Е.Я. Либерман, В.И. Савшинский, скрипачки - Л. Ауэр, М. Берляничик, Л. Коган [5].

В работе этих и других авторов позволили раскрыть смысл понятий "исполнительское мастерство" и "исполнительские навыки". Ряд ученых показывает, что в своей психолого-педагогической деятельности умения и навыки очень близки и практически не разделяют их. Это связано с частым переходом понятий в психофизиологической литературе 60-х годов XX века на терминологические понятия. Например, М. Груздев считает, что наоборот, сформировавшимся результатом системы умений и навыков,

а П. Шимбирев и Р. Лемберг считал, что навыки как системы вала. И. Каюров указал, что «в результате повторения многих упражнений, чтобы сформировать навыки, умения будут автоматизированы».

Как показано во многих литературах, раскрывающих сущность различных аспектов инструментального исполнения, исполнитель в исполнительском процессе прилагает не только физическую силу, но и эмоциональную силу своего ума и ощущения. «Играющий на любом инструменте должен обратить внимание на ряд компонентов: зрение, слух, память, чувство движения, музыкально-эстетическое понимание, воля и др.

Исследование педагогических аспектов формирования исполнительских навыков обучающихся, психофизиологии, постановки аппарата исполнения музыканта: регулирования движения, контроля и самооценки музыканта проводится со стороны ведущих.

Исполнительское искусство, это особая сфера художественно-творческой деятельности. По своей природе исполнительское искусство основывается не на художественно-творческой деятельности, а на механической игре выполняемого произведения, а на понимании внутреннего духовного содержания произведения в соответствии с мировоззренческим и эстетическим отношением своего исполнителя, его интерпретации, выборе художественных методов.

В музыкальной исполнительской деятельности невозможно быть настоящим исполнителем без активного развития музыкальных способностей, активного осуществления внутреннего музыкально-слухового восприятия. Поэтому формирование исполнительских качеств, способов и методов игры на инструментах-на этом этапе обучения имеет важное значение.

Понятно, что реальное музыкальное изображение появляется в определенном музыкальном контексте. Восприятие произведения через чувство, его исполнение вызывает определенные эмоции. Они звучат в сознании, чувствуя себя. Поэтому на данном этапе обучения осуществляется видео-ассоциативное осознание принципов инструментальной игры. Суть этого заключается в развитии взаимосвязи внутреннего образного сита и звучания, выполненного в реалистичном исполнении. На этом этапе формируется умение находить технологические средства воспроизведения звука, сходные со звучанием произведения.

Под технологическим инструментом мы понимаем, что мы владеем оригинальными особенностями музыкального инструмента. Особенность этого этапа обучения заключается в том, что ученик постепенно поднимается на уровень ассоциативно-выразительного мышления. Суть дидактического индивидуального подхода заключается в том, что учитель преднамеренно сужает круг самостоятельного поиска ребенка. Это постепенно снимается ограничения только после того, как учащийся выполнил

соответствующую задачу. Суть этого заключается в том, что в процессе урока умеет создавать проблемные ситуации и находить способы и приемы игры на инструменте. На занятиях в классе учитель объясняет часть задания (например, раскрывается художественное изображение определенного музыкального произведения), ученик должен уметь находить средства выразительности (штрихи, нюансы, динамика и т. д.) Для создания этого образа. Или, наоборот, если признак – показатель исполнительского подхода, то неопределенность – образ музыкального художественного образа произведения. Выполнение такого задания формирует умение учащихся свободно воспроизводить необходимое в сознании звучание. Средства изображения и звука музыкальный ассоциативный образ связывает.

Такие связи могут быть определены посредством толкования словосочетания. Л. Гинзбург просто написал: "Мы указали на необходимость объяснения словом, показывая на приборе. Это имеет большое значение в педагогическом процессе. Мы также отметили, что важно, чтобы музыка была программной, чтобы учащиеся могли образно воспринимать и представить содержание музыки".

На этом уровне формирования исполнительских навыков через освоение музыкальных произведений у детей формируется умение применять в сознании звучание музыкального произведения, средства исполнения, раскрывающие художественное изображение.

Известный психолог А.Л. Готсдинер называет частично автоматизированную систему разумно развитых движений, позволяющую осуществлять музыкально-исполнительские навыки в музыкальной деятельности.

В диссертационном исследовании и. о. доцента Самохиной систематизирует исполнительское мастерство и навыки путем объединения их в компоненты комплексного исполнения. По мнению автора, исполнительский комплекс представляет собой единство и взаимозависимость его составных частей: работа со звуком; работа с нотами; работа с инструментом; метро-ритмическая работа; художественная работа; эмоциональная воля.

По мнению и. о. Самохиной, систематизация исполнительских навыков дает возможность умело выполнять на инструменте [7].

В процессе формирования навыков проходит сложный путь развития от формирования каждого элемента до автоматизации всей системы движения.

При анализе музыкальных произведений необходимо формировать исполнительские способности, овладевая знаниями, умениями и навыками, овладевая исполнительскими навыками, через формирование исполнительских навыков ученик может самостоятельно работать по музыкальному образу.

У обучающихся не только формируются представления о художественном образе всего музыкального произведения и навыках

(инструментах) его игры, но и совершенствуются специальные особенности каждого конкретного музыкального инструмента (домбра, фортепиано), умения использовать методы и приемы игры на инструментах.

Учебный репертуар должен быть разнообразным по содержанию, форме, стилю, фактуре. Для расширения музыкального кругозора учащихся следует, помимо произведений, детально изучаемых в классе, знакомить их с целым рядом и других пьес, допуская при этом различную степень завершенности работы над ними и не требуя обязательного заучивания наизусть. Однако нельзя допускать неоправданного завышения или занижения репертуара.

Ученика следует приучить предварительно просматривать текст, воспитывая у него способность воспринимать мелодию и умение пропевать ее вслух. Разбирая в классе новое музыкальное произведение, педагог должен сразу обращать внимание ученика на ладовую и метроритмическую основу произведения, штрихи, аппликатуру и т.п. Регулярно занимаясь чтением с листа, учащийся постепенно привыкает просматривать текст на такт или несколько тактов вперед и не менять взятого темпа в процессе игры. В числе произведений, рекомендуемых для чтения с листа, должны быть не только пьесы, предусмотренные программой, но и различные переложения, танцевальная музыка, популярные песни и т.д. Проверка навыков чтения нот с листа должна периодически проводиться на классных занятиях. Очень большое значение для их развития имеет также и игра в ансамбле. Умение легко ориентироваться в нотном тексте и бегло читать с листа во многом зависит от количества и разнообразия изучаемых произведений. Поэтому не следует долго задерживаться на какой-либо одной пьесе, а знакомить ученика с возможно большим количеством новых.

Выразительность музыкального исполнения в первую очередь зависит от качества звучания. Основными качествами выразительного звука считаются: ясность и чистота (отсутствие в звуке шумовых «примесей»), певучесть, интенсивность как в forte, так и в piano, полетность, красочность. Певучесть, проникновенность звука при игре на виолончели в значительной степени связана с применением «вибрато» - колебательных движений левой руки, вызывающих равномерное повышение-понижение звука, подобное естественной вибрации голоса при пении. Звук, взятый на инструменте без вибрации, остается холодным, бесстрастным, вибрация же придает ему необходимую пульсацию, живость и теплоту.

Одной из задач настоящего исследования является определение таких методов развития ученика, которые могут обеспечить плавный переход от игровой деятельности ребенка к продуктивной, позволяя добиваться наиболее высоких профессиональных результатов,

используя материал его повседневной работы и опираясь на особенности детского мышления.

Образное восприятие, активная работа воображения - ценнейшие возрастные особенности младшего школьника. Образное мышление музыканта предполагает способность к представлению различных комбинаций тончайших звуковых нюансов; у кобызиста, в частности, - внутреннее ощущение тембровой выразительности, эмоциональной динамики виолончельного звука. Подчеркнем, что эта способность может быть выработана только в процессе работы на инструменте. Если педагог на занятиях по специальности прибегает к помощи живописных или поэтических образов, то, в целом способствуя развитию общей эмоциональной культуры ученика, это может дать необходимый импульс, направление развитию воображения, но - лишь приблизительно и обобщенно определяя образную сферу музыкального произведения. Для того же, чтобы такой «целостный» образ «отозвался» в создаваемом музыкальном образе, нужны опыт, развитое умение так исполнить все мельчайшие детали произведения, чтобы возможно рельефнее выявить замысел композитора в звучании.

В заключение - несколько слов о так называемом «тренировочном» материале. В начальном периоде обучения программа предусматривает изучение ограниченного числа этюдов в течение года, в то время как формирование одного навыка бывает длительным процессом. Это, как мы полагаем, делает желательным освоение различных навыков на материале одного и того же этюда. Целесообразно включать в работу сразу три-четыре этюда (для изучения можно брать отдельные фрагменты, обеспечивающие формирование и закрепление всех необходимых навыков). Подчеркнем, что этюд необходимо исполнять так же выразительно, как и художественную пьесу, в противном случае изучение этого материала лишается своего основного смысла и назначения.

Гаммы и арпеджио - просты по своей музыкальной структуре и легко запоминаются учениками. Но известно, как трудно добиться хорошего исполнения «простой» гаммы. Многие ученики не любят играть гаммы, не понимая их значения как музыкального материала, а между тем, по меткому выражению И. Гофмана, хорошо сыгранная гамма - «поистине прекрасная вещь». Легко убедить ученика, что гаммы и арпеджио очень часто встречаются в каждом музыкальном произведении и имеют при этом определенное художественное значение. На практике нетрудно доказать ученику, что при работе над гаммами можно развивать самые различные исполнительские навыки. Объяснив все это, надо добиваться, чтобы ученики вполне осознали смысл и цель изучения гамм, заинтересовать их этой работой.

Изучение как художественного, так и этюдного материала должно обеспечивать развитие художественного мышления. Поэтому следует обращать внимание ученика на качество звука, динамику,

выразительность исполнения. Такие же требования необходимо предъявлять и при чтении нотного текста с листа и транспозиции.

Таким образом необходимо, чтобы дидактические принципы и методы обучения соответствовали его целям и задачам и помогали учителю в практической реализации данного процесса. Определено, что проанализированные принципы и методы, используемые в обучении игре на виолончели учащихся младшего школьного возраста, отвечают закономерностям и требованиям процесса музыкального обучения. Изучение как художественного, так и этюдного материала должно обеспечивать развитие художественно-образного мышления учащихся младших классов ДМШ.

Список литературы:

1. Послание Президента РК Назарбаева Н.А. 5 казан 2018 ж.
2. Филонова Т.С. Исполнительские навыки как средства решения художественно-выразительных задач в процессе обучения игре на домре(диссертационная работа). Мордовский государственный педагогический институт, 2016 г.
3. Абу Насыр аль-Фараби «Большая книга музыки».
4. Гинзбург Л.С. Заметки о мастерстве. – В сб.: Вопросы фортепианного исполнительства. Вып. 2. М.
5. Гулуа Д.Г. Содержание и особенности развития исполнительских умений и навыков музыканта-гитариста на начальном этапе обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://vtk64.ru>.
6. Самохина М.А. Диссертация на тему «Формирование исполнительских навыков по классу гитары» 13.00.02, Москва, 2005 г., 165 стр.
7. Куров Н. «Формирование музыкально-исполнительских умений и навыков студентов в процессе обучения игре на трубе в вузе культуры и искусств».

3.76. Особенности поведения прагматика

Гулнара Ахметовна Куребаева

докторант. Евразийский национальный университет им Л.Н. Гумилева
(г. Нур-Султан, Казахстан)

Психология прагматизма — это направление традиционной психологии, которое началась в Соединенных Штатах около 1870 года. Прагматики утверждают, что большинство психологических темы, такие, как природа знания, языка, понятий, смысла, веры и науки, лучше всего рассматривать с точки зрения их практического применения и успехов.

Термин «психология прагматизма» происходит от греческого «прагма» - «вещь, факт», которое происходит от «prassō», пройти через, практиковать, достичь». Слово «прагматизм» относится к определенному набору связанных философских взглядов, происходящих в конце XX века. Прагматический подход состоит в решении вопросов в своей жизни на основе практической пользы от их последствий, а не абстрактных соображений [1].

Прагматизм является одним из ключевых механизмов выживания, он в той или иной степени присущ всем живым существам. Ведь именно благодаря умению выбирать тот способ действий, который способствует сохранению жизни и продолжению рода, человечество эволюционировало и сформировалось как вид.

Прагматизм как философское и психологическое движение зародился в Соединенных Штатах в 1870-х годах. Его направление определяется работами таких мыслителей, как Чарльз Сандерс Пирс, Уильям Джеймс, Чонси Райт, а также Джон Дьюи и Джордж Герберт Мид.

Суть прагматического направления психологии достаточно проста. Все человеческие поступки, действия и эмоции рассматриваются исключительно с точки зрения их полезности и эффективности в реализации целей конкретного человека. Прагматический подход на первое место ставит не нравственную сторону душевной жизни (то есть условное разделение поступков и событий на хорошие и плохие, нравственные или аморальные), а делит все проявления человеческой личности на полезные (способствующие успеху) и бесполезные (то есть такие, что способны «тормозить» процесс самореализации и мешают человеку в достижении оптимального результата). Моральные ценности и культурные установки в данном случае могут выступать барьерами на пути к достижению желанного результата, поэтому человек способен их нарушать и обходить. Ведь каждым индивидом движет в первую очередь забота о личных интересах, а не абстрактном всеобщем благе [2].

Прагматическая психология как нельзя более подходит для удовлетворения запросов современного потребительского общества. Но некоторые ее положения выглядят весьма спорными, так как примитивное сведение всей деятельности человека исключительно к полезной или бесполезной игнорирует такие черты личности, как альтруизм, способность пожертвовать собственными интересами на благо других, веру в высшую справедливость и многое другое. Но это не значит, что психологи данного направления культивируют эгоизм личности и стремление достичь результата любой ценой. Психология прагматизма совсем не призывает людей игнорировать интересы других людей при достижении собственных. Наоборот, ее главной задачей является формирование у человека такого образа поведения,

который бы способствовал достижению успеха с учетом собственных запросов, не нарушая при этом допустимых общественных границ поведения.

Прагматичный человек — это индивид, у которого суждения, в первую очередь, основываются на практике. Такая личность определяет перед собой четкую цель, делает все, чтоб ее достичь, спокойно решая любые проблемы, появляющиеся на жизненном пути. Такой человек не станет думать о прошлом, больше будет планировать. Такие люди: ответственные; исполнительные; обязательные; требовательно относятся к другим и к себе тоже.

Существует ряд качеств, которые описывают прагматика. Любое событие, поступок или предмет оценивается с точки зрения выгоды. Такой индивид не задумывается о том, насколько красиво выглядит его наряд, главное, чтоб он был удобным. Нацеленность на результат. Такому человеку будет сложно понять потребность других людей в хобби, которое не имеет дохода. Прагматичные женщины являются отличными хозяйками, создают чистоту и уют. Наслаждаются маленькими радостями, ценят домашний комфорт, не видят смысла в роскоши. Может иметь место тяга к искусству, однако, преклонение ему отсутствует. Прагматики не являются эмоциональными людьми, и они не станут строить воздушные замки, романтические образы. Такие индивиды живут в реальном мире, им известно, как обрести желаемое. Такие люди ответственны и инициативны, могут придумать что-то новое и воплотить это в жизнь. Среди ученых встречается много прагматиков. Данное качество не только не препятствует открытиям, но и способствует им. Дисциплинированность, потребности выполнять все дела до конца. У окружения прагматика могут возникнуть негативные чувства по отношению к нему. Это происходит по ряду причин: прагматик выглядит циничным, он считает, что все можно купить и продать, а это указывает на его бесчувственность; он никому не доверяет, поступки и слова других людей всегда ставит под сомнение, у такой личности нет авторитета; прагматики ведут себя эгоистично.

Прагматики стремятся достигнуть цели, используя все имеющиеся сейчас возможности. Они не станут искать дополнительную информацию, средства, ресурсы, ведь это — неоправданная потеря сил и времени. Проблемы решают по мере их возникновения, чтобы не отвлекаться на главную цель - получение конкретного результата, пусть даже небольшого. Постоянный поиск новых методов, эксперименты и прочие действия не свидетельствуют об отклонении от выбранного курса. Это происходит не из стремления к новизне, а продиктовано желанием поскорее достичь результата. Ради этого они готовы выслушать чужое мнение, в надежде отыскать кратчайший путь к цели. Подобный подход может казаться поверхностным. Он отличается от общепринятых норм, а прагматики производят впечатление непоследовательных, лишенных принципов

людей. Они придерживаются мнения, что все происходящее вокруг мало зависит от способностей и желаний человека.

Главное для прагматиков - не упустить благоприятный момент, когда всё удачно складывается. Их убеждение в непредсказуемости и неуправляемости мира, оправдывает стратегию «сегодня будет так, а дальше по обстоятельствам». Эмоциями и проявлениями чувств на прагматика невозможно повлиять, если только они не становятся объективной преградой на пути или, наоборот, помогают в данной ситуации. Они отлично чувствуют конъюнктуру, быстро реагируя на ее изменения. Легко идут на сотрудничество, с энтузиазмом участвуя в обсуждениях важных вопросов и выработке коллективных решений. Пессимизм, негативный настрой не свойственен этим людям. Возникающие проблемы не способны свернуть их с выбранного пути. К решению они подключаются с позитивным настроением, прагматик, простыми словами, – неисправимый оптимист, стремящийся сложные обстоятельства обернуть в свою пользу. Сложившее мировоззрение не позволяет излишне драматизировать и слишком серьезно относиться к возникающим сложностям. Поведение и мышление гибкое. Навыки общения хорошо развиты, легко могут представить себя на месте другого человека и понять последствия своих действий. Им не безразлично чужое мнение ровно в той мере, насколько от него зависит их будущее.

Успехов в политике, управленческой деятельности часто достигают прагматичные люди. Это связано с их характером, жизненными установками, стилем мышления. Для них характерно: поиск кратчайших путей к получению прибыли; быстрая адаптация к новым условиям; интерес к новым методам, инновациям; использование любых средств для достижения целей; творческий подход. Они интеллектуальны, быстро учатся новому, используя все возможности, чтобы приблизиться к намеченной цели. Прагматизм мозга Руководство ценит прагматиков за следующие качества: концентрация на получение максимальной прибыли, скорейшей отдаче от вложенных средств; заранее продумывание тактических и стратегических аспектов дела; способность влиять на окружающих, убеждать их в правильности своих идей; не теряет в сложных ситуациях, ищет нестандартные выходы из них; любит смелые эксперименты, внедряет инновации [3].

Как и все остальные люди, прагматики имеют не только сильные, но и слабые стороны. Они проявляются в виде: безразличия к отдаленным перспективам дела, которые в ближайшем будущем не принесут дохода; стремления любой ценой добиваться скорейших результатов, долгое ожидание не в их характере; внимание сконцентрировано только на материальной стороне дела, все остальное не имеет значения; со стороны кажется, что ради выгоды они готовы на любые компромиссы; склонности к максимализму, из всех

имеющихся ресурсов стараются получить наибольшую отдачу. Прагматики не станут долго переживать из-за неудачи. Они будут искать новые пути, если старые методы уже не работают. Сделав для себя выводы из допущенных ошибок, впредь не повторяют их. Они понимают, что необходимо много работать, чтобы прийти к своей цели. Надеяться на постороннюю поддержку не станут, привыкли рассчитывать только на себя. Могут помочь, если их об этом попросить. Если в будущем есть возможность компенсировать затраты, то шансы просителя значительно увеличиваются. Бездеятельность невозможна для них, прагматик – это человек, который своим оптимизмом способен подвигнуть окружающих на трудовые свершения. Развитая интуиция позволяет выбрать из множества вариантов один, но эффективный и быстро дающий отдачу. Циник, романтик, лирик, прагматик - абсолютно все мечтают о том, что когда-нибудь и на их жизненном горизонте появятся «алые паруса».

В общении с окружающими прагматичный человек производит приятное впечатление. Он открыт к общению, любит пошутить, не спорит, легко находит контакт с любыми людьми. В разговоре часто использует примеры из жизни, стереотипные фразы. Тон высказываний часто бывает восторженный, увлеченный, что иногда производит впечатление лицемерности и неискренности. Часто предлагает простые идеи, кратко поясняя их примерами из личной практики. Не чурается обмена мнениями, устраивает коллективное обсуждение важных вопросов. Серьезные дебаты считает скучными. Теоретическим и философским длительным рассуждениям предпочитает реальные, практически реализуемые предложения. Находясь в напряженном состоянии, производит впечатление скучающего человека, которому не интересны обсуждаемые вопросы.

Нередко можно услышать негативные отзывы об успешных людях. Возмущение вызывают следующие черты прагматиков: Цинизм. Убеждение, что все имеет цену в денежном выражении, можно совершать любые поступки для достижения положительных результатов вызывает неприятие. В результате окружающие считают их безнравственными. Отсутствие авторитетов. Для прагматиков, ищущих во всем выгоду, важны только свои интересы. Они могут выслушать чужое мнение, но примут его во внимание только, если оно соответствует их интересам. В иных случаях полагаться на чужие слова, авторитет и поступки они не станут. Эгоизм. Все усилия прикладываются только на достижение поставленной цели. По пути к ней его не остановят чужие эмоции, потери. Интересы окружающих не интересуют, поскольку главное в жизни – результат любой ценой. Именно эти качества, вызывающие негативное отношение, необходимы для осуществления задуманного. Эти люди не останавливаются перед преградами, сложности лишь закаляют их характер. Все это позволяет довести начатое дело до конца [3].

Развить в себе лучшие черты прагматизма может любой человек. Для этого нужно ставить конкретные цели, планировать будущее, доводить начатое до конца, не пасуя перед трудностями. Людей, которых можно назвать прагматиками в чистом виде, не так уж много. В большинстве случаев в одном человеке в разной мере присутствуют разные способности, склонности и желания.

Современные условия требуют от людей умения планировать, приспосабливаться к стремительному ритму жизни, быстро реагировать на меняющиеся обстоятельства. Практический подход позволяет добиться успеха, поэтому можно сказать, что прагматик — это человек, который целеустремлен, а чувства и эмоции для него не имеют особого значения. Их часто недолюбливают, завидуя их напористости и энергии. Как правило, недоброжелатели — слабохарактерные, безвольные личности.

Список литературы:

1. Пирс Ч.С. Начала прагматизма: пер. с англ., предисл. В.В. Кривценко, М.В. Колопотина. СПб.: Алетейя, 2000. С. 138.
2. Пирс Ч.С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М.: Логос, 2000. Электронная библиотека по философии: <http://filosof.historic.ru>.
3. <https://psymod.ru/tipy-lyudey/2426-pragmatik-i-ego-pragmatizm.html>.

ПРЕЗИДИУМ РЕГИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ МЕНЕДЖМЕНТА

приглашает научных работников, ученых, исследователей,
преподавателей вузов, руководителей и специалистов
образования, науки, производства и бизнеса
пройти независимую аттестацию с присвоением академических званий
ассоциированного профессора (доцента) и профессора РАМ

**Квалификационные требования к соискателям академического звания
ассоциированного профессора (доцента):**

- ученая степень доктора или кандидата наук или академическая степень доктора PhD (в виде исключения звание ассоциированного профессора может присуждаться крупным специалистам образования, науки, производства и бизнеса, имеющим квалификацию специалиста или академическую степень магистра);
- стаж научно-педагогической, научной или административно-управленческой деятельности не менее 5 (пяти) лет;
- не менее 5 (пяти) научных трудов, опубликованных после присуждения ученой или академической степени.

**Квалификационные требования к соискателям академического звания
профессора:**

- ученая степень доктора или кандидата наук;
- ученое звание доцента (ВАК) или старшего научного сотрудника;
- стаж научно-педагогической, научной или административно-управленческой деятельности не менее 7 (семи) лет;
- не менее 5 (пяти) научных трудов (в том числе — как минимум 1 монография, или учебник, или учебное пособие), опубликованные после присвоения ученого звания.

**Соискатель академического звания представляет на E-mail:
inf.academ@gmail.com следующие документы в электронном виде:**

- заявление (образец см. на сайте);
- анкета ученого (образец см. на сайте);
- автобиография, в которой должна быть отражена научно-педагогическая, научная или административно-управленческая деятельность соискателя;
- копия трудовой книжки или выписка из трудовой книжки о работе на научно-педагогических, научных или административно-управленческих должностях;
- копии дипломов и аттестатов о наличии ученых (академических) званий и степеней;
- список научных трудов, с выделением работ, опубликованных после присуждения ученой (академической) степени или присвоения ученого звания;
- оттиски 3 (трех) наиболее значимых опубликованных научных работ (если работы большие, то – первые и последние страницы с выходными данными);
- фотографию 3 x 4;
- копию удостоверения личности (или паспорта);
- копию квитанции об оплате организационного взноса.

**Подробности на нашем сайте: www.regionacadem.org в разделе
«Аттестация кадров»**

ПРЕЗИДИУМ РЕГИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ МЕНЕДЖМЕНТА
объявляет конкурс среди докторов и кандидатов наук, докторов PhD
на избрание членов-корреспондентов и действительных членов (академиков) РАМ

Квалификационные требования, предъявляемые к участникам конкурса

Для действительных членов (академиков):

- ученая степень доктора наук;
- ученое звание профессора (ВАК) или академическое звание члена-корреспондента РАМ;
- стаж научной, научно-педагогической или административно- управленческой деятельности не менее 10 (десяти) лет;
- не менее 3 (трех) значительных научных трудов (монографий, учебников, учебных пособий), опубликованных после присвоения ученого звания профессора или избрания членом-корреспондентом РАМ.

Для членов-корреспондентов:

- ученая степень (доктора или кандидата наук, доктора PhD);
- ученое звание доцента (ВАК) или академическое звание ассоциированного профессора РАМ;
- стаж научной, научно-педагогической или административно-управленческой деятельности не менее 10 (десяти) лет;
- не менее 5 (пяти) научных трудов (в том числе — как минимум 1 монография, или учебник, или учебное пособие), опубликованные после присвоения ученого или академического звания.

**Для участия в конкурсе представляются следующие документы
в электронном виде на E-mail: inf.academ@gmail.com:**

- заявление (образец см. на сайте);
- анкета ученого (образец см. на сайте);
- автобиография, в которой должна быть отражена научная, научно-педагогическая или административно-управленческая деятельность соискателя;
- копия трудовой книжки или выписка из трудовой книжки о работе на научных, научно-педагогических или административно- управленческих должностях;
- копии дипломов и аттестатов о наличии ученых (академических) званий и степеней;
- список научных трудов, с выделением работ, опубликованных после присуждения ученой степени и присвоения ученого (академического) звания;
- оттиски 3 (трех) наиболее значимых опубликованных научных работ (если работы большие, то – первые и последние страницы с выходными данными);
- цифровая фотография 3 x 4 см;
- копия удостоверения личности (или паспорта);
- копия квитанции об оплате организационного взноса.

Подробности на нашем сайте: www.regionacadem.org в разделе «Членство в Академии»

РЕГИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ МЕНЕДЖМЕНТА

объявляет конкурс по награждению наиболее выдающихся научных работников, ученых, исследователей, преподавателей, успешных руководителей, управленцев, инженеров и предпринимателей-инноваторов

Вы можете быть удостоены следующих наград:

Золотая медаль им. Ф. Тейлора

«За заслуги в развитии управленческой мысли»

Награждение Золотой медалью им. Ф. Тейлора «За заслуги в развитии управленческой мысли» производится, прежде всего, за последовательную деятельность по развитию системы образования, науки, культуры, здравоохранения, государственной службы, внедрение новых технологий и инновационных методов управления в бизнесе, вклад в поддержку позитивного имиджа своей страны, отечественной управленческой науки и практики на международной арене. Для награждения рассматриваются кандидатуры наиболее выдающихся ученых, преподавателей, руководителей организаций образования, науки, здравоохранения и культуры, общественных деятелей и бизнесменов-инноваторов. Основными принципами отбора кандидатов для награждения являются: инновационность, профессионализм, общественная репутация, академическая репутация и эффективность управленческой деятельности.

Золотая медаль им. Яна Амоса Коменского

«За вклад в развитие педагогической науки»

Золотой медалью им. Яна Амоса Коменского «За вклад в развитие педагогической науки» награждаются руководители организаций образования, профессорско-преподавательский состав высших учебных заведений, педагогические работники организаций повышения квалификации педагогических кадров, а также ветераны педагогического труда:

- за заслуги в области педагогической науки;
- за решение важных научно-педагогических задач или разработку новых направлений в педагогике;
- за подготовку высококвалифицированных научно-педагогических кадров (докторов и кандидатов наук, докторов PhD);
- за выдающиеся достижения в научно-педагогической деятельности.

К награждению Золотой медалью им. Яна Амоса Коменского «За вклад в развитие педагогической науки» могут быть представлены авторы значимых научных работ по педагогике:

- статей, опубликованных в сборниках материалов зарубежных международных научно-практических конференций;
- статей, опубликованных в международных рецензируемых научных журналах с ненулевым импакт-фактором (входящих в базы Скопус, Томсон Рейтер);
- монографий, учебников или учебных пособий, изданных в любом отечественном или зарубежном издательстве, или размещенных на постоянной основе в открытом доступе в сети Интернет.

Золотая медаль им. А. Маслоу

«За вклад в развитие гуманитарных наук»

Золотая медаль им. А. Маслоу «За вклад в развитие гуманитарных наук» учреждена в целях признания заслуг ученых в области гуманитарных наук (07.00.00 - исторических, 08.00.00 – экономических, 09.00.00 - философских, 10.00.00 - филологических, 12.00.00 - юридических, 13.00.00 - педагогических, 17.00.00 – искусствоведения, 19.00.00 - психологических, 22.00.00 - социологических, 23.00.00 - политических, 24.00.00 - культурологии). Основными принципами отбора кандидатов для награждения являются: инновационность, профессионализм, общественная репутация, академическая репутация и приверженность идеалам гуманизма.

Золотая медаль им. Н. Тесла

«За вклад в развитие техники и технологии»

Золотая медаль им. Н. Тесла «За вклад в развитие техники и технологии» учреждена в целях поощрения наиболее выдающихся ученых в области инженерно-технических, физико-математических и других точных наук; успешных предпринимателей, внедряющих инновационные производственные технологии; а также передовых руководителей производства, инженеров, изобретателей и рационализаторов-практиков.

Диплом Почётного доктора наук (Doctor of Science, Honoris Causa)

Академическая степень Почётного доктора наук (Doctor of Science, Honoris Causa) присваивается ученым, достигшим больших успехов и получившим известность в какой-либо области научных знаний, без прохождения курса обучения в докторантуре и без защиты докторской диссертации.

Почётные доктора наук привлекаются к научной и преподавательской деятельности и читают лекции в лучших вузах многих стран мира.

Нагрудный знак «Почетный доктор наук (Doctor of Science, Honoris Causa)»

С целью возрождения академических традиций и повышения авторитета ученых и преподавателей, внесших значительный вклад в науку, и удостоенных академической степени Почетного доктора наук (Doctor of Science, Honoris Causa), учрежден нагрудный знак «Почетный доктор наук (Doctor of Science, Honoris Causa)», изготовленный из драгоценных металлов: золота и серебра. Он предназначен для ношения на правой стороне груди.

Нагрудный знак «Профессор»

С целью возрождения университетских традиций и повышения авторитета ученых и преподавателей, имеющих ученые или академические звания ассоциированного профессора (доцента) или профессора, учрежден почётный нагрудный знак «Профессор», изготовленный из драгоценных металлов: золота и серебра. Он предназначен для ношения на правой стороне груди.

Нагрудный знак «Доцент»

С целью возрождения университетских традиций и повышения авторитета ученых и преподавателей, имеющих ученое или академическое звание доцента, учрежден почётный нагрудный знак «Доцент», изготовленный из драгоценного металла: серебра с позолотой. Он предназначен для ношения на правой стороне груди.

Подробности на нашем сайте: www.regionacadem.org в разделе «Награды Академии»

Regional Academy of Management
European Scientific Foundation Institute of Innovation
Regional Center for European Integration
National Institute of Economic Research
Batumi Navigation Teaching University
Sokhumi State University
Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
East European Institute
International Toktomamatov University in Jalal-Abad
Taraz Innovation and Humanities University

Materials of the V International
Scientific-Practical Conference
"Integration of the Scientific Community
To the Global Challenges of Our Time"

February 12-14, 2020
Tokyo, Japan

Volume II

Tokyo, 2020

All materials are published in author's edition.

The authors are responsible for the content of articles and for possible spelling and punctuation errors.

Все материалы опубликованы в авторской редакции.

Ответственность за содержание статей и за возможные орфографические и пунктуационные ошибки несут авторы.

© Regional Academy of Management, 2020